

MASARYKOVA UNIVERZITA
PRÁVNICKÁ FAKULTA

VÝVOJ SOUKROMÉHO PRÁVA NA ÚZEMÍ ČESKÝCH ZEMÍ

II. DÍL

Ladislav Vojáček
Karel Schelle
Jaromír Tauchen
a kol.

Brno 2012

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS

IURIDICA

No 427

SPISY PRÁVNICKÉ FAKULTY

MASARYKOVY UNIVERZITY V Brně

řada teoretická

Svazek 427

VÝVOJ SOUKROMÉHO PRÁVA NA ÚZEMÍ ČESKÝCH ZEMÍ

II. díl

Ladislav Vojáček

Karel Schelle

Jaromír Tauchen a kol.

Masarykova univerzita

Brno, 2012

Recenzenti II. dílu:

Prof. JUDr. Eduard Vlček, CSc.

Doc. JUDr. Jiří L. Bílý, Ph.D.

Doc. JUDr. Milan Galvas, CSc.

Editoři monografie:

Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.

Vydání této monografie bylo financováno z prostředků Grantové agentury ČR (standardní grantový projekt č. GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“).

© 2012 Masarykova univerzita

© 2012 Ladislav Vojáček, Karel Schelle, Jaromír Tauchen a kol.

ISBN 978-80-210-6007-4

ISBN 978-80-210-6005-0 (soubor)

ISBN 978-80-210-6006-7 (I. díl)

OBSAH KNIHY

SEZNAM AUTORŮ	5
ÚVOD.....	18
1. INSPIRAČNÍ ZDROJE TVŮRČŮ NOVODOBÝCH KODIFIKACÍ SOUKROMÉHO PRÁVA.....	21
1.1 Vliv římského práva v novodobých kodifikacích soukromého práva	22
1.2 Vliv kanonického práva v novodobých kodifikacích soukromého práva.....	150
1.3 Vliv přirozeného práva v novodobých kodifikacích soukromého práva	157
2. OBČANSKÉ PRÁVO	165
2.1 Přehled vývoje soukromého práva do konce 17. století.....	166
2.2 Historie kodifikace občanského práva do vydání ABGB	195
2.3 ABGB v letech 1811–1918.....	255
2.4 Občanské právo a občanskoprávní vztahy v meziválečném Československu (1918–1939).....	308
2.5 Vývoj občanského práva v období Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945).....	368
2.6 Státní zásahy do vlastnických vztahů po 2. světové válce.....	391
2.7 Československé socialistické občanské právo (1948–1989)	409
2.8 Změny v občanském právu a v občanskoprávních vztazích po roce 1989	458
2.9 Vývoj práva duševního vlastnictví.....	479
3. RODINNÉ PRÁVO.....	501
3.1 Rodinné právo do přijetí ABGB	502
3.2 Rodinné právo v rakouském Všeobecném občanském zákoníku (ABGB)	513
3.3 Rodinné právo v období meziválečného Československa	521
3.4 Rodinné právo v období Protektorátu Čechy a Morava.....	544
3.5 Rodinné právo po roce 1945.....	548
3.6 Počátky socialistického rodinného práva.....	549
3.7 Rekodifikace rodinného práva v šedesátých letech	600
3.8 Rodinné právo po roce 1989.....	609
3.9 Rekodifikace rodinného práva: tzv. velká novela zákona o rodině a nový občanský zákoník.....	610
3.10 Vstup České republiky do Evropské unie, principy Evropského rodinného práva	614

4. OBCHODNÍ A HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO, SMĚNEČNÉ PRÁVO, PRÁVO MEZINÁRODNÍHO OBCHODU	629
4.1 Obchodní právo u nás do vzniku Československé republiky	632
4.2 Obchodní právo v meziválečné Československé republice	671
4.3 Obchodní právo v Protektorátu Čechy a Morava	704
4.4 Zánik obchodního a vznik hospodářského práva v letech 1945 až 1964.....	720
4.5 Hospodářské právo v letech 1964 až 1990	737
4.6 Obnovení obchodního práva po roce 1989	770
4.7 Směnečné právo.....	776
4.8 Zákoník mezinárodního obchodu	794
5. PRACOVNÍ PRÁVO	801
5.1 Formování pracovního práva do roku 1939.....	802
5.2 Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava	862
5.3 Poválečné změny v pracovněprávní oblasti (1945–1948)	877
5.4 Československé pracovní právo do poloviny šedesátých let	886
5.5 Pracovní právo po přijetí zákoníku práce	916
5.6 Pracovněprávní zákonodárství po roce 1989	946
ZÁVĚR.....	958
ZUSAMMENFASSUNG	962
SUMMARY	967
SEZNAM PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ	972
SEZNAM LITERATURY	990

Obsah II. dílu

4. OBCHODNÍ A HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO, SMĚNEČNÉ PRÁVO, PRÁVO MEZINÁRODNÍHO OBCHODU	629
4.1 Obchodní právo u nás do vzniku Československé republiky	632
4.1.1 Počátky obchodního práva u nás	632
4.1.2 Přijetí obchodního zákoníku z roku 1862	634
4.1.3 Další prameny obchodního práva	637
4.1.4 Základní instituty obchodního práva	639
4.1.4.1 Obchod	639
4.1.4.1.1 O obchodu obecně; obchodní věci	639
4.1.4.1.2 Absolutní obchody	641
4.1.4.1.3 Relativní obchody	644
4.1.4.1.4 Další dělení obchodů	645
4.1.4.2 Kupec (obchodník)	646
4.1.4.2.1 Kupec (obchodník) obecně	646
4.1.4.2.2 K některým kupcům konkrétně	647
4.1.4.2.3 Práva a povinnosti kupců	649
4.1.4.2.4 Plnoprávní a neplnoprávní kupci	650
4.1.4.3 Obchodní a společenstevní rejstříky	652
4.1.4.4 Firma	653
4.1.4.5 Prokura	654
4.1.4.6 Obchodní knihy	654
4.1.4.7 Pomocné obchodní osoby	655
4.1.4.8 Obchodní společnosti	655
4.1.4.8.1 Veřejná obchodní společnost	656
4.1.4.8.2 Komanditní společnost	658
4.1.4.8.3 Akciová společnost	659
4.1.4.8.4 Komanditní společnost na akcie	663
4.1.4.8.5 Společnost s ručením omezeným	664
4.1.4.9 Družstva	667
4.2 Obchodní právo v meziválečné Československé republice	671
4.2.1 Dualismus obchodního práva	671
4.2.2 Příprava kodifikace obchodního práva	672
4.2.2.1 Pokusný balonek – anketa z roku 1919	672
4.2.2.2 Obnovení prací ve druhé polovině dvacátých let	679
4.2.2.3 Připravené a rozpracované unifikované texty	683
4.2.3 Změny obchodního práva v letech 1918 až 1939	689
4.2.3.1 Snaha o přizpůsobení platných předpisů novým poměrům	689
4.2.3.2 Odstraňování nepříznivých důsledků války	692
4.2.3.3 Snaha o dílčí unifikaci obchodního práva	694

4.2.3.4 Ochrana solidního podnikání	695
4.2.3.5 Reakce na velkou hospodářskou krizi	698
4.2.3.6 Právní úprava postavení obchodních pomocníků	702
4.2.4 Výuka a teoretické rozvíjení obchodního práva	703
4.3 Obchodní právo v Protektorátu Čechy a Morava	704
4.3.1 Charakteristika hospodářského systému	705
4.3.2 Nucené členství v hospodářských svazech	708
4.3.3 Dispozice s majetkem podniků, dozor nad podniky, nucená správa	710
4.3.4 Omezení zřizování podniků nebo rozšiřování stávajících, zastavení provozu	711
4.3.5 Porušení zásady „ <i>pacta sunt servanda</i> “	713
4.3.6 Změny v právu obchodních společností	714
4.3.7 Právní úprava obchodu s cennými papíry a jejich omezení	717
4.3.8 Právní postavení „ <i>židovských podniků</i> “	718
4.4 Zánik obchodního a vznik hospodářského práva v letech 1945 až 1964	720
4.4.1 Průmysl, obchod a živnosti ve druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech	720
4.4.2 Ústava z roku 1948, nový občanský zákoník a zánik obchodního práva	722
4.4.3 Nové proudy v právní úpravě hospodářského styku	725
4.4.3.1 Úprava národohospodářského plánování	725
4.4.3.2 Subjekty hospodářských vztahů, zejména národní podniky	727
4.4.3.2.1 Národní podniky a orgány hospodářského řízení	727
4.4.3.2.2 Státní (hospodářská) arbitráž	729
4.4.3.2.3 Organizace působící v oblasti vnitřního a zahraničního obchodu, peněžnictví a pojišťovnictví	730
4.4.3.3 Hospodářské závazky	731
4.4.4 Občanské nebo hospodářské právo?	734
4.5 Hospodářské právo v letech 1964 až 1990	737
4.5.1 Přijetí, změny a doplnění hospodářského zákoníku	737
4.5.1.1 Hospodářský zákoník	737
4.5.1.2 Ekonomické a politické souvislosti předlistopadových novelizací hospodářského zákoníku	737
4.5.1.3 Doplnění hospodářského zákoníku	739
4.5.2 Hospodářskoprávní úprava v období let 1964–1989	739
4.5.2.1 Preambule hospodářského zákoníku, Zásady a základní pojmy	740
4.5.2.2 Druhy hospodářskoprávních subjektů	742
4.5.2.2.1 Socialistické organizace	742
4.5.2.2.2 Stanovené organizační jednotky	743
4.5.2.2.3 Orgány hospodářského řízení	743
4.5.2.2.4 Stát jako subjekt hospodářskoprávních vztahů	744
4.5.2.2.5 Další subjekty hospodářskoprávních vztahů	744
4.5.2.3 Hospodářské závazky	744
4.5.2.3.1 Hospodářské závazky při dodávce výrobků	744
4.5.2.3.2 Hospodářské závazky v investiční výstavbě	745

4.5.2.3.3	Dodávky pro vývoz a dodávky z dovozu	754
4.5.2.3.4	Závazky k zabezpečení vědeckotechnického rozvoje – VTR	755
4.5.2.3.5	Hospodářské závazky v nákladní přepravě	756
4.5.2.3.6	Inominátní kontrakty	757
4.5.2.3.7	Úvěrové vztahy	760
4.5.2.3.8	Platební vztahy	763
4.5.2.3.9	Fakturační vztahy	765
4.5.2.4	Postavení a funkce hospodářské arbitráže	766
4.5.2.4.1	Soustava arbitrážních orgánů	767
4.5.2.4.2	Personální struktura hospodářské arbitráže	767
4.5.2.4.3	Kompetence a úkoly hospodářské arbitráže	768
4.6	Obnovení obchodního práva po roce 1989	770
4.6.1	Novelizace hospodářského zákoníku	770
4.6.2	Obchodní zákoník – principy, účel, struktura	771
4.6.3	Obchodní rejstřík	773
4.7	Směnečné právo	776
4.7.1	Prehistorie směnečného práva	776
4.7.2	Snahy o úpravu na mezinárodní úrovni	779
4.7.3	Úprava směnečného styku na území českých zemí před rokem 1918	781
4.7.4	Směnečný řád z roku 1850	782
4.7.5	Základní dogmatika směnečného práva	783
4.7.6	Směnečné právo v první ČSR, směnečný zákon z roku 1927 (1928)	788
4.7.7	Zavedení jednotného směnečného zákona Protektorátu Čechy a Morava	791
4.7.8	Vývoj po druhé světové válce	792
4.8	Zákoník mezinárodního obchodu	794
4.8.1	Přijímání zákoníku	794
4.8.2	Důvody přijetí zákoníku mezinárodního obchodu a povaha právní úpravy	795
4.8.3	Rušení zákoníku	796
4.8.4	Struktura a obsah zákoníku	796
4.8.5	Moderní prvky zákoníku mezinárodního obchodu	798
5.	PRACOVNÍ PRÁVO	801
5.1	Formování pracovního práva do roku 1939	802
5.1.1	Pojem pracovního práva v první polovině 20. století	804
5.1.1.1	Pojem pracovního práva v německé právní vědě	804
5.1.1.2	Pojem pracovního práva v československé právní vědě	806
5.1.2	Vnitřní členění pracovněprávní problematiky	812
5.1.3	„Prehistorie“ pracovního práva	813
5.1.3.1	Kořeny pracovního práva na našem území	813
5.1.3.2	Právní úprava před vznikem Československé republiky	815
5.1.4	Pracovní právo v meziválečném Československu	820

5.1.4.1	Právní úprava po vzniku republiky	820
a)	Počátky mezinárodního pracovního práva a Československo.....	820
b)	Koaliční svoboda a kolektivní smlouvy.....	822
c)	Zákon o osmihodinové pracovní době	824
d)	Další československé pracovněprávní předpisy.....	825
5.1.4.2	Pracovní smlouva a pracovní poměr	829
a)	Obecná ustanovení občanského zákoníku.....	832
b)	Živnostenská pracovní smlouva a navazující ochranná opatření.....	843
c)	Čelední smlouva.....	852
d)	Učednická smlouva.....	855
e)	Některé další druhy pracovních smluv.....	856
5.1.4.3	Pracovní právo ve výuce budoucích českých právníků.....	860
5.2	Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava.....	862
5.2.1	Ideologické pojetí vybraných kategorií pracovního práva.....	863
5.2.1.1	Nový řád a distance od předcházejícího období.....	863
5.2.1.2	Vztah zaměstnavatele a jeho zaměstnance	864
5.2.2	Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce.....	864
5.2.3	Regulace pracovního trhu.....	868
5.2.4	Likvidace odborových organizací	870
5.2.5	Omezení autonomie vůle v pracovněprávních vztazích	872
5.2.6	Postavení židovských zaměstnanců.....	876
5.3	Poválečné změny v pracovněprávní oblasti (1945–1948)	877
5.3.1	Kolektivní zastoupení zaměstnanců	878
5.3.2	Všeobecná pracovní povinnost.....	880
5.3.3	Další předpisy dotýkající se pracovního poměru.....	882
5.4	Československé pracovní právo do poloviny šedesátých let.....	886
5.4.1	Socialistické pojetí pracovního práva.....	886
5.4.1.1	Pracovní právo SSSR a jeho satelitů	886
5.4.1.2	Sovětský vzor v tvorbě práva a aplikační praxi	889
5.4.1.3	Občanské a pracovní právo	891
5.4.1.4	Předmět a úloha pracovního práva	894
5.4.1.5	Zásady pracovního práva	896
5.4.2	Dílčí právní předpisy do vydání zákoníku práce	899
5.4.2.1	Pracovní poměr	900
5.4.2.2	„Rozmísťování pracovních sil“	903
5.4.2.3	Jednotné odbory a závodní a podnikové rady	906
5.4.2.4	Bezpečnost a ochrana zdraví při práci.....	907
5.4.2.5	Kolektivní smlouvy.....	908
5.4.2.6	Řešení pracovních sporů	910
5.4.3	Mezinárodní kritika nucené práce	911
5.4.4	Počátky vědy socialistického pracovního práva	911

5.5 Pracovní právo po přijetí zákoníku práce	916
5.5.1 Přijetí zákoníku práce	916
5.5.2 Struktura zákoníku	920
5.5.3 Základní zásady československého pracovního práva.....	922
5.5.4 Vývoj právní úpravy po přijetí zákoníku práce	927
5.5.5 Pracovní smlouva a pracovní poměr	933
5.5.5.1 Vznik pracovního poměru.....	934
5.5.5.2 Obsah pracovního poměru	937
5.5.5.3 Změny pracovního poměru	939
5.5.5.4 Skončení pracovního poměru.....	941
5.5.5.5 Vedlejší pracovní poměr	945
5.6 Pracovněprávní zákonodárství po roce 1989	946
5.6.1 Pracovněprávní zákonodárství do roku 2000	946
5.6.1.1 Zákoník práce.....	946
5.6.1.2 Soukromé podnikání	947
5.6.1.3 Novely zákoníku práce přijaté v průběhu 90. let.....	948
5.6.1.4 Přijetí souvisejících zákonů na počátku 90. let	949
a) Odměňování.....	949
b) Odborové organizace a kolektivní vyjednávání.....	950
c) Zákon o zaměstnanosti.....	952
5.6.2 Harmonizace pracovněprávních předpisů s právem ES	953
5.6.2.1 První harmonizační novela.....	953
5.6.2.2 Druhá harmonizační novela	955
5.6.3 Přijetí souvisejících zákonů po roce 2000	956
5.6.3.1 Nový zákon o zaměstnanosti.....	956
5.6.3.2 Zákon o inspekci práce	957
ZÁVĚR.....	958
ZUSAMMENFASSUNG	962
SUMMARY	967
SEZNAM PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ	972
SEZNAM LITERATURY	990

4.

**OBCHODNÍ
A HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO,
SMĚNEČNÉ PRÁVO,
PRÁVO MEZINÁRODNÍHO
OBCHODU**

Obchodní právo tradičně řadíme do sféry soukromého práva. Bylo a je však disciplínou velmi dynamickou, proto se jeho pojetí v čase měnilo, přesněji řečeno rozšiřovalo: jinak se vnímalo v době přijetí obchodního zákoníku z roku 1862, jinak na přelomu 19. a 20. století, jinak po druhé světové válce. V obchodněprávních předpisech se také, s daleko větší frekvencí než v občanském právu, používala donucovací (kogentní) ustanovení, typická především pro sféru veřejného práva.¹ Navíc i do něj začaly podobně jako do jiných oblastí soukromého práva pronikat veřejnoprávní prvky. Například v podobě koncesního systému je najdeme přímo u vzniku obchodních společností.

„Obchodním právem vůbec rozumíme soubor právních předpisů, jež platí pro úsek vzájemných styků lidských, který nazýváme obchodem. Obchodní právo v tomto širším smyslu zahrnuje nejen soukromoprávní předpisy, nýbrž i normy veřejnoprávní; tak nalézáme zvláštní předpisy upravující obchod v právu mezinárodním, státním, procesním i trestním. Samostatné postavení v právním řádu zaujímají a vlastní vědu právní si vytvořilo jen obchodní právo soukromé, jež nazýváme krátce obchodním právem (v užším smyslu)“.² Takto stručně charakterizoval obecně vnímanou pozici obchodního práva (obchodního práva soukromého) v právním řádu krátce po vzniku republiky jeden z předních představitelů vědy obchodního práva, v té době mimořádný profesor pražské právnické fakulty Arnošt Wenig (Arnošt Wenig-Malovský³). Rozlišovalo se tedy obchodní právo v širším smyslu, obsahující i systém veřejnoprávních norem, jejichž předmětem je provozování obchodu, a vlastní soukromé obchodní právo, upravující především záležitosti obchodníků, obchody (obchodní jednání) a obchodní zařízení. Jak však ukazuje výše uvedený příklad, i do těchto oblastí se dílčí veřejnoprávní normy vloudily.

Někteří prvorepublikoví odborníci ovšem v obchodním právu diferencovali ještě více. Další z prvorepublikových profesorů, Gustav Švamberg působící na vysoké škole obchodní, označil Wenigovo „širší“ obchodní právo za obchodní právo v nejširším slova smyslu a na obchodní právo v širším a užším smyslu rozdělával samotné obchodní právo soukromé. V širším, podle autora „jaksi tradičním“, smyslu se s ním krylo (a autor je označil také jako nevlastní obchodní právo). Označení obchodní právo v užším smyslu nebo též vlastní obchodní právo vyhradil jen pro ty normy, které upravují „čistě obchodní věci, tj. věci, jež se týkají jen a jen obchodníků, obchodních jednání a obchodních zařízení“. Přitom ovšem nezáleželo na tom, zda se vyskytovaly jen v životě kupců (obchodníků), jako například prokura, nebo i v běžném životě. Podstatné bylo, že v obchodním životě vykazovaly jisté zvláštnosti.⁴

¹ Ve vztahu k obchodním společnostem kogentní normy podrobně charakterizoval LAUKE, F., *Die Handelsgesellschaften und das Zwingende Recht*. Prag: J. G. Calvé'sche Universitätsbuchhandlung Robert Lerche, 1931. V úvodu obecně konstatoval, že ten, kdo se touto problematikou začne zabývat, brzy pozná, „daß, vom Rechte der Handelsgeschäfte und der Personalgesellschaften abgesehen – auch in diesen Materien finden sich vielfach zwingende Vorschriften, die dem bürgerlichen Recht unbekannt bleiben –, das Handelsrecht überwiegend zwingenden Charakter trägt“ (s. V).

² WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I, s. 3.

³ Profesor A. Wenig začal druhou část příjmení používat až po druhé světové válce jako odkaz na své krycí jméno z odbojové činnosti; k tomu SKŘEJPKOVÁ, P., Arnošt Wenig-Malovský. In: *Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938)*. Uspořádala a sestavila P. Skřejpková. Praha: Linde 2009, s. 336.

⁴ K tomu ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 11 a 12.

Pojmové vymezení obchodního práva nebylo a není jednotné, i když se koncentrovalo a stále koncentruje u pojmů obchodník (v terminologii rakouského obchodního zákoníku kupec *Kaufmann*) a obchod (obchodování). Bez jednoho z nich nelze vymezit druhý a bez obou nelze pochopit, co upravuje obchodní právo. Někdy se však obsah obchodního práva odvíjí především od osoby obchodníka, pak hovoříme o subjektivním systému, někdy od obchodů, pak jde o objektivní systém, případně se oba prvky kombinují a v tom případě hovoříme o smíšeném systému. Tak například v souladu s podobou obchodního práva v Německu, jak se prosadila na konci 19. století, „*Handelsrecht ist das Sonderrecht des Kaufmanns*“.⁵ Ovšem rakouský obchodní zákoník byl, a k tomuto citátu se ještě v širším kontextu vrátíme, „*zákonem obchodův a obchodníků*“.⁶ Pro třetí variantu příklad nenajdeme, protože v našem středoevropském (německo-rakousko-uherském) prostředí se čistý objektivní systém neuplatnil. I když tedy A. Wenig uvedl, že „*obchodním právem rozumíme soubor právních předpisů, jež platí pro úsek vzájemných styků lidských, který nazýváme obchodem*“, v zápětí musel rychle dodat, že obchodní právo pokládá „*za obor své platnosti obchod v užším, – můžeme říci – stavovském smyslu*“, takže „*v zásadě je tedy obchodní právo 'jus mercatorum', a pokládá za obchody smlouvy, které uzavírají obchodníci, provozující svoji živnost*“.⁷

Z uvedeného citátu zároveň plyne, že slovo obchod, jak se používalo v běžné řeči, případně jak je používala národohospodářská teorie, mělo jiný význam než v obchodním právu, které si jej pro své účely uzpůsobovalo a uzpůsobuje. Národohospodářské teorie za obchod v širším smyslu tradičně označovaly vzájemný styk hospodářských subjektů, spojený se směnným a úvěrovým oběhem statků, v užším pojetí pak jen takovýto vzájemný styk provozovaný jako živnost, tedy pravidelně (trvale), na odbyt a za účelem dosažení zisku.

Shrňme tedy, že obchodní zákoníky, vycházející z dřívějšího vývoje té které země a reagující na odlišné ekonomické podněty, nevymezovaly obchod ani jednotně, ani v souladu s obecným vnímáním tohoto pojmu. Za obchod více či méně důsledně považovaly pouze smlouvy uzavírané osobami, které obchod provozují „*po živnostensku*“, tedy jako obchodníci. Za obchodníka (kupce), jak se k tomu ještě podrobněji dostaneme, se podle u nás platného práva považoval ten, kdo v obchodní živnosti vlastním jménem, opakovaně a za účelem dosažení výdělku uzavíral obchody, tedy například obchodní společnosti, průmyslníci a živnostníci obchodující se svým zbožím, majitelé různých obchodních zařízení (obchodních domů, koloniálů, prodejen průmyslového zboží apod.), dále hostinští, pekaři, burziáni, bankéři, směnárníci, zprostředkovatelé, špeditéři nebo nakladatelé. A podobně tomu bylo i jinde.

Na závěr těchto obecných poznámek se ještě musíme stručně dotknout vztahu obchodního a občanského práva. Už ve druhé polovině 19. století bylo zřejmé, že „*příliš na formě lpící a do jisté míry nehybné právo občanské nemohlo vyhovovati živému ruchu obchodnímu*“. Probíhající ekonomické procesy tak způsobily, že obchodní právo občanskému kousek po kousku „ukrajovalo“ podstatné kusy jeho původní působnosti, protože „*obchodní právo –*

⁵ Dále se vysvětluje: „*Die Vorschriften des Handelsrechts betreffen im Wesentlichen die Rechtsbeziehungen des Kaufmanns zu seinen Geschäftspartnern, die wettbewerbsrechtlichen und gesellschaftsrechtlichen Beziehungen zu Andersen*“; (<http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/handelsrecht.html>).

⁶ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 35–36.

⁷ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I, s. 3.

nehledíme-li k jednotlivým obchodu vlastním ústavům – nevytklo zvláštních poměrů právních občanskému právu neznámých, nýbrž stanovilo toliko pro tyto jiné normy“.⁸

Pružnost obchodního práva ovšem později ovlivnila občanské právo nejen zužováním rozsahu jeho působnosti, ale i obsahově. Hovoříme o tzv. komercializaci občanského práva, když se řešení, která se osvědčila při úpravě obchodněprávních vztahů, zpětně přenášela do občanského práva. U nás je tento proces spojen především s dílčími novelami občanského zákoníku z let 1914, 1915 a 1916.

4.1 OBCHODNÍ PRÁVO U NÁS DO VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

4.1.1 Počátky obchodního práva u nás

Jak správně konstatoval Valentin Urfus, „*pojem obchodního práva přinesl ve své legislativě v podstatě až kapitalismus, jehož právní vědě obchodní právo vděčí za teoretické rozpracování a zdůvodnění*“.⁹ Prvotní zdroje obchodního práva je však možné hledat už v městském a cechovním právu. Cechovní normy, původně obyčejové a pak zachycené v cechovních artikulech, u nás ovlivňovaly úpravu obchodování až do poloviny 19. století. Zejména od této doby se však s rozvojem podnikání začalo obchodní právo prudce rozvíjet.

Již jsme se zmínili o tom, že obchodní právo, které se ve středověku rodilo jako právo obchodníků, tedy v duchu subjektivního systému, mělo v dalším vývoji tendenci rozšiřovat pole své působnosti. Nespornou roli v tom sehrávala jeho pružnost, vyrůstající z potřeby stále se přizpůsobovat měnícím se ekonomickým podmínkám. K rozšiřování své působnosti si obchodní právo hledalo různé cesty. Úpravě obchodního práva se například podrobovala některá ujednání bez ohledu na to, zda je vykonali obchodníci nebo někdo jiný (objektivní systém).¹⁰ Především se však podle ustanovení obchodního práva posuzovala všechna jednání, v nichž alespoň jednou stranou byl obchodník. Specifickou formou rozšíření obchodněprávního institutu se už dříve stalo zpřístupnění směnek, které se zpočátku používaly výlučně v prostředí obchodníků, i ostatním, tedy „*neobchodníkům*“.

Na území habsburské monarchie bylo obchodní právo v důsledku historického vývoje výrazně partikularizované. Nejednotnost samozřejmě významnou měrou předurčoval rakousko-uherský dualismus, de facto se formující už od doby, kdy Marie Terezie začala budovat společné rakousko-české orgány a vydávat společné rakousko-české právní předpisy. Historické aspekty se do ní však promítly i jinak, a tak, když pomineme některé marginálnější odlišnosti, můžeme v polovině 19. století v habsburské monarchii odlišit tři základní a výrazně odlišné oblasti obchodního práva.

⁸ Obě citace *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 630.

⁹ URFUS, V., *Zdomácnění směnečného práva v Českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*. Praha: Nakl. ČSAV, 1959, s. 18.

¹⁰ Ten proces ovšem nebyl pouze jednosměrný, ale procházel různými peripetiemi. Například nový obchodní zákoník přijatý ve sjednoceném Německu v roce 1897, jak dokládá výše použitá citace z německého lexikonu, se vrátil k původnímu přístupu a za obchody považoval jen jednání obchodníka, patřící k provozování jeho obchodní živnosti (§ 343, odst. 1). Podobné řešení si osvojili i členové vědecké komise připravující ve třicátých letech minulého století československou kodifikaci obchodního práva.

a) Dominantní byla oblast tvořená rakouskými a českými zeměmi, Haličí, ale též Sedmihradskem a Vojenskou hranicí. Obchodněprávní charakter v ní měla, vedle řady předpisů vázaných k určitému místu nebo určité instituci a vžitých zvyklostí, některá ustanovení všeobecného občanského zákoníku z roku 1811, zejména o úroku, o obchodním („kupeckém“) zastoupení, o obchodních společnostech nebo o obchodním placení (§§ 995, 1027 až 1033, 1202 a 1203, 1207, 1214 až 16, 1410 a 1430), a ustanovení směnečného řádu z roku 1850 o obchodnickém zástavním a retenčním právu (čl. 44 a 45). K obchodněprávním předpisům patřila také příslušná ustanovení zákona o spolcích č. 253/1852 ř. z., o vídeňské burze č. 200/1854 ř. z., o burzách a dohodcích na zboží (senzálech) č. 58/1860 ř. z., o protokolování firem a o obchodních společnostech pro Čechy, Moravu a Slezsko č. 168/1857 ř. z. (a obdobné předpisy vydané pro další země mocnářství) a ustanovení zákonů na ochranu průmyslových známek a na ochranu vzorů a modelů průmyslových výrobků z roku 1858.

b) Druhý velký okruh představovala oblast uherského obchodního práva, upraveného především sérií zákonných článků z let 1840 a 1844 (zejména zák. č. XV/1840 o směnečném právu, XVI/1840 o obchodnících, XVIII/1840 o společnostech výdělkových, XIX/1840 o obchodních grémiích, XX/1840 o povoznících a XXII/1840 o kupeckém konkursu, změněnými zákonnými články VI. a VII/1844).

Kontinuální vývoj uherského obchodního zákonodárství narušil rasantní nástup bachovského neoabsolutismu po potlačení maďarské revoluce. Uvedené předpisy byly dočasně nahrazeny rakouskou právní úpravou, ale v uherském království (ne v Chorvatsku) se jejich platnost v důsledku závěrů judexkuriální konference na začátku šedesátých let opět obnovila.

c) Třetí, v podstatě marginální a teritoriálně nejednotný okruh představovala oblast platnosti francouzského obchodního práva. Vznikla jako důsledek Napoleonových výbojů ze začátku 19. století. „Na bodácích Napoleonových vojáků“ přinesené právo zůstalo v platnosti jednak v jižních částech monarchie, v Dalmácii a v jižním Tyrolsku, a jednak i na severu – v Krakovsku.

Podobu obchodního práva rakouské či „rakousko-české“ právní oblasti před přijetím obchodního zákoníku popsal v roce 1856, tedy zřejmě již pod vlivem přípravných prací k zákoníku, s využitím starší učebnice F. Fischera Joseph Ellinger.¹¹ Upozornil na různý obsah slova obchod s tím, že v širším smyslu můžeme za obchod považovat každou výměnu zboží, v užším slova smyslu obrat zboží v nezměněné podobě, provozovaný jako živnost. Charakterizoval jej převádění zboží z jednoho na druhého (bez ohledu na to, zda jde o směnu zboží nebo koupi), zcizování koupeného zboží v zásadě bez dalšího zpracování, přičemž rozlišoval velkoobchod a obchod v malém, provozování této činnosti pravidelně, nejen příležitostně, a za účelem dosažení zisku. Pro rozlišování velkoobchodu a obchodu v malém vytýčil také tři kritéria: ve velkoobchodě se obchoduje se zbožím ve velkém počtu kusů nebo s velkou hmotností, ve velkoobchodě se zpravidla nekupuje pro vlastní spotřebu, ale aby se se

¹¹ ELLINGER, J., *F. Fischer's Lehrbuch des österreichischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die neuesten Kommerz- und Kammergesetze*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1856. Původní Fischerova učebnice pocházela z roku 1827. Z prací z tohoto období například THÖL, H., *Das Handelsrecht in Verbindung mit dem allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch*. I. Göttingen, 1841; SONNENLEITNER, I., *Lehrbuch des österreichischen Handels und Wechselrechts*. Wien: Gerolt, 1832; též, *Leitfaden über das österreichische Handels und Wechselrechts*. Wien – Triest, 1815.

zbožím dále obchodovalo, zatímco v maloobchodě nakupují spotřebitelé, a konečně v maloobchodě se zpravidla prodává veřejně vystavované zboží.

Již jsme se dotkli některých relativně nových právních předpisů, které platily v rakousko-české právní oblasti, a zmínili jsme se o uplatňování starších norem. Jimi se však materie obchodního práva ani zdaleka nevyčerpávala. Podívejme se proto, jakou váhu a pořadí při aplikaci prameny obchodního práva měly. V první řadě se používaly statuty a privilegia jednotlivých obchodních subjektů, a pokud jich nebylo, všeobecné a partikulární obchodněprávní předpisy, k nimž patřily zemské zákony i místní předpisy, jako například tržní řády jednotlivých tržišť. Jako třetí přicházelo na řadu analogické použití obchodních předpisů a až nakonec občanský zákoník, pokud byla jeho ustanovení použitelná v obchodních záležitostech.

První dva uvedené typy pramenů se považovaly za hlavní, druhé dva za subsidiární. Jak je zřejmé, pro poměr pramenů uvnitř dvou uvedených skupin platilo, že speciální mají přednost před obecnými: statuty a privilegia obchodních subjektů před obchodněprávními předpisy a analogie před občanským zákoníkem.

Způsobilé být pramenem obchodního práva by byly (s využitím § 10 ABGB) také obchodní zvyklosti, tzv. *Kaufmannsstil*, pokud by se na ně některý zákon odvolával a označoval je jako určující, což se však v této době nestalo. Pouze čl. 44 vídeňského směnečného řádu recipovaný i do tereziánského směnečného řádu z roku 1763 stanovil, že se jeho ustanovení mají poměřovat tím, co je mezi kupci obvyklé.

4.1.2 Přijetí obchodního zákoníku z roku 1862

Podobně jako ve Francii se i v habsburské monarchii o vydání obchodního zákoníku uvažovalo prakticky souběžně se závěrečnou fází přípravy občanského zákoníku. Stejně jako při přípravě rakouského občanského zákoníku však cesta k dosažení cíle trvala dlouhá desetiletí. S využitím starších německých publikací ji popsal Antonín Randa ve svém *Soukromém obchodním právu rakouském*,¹² ale historii přijetí zákoníku se stručně věnovali i další autoři.

Přípravy odstartovalo vydání nejvyššího vládního listu z 18. února 1809, který zřejmě pod vlivem francouzských kodifikačních aktivit vyzýval dvorskou komisi justičního odboru, aby vypracovala pětidílný komerční kodex, upravující obchodní právo, námořní právo, řízení ve věcech obchodních, konkursní řízení i směnečné právo. V první fázi komise vedená apelačním radou Johannem Michaellem Zimmerlem, připravila návrh první a druhé knihy, do nichž byla zahrnuta úprava vlastního obchodního práva a směnečného práva. Pak však práce ustaly, takže další návrh obchodního zákoníku dvorská komise předložila až v roce 1842. I když byl v roce 1849 vydán tiskem, schválen nebyl, podobně jako další návrh – tzv. ministerský – vypracovaný v roce 1853 na ministerstvu obchodu a v roce 1855 přepracovaný ministerstvem práv. Postoupen byl říšské radě, znovu přepracován a v roce 1857 vydán tiskem (v následujícím roce jej doplnila publikace úpravy námořního práva) jako v pořadí už čtvrtý návrh. Označuje se jako revidovaný.

¹² RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 9–12. Z německých prací psali o vývoji obchodního práva například COSACK, K., *Lehrbuch des Handelsrechts mit Einschluß des Seerechts*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1888, s. 3–11; WIELAND, K., *Handelsrecht. I. Das kaufmännische Unternehmen und die Handelsgesellschaften*. München – Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1921, s. 10–36 nebo níže citovaný V. EHRENBURG.

Snaha přijmout původní rakouskou kodifikaci však v té fázi definitivně ztroskotala, protože příprava obchodního zákoníku se souběžně začala rozvíjet po jiné linii, a lze říci, že linii progresivnější a více konvenující potřebám obchodu a obchodníků, ale konec konců i císařské ekonomické politice, v této době usilující překonat důsledky ekonomického zaostávání za německými sousedy na čele s Pruskem. V roce 1856 se totiž iniciativy chopilo Bavorsko, které na jednání spolkového shromáždění Německého spolku navrhlo, aby spolkové orgány ustavily „*Commission zur Entwerfung und Vorlage eines allgemeinen Handelsgesetzbuchs für die Deutschen Bundestaaten*“, ¹³ a tak vyšly vstříc volání po přijetí jednotného obchodního zákoníku pro německé země.

Tu jsou na místě dvě malá odbočení. Nejdříve je třeba zmínit, že konference k projednání návrhu německého obchodního zákoníku se sešla už v roce 1847 v Lipsku.¹⁴ Předsedal jí saský ministr Julius Traugott Jakob von Könneritz a měla k dispozici hned několik návrhů. Nakonec projednávala návrh obchodního zákoníku a důvodovou zprávu k němu, připravené a odreferované tehdejšími pruskými tajnými radou Friedrichem Bischoffem. V březnu roku 1849 byla připravena první část společného návrhu obchodního zákoníku. Publikovali ji ve Frankfurtu, ale další pokračování už tato iniciativa neměla. Jeden z předložených návrhů ovšem Anhaltsko-Dessau, Sasko-Meiningen a Nasavsko v roce 1848 publikovaly jako svůj zemský zákon. Nový – opět pouze planý – podnět přišel z jednání desáté konference německého celního spolku v Berlíně. Za přijetí obchodního zákoníku plédoval württemberský zástupce, a přestože jej podpořili i další, zůstalo jen u toho.¹⁵

Druhé odbočení je obecnější. To, co se na první pohled může zdát být samozřejmostí, totiž požadavek, aby se zákoník připravoval v rámci Německého spolku, sdružujícího již několik desetiletí německé země, resp. jejich panovníky, zase tak velkou samozřejmostí nebylo. Německý spolek, navíc otřesený událostmi z přelomu čtyřicátých a padesátých let, byl totiž pouhým spolkem států (*Staatenbund*), v němž si jeho členové ponechávali prakticky plnou suverenitu. Spolkové shromáždění, které bylo nejvyšším orgánem spolku, proto nedisponovalo zákonodárnou pravomocí. Nicméně právě v padesátých letech si ekonomická potřeba vynutila, aby se ekonomické zákonodárství členských států, z nichž většinu navíc spojovalo členství v tzv. Německém celním spolku, pokud možno co nejvíce harmonizovalo. Vžila se proto praxe, že se významné předpisy dotýkající se obchodu připravovaly společně s tím, že výsledný text jednotlivé členské státy, s případnými dílčími odchylkami, včleňovaly do svých právních řádů.

V rozvoji rakouského právníctví ovšem nebyla německá inspirace ničím překvapivým ani neobvyklým a nevymizela ani po dramatickém zániku Německého spolku v roce 1866. Historické tradice, politické a státoprávní propojení vývoje habsburské monarchie a německých států v podobě římskoněmecké říše a pak zmiňovaného Německého spolku, silné ekonomické vazby a neexistence výraznějších jazykových bariér vedly k tomu, že i po vzniku Německé říše se rakouské a německé právníctví vzájemně inspirovaly a podněcovaly. Vzhledem

¹³ Zápis z jednání, citovaný podle EHRENBURG, V., *Handbuch des gesamten Handelsrechts mit Einfluß des Wechsel-, Scheck-, See- und Binnenschiffrechts, des Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts*. Leipzig: O. R. Riesland, 1913, s. 240.

¹⁴ K ní MIßLEBEN, Julius Traugott Jakob von Könneritz, Königl. Sächs. Staatsminister a. D. WEBER, K. (ed.), *Archiv für die Sächsische Geschichte. VII. Leipzig*: Verlag von Bernhart Tauschnitz, 1869, s. 47–49.

¹⁵ EHRENBURG, V., *Handbuch des gesamten Handelsrechts mit Einfluß des Wechsel-, Scheck-, See- und Binnenschiffrechts, des Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts*. Leipzig: O. R. Riesland, 1913, s. 240.

k úspěšnému rozvoji německé ekonomiky ovšem zřetelně převažoval německý vliv. Při tvorbě právních předpisů byla tato vazba v podstatě jednosměrná a spočívala v uzpůsobování mnoha nových rakouských právních předpisů předpisům Německé říše.

Vraťme se k přípravě obchodního zákoníku. Na základě zmíněné bavorské iniciativy spolkové shromáždění v roce 1856 svolalo na začátek roku 1857 konferenci zástupců spolkových zemí do Norimberku, aby vypracovala osnovu všeobecného obchodního zákoníku, která by sloužila jako jednotný podklad pro zákonodárce jednotlivých zemí. Německé státy mohly na konferenci vyslat libovolný počet členů. Konferenci předsedal rakouský zástupce dr. Franz Raule, jinak předseda vídeňského obchodního soudu a „*syn chudých rodičů českých, jenž vlastním svým přičiněním vysokých došel hodností*“.¹⁶ Čestným předsedou se stal bavorský ministr spravedlnosti a profesor trestního práva Friedrich Ringelmann, referentem pruský ministr Friedrich Bischoff a jako experti na jednáních působili například Heinrich Thöl,¹⁷ Friedrich Hahn¹⁸ nebo Carl Gerber, jehož doménou ovšem bylo trestní právo.

Rakouská strana se na jednáních této tzv. Norimberské konference pokusila uplatnit výsledky svých přípravných prací a jako podklad pro jednání předložila poslední dva zmíněné návrhy – ministerský a revidovaný. Její snaha se však v podstatě minula účinkem. Za podklad jednání účastníci vzali návrh předložený Pruskem s tím, že k rakouským se mělo přihlížet.

První fáze jednání konference skončila po necelé stovce sezení začátkem července 1857. Druhá probíhala od září do března 1858 a třetí začala v listopadu 1860 a skončila v březnu následujícího roku. V poměrně dlouhé pauze mezi druhou a třetí fází se práce nezastavily, protože v Hamburku probíhala konference pojednávající o námořním právu, které mělo být začleněné do zákoníku jako poslední část. V poslední fázi se vše podřídl rychlému završení prací. Proto byly přes protesty části účastníků z jednání vyloučeny všechny připomínky, které by se dotýkaly podstatných zásad chystané úpravy. Po úctyhodných necelých šesti stovkách schůzí (588) jednání skončila a spolkové shromáždění mohlo 31. května 1861 návrh doporučit spolkovým vládám k včlenění do svého zákonodárství.

Vedle samotného textu byly publikovány i protokoly z jednání a „*Motiven*“, tedy řečeno naší terminologií důvodová zpráva, vysvětlující zákonodárcovy úmysly při koncipování celého předpisu, vytváření jednotlivých obchodněprávních institutů i při tvorbě konkrétních ustanovení.¹⁹ Protokoly a „*Motiven*“ byly obecně přijímány jako důležitá interpretační pomůcka a někteří je považovali přímo za pramen obchodního práva.²⁰

Obchodní zákoník do rakouského práva uvedl zákon ze dne 17. prosince 1862 k *uvedení zákoníka obchodního*, publikovaný jako č. 1/1863 ř. z. Uváděcí, my bychom dnes řekli uvozo-
vovací, zákon v šedesáti paragrafech obsahoval všeobecná, zvláštní a přechodná ustanovení.

¹⁶ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 12.

¹⁷ THÖL, H., *Das Handelsrecht*. I. – III. Leipzig: Fues's Verlag, 1875, 1878, 1880.

¹⁸ HAHN, F., *Commentar zum allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch*. I., II. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1877, 1875.

¹⁹ Nejnověji publikovány in SCHUBERT, W. (Hrsg.), *Protocolle der Commission zur Berathung eines allgemeinen deutschen Handelsgesetz-Buches*. Bd. I.-XI. Nachdr. d. Ausg. Hannover, 1862-1866. Frankfurt a. M.: Keip, 1984 a d.

²⁰ K tomu RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 28–30. Už dávno před tím napsal S. NEUMANN /V Rakousku nelze posuzovati obchodní obyčeje vedlé obecného německého (římského) práva. Právník, roč. V/1866, s. 54/, že „*protokolů norimberských konferencí nelze se dovolávati, neb nebyly nikde co zákon vyhlášeny, nemůže se jim proto přisouditi platnost zákona nýbrž lze jim leda přikládati význam soukromých – ovšem snad dosti vážných – náhledů*“.

Do samotného rakouského obchodního zákoníku o 431 člancích nebyla začleněna pátá kniha „spolkové“ předlohy, upravující námořní právo. Děлил se proto na čtyři knihy, jimž ještě předcházela úvodní ustanovení (čl. 1 až 3). Knihy se dále členily na tituly a oddíly. První kniha (čl. 4 až 84) pojednávala o obchodnictvu (stavu obchodnickém), obsáhla druhá (čl. 85 až 249) o obchodních společnostech, stručná třetí (čl. 250 až 265) o tiché společnosti a konečně opět obsáhla čtvrtá (čl. 266 až 431) o obchodech.

Obchodní zákoník nejen „*sjednocoval a nahrazoval dosud platné dílčí úpravy*“, ale zejména zaváděl „*pravidla ovládaná zcela jiným duchem a přimykající se bezprostředně k principům kapitalistické volné soutěže*“.²¹ Pokračoval tedy v trendu, který byl v habsburské monarchii patrný již v bachovské éře. Obsahoval v zásadě jen materiální soukromé právo. Pouze několik málo ustanovení patřilo do procesního práva (předpisy o důkazní síle obchodních knih nebo o zástavním a retenčním právu), případně k veřejnému právu (například ustanovení o povinnosti vést obchodní knihy nebo o registraci firem).

4.1.3 Další prameny obchodního práva

I po vydání obchodního zákoníku zůstaly v platnosti některé starší předpisy. Dotýkala se jich ustanovení prvních pěti paragrafů uváděcího zákona k obchodnímu zákoníku. Z těchto předpisů je třeba zmínit příslušná ustanovení směnečného řádu z roku 1850 a zákon o spolcích z roku 1852 nebo císařský patent o ochraně vzorků a modelů z roku 1858.

V následujících letech pak obchodní zákoník doplnila celá řada dalších předpisů, ať už obchodněprávních, nebo se obchodního práva významně dotýkajících. Byl to do jisté míry důsledek hlubokých ekonomických změn, díky nimž stále existovala mezi platnou právní úpravou a realitou větší či menší tenze. Ta je v důsledku formalismu práva zcela přirozená, vznikala a vzniká i v jiných právních odvětvích, ale v oblasti obchodního práva byla obzvlášť citelná, protože o právní regulaci se hlásily stále nové a nové jevy ekonomického a sociálního života. Mnohá ustanovení platných předpisů, tj. v této době především obchodního zákoníku z roku 1862, se zároveň začínala jevit jako nedostatečná nebo naopak nepotřebná. Potřeba pružně reagovat na postupně se zrychlující ekonomický vývoj, prolamující stále rychleji jednu hranici za druhou a dnes ústící do celosvětové globalizace, podle našeho názoru také vysvětluje, proč v obchodním právu nacházely významné uplatnění výklad podle analogie a obchodní zvyklosti.

Z mnoha nových rakouských právních předpisů můžeme v chronologickém výčtu uvést především: novelizaci císařského patentu o ochraně vzorů a modelů průmyslových č. 237/1858 ř. z. zákonem č. 35/1865 ř. z.; nařízení o založení a vedení obchodního rejstříku č. 27/1863 ř. z.; zákon o svépomocných hospodářských a výrobních společenstvech (družstevní zákon) č. 70/1873 ř. z. a jej doplňující ministerské nařízení č. 105/1918 ř. z. o konkursu, uplatnění ručení a vyrovnávacím řízení u hospodářských a výrobních společenstev; zákon o zřízení a vedení společenstevního rejstříku č. 71/1873 ř. z., ve znění nař. č. 74/1895 ř. z.; zákon o burzách č. 67/1875 ř. z., novelizovaný zákonem č. 10/1903 ř. z.; zákon o obchodních dohodcích (sensálech) č. 68/1875 ř. z.; zákon o veřejných skladištích č. 64/1889 ř. z.; zákony o ochranných známkách č. 19/1890 ř. z. a č. 108/1913 ř. z.; zákon o právu autorském

²¹ *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948–1945*. I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 153.

č. 197/1895 ř. z.; pojišťovací regulativ č. 31/1896 ř. z.; zákon o ochraně průmyslových vynálezů (patentový zákon) č. 30/1897 ř. z.; tzv. akciový regulativ (ministrské nařízení č. 175/1899 ř. z.); zákon o společnostech s ručením omezeným č. 58/1906 ř. z.; šekový zákon č. 84/1906 ř. z.; zákon o obchodních pomocnících č. 20/1910 ř. z., novelizovaný zákonem č. 8/1915 ř. z.; zákon o pojišťovací smlouvě č. 501/1917 ř. z.

Obchodní zákoník a výše uvedené zákony a nařízení, tedy starší a později vydané speciální předpisy, se aplikovaly jako hlavní prameny obchodního práva. Při jejich výkladu bylo možné použít i extenzivního výkladu a analogie, pokud z povahy konkrétního ustanovení neplynulo, že se musí vykládat striktně.²² Za pomocné (subsidiární, podružné, pomocné, vedlejší) prameny se považovaly, jak to plynulo hned z prvního článku zákoníku, obchodní obyčej a ustanovení občanského práva. Obchodní obyčej přitom měly podobně jako už dříve přednost, takže ustanovení občanského práva byla v pořadí použitelnosti až terciálními normami.²³

Abychom nějakou zásadu (pravidlo chování) mohli označit za obchodní obyčej, bylo třeba, aby byla skutečně dlouhodobě zachovávána a aby v obchodních kruzích vládlo přesvědčení, že se má dodržovat jako pravidlo právní, tedy že ji uznává a její dodržování sankcionuje veřejná moc (*opinio necessitatis*). Dovolávat se obchodního obyčeje bylo možné teprve tehdy, když právní předpisy příslušné ustanovení, třeba jen dispozitivní, neobsahovaly. Protože tvořil součást objektivního práva, soudci jej aplikovali *ex officio*. Pokud se strana odvolávala na obchodní obyčej, který soudce neznal, musela prokázat jeho existenci. Vzhledem ke specifičnosti této situace se při dokazování nepostupovalo podle občanského soudního řádu, ale způsob dokazování stanovil soudce a úspěšnost důkazu hodnotil v rámci volného uvážení.

Od obchodního obyčeje se podle starších názorů principiálně odlišovala obchodní zvyklost, byť byla ve své podstatě obchodnímu obyčeji velmi podobná a také mohla být s – budoucím – obchodním obyčejem obsahově úzce spojená. Vznikala stejně jako obchodní obyčej v obchodním styku, nebyla však právně závazná a používalo se jí jen jako pomůcky při interpretaci vůle stran. Netvořila tedy součást objektivního práva a zavazovala jen toho, kdo se jí dobrovolně podrobil. Strana, která se jí dovolávala, proto musela dokázat nejen její existenci, ale i to, že se jí při uzavírání smlouvy podrobil i její partner. Existence obchodní zvyklosti se dokazovala běžným dokazovacím postupem podle občanského soudního řádu. Pokud byly splněny podmínky pro použití obchodní zvyklosti, měla přednost před dispozitivními ustanoveními zákona, protože se pomocí ní interpretovala vůle účastníků.

Jak jsme již naznačili, obchodní zvyklost se mohla stát předstupněm vzniku obchodního obyčeje, a to tehdy, když dodržování určité obchodní zvyklosti začal sankcionovat stát. To už naznačuje, že v praktickém životě bylo obtížné povahu určitého pravidla správně interpretovat. Přispěli k tomu též tvůrci obchodního zákoníku, kteří při používání obou pojmů nebyli dostatečně důslední. V právní doktríně proto při posuzování těchto pramenů nevládla jednota a postupně začalo převažovat přesvědčení, že obchodní obyčejové právo a obchodní zvyklosti

²² Od ostatních autorů se odlišoval normativismem ovlivněný František Rouček, který rozšiřující použití analogie odmítal; (ROUČEK, F., *Československé obchodní právo*. I. obecná část. Praha: V. Linhart, 1938, s. 50 a 51).

²³ Čl. 1 obch. z.: „U věcech obchodních, pokud zákonník tento žádného ustanovení neobsahuje, průchod mají obyčejové obchodní a, když těch není, obecné právo občanské.“

nelze odlišit, že obchodní obyčejové právo tvoří právě a jen obchodní zvyklosti.²⁴ Použití právních zvyklostí se pak různým způsobem odvozovalo ze zákona.

K použití ustanovení občanského práva je třeba ještě připomenout, že obchodní zákoník v jednotlivých případech, tedy zcela výjimečně, výslovně upřednostňoval použití občansko-právních předpisů před svou vlastní materiální normou. Vyplynulo to z čl. 308, 345, odst. 3 a 349, odst. 4 obchodního zákoníku a týkalo se specifických situací při nabývání vlastnictví a zástavy poctivým nabyvatelem a obchodněprávní tržové smlouvy, v nichž se použití občanskoprávní normy jevílo jako adekvátnější.

4.1.4 Základní instituty obchodního práva

V předchozích pasážích jsme konstatovali, že za platnosti rakouského obchodního zákoníku z roku 1862, tedy v době, která pokrývá podstatnou část období, na něž se soustřeďuje naše pozornost (ale nejen v ní), spočívalo těžiště obchodněprávní problematiky ve vymezení pojmu obchodu a kupce (obchodníka), s nimiž souvisí i úprava rejstříkového práva, firmy, prokury, obchodních knih nebo pomocných obchodních osob, a v charakteristice obchodních, případně širše obchodněprávních, forem sdružování. K těmto základním otázkám se pak pojilo zejména bankovní, peněžní a burzovní právo, úprava nekalé soutěže (naší terminologií ochrany hospodářské soutěže), veřejných skladišť, pojišťovacího a námořního práva. Naše následující výklady budou tuto „hierarchii“ v rámci obchodního práva respektovat. Soustředíme se především na vymezení pojmů obchod a obchodník, na to, co k obchodníkům patřilo (obchodní a společenstevní rejstřík, firma atd.) a na přiblížení obchodních společností, případně společností obchodního práva. Zbylým otázkám se budeme věnovat hlavně v souvislosti s jednotlivými změnami právní úpravy.

4.1.4.1 Obchod

4.1.4.1.1 O obchodu obecně; obchodní věci

Zopakujme znovu, že klíčovými pojmy rakouského obchodního práva i jeho základního předpisu – obchodního zákoníku z roku 1862 – byly termíny obchod²⁵ a kupec (*Kaufmann*, obchodník, dikcí dnes platného zákoníku podnikatel²⁶). Antonín Randa a po něm i další²⁷

²⁴ Posun je zřetelný například ve srovnání jednotlivých vydání WENIGOVY *Příručky obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; (Brno, Typos), druhé vydání Knihy I. s. 8 a 9 a čtvrté vydání s. 10. Profesor G. Švamberg na podporu stanoviska ztotožňujícího obyčejové právo s obchodními zvyklostmi uvedl, že se – při rozlišování obchodního obyčejového práva a obchodních zvyklostí – snažil sám dotazy u kolegů – obchodních soudců a pak i se studenty ze svého semináře objevit nějaký příklad obchodního práva obyčejového, ale že žádný nenašli; ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 21-22.

²⁵ Ještě na konci 19. století někteří prosazovali do českého názvosloví místo „obchod“ označení „tržba“ a zdůvodňovali to tím, že obchod odpovídá více než německému označení „Handel“ výrazům „Geschäft“ nebo „Verkehr“; srovnej MÜLLER, W., *Národní advokát. II. Kniha občanská*. Praha: Nakladatel Alois Hynek, [s.a.], s. 84.

²⁶ Termín podnikatel se používal i ve starší době, ale měl širší význam než kupec (obchodník). Za podnikatele se považovali ti, kdo se věnovali jakékoliv samostatné (samostatné ve smyslu *nikoliv závislé*) činnosti směřující k dosažení zisku, tedy i činnostem v oblastech, které se za obchod nepovažovaly. Byli jimi tedy například i prvovýrobci, majitelé uhelných dolů, stavební podnikatelé, advokáti, lékaři se soukromou praxí a d., kteří kupci ve smyslu obchodního zákoníku nebyli.

proto s odvoláním na jednoho z tvůrců zákoníku Heinricha Thöla²⁸ oprávněně napsal, že „*dva základní pojmové ovládají právní obor zákoníka obchodního ze dne 17. prosince 1862, totiž pojem obchodů (obchodních jednání, Handelsgeschäfte) a pojem obchodníka (kupce, Kaufmann). Vším právem řečeno [Heinrichem Thölem – vložil L. V.], že náš zákoník obchodní jest zákonem obchodův a obchodníků.*“²⁹ Zásadní význam obchodů pro vymezení obchodního práva se odráží i v učebnicích: přestože v rakouském obchodním zákoníku byly upraveny až ve čtvrté knize, z pedagogických důvodů se s jejich charakteristikou pravidelně setkáváme již na začátku dogmatických výkladů o platném právu.

Jak jsme se toho již obecně dotkli, v obchodním právu vyjadřoval pojem obchod (obchodní jednání) poněkud jiný – v jednom směru užší a v druhém širší – obsah, než s nimi spojuje běžná mluva, považující za obchod každou směnu zboží za peníze nebo zboží za zboží. Ve smyslu rakouského obchodního zákona, v tomto inspirovaného francouzským „*Code de commerce*“, se totiž za obchod považovala jen ta právní jednání, která zákoník výslovně za obchody prohlašoval (čl. 271 až 273). Naopak obchody nebyla ta právní jednání, jimž obchodní zákoník povahu obchodu upřel, tj. zejména smlouvy obsahující dispozice s nemovitými věcmi (tzv. absolutní či naprostý neobchod; čl. 275). Pojem obchodu později rozšířila ustanovení dalších právních předpisů, a to § 14 zákona č. 67/1875 ř. z., „*jenž se týče organisace burs*“ (burzovní zákon) a § 6 zákona č. 64/1889 ř. z., o zřizování a provozování veřejných skladů a o jimi vydaných skladních listech.

V dikci dobového slovníku „*obchody na rozdíl od jednání občanského práva jsou tudíž ona právní jednání, jež pro souvislost svoji s obchodem nemají se posuzovati dle práva občanského, nýbrž podřízeny jsou zvláštním pravidlům obchodního práva*“.³⁰ Dodejme, že ta pravidla byla na jedné straně pružnější, ale na straně druhé kladla vyšší nároky na schopnosti a vědomosti kupců. Proto se také všechna nevztahovala na všechny osoby věnující se obchodování.

Obchody byly především, ale nejen, transakce kupců. Výjimku představovaly spekulativní koupě (koupě za účelem dalšího prodeje), opatření si věcí formou spekulativní koupě (spekulativní prodej), převzetí pojištění za pevnou prémii, námořní doprava a lodní zápůjčka (zápůjčka na loď) a burzovní obchody, označované jako absolutní obchody. Na druhé straně se za obchod považovaly také v běžném chápání neobchodní činnosti, vypočítané v čl. 272 (např. bankovní a směnárenské operace, komisionářské, zasilatelské a dopravní služby, nakladatelská činnost, provozování skladů), pokud byly provozovány „*po živnostensku*“, tedy opakovaně (trvale) a za účelem dosažení zisku. Pod pojem obchodu konečně spadaly také všechny smlouvy, které kupec uzavíral v souvislosti s provozem své živnosti, pokud se ovšem netýkaly nemovitostí.

Obchody, jak je vypočítávají obchodní zákoník a na něj navazující předpisy, lze rozdělit především na již zmíněné absolutní (označované i jako objektivní či naprosté a vymezené zejména v čl. 271) a relativní (zvané též subjektivní či relativní a vymezené zejména v čl. 272). Jak jsme to již naznačili, absolutní obchody byly absolutními v tom smyslu, že se za obchod považovaly vždy, bez ohledu na to, zda ten, kdo je provozoval, byl kupcem nebo

²⁷ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I., s. 15.

²⁸ THÖL, H., *Das Handelsrecht*. I. Leipzig: Fues's Verlag, 1875, s. 82.

²⁹ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 35–36.

³⁰ *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. VESELÝ. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 630.

ne, a zda byly provozovány trvale či jen příležitostně.³¹ Obchodním zákoníkem se vždy řídily proto, že zákonodárce s nimi spojoval spekulativní charakter v každém jednotlivém případě. Relativní obchod spočíval v jednání, které se obchodem stávalo jen za splnění určitých podmínek, tedy obchodem někdy bylo a jindy ne. Obchody se samozřejmě třídily i podle jiných kritérií. Obecnější význam mělo členění na obchody základní a pomocné (odvozené, vedlejší, realizační) nebo na jednostranné a oboustranné.

Od obchodů (obchodních jednání) je třeba odlišit širší a zároveň víceznačný pojem obchodní věci. Za obchodní věci se vedle obchodů považovaly i všechny další právní skutečnosti, k nimž se vztahovaly předpisy obchodního zákoníku (firmy, obchodní společnosti, známky, vzory, prokuristé, obchodní dohodci apod.). V jiném smyslu se obchodními věcmi myslely sporné záležitosti, patřící do kompetence obchodních soudů, jak ji vymezoval § 39 uváděcího zákona k obchodnímu zákoníku.³²

4.1.4.1.2 Absolutní obchody

Z obchodního zákoníku z roku 1862 vyplynulo, že absolutními obchody byly čtyři taxativně vypočítané druhy právních jednání: koupě nebo jiné sjednání zboží nebo jiných movitých věcí, státních papírů, akcií nebo jiných cenných papírů, určených pro obchodní styk, aby byly dále zcizeny, převzetí dodávky zboží, které si dodavatel k tomu účelu sjednává, převzetí pojištění na pevnou prémii a konečně převzetí dopravy zboží nebo cestujících po moři a zápůjčka na loď. Na základě burzovního zákona z roku 1875 k nim přibýly burzovní obchody. Absolutní obchody můžeme označit za spekulativní obchody, protože „*úmysl získati dotčným jednáním jest přirozenou pohnutkou jednajícího*“.³³

a) Koupi nebo jiné sjednání zboží nebo jiných movitých věcí, státních papírů, akcií nebo jiných cenných papírů určených pro obchodní styk se záměrem, aby byly dále zcizeny, můžeme stručně označit jako opatřování za účelem dalšího zcizení (velmi zjednodušeně se mluvilo a psalo o spekulativní koupi, koupi *à la hausse*). Tento typ absolutního obchodu charakterizuje opatřování, movitá věc a účel zcizit. Absolutním obchodem byl jen na straně nabyvatele a provozovali jej například továrníci, nakupující suroviny, hostinští, když si obstarávali pivo, víno, destiláty, maso či zeleninu, obuvník, nakupující kůže, pekaři při nákupu mouky apod.

Opatřováním se nerozuměla jen kupní smlouva, jak by napovídalo vžitě označení, ale každá úplatná smlouva, směřující k nabytí vlastnictví (směna, přijetí místo placení, vetešnická smlouva či nepravá úschova). Nepatřilo sem naopak nabytí darem, věnem nebo děděním, protože nebylo úplatné, ani nájem či pacht, protože nevedly ke vzniku vlastnictví, a ani nabytí některým z originálních způsobů nabytí (okupace, nález a d.), protože nebylo smlouvou. Ze stejného důvodu se za opatřování za účelem dalšího zcizení nepovažovaly ani případy prvotní výroby, tj. zemědělství, lesní výroba nebo hornictví. Za kupce se proto nepova-

³¹ Dělení na absolutní a relativní obchody znalo i francouzské právo, ale obsahově se toto dělení spíše blížilo našemu dělení na obchody základní a pomocné.

³² WENIG, A., *Průručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I., s. 16.

³³ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 38.

žovali zemědělští prvovýrobci, majitelé uhelných dolů, železáren, hutí, cihelen, pramenů minerálních vod, ale také elektráren, protože proud sami vyrábějí.³⁴

Pro posouzení, zda jde o movitou věc, se za podstatnou považovala její přirozená povaha, proto se za absolutní obchod nepovažovala koupě pohledávek s výjimkou cenných papírů ani spekulativní nabývání autorských a patentních práv. Nebylo sice důležité, zda měly být movité věci zcizeny v původní podobě nebo po určitém zpracování či přepracování, ale striktně se trvalo na úmyslu movitou věc dále zcizit zase jako movitou. Proto se za absolutní obchod nepovažovala koupě stavebního materiálu, i když stavitel chtěl postavený dům prodat. Předmětem opatrování za účelem dalšího zcizení mohly být dále cenné papíry, znějící na majitele nebo na řad. V zákoně se výslovně uváděly státní papíry a akcie. Akcie byly předmětem absolutního obchodu vždy, jiné cenné papíry jen tehdy, když byly určeny pro obchod. Takovými nebyly spořitelní knížky, železniční jízdenky, divadelní lístky apod. Účel zcizit vylučoval z absolutních obchodů opatrování věcí pro vlastní potřebu a spotřebu.

Zcizením byla úplatná smlouva, na základě níž se převádělo vlastnictví, nikoliv tedy půjčení nebo pronajmutí. Zcizení muselo být „*podstatným a bezprostředním účelem nabytí*“, ³⁵ proto se za absolutní obchod nepovažovalo opatrování vedlejších a pomocných věcí. Prodat se ziskem nebylo podmínkou, ale úmysl dosáhnout zisku nesměl být již předem vyloučen.

Není třeba zdůrazňovat, že vymezení tohoto typu absolutního obchodu v rychle se měnících ekonomických podmínkách ztrácelo své racionality. Vzhledem k tomu, že mnohá jednání, byť měla jednoznačně spekulativní charakter, se nepovažovala za absolutní obchod, přicházely podněty k přehodnocení jejich strnulého pojetí. Tak už na konci 19. století nejvyšší soud začal zmíněné opatrování stavebního materiálu za účelem stavby určené k prodeji považovat za absolutní obchod.³⁶ Antonín Randa to za platného právního stavu odmítal, ale konstatoval, že „*de lege ferenda doporučuje se uznání podnikatele staveb za obchodníka*“.³⁷ Často se poukazovalo i na to, že v konkrétních případech mohlo být obtížné posuzovat rozhodné aspekty určitého jednání, například když někdo část věcí opatřených pro další prodej použil pro svou vlastní potřebu. Také v dotazníkové akci, která měla po vzniku republiky odstartovat přípravu unifikovaného československého obchodního zákoníku,³⁸ se objevily náměty ke změně některých těchto pohledů, například existujícího vyloučení prvovýroby nebo zcizování nemovitostí z obchodů (k tomu níže).

b) Druhým absolutním obchodem bylo převzetí dodávky zboží, které si dodavatel k tomu účelu sjednává, tedy dodací smlouva, kterou občanský zákoník nespécifikoval. V praxi se vžilo označení spekulativní prodej. Šlo o trhovou smlouvu, při níž prodávající zboží, které prodává, v době prodeje ještě nemá, a chce si je teprve pořídit. Podobně jako u prvního z absolutních obchodů šlo o spekulativní operaci, která měla přinést zisk z difference ceny, za kterou se prodává, a ceny, za níž se sjednává. Rozdíl spočíval jen v pořadí jednotlivých kroků. V prvním případě se opatrovalo zboží s úmyslem zcizit je, v tomto druhém se zcizovalo s úmyslem teprve si je opatřit. O absolutní obchod šlo jen na straně dodávajícího.

³⁴ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I., s. 17.

³⁵ *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. VESELÝ. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 631.

³⁶ *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. VESELÝ. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 631.

³⁷ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 42.

³⁸ Vyhodnocení výsledků dotazníkové akce, započaté 7. října 1919, publikované pod názvem *Sjednocení, oprava a nová úprava obchodního práva československého*; NA, fond Ministerstvo unifikací (dále jen MUnif), kart. 114.

Úmysl opatřit si zboží musel existovat v okamžiku uzavření smlouvy, tedy převzetí do-
dávky, a musel být druhé straně zjevný. Případné pozdější reálné změny neměly na povahu
ujednání vliv. Takže například pokud měl dodavatel při uzavírání smlouvy úmysl zboží si te-
prve opatřit, ale nakonec použil vlastních zásob, šlo o absolutní obchod, avšak naopak, když
zboží, které chtěl dodat, už měl, ale později z nějakého důvodu použil zboží, které si teprve
dodatečně opatřil, už o absolutní obchod nešlo.

Jak plyne z logiky tohoto absolutního obchodu, vlastní uzavření dodací smlouvy a dodání
nemohly spadat v jedno. Na délce časového odstupu však nezáleželo. Podobně jako v před-
chozím případě i tu nezáleželo na tom, zda je zboží dodáno v nezměněné podobě nebo prošlo
nějakými úpravami.

V duchu notoricky známé Goetheho sentence bylo v praktickém životě v podstatě ne-
možné zjistit, zda k nabytí předmětu dodávky dodavatelem skutečně došlo až po převzetí do-
dávky. Za spekulacní prodej se proto často považovala i jednání, kdy dodavatel věc, kterou
měl dodat, v době převzetí dodávky již reálně měl nebo na ni alespoň měl právní nárok.

c) Převzetí pojištění na pevnou prémii³⁹ bylo absolutním obchodem pouze na straně
pojišťovatele. Mohlo jít i o pojištění nemovitostí, protože nemovitost tu nebyla přímým
předmětem smlouvy. Na druhé straně sem nebylo možné zahrnout povinné pojištění dělníků
proti úrazům a nemocem nebo penzijní pojištění soukromých úředníků, protože byla upra-
vena předpisy veřejného práva, ani vzájemné pojišťování, protože nebylo pojištěním za pev-
nou prémii. V tomto druhém případě však zase bylo v praxi někdy obtížné rozhodnout, o jaký
druh pojištění šlo. To zejména tehdy, když vzájemná pojišťovna požadovala od svých členů
předem splátky na příspěvky, které se definitivně stanovovaly až koncem roku, ale pak ne-
vracela všechny přebytky, protože si budovala rezervní fond.

d) Jako poslední případ absolutního obchodu obchodní zákoník označil převzetí dopravy
zboží nebo cestujících po moři a lodní zápůjčku. Převzetí dopravy zboží nebo cestujících po
moři představovalo absolutní obchod pro dopravce. V našich poměrech jen zcela okrajová
lodní zápůjčka spočívala v tom, že loďař, který si vypůjčil peníze na loď, zastavil loď, do-
pravné a náklad nebo část z toho a zavázal se vrátit zápůjčku i s úroky v případě, že se loď
bez újmy dostane do místa určení. V tomto případě absolutní obchod uskutečňoval ten, kdo
na loď půjčoval. Jeho riziko spočívalo v tom, že pokud loď zanikla, ztratil nárok na kapitál
i na úroky. Vnitrozemská doprava mohla být pouze obchodem relativním.

e) Výčet absolutních obchodů v roce 1875 doplnila „jednání burzovní“, která, jak lze vy-
číst z § 14 burzovního zákona z roku 1875, „pokládána buďte za jednání obchodní“. Za bur-
zovní obchody se pokládala „jednání, kteráž se u veřejné místnosti burzovní v čas k tomu
ustanovený ... učiní o věci, v kterýchž jest dovoleno na té burse obchod vésti, a kteréž se mo-
hou na ní zaznamenávati“ (§ 12 téhož zákona). Burzovní jednání tedy musela probíhat ve ve-
řejné burzovní místnosti, v burzovních hodinách, o předmětech, u nichž to bylo u příslušné
burzy přípustné, a vést je musely osoby burzovně způsobilé. Absolutními obchody byla na
obou stranách.

³⁹ „Praemie jest cena, která platí se pojišťovateli za to, že na se bere jisté nebezpečí“, napsal s odvoláním na
§ 1288 občanského zákoníku A. RANDA (*Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902,
s. 747).

4.1.4.1.3 Relativní obchody

Jednotlivé relativní obchody zákonodárce vypočetl v čl. 272 obchodního zákoníku. Za splnění podmínky, že se provozují „*po živnostensku*“, za ně označil smlouvy, jimiž se někdo zavazuje upravit nebo zpracovat movitou věc pro jiné (tedy smlouva o dílo, *locatio conductio operis*), když podnikatelova živnost převyšovala objem řemesla; obchody („*jednání a práce*“⁴⁰) bankéřů a směnárníků („*penězoměnců*“), obchody komisionářů⁴¹, špeditérů⁴² a povozníků⁴³, jakož i ústavů, určených k přepravování osob (podniků železničních, paroplavebních, tramvajových, autobusových apod.)⁴⁴, zprostředkování a uzavírání obchodu pro jiné osoby (s vyloučením úředních jednání obchodních dohodců) a konečně obchody nakladatelů, jiné obchody knihkupců a obchodníků s uměleckými předměty a tiskařské obchody, v tomto posledním případě provozované šíře, nežli řemeslo. Podle druhého odstavce čl. 272 se všechna uvedená jednání obchodem stávala i tehdy, kdy sice byla podnikána jen ojediněle (tedy ne jako živnost), ale uskutečnil je obchodník v rámci své obchodní živnosti, spočívající v provozování jiné obchodní činnosti. Relativními obchody byla také jednání charakterizovaná v čl. 273 jako „*všecka jednotlivá jednání a práce kupcovy, kteréž k provozování obchodní jeho živnosti náležejí*“. Více o nich uvedeme ve spojení s pomocnými obchody.

Okruh relativních obchodů na konci osmdesátých let 19. století rozšířil zákon č. 64/1889 ř. z., o zřizování a provozování veřejných skladišť a o jimi vydaných skladních listech. Podle jeho § 6 se za relativní obchody považovala veškerá jednání spojená s provozováním veřejných skladišť.⁴⁵

U některých z uvedených činností (úprava nebo zpracování movité věci pro jiné; přepravování osob; tiskařské obchody) bylo podmínkou toho, abychom určité jednání mohli považovat za relativní obchod, že podnikatelova živnost převyšovala meze řemesla („*provozuje-li se živnost podnikatelova šíře, nežli řemeslo*“; „*jednání ústavů pro dopravu*“; „*pokud provozování jich není pouze řemeslnické*“). Byla v zásadě splněna, pokud kupec platil daň, jak ji vymezoval § 7 uváděcího zákona ve znění pozdějších předpisů. Dobová praxe ovšem zároveň přihlížela k celkové organizaci a způsobu vedení podniku. Podle výnosu ministerstva spravedlnosti č. 803 z roku 1864 si měly soudy ve sporných případech vyžádat dobrozdání obchodní a živnostenské komory.⁴⁶

⁴⁰ Obchodní zákoník citujeme podle znění uveřejněného v ASPI.

⁴¹ Komisionářem byl podle čl. 360 obchodního zákoníku ten, kdo ve vlastním jménu po živnostensku obstarával dopravu zboží pomocí povozníků nebo plavců.

⁴² Špeditérem (špeditérem, zasilatelem, dobově i „*přesylatelem*“) byl podle čl. 379 obchodního zákoníku ten, kdo ve vlastním jménu na cizí účet po živnostensku obstarával dopravu zboží pomocí povozníků nebo plavců.

⁴³ Povozníkem byl podle čl. 390 obchodního zákoníku ten, kdo po živnostensku provozoval dopravu zboží po souši nebo po vnitrozemských řekách a vodách.

⁴⁴ Zatímco při námořním obchodu nezáleželo na rozsahu provozování dopravní činnosti, v dopravě podle tohoto ustanovení, tj. po souši a vnitrozemských vodách, se rozlišovalo mezi dopravou osob a dopravou zboží, přičemž doprava osob musela být provozována ve větším rozsahu.

⁴⁵ K tomu RANDA, A., O veřejných skladištích, skladních listech a warrantech. *Právník*, roč. XXXVIII/1899, s. 361–366.

⁴⁶ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I., s. 21.

4.1.4.1.4 Další dělení obchodů

Zbývá přiblížit další dvě zmíněná dělení obchodů. Za základní (též živnostenské) obchody se označovaly takové, které z osoby, jež je provozuje po živnostensku, činily kupce („*zakládá vlastnost obchodníka*“⁴⁷). Patřily mezi ně všechny absolutní obchody a také některé obchody relativní. Pomocnými obchody byla „*všecka jednotlivá jednání a práce kupcovy, kteréž k provozování obchodní jeho živnosti náležejí*“ (čl. 273 obchodního zákoníku), tedy obchody, které patří k provozování kupcovy živnosti, ale nejsou hlavním smyslem či cílem jeho obchodování, jen se k němu váží a kupec k nim sahá proto, aby si umožnil, usnadnil nebo zlepšil provozování živnosti. Na obecnou charakteristiku zákonodárce navázal uvedením typických příkladů pomocných obchodů a vyjmenoval „*po živnostensku*“ činěné zcizení zboží, movitých věcí a cenných papírů, opatřených za účelem zcizení (s výjimkou prodeje řemeslníků při provozování jejich řemesla) a opatrování si „*všelikých náčiní, látek a jiných věcí movitých, jichžto při provozování živnosti přímo se má užívati anebo spotřebovati*“. Jako další běžné případy uváděl G. Švamberg přijetí tichého společníka nebo komanditisty, uzavření příležitostné společnosti, upsání akcií nebo podílů ve společnosti s ručením omezeným, udělení kupeckých plných mocí a d.⁴⁸

Jak jsme již uvedli, jednotlivá kupcova jednání vedoucí k uzavření smlouvy se považovala za obchody, pokud patřila k provozování jeho obchodní živnosti. Přitom bylo jedno, zda šlo o jednání řazená k relativním nebo absolutním obchodům. Aby zákonodárce usnadnil rozhodování, zda určité jednání patřilo k provozování živnosti, včlenil do čl. 274 obch. z. dvě pomůcky pro řešení sporných situací. Často se využívalo zejména vyvratitelné právní domněnky, že smlouvy uzavřené kupcem, je-li o tom pochybnost, se považují za náležející k provozování obchodní živnosti. Dokazovat opak bylo možné jakýmkoliv přípustnými důkazními prostředky. Dále stanovil o dluhopisech, že byly podepsány v provozování obchodní živnosti, pokud z nich nevysvítal opak. Tu šlo o domněnku nevyvratitelnou (*praesumptio iuris et de iure*), přičemž pro posuzování povahy dlužního úpisu nebylo důležité, zda byl dlužník podepsán občanským jménem nebo firmou. Obchody vyvozené z těchto dvou právních domněnek věda a praxe označovaly za *presumptivní*.

Poslední dělení obchodů se v podstatě odvíjí od subjektů právního vztahu, resp. od toho, zda jsou podmínky, za nichž určité jednání považujeme za obchod, splněny pouze u jedné nebo u obou stran. Určité konkrétní jednání tak v jisté situaci mohlo být obchodem jednostranným i oboustranným. Typicky když si u opatrování za účelem dalšího zcizení (u spekulace koupě), někdo opatřil cenný papír od neobchodníka, šlo o obchod jednostranný, když od bankéře, o oboustranný. V obou případech se ovšem obchodněprávní úprava zpravidla vztahovala na obě strany právního jednání, pouze v konkrétních případech zákonodárce stanovil, že se vztahují jen na tu stranu, u níž jde o obchodní jednání (čl. 281, odst. 2, čl. 282, čl. 289 a d.).

⁴⁷ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 59.

⁴⁸ ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 40.

4.1.4.2 Kupec (obchodník)

4.1.4.2.1 Kupec (obchodník) obecně

Pro vymezení obchodu byl důležitý pojem kupce, kterého můžeme charakterizovat jako podnikatele svého druhu. Tedy ne každý, kdo se zúčastnil na obchodech, musel nutně být kupcem a na druhé straně ne všechna jednání, činěná kupcem při nakládání s jeho majetkem, byla obchodem (a dodejme, že později se mohl kupcem ex lege stát i ten, kdo obchody vůbec neprovozoval).

Zákonodárce používal termín kupec pro označení toho, kdo provozuje *po živnostensku* obchody (čl. 4: „*Za kupce dle tohoto zákonníka pokládán budiž ten, kdo za živnost provozuje obchody.*“). Toto sympaticky stručné vyjádření ovšem nebylo zcela šťastné. Umožňovalo by totiž mezi kupce počítat i prokuristy nebo obchodní zástupce, které za ně právní věda ani praxe nepovažovaly. Takže s jistým upřesněním se za obchodníka považoval ten, kdo v obchodní živnosti *vlastním jménem*⁴⁹ a opakovaně a za účelem dosažení zisku (tj. ono *po živnostensku*, slovy A. Randy „*v úmyslu bráti z toho stálý výdělek*“⁵⁰) uzavíral obchody ve výše uvedeném smyslu, tj. alespoň obchody základní.

Pro zařazení mezi kupce nebylo rozhodné, zda šlo o hlavní, nebo jen vedlejší výdělkovou činnost (v tomto druhém případě se používalo označení „*obchodníci na levou ruku*“), ani na čí účet se obchodní jednání provozovala. Když se rozpomeneme na výše v poznámkách pod čarou uvedené definice komisionáře, špeditéra a povozníka, ti všichni jednali na cizí účet a považovali se za kupce. Bez právní relevance bylo i to, jak se naložilo s dosaženým výdělkem. Kupci proto byly například i spořitelny, přestože výtěžek používaly i ve prospěch jiných.⁵¹ Za důležité se nepovažovalo ani to, zda se obchodní jednání provozovala ve vlastním nebo cizím podniku („*závodě*“)⁵², takže kupcem byl například i ten, kdo si podnik propachtoval. Naopak o rozsahu obchodů se již nedá tvrdit, že by na něm vůbec nezáleželo. Záleželo na něm ovšem jen v konkrétních případech již uvedených v souvislosti s relativními obchody: při zpracování movitých věcí pro jiné osoby, přepravování osob nebo tiskařských pracích se za obchodní živnost považovaly jen podniky provozované ve větším rozsahu.

U kupce se sice vyžadovalo jednání vlastním jménem, jímž se myslela firma, ale nebylo nezbytně nutné, aby skutečně osobně obchod provozoval. Kupcem tak mohlo být například i nezletilé dítě, zastupované poručníkem. Z toho je zároveň zřejmé, že kupec nutně nemusel být způsobilý k právním úkonům (způsobilost k právům pochopitelně mít musel).

Jak jsme již – stručněji – uvedli, za kupce se považovali zejména průmyslníci a živnostníci obchodující se svým zbožím, majitelé různých obchodních zařízení (obchodních domů, koloniálů, prodejen průmyslového zboží apod.) a obchodní společnosti, tedy obchodníci v užším slova smyslu, dále hostinští, pekaři, burziáni, bankéři, směnárníci, zprostředkovatelé, špeditéři nebo nakladatelé, účastníci sdružení vzniklých za účelem jednotlivých obchodů na společný účet (tzv. případných společností podle čl. 266 až 270), svépomocná hospodářská

⁴⁹ Toto chybějící zpřesnění se dostalo už do uherského obchodního zákoníku z roku 1875.

⁵⁰ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 65.

⁵¹ V roce 1920 to jednoznačně potvrdil spořitelní zákon č. 302/1920 Sb., který nařídil povinnou protokolaci spořitelem, které se však do obchodního rejstříku zapisovaly již dříve.

⁵² Kdybychom chtěli být důslední, měli bychom *podnik* a *závod* odlišovat, ale důsledně to nedokázala ani dobová legislativa, ani judikatura, natož pak praxe.

a výdělková společenstva (družstva), pokud *po živnostensku* provozovala obchody, a také další právnické osoby veřejného i soukromého práva, tedy stát, obce, řády, kongregace, spolky a jiné korporace, nadace, fondy či ústavy, pokud provozovaly obchody. Tyto právnické osoby se ovšem nepovažovaly za obchodní společnosti, ale za „*kupce jednotlivé*“⁵³. Specifickou pozici měly vdané ženy, provozující *po živnostensku* obchod, a spory se vedly o to, zda kupcem je veřejná obchodní společnost jako taková, nebo jsou jimi její jednotliví členové,⁵⁴ a zda jsou jimi komplementáři komanditních společností. Naopak za kupce se bez jakýchkoliv pochyb nepovažoval akcionář, komanditista, tichý společník, člen družstva, prokurista nebo obchodní pomocník.

Modifikaci do pojmu kupce vnesl zákon č. 58/1906 ř. z., podle nějž byly společnosti s ručením omezeným kupci vždy, tedy i když se věnovaly pouze dobročinným, vzdělávacím či jiným podobným činnostem. Po vzniku republiky vláda svým nařízením č. 224/1920 Sb. označila za plnoprávného kupce ve smyslu obchodního zákoníku též Pražské vzorkové veletrhy, i když obchody neprovozovaly, a po druhé světové válce dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. všechny národní podniky. Tak se do platného práva dostala nová kategorie kupců, pro kterou se používalo označení formální (fiktivní) kupci.

Pokud jsme tedy definici kupce z obchodního zákoníku zpřesňovali již v úvodu této kapitoly, musíme se k tomu vrátit a doplnit ji znovu. Podle reálného stavu, jak se vyvinul od začátku dvacátého století, byl kupcem nejen „*ten, kdo v obchodní živnosti vlastním jménem a opakovaně a za účelem dosažení zisku uzavíral obchody*“, jak jsme napsali výše, ale také ten, koho za kupce výslovně označoval právní předpis.

Pojem kupce měl samozřejmě význam nejen pro vymezení obchodů, ale především pro postavení samotných těchto osob, a to význam zcela zásadní. Mnohá ustanovení obchodního zákoníku se totiž vztahovala pouze ke kupcům (a některá z nich pouze k některým kupcům). V pořadí, v němž je najdeme v obchodním zákoníku, to byla zejména ustanovení o obchodním rejstříku, o firmách, o obchodních knihách, o prokuristech a jiných obchodních zmocněncích, o obchodních pomocnících, o tiché společnosti, o úrocích a provizích, o obchodnickém zmocnění, o obchodních poukázkách a dlužních úpisech, o nabytí vlastnického a zástavního práva ke zboží, o výsadním zástavním právu nebo o retenčním právu.

4.1.4.2.2 K některým kupcům konkrétně

a) Jednotlivec-kupec byl nejjednodušším a v individualistickém právním řádu zároveň nejpřirozenějším právním a hospodářským subjektem. S jeho účastí na obchodech však bylo spojeno největší riziko, protože byl zásadně zavázán neomezeně veškerým svým jménem – obchodním i soukromým, přítomným i budoucím, což na druhé straně poskytovalo „*jakési mravní oprávnění podnikatelského zisku*“. Míru jeho podnikatelského rizika poněkud zmírňovaly v podstatě jen předpisy exekučního, vyrovnávacího a konkursního řádu. I tak však „*osud podnikatele a jeho celá budoucnost je úzce spjata s osudem podniku. S ním stojí, roste*

⁵³ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha I., s. 33.

⁵⁴ K tomu judikatura k čl. 85 a 111 obch. z.; in *Justitia. Soustavná sbírka rozhodnutí. Sv. I., Všeobecný zákoník obchodní*. Sestj. KARMÁN, K. KIZLINK a J. FRÖHLICH. Bratislava: Justitia, 1935, s. 155–159 a 192–194, též s. 39.

*a padá.*⁵⁵ Podle práva platného od začátku 20. století bylo možné omezit podnikatelské riziko jednotlivého kupce jen oklikou přes zřízení společnosti s ručením omezeným, z níž druhý společník, případně ostatní společníci, vystoupí, takže vznikne *one man company*.

b) Obchodnice, tj. svobodná nebo vdaná žena, případně i vdova, „*jež po živnostensku obchody provozuje*“, měla stejné povinnosti jako obchodující muž, proto se nemohla dovolávat případných výhod, které v jednotlivých zemích pro ženy platily. Za své obchody ručila celým svým jměním, i jměním společným. Specifikem a reliktem starších dob bylo ustanovení, podle něž manželka (i rozvedená, rozloučená však už ne) potřebovala k provozování obchodní živnosti svolení manžela, byť daného třeba jen mlčky. Svolení mohlo za jistých okolností nahradit soudní rozhodnutí. Za obchodnici se nepovažovala manželka, která manželovi kupci jen vypomáhala.

c) Obchodními společnostmi, uvedenými ve výčtu kupců, byla sdružení dvou a více osob, provozující pod společnou firmou obchodní podnik, nadaná způsobilostí k právům a platící daň ve výši předepsané § 7 uváděcího zákona k obchodnímu zákoníku. Obchodní zákoník upravil veřejnou obchodní společnost, komanditní společnost, komanditní společnost na akcie a akciovou společnost. K nim na začátku 20. století přibyla společnost s ručením omezeným.

V podobě obchodních společností zákonodárce vytvářel formy, které měly usnadnit podnikání v průmyslu, obchodě a dalších oblastech tím, že se v nich mohlo sdružit více osob a buď společně podnikat, nebo alespoň k podnikání poskytnout prostředky.

Ke vzniku veřejné obchodní společnosti (čl. 85 až 149 obchodního zákoníku) stačilo podle obchodního zákoníku pouhé faktické provozování společných obchodů (obchodování pod společnou firmou). Zapisovala se do obchodního rejstříku, ale zápis neměl konstitutivní účinek. V komanditní společnosti (čl. 150 až 172 obchodního zákoníku) vedle sebe působili společníci, kteří ručili za závazky společnosti osobně a neomezeně (komplementáři), a společníci ručící jen do výše svého vkladu (komanditisté). Komanditisté se nezúčastňovali na řízení společnosti, jejich jména se neuváděla v názvu a na zisku se podíleli v rozsahu určeném smlouvou. Zřízení společnosti se zapisovalo do obchodního rejstříku. Podobnou povahu měla komanditní společnost na akcie (čl. 173 až 206 obchodního zákoníku), které se vedle komplementářů zúčastnili jako komanditisté akcionáři. Jejich podíl byl vyjádřen nedělitelnými akciemi nebo akciovými podíly, znějícími na jméno. Podmínkou jejího vzniku byl zápis do obchodního rejstříku. Oblíbenou formou sdružování prostředků ke společnému podnikání se stala akciová společnost, kterou upravil už císařský patent o spolcích z roku 1852 a pak obchodní zákoník (čl. 207 až 249) a tzv. akciový regulativ z roku 1899. Akciová společnost měla povahu právnické osoby, tvořené jednotlivými akcionáři, tj. osobami, které se na její činnosti zúčastňovali svými vklady. Ty představovaly jejich podíly a byly vyjádřeny počtem akcií.

d) Obchodní zákoník v člancích 250 až 265 upravoval také tzv. tichou společnost, o níž jsme se ještě nezmiňovali, protože nebyla obchodní společností, ale pouze společností obchodního práva. Označení tichá společnost je zřejmě odvozené od toho, že navenek vůbec jako společnost nevystupovala. Konstituovala ji smlouva mezi majitelem podniku a jeho (tichým)

⁵⁵ Obě citace ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 51 a 52.

společníkem, který mu poskytl jistý majetkový vklad, „bera podíl v zisku i ztrátě“. Poskytnutí vkladu tedy zakládalo nárok⁵⁶ tichého společníka na smluvně stanovený podíl na zisku. Vznikala mu též odpovědnost za ztráty, tu však v praxi společenská smlouva zpravidla vylučovala. Tichý společník se nepodílel na řízení podniku a jeho kontrolní právo se rovnalo právu komanditisty v komanditní společnosti. Nejednalo se tedy o společné podnikání, ale o pouhou kapitálovou účast na cizím podniku. A. Randa, když již téměř před sto padesáti lety porovnával tichou společnost s komanditní, k její právní povaze napsal, že „zákoník počítá jenom komanditní společnost k obchodním společnostem, nikoliv ale též společnost tichou, a to dle práva, neboť jen při prvnější, nikoliv ale při poslední nalézáme charakteristický odznak obchodních společností: totiž obchodní fond společenský (společenské jmění) pod společnou firmou“.⁵⁷

Tu je na místě připomenout ještě „spolčení k jednomu nebo několikerému jednotlivému jednání obchodnímu na společný účet“, tedy tzv. případnou společnost, upravenou čl. 266 až 270 obch. z. Jak je z názvu zřejmé, její účastníci se nesdružovali k „provozování obchodní živnosti“, ale pouze k uzavření jednotlivého obchodu nebo jednotlivých obchodů na společný účet. I tato společnost tedy byla společností obchodního práva, nikoliv však společností obchodní.

e) Výčet obchodních společností doplnila na začátku 20. století společnost s ručením omezeným (zákon č. 58/1906 ř. z., o společnostech s ručením omezeným). V souladu s potřebami rozvoje obchodu umožňovala sdružit společníky, kteří si do značné míry zachovávali samostatnost, ale za závazky společnosti ručili jen do výše svého podílu. Povinnost zapsat se do obchodního rejstříku se na ni vztahovala bez ohledu na velikost.

f) K výkladům o obchodních společnostech se pravidelně přiřazují výklady o výrobních a hospodářských společenstvech, tedy družstvech (záložnách, výrobních společenstvech, potravních spolcích, stavebních spolcích apod.), i když nebyla ani obchodními společnostmi, ani společnostmi obchodního práva. Jejich postavení upravoval zákon č. 70/1873 ř. z., o společenstvech pro napomáhání živnosti a hospodářství, který jako jejich nejcharakterističtější rys vytkl svépomocný charakter.

4.1.4.2.3 Práva a povinnosti kupců

Kupcům náleželo oprávnění, aby si při vzájemných obchodech, tedy zase jenom vůči kupcům, bez výslovného ujednání a upomínání účtovat šestiprocentní úrok⁵⁸ ode dne splatnosti vzniklé pohledávky. Stejně tak nebylo třeba výslovného ujednání o provizi, kterou mohl žádat kupec, který jinému kupci nebo jiné osobě obstarával nějaké záležitosti nebo služby. Pokud šlo o uschování určité věci, platilo to i o skladném. Návrh, příkaz nebo plná moc⁵⁹, vy-

⁵⁶ Právní věda se prakticky shodovala na tom, že společenská smlouva mohla vyloučit podíl tichého společníka na ztrátě, na zisku však nikoliv; k tomu WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III., s. 67.

⁵⁷ RANDA, A., Jaké jsou rozdíly mezi společností komanditní a společností tichou. *Právník*, roč. IV/1865, s. 472–473.

⁵⁸ „Zákonitý“ šestiprocentní úrok u obchodních jednání stanovil čl. 287 obchodního zákoníku. Šest procent úroků stanovil zákoník jako horní hranici také pro ujednání obchodníků, pokud ovšem zemské zákony nestanovily úrok vyšší nebo pokud nešlo o zápůjčku nebo dluh z obchodních jednání (čl. 292).

⁵⁹ Jednající na základě příkazu (mandata) mohl jednat i vlastním jménem jako komisionář. Při zmocnění vždy šlo o jednání ve jménu mandanta. Příkaz se tedy týkal především vztahu mezi mandatářem a mandantem, zatímco

dané kupcem v jeho obchodní živnosti, jeho smrtí nezanikaly, pokud ovšem z jeho prohlášení nebo jiných okolností neplynul opak. Když kupec přijal poukázku (asignaci), která byla na něj vydaná, byl tomu, v jehož prospěch byla vydána, povinen plnit. Prohlášení o přijetí, napsané na písemnou poukázku a podepsané, se pokládalo za písemný slib, daný asignatáři. Zákoník upravil i možnost převádění kupci vystavených asignací a závazkových listů na peněžitě plnění nebo na jisté množství zastupitelných věcí nebo cenných papírů rubopisem (indosamentem), když zněly *na řad*⁶⁰ a pokud nebyl závazek plnění podmíněn plněním druhé strany.

Obchodní zákoník se poměrně podrobně věnoval situaci, kdy kupec na poctivého nabyvatele převáděl více práv, než sám měl (čl. 306). Pokud kupec při provozování své živnosti zcizil a předal movité věci, získával k nim poctivý nabyvatel vlastnické právo, i když zcizující kupec nebyl jejich vlastníkem. Podobně jako dřívější vlastnické právo zanikalo i dříve založené zástavní právo, o němž nabyvatel nevěděl. Jinak řečeno, v těchto situacích nebylo možné na újmu poctivého příjemce nebo jeho právních zástupců uplatňovat dříve založené vlastnické právo, zástavní právo nebo jiné věcné právo. Takováto úprava postavení poctivého nabyvatele byla podstatně výhodnější, než podle obecného občanského zákoníku, protože vedle jeho „poctivosti“ zákoník vyžadoval pouze, aby zcizitelem byl kupec. Obsahovala ovšem i potřebné a důležité omezení, že se netýkala předmětů, které byly ukradeny nebo ztraceny. Další zvýhodňující ustanovení se týkala ruční zástavy, zřízené pro pohledávku ze vzájemných obchodů mezi kupci na movitých věcech, cenných papírech znějících na majitele nebo indosovatelných papírech.⁶¹

4.1.4.2.4 Plnoprávní a neplnoprávní kupci

Některé instituty obchodního práva nevyhovovaly pro drobné formy obchodování, ať už proto, že předpokládaly vyšší schopnosti, rozhled a obchodnickou zkušenost, nebo proto, že v menších podnicích prostě nebyly praktické. V obchodním zákoníku se tato zkušenost promítla do článku 10, podle nějž se ustanovení o obchodních firmách, obchodních knihách a o prokuře neměla používat na podomní obchodníky a dále na hokynáře, vetešníky, hostinské, obyčejné dopravce a plavce a vůbec na osoby, jejichž živnost nepřesahovala rozsah provozování řemesla. Proto se po vydání obchodního zákoníku rozlišovaly dvě základní skupiny kupců. Kupci s větším obchodním závodem, na něž se vztahovala všechna uvedená ustanovení, se označovali jako plnoprávní kupci („*kupci plného práva*“), ostatní jako neplnoprávní („*kupci neúplného práva*“, též „*kupci menšího práva*“). Neplnoprávní kupci se nezapisovali

plná moc měla na mysli vztah ke třetí osobě. K tomu *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. VESE-LÝ. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 168.

⁶⁰ K tomuto termínu srovnej výklady o směnečném právu.

⁶¹ K zřízení ruční zástavy se nevyžadovaly žádné formality, pouze „*prostá úmluva*“ (§ 309), u movitých věcí a papírů na majitele převod držby na věřitele a u papírů, převoditelných rubopisem (indosamentem), předání indosovaného papíru. Když byla zástava pro pohledávku ze vzájemných obchodů mezi obchodníky zřízena písemně, mohl se věřitel ze zástavy hojit, aniž by dlužníka žaloval. Když si obchodníci smluvili, že se věřitel může ze zástavy uspokojit bez soudního řízení, mohl ji, pokud byl dlužník v prodlení, dát prodat ve veřejné dražbě nebo prostřednictvím obchodního dohodce nebo jiné oprávněné osoby. O provedení těchto kroků měl ovšem informovat dlužníka, a pokud to opomenul, byl zavázán k náhradě případně vzniklé škody. Obchodníku příslušelo pro dospělou pohledávku vůči jinému obchodníku retenční (zadržovací) právo k jeho movitým věcem a cenným papírům, které se na základě obchodních jednání dostaly do jeho držby a on je ještě měl ve svém opatrování nebo s nimi mohl disponovat.

do obchodního rejstříku, podnikali pod svým vlastním jménem (tedy nikoliv pod firmou) a nemuseli vést, ale zpravidla z praktických důvodů vedli, obchodní knihy. Neplatila pro ně ani ustanovení o prokuristech, takže svůj podnik vedli zpravidla sami.

Od plnoprávného kupce se odlišoval kupec protokolovaný (registrovaný), a tedy také od neplnoprávného obchodníka obchodník neprotokolovaný (neregistrovaný). To byl ovšem především pohled starší právní vědy, praxi obě blízké kategorie splývaly⁶² a přízpusobovala se tomu i teorie.⁶³ Uvedená dělení se totiž prakticky překrývala, protože protokolovaným kupcem byl kupec zapsaný u rejstříkového soudu do příslušného rejstříku a do rejstříku se povinně museli zapsat plnoprávní kupci, tedy kupci, kteří překročili stanovenou výši všeobecné nebo zvláštní výdělkové daně a později stanovenou výši čistého zisku (§ 7 uváděcího zákona a § 1 zákona č. 183/1928 Sb., který toto ustanovení nahradil), s výjimkou podomních obchodníků.⁶⁴ Nekryla se pouze v tom, že za plnoprávného kupce se považoval každý, kdo pro to splňoval podmínky, i když ještě nebyl zapsán v rejstříku, a protokolovaným se stával až zápisem do rejstříku.

Obchodní rejstřík můžeme charakterizovat jako „*veřejnou knihu vedenou obchodním soudem*“.⁶⁵ Jeho původ historicky tkví v sepisování členů středověkých a raně novověkých cechů. Zapisovaly se do něj právní skutečnosti týkající se plnoprávných kupců a obchodních společností. Kupec-jednotlivec do něj zapisoval firmu, sídlo hlavního a případně odštěpného závodu, osobu majitele a případnou prokuru a každou pozdější změnu těchto skutečností. U společností se zapisovalo údajů více.

Plnoprávný kupec měl právo na vlastní firmu, mohl si ustavit prokuristu, který jeho podnik spravoval, musel vést obchodní knihy a jeho obchodní spory příslušely před zvláštní odborný soud, jehož přisedící se vybírali z řad plnoprávných kupců. K jeho výsadám patřilo i to, že majetková práva manželky, zanesená v obchodním rejstříku, se mohla uplatnit vůči věřitelům, i když smlouva byla uzavřena před protokolováním firmy, a že úpadek kupce, jehož firma byla zapsána v obchodním rejstříku alespoň dva roky před vyhlášením konkurzu, bylo možné ukončit nuceným vyrovnáním.

⁶² Například v příručce *Praktický advokát* (I. Praha: F. Strnadel a spol., [s. a.], Kniha II., s. 17 a 18) se můžeme dočíst: „*Rozdíly mezi kupci plnoprávními a neplnoprávními jsou velmi důležité: 1. protokolovaný obchodník musí ...*“. Na následující straně se výslovně píše, že „*obchodníci plného práva ... jsou nazýváni často zapsaní, protokolovaní obchodníci*“.

⁶³ „*Obchodníci plnoprávní nazývají se často též obchodníky protokolovanými nebo registrovanými, ...*“; uvedl v roce 1946 G. ŠVAMBERG (*Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palášek a Kraus, 1946, s. 47).

⁶⁴ V „*uváděcím*“ zákonu toto ustanovení najdeme proto, že norimberská konference přijala usnesení, že ustanovení o firmách, obchodních knihách, prokurě a obchodních společnostech se nemají vztahovat na hokynáře, vetešníky, podomní obchodníky a podobné obchodníky provozující menší živnosti, hospodské, obyčejné povozníky, plavce a osoby, které svou živnost neprovozují širší než řemeslníci, a zmocnila „*zemské*“ zákonodárce, aby toto ustanovení podle potřeby upřesnili. Srovnej RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 82. Příslušné ustanovení bylo dvakrát změněno (nejdříve zákonodárce jen upravil výši sazby, podruhé ji převedl na československou měnu. Článek 7 uváděcího zákona pak zrušilo uvedené ustanovení zákona č. 183/1928 Sb. Podle něj se nezměnilo postavení podomních obchodníků, ale zákon nahradil rozhodnou výši výdělkové daně výší ročního čistého zisku („*ryzího výtěžku*“).

⁶⁵ *Praktický advokát*. I. Praha: F. Strnadel a spol., [s. a.], Kniha II., s. 18.

4.1.4.3 Obchodní a společenstevní rejstříky

Obchodní rejstříky byly zřízeny po vydání obchodního zákoníku nařízením č. 27/1863 ř. z. a změnily se spolu se zavedením společností s ručením omezeným nařízením č. 89/1906 ř. z. Vedly se v Praze u obchodního soudu, jinde u krajských soudů. V nové podobě se rozdělovaly do tří oddílů. Do oddílu A se zapisovali kupci-jednotlivci, veřejné obchodní společnosti a komanditní společnosti, do oddílu B akciové společnosti a komanditní společnosti na akcie a do oddílu C společnosti s ručením omezeným. Z dřívější doby se zachovalo vedení oddílu Jd., kam se zapisovali kupci-jednotlivci a oddíl Sp., pro obchodní společnosti.⁶⁶ Vlastní rejstřík doplňovala Kniha příloh, do níž se zakládaly stanovy akciových společností a komanditních společností na akcie.

Do rejstříku bylo možné za stanovených podmínek nahlížet, tužkou si pořizovat vlastnoruční výpisky a žádat o úřední výpisy o skutečnostech do něj zapsaných, nebo o negativní potvrzení, že určitá skutečnost v obchodním rejstříku zapsána není. Jejich obsah se také publikoval ve stanovených oficiálních věstnících a u některých údajů bylo uveřejnění dokonce *condicio sine qua non* účinnosti zápisu vůči třetím osobám. Zápis v obchodním rejstříku tak zajišťoval přístup veřejnosti k základním informacím o plnoprávných obchodnících, a dával tak každému možnost na základě nich například poznat zaměření obchodní činnosti kupce, odhadnout rozsah jím provozovaných obchodů nebo usuzovat na jeho solidnost.

Ve vztahu k rejstříkovým zápisům se uplatňoval princip publicity (veřejné víry), ale jen v omezené míře. Podle tohoto principu se v případě rozporu mezi rejstříkovým zápisem a faktickým stavem mělo vycházet z rejstříkového zápisu, pokud ten, u nějž nastaly faktické skutečnosti měnící stav zachycený v rejstříku, nedokázal, že o nich subjekt, dovolávající se rejstříkového zápisu, věděl. Jinak řečeno, zapsané a řádně vyhlášené skutečnosti se považovaly za obecně známé (pozitivní stránka principu publicity) a nezapsané a neuveřejněné skutečnosti, které zápisu podléhaly, neúčinkovaly vůči třetím osobám, pokud tyto osoby jednaly v důvěře v rejstřík.

Podle platného právního stavu však byl princip publicity přímo vyjádřen pouze u změny nebo zániku firmy, změny majitele firmy a zániku prokury (čl. 25 a 46 obchodního zákoníku), zatímco v dalších případech⁶⁷ jen odkazem na ustanovení uvedených článků 25 a 46. V teorii a praxi se vedly spory o to, zda lze zásady čl. 25 a 46 použít též volněji a vztáhnout je nejen na skutečnosti, jimiž se dřívější zápisy mění nebo zanikají, ale také na skutečnosti, jimiž se právní poměry zakládají.⁶⁸

⁶⁶ SEDLÁČEK, V. – POKORNÝ, V., *Vzorce podání a vyřízení k obchodnímu a společenstevnímu rejstříku*. Praha: V. Linhart, 1943, s. 33 a násl.

⁶⁷ Šlo o vyloučení zastupovacího práva společníka veřejné obchodní společnosti nebo zrušení jeho zastupovacího oprávnění v čl. 115, zrušení veřejné obchodní společnosti nebo odpadnutí nebo vyloučení veřejného obchodního společníka v čl. 129, jmenování likvidátorů nebo vystoupení likvidátora nebo zánik jeho zástupního oprávnění v čl. 135, změnu firmy existující komanditní společnosti nebo přeložení jejího sídla v čl. 155, zrušení komanditní společnosti nebo vystoupení komanditisty s celým jeho vkladem nebo s jeho částí v čl. 171 a změnu členů představenstva akciové společnosti v čl. 233.

⁶⁸ A. RANDA ve své učebnici poukázal na kořeny této ne zcela šťastné právní úpravy (*Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 98–99), vycházející z přesvědčení, že v případech zápisu nové firmy nebo zřízení prokury by zásada publicity neměla význam. Zároveň psal o „*principiálním významu*“ pravidel obsažených v ustanoveních čl. 25 a 46, která se aplikovala i tam, kde to zákonodárce opomenul, i když by ustanovení o tom bylo potřebné. G. ŠVAMBERG (*Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 80), z jehož konstatování jsme vyšli, se přiklonil k stanovisku A. WENIGA (*Příručka*

Stejnou funkci jako obchodní rejstříky od roku 1873 plnily samostatné společenstevní rejstříky, do nichž se zapisovala družstva, a po vzniku republiky lodní námořní rejstřík. Podle § 7 družstevního zákona o společenstevním rejstříku, který se také vedl u rejstříkového soudu, platilo, „*to, co nařízeno v zákonníku obchodním o rejstříku obchodním*“. Zřízení a vedení společenstevního rejstříku podrobněji rozvedlo zvláštní nařízení.⁶⁹ Označoval se písmeny Dr. a také jej doplňovala Kniha příloh. Podobně jako v obchodním rejstříku se v něm hledalo podle abecedního indexu firem. Lodní námořní rejstřík se vedl u krajského obchodního soudu v Praze (zákon č. 316/1920 Sb. a nařízení č. 345/1920 Sb. a č. 102/1924 Sb.).

4.1.4.4 Firma

Firma představovala obchodní jméno, pod nímž plnoprávný kupec provozoval obchody a jímž zpravidla podepisoval obchodní písemnosti. Firmou ovšem nebylo pouhé označení provozovny, jako byl například název pověstného, ale už bohužel zaniklého pražského železářství „*U Rotta*“.

Slovy judikátu z roku 1926 „*jako každé jméno jest i firma jen prostředkem k označování a rozeznávání určitého právního poměru, nikoliv však právním předmětem samým*“.⁷⁰ V praxi i v judikatuře se však používala spojení jako „*závazek firmy*“ nebo „*žalovaná firma*“, v nichž se význam tohoto slova posouval, protože vlastně zosobňovalo podnik nebo závod jako takový.

Používat firmu v obchodech bylo kupcovým právem, ne povinností. Vyplývalo to právě z uvedeného faktu, že právním subjektem byl kupec, nikoliv firma. Na firmu zapsanou do obchodního rejstříku měl obchodník plné právo chráněné žalobou na náhradu škody vůči tomu, kdo by ji neoprávněně používal.

Když zakládala nový podnik fyzická osoba, mohla jako firmu použít jen své občanské jméno (Novák, J. Novák, Jan Novák). Doplněno k tomu mohlo být bližší označení osoby nebo druhu obchodní činnosti nebo dodatek nutný k odlišení nově vznikající firmy od firem již zapsaných. Firmy veřejných společností, komanditních společností a komanditních společností na akcie musely obsahovat jméno alespoň jednoho osobně ručícího společníka a dodatek, že jde o společnost (a spol.). Firma akciové společnosti, družstva a společnosti s ručením omezeným se zpravidla odvozovala od předmětu podnikání nebo u akciových společností mohla mít i historický základ. Opět musela obsahovat dodatek určující její konkrétní formu (akciová továrna, společnost s r. o., zapsané společenstvo s ručením omezeným, zapsané společenstvo s ručením neomezeným apod.).

U nově zapisovaných firem plně platila zásada pravdivosti, proto údaje musely odpovídat skutečnosti. Zákonodárce však respektoval, že zavedená firma představovala nespornou hodnotu, proto nenutil majitele starších podniků, aby měnili své firmy podle nově stanovených požadavků. Stejně tak chránil tradici každé firmy v případech změny vlastnických poměrů. Takže při změně majitele mohla firma zůstat nezměněna, případně v nové firmě mohlo být zakomponováno nástupnictví. Podnik si mohl podržet svou firmu dokonce i v případě, že

obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Brno: Typos, 1935, s. 68), že i v těchto situacích by se mělo vycházet z rejstříkového zápisu, i když Wenigovu myšlenku neinterpretovat zcela přesně.

⁶⁹ Nařízení ministerstva práv, vnitra a obchodu a ministerstva financí č. 71/1873 ř. z.

⁷⁰ R I 161/26, č. 5823 Sb. n. s., podle *Justitia. Soustavná sbírka rozhodnutí. Sv. I., Všeobecný zákoník obchodní. Sestj. KARMÁN, K. KIZLINK a J. FRÖHLICH. Bratislava: Justitia, 1935, č. 108, s. 40.*

z něj vystoupil společník, jehož jméno bylo součástí firmy, samozřejmě však jen v případě, že s tím souhlasil. Na druhé straně zákonodárce, opět v souladu s logikou celé úpravy firem, zakazoval prodej firmy, tedy pouhého jména, bez podniku.

4.1.4.5 Prokura

Právním plnoprávných kupců bylo ustavit si pro vedení svého podniku prokuristu. Prokura byla nejobsáhlejší plnou mocí, kterou mohli kupci někomu udělit. Prokuristu opravňovala ke všem druhům jednání, spojených s vedením obchodní živnosti. Prostě „*prokurista je ve věcech obchodních téměř dvojníkem plnoprávného obchodníka, jeho alter ego, jeho druhé já*“.⁷¹ Ve vztahu ke třetím osobám nebylo možné prokuru v zájmu jejich právní jistoty obsahově, místně, časově ani jinak omezit, ve vzájemném vztahu kupce a prokuristy to možné bylo. Vedle prokury mohli obchodníci – i neplnoprávní – udělovat i plné moci vztahující se pouze k provozování zmocnitelovy obchodní živnosti (generální plná moc), k určitému druhu obchodů nebo k jednotlivým jednáním.

4.1.4.6 Obchodní knihy

Povinností kupců zapsaných v rejstříku bylo vést obchodní knihy, „*z nichž úplně lze seznati jeho obchodní jednání a stav jeho jmění*“ (čl. 28).⁷² Obchodní zákoník výslovně požadoval vedení „*knihy opisů*“ („*knihy přepisů*“), obdoby dnešních podacích knih, kde se zapisovaly přijaté a odeslané obchodní dopisy, a ukládal povinnost uschovat došlé dopisy a opisy odeslaných obchodních dopisů.

Kupec-jednotlivec měl při započetí obchodní činnosti také pečlivě sepsat a ohodnotit veškerý svůj majetek včetně pozemků, pohledávek a dluhů. Obchodní společnosti příslušelo takto sepsat a ohodnotit majetek, jímž disponovala. Inventář a bilanci pak měli kupci provádět v zásadě⁷³ každý další rok. Inventář a bilance se mohly zapisovat do zvláštní knihy, nebo sepisovat vždy samostatně.

Pro vedení obchodních knih byla stanovena pravidla, která měla zvýšit jejich vypovídací hodnotu a předejít nejasnostem či pokusům o falšování zápisů. Kupec musel při jejich vedení „*užívatí řeči živé a písma řeči takové*“ (čl. 32). Za „*písmo řeči živé*“ se připouštěl i těsnopis, ale pro nejednotnost se příliš nedoporučoval. Knihy musely být svázané a jednotlivé listy, případně strany, průběžně číslovány. Na místech, kde se zpravidla píše, neměla být ponechávána volná místa a jednou učiněný zápis neměl být nijakým způsobem znečitelněn. Kupci byli povinni uchovávat obchodní knihy po dobu deseti let. V případných sporech zpravidla představovaly jen neúplný důkaz, který vyžadoval další potvrzení.

⁷¹ ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva*. I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946, s. 139.

⁷² Obchodní knihy se dělily na hlavní (základní) a vedlejší (pomocné). Mezi hlavní patřila především hlavní kniha, inventář, pokladní kniha a primanota (kniha prvních zápisů). Mezi nejdůležitější vedlejší knihy patřily knihy zboží, lhůtní knihy, výkaz zisků a ztrát a d. K tomu *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. VESELÝ. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 45.

⁷³ Pokud se inventura skladu nedala bez potíží provádět každoročně, mohla podle čl. 29 obchodního zákoníku proběhnout jednou za dva roky.

4.1.4.7 Pomocné obchodní osoby

Do obchodněprávních vztahů vstupovaly i pomocné obchodní osoby. Rozdělit je lze na nesamostatné a samostatné.

Nesamostatnými pomocnými osobami byli obchodní pomocníci. Považovali se za ně ti, kdo na základě smlouvy o práci jednali při provozování obchodu jménem a na účet svých zaměstnavatelů, v dikci zákoníku „*mládenci, učenníci obchodní*“. Obchodní zákoník jejich postavení kuse a s odvoláním na místní obyčeje a na ustanovení o prokuristech a obchodních zmocněncích upravoval v čl. 57 až 65. Ještě před první světovou válkou tuto úpravu nahradil širše pojatý zákon o soukromých zaměstnancích č. 20/1910 ř. z.

Samostatnými pomocnými osobami byli ti, kdo pro obchodní živnost obchodníka nebo více obchodníků vyvíjeli obchodní činnost samostatně a „*po živnostensku*“. Řadili se mezi ně úřední a soukromí obchodní dohodci, obchodní agenti, komisionáři, špeditéři nebo dopravci. Obchodní zákoník výslovně upravoval pouze postavení úředních obchodních dohodců (sensálů), komisionářů, špeditérů a dopravců („*povozníků*“). Úprava soukromých obchodních dohodců chyběla vůbec a na obchodní agenty šlo vztáhnout ustanovení čl. 272, č. 4 obch. z.⁷⁴

Obchodní dohodci po živnostensku zprostředkovávali obchodní jednání. Podle čl. 60 zákoníku (úřední) „*obchodní dohodci (sensálové) jsou úředně zřízení prostředníci v záležitostech obchodních*“. Soukromoprávní prvek v jejich postavení představovalo to, že zprostředkovávali obchody. Zákonodárce jejich postavení zařadil na konec první knihy a pojednal o nich poměrně podrobně. Právní úprava posledních tří kategorií samostatných obchodních pomocníků tvořila závěr obchodního zákoníku. Komisionář „*po živnostensku jménem svým na účet nějakého příkazatele (komitenta) jednání obchodní uzavírá*“ (čl. 360). Z obchodní smlouvy, kterou s jinými osobami uzavíral, „*práv nabývá a povinnosti podniká*“ sám za svou osobu, takže mezi příkazujícím (komitentem) a oněmi jinými osobami žádná práva a povinnosti nevznikala. Články 379 až 389 (O špeditorství) upravovaly postavení špeditéra (odesilatele), jímž „*jest ten, kdo po živnostensku svým jménem na účet někoho jiného obstarává odesílání zboží po povoznících anebo plavcích*“. Postavení dopravce („*povozníka*“) upravovaly poslední články zákoníku (čl. 390 až 431). Podle prvního z nich „*povozníkem jest ten, kdo po živnostensku vozí zboží po suchu anebo po řekách a vodách vnitrozemských*“.

4.1.4.8 Obchodní společnosti

Obchodní společnosti se podle toho, nakolik v nich záleželo na individualitě členů, tradičně rozdělovaly na osobní a kapitálové. Výstižnější je však říci, že spíše tvořily škálu od čistě osobních ke kapitálovým. Osobní obchodní společnosti vznikaly především se zřetelem na schopnosti jednotlivých členů a závisely na osobní práci členů. Patřila sem veřejná obchodní společnost a její jistá modifikace – komanditní společnost. Kapitálovou společností byla akciová společnost, do níž jednotliví akcionáři, jejichž individualita je zcela nepodstatná, vkládali svůj kapitál. Byla jí také společnost s ručením omezeným, u níž však zároveň vidíme výrazné rysy osobní, dané významnou účastí společníků na kontrole a obtížnou převoditelností podílů. Vysloveně hybridní formu představovala komanditní společnost na akcie, v níž

⁷⁴ Článek 272, č. 4 označoval za obchodní jednání „*zprostředkování a uzavírání obchodu pro jiné osoby*“ s vyloučením úředních jednání obchodních dohodců a pod podmínkou, že jsou činěna „*po živnostensku*“.

se v jisté rovnováze spojovaly oba znaky: u komplementářů vklad vlastní práce, schopností a odpovědnosti a u akcionářů odosobněný majetkový vklad.

4.1.4.8.1 Veřejná obchodní společnost

Veřejná obchodní společnost podle čl. 85 obchodního zákoníku vznikla, když dvě nebo více osob provozovalo obchodní živnost pod společnou firmou a účast žádného společníka nebyla omezena na majetkový vklad. Konstatování zákoníku, že „*při žádném ze společníkův účastenství na vklady majetkové obmezeno není*“, ovšem nebylo zcela výstižné. Společníci do společného obchodu zpravidla vložili určitý vklad, k němuž se zavázali. Aby vložili více, je nikdo nemohl nutit. Avšak když bylo jejich společné obchodování neúspěšné, za vzniklý schodek ručili vším svým jměním. Nejednalo se tedy o účast („*účastenství*“) neomezenou na majetkový vklad, ale „pouze“ o ručení neomezené výší vkladu.

Nejen zákonná definice, ale ani samotný název veřejné obchodní společnosti nebyl nejšťastnější. Jednak neodpovídal oficiálnímu německému (konkrétně označení „*offene*“), jednak uvedení slova „*obchodní*“ mohlo být zavádějící ve vztahu k jiným obchodním společnostem, u nichž v názvu uvedeno není.

O veřejné obchodní společnosti jsme již uvedli, že spočívala v pouhém faktickém provozování obchodů pod společnou firmou, takže k platnosti společenské smlouvy nebylo třeba písemné formy ani jiných formalit. Mohly se do ní spojit nejen fyzické osoby, ale též jiné veřejné obchodní společnosti nebo (jiné) právnické osoby. Zapisovala se do obchodního rejstříku, protože byla obchodní společností.⁷⁵ Zápis však neměl konstitutivní povahu. Její účastníci vystupovali vůči třetím osobám samostatně a za závazky ručili osobně a neomezeně.⁷⁶ Vystoupit mohli na základě výpovědi.

Veřejná obchodní společnost mohla pod svou firmou nabývat práv a zavazovat se, nabývat vlastnictví a jiných věcných práv na pozemcích, žalovat před soudem a být žalována. Přesto podle zpočátku převládajícího názoru právní vědy nebyla samostatným subjektem práva, tedy právnickou osobou.⁷⁷

Se spory o právní povahu veřejné obchodní společnosti souvisely i spory vedené kolem počátku její existence. Její vznik se tradičně spojoval s okamžikem, kdy po uzavření společenské smlouvy začala reálně provozovat obchody, nebo pokud obchody ještě provozovat nezačala, kdy byla zapsána do obchodního rejstříku. Podle obchodního zákoníku totiž v těchto momentech nastávaly její právní účinky vůči třetím osobám. To logicky plynulo z faktu, že zápis do obchodního rejstříku neměl konstitutivní účinky. Do vzniku společnosti – v tomto pojetí – se přesto promítl, protože podle zákoníku byla v zájmu právní jistoty vůči třetím osobám neúčinná dohoda, že společnost začne existovat až později, než došlo k zápisu.

⁷⁵ Podle čl. 86 obch. z. musela „*opověď*“ (oznámení o vzniku) obsahovat a) jméno, příjmení, stav a bydliště každého společníka; b) firmu a její sídlo, c) datum vzniku; d) pokud bylo smluveno, že společnost bude zastupovat jen jeden nebo několik společníků, personálie těchto osob a údaj o tom, zda své oprávnění vykonávají jen společně. Podobně se přihlašovaly k zápisu i odštěpné závody.

⁷⁶ Jak lze číst v dobové publikaci, „*typ veřejné společnosti vyžaduje tísňového neobmezeného osobního ručení a uplatnění celé individuality společnícké*“; BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s obmezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. VIII.

⁷⁷ Jinak však WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III., s. 10–11.

Z toho se na první pohled nezpochybnitelně vyvozovalo, že společnost musela vzniknout nejpozději zápisem. Profesor A. Wenig ovšem vznik veřejné obchodní společnosti spojoval jen s momentem, kdy společnost po uzavření společenské smlouvy začala provozovat obchody, tedy s momentem, který v konkrétní situaci mohl nastat třeba i po zápisu společnosti do obchodního rejstříku. S námitkou, která se vůči tomu hned nabízí, totiž jak může mít právní účinky vůči třetím osobám něco, co právně ještě nevzniklo, tedy útvar, který je již zapsán v obchodním rejstříku, ale ještě nezačal provozovat obchody, tedy *de iure* neexistuje, se autor mezi odbornou veřejností populární *Příručky* vypořádal elegantně.⁷⁸ Především bystře připomenul svůj hlavní argument: podle znění čl. 85 obch. z. veřejná obchodní společnost nemůže existovat bez provozování společných obchodů, protože „*jest tu, když dvě neb více osob pod společnou firmou živnost obchodní provozují*“.⁷⁹ Dále dovozoval, že zápisem nevzniká společnost, „*za to však skutkový stav, ze kterého třetí osoby mohou souditi, že společnost vznikla*“, a že důvěru v tento stav je třeba chránit. Proto, a jen proto, zákonodárce do textu začlenil výše zmíněné ustanovení o tom, že vůči třetím osobám nastávají právní účinky veřejné obchodní společnosti nejpozději zápisem do obchodního rejstříku.

Vzájemné vztahy společníků zákonodárce upravit poměrně podrobně. V praxi se však řídily především společenskou smlouvou. Přesto přicházelo v úvahu i použití obchodních zvyklostí (obyčejového práva) a všeobecného občanského zákoníku.

Společnost mohl v zásadě zastupovat každý ze společníků, vyloučen z tohoto práva mohl být jen společenskou smlouvou. Zopakujme, že společník nebyl povinen zvyšovat svůj vklad, leda by se na tom všichni společníci dohodli. Platilo to i v situaci, kdy byl zmenšený ztrátou nebo zcela ztracen. Společník mohl žádat náhradu za výdaje, které učinil v záležitostech společnosti, za závazky, které pro ni postoupil, za ztráty, které utrpěl svým jednatelstvím, nebo za rizika, která při něm nesl. Ovšem za práce, které na sebe vzal při provozování společných obchodů, nárok na odměnu neměl. V záležitostech společnosti se měl chovat se stejnou péčí, jako by obstarával vlastní záležitosti. Bez souhlasu ostatních nemohl přijmout nového společníka.

Když se společníci ve společenské smlouvě dohodli, že správou společnosti pověří jednoho nebo některé ze společníků, mohly takto pověřené osoby bez ohledu na mínění ostatních rozhodovat o záležitostech, patřících k běžnému provozování společnosti, a zřizovat prokuru. Pokud společenská smlouva stanovila, že více společníků nemůže jednat jeden bez druhého, museli rozhodovat společně, ledaže by hrozilo nebezpečí z prodlení. Když toto omezení neobsahovala, mohl každý pověřený společník jednat samostatně.

Ostatním společníkům příslušela kontrolní oprávnění: každý společník, i nezapojený do běžného rozhodování, se mohl osobně přesvědčit o postupu v záležitostech společnosti, nahlížet do písemností a pořídit si osobní bilanci. Kdyby smlouva stanovila něco jiného, ztrácelo by toto ustanovení účinnost, pokud by se prokázala nepoctivost ve správě. O obchodech, přesahujících meze běžného provozování společnosti, a o obchodech, pro něž společnost nebyla zřízena, rozhodovali všichni společníci, a to jednomyslně. Pokud se nesmluvili jinak, zisk a ztráta se rozdělovaly podle hlav.

⁷⁸ K tomu WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 16–19.

⁷⁹ Celá dotyčná věta z čl. 85 obch. z. zní: „*Veřejná společnost obchodní jest tu, když dvě neb více osob pod společnou firmou živnost obchodní provozují a při žádném ze společníkův účastenství na vklady majetkové obmezeno není.* ...“.

Zákonodárce upravil i v praxi často porušovaný zákaz konkurence. Společníkům zakazoval bez svolení ostatních na svůj účet nebo na účet někoho jiného činit obchody ve stejném oboru, v jakém je provozovala společnost. Společník se také nesměl zúčastnit na veřejné společnosti stejného druhu, ledaže by to společníkům bylo při zřizování společnosti známo a výslovně si nedohodli, aby se účasti na jiné společnosti vzdal.

Obchodní zákoník obsahoval řadu ustanovení, která omezovala volnost jednání společníků veřejné obchodní společnosti, a to zejména při vymezování poměru ve vztahu ke třetím osobám. Již jsme uvedli, že právní účinnost veřejné obchodní společnosti nastala vůči třetím osobám podle situace buď okamžikem zápisu do obchodního rejstříku, nebo v momentě, kdy společnost začala obchodovat. Účastníci společnosti vůči nim vystupovali samostatně a za závazky ručili osobně, neomezeně a solidárně. I toto ustanovení patřilo k těm, která nebylo možné společenskou smlouvou vyloučit, respektive, u nichž jiná úmluva společníků nebyla účinná vůči třetím osobám. Navenek nebylo právně účinné ani věcné, časové či místní omezení rozsahu společnickova oprávnění zastupovat společnost. Omezit je bylo možné jen tím, že bylo udělené kolektivně, přičemž toto omezení muselo být vyznačeno v obchodním rejstříku.

V článku 123 zákonodárce vypočítal v šesti bodech sedm případů, kdy se veřejná obchodní společnost zrušovala.⁸⁰ Společnost však mohla zaniknout i jinými způsoby, například na základě soudního rozsudku. Likvidaci společnosti prováděli všichni společníci nebo jejich zástupci jako likvidátoři.

4.1.4.8.2 Komanditní společnost

O komanditní společnosti (čl. 150 až 172 obchodního zákoníku) již víme, že se na ní zúčastnil společník nebo společníci, kteří ručili za závazky společnosti osobně a neomezeně (komplementáři⁸¹), a společník nebo společníci ručící jen do výše svého vkladu (komanditisté).

Komanditní společnost (z latinského „*commenda*“) se v mnoha směrech podobala veřejné obchodní společnosti, proto se někdy prezentovala jako její specifická forma, i když její vznik ji pojí spíše s tichou společností. V první polovině 19. století se totiž v Německu označení komanditní společnost používalo k označení útvaru, pro který se později vžil název tichá společnost. Rysy pozdější komanditní společnosti, jak byla upravena v obchodním zákoníku z roku 1862, nesla spíše francouzská tajná společnost, jejíž úprava se postupně rozvíjela od ordonancí z roku 1673, vyžadujících její registraci, až k napoleonskému *Code de commerce*. Původní návrh obchodního zákoníku obsahoval úpravu společnosti francouzského typu, při prvním čtení návrhu ji nahradili tichou společností podle německé tradice. Ve druhém čtení ovšem tichou společnost doplnila i původně zavržená podoba, tedy komanditní společnost.⁸²

⁸⁰ Jednalo se o uvalení konkurzu na společnost, úmrtí jednoho ze společníků, nestanovila-li společenská smlouva, že společnost má trvat i s dědici, uvalení konkurzu na jmění některého ze společníků nebo ztrátu právní způsobilosti některého ze společníků samostatně spravovat jmění, vzájemnou dohodu, uplynutí doby, na kterou byla sjednána, pokud v ní společníci mlčky nepokračovali (pak se pokládala za společnost sjednanou na dobu neurčitou), výpověď společníka.

⁸¹ Označení *komplementář* na rozdíl od označení *komanditista* nemělo oporu v zákoně, který důsledně používal spojení „*osobně ručící společník*“. Praxe si je však osvojila a běžně se používalo. V první ČSR se uvažovalo o jeho včlenění do připravovaného unifikovaného obchodního zákoníku.

⁸² RANDA, A., Jaké jsou rozdíly mezi společnostmi komanditní a společností tichou. *Právník*, roč. IV/1865, s. 469.

Tím se jen potvrdila zkušenost, že kosmopolitní charakter obchodního práva nutí neohlížet se jen po domácích zkušenostech a vzorech, ale i hledat inspiraci v cizích právech.⁸³

Pokud se na komanditní společnosti zúčastňovali alespoň dva komplementáři, byla podle druhého odstavce čl. 150 zároveň veřejnou obchodní společností. To ovšem pochopitelně neznamenalo, že by komplementáři tvořili nějakou zvláštní společnost, spíše to jen vyjadřovalo blízkost obou smluvních typů.⁸⁴ Takže podobně jako u veřejné obchodní společnosti nemusela být společenská smlouva vyhotovena písemně a zřízení společnosti se sice zapisovalo do obchodního rejstříku,⁸⁵ ale zápis nebyl podmínkou jejího vzniku. Zápisem opět pouze nastávaly právní účinky vzniku společnosti vůči třetím osobám⁸⁶ a společnost vznikala okamžikem, kdy fakticky započala obchodovat.

Podobnosti s veřejnou obchodní společností existovaly nejen ve spojení se vznikem společnosti, protože odlišnosti vlastně plynuly jen z účasti komanditistů. Právní poměr společníků se řídil především společenskou smlouvou. Podpůrně bylo možné použít také ustanovení o vzájemných vztazích společníků veřejné obchodní společnosti, pokud zákoník ve svých ustanoveních o komanditní společnosti nestanovil jinak. Uplatňovala se tak například ustanovení o zúročení vkladu, vypočtení jistin, oprávnění vybírat úroky, způsobu vyrovnání, likvidaci společnosti a promlčení žalob vůči společníkům. Pro komplementáře platil také zákaz konkurence jako u veřejných společníků, avšak pro komanditisty nikoliv. Komplementářům i komanditistům příslušelo oprávnění ke kontrole, ale komanditisté mohli pouze požadovat opis roční balance a nahlédnutí do knih a listin zkoumat její správnost. V případě potřeby, když ustanovení obchodního zákoníku nenabízela řešení, bylo možné sáhnout i k pomocným pramenům jako u veřejné obchodní společnosti.

Komanditisté se nezúčastňovali na řízení společnosti a jejich jména se neuváděla v jejím názvu. Na zisku se podíleli v rozsahu určeném smlouvou, na ztrátě jen do výše svého vkladu. Jejich vklad jim nemohl být za trvání společnosti z části ani zcela splacen nebo prominut. Pokud byl zmenšen ztrátou, nemohli dostávat úroky, ani podíl na zisku. Pokud komanditista pro společnost uzavíral obchod, aniž by prohlásil, že jedná jako prokurista nebo zmocněnec, byl z toho obchodu zavázán stejně jako osobně ručící společník. Pokud ze společnosti vystoupil, byť jen s částí svého vkladu, musela být tato skutečnost zapsána do obchodního rejstříku.

4.1.4.8.3 Akciová společnost

Podle čl. 207 obch. z. „*společnost obchodní stane se společností akciovou, když se všickni společníci toliko vklady svými účastní, za závazky společnosti osobně neručíce*“. Tuto čistě kapitálovou společnost tedy charakterizovalo sdružování kapitálu, vyloučení osobního ručení

⁸³ C. S. GRÜNHUT (*Das Recht des Commissionshandels*. Wien: Alfred Hölder, 1879, s. VII.) k tomu napsal: „*Das kosmopolitische Charakter des Handelsrechtes, welches, wie kein anderer Theil des Privatrechtes, die Tendenz hat, die individuelle Färbung einer besonderen Nation abzustreiten, macht es notwendig, in jeder handelsrechtlicher Arbeit auch die Fremden Rechte in den Kreis der Betrachtung zu ziehen, ...*“. Toto jeho konstatování se dá vztáhnout jak k vědecké práci, tak k tvorbě práva.

⁸⁴ Podle A. WENIGA (*Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 58) byla „*modifikovanou společností veřejnou*“.

⁸⁵ Podle čl. 151 obch. z. muselo oznámení obsahovat a) jméno, příjmení, stav a bydliště každého osobně ručícího společníka; b) jméno, příjmení, stav a bydliště každého komanditisty a jeho označení za komanditistu; c) firmu a její sídlo; d) výši majetkových vkladů komanditistů.

⁸⁶ Za závazky vzniklé před zápisem proto komanditisté ručili, jako by byli osobně ručícími společníky.

a také volná převoditelnost podílů. Akcie, na něž se společný kapitál rozděloval, byly cennými papíry, mohly znít na jméno nebo majitele, byly nedělitelné a obchodovalo se s nimi na burzách.

Podobné rysy jako akciové společnosti jednotlivě nesly i některé starší instituce, takže Antonín Randa, když popisoval historii akciových společností, oprávněně psal, že „v dějepise práva setkáváme se s různými útvary, které do jisté míry připomínají nám podstatu akciové společnosti“.⁸⁷ Na rozdíl od některých jiných autorů však předobraz akciových společností nehledal v institucích daňových společenstev, známých římskému právu, jejichž zvláštnost se podle něj odvíjela od korporálního charakteru, ani ve středověkých privilegovaných obchodních a živnostenských společenstvech, souvisejících zase s cechovním zřízením. Přímo podobu však rozpoznával v italských *maonae* (*montes*)⁸⁸ a v domácí historii u společenstev horního práva (kuksů) nebo u právovárečných společenstev měšťanů královských měst, o nichž stručně pojedná první část naší práce.

První trvalou maonou se stala Janovská *maona Chii* (podle svého sídla též *maona Giustiniana*), vyvíjející činnost v letech 1346 až 1566. Byla pravou koloniální akciovou společností, neboť byla zřízená za účelem dobytí a ovládnutí původně řeckých území ostrova Chios a poloostrova Foggia (*Phokaia*, *Phokäa*) a získala k dobytým územím užitkové vlastnické právo. Vznik dalších velkých koloniálních společností (například nizozemské východoindické, anglické východoindické a dalších) v 17. století podnítil prudce se rozvíjející zámořský obchod. Ve střední Evropě se akciové společnosti objevily později, až na začátku 18. století, nejstarší z nich byla Vídeňská orientální společnost (*Wiener Orientalische Compagnie*, 1719).

V 18. století se objevil výraz akcie (*azione*), od něž dnes odvozujeme označení těchto společností. Překvapivě nepochází z Itálie, ale z Nizozemí. Začaly se však ukazovat i problematické rysy této formy podnikání, umožňující zneužít důvěru akcionářů. Proto také zákonodárci stanovili pro zakládání a fungování akciových společností jistá omezení a i proto se akciové společnosti v jednotlivých zemích rozvíjely poněkud odlišně.

V německo-rakouském právním okruhu se obecnější právní úpravy akciových společností objevily na konci první poloviny 19. století (pruský zákon o železnicích z roku 1838, pruský zákon o akciových spolcích z roku 1843 a rakouský dvorský dekret z téhož roku). Ten umožňoval zřizovat akciové spolky s kapitálem zcela nebo z části tvořeným akciovými vklady, přičemž se akcionářův závazek omezoval jen na tento vklad. Povolovala je spojená dvorská kancelář, případně císař. Stanovy se předkládaly ke schválení, upsané vklady v hotovosti skládaly do úřední úschovy a akcie na majitele se nepřipouštěly.

Komplexnější a lépe vyhovující úpravu obsahoval spolkový zákon č. 253 ř. z. z roku 1852, jehož ustanovení platila i po vydání obchodního zákoníku. Pak se jím řídily především

⁸⁷ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. III., Praha: J. Otto, 1902, s. 91. O historii akciových společností pojednává na s. 91 až 95.

⁸⁸ První *montes* (*maonae*) vznikaly již ve 12. a 13. století v Itálii, ale neměly ještě trvalý charakter. Ustavovaly se pro získávání státních půjček a bývaly opatřeny různými výsadami. Potřebný obnos kapitálu získávaly upisováním stejných nezcizitelných podílů. K hrazení úroků a splátek připadly společníkům (koupí, zřízením pachtu) určité státní příjmy. Podílníci tedy získávali určitý poměrný podíl na pohledávce vůči státu a plynula k nim část z daní či státních monopolů. Počet společníků byl zpočátku poměrně malý, postupně se však zvětšoval. Rozšiřoval se nejen počet podílníků v jednotlivých podnicích, ale také použitelnost těchto spolků, které se začaly orientovat i na oblast peněžnictví.

„neobchodní“ akciové společnosti, ale když upravoval poměr akciové společnosti ke státu (udělování koncese, státní dozor, zrušení státem), i obchodní akciové společnosti.

Nová úprava akciových společností z obchodního zákoníku byla díky svému „spolkovému“ původu zpočátku společná rakouským i německým zemím. Brzy se však diverzifikovala, protože německý zákonodárce ji nahradil propracovanějšími předpisy. Už v roce 1870 byl obchodní zákoník novelizován zákonem o komanditních společnostech na akcie (dobově o „*akciových kommanditách*“) a akciových společnostech a pak znovu v roce 1884, přičemž podle francouzského vzoru se podmínky pro vytváření akciových společností zpřísnily. Nová úprava pak přešla do obsahu německého obchodního zákoníku z roku 1897. Ten na rozdíl od původního nerozlišoval, zda akciová společnost dělá obchody nebo ne. K opovědi (oznámení o vzniku) akciové společnosti bylo třeba předložit doklady, které umožňovaly posoudit solidnost podnikatelského záměru. Přestože vznikly obavy, že přísnější podmínky zbrzdí vznik akciových společností, nastalo se tak. Na druhé straně však ani striktnější ochranná opatření nezabránila krachu řady velkých akciových bank a jiných akciových společností.

Ani v habsburské monarchii se vývoj nezastavil, zejména když se i zde ukázaly negativní stránky podnikání akciových společností. Proto na samém konci 19. století – pod vlivem nového německého obchodního zákoníku – upravil vytváření a transformování akciových společností *regulativ pro zřizování a přeměnu akciových společností v oboru průmyslu a obchodu*, zkráceně akciový regulativ (nařízení ministerstev vnitra, financí, obchodu, práv a orby č. 175/1899 ř. z.). Velký podíl na jeho vydání měl profesor národohospodářství na právnické fakultě pražské české univerzity, významný český politik a tehdejší ministr financí Josef Kaizl.⁸⁹ Regulativ měl podobu pouhého nařízení ministerstev vnitra, financí, obchodu, spravedlnosti a zemědělství, takže v dobovém pojetí netvořil součást pozitivního práva. Právní váhu získala jeho ustanovení s využitím institutu státního souhlasu (koncese), potřebného ke vzniku akciové společnosti.

Podle rakouského práva byla akciová společnost obchodní společností, jen pokud provozovala obchody. K jejímu zřízení bylo třeba zmíněného státního souhlasu. Státní správa jej udělovala na základě volného uvážení, přičemž určité podmínky, jejichž splnění bude při svém rozhodování zohledňovat, stanovila v akciovém regulativu.

Společenská smlouva (stanovy) se sepisovala v podobě soudní nebo notářské listiny, k upsání akcie stačila písemná forma. Společenská smlouva a státní souhlas se zapisovaly do obchodního rejstříku a tento zápis měl konstitutivní účinek (čl. 211 obch. z.: „*Dokud společnost schválení nedojde a do register obchodních zapsána není, dotud jí co takové není*“). Akciová společnost mohla pod svou firmou nabývat práv a zavazovat se, nabývat vlastnictví a jiná věcná práva k pozemkům, žalovat před soudem a být žalována. O ustanovení společenské smlouvy se opíraly stanovy akciové společnosti.

O povaze stanov se právní věda přela. A. Randa, pro kterého byla akciová společnost právnickou osobou, činil rozdíl mezi společenskou smlouvou, která splnila svůj úkol zápisem do obchodního rejstříku, a stanovami, jejichž funkce právě zápisem začínala. Společenská smlouva tedy zavazovala společníky jako smlouva, stanovy zavazovaly členy spolku.⁹⁰ Dalšímu z autorů, k jejichž práci se opakovaně obracíme, A. Wenigovi, se s odvoláním na nejno-

⁸⁹ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 81.

⁹⁰ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. III., Praha: J. Otto, 1902, s. 75 a násl.

vější výsledky německé právní vědy obojí překrývalo: společenskou smlouvu tvořily teprve stanovy spolu s úpisy akcií.⁹¹ J. Pošvář, který diskuse o povaze akciových společností shrnul, nezapřel své normativistické kořeny a stanovy označil za druhotnou normu, tvořenou schvalovacím správním aktem.⁹²

Akcionářův příspěvek k fungování společnosti se omezoval jen na kapitálovou účast, případně na účast na valné hromadě. Věřitelům za závazky společnosti ručila jen aktiva společenského jmění, nikoliv akcionáři osobně. Ti měli pouze uhrazovací povinnost, tj. povinnost splatit vklad, který převzali. Podle počtu vlastněných akcií, které v případě akciové společnosti mohly znít na jméno nebo na majitele, měli také nárok na podíl na čistém zisku (na dividendu). Vložený obnos nemohli žádat zpět, mohli jej však zcizit. Právní předpis stanovil, s jakou nejnižší nominální hodnotou se mohly emitovat akcie.⁹³

Společenská smlouva, jejíž obsah a formu pevně stanovil zákon, mimo jiné stanovila výši základního kapitálu (akciového kapitálu, dobově „*jistiny společenské*“). Základní kapitál byl vyjádřen v penězích a rozložen na jednotlivé akcie, určené ve stanovách peněžitou částkou. V okamžiku vzniku společnosti zároveň představoval její čisté jmění, s nímž měla podle stanov začít svou činnost. Čisté jmění společnosti se ovšem později měnilo, rostlo nebo se zmenšovalo, zatímco základní kapitál „*zůstane pouhou cifrou, pevnou, neměnicí se matematickou veličinou*“, ⁹⁴ která má význam jako měřítko zisku či ztráty společnosti. Změnit jeho výši bylo možné jen změnou stanov. Zakladatelé akciové společnosti si jej mohli opatřit buď sukcesivně, kdy sami převzali jen část akcií a ostatní předložili k upisování, nebo simultánně, kdy převzali veškeré akcie a pak se je případně snažili prodat. Někteří akcionáři mohli přispět i vklady, které nespočívaly v penězích.

Všichni členové akciové společnosti tvořili valnou hromadu, na níž v poměru svých podílů rozhodovali o zásadních otázkách činnosti společnosti. V čele akciové společnosti stálo představenstvo (správní rada), které společnost operativně řídilo, spravovalo a zastupovalo navenek. Skládalo se z jednoho nebo více členů, kteří nemuseli být akcionáři. Akcionáři mohli v zásadě fakultativně konstituovat i dozorčí radu, pouze u akciových bank se zřizovala obligatorně. Dozorčí radu často – a často nedostatečně – suplovali tzv. revizoři, zřizovaní společenskou smlouvou podle čl. 209, č. 6 obch. z.

Jak jsme již naznačili v souvislosti s akciovým regulativem, vůči akciovým společnostem postupně vznikla jistá a do značné míry oprávněná předpojatost, daná tím, že se objevily četné pokusy zneužít této formy podnikání na úkor akcionářů. Dokládají to například autoři komentáře k zákonu zavádějícímu u nás na začátku 20. století novější formu podnikatelského subjektu, společnost s ručením omezeným. Na margo akciové společnosti napsali, že „*typ akciové společ. jest útvar složitý, těžkopádný, pro široké kruhy určený a odpuzuje svým sukcesivním zakládáním, možností agiotage*“⁹⁵ následkem povahy akcií jako cenných papírů,

⁹¹ WENIG, A., *Průručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 90.

⁹² POŠVÁŘ, J., *Akciová společnost podle norem platných v historických zemích*. Praha: V. Linhart, 1933, s. 19.

⁹³ Podle akciového regulativu to bylo 200 K, výjimečně u malých podniků 100 K. V Československu se tato výše v poměru 1:1 převedla na Kč.

⁹⁴ WENIG, A., *Průručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 84.

⁹⁵ Agiotage = burzovní spekulace.

*předmět trhu a bursy tvořících, koncesním systémem a ryze kapitalistickým rázem.*⁹⁶ Přesto měla akciová společnost v systému obchodních společností pevné a nezastupitelné místo. Takže, když se o ní v prvorepublikové příručce Praktický advokát psalo, že „*jest dnes nejvyšší formou obchodního podnikání, jest moderním projevem soukromokapitalistického řádu*“,⁹⁷ bylo to rozhodně namístě.

4.1.4.8.4 Komanditní společnost na akcie

V komanditní společnost na akcie („*akciové komanditě*“; čl. 173 až 206 obch. z.) se zúčastnili vedle osobně a neomezeně ručících komplementářů jako komanditisté akcionáři. V tradičním duchu se vnímala jako zvláštní druh komanditní společnosti, jak k tomu ostatně navádí i její název, avšak A. Wenig viděl a zdůraznil její větší příbuznost s akciovou společností.⁹⁸

Podíl komanditistů (akcionářů)⁹⁹ byl v komanditní společnosti na akcie vyjádřen nedělitelnými akciemi nebo akciovými podíly, znějícími na jméno. Akcie nebo akciové podíly znějící na majitele byly v tomto případě neplatné. Emitování akcií limitovala nejnižší částka, na kterou musely znít. V Československu byla stanovena na 600 Kč, tedy výše než u akciové společnosti, zemské zákony však mohly povolovat i nižší částku. Komanditisté neměli nárok na úroky, ale pouze na dividendy, tedy na podíl na čistém zisku.

Ke vzniku komanditní společnosti na akcie bylo třeba podobně jako u akciové společnosti koncese, tedy státního souhlasu, který se vyžadoval i ke každé změně společenské smlouvy. Pro A. Randu byl „*aktem policejní správy a zakládá se ve snaze, zameziti vznik nesolidních neb dokonce podvodných podniků*“.¹⁰⁰ Profesor Randa však tento koncesionální systém nepovažoval za vhodný, protože státní orgány nejsou s to posoudit, zda má vznikající společnost šanci dosáhnout hospodářského úspěchu a zda je dostatečně solidní. Poukazoval také na to, že rejstříkový soud nemohl odepřít zápis společnosti, která obdržela státní souhlas, i když její stanovy vykazovaly vážné nedostatky. Zasazoval se proto za modernější „*systém zákonů kautel*“, podmínek a předpokladů, jejichž naplnění je potřeba při zakládání společnosti prokázat rejstříkovému soudu, přičemž splnění tohoto požadavku samo o sobě – až na stanovené výjimky – zakládá právní nárok na zapsání společnosti. Potřebu státní koncese tedy nezahrnoval absolutně, ale přimlouval se za její ponechání pouze u významných podniků, jako byly banky a železnice, a samozřejmě také u tzv. koncesovaných živností.

⁹⁶ BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s omezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. VIII–IX.

⁹⁷ *Praktický advokát*. I., Praha: F. Strnadel a spol., [s.a.], Kniha II., s. 87.

⁹⁸ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III, s. 7. V této práci proto podal nejdříve výklad o akciové společnosti a teprve pak o komanditní společnosti na akcie. Podpořil to i pádným metodickým důvodem: zásady akciového práva chtěl nejdříve ukázat v čisté podobě a teprve pak v podobě modifikované. My jsme tento argument akceptovali, proto se nepřidržíme systematiky zákoníku a o komanditní společnosti na akcie pojednáváme až po společnosti akciové. Dodejme, že komanditní společnost na akcie považovalo za zvláštní druh akciové společnosti i francouzské a německé právo.

⁹⁹ Pokud akceptujeme už dříve uvedené Wenigovo stanovisko, že komanditní společnost na akcie je zvláštním případem akciové společnosti, měli bychom logicky místo termínu komanditista používat označení akcionář. My se však přidržíme vžitě terminologie. Ostatně ani Arnošt Wenig v tomto nebyl důsledný, resp. buď si tuto konsekvenci neuvědomil, nebo si podobně jako autor těchto řádků řekl, že komanditní společnost (na akcie) bez komanditistů by byla poněkud zvláštním útvarem.

¹⁰⁰ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. III., Praha: J. Otto, 1902, s. 84.

O zřízení a obsahu společenské smlouvy se sepisovala soudní nebo notářská listina, k upsání akcií stačilo dodržení písemné formy. Podmínkou vzniku společnosti byl zápis společenské smlouvy a schvalovací listiny do obchodního rejstříku, kam se zapisovaly i změny společenské smlouvy a zánik společnosti.

Základní kapitál společnosti netvořilo její počáteční čisté jmění jako u akciové společnosti, ale pouze to, co do společnosti vložili komanditisté.

Jménem společnosti jednali a společnost zastupovali před soudem osobně ručící společníci. Plnili tak funkci představenstva. Dalším orgánem společnosti byla valná hromada komanditistů. Na rozdíl od valné hromady akciové společnosti, která byla nejvyšším orgánem společnosti, pouze hájila zájmy komanditistů vůči osobně ručícím společníkům. Svolávala se v případech stanovených společenskou smlouvou, když se to jevílo jako potřebné v zájmu společnosti nebo pokud o to požádali komanditisté nebo jen jeden z nich, když jejich akcie převyšovaly 10 % základního kapitálu. Rozhodovalo se v ní, pokud společenská smlouva nestanovila něco jiného, prostou většinou hlasů, přičemž ke každé akci se pojoil jeden hlas. Úkolem obligatorně zřizované dozorčí rady bylo dohlížet na obchodování společnosti a provádět usnesení valné hromady. První dozorčí rada se volila na jeden rok, další maximálně na pět let. Pokud chtěli komanditisté jako celek a ve společném zájmu právní cestou vystoupit proti osobně ručícím společníkům nebo proti dozorčí radě, zastupovali je zmocnění volení valnou hromadou.

Vystoupení osobně ručícího společníka nebylo za doby trvání společnosti přípustné. Bylo k němu třeba souhlasu valné hromady a znamenalo zrušení společnosti. Při zániku společnosti prováděli likvidaci osobně ručící společníci a valnou hromadou zvolený zástupce nebo více zástupců komanditistů.

Komanditní společnosti na akcie nebyly příliš rozšířenou formou obchodní společnosti, což se ještě prohloubilo po uzákonění společnosti s ručením omezeným. Bezprostředně po vzniku republiky pravděpodobně existovala jedna jediná v obvodu krajského soudu v Mladé Boleslavi.¹⁰¹ Když se v dotazníkové akci z roku 1919 jedna otázka přímo ptala, zda má „*vůbec práva na existenci*“, jasně převažovaly hlasy, aby v budoucí kodifikaci už nebyla upravena.

4.1.4.8.5 Společnost s ručením omezeným

Kořeny právní úpravy společnosti s ručením omezeným ve střední Evropě najdeme v osmdesátých letech v bismarckovském Německu. Když se tam projednával zákon o komanditní společnosti na akcie a akciové společnosti (1884), prohlásil tajný komerční rada Wilhelm Oechelhäuser, že u těch společností, které mají malý počet společníků a tito ručí osobně, si situace žádá omezit ručení společníků na určité vklady. Když jej později podpořily další autority a po kancléřově výzvě k vyjádření také obchodní komory, stálý výbor obchodní rady vydal resoluci, v níž požadoval doplnění dosavadních typů obchodních společností o takovou, která by připustila spojení členství rozloženého do podílů a omezeného ručení členů.¹⁰²

¹⁰¹ NA, fond MUNif, kart. 114. V obvodu krajského soudu v Olomouci jich sice mělo být deset, ale ministerstvo spravedlnosti si žádalo vysvětlení s tím, že informaci považovalo za omyl.

¹⁰² O zrodu německého i rakouského zákona o společnosti s ručením omezeným zejména BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s omezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. VII a násl. Náš výklad se bude o tuto práci opírat.

Osnovu německého zákona o společnosti s ručením omezeným představili zainteresované veřejnosti koncem roku 1891. Při projednávání se sice objevily obavy, že nová forma bude zneužívána k riskantním obchodům a že oslabí zájem kupce na prosperitě podniku, a někteří poukazovali na to, že se riziko z dlužníka přenáší na věřitele, ale schvalovací proces už probíhal rychle. Hned začátkem roku 1892 říšský kancléř generál Leo Caprivi osnovu předložil říšskému sněmu, který ji s některými změnami schválil. Obsahu zákona se pak ještě částečně dotkl čl. 11 uvozovacího zákona k německému obchodnímu zákoníku z roku 1897.

Vzhledem k už mnohokrát vzpomínané „symbióze“ německého a rakouského práva bylo jen otázkou času, kdy se nová, utěšeně se rozvíjející forma prosadí i v rakouském právu. I na svou dobu poněkud archaickým stylem to vyjádřili autoři komentáře k rakouskému zákonu o společnostech s ručením omezeným, když napsali: „*Uvážíme-li, že principy obchodního zákonodárství v Německu, tomto průkopníku na území legislace obchodní, a u nás jsou takřka stejny, oba státy teritoriálně souvisí a jejich obyvatelstva v časté a intenzivní vzájemné hospodářské styky vstupují, jest zřejmo, že potřeba nové společenské formy v Německu již ukojená i v našich kruzích obchodních intenzivně pocítována býti počala.*“¹⁰³ Rakouské právo však nebylo jediné, které tuto formu přebralo.¹⁰⁴

Je příznačné, že podnět k přípravě právní úpravy vzešel od chebské obchodní a živnostenské komory, jejíž členové jistě čile obchodovali se svými německými sousedy. Až na jednu jej podpořily i ostatní komory. Účinný prostředek k oživení obchodu a průmyslu v uzákonění společností s ručením omezeným spatřovaly i vědecké kruhy a průmyslová rada. K jejímu pozitivnímu přijetí snad přispělo i to, že v platném právním řádu existovaly podobně konstruované instituty, a to starobylá právovárečná měšťanstva a spolky vznikající na základě patentu č. 253/1852 ř. z.

Osnova zákona o společnostech s ručením omezením, vystavěná na podobných principech jako německý zákon, se do panské sněmovny dostala v roce 1904. Ta ji k projednání předložila speciální komisi. Zákonodárce vycházel z principů veřejné obchodní společnosti a akciové společnosti, které ovšem upravil a spojil v jeden celek. Chtěl zachovat samostatnost společníků, ale ne tak důsledně jako u veřejné obchodní společnosti, a zakotvit omezené ručení. Společnost měla mít pevnou organizaci, autonomii ve svých interních záležitostech a schopnost chránit individuální práva. Podíly neměly mít povahu cenných papírů, jako tomu bylo u akciové společnosti. Právní a finanční základy společnosti mělo posílit použití kogentních norem. Komise, jejíž stanovisko jako zpravodaj prezentoval dvorní rada a profesor vídeňské univerzity C. S. Grünhut,¹⁰⁵ změnila řadu paragrafů, zejména však v § 1 rozšířila použitelnost společností s ručením omezeným připuštěním v zásadě každého zákonného účelu.¹⁰⁶

¹⁰³ BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s obmezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. VIII.

¹⁰⁴ „*Sämtliche seither in den übrigen Ländern des Kontinents ergangenen Gesetze und Entwürfe lehnen an das deutsche Gesetz an*“, napsal po válce německý autor; WIELAND, K., *Handelsrecht. II. Kapitalgesellschaften.* München – Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1931, s. 267.

¹⁰⁵ Z jeho prací například GRÜNHUT, C. S., *Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung nach österreichischem Recht.* Wien: Eduard Beyer's Nachf., 1906; týž, *Das Recht des Commissionshandels.* Wien: Alfred Hölder, k.k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1879; viz i použitá literatura.

¹⁰⁶ § 1: „*Společnosti s obmezeným ručením mohou býti zřizovány podle ustanovení tohoto zákona ku každému zákonně přípustnému účelu. / Z provozování pojišťovacích obchodů a z činnosti jako politické spolky jsou takové společnosti však vyloučeny.*“

Své připomínky, pečlivě vypracované zvláštní komisí, úspěšně uplatnila i „*Právnícká jednota pražská*“.

Pregnantně odůvodněnou konečnou podobu návrhu panská sněmovna bez debaty schválila v polovině roku 1905. Poslanecká sněmovna pak v návrhu ještě provedla několik dílčích změn a doplňků, které panská sněmovna akceptovala. Poté, co schválený text v březnu 1906 „*obdržel nejvyšší sankce*“, tedy podepsal jej panovník, byl publikován jako zákon č. 58/1906 ř. z.

I rakouská praxe okamžitě potvrdila, že takovýto zákon potřebovala, a společností s ručením omezeným rychle přibývalo.¹⁰⁷ Autor českého komentáře, napsaného poté, co byla na začátku dvacátých let minulého století působnost částečně novelizovaného rakouského zákona o společnostech s ručením omezeným z roku 1906 rozšířena i na Slovensko, konstatoval že „*účastinné [tj. akciové – vložil L. V.] spoločnosti sú znajväčšia určené pre veľký kapitál. ... Ostatné asociácie s ručením priamym, solidárnym a neobmedzeným nevidia sa byť na dosť bezpečnými pre účastníkov, od ktorých okrem toho vyžadujú uplatnenie celej individuality.*“¹⁰⁸ Společnosti s ručením omezeným se osvědčovaly jako forma udržení zděděného podniku v rodině, v exportním, místním i „odvážném“ obchodě, při zakládání koloniálních společností nebo u podniků, vytvořených k využití nových patentů.

Společnosti s ručením omezeným (společnost s r. o.) se zapisovaly u rejstříkového soudu do obchodního rejstříku. Byly vždy obchodními společnostmi ve smyslu obchodního zákoníku (§ 61), takže se na ně vedle ustanovení zákona č. 58/1906 ř. z., který představoval pochopitelně základní pramen, vztahoval též obchodní zákoník a občanský zákoník.

K založení společnosti stačili dva společníci a jejich počet mohl růst – teoreticky vzato – až do nekonečna. Snižovat se mohl až k jednomu jedinému. Ke vzniku společnosti v zásadě nebylo třeba předběžného státního souhlasu. Koncese, jako pozůstatek bývalého státního souhlasu k provozování podnikatelské činnosti, se vyžadovala pouze u společností výslovně uvedených v § 3.

Jako *condicio sine qua non* předcházelo zápisu uzavření společenské smlouvy a ustavení jednatelů (§ 3) a u větších společností i dozorčí rady (§ 29). Společenská smlouva se pořizovala formou notářského zápisu. Povinně vymezovala název firmy a její sídlo, předmět podnikání (nesměly jím být pojišťovací obchody a politická činnost), výši základních vkladů jednotlivých společníků a výši kmenového jmění společnosti a individualizovala konkrétní společnost, především vymezením jejího účelu a osobního a majetkového základu, případně precizovala i způsob řízení společnosti. Podle výstižného přímeru podpisem společenské smlouvy „*společnost s r. o. jest počata, aby zápisem byla zrozena a ze soukromého okruhu společníků na venek pronikla*“.¹⁰⁹

Podmínkou vzniku společnosti s ručením omezeným bylo, že každý společník složil určitý vklad. Z vkladů se vždy vytvořilo poměrně velké základní jmění. Podobně jako u akciové

¹⁰⁷ V roce 1906 vzniklo ve všech korunních zemích 52 společností s r. o., za prvních sedm měsíců roku 1907 98; k tomu Rozhledy. In: *Obzor národohospodářský*, 1907, s. 519. Autor tyto údaje glosoval úvahou, že „*nová forma společenského podnikání osvědčuje se tudíž dle všeho u nás jako dříve již v Německu*“, a konstatoval, že účel jejich vzniku jsou rozmanité: obchodní společnosti, továrny, hotely, nakladatelství apod.

¹⁰⁸ ROUČEK, F. – HOLÍK, J., *Zákon o spoločnostiach s ručením obmedzeným*. Praha: Ministerstvo pre sjednotenie zákonov a organizácie správy, 1922, s. 11.

¹⁰⁹ BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s obmezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. 19.

společnosti ručili společníci za závazky společnosti jen omezeně, v zásadě do výše svých vkladů. Podle výše vkladů se také většinou podíleli na rozhodování nejvyššího orgánu společnosti – valné hromady – a na rozdělování zisku.

Za společnost s ručením omezeným právně jednali jednatelé. Spravovali vnitřní záležitosti společnosti a vystupovali jejím jménem navenek. Nacházeli se tedy v obdobné pozici jako u akciové společnosti představenstvo. Systém orgánů doplňovala dozorčí rada, kterou si společnosti s ručením omezeným mohly nebo musely zřídit (povinně silné společnosti s velkým počtem společníků).

Zrekapitulujme si, díky čemu byla nová organizační forma lákavá. Vzhledem k všeobecnému účelu a elasticitě v počtu členů nacházela velmi široké a rozmanité využití. Jednotliví společníci v ní mohli uplatnit svou individualitu a její vnitřní uspořádání umožňovalo chránit menšinu. Společnost si musela vytvořit správní, případně i kontrolní orgány a vést evidenci podílů a knihu protokolů. Orgány společnosti – jednatelé a členové dozorčí rady – nesli za své konání civilní a trestní odpovědnost. Společnosti s ručením omezeným požívaly daňové a poplatkové úlevy. Bez významu nebylo ani to, že na ně bylo možné relativně snadno transformovat existující akciové společnosti.

4.1.4.9 Družstva

Družstevní hnutí se začalo rychle rozvíjet ve čtyřicátých letech 19. století v Anglii, když „*tehdejší měšťanská demokracie, odmítajíc veškeru pomoc ze strany státu, hledala ve svépomoci posilu malého člověka v hospodářském boji*“.¹¹⁰ U nás už v roce 1846 v Aši vznikla záložna, odpovídající svým uspořádáním družstvu.¹¹¹ Po přijetí spolkového patentu č. 253/1852 ř. z. družstva vznikala a fungovala podle tohoto předpisu. Spolkový patent ovšem vycházel z koncesního systému, a tak vydával družstva libovůli státních orgánů.

O právní úpravu družstev i o rozvoj družstevní praxe se výrazně zasloužil Antonín Randa, který v Právniku v druhé polovině šedesátých let uveřejnil několik článků věnovaných záložnám a podobným společenstvům, pro něž ještě neměl zobecňující název. V souboru článků z let 1866 a 1867 se nejdříve zamýšlel nad právní povahou záložny a pak předložil a zdůvodnil návrh „*zákona o záložnách a podobných společenstvech*“, v naší terminologii družstevního zákona. Východiskem mu byl první z publikovaných článků o záložnách, v němž dospěl k závěru, že zásady občanského zákoníku se pro nově vznikající svépomocné záložny nehodí a „*nevyhnutně potřebí jest zvláštního zákona k uspořádání právních poměrů jich*“.¹¹² V dalším článku na to navázal úvahou, vylučující podřazení všech těchto společenstev obchodnímu zákoníku: „*Potřeba toho nevyhnutně káže, aby se na záložny a podobné spolky, byť i obchody provozovaly, ustanovení obchodního zákonníka nevztahovala; nýbrž aby veškerí spolkové toho způsobu, necht' provozují obchody čili nic, zvláštním a jednostejným jich potřebám přiměřeným právním pravidlům podrobili*“.¹¹³ V dalších dvou článcích

¹¹⁰ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, Kniha II. a III., s. 170.

¹¹¹ K historii družstevního hnutí například KŘEPELKA, K., *Základy československého družstevního práva*. Brno: nákladem Čs. Akademického spolku Právníků, 1947, s. 11 a násl.

¹¹² RANDA, A., Lze-li záložny pokládati za osoby hromadné (korporace) nebo za společnosti obchodní. In: *Právník*, roč. V/1866, s. 7.

¹¹³ RANDA, A., Poznámky k osnově zákona o záložnách a jiných na zásadě vzájemnosti spočívajících spolicích. In: *Právník*, roč. V/1866, s. 710.

pak prezentoval samotný návrh zákona o 49 paragrafech (pozdější družstevní zákon jich měl 95) a důvodové zprávy k němu.

Podle A. Randy měl zákon upravit spolky, „ježto při neuzavřeném počtu členů a při společném jmění za účel mají, podporovati úvěr (opatření kapitálu), výdělek a hospodářství společným živnostenským provozováním svých členů“ (§ 1). V tomtéž paragrafu v demonstrativním výčtu uvedl, že se má týkat záložen, úvěrních spolků, tovaryštev na suroviny, společné skladní tržnice výrobků, společností výrobních a stravních nebo spolků k zbudování bytů pro společníky. K jejich vzniku bylo třeba uzavřít písemnou společenskou smlouvu a vložit ji „do seznamu (rejstříku) spolkového“. Vztahy mezi členy (§§ 11–14) měla primárně upravovat společenská smlouva, ale její ustanovení se nesměla odchylovat od kogentních ustanovení zákona. Při úpravě vztahů navenek (§§ 15–20) návrh především stanovil, že „společenstvo může pod firmou svou práv nabývati a závazky podstupovati“ (§ 15). Orgány svépomocných společenstev měly být představenstvo (§§ 21–27), valná hromada (§§ 28–32) a fakultativně dozorčí rada (§§ 33–36). V následujících paragrafech návrh obsahoval úpravu vystoupení jednotlivého člena, zrušení společenstva, jeho likvidaci a promlčení žalob na členy společenstva.¹¹⁴ V důvodové zprávě Randa jako významný „karakteristický odznak“ těchto společenstev vyzvedl, že „údství [rozuměj členství – vložil L. V.] není obmezeno na původní společníky, nýbrž že každý společníkem státi se může, kdož splní podmínky v stanovách společenských vyměřené“.¹¹⁵

Postavení, organizaci a fungování družstev (svépomocných hospodářských a výrobních společenstev) komplexně upravil zákon č. 70/1873 ř. z., o společenstvech pro napomáhání živnosti a hospodářství (o výdělkových a hospodářských společenstvech, družstevní zákon). První osnova připravovaného zákona ještě spojovala do jednoho předpisu úpravu akciových společností, komanditních společností na akcie a výdělkových a hospodářských společenstev. Nakonec původní osnovu nahradila nová, pojednávající jen o výdělkových a hospodářských společenstvech (družstvech). Její ustanovení se inspirovala anglickým družstevním zákonem z roku 1852 a pruským z roku 1867. Řadu pozoruhodných shod najdeme také při porovnání s Randovým návrhem. V zákoně se výslovně stanovilo, že se na družstva nadále nevztahuje spolkový patent z roku 1852. Používání spolkového patentu z roku 1867 vylučovalo jeho vlastní výslovné ustanovení. Paragrafy zákona o zřízení a vedení společenstevního rejstříku podrobněji rozvedlo nařízení ministerstva práv, vnitra a obchodu a ministerstva financí č. 71/1873 ř. z.

Ustanovení zákona z roku 1873 měla z velké části donucovací povahu, proto se jim musela podrobit všechna nově vznikající výdělková a hospodářská společenstva. Zákonodárce je charakterizoval jako svépomocná spolčení s neuzavřeným počtem členů, jejichž účelem je podporovat živnost nebo hospodářství svých členů „společným provozováním závodu nebo poskytováním úvěru“. Považovaly se za ně zejména záložní a úvěrní spolky, spolky pro kupování surovin a skladní spolky, výrobní společenstva, potravní spolky a společenstva pro zřizování bytů. Podle právní vědy se družstva rozdělovala na výrobní, tedy ta, která chtěla zvýšit efekt výrobní činnosti svých členů, distributivní, usilující o snížení výdajů členů,

¹¹⁴ RANDA, A., Návrh zákona o záložnách a podobných společenstvech, zakládajících se na vespolné činnosti členů. In: *Právník*, roč. VI/1867, s. 289–300.

¹¹⁵ RANDA, A., Důvody k návrhu zákona o záložnách a podobných společenstvech, zakládajících se na vespolné činnosti členů. In: *Právník*, roč. VI/1867, s. 335.

a pojišťovací, která měla omezit nebezpečí ztráty nebo zničení hospodářských statků.¹¹⁶ Jako taková je nešlo zařadit mezi obchodní společnosti, protože nutně nemusela provozovat obchody, ani mezi společnosti obchodního práva – to zase proto, že jejich právní poměry upravoval speciální zákon. Ten v § 13 pouze stanovil, že „co se týče společenstev, ježto mají zcela neb z části za účel obchody, má platnost, co nařízeno v zákoníku obchodním v příčině kupců, ač není-li v tomto zákoně nic jiného ustanoveno“.

Nakolik družstva provozují obchody, tedy zda jsou kupci, se jevílo Antonínu Randovi právně „velezajímavou otázkou“.¹¹⁷ Není divu, protože v souladu s právní úpravou se na ně měla ustanovení obchodního zákoníku vztahovat jen tehdy, když „mají zcela neb z části za účel obchody“. V interpretaci tohoto ustanovení však nebyla praxe ani právní věda jednotná. Snad i pod vlivem německého, případně též uherského obchodního zákoníku, podle nichž se všechna družstva považovala za kupce, se na všechna družstva jako na kupce dívali i mnozí u nás. Arnošt Wenig ovšem výstižně napsal, že zákon je sice upravuje „způsobem namnoze velice podobným ústrojí obchodních společností“, nicméně „tím, že předmět jejich podnikání nezáleží vždy v provozování obchodní živnosti, vystupují částečně z rámce našeho práva obchodního“.¹¹⁸

Cyril Čechrák, když zdůvodňoval zařazení hesla *Společenstva výdělková a hospodářská* do *Slovníku veřejného práva československého*, o družstvech konstatoval, že jsou to „právní útvary soukromého práva, nikoli veřejného, ale státní politika dala svému zvláštnímu zájmu na těchto útvarech výraz tím, že je v některých ohledech favorizovala“.¹¹⁹ Pro československé poměry to doložil daňovým zvýhodněním podle daňové reformy z roku 1927 a zákonodárstvím o stavebním ruchu.

Ke zřízení společenstva bylo nezbytné přijmout firmu a písemnou společenskou smlouvu a tuto smlouvu zapsat do společenstevního rejstříku. Zápis do něj měl konstitutivní povahu, družstva tedy vznikala okamžikem zápisu. Zákonodárce výslovně stanovil, že jako firma nemají být uváděna jména členů společenstva aneb jiných osob a že firma má být odvozena od předmětu podnikání a družstvo zřetelně odlišovat od jiných, „které jsou již v tom místě nebo v té obci“ (§ 4). Musela obsahovat označení „zapsané společenstvo“ a pro potencionální obchodní partnery důležitý dodatek zveřejňující povahu ručení členů („s ručením obmezeným“ nebo „s ručením neobmezeným“).¹²⁰

V písemně vyhotovené společenské smlouvě, kterou členové družstva přijímali (statut, stanovy) a jíž se řídili, musela být uvedena firma, předmět činnosti a sídlo družstva a jeho případných odštěpných závodů. Společenská smlouva dále upravovala pravidla vzniku a zániku členství, práva a povinnosti členů, pravidla finančního hospodaření a vnitřní organizace družstva. Pokud družstvo vznikalo jen na určitý čas, stanovila, na jakou dobu se zřizuje.

¹¹⁶ Nejříve asi STROSS, E., *Das österreichische Genossenschaftsrecht: Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften mit unbeschränkter und beschränkter Haftung. Systematische Darstellung des in Oesterreich geltenden Genossenschaftsrechtes unter Berücksichtigung der ausländischen Gesetzgebung*. Wien: Verlag von Moritz Perles, 1887, s. 34-35; též WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, kniha II. a III., s. 165.

¹¹⁷ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 77.

¹¹⁸ WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922, kniha II. a III., s. 7.

¹¹⁹ *Slovník veřejného práva československého*. IV. Heslo: Společenstva výdělková a hospodářská. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, Rovnost, 1938, s. 436.

¹²⁰ K tomu například *Styk družstva s obchodním soudem*. Praha: Revisní a účetní jednota v Praze, 1926.

Upravovala počet členů představenstva a jejich volbu, hlasování na valné hromadě, vyhlášení usnesení družstevních orgánů. Určovala také, zda členové ručí za závazky družstva omezeně (nejméně do výše dvojnásobku členského podílu), nebo vším svým jménem. Musela v ní být uvedena i jména prvního představenstva, případně těch osob, které podávaly žádost o zapsání společenstva do rejstříku. Ze společenské smlouvy zapsané do společenstevního rejstříku („*rejstrované*“) se pořizoval zveřejněný výpis nejdůležitějších informací. Když někteří členové jednali jménem společenstva dříve, než se zapsalo do rejstříku, odpovídali za své jednání osobně a rukou společnou i nerozdílnou, protože „*pokud není společenstvo zapsáno do rejstříka, není společenstvem*“ (§ 8). Společenskou smlouvu bylo možné měnit jen písemně a změna nabývala účinnosti zápisem do společenstevního rejstříku.

Členové či podílníci vstupovali do družstva písemným prohlášením a jeho přijetím. Jejich evidence se vedla v sídle společenstva, a pokud mělo filiálky, i v jejich sídlech. Jak již víme, mohli za závazky družstva ručit neomezeně („*rukou společnou a nerozdílnou veškerým svým jménem*“), nebo omezeně.

Nejvyšším orgánem v družstvu byla valná hromada, rozhodující o strategických otázkách v životě družstva: o trvání družstva, způsobu jeho vedení, rozdělení zisku a volbou i o složení představenstva a dozorčí rady. Pravidelný chod družstva, dovnitř i navenek, řídilo představenstvo. Vázáno přitom bylo stanovami a usneseními valné hromady. Dozorčí radu, vystupující jako kontrolní orgán, si družstevníci mohli, ale také nemuseli ustavit.

Z pohledu pozdějšího hodnotitele, který chtěl poukázat na jejich omezenou využitelnost v podnikání, „*společenstvo jest útvarem úzkého účelu a měnlivé kapitálem a počtem členstva*“.¹²¹ Úzký účel byl dán zejména jejich svépomocným charakterem. Jistý prvek nejistoty do jejich fungování vnášela možnost permanentních změn velikosti jmění a počtu členů. Družstevní forma však pochopitelně skýtala i výhody. Zejména můžeme spolu s prvorepublikovou příručkou konstatovat to základní, co ostatně neplatilo jen o družstvech, že to „*jsou spolčení, jichž členové společnou akcí hledí docílití výsledků, jichž by jako jednotlivci dosáhnouti nemohli*“ a mají „*poskytnouti hospodářsky slabým výhody podnikání ve velkém*“.¹²²

Od veřejných obchodních společností se družstva lišila hlavně neuzavřeným počtem svých členů, subsidiaritou ručení členů za závazky společenstva a tím, že ručení členů mohlo být neomezené nebo omezené. Od akciových společností se odlišovala hlavně tím, že jejich statuty neurčovaly výši základního kapitálu, neboť ten byl proměnlivý, a že členové ručili za dluhy družstva osobně. Z pohledu potencionálních věřitelů tak skýtala větší záruku, že v případě problémů budou jejich pohledávky uspokojeny.

V teoretických sporech o právní povahu družstev se později prosadil názor, že jsou právními osobami. Argumentovalo se při tom především faktem, že mohou pod svou firmou nabývat práv a zavazovat se, nabývat vlastnictví a jiných věcných práv k nemovitostem a vystupovat před soudem jako žalobce a žalovaný. Antonín Randa však ještě zastával opačný názor a argumentoval tím, že „*jmění spolku náleží členům*“.¹²³

¹²¹ BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s obmezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908, s. IX.

¹²² *Praktický advokát*. I. Praha: F. Strnadel a spol., [s.a.], Kniha II, s. 104 a 105.

¹²³ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. III., Praha: J. Otto, 1902, s. 78.

4.2 OBCHODNÍ PRÁVO V MEZIVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE

4.2.1 Dualismus obchodního práva

Podobně jako v ostatních právních odvětvích vyvstala po vzniku republiky potřeba nové unifikované a modernizované kodifikace obchodního práva.

Jednotná úprava podmínek pro podnikání byla důležitým předpokladem efektivního fungování československé ekonomiky. Nic na tom nemění fakt, že se obsah úpravy recipované v jednotlivých částech republiky po brzkém doplnění slovenského práva o úpravu společností s ručením omezeným nijak zásadně nelišil. Problémy způsobovaly i pouhé drobné obsahové odlišnosti, jiná systematika základních předpisů, rozdílně vymezená příslušnost a další na první pohled detaily. Obchodní právo navíc potřebovalo nejen unifikaci, ale také modernizaci, protože hospodářské poměry byly rozhodně jiné než v letech 1863 a 1875, z nichž pocházela rakouská a uherská úprava obchodního styku a subjektů, které na něm participovaly. Nicméně na druhé straně tato nesporná fakta poněkud ztrácela na váze v poměřování s dalšími naléhavými úkoly, před nimiž nový stát v rovině ekonomické politiky i v souvislosti s budováním svého právního řádu stál.

Recipovanou rakouskou úpravu jsme charakterizovali v předchozím výkladu, tu je proto na místě stručně připomenout uherské předpisy a upozornit na některé rozdíly obou právních úprav. Vedle bývalého uherského obchodního zákoníku (zák. čl. XXXVII/1875) v Československé republice platily další uherské předpisy zejména z období dualistické monarchie, například živnostenský řád (zák. čl. XVII/1884) a zákony o zemědělských a živnostenských úvěrových družstvech (zák. čl. XXIII/1898), o převedení obchodního závodu (zák. čl. LVII/1908), o ochraně známek (zák. čl. II/1890 a XLI/1895), o značkách zboží (zák. čl. XXXIV/1893) nebo o ochraně vynálezů (zák. čl. XLI/1893 a XXXVII/1895).

Uherský obchodní zákoník vycházel ze stejného základu jako rakouský, ale zároveň se od něj v některých řešeních odlišoval. Jak v roce 1937 na unifikačním sjezdu konstatoval Jozef Fundárek, „všeobecný obchodný zákoník nemecký bol nielen vzorom, ale zrovna predlohou obchodného zákona slovenského“, takže „velká časť predpisov tohoto zákona je iba prekladom korešpondujúcich ustanovení všeob. obch. zákoníka“.¹²⁴ Zákoník vznikl v reakci na požadavky uherských obchodních kruhů, které poukazyvaly na zastaralost a neúplnost starší právní úpravy (tzv. Wildnerovy zákony, tj. zákonné články z roku 1840) a dožadovaly se nové úpravy, přibližující uherské právo právu rakouskému a německému.¹²⁵ Sepsáním návrhu v roce 1872 vláda pověřila profesora Istvána Apáthyho. V souladu s usneseními prvního sněmu uherských právníků a dobrozdáním obchodních a živnostenských komor dostal výslovně za úkol, aby vzal za základ všeobecný obchodní zákoník a nově přijaté rakouské a německé předpisy. Těmi byly především německá akciová novela z roku 1870 a brzy na to vydaný rakouský družstevní zákon z roku 1873. Do konečné podoby zákoníku, jehož návrh v letech 1873 až 1874 ještě revidovala uhersko-chorvatská komise, se promítly i další vlivy.

¹²⁴ FUNDÁREK, J., Unifikácia obchodného práva, s. 9. In: BAŘINKA, C. (ed.), *Ku celoštátnemu unifikačnému kongresu právnikov v Bratislave 26.–28. IX. 1937*, [s.l.; s.a.].

¹²⁵ *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948–1945*. I. a II. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 310.

Za upozornění stojí zejména pojetí akciového práva, inspirované i francouzským a anglickým právem.

V čem tedy byl jiný uherský obchodní zákoník, resp. v čem bylo jiné obchodní právo platící po vzniku republiky na Slovensku a Podkarpatské Rusi? Mezi věcnými odchylkami je třeba nejdříve upozornit na odlišné pojetí obchodního jednání a v důsledku toho i kupce obecně, jakož i kupce plnoprávného a neplnoprávného a drobné odchylky v úpravě obchodních smluv. Neexistence občanského zákoníku v uherské části monarchie si vynutila podrobnější pojetí některých ustanovení obecné části o obchodních jednáních. Vzhledem k již zmíněné francouzské a anglické inspiraci se poměrně výrazně odlišovalo akciové právo. Místo koncesního systému byl zaveden systém normativní, podle nějž ke zřízení akciové společnosti nebylo třeba státní koncese, ale stačilo pouze prokázat rejstříkovému soudu naplnění stanovených podmínek. Akciová společnost se vždy považovala za kupce a zákoník předepisoval veřejnost zřizovacího aktu a souhlas rejstříkového soudu se snížením akciového kapitálu. Nápadnou odchylkou bylo začlenění právní úpravy družstev přímo do zákoníku, doprovázené i obsahovými odlišnostmi v samotné úpravě družstev, považovaných za obchodní společnosti. Nepřehlédnutelné je také to, že slovenské právo neznalo komanditní společnost na akcie ani tichou společnost. Odchylovala se též právní úprava rejstříkového práva, když byl různě proveden princip publicity a na Slovensku v důsledku úpravy družstev přímo v obchodním zákoníku nefungoval samostatný společenstevní (družstevní) rejstřík. Poněkud jinak zákonodárce upravil důkazní sílu obchodních knih nebo kupecké poukázky. Jinak pojal také postavení obchodních zmocněnců a obchodních pomocníků a v jednotlivostech též firemní právo, které zejména zavádělo specifickou instituci firemního komisaře. Naopak na Slovensku a Podkarpatské Rusi právo neznalo úřední obchodní dohodce (sensály), v českých zemích upravené zákonem č. 68/1875 ř. z.

Po formální stránce se oba základní předpisy obchodního práva lišily především tím, že ustanovení rakouského uvozovacího zákona byla v uherské úpravě pojata přímo do textu zákoníku a že se oba předpisy jinak vnitřně členily. V recipovaném uherském zákoníku najdeme úpravu postavení soukromých obchodních dohodců, cizozemských akciových společností, skladištních obchodů a již zmíněných družstev, v českých zemích obsaženou v dílčích recipovaných předpisech, a úpravu pojišťovacích obchodů a nakladatelské smlouvy, kterou v českých zemích bylo třeba hledat v občanském zákoníku.¹²⁶

4.2.2 Příprava kodifikace obchodního práva

4.2.2.1 Pokusný balonek – anketa z roku 1919

K žádoucí unifikaci obchodního práva se nabízelo hned několik cest. Jako velmi pohodlná a některými českými politiky i ekonomickými činiteli zpočátku preferovaná se jevila ta, resp. jevily ty, při nichž by se působnost předpisů jednoho právního okruhu rozšířila na území celé republiky. Jenže, kterou úpravu zvolit? Pro bývalý rakouský obchodní zákoník a na něj nava-

¹²⁶ V literatuře k tomu ŠVAMBERG, G., *Sjednocení obchodního práva československého a nejdůležitější rozdíly platného obchodního práva slovenského od českého*. Praha: nákl. Spolku posluchačů Vysoké školy obchodní v Praze, 1921, s. 12–17.

zující právní úpravu svědčila početnost obyvatelstva a vyšší úroveň obchodních styků.¹²⁷ Uherské obchodní právo bylo sice modernější, ale jeho převzetím by se přerušila jednota s bývalými rakouskými zeměmi, která nesporně stále měla jistou hodnotu.¹²⁸ Nelze také nevidět, že starší právní předpisy vytvořily jistou právní tradici, jejíž rázné a hluboké narušení by jistě – na té či oné straně – vyvolalo řadu reálných problémů, ale zároveň by bylo i problémem politickým – úplné prosazení jednoho právního řádu na úkor druhého by bylo pro příslušnou politickou reprezentaci nepřijatelné, bylo by vnímáno jako její porážka a oslabovalo by její pozici. Jasnou politickou chybou by bylo zejména vnucovat slovenské zainteresované veřejnosti horší právní úpravu, než byla ta starší.

První dvě možné cesty tedy příliš nevyhovovaly. Jak se brzy ukázalo a jak v souladu s obecným míněním odborníků konstatoval tehdy odborový rada a pak i profesor vysoké školy obchodní dr. Gustav Švamberg, „*jediná schůdná cesta při sjednocování obchodního práva československého tedy je, přezkoumati poctivě obě obchodní práva a uvažovati bedlivě, které z nich v jednotlivé otázce potřebám obchodnictva a všeho lidu československého lépe vyhovuje, a nevyhovuje-li již žádné z nich, neuzavírat se a nebáti se z jiných moderních a pokrokových obchodních práv převzítí příslušné ustanovení, po případě vytvořiti nové, našim zvláštním domácím obchodním poměrům vyhovující ustanovení.*“¹²⁹ Unifikovat obchodní právo¹³⁰ třetím – vybírajícím a modernizujícím – způsobem se na první pohled zdálo být úkolem, který by bylo možné začít řešit okamžitě, a to zejména s ohledem na trend „světovosti“ ve vývoji obchodního (a směnečného) práva. Ovšem jak se brzy ukázalo, i s ním byla spojena určitá úskalí.

Před tvůrci nového zákoníku stála řada otevřených problémů. Především museli zvážit, zda, případně jak, do zákoníku začlenit úpravu těch institucí, které dosud stály v jedné či v obou právních oblastech mimo zákoník, tj. obchodních agentů, úředních a soukromých dohodců, společností s ručením omezeným, tiché společnosti, družstev, veřejných a soukromých skladů, pojišťovací smlouvy, námořních obchodů, dopravy po vnitrozemských vodách nebo poštovní dopravy. Vzhledem k neustálenosti (a stejně jako v předchozích případech i odlišnosti) se nabízela různá řešení také u právní úpravy obchodních pomocníků, kterou původně obsahovaly obchodní zákoníky, pak na Slovensku živnostenský řád a v čes-

¹²⁷ V dotazníkové akci z roku 1919, jíž se budeme podrobněji věnovat, tak argumentovali zástupci ministerstva železnic. Rozšířit platnost rakouského obchodního práva na Slovensko požadovali ve svých stanoviscích i vrchní zemský soud v Praze a obchodní soud v Praze. K tomu NA, fond MUnif, kart. 114.

¹²⁸ Upozornil na to ve svém stanovisku k připravované unifikaci obchodního práva, resp. v první reakci na zmíněnou dotazníkovou akci, děkanát německé právnické fakulty pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity; NA, fond MUnif, kart. 114.

¹²⁹ ŠVAMBERG, G., *Sjednocení obchodního práva československého a nejdůležitější rozdíly platného obchodního práva slovenského od českého*. Praha: nákl. Spolku posluchačů Vysoké školy obchodní v Praze, 1921, s. 5. Autor zde využil své účasti při vyhodnocování ankety Ministerstva spravedlnosti (*Sjednocení, oprava a nová úprava obchodního práva československého*; in NA, fond MUnif, kart. 114).

¹³⁰ Nejdůležitější materiály, týkající se přípravy unifikace obchodního práva v první ČSR, jsou soustředěny ve dvou kartonech (č. 114 a 156) fondu Ministerstvo unifikací (MUnif) v Národním archivu v Praze. Je v nich k dispozici první dotazník z roku 1919, jednotlivá dobrozdání respondentů i vyhodnocení celé této dotazníkové akce, dotazník z roku 1927, tři dotazníky z přelomu dvacátých a třicátých let, materiály z jejich projednávání ve vědecké komisi, zřízené při ministerstvu spravedlnosti, i ve zvláštní slovenské komisi při ministerstvu unifikací, připravené referentské návrhy zákonného textu a výsledky jejich přepracování ve vědecké komisi, návrhy pro uvozovací zákon a důvodovou zprávu a další dílčí materiály.

kých zemích samostatný zákon (č. 20/1910 Sb.), přičemž bylo možné uvažovat i ponechání této problematiky úpravě pracovněprávního zákonodárství, jako například ve Francii.¹³¹

Ministerstvo spravedlnosti proto nezhálelo a už v roce 1919 zorganizovalo rozsáhlou dotazníkovou akci („anketu“) o problematice obchodního práva, v níž se ptalo na nejdůležitější z otevřených problémů. Unifikaci a modernizaci sice nenastartovala, ale volba otázek a odpovědi na ně nabízejí zajímavý pohled na hlavní problematické momenty dobové právní úpravy a na názory odborné veřejnosti, proto se jí budeme poměrně podrobně věnovat.

Ministerstvo se svým dotazníkem oslovilo pět desítek respondentů, mezi nimiž nechyběl Nejvyšší soud v Brně, ministerstva, obchodní soud v Praze, vrchní zemské soudy, slovenské soudní tabule, krajské soudy, právnické fakulty, obchodní a živnostenské komory, advokátní komory nebo Ústřední svaz průmyslníků, Der Mährische Gewerbeverein, Hauptverband der deutschböhmisches Industrie a další podnikatelská sdružení.

V dotazníku se ministerstvo ptalo na potřebnost a naléhavost reformy a unifikace obchodního práva a na několik desítek konkrétních otázek. Ty uspořádalo na „sjednocovací“ a „opravné“. Mnozí respondenti si sice stěžovali na krátkost času k vyjádření¹³² a někteří vůbec nereagovali (například rodící se brněnská právnická fakulta). Pražská německá právnická fakulta uplatnila i procedurální námitku, když namítala, že prvním krokem mělo být oslovení užšího okruhu odborníků a vypracování věcného záměru nové právní úpravy. Přesto ministerstvo získalo z dotazníkové akce řadu cenných podnětů, které shrnulo do obsáhlého, více než padesátistránkového elaborátu, který zpracovali ministerský rada dr. Josef O. Worel a již zmíněný odborový rada dr. Gustav Švamberg.¹³³

Dotazníková akce především ukázala, že názory na některé otázky se diametrálně rozcházejí, přičemž ne vždy šlo jen o dílčí „exces“ jednoho či několika málo subjektů. V tom základním se ovšem naprostá většina shodla. Přesto, že labyrint platných zákonů a prováděcích předpisů byl po vzniku republiky i pro odborníka někdy tvrdým oříškem k rozlousknutí, pravá chvíle pro kodifikaci obchodního práva ještě nenastala. Po skončení ankety tak mohl G. Švamberg opakovat závěr jejích organizátorů, s nímž se ztotožnilo i vedení ministerstva, a konstatovat, že myšlenka sjednocení obchodního práva není nejen naléhavá, ale ani zralá.¹³⁴

a) Jako nezralá se situace většiny odborníků jevila zejména proto, že nejdříve bylo třeba hledat konsensus o celkové koncepci úpravy soukromého práva, tedy rozhodnout, zda bude obligační právo upraveno jedním předpisem, nebo si v obchodním právu soukromém jeho část zachová svou samostatnost. Odstranění dualismu „mobilárního práva obchodního a neobchodního“ podle švýcarského vzoru navrhoval krajský soud v Písku. Pokud by mělo obchodní právo zůstat samostatné, jak mínili jiní, stejně by kodifikaci obchodního práva měla

¹³¹ ŠVAMBERG, G., *Sjednocení obchodního práva československého a nejdůležitější rozdíly platného obchodního práva slovenského od českého*. Praha: nákl. Spolku posluchačů Vysoké školy obchodní v Praze, 1921, s. 15-16.

¹³² Například ve stanovisku právnické fakulty v té době ještě „české univerzity Karlo-Ferdinandovy“ z 30. října 1919 se dočteme, že „úkol tak důležitý a rozsáhlý, jakým jest příprava tohoto díla, vylučovati musí jakoukoliv přetlak práce“ a že z tohoto pohledu je lhůta k vyjádření příliš krátká; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹³³ *Osnova obchodního zákona*. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti. Praha: nákladem min. sprav., 1937, s. 3.

¹³⁴ *Sjednocení, oprava a nová úprava obchodního práva československého*; in NA, fond MUnif, kart. 114; též ŠVAMBERG, G., *Sjednocení obchodního práva československého a nejdůležitější rozdíly platného obchodního práva slovenského od českého*. Praha: nákl. Spolku posluchačů Vysoké školy obchodní v Praze, 1921, s. 6.

předcházet kodifikace občanského práva. V krajním případě odborníci připouštěli, že by se po vyjasnění základních koncepčních otázek oba zákoníky připravovaly souběžně.

Nešlo ovšem jen o problém pojetí celého soukromého práva. Vážnou překážkou úspěšné tvorby nových předpisů byl zoufalý nedostatek odborníků, kteří by se dokázali dokonale orientovat v obou úpravách obchodního práva. Navíc hektická popřevratová doba nikdy není vhodná pro velká zákonodárná díla, nebo slovy autorů zprávy „*nehotový stav hospodářský a sociální nepodporuje velká díla reformní*“, jak to ostatně svým způsobem dokládá i náš polistopadový obchodní zákoník. Ani předpokládaná změna ekonomické orientace k novým politickým spojencům a její někdy těžce předvídatelné důsledky myšlenky rychlé rekodifikace neprospívaly. Navíc na začátku dvacátých let se zdálo, že není daleko doba unifikace světového nebo alespoň evropského obchodního práva.

b) Jako neaktuální se tento úkol mohl jevit proto, že obě recipované úpravy obchodního práva, přes všechny možné výtky vůči nim, nesporně patřily k tomu lepšímu a životaschopnějšímu, co se z monarchistické právní úpravy do republiky přebíralo. Podle autorů zprávy pro ně hovořily „*poměrné mládí, zdařilost, jasná výstavba a precisní řeč*“. Někteří účastníci ankety byli přesvědčeni i o tom, že se význam rozdílů obou recipovaných právních řádů přeceňuje. Poukazovali na situaci v Německu, kde po vzniku jednotného státu nebylo soukromé právo sjednoceno více než dvacet let přesto, že tu vedle sebe platilo více různých právních řádů, přičemž německá ekonomika po tu dobu prosperovala. Určitě si však nepřipouštěli, že se v Československu proces unifikace protáhne ještě více.

V druhé části dotazníku ministerstvo předložilo dvanáct „*sjednocovacích*“ otázek. V rámci nich se většina respondentů vyjádřila pro odstranění uvozovacího („*uváděcího*“) zákona k obchodnímu zákoníku, který uherská úprava neznala. Do právního řádu předlitavské části monarchie se dostal především proto, aby při přejímání „*spolkové*“ právní úpravy obsáhl některá „*rakouská specifika*“. Vznikl tedy z důvodů podmíněných dobovou situací, které vesměs již pominuly, což se ostatně promítlo i do derogace řady jeho ustanovení.

Rozmanité názory se objevily v souvislosti s právní úpravou postavení obchodních pomocníků. V platném právu o něm pojednávala ustanovení zákona o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (o obchodních pomocnících) č. 20/1910 ř. z., zatímco na Slovensku ustanovení šestého dílu uherského obchodního zákoníku z roku 1875. Většina chtěla ponechat samostatnou úpravu a zdůvodňovala to obsáhlostí této problematiky, tedy následnou objemností obchodního zákoníku, a také tím, že zákon „*upravuje poměry sociálně politické a nikoliv obchodně hospodářské*“ pro samotný obchod v podstatě bezvýznamné. Odpůrci argumentovali analogií s německou právní úpravou a tím, že zařazením do zákoníku by se restituoval dřívější právní stav, kdy tato problematika v zákoníku obsažena byla. Další poukazovali na to, že jde z velké části o problematiku pracovněprávní, proto chtěli do zákoníku pojmout jen ustanovení týkající se okruhu činnosti obchodních pomocníků.

Dalším problémem, plynoucím z aktuálního stavu právní úpravy, byla úprava obchodních agentů a soukromých a úředních dohodců (sensálů). Šlo vlastně o problémy dva. Především se nabízela obligátní otázka, zda úprava patří do obchodního zákoníku. Tu celkem nebylo pochyb, že by v zákoníku měla být. Obchodní agenti a dohodci byli kupci, přitom se jejich činnost neopírala o zákonnou úpravu, takže si praxe musela vypomáhat všeobecnými zásadami obchodního práva, ustanoveními o služební smlouvě a obyčejovým právem, i když v jejich

případě šlo o smlouvy velmi specifické. Podle některých, příznačně ministerstva sociální péče, které v této době o podobném předpisu uvažovalo, by úpravu měl obsahovat speciální zákoník po vzoru francouzského *Code du travail*.¹³⁵ Druhou diskutovanou otázkou byli úřední dohodci, jejichž instituce se podle některých přežila a měli by být z našeho práva odstraněni.

Řada problematických momentů se spojovala se způsobem a obsahem právní úpravy obchodních společností (veřejné obchodní společnosti, komanditní společnosti, komanditní společnosti na akcie, akciové společnosti, společnosti s ručením omezeným), cizozemských společností, případně družstev. Jak jsme se o tom již zmínili, zejména po vydání zákona o společnosti s ručením omezeným se zpochybňovala oprávněnost existence komanditní společnosti na akcie. Podle praktických zkušeností společnost s ručením omezeným lépe než ona zajišťovala účelnou kombinaci „*poměru osobní důvěry a kapitálu*“. Mnozí také zdůrazňovali nebezpečí, číhající jak na akcionáře, tak na věřitele, protože do komanditní společnosti na akcie mohl být relativně snadno nastrčen insolventní osobně ručící společník. Jiní ji hájili tím, že nikomu nepřekáží a že časem se mohou změnit poměry v její prospěch.

Daleko aktuálnější než rušení komanditní společnosti na akcie byla otázka, zda má být podmínkou vzniku akciové společnosti státní povolení.¹³⁶ Názory se tu také lišily: polovina byla pro odstranění koncesního systému, ostatní jej chtěli ponechat, byť třeba jen dočasně nebo pro podniky většího rozsahu, případně větší hospodářské důležitosti. Podle prvních byla koncese pouze potvrzením dovolení účelu, nikoliv správnosti zakládacího aktu a prosperity. Státní orgán při jejím udělení vycházel z volné úvahy, takže jeho rozhodnutí ani nebylo přezkoumatelné formou stížnosti ke správnímu soudu. Šlo o „*přežitek absolutistických a policejně spravovaných států*“, který se přičí zásadě svobody a obchodní volnosti a brzdí osobní podnikavost a který v Německu již odstranili. Celá procedura koncesování byla těžkopádná, ovládala ji libovůle a navíc a priori vzbuzovala domněnku nebezpečnosti. Lepší obranou proti „*nebezpečným elementům beze vší morálky a obchodní solidnosti*“ se většinou jevila publicita zakládacího aktu, účinnější dozor, rozšíření práv minorit, nezczitelnost akcií pro určitou osobu nejméně po dobu první bilanční periody, zotřzení ručení zakladatelů, případně rozšíření uherské úpravy o trestní odpovědnosti správy akciové společnosti a v krajním případě státní revize akciové společnosti, ovšem s přísnou ochranou obchodního tajemství. Zastánci koncesního systému s ním spojovali právě lepší kontrolu akciového podnikání, která by měla bránit nekalým praktikám.

Hospodářská a výdělečná společenstva, tedy družstva, a později rozšířené společnosti s ručením omezením stály v západní části monarchie mimo rámec obchodního zákoníku. Tvůrci dotazníku se proto logicky ptali i na ně. U družstev se zároveň diskutovalo o zvláštní kategorii obchodních družstev (jako v §§ 223–257 uherského obchodního zákoníku) a často se volalo po jejich zavedení. Jinak však příliš jednoty nevládlo. Někteří upozorňovali na to, že de iure mohou družstva provozovat obchod jen potud, pokud podporuje jejich činnost svépomocnou, což ovšem praxe často nerespektovala. Chtěli proto faktický a právní stav uvést do souladu. Další upozorňovali na to, že činnost a organizace družstva je v podstatě stejná jako u obchodních společností a liší se jen ručením a proměnlivostí počtu členů. Část respon-

¹³⁵ Srovnej výklady o pracovním právu v první ČSR.

¹³⁶ Tato otázka byla spojena i se zrušením válečných omezení, obsažených v nařízení č. 323/1918 ř. z., platném v českých zemích, a v nařízení č. 3788/1918 pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. Nařízení byla vydána proto, aby bránila odlivu peněz do obchodu na úkor státních půjček, takže po skončení války se už jednoznačně přežila.

dentů proto navrhovala prohlásit všechna družstva za kupce, jiní chtěli pojmout do zákoníku pouze obchodní družstva, jak je znaly některé právní úpravy včetně uherské, a další chtěli zachovat jejich úpravu v samostatném zákoně.

U společností s ručením omezeným naopak převážná většina podporovala zahrnutí jejich úpravy do zákoníku. Šlo přece o obchodní společnosti a obchodní právo soukromé by mělo být upraveno pokud možno jednotně. Ale ani argumenty nepočetných zastánců samostatné úpravy nepostrádaly logiku: začleněním do obchodního zákoníku neúměrně nabude jeho rozsah, zejména však vývoj společností jako relativně nového typu obchodních společností ještě není ukončen a ne každá společnost s ručením omezeným nutně musí provozovat obchodní činnost.

K uvedeným problémům můžeme přiřadit i úpravu cizozemských společností, u níž se většina shodovala na tom, že tato problematika do obchodního zákoníku patří, protože pro ně platí obdobné předpisy a – za předpokladu reciprocity – není důvod s nimi nakládat jinak než s domácími, zvláště když vývoj směřuje ke „světovosti“ obchodního práva. Někteří chtěli jejich úpravu omezit jen na obecná ustanovení, jiní požadovali pro „*útvary neznámé našemu právu*“ pro jistotu koncesi.

Nejistota provázela také otázku zařazení některých jiných speciálních otázek: trestních a finančních ustanovení, veřejných skladišť, pojišťovací smlouvy a také zámořské dopravy a úpravy dopravy po vnitrozemských vodách.

Se zdůvodněním, že nejde o soukromoprávní problematiku, nechtěla převážná většina mít v obchodním zákoníku trestní a finanční otázky. Někteří však apelovali na přehlednost a úplnost úpravy a veřejnoprávní charakter jim nepřekážel, jiní kompromisně viděli tato ustanovení jako doplněk k zákoníku.

Zato ustanovení o veřejných skladištích naprostá většina v zákoníku chtěla. Důvod je nashodě. Tyto „*podniky, které na základě zvláštní koncesse po obchodnicku zabývají se uschováváním zboží na cizí účet a oprávněny jsou vydávati indossovatelné listy skladní*“ (§ 1 zákona č. 64/1889 ř. z., o zřizování a provozování veřejných skladišť a o skladních listech od nich vydaných) jako „*pomocné ústavy obchodní*“ tvořily důležitou oblast obchodního života. Byla v duchu § 6 uvedeného zákona kupci a jejich jednání bylo obchodním jednáním.¹³⁷ Tohoto řešení svědčila i komparace s německým a uherským právem. I tu se však objevily indifference. Někteří chtěli předpisy o veřejných skladištích rozšířit i na soukromá, jiní naopak obligátně poukazovali na „*přetížení*“ zákoníku novými problematikami, ale zejména na to, že jde o „*instituci, která má vyloženě veřejnoprávní charakter*“.

V případě pojišťovací smlouvy se nepatrná nadpoloviční většina přikláněla k vydání samostatného pojišťovacího zákona. Vzájemné pojišťování viděla jako jednání *sui generis*, které není obchodem a jehož vývoj navíc není ukončen. Druhá strana argumentovala tím, že pojišťování má být absolutním obchodem.

Více než nadpoloviční většina podpořila úpravu námořní dopravy a dopravy po vnitrozemských vodách v zákoníku, protože jsou to obchodní jednání a systematicky do zákoníku patří. Opatrnější respondenti poukazovali na novou situaci, v níž se náš malý vnitrozemský stát ocitl, a chtěli vyčkat, až praktické zkušenosti naznačí, jakou podobu by mělo naše námořní právo mít.

¹³⁷ § 6 zákona č. 64/1889 ř. z.: „*Jednání veřejných skladišť, k jich provozování náležející, pokládají se ve smyslu obchodního zákona za obchody a skladní podniky pak za kupce.*“

Skupina „*opravných*“ otázek byla ještě daleko obsáhlejší. Ministerští úředníci se ptali na obsah pojmů obchod (obchodní jednání) a kupec, na rozšíření obchodních jednání na obchod s nemovitostmi, na jednotnou či dvojí úpravu kupní smlouvy a na dlouhou řadu dalších otázek.

Převážná většina respondentů se zasazovala za nové vymezení pojmu obchod. Ovšem v tom, jaká změna je žádoucí, se rozcházeli. Ti, kteří změny nepožadovali, se obávali navození právní nejistoty.

Pražská obchodní a živnostenská komora se chtěla přizpůsobit znění německého obchodního zákoníku mimo jiné proto, že právní nejistotu už pociťovala. V literatuře i praxi, které se tradičně německou odbornou tvorbou a rozhodovací praxí inspirovaly, totiž podle ní po té, co se právní úprava rozešla, zavládl zmatek. Stávající vymezení z obchodního zákoníku totiž podle názoru komory nevycházelo z potřeb praxe, nevžilo se a bylo stále zřetelněji překonáváno vývojem, což ve svém vyjádření demonstrovala i na praktických příkladech. Podle komory byla zásada, že obchody jsou všechny smlouvy, které kupec sjedná při provozování svého obchodu, správná, ale v zákoníku bohužel nebyla důsledně provedena. Za kupce se měl do budoucna považovat každý, kdo provozuje kupecký podnik na svůj vrub. V obecném povědomí totiž byl kupecký nejen podnik, jehož podstatou je provozování obchodu, jak to vnímala platná právní úprava, ale každý podnik, sloužící k opatření potřeb pro jiného, založený na spekulaci a po kupecku provozovaný.

Krajský soud v Hradci Králové se postavil proti vázanému výčtu obchodních jednání. Kupcem podle něj měl být každý, kdo provozuje obchodní živnost, tedy živnost, která svým „*ústrojem a rozsahem*“ vyžaduje obchodnického provozování. Krajský soud v Písku požadoval zrušit absolutní obchody. Naopak sedrie v Trenčíně je hájila s poukazem na to, že i v jednotlivém případě mají spekulativní charakter. Navíc soudila, že jejich uzavřený výčet nemůže stačit rychlému vývoji.

Velmi konkrétní byl návrh Nejvyššího soudu, požadujícího rozšířit vymezení absolutních i relativních obchodů. Za absolutní obchod se měla podle vzoru belgické úpravy považovat koupě nebo jiné sjednávání movitých věcí k tomu, aby byly pronajímány nebo úplatně půjčovány. Podle italského práva se mělo ustanovení čl. 271, č. 1 („*koupě nebo jinaké zjednání zboží nebo jiných movitých věcí..., určených pro styk obchodní, aby dále byly zcizeny; ...*“) vztáhnout i na nakládání s nemovitými věcmi. Absolutním obchodem měla být i koupě ještě neskližené úrody za spekulativním účelem, dodávací smlouva, i když podnikatel dodávané výrobí nebo vytěží na vlastní nebo cizí půdě, koupě nebo jiné zcizení cenných papírů i pro vlastní potřebu, diferenční obchod a vzájemné pojištění. Za relativní obchody chtěl považovat i obchody prvotních producentů, vlastníků půdy nebo pachtýřů, kteří zpracují své vlastní výrobky, hornické obchody, živnostenské pronajímání pokojů v hotelích, sanatoriích, pensíoních pod., živnostensky provozované poskytování půjček na ruční zástavy zastavárnami a smlouvy elektráren a podniků obstarávajících otop místností a dodávky elektrické a tepelné energie.

Rozšíření obchodů i na nakládání s nemovitostmi, kterého jsme se již dotkli, autoři dotazníku věnovali konkrétní dotaz. Většina odpovědí se neshodovala s názorem, prezentovaným Nejvyšším soudem. Převažovalo přesvědčení, že půda není zboží jako jiné, že „komercializace“ by byla na újmu občanskému právu, bránila kosmopolizaci našeho obchodního práva a přivodila spekulace s půdou, což by vedlo ke zvýšení nájemného, a že půda by se stala předmětem lichvy. Zastánci rozšíření obchodů i na nakládání s nemovitostmi poukazovali na

to, že v praxi se půda už běžně stávala předmětem spekulace: jednotlivci i banky ji skupovali ve velkých komplexech, aby ji rozparcelovali pro stavební účely.

V oblasti společenstevního práva zazněl návrh na zrušení komanditních společností, řadu dílčích úprav vnitřní organizace a fungování akciových společností (nucenou revizi, ručení zakladatelů, ochranu práva minority, nabývání vlastních akcií, používání rezerv a d.), ulehčení vzniku společností s ručením omezeným a zároveň zpřísnění předpisů o zjišťování hodnoty přínosů a o trestní odpovědnosti zakladatelů nebo požadavek, aby příležitostná společnost, která je uzavřena na delší čas a vládne větším kapitálem, byla považována za obchodní společnost.

Většina respondentů požadovala zachování stávajícího dělení kupců na plnoprávné a neplnoprávné, i když často zpochybňovali platné dělicí kritérium (výši výdělkové daně diferencovanou podle lidnatosti míst). Respondenti požadovali také zrušit omezení, které měl obchodní zákoník vůči podnikajícím vdaným ženám, protože bylo v jasném rozporu s ústavními změnami v republice. Zajímavý byl i námět, aby se opustilo označení „*kupec*“ a nahradilo slovem „*živnostník*“ nebo „*provozovatel živnosti*“. První z těchto námětů se brzy promítl i do platného práva, na zbylé dva pamatovala později vypracovaná osnova zákoníku, i když v druhém případě v jiné konkrétní podobě („*obchodník*“).

Zazněly i návrhy na odstranění dvojí úpravy kupní smlouvy v občanském a v obchodním zákoníku (vesměs ovšem odmítané), specifikování obchodních zvyklostí, úpravu uzavírání kupní smlouvy po telefonu nebo lepší úpravu obchodní plné moci.

4.2.2.2 Obnovení prací ve druhé polovině dvacátých let

Vyhodnocením sondáže ministerstva spravedlnosti práce na několik let ustaly. Jejich novou fází v roce 1926 odstartoval úmysl ministerstva financí samostatně upravit akciové právo. Ministerstvo unifikací tuto iniciativu sice odmítlo, ale navrhlo zahájit práce na celém obchodním zákoníku, protože se domnívalo, že už mohou probíhat souběžně s přípravou občanského zákoníku. Zároveň projevilo ochotu ujmout se tohoto úkolu a informovalo o tom ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo obchodu a ministerstvo financí. Ministerstvo obchodu projevilo souhlas a požádalo, aby bylo přizváno k přípravným pracím.¹³⁸ Pohyb zaregistrovala i odborná veřejnost a tisk. Už v roce 1926 se objevila drobná zpráva v časopise *Reforma*, v níž se mimo jiné uvádělo, že „*příslušná ministerstva přislíbila, že na unifikaci bude v nejbližší době velmi intenzivně pracováno*“.¹³⁹ O necelý rok později Národní listy ape- lovaly, aby vše probíhalo rychle a v součinnosti se zájmovými a odbornými korporacemi.¹⁴⁰

Přípravy zákoníku se znovu chopilo ministerstvo spravedlnosti za součinnosti ministerstva unifikací. Začalo podobně jako v roce 1919: na základě porady s pražskými profesory Karlem Hermannem-Otavským, Otto Peterkou a Arnoštem Wenigem ministr začátkem roku 1927 uložil odborovému radovi ministerstva (později ministerskému radovi) dr. Josefu Smitkovi a přednostovi obchodně-legislativního oddělení ministerstva (krátce na to radovi vrchního zemského soudu) dr. Václavu Kozlovi vypracovat dotazník, přesněji jeho část dotýkající se pojmu kupce a souvisících otázek. Krátce na to dr. Kozel zpracoval i druhou část, pojednáva-

¹³⁸ Korespondence in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹³⁹ Unifikace obchodního práva, *Reforma*, 8. září 1926; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁴⁰ O součinnosti praktických kruhů při pracích na novelizaci a unifikaci obchodního práva, *Národní listy* z 26. dubna 1927, in NA, fond MUnif, kart. 114.

jící o obchodech.¹⁴¹ První verze podrobněji pojatých částí dotazníku, která vznikla v roce 1927, své adresáty zřejmě nenašla. Karel Kizlink tak mohl v roce 1929 zcela oprávněně napsat, že „je ... nepochybné, že nový moderní obchodní zákoník je zatím pouze naším ideálem, který dojde svého naplnění teprve v daleké budoucnosti“,¹⁴² i když jej jistě ani nenapadlo, jak vzdálená ta budoucnost nakonec bude a že on se jí nedožije.

Právě v roce 1929 se však definitivně hnuly ledy. Upravenou verzi první části dotazníku, doplněnou o šest obecných otázek, rozeslalo ministerstvo spravedlnosti zainteresovaným institucím.¹⁴³ Měly po ní následovat ještě tři další: o obchodech, o obchodních společnostech a o akciové společnosti. V roce 1930 se podařilo dokončit a rozeslat druhou a na konci roku 1931 třetí část.¹⁴⁴ Poslední už přední odborníci ani právní praxe nedostali. V roce 1930 vznikl také referentský návrh I. hlavy první knihy budoucího zákoníku o 66 paragrafech.¹⁴⁵

V listopadu 1929 ministerstvo spravedlnosti konstitovalo vědeckou komisi na čele s Karlem Hermannem-Otavským, aby s využitím výsledků průzkumu ministerstva spravedlnosti posoudila a upravila referentský návrh zákona. Jejími členy byli Otto Peterka a Arnošt Wenig a za ministerstvo spravedlnosti se porad zúčastňoval jako referent vrchní odborový rada Josef Smitek. K poradám byl přizván zástupce obchodních a živnostenských komor Rudolf Buchtela, Václav Kozel a zástupci zainteresovaných ministerstev. Po rezignaci K. Hermanna-Otavského jmenoval ministr spravedlnosti Ivan Dérer koncem roku 1937 novým předsedou komise J. Smitka. Na jím uvolněné místo nastoupil v prosinci 1937 jako nový člen advokát a pražský soukromý docent Jan Fröhlich. Námět ministerstva unifikací z konce roku 1929, aby byli do komise kooptováni brněnský profesor Rudolfa Dominika a bratislavský Karel Kizlink,¹⁴⁶ se v roce 1930 realizoval jejich jmenováním dopisujícími členy.¹⁴⁷

Vědecká komise se sešla na první „předporadě“ 11. února 1930. Zahájil ji přítomný ministr spravedlnosti Alfréd Meissner, po jeho odchodu jednání řídil K. Hermann-Otavský. Předseda i přes počáteční nesouhlas ministerských úředníků prosadil procedurální postup, podle něž referentský návrh nejdříve posuzovali univerzitní profesori, a teprve pak se s jejich podněty projednával v komisi. Účastníci porady konstatovali, že by bylo ideální, kdyby zákoník vstoupil v platnost zároveň s občanským, ale realisticky usuzovali, že to asi nebude možné. Při jednání se dostali i k obsahovým otázkám, když diskutovali o rozsahu látky, která by měla být do zákoníku pojata. Shodli se na tom, že v zákoníku by určitě měla být obsažena úprava akciových společností a společností s ručením omezeným a že orgány obou společností, práva minorit, zrušení a nařikatelnost usnesení a důvody jejich zániku lze upravit společně. Naopak úprava družstev měla zůstat v samostatném zákoně, podobně jako úprava na-

¹⁴¹ *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti.* Praha: nákladem min. sprav., 1937, s. 4.

¹⁴² KIZLINK, K., Vývoj obchodního práva československého v prvním desetiletí republiky. In: *Všehrd*, roč. X/1929, s. 16.

¹⁴³ Líčení této fáze přípravy se poněkud liší od popisu ve svém způsobem autentické předmluvě k publikovaným částem osnovy obchodního zákona, kde autoři píší o rozeslání dotazníků z roku 1927. V Národním archivu uložené verze dotazníku z roku 1927 a 1929 se však poněkud liší.

¹⁴⁴ Texty všech dotazníků in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁴⁵ Referentský návrh první hlavy obchodního zákona; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁴⁶ Korespondence o tom z konce roku 1929 in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁴⁷ *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti.* Praha: nákladem min. sprav., 1937, s. 5.

kladatelské smlouvy, burz a burzovních obchodů, šeků, železničního práva nebo plavby po nizozemských vodách i po moři.¹⁴⁸

Na následujících jednáních vědecká komise projednávala otázky z dotazníků a poté probírala a upravovala jednotlivé části referentského návrhu zákonného textu a důvodové zprávy. V komisi si v roce 1935 práci na první knize rozdělili tak, že K. Hermann-Otavský připravoval důvodovou zprávu k hlavě o kupcích, O. Peterka o prokuristech a jiných obchodních zmocněncích, A. Wenig o obchodních knihách, J. Smitek o obchodních jednatelích a obchodních dohodcích a vrchní odborový rada dr. L. Heyrovský o obchodním rejstříku. Nepřidělena zůstala hlava o firmách.¹⁴⁹

Vědecká komise do jara 1937 dokončila také projednávání druhé až osmé hlavy první knihy, pojednávajících o firemním rejstříku, o obchodních firmách, o převzetí obchodního závodu, o obchodních knihách, o prokuristech a jiných obchodních zmocněncích, o obchodních jednatelích a o obchodních dohodcích a připravila k nim důvodové zprávy. Zároveň vypracovala a zdůvodnila ustanovení určená pro uvozovací zákon. V průběhu let 1930 až 1937 se sešla na necelých dvou stovkách zasedání.¹⁵⁰

Prakticky ve stejné době jako vědecká komise začala materii z ministerských dotazníků projednávat početnější samostatná slovenská komise pro obor soukromého práva, ustavená z iniciativy ministerstva unifikací a pracující v Bratislavě.¹⁵¹ Za účasti referenta z ministerstva spravedlnosti dr. J. Smitka a zástupců ministerstva unifikací od začátku roku 1930 do roku 1933 postupně projednala první tři části dotazníku. V roce 1934 se scházela k posouzení jednotlivých institutů podle připraveného paragrafovaného znění jednotlivých hlav první knihy zákoníku.

Na svém prvním jednání se slovenská komise zabývala především koncepčními otázkami z úvodu dotazníku, a u nich se krátce zastavíme. Doporučovala vzít při vypracování textu za základ oba platné zákoníky, podobně jako tomu bylo při přípravě směnečného zákona. V diskusích o názvu se přiklonila k verzi „*zákon obchodní*“. Jako zbytečné a neodůvodněné odmítla doplnění slovem „*obecný*“ (obchodní zákon), protože „*nemáme zvláštního zákona obchodního*“. Neprošla u ní ani varianta „*zákon kupecký*“, protože přítomný dr. J. Smitek přesvědčivě vysvětlil, že je příliš úzká. V diskusích o tom, jak zákon rozdělit, se komise především přiklonila k zachování uvozovacího („*uváděcího*“) zákona (místo začlenění předmětné materie do závěrečných ustanovení). Jeho ustanovení se měla označovat římskými číslicemi a ustanovení vlastního zákona paragrafy a arabskými číslicemi. Diskuse o systematice zákoníku, která se prolínala s úvahami o tom, co zařadit do zákoníku a co ponechat speciálním předpisům, vycházely z referentského návrhu, podle nějž se obsah měl dělit do tří knih.

¹⁴⁸ Úřední záznam zástupce ministerstva unifikací, který se zúčastnil jednání komise. Podpis na dokumentu je sice nečitelný, ale s velkou pravděpodobností jím byl ministerský rada dr. Schrotz; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁴⁹ Zápis ze 117. porady vědecké komise, 26. února 1935; in NA, fond MUnif, kart. 159.

¹⁵⁰ NA, fond MUnif, kart. 114 a 159.

¹⁵¹ Podle stavu z roku 1934 měla slovenská komise pro obor soukromého práva 26 členů. Od počátku jí předsedal prezident soudní tabule v Bratislavě a soukromý docent bratislavské právnické fakulty Vladimír Fajnor. Ze známých jmen najdeme mezi členy například bratislavského advokáta Cyrila Bařinku, který později publikoval materiály bratislavského unifikačního sjezdu československých právníků z roku 1937, bratislavského advokáta Mořice Katonu, profesora Karla Kizlinka, prezidenta vrchního soudu v Bratislavě Martina Mičuru, profesora Augustina Rátha, senátního předsedu vrchního soudu v Košicích Jána Ruttkaje, tajemníka bratislavské burzy Josefa Singera, martinského advokáta Miloše Vanča nebo senátního prezidenta Nejvyššího soudu Adolfa Zátareckého, který později často řídil jednání za nepřítomného předsedu. K tomu NA, fond MUnif, kart. 114

Do první chtěl referent včlenit úpravu „zařízení, která jsou vlastní obchodnímu stavu“, tj. ustanovení o firmách, obchodních knihách, obchodním rejstříku apod. Navázat měla kniha o „jakémsi osobním obchodním právu“, tj. o obchodnících, obchodních společnostech a obchodním personálu. Pro třetí knihu zůstalo „jakési věcné právo obchodní“, tedy především ustanovení o obchodech, případně i o pojišťovací smlouvě. Z diskuse o systematice vyplynulo, že by se nejdříve mělo vyložit, kdo je kupec, a teprve pak pojednat o tom, co má mít (firmu, obchodní knihy, ...). Po diskusích se komise přiklonila k názoru úředníka ministerstva unifikací a brněnského profesora F. Roučka, že do zákona patří akciové společnosti, protože se vyvinuly v obchodní sféře a většinou se věnují obchodům, ale ne družstva, u nichž dominuje svépomocný prvek. Zákon měl upravit i společnosti s ručením omezeným, nikoliv však pojišťovací smlouvu nebo obchodní pomocníky. Ty zejména proto, že již delší dobu se připravoval zákon o soukromých úřednících (později přijat pod č. 154/1934 Sb.), který se měl vztahovat i na obchodní pomocníky. Poslední s obecných otázek se týkala nabytí účinnosti zákona. Členové komise se nesnažili určit žádný konkrétní termín, ale shodli se, že by *vacatio legis* mělo být dostatečně dlouhé, zvláště pokud vstoupí zároveň v platnost více judiciálních zákonů.

V roce 1937 se po více než sedmi letech práce ministerstvo spravedlnosti rozhodlo proces přípravy kodifikace zásadně urychlit. Koncem srpna poněkud netrpělivě rozeslalo předsednictvu vlády, dalším ministerstvům, Nejvyššímu účetnímu a kontrolnímu úřadu a Státnímu statistickému úřadu rozpracované texty s průvodním dopisem, nadneseně a zavádějícím způsobem nadepsaným „*Osnova obchodního zákoníku*“.¹⁵² Materiál obsahoval výsledek práce vědecké komise, doplněný referentovými texty, které komise ani nestačila projednat, tedy projednaný a upravený návrh první knihy (Obchodnictvo) a neprojednaný referentský návrh druhé knihy (Společnosti), sestávající z tří hlav (O veřejné obchodní společnosti, O komanditní společnosti a O tiché společnosti), obojí doplněné důvodovou zprávou. V návrhu tedy absentovala zcela nepřipravená úprava obchodů, která nejúžeji navazovala na připravovanou unifikaci a kodifikaci občanského práva, a chyběl také potřebný uvozovací zákon. Materiál neobsahoval ani úpravu kapitálových společností, tedy akciového práva a společností s ručením omezeným, a družstevního práva. Oslovené úřady se k němu měly vyjádřit do konce listopadu téhož roku, aby pak mohlo být zahájeno meziministerské řízení. Text byl také vydán tiskem.¹⁵³ V předmluvě tištěné verze se výslovně uvádělo, že ministerstvo osnovu doplní uvozovacím zákonem a ustanoveními o obchodech, zatímco úprava kapitálových společností a družstevního práva měla být vyhrazena zvláštním zákonům.

Co bylo pravou příčinou náhlého spěchu ministerských úředníků, můžeme jen odhadovat. K hlavním impulsům však určitě patřila obecně projevovaná nespokojenost se stavem unifikačních prací. Na druhé straně jistě určitou roli hrál dílčí pokrok v práci na unifikované osnově občanského zákoníku, k jehož ustanovením se část obchodněprávní materie úzce pojila. Zapomenout nemůžeme také na to, že se připravoval unifikační sjezd, který se právě v roce 1937 sešel v Bratislavě.

Na torzovitý materiál ovšem jiné státní orgány a odborná veřejnost reagovaly vesměs příkře odmítavě. Jak se uvádělo v referentském návrhu dopisu ministerstva unifikací ze za-

¹⁵² „*Osnova obchodního zákoníku*“, dopis ministerstva spravedlnosti z 30. srpna 1937; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁵³ *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti*. Praha: nákladem min. sprav., 1937.

čátku ledna 1938, vládní návrh by měl být „*kodexem celého obchodního práva s výjimkou předpisů ryze speciálních a nikoliv jen jeho torsem, jakým by se jevila vypracovaná osnova*“, a ministerstvo požadovalo doplnění návrhu.¹⁵⁴ Také na zmíněném unifikačním sjezdu v Bratislavě zaznívala kritika. Podle Jozefa Fundárka, který referoval o obchodním právu, „*nemôžeme sa smieriť s tým, aby budúci obchodný zákon československý upravoval len obchodné spoločnosti personálne, nie však tiež spoločnosti kapitálové*“, neboť „*nieto pre takýto postup nijakého vecného dôvodu, naopak, spoločnosti kapitálové sú najcharakteristickejšími typmi obchodných spoločností, patria teda predovšetkým do obchodného zákona!*“ V návrhu rezoluce se pak mezi dalšími požadavky na druhém místě objevil požadavek „*do osnovy obchodného zákona čsl. nech sú pojaté i predpisy o úč. spoločnosti, o spoločnosti s r. o. a o družstvách*“.¹⁵⁵

V roce 1938, na jehož práh jsme se dostali, se však začala rychle hroutit samotná československá státnost. Vnější ohrožení republiky a rostoucí vnitropolitické napětí stavělo do popředí jiné úkoly. Po Mnichovu a přijetí ústavních zákonů o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo zřejmé, že unifikační práce pokračovat nebudou.

4.2.2.3 Připravené a rozpracované unifikované texty

První hlavu první knihy (*O kupcích, pak O obchodnících*) si přiblížíme na textu prvních paragrafů dohodnutých vědeckou komisí v roce 1930, i když se jejich podoba později poněkud změnila. Pro nastínění zbylého připraveného obsahu nám už poslouží „definitivní“ návrhy z roku 1937, z části projednané a upravené vědeckou komisí (zbytek první knihy), z části připravené jen ministerským referentem.

a) Prvním výsledkem činnosti vědecké komise bylo už v roce 1930 projednání a revidování osmi paragrafů referentského návrhu první hlavy zákoníku, pojednávající o kupcích, resp. obchodnících. Kupcem, definovaným v prvním paragrafu návrhu, byl ten, „*kdo provozuje ve vlastním jménu obchodní živnost ať sám, ať skrze zástupce*“. Oproti platné úpravě tedy tvůrci osnovy chtěli charakteristiku kupce uvést do souladu s vžitou praxí, podle níž jím byl jen ten, kdo obchodoval ve „*vlastním jménu*“. Pojem „*obchod*“ měla nahradit „*obchodní živnost*“, charakterizovaná výčtem činností, které se za ni považují. Rozsah obchodních živností se ve srovnání s dřívějším výčtem obchodů poměrně výrazně rozšiřoval (§2). Navíc měla vzniknout nová kategorie formálních („*formelních*“) kupců, resp. obchodníků. Od zápisu do obchodního rejstříku se obchodní živností totiž měl stát „*každý jiný výdělečný podnik, jestliže svou povahou a objemem vyžaduje provozování po kupecku zařízeného*“ (§ 3, později § 4). Výslovně se při tom uvádělo, že jde i o výdělečné nakládání s nemovitostmi a o prvovýrobu (v zásadě mimo zemědělskou a lesní výrobu). Další rozšíření přinášel následující paragraf (§4, později 5), podle něž se od zápisu do obchodního rejstříku a při splnění určitých podmínek považovaly za obchodní živnosti vedlejší živnostenské podniky zemědělských nebo lesních hospodářů. Zachováno mělo zůstat rozlišování dvou kategorií kupců, plnoprávných a neplnoprávných. S ohledem na nový dvojí způsob vymezení kupce bylo možné rozlišit kupce pro obsah podnikání (podle § 2) a kupce pro formu podnikání (podle § 4). Z dalších ustanovení, která upřesňovala pojem kupce, jen připomeneme, že žena

¹⁵⁴ Referentský návrh dopisu z 18. ledna 1938; in NA, fond MUnif, kart. 114.

¹⁵⁵ Předchozí tři citace FUNDÁREK, J., Unifikácia obchodného práva, s. 10 a 11. In: BAŘINKA, C. (ed.), *Ku celoštátnemu unifikačnému kongresu právnikov v Bratislave 26.–28. IX. 1937*, [s.l.; s.a.]

se mohla stát kupcem i bez manželova přivolení a že ustanovení o kupcích měla platit i pro stát, pokud by provozoval obchodní živnost.

Z uvedeného vymezení kupce a obchodní živnosti plyne, že tvůrci osnovy chtěli opustit smíšený systém, na základě něž se v obchodním zákoníku z roku 1862 obchodní právo vymezovalo pojmy kupce i obchodu. Nahradit jej měl staronový systém subjektivní, který vlastně stál už u samotného zrodu obchodního práva, chápaného původně jako právo určité společenské vrstvy. Podle něj měla být pro zařazení do obchodního práva rozhodná určitá kvalita subjektu. V praktickém důsledku to především znamenalo, že pod režim obchodního zákoníku neměla být nadále začleněna jednání, jejichž stranou nebyl kupec.

Přestože se v dalším projednávání z osmi paragrafů této partie stalo dvanáct, rozšířil se výčet vyjmenovaných obchodních živností a změnily se formulace (včetně citovaných), pojetí první hlavy první knihy se s výjimkou jedné podstatné formální úpravy nijak výrazně nezměnilo.¹⁵⁶ Onou výjimkou bylo nahrazení dosud oficiálního označení „*kupec*“ termínem „*obchodník*“. Členové komise vycházeli z toho, že v porovnání se zákonným vymezením se dosavadní označení kupec v obecné mluvě používalo ve velmi úzkém významu. Již dříve se tak jevilo jako neadekvátní¹⁵⁷ a nové – ještě širší – pojetí kupce, resp. obchodníka, by tuto disproporci dále prohloubilo.

b) Znovu připomínáme, že první knihu osnovy tvořilo ještě sedm dalších hlav: o firemním rejstříku, o obchodních firmách, o převzetí obchodního závodu, o obchodních knihách, o prokuristech a jiných obchodních zmocněncích, o obchodních jednatelích a o obchodních dohodcích.

Firemní rejstřík měl nahradit dřívější obchodní rejstřík, i když si autoři návrhu byli vědomi, že nový název může svádět k domněnce, že se do něj nezapisují obchodníci, ale firmy (původní název zase vzbuzoval dojem, že se zapisují všichni obchodníci). Nová úprava měla důsledněji vyjádřit zásadu publicity rejstříkových zápisů, kterou v předchozím vývoji do obecné podoby zformovala praxe, protože ze zákona se vztahovala jen na změnu a zánik právních poměrů. K rejstříkovým zápisům se měla vázat i zásada dobré víry. Při řešení rozporu mezi ohlašovacím principem, převážně uplatňovaným v rejstříkovém právu, a snahou o rejstříkový pořádek, zvolili tvůrci osnovy kompromisní cestu. Zájem o rejstříkový pořádek se prosadil ve vztahu ke změnám a zániku již zapsaných skutečností, ale i tam mělo dojít k úřednímu zásahu jen ve zcela nutných a nepochybných případech.

V oblasti firemního práva osnova rozlišovala firmy podle svých nositelů. Pokud nositelem byla fyzická osoba, firma představovala „*jméno, jehož užívá obchodník při provozování obchodní živnosti*“. Pokud jím byla obchodní společnost, firma „*jest jejím jménem vůbec*“ (§ 21), protože teprve jméno ji dotváří a odlišuje od jiných osob a společností. Chtěla také důsledněji zajistit naplnění zásad pravdivosti, jasnosti, rozlišnosti (výlučnosti) a stálosti firmy. K naplnění těchto zásad měla sloužit ustanovení o opovědi firmy k zápisu do obchodního rejstříku, o jménech ve firmě, o opovědi změn a zániku firmy a o její ochraně. Například jasnost firmy měl zaručit požadavek, aby u všech společností s výjimkou veřejné obchodní společnosti bylo ve firmě uvedeno, o jakou společnost jde, přičemž u společnosti s ručením ome-

¹⁵⁶ Příloha v 12. poradě vědecké komise a Příloha k protokolu o 124. poradě vědecké komise (projednaná verze hlavy o kupcích); in NA, fond MUnif, kart. 159. Srovnej i *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti*. Praha: nákladem min. sprav., 1937, s. 9 a 10.

¹⁵⁷ Srovnej k tomu výklad o dotazníkové akci z roku 1919.

zeným se navíc zakazovalo zkracovat slovo „společnost“, aby nemohlo dojít k záměně s firmou společenstva (družstva). Soudy měly hrozbou pokuty nebo jejím uložením ex offio postihnout toho, kdo bude užívat firmu, která mu nepřísluší nebo která nevyhovuje předpisům. Vedle toho měl zákoník obsahovat i soukromoprávní ochranu poskytnutím žaloby tomu, kdo by byl dotčen ve svých právech bezprávným používáním firmy.

Jako naprostou novinku pro oblast práva platného v českých zemích chtěl zákonodárce upravit převzetí obchodního závodu, v duchu tehdy platného práva posuzované podle ustanovení občanského zákoníku (§ 1409).¹⁵⁸ Šlo o situace, kdy se závod převáděl mezi živými formou singulární sukcese, kdy šlo o universální nastoupení do práv zůstavitele a kdy do obchodníka závodu někdo přistoupil jako společník, takže vznikala obchodní společnost. Oddělení této problematiky od úpravy firemního práva odůvodňovalo především to, že firma s přechodem obchodního závodu přecházet nemusí a velmi často také nepřechází.

Na rozdíl od úpravy převzetí obchodního závodu tvořila ustanovení o obchodních knihách v obchodním zákoníku tradiční materii, kterou tvůrci navrhovaného textu i tradičně pojali. Respektovali zvyklosti, které se v praxi vžíly při vedení obchodních knih, a nechtěli právní úpravou bránit přirozenému zdokonalování účetních metod a postupů. Díky tomu si tato hlava měla zachovat velmi všeobecný ráz, tedy stejný, jako měla platná úprava. Měla se vztahovat na jednotlivé obchodníky i na obchodní společnosti, a pokud by pro někoho platila speciální úprava, měla se v případě potřeby používat jako subsidiární pramen. Obchodníkovi se ukládala povinnost „vésti knihy, které je podle povahy a rozsahu jeho obchodní živnosti potřebí, tak, aby z nich byly patrný stav jeho veškerého jmění, jakož i pohyb a výsledky jeho obchodování“ (§ 46 osnovy), a „si počínati ve všem směru tak, jak toho vyžaduje péče řádného obchodníka“ (§ 54).

I v zamýšlené šesté hlavě první knihy se setkáme s úpravou tradiční materie. Zde jí byli prokuristé a další obchodní zmocněnci (na základě generální nebo zvláštní plné moci, jmenovitě obchodní cestující, dále „krámští zřízení“, oprávnění „k prodejm a přijímacím jednáním, jež se obyčejně dějí v krámech nebo skladech“, nebo nově i ti, kdo předloží obchodníkem kvitovaný účet).

Konečný návrh vycházel z přesvědčení, že je i nadále potřebná široká formální plná moc prokuristy. Prokuristu charakterizoval jako toho, „koho obchodník (principál) zmocnil, aby jeho jménem provozoval obchodní živnost“ (§ 59). V tomtéž ustanovení se vyžadovalo, aby obchodník označil plnou moc výslovně jako prokuru, nebo dotyčného výslovně jmenoval prokuristou nebo jej výslovně oprávnil podpisovat firmu „per procura“. Zdůraznění výslovného udělení prokury, stejně jako převzaté ustanovení, že její omezení nemá účinky vůči třetím osobám, bylo jednoznačně motivováno zajištěním právní jistoty třetích osob. Osnova přesněji než platná úprava prokuristu opravňovala „ke všem druhům jednání a úkonů před soudem i mimo něj“ (§ 60). Obsahovala také zákaz konkurence pro prokuristy a zmocněnce s generální plnou mocí, v poněkud zúženém pojetí obsažený už v zákoně č. 20/1910 ř. z., o obchodních pomocnících.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ve sféře platnosti bývalého uherského práva samostatně upravoval převzetí obchodního závodu zák. čl. LVII/1908.

¹⁵⁹ Zúžení spočívalo v tom, že prokuristou nebo generálním zmocněncem mohla být i osoba, která nebyla k obchodníkovi ve služebním poměru, například manželka.

Od prokuristů a obchodních zmocněnců se odlišovali obchodní jednatelé, jejichž právní úprava se do platného obchodního zákoníku z roku 1862 nedostala. Zamýšlené řešení mělo doplnit platný právní stav, kdy se zákon č. 154/1934 Sb., o soukromých zaměstnancích, aplikoval i na právní postavení obchodních cestujících, zástupců a jednatelů, kteří na základě smlouvy o práci jednali jménem a na účet svých zaměstnavatelů, ale nevztahoval se na samostatné obchodní jednatele.

Samostatní obchodní jednatelé pro obchodní živnost obchodníka nebo více obchodníků zprostředkovávali nebo jménem a na účet těch, kteří je tím pověřili, uzavírali obchody, případně konali jiná právní jednání. Podobně jako obchodní zmocněnci tak mohli činit jen na základě zmocnění. Specifický charakter jim dávalo především to, že právní jednání pro obchodníka činili „*samostatně a po živnostensku*“. Díky tomu byli samostatnější a obchodník se musel více spoléhat na jejich loajalitu, pracovitost i obezřetnost při uzavírání obchodů, proto se jim výslovně ukládalo šetřit zájmy zmocnitele. Za uskutečněné obchody jim měla náležet provize, případně i podíl na zisku. Omezení zmocnění, plynoucího ze zákona, mělo vůči třetím osobám v zájmu jejich ochrany platit, jen pokud o něm věděly nebo vědět musely.

Jinak než v platné právní úpravě chtěli tvůrci osnovy upravit i postavení obchodních dohodců, protože do ní nepřevzali úpravu úředních dohodců (sensálů) a pojetí soukromých obchodních dohodců naopak rozšířili.

Při posuzování otázky úředních dohodců tvůrci osnovy vyšli z toho, že jejich právní poměry patří z velké části do práva veřejného, i když na druhé straně jejich spojení s obchodní praxí je nepochybné. Proto tuto problematiku odkázali zvláštním zákonům.

Výslovnou úpravu postavení soukromých dohodců obchodní zákoník z roku 1862 (na rozdíl od uherského) neobsahoval. Smlouvy soukromých obchodních dohodců se proto posuzovaly především podle obecných ustanovení obchodního zákoníku o obchodech, případně i podle obchodních obyčejů a občanského práva.

Podle nové úpravy se měl za obchodního dohodce považovat ten, kdo – aniž by k tomu byl trvale pověřen – „*po živnostensku*“ přejímal zprostředkování smluv o předmětech, které jsou obvykle předmětem takového obchodování (tj. především smluv o opatrování nebo zcizování zboží nebo cenných papírů, pojištění, dopravě věcí, nájmu lodi pro jiné osoby). Za úspěšné zprostředkování mu náleželo dohodné, které si strany smluvily nebo které vycházelo z místních obyčejů. Základní pomůckou pro evidenci jeho jednání se měla stát zprostředkovací kniha (zprostředkovací deník). Osnova mu výslovně ukládala povinnost mlčenlivosti a povinnost nahradit škodu způsobenou porušením jeho povinností, stanovených zákonem.

c) Druhou knihu (*O společnostech*) a důvodovou zprávu k ní ministerstvo předložilo za interesované veřejnosti jen v podobě referentského návrhu, vypracovaného dr. Josefem Smitkem. Referent ji pojal velmi úzce, když do jejích tří hlav zařadil jen ustanovení o dvou obchodních společnostech: veřejné obchodní společnosti a komanditní společnosti, a o tiché společnosti, která se stejně jako dříve považovala pouze za společnosti obchodního práva. V důsledku toho padla i představa, prosazovaná některými účastníky předchozích diskusí, vytknout před úpravu jednotlivých obchodních společností jakousi „*všeobecnou část*“.

Podobně jako v obchodním zákoníku z roku 1862 měla být nejpodrobněji upravena veřejná obchodní společnost. Je to zřejmé už z letmého pohledu do referentského návrhu: první hlava v něm čítala více než osmdesát paragrafů, zatímco hlava o komanditní společnosti něco přes dvacet a hlava o tiché společnosti rovných dvacet paragrafů. Vyplynulo to z převzetí tra-

diční metody, podle níž se u úpravy komanditní společnosti často odkazovalo na ustanovení hlavy o veřejné obchodní společnosti.

Referent si byl vědom, že se v předchozích diskusích ozývaly oprávněné výhrady oproti názvu veřejné obchodní společnosti, avšak adekvátnější variantu nenašel a přiklonil se k původnímu názvu. Poněkud upravil vymezení pojmu společnosti, ale jeho pojetí se v zásadě shodovalo s platnou úpravou. Podle § 110 jeho návrhu „(1) *Veřejná společnost obchodní jest tu, když dvě neb několik osob provozují obchodní živnost pod společnou firmou, na společný účet a v objemu, jež ustanovuje uváděcí zákon, a odpovědnost třetím osobám za závazky společnosti není u žádného společníka omezena. (2) K platnosti společenské smlouvy není potřebí ani písemné ani jiné formy.*“¹⁶⁰

Dílčí obsahové změny navrhoval zejména v zájmu lepšího vymezení postavení společníků, uměřené podpory zájmů společnosti tam, kde se bude střetávat se zájmy společníků, a ochrany zájmů třetích osob při likvidaci společnosti.

V prvním směru se referentský návrh především snažil jednoznačněji vyjádřit vztah společníků ke správě společnosti nebo zajistit společníkům, kteří přispívají na společnost výlučně prací nebo i prací, spravedlivý podíl na zisku. Zájmy společnosti před zájmy společníků zohlednil například ustanovením, které přiznávalo společníkům čtyřprocentní úrok z jejich podílu jen v případě, že v uplynulém roce společnost dosáhla dostatečný zisk. V případě menšího zisku se měl úrok poměrně snižovat, když by žádný zisk nevznikl, neměl vzniknout ani nárok na úrok. V souvislosti s likvidací společnosti referent měnil především celkový pohled na tuto významnou instituci. Do budoucna neměla být vnímána jen jako něco, na čem mají zájem pouze společníci, pročež i vliv na její uskutečnění mají jen oni. Referentský návrh chtěl zajistit možnost ovlivňovat průběh likvidace i dalším zainteresovaným osobám, tj. věřitelům společnosti a soukromému věřiteli společníka, který svým vystoupením způsobil zánik společnosti. Referent v důvodové zprávě dokonce jako možnou perspektivu budoucího směřování právní úpravy naznačil, že by společníci mohli ztratit vliv na likvidaci společnosti úplně.¹⁶¹

Také úprava komanditní společnosti vykazovala jen dílčí odlišnosti. Podle § 193 návrhu: „*Komanditní společnost tu jest, když dvě osoby nebo několik osob provozují obchodní živnost pod společnou firmou, na společný účet a v rozsahu, jež ustanovuje uváděcí zákon, a odpovědnost třetím osobám za závazky společnosti jest alespoň u jednoho společníka neomezená a u jednoho společníka omezená.*“¹⁶² Z konkrétních změn je třeba zmínit zavedení pojmu komanditní suma a její důsledné odlišení od komanditistova vkladu. Komanditní su-

¹⁶⁰ Článek 85 obchodního zákoníku z roku 1862: „*Veřejná společnost obchodní jest tu, když dvě neb více osob pod společnou firmou živnost obchodní provozují a při žádném ze společníkův účastenství na vklady majetkové omezeno není. Aby společenská smlouva byla platná, k tomu potřebí není, aby byla sepsána, aniž potřebí k tomu jiných formálností.*“ Podle našeho názoru referentova nová formulace, že „*k platnosti společenské smlouvy není potřebí ... jiné formy*“, není přesná, protože nějakou formu smlouva musí mít vždy. Její existence přece musí být nějak deklarována, a to se vždy může díť jen v nějaké vnější formě. Existenci smlouvy bez nějaké – jakékoliv – vnější formy si lze stěží představit.

¹⁶¹ *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti.* Praha: nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1937, s. 166.

¹⁶² K tomu srovnej čl. 150 obchodního zákoníku z roku 1862: „*Společnost komanditní jest, když se v živnosti obchodní, pod společnou firmou provozované, jeden neb několik společníkův jediné vklady majetkovými účastní (komanditisté), kdežto při jednom neb několika společníkův jiných účastenství touto měrou omezeno není (společníci osobně ručící).*“

mou se rozuměla „částka v penězích, do jejíž výše odpovídá společník obmezeně zavázaný (komanditista) věřitelům za závazky společnosti“ (§ 194). Od společníkova vkladu ji referentský návrh odlišil proto, že se uplatňovala navenek, vůči věřitelům, zatímco vklad se uplatňoval uvnitř společnosti, tedy ve vztahu s ostatními společníky. Výše komanditní sumy a vkladu nemusely být stejné, ale komanditní suma nesměla být nižší než jeho vklad.

Pojem tiché společnosti referentský návrh vymezil v § 217 důkladněji, než platný zákoník: „(1) Tichá společnost tu jest, když někdo provozuje obchodní živnost svým jménem a na společný účet s jiným (tichým společníkem), jenž se účastní provozování obchodní živnosti toliko vkladem, který musí vnést do jmění obchodníka. (2) K platnosti společenské smlouvy není potřeb ani písemné ani jiné formy.“¹⁶³ Změnil také její začlenění do kontextu celého návrhu, protože její úpravu oddělil od úpravy příležitostného spolčení k jednotlivým obchodům na společný účet, a přesněji vymezil obsah povinností tichého společníka.

Pokud jde o zbylé obchodní společnosti, které nebyly do dílčí novely zařazeny, na komanditní společnost na akcie se v době první republiky nahlíželo jako na formu odumírající a i na sklonku třicátých let podobně jako v roce 1919 převažovalo mínění, že ani v českých zemích by příliš nechyběla (na Slovensku upravena vůbec nebyla). Naopak dosud nepřipravená nová úprava akciových společností a společností s ručením omezeným se považovala za velmi potřebnou. Jejich platná úprava přes dílčí změny provedené v předchozích letech neodpovídala změněným poměrům a neposkytovala zúčastněným osobám dostatečnou ochranu. S ohledem na existující nedostatky však mělo být konkrétní vyústění jejich reformy poněkud odlišné: u akciových společností měla směřovat především k účinnější ochraně osob v nich sdružených k hromadnému podnikání, zatímco u společností s ručením omezeným k důslednější ochraně jejich věřitelů.

Prudký vývoj družstevnictví v českých zemích spolu s koncepčně odlišnou úpravou na Slovensku utvrdily odbornou veřejnost v přesvědčení, že i družstevní právo si zaslouží reformu. Jak opatrně, ale zároveň s vírou v zavedení dlouhodobě stabilní právní úpravy, konstatoval v návrhu důvodové zprávy k druhé hlavě obchodního zákoníku referent, „nebude snadným úkolem vytknouti správnou úpravu, vystačující aspoň po řadu nejbližších desetiletí, a vyrovnati se při tom účelně a spravedlivě s četnými překážkami, které někde a někdy se kládou v cestu blahodárnému rozvoji našeho družstevnictví“.¹⁶⁴

* * *

Spousta práce, kterou do přípravy unifikovaného obchodního zákoníku vložili ministerští úředníci, členové pražské vědecké komise a slovenské unifikační komise nakonec přišla pro tuto chvíli v niveč, protože legislativní práce v oblasti obchodního práva do počátku druhé světové války neskončily. Platné obchodní právo proto modernizovaly a unifikovaly jen dílčí předpisy. Navíc hned po válce se výrazně změnilo ekonomické prostředí a po následných politických změnách, které hloubku ekonomických přeměn ještě umocnily, obchodní právo

¹⁶³ Článek 250 obchodního zákoníku z roku 1862: „Tichá společnost jest, když se někdo v provozování něčí živnosti obchodní zúčastní vložení jmění, bera podíl v zisku i ztrátě.“ K druhému odstavci navrhovaného ustanovení platí obdobná výhrada, jakou jsme uplatnili v poznámce k veřejné obchodní společnosti.

¹⁶⁴ *Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti.* Praha: nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1937, s. 154.

rychle odumíralo. Náměty, které přinesly diskuse o československém obchodním zákoníku, se znovu staly aktuálními až po listopadu 1989.

4.2.3 Změny obchodního práva v letech 1918 až 1939

Když se podíváme na legislativu v oboru obchodního práva, můžeme v ní vysledovat několik vzájemně se prolínajících tendencí. Zpočátku dominovala snaha o přizpůsobení platných předpisů novým poměrům spojeným se zánikem monarchie a tíživou ekonomickou situací v prvních poválečných letech. Tak byl zákonem č. 260/1921 Sb. změněn § 7 uvozovacího zákona k obchodnímu zákoníku, který vymezoval osobní příslušnost ustanovení o firmách, obchodních knihách a prokuře, a byly vydány předpisy týkající se působení cizozemských podniků. Druhá tendence reagovala na nepříznivé důsledky situace, navozené světovou válkou. Naznačilo ji již vydání zákona o právních poměrech spořitelů č. 302/1920 Sb. a vládního nařízení o zřizování společností s ručením omezeným a akciových společností, zvyšování základního kapitálu těchto společností a zakládání jejich poboček („*pobočných ústavů*“) také z roku 1920. Vyvrcholila pak sérií zákonů z roku 1924, upravujících podnikání v peněžnictví. Třetí tendenci představuje snaha o dílčí unifikaci, která se ovšem promítá i v předpisech zařazených do ostatních skupin. Podobně jako v předchozím případě ji předznamenal již zmíněný zákon č. 271/1920 Sb., kterým se rozšiřuje platnost zákona ze dne 6. března 1906, č. 58 ř. z., o společnostech s ručením omezeným, na Slovensko a Podkarpatskou Rus a pozměňují ustanovení §§ 115 a 116 tohoto zákona. Významný pro ni byl rok 1924, od něž právě ona určovala směr legislativních snah v oboru obchodního práva, protože už v předchozích letech se jasně ukázalo, že komplexní unifikace obchodního práva bude během na dlouhou trať. Podpořit podnikatelské aktivity mělo vládní nařízení č. 224/1920 Sb. o ústavu „*Pražské vzorkové veletrhy*“.

Vznik republiky a s ním spojené hospodářské změny, vznik mnoha nových hospodářských subjektů a hospodářská prosperita druhé poloviny dvacátých let si vynutily kvalitnější úpravu ochrany poctivého podnikání před různými nekalými praktikami. Následná hospodářská krize a komplikující se mezinárodní situace začátku třicátých let nepříznivě ovlivnila nejen celkovou společenskou situaci a rušivě zasáhla i do unifikačních snah. Reakce zákonodárce na krizi se promítla zejména do novelizace některých starších předpisů a přijetí kartelového zákona v roce 1933 a vládního nařízení z roku 1935, vydaného podle zmocňovacího zákona a omezujícího podnikání v některých odvětvích. V první polovině třicátých let zákonodárce upravil i postavení obchodních pomocníků.

Z uvedeného letmého přehledu je zřejmé, že dílčí změny soukromého obchodního práva se dotýkaly především subjektů obchodněprávních vztahů, zatímco „*obchodů*“ se prakticky vyhnuly.

4.2.3.1 Snaha o přizpůsobení platných předpisů novým poměrům

a) Nové realitě se krátce po vzniku republiky uzpůsobilo uveřejňování zápisů do obchodního rejstříku (vl. nař. č. 397/1919 Sb.). Záписy, pro které byl určen dosud vídeňský „*Zentralblatt für die Eintragungen in das Handelsregister*“ a pešťský „*Központi Értésítő*“, se začaly publikovat v listě nazvaném *Ústřední oznamovatel*, vycházejícím v Praze.

b) Působení cizozemských podniků se dotýkal zákon z konce roku 1919 č. 12/1920 Sb. Známé opatření, jím zavedené, se označovalo jako nostrifikace podniků. Mělo zajistit, aby zahraniční podniky, kterých na území republiky po rozpadu monarchie působilo velké množství, podléhaly československým právním předpisům a odváděly daně a poplatky do československého státního rozpočtu.¹⁶⁵ Zákon proto nutil vlastníky výrobních a dopravních podniků, které měly sídlo (hlavní závod) mimo území republiky, aby je na vyzvání příslušného ministra přenesly do Československa. V praxi však postačovalo, když ze svých podniků na území republiky vytvořili samostatnou účetní jednotku. Pokud by se vedení podniku odmítlo nostrifikaci podrobit, mohla být činnost podniku v republice zakázána.

c) Již zmíněný zákon č. 260/1921 Sb., jímž se měnil § 7 uvozovacího zákona k obchodnímu zákoníku a § 5 zák. uherského obchodního zákona z roku 1875, je názorným příkladem častých a potřebných změn, které jednak přizpůsobovaly recipované předpisy nové „republikánské“ realitě, a jednak unifikovaly právní úpravu. Paragraf 7 uvozovacího zákona k obchodnímu zákoníku v původním znění stanovil – ve zlatých – příslušné částky jednoročních císařských daní, od jejichž výše se odvozovala působnost ustanovení o firmách, obchodních knihách a prokuře, tedy i povinnost zapisovat se do obchodního rejstříku. Nové znění vycházelo z placení státní výdělkové daně, jejíž rozhodná výše byla pochopitelně stanovená v československých korunách. Zákon zároveň místo původních tří kategorií obcí s různými sazbami daně rozhodnými pro povinnost zápisu do obchodního rejstříku rozlišoval pouze dvě. Vláda ještě chtěla v duchu uherské právní úpravy zmocnit obchodní soudy, aby v rámci volného soudcovského uvážení rozhodovaly, že podnik, který splňuje podmínky zápisu, zapsán být nemusí, a naopak, že nesplňující zapsán být má. V tom však narazila na odpor senátního ústavněprávního výboru.¹⁶⁶

Podmínky pro začlenění mezi plnoprávné obchodníky nově vymezil zákon č. 183/1928 Sb., o daňovém základu rozhodném pro zápis kupců do obchodního rejstříku a o úpravě některých právních poměrů výdělkových a hospodářských společenstev (družstev), zkráceně zákon o podmínkách plnoprávnosti obchodníků. Reagoval na vydání zákona o přímých daních. Ustanovení obchodního zákona o firmách, obchodních knihách a prokuře mohlo být nadále užito jen na obchodníky, u nichž byl (nebo by byl, kdyby nebyli osvobozeni od daně), základem výměry všeobecné nebo zvláštní výdělkové daně čistý zisk ve výši nejméně 50 000 Kč. Jako dříve však nemohlo jít o podomní obchodníky, na něž se uvedená ustanovení nevztahovala bez ohledu na výši placených daní. Oproti dřívější právní úpravě přestala výše rozhodné sumy záviset na lidnatosti místa, kde se podnik provozoval. Zákon zakazoval sdružením k provozování obchodní živnosti, na něž se uvedená ustanovení obchodních zákonů nevztahovala, založit veřejnou obchodní společnost nebo komanditní společnost. Pro výděl-

¹⁶⁵ Zastupující zpravodaj dr. Matoušek poslancům revolučního Národního shromáždění demonstroval důvody k vydání zákona i neúplnou statistikou: „Statistika není dostatečná, ale i z této nedostatečné statistiky jest patrné, že takových závodů, které u nás provozují výrobu a dopravu a ústředí mají mimo území naší republiky, jest v obvodu pražské obchodní komory 143, v obvodu chebské komory 98, v obvodu budějovické komory 17, v obvodu brněnské komory 22, v obvodu opavské komory 37. Co se statistiky na Slovensku týče, jest teprve neúplná a nejasná, ale dle této neúplné a nejasné statistiky v obvodu komory v Báňské Bystřici jest jich 30, v Košici 11 a v Bratislavě 23. Spontánně z těchto podniků přihlásilo se k tomu, aby své sídlo přeložily do území naší republiky, ze společností akciových 57, a ze společností s ručením omezeným 8.“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, stenoprotokoly, 97. schůze, čtvrtek 11. prosince 1919).

¹⁶⁶ *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 757.

ková a hospodářská společenstva (družstva), jichž předmětem podnikání byly zcela nebo částečně obchody, v zásadě platila ustanovení obchodního zákona týkající se kupců bez ohledu na způsob a výši zdanění.

d) Problematickou oblastí staršího zákonodárství byla roztříštěná, nepřehledná a rozporná úprava rozbujeleho podomního obchodu, obsažená v císařském patentu z roku 1852 a dalších často si odporujících předpisech. Za podomní obchod se označoval obchod, provozovaný potulně (*ambulando*). Opakovaná snaha rakouské říšské rady z konce 19. století změnit neuctěšený stav nevedla k výsledku, takže změnu přinesl až zákon č. 87/1926 Sb. Proti platné úpravě se stavěli „usedlí“ živnostníci a obchodníci, kteří podobní obchod vnímali jako „nekalou“ konkurenci. Zákonodárce jim vyšel vstříc a podomní obchod podrobil řadě restrikcí: zpřísnil povolovací praxi, některé výrobky zcela vyloučil z tohoto druhu obchodování, povolil jej jen v obcích s méně než 15 tisíci obyvatel, zakázal jeho provozování souběžně s živností. S vědomím toho, že podomní obchod „*má mnoho stránek stinných, přece pro jistou dobu vývoje hospodářského zejména v krajinách řídké obydlených nelze výhod jeho podceňovati*“, ¹⁶⁷ zákonodárce nebyl ve svých omezeních zcela striktní a poskytoval jisté úlevy válečným poškozcům, výrobkům domácího průmyslu, jejichž odbyt byl do značné míry na podomním obchodě závislý, oblastem, kde podomní obchod patřil k vžitě tradici, a stejně tak chudým krajům, kde představoval důležitý zdroj obživy. ¹⁶⁸

e) Pouze pokusem zůstala snaha zrovnoprávnit ženy nejen v politické sféře, když po vzniku republiky poprvé mohly k volbám, ale i v podnikání. Vláda v roce 1919 připravila návrh, který by zrušil ustanovení článku 7 obchodního zákona, podle něž žena nemůže být obchodnicí bez svolení svého manžela. Tvůrci návrhu oprávněně konstatovali, že platné řešení „*je zřejmě zastaralé a neodpovídá tendencím nynější doby*“ a že „*otázku, kdy pokládati sluší ženy provdané za kupce, řeší zákon obchodní, platící v naší republice podle zákona ze dne 28. října 1918, č. 11. sb. zák. a nař., ve článku 7. způsobem nedůstojným pro postavení žen*“. ¹⁶⁹ Dalším pádným argumentem jim při tom byly válečné poměry, kdy ženy často musely vést obchodní podniky za své muže, povolané do armády. Zároveň chtěli odstranit i ustanovení burzovního zákona, zakazující ženám přístup na burzu, z části už prolomeného v roce 1903 zákonem o plodinových burzách. Podle zamýšlené úpravy měl být přístup na všechny burzy povolen ženám, pokud byly v duchu ustanovení obchodního zákoníku obchodníkem, prokuristou nebo obchodním zmocněncem.

f) Nakonec jsme si ponechali dvě úpravy týkající se slovenských poměrů. I když v prvním případě nešlo především o „*přizpůsobování platného zákonodárství*“, můžeme na tomto místě připomenout zákon, jímž se v Bratislavě zřizovala plodinová burza (č. 69/1922 Sb.). Nová burza byla organizována podle vzoru pražské a podřízena ministerstvu zemědělství (uherská podléhala ministerstvu obchodu). Její zřízení bylo důležité pro vymanění slovenského obchodu ze závislosti na budapeštské a vídeňské burze. Zákon plnil také unifikační

¹⁶⁷ *Všeobecný slovník právní*. II. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1897, s. 609.

¹⁶⁸ Zpráva výboru pro záležitosti průmyslu, živností a obchodu k vládnímu návrhu zákona o podomním obchodě hned v úvodu uváděla, že „*vládní návrh zákona o podomním obchodě, číslo 95, sdělán jest jednak se zřetelem na oprávněná přání se strany řádného obchodu a živností, jednak se stanoviska umožnění existence hospodářsky slabých na podomní obchod odkázaných příslušníků republiky Československé*“; (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1925–1929, Poslanecká sněmovna – tisk 148).

¹⁶⁹ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění Československé 1918–1920, tisk č. 1497.

funkci, když zákaz termínových obchodů s obilím a mlýnskými výrobky z roku 1903 rozšířil i na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Zvyklosti a pravidla, uplatňovaná na bratislavské burze, byla vydána tiskem. Strany se jimi řídily, pokud se nedohodly jinak. Při všech obchodech podle nich uzavřených měla platit zásada, „*aby bol bratý prísny zreteľ na dôveru v obchode obvyklú*“.¹⁷⁰ S podobným cílem jako předchozí zákon, s vymaněním z uherského vlivu, byl vydán i zákon č. 210/1919 Sb., který požadoval, aby slovenská družstva vypověděla členství v družstevních centrálech v Budapešti a přihlásila se za členy Ústředního družstva v Bratislavě, neboť „*dnes družstva na Slovensku bez vedenia, bez odbornej revízie a rady nového ústredia vôbec nemôžu účinkovať*“.¹⁷¹

4.2.3.2 Odstraňování nepříznivých důsledků války

a) Zákon o právních poměrech spořitelen č. 302/1920 Sb. reagoval na svízelné postavení spořitelen, výrazně zatížených válečnou půjčkou, ale zároveň jejich právní postavení modernizoval a unifikoval. Původní úprava platná v českých zemích se totiž opírala o starý spořitelní regulativ z roku 1844 a na Slovensku bychom právní podklad pro zřizování spořitelen v právních předpisech hledali marně. Původní návrh zákona v průběhu legislativního procesu doznal některých změn. Zejména se do zákona nedostalo ustanovení stanovící nejvyšší částku, kterou by bylo možné uložit na spořitelní knížku, a z ustanovení o přeměně spolkových spořitelen na obecní byla učiněna výjimka ve prospěch České spořitelny v Praze a První moravské spořitelny v Brně. Zákon přesně vymezil právní podklady pro vznik těchto ústavů, rezervy pro kurzovní ztráty a způsob obchodování. Nejzřetelnějším rysem nové úpravy však byla snaha o zpřísnění dohledu nad činností spořitelen. V roce 1922 (č. 390 Sb.) úpravu z roku 1920 doplnil zákon o státní podpoře spořitelen a jejich filiálek na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Jeho vydání mělo motivovat české peněžní ústavy, aby zřizovaly pobočky na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Ke stejnému cíli směřoval zákon č. 238/1922 Sb., který prolamoval ustanovení, podle něž byla působnost zemských bank omezena pouze na bývalé korunní země.

b) Vládní nařízení č. 465/1920 Sb., o zřizování společností s r. o. a společností akciových (komanditních na akcie), o zvyšování základního kapitálu těchto společností a zakládání pobočných ústavů, zpřísnilo „*po dobu mimořádných poměrů, které byly způsobeny v podnikání hospodářském válkou a přechodem z válečného do mírového hospodářství*“ (§ 2) podmínky pro zakládání společností s ručením omezeným a akciových společností, zvyšování základního jmění i zřizování poboček. Ve stanovených případech vyžadovalo zvláštní státní povolení pro zápis do obchodního rejstříku.¹⁷² Udělovalo jej ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvy financí a obchodu, případně i jinými ministerstvy. Vláda v nařízení také stanovila, že po dobu jeho platnosti lze udělit povolení ke zřízení akciové společnosti jen tehdy,

¹⁷⁰ *Zvyklosti a regulativy bratislavské burzy*. II. vyd. Bratislava: nákladem bratislavské burzy, 1927, s. 3.

¹⁷¹ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění Československé 1918–1920, tisk č. 820.

¹⁷² Zvláštní státní povolení se vyžadovalo pro zápis nové společnosti s ručením omezeným, usnesení společnosti s ručením omezeným o zvýšení kmenového kapitálu nebo usnesení cizozemské společnosti s ručením omezeným o přenesení sídla z ciziny do tuzemska, dále pro zápis zřízení nových akciových společností a zvýšení základního kapitálu akciových společností a komanditních společností na akcie, i když tuto povinnost podle jiných platných zákonných předpisů nebo stanov neměly, pro zápis zřizování poboček akciových společností a komanditních společností na akcie v místech, na která se nevztahuje působnost zákonných předpisů platných v sídle společnosti, a pro zápis zakládání poboček cizozemských akciových společností na Slovensku a Podkarpatské Rusi.

pokud zakladatelé prokáží, že se upisovatelé akcií zavázali platně upsané akcie převzít v takové ceně, aby mohl být hned při ustavení společnosti zřízen rezervní fond ke krytí možných ztrát ve výši 10% hotově splaceného akciového kapitálu Nad akciovými společnostmi, které provozovaly peněžní a bankovní obchody, navíc vykonávalo státní dozor – na jejich náklady – ministerstvo financí, a to i tehdy, když zákony platné v sídle společností takový dozor nenarizovaly.

c) Zatímco předchozí vládní nařízení v obecném zájmu zpříšňovalo podmínky pro zakládání společností s ručením omezeným a akciových společností, zákon č. 279/1924 Sb. naopak usnadňoval přeměnu společností s ručením omezeným na družstva. Přeměna na pružnou formu družstva se jevila jako hospodářsky výhodná například u společností, které se věnovaly výrobě nebo dodávkám energie obcím. Problém spočíval v tom, že podle dřívější úpravy proces transformace komplikovalo zdlouhavé a finančně zatěžující likvidační řízení. Bylo je proto třeba odstranit, ale zároveň náležitě ochránit jak zájmy společníků, tak věřitelů původní společnosti.

d) V poválečné době se – z velké části svou vinou – ocitly v prekérní situaci banky, které měly fungovat jako zprostředkovatelé mezi tvůrcem kapitálu a jeho „*upotřebitelem*“, ale tento svůj původní úkol velmi často neplnily. Peněžní ústav místo toho „*hleděl sám zmocnit se ovoce kapitálu a tvůrce i upotřebitele jeho připravit o největší díl výsledku jejich práce*“, a to především nepřírozeně drahou reží a velice riskantními transakcemi, k nimž jej sváděla snaha po velkých ziscích. Když to vše ještě umocnila neklidná válečná a poválečná doba a s ní spojené velké přesuny kapitálu, hloubka krize peněžních ústavů vzbudila v zainteresovaných kruzích přesvědčení, že „*je v zájmu veřejném z veřejných prostředků přispěti k jejímu zmírnění, když nemožno bylo ji plně odstraniti*“. Jelikož i tak počet ohrožených ústavů rostl, bylo zřejmé, že jejich záchrana nemůže padnout výlučně na bedra státu, ale že „*bude nutno, aby v první řadě i peněžní ústavy jako celek hleděly si navzájem pomáhati, neboť často vzájemná konkurence je ničila*“. Pochybné praktiky některých peněžních ústavů navíc přímo diktovaly potřebu „*chrániti důvěřivé vkladatele před jejich zneužitím peněžním ústavem*“, „*zvýšiti bezpečnost vkladů a zdokonaliti organisaci peněžnictví, a tak zvýšiti důvěru stáradalů k takovým ústavům*“.¹⁷³ V Československu bankovní krize vyvrcholila krachem tří akciových bank.¹⁷⁴

Takováto chmurná fakta, která dnešnímu čtenáři leccos připomínají, a z nich plynoucí úvahy stály za přijetím série zákonů z roku 1924, upravujících podnikání v peněžnictví.¹⁷⁵ Největší význam pro širokou veřejnost měl zákon č. 239/1924 Sb., o vkladních knížkách (listech), o akciových bankách a o revizi bankovních ústavů (v důsledku další krize byl v roce

¹⁷³ Celý předchozí text tohoto odstavce je zhuštěnou parafrází vstupní pasáže zprávy ústavněprávního výboru (zpravodaj lidovec dr. Josef Karas) k bankovnímu zákonu (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Senát – tisk č. 723).

¹⁷⁴ Důvodová zpráva příznačně začínala slovy: „*Bankovní krise, kterou prožil náš stát a která vyvrcholila v úpadku tří akciových bank, vzbudila živou diskusi odborníků i zájemců o hospodaření v bankách i o tom, zda posavadní právní řád poskytuje dostatečné záruky za to, že bude v bankách se svěřenými prostředky řádně hospodařeno. Diskuse ta vyzněla ve všeobecné volání, že platné zákony nedávají té záruky, ...*“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisk č. 4813).

¹⁷⁵ Patřily sem i zákony zákon č. 237/1924 Sb., kterým se zřizuje Zvláštní fond pro zmírnění ztrát, povstálých z poválečných poměrů, č. 238/1924 Sb., kterým se zřizuje Všeobecný fond peněžních ústavů v republice Československé č. 239/1924 Sb., o vkladních knížkách (listech), o akciových bankách a o revizi bankovních ústavů, č. 240/1924 Sb., o přiročí, a zákon č. 241/1924 Sb., o úschovně.

1932 novelizován tzv. bankovním zákonem).¹⁷⁶ Podle zprávy rozpočtového výboru jeho účelem „*jest chrániti a zabezpečiti v peněžních ústavech vklady, učiněné na vkladní knížky*“¹⁷⁷ a hlavním nástrojem v tom měly být zpřísněné podmínky pro podnikání v tomto oboru a kontrola, případně pak i sanace (ozdravení) bank. Vkladní knížku (list) zákon definoval jako „*stvrzenku o peněžním vkladu, která jest zařízena tak, aby vykazovala stav (saldo) vkladu po vyznačení změny v jeho výši*“. Zejména však vymezoval, kdo a za jakých podmínek může vkladní knížku vydávat. Na základě špatných zkušeností už nedovoloval, aby to byly i soukromé osoby.

V další části zákon stanovil, že akciové banky, tj. „*akciové společnosti provozující bankovní a peněžní obchody*“, mohou zřizovat nové pobočky jen se svolením státní správy. V zájmu klientů i obchodníků je omezoval v jejich podnikání, když jim v zásadě zakazoval obchodování se zbožím, které se v předchozích letech výrazně rozšířilo, banky odvádělo od jejich vlastního poslání a pro mnohé mělo neblahé ekonomické důsledky. Nedovoloval jim také sjednávat nebo zprostředkovávat obchody se členy své dozorčí rady, včetně převodů nemovitostí, a sjednávat obchody za ziskové spoluúčasti zaměstnanců nebo členů správních orgánů společnosti a akciovým bankám ukládal i další omezení. Představenstvo mohlo poskytovat vysoké úvěry (přesahující u jednoho dlužníka 10 % vlastních prostředků banky) jen se souhlasem dozorčí rady. Ta byla ex lege obligatorním orgánem, a pokud banka zaměstnávala více než 25 zaměstnanců, musela mít i zvláštní kontrolní oddělení „*z osob nezúčastněných na obchodním provozu*“.

Všechny instituce oprávněné vydávat vkladní knížky (listy) se ze zákona stávaly členy nově zřizovaného revisního a důvěrnického společenstva s ručením omezeným. Společenstvu především příslušelo revidovat v něm sdružené ústavy a jejich pobočné závody a navrhopvat akce k reorganizaci, sanaci a likvidaci členských společností a případně i spolupůsobit při takových akcích.

4.2.3.3 Snaha o dílčí unifikaci obchodního práva

Významným unifikačním počinem bylo přijetí zákona č. 271/1920 Sb., kterým se rozšiřuje platnost zákona ze dne 6. března 1906, č. 58 ř. z., o společnostech s ručením omezeným, na Slovensko a Podkarpatskou Rus a pozměňují ustanovení §§ 115 a 116 tohoto zákona. Revoluční Národní shromáždění jej schválilo bez diskuse na své poslední schůzi 15. dubna 1920. Vytvářel stejné podnikatelské prostředí v českých zemích a na Slovensku, kde do té doby společnosti s ručením omezeným nebyly upraveny, nicméně byly tolerovány a zdaňovány podle analogických daňových předpisů.¹⁷⁸ Jak je zřejmé z názvu, ministerstvo financí s unifikací spojilo i změnu zákona. Zrušilo daňové výhody, které společnosti s ručením omezeným požívaly oproti akciovým společnostem.

Zejména pro české země byla významná nová úprava nakladatelské smlouvy z roku 1923 (zákon č. 106 Sb.), protože tento významný smluvní typ recipované rakouské předpisy, tj. obchodní a občanský zákoník, upravovaly jen nedostatečně. Nakladatelskou smlouvou přene-

¹⁷⁶ K těmto zákonům například DOMINIK, R., *Nástin československého práva bankovního a burzovního*. Brno: nákladem ČsAS „Právnick“, 1929, s. 40–52.

¹⁷⁷ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Senát, tisk č. 1990.

¹⁷⁸ Zpráva zpravodaje právního výboru dr. Rudolfa Rolíčka (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, stenoprotokoly, 145. schůze, čtvrtek 15. dubna 1920).

chával zadavatel, kterým byl zpravidla autor (původce), nakladateli literární, hudební, výtvarné nebo fotografické dílo, aby je rozmnožil a rozšiřoval na vlastní účet. Zavazoval se při tom zejména, že po dobu trvání poměru založeného nakladatelskou smlouvou nebude dílo rozmnožovat a šířit a ani je – pokud to zákon výslovně neumožňuje – bez svolení nakladatele nezadá jinému nakladateli. Povinností nakladatele naopak bylo dílo obvyklým způsobem účelně rozmnožit a přiměřeně vypravit, informovat o jeho vydání a starat se o jeho odbyt. Některá ustanovení zákona měla kogentní povahu. Spolu s tímto zákonem nadále subsidiárně platila některá ustanovení obchodních zákoníků.

K unifikačním předpisům můžeme dále přiřadit již zmíněné finanční zákony z roku 1924 a je novelizující bankovní zákon z roku 1932, zákon o spořitelnách z roku 1920, úpravu poměrů Národní banky československé, zřízené vládou v roce 1926 na základě zmocnění ze zákona č. 347/1920 Sb., o akciové bance cedulové, zřízení plodinové burzy v Bratislavě zákonem č. 69/1922 Sb. a dopravní předpisy (zákon o železniční přepravě č. 110/1927 Sb. a železniční přepravní řád č. 144/1928 Sb.).

Důležitým unifikačním předpisem, o němž pojednáme v pasáži věnované směnečnému právu, byl směnečný zákon z roku 1927 (č. 1/1928 Sb.). Kdybychom za součást obchodního práva, jak to někteří činili, chtěli považovat i autorské právo (v době první republiky se používalo i označení „*původcovské*“), nemohli bychom opomenout ani autorský zákon č. 218/1926 Sb.

4.2.3.4 Ochrana solidního podnikání

a) Zatímco většina československých předpisů se vůči starší právní úpravě vymezovala spíše negativně, předpisy o ochraně známek a vzorků se k ní hlásily a práva nabytá za monarchie převáděly s účinky *ex tunc* i do republiky, protože, jak prohlásil zpravodaj Jaroslav Mattuš, „*v každém moderním, průmyslem a obchodem se zabývajícím státě je ochrana známek a vzorků veliké důležitosti*“.¹⁷⁹

Kořeny moderní rakouské právní úpravy můžeme hledat v zákonech č. 230 a 237/1858 ř. z. Československé zákony č. 469/1919 Sb., týkající se zatímních opatření k ochraně vzorků (později drobně doplněný zákonem č. 259/1921 Sb.), a č. 471/1919 Sb., týkající se zatímních opatření k ochraně známek (později drobně doplněný zákonem č. 261/1921 Sb.), obsahovaly především již naznačené přechodné ustanovení, podle něž československé orgány budou respektovat známková a vzorková práva nabytá v bývalé monarchii, pokud ten, kdo o ochranu zažádá, vyhoví stanoveným nutným formalitám. Druhý zákon zároveň chránil před svévolným využíváním obraz a jméno presidenta republiky, jakož i jiných osob, které se zasloužily o stát a jsou všeobecně známy.

Podle rakouského zákona č. 237/1858 ř. z. se za vzor, kterému se poskytovala ochrana, považoval průmyslový výrobek, vhodný jako předloha pro obdobné výrobky.¹⁸⁰ Známky definoval § 1 rakouského zákona č. 19/1890 ř. z. (stejně jako předtím zákon z roku 1858) jako „*zvláštní znamení, která k tomu slouží, aby výrobky a zboží k obchodu určené rozezná-*

¹⁷⁹ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, stenoprotokoly, 69. schůze, čtvrtek 24. července 1919.

¹⁸⁰ Ve znění zákona: „*Unter Muster und Modell wird in diesem Gesetze jedes auf die Form eines Industrie-Erzeugnisses bezügliche, zur Uebertragung auf ein solches geeignete Vorbild verstanden.*“

valy se od jiných výrobků a zboží stejného druhu (symbolické obrazy, chiffry, vignetty a pod.)“.¹⁸¹

b) Jak konstatoval prvorepublikový autor, „úchytky soutěže od příkazu práva a slušnosti budou asi tak staré jako soutěž sama a její jeviště: trh“ a „zboží, cena, platidlo, jméno – nic neušlo zjištění vypočítavosti trhu“.¹⁸² Přesto byla ochrana „solidního legitimního obchodu proti nekalému, nezřízenému počínání ve stycích obchodních“ v podstatě nového data.

Zákonodárce v Německu tuto problematiku komplexně upravil v roce 1896. Rakouský zákonodárce jako tradičně zareagoval v zápětí, ale bez úspěchu. V roce 1901 se sice do parlamentu dostala osnova, avšak „pro nesmírné nesnadnosti této látky a pro různost křížujících se zájmů“¹⁸³ se nakonec nerealizovala. F. Müllerovi se jevila jako kasuistická a hospodářsko-politicky vadná, protože by se vztahovala jen na část území monarchie.¹⁸⁴ Jediným dílčím výsledkem tak zůstala dohoda, účinná při periodické revizi dohod o rakousko-uherském vyrovnání (zákon č. 278/1907 ř. z.). Rakouská a uherská strana se jí zavázaly přijmout úpravu nekalé soutěže na shodných zásadách. Po vydání dílčích předpisů vznikl ucelený právní předpis až v republice.

Československý zákonodárce už v roce 1923 zákonem č. 5 Sb. jednotně upravil označování původu zboží. Pojem „označování“ při tom vykládal velmi široce. Přijetím zákona reagoval nejen na reálnou potřebu, ale též na mezinárodní smlouvy, k nimž republika přistoupila a jejichž obsah se zavázala vtělit do svého zákonodárství.¹⁸⁵

Původ zboží zákonodárce rozuměl v zeměpisném smyslu. Osnova se tedy nezabývala označeními původu, která se vztahují na určitý závod. Na takové situace se vztahoval zákon o ochraně známek. Zeměpisné pojmy, které mají při označování původu zboží význam, jsou v první řadě místo a stát. Pro případy, kde přichází v úvahu pojmenování určité specifické oblasti, volila osnova ve shodě s ustanoveními mírových smluv a obchodních smluv s Francií, Rakouskem a Maďarskem pojem „okrsek“. Za okrsky mohly být prohlášeny i celé státy, případně jednotlivé okrsky mohly zahrnovat území na teritoriu více států.

Osnova zároveň pojem původu zboží pojala úzce v tom smyslu, že jej omezovala na vlastní výrobní místo a nezahrnula do něj místo obchodní činnosti. Důvod je nabíledni: kvalitu určitého zboží ovlivňují vlastnosti určitého místa, například jakost půdy, klimatické poměry, výhodná jakost surovin, zvláštnosti výrobní metody, proto má znalost místa, v němž bylo zboží vyrobeno, pro obchodní kruhy i spotřebitele obzvláštní význam a důležitost.¹⁸⁶ Následně se pak promítá do obliby zboží a pochopitelně ovlivňuje i jeho cenu.

c) Rok na to zákon č. 3/1924 Sb. zakázal prémiové obchody předměty denní potřeby. Jako prémiové obchody se označovaly „obchody, při kterých se nabízejí nebo prodávají předměty

¹⁸¹ K dalšímu vývoji například ŠEBESTA, K. – PELÍŠKOVÁ, R., *Ochranné známky a jejich historický vývoj*. Přístupné na <http://www.epravo.cz/top/clanky/ochranné-znamky-a-jejich-historicky-vyvoj-72318.html>.

¹⁸² MÜLLER, F., O nekalé soutěži. *Sborník věd právních a státních*, roč. XX/1920, s. 239.

¹⁸³ Obě citace *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 750.

¹⁸⁴ MÜLLER, F., O nekalé soutěži. *Sborník věd právních a státních*, roč. XX/1920, s. 240.

¹⁸⁵ Šlo především o pařížskou smlouvu z roku 1883 na ochranu živnostenského vlastnictví, revidovanou v Bruselu dne 14. prosince 1900 a ve Washingtonu dne 2. června 1911, madridskou smlouvu z roku 1891 o potlačení neoprávněného označování původu zboží revidovanou ve Washingtonu 2. června 1911, a závazky z některých bilaterálních smluv.

¹⁸⁶ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisk 4084.

s poukazem na odměnu, která jest k předmětům těm připojena, ať již jako peníze, jiná věc nebo jako známka k odběru premie opravňující“ (§ 2), tedy obchody, při nichž obchodník lákal zákazníky ke koupi určitého zboží slibem zvláštní odměny, jejíž získání záviselo výhradně na náhodě. Podle tvůrců zákona je prémiový obchod „nekalou soutěží nejhoršího druhu, poněvadž využívá nevědomosti konsumentovy a nemožnosti kontroly, zda nabízené premie skutečně ke zboží byly připojeny, k tomu, aby celý obchod určitého odvětví strhl na sebe. Konsumenti jsou těmito obchody velice poškozovali, poněvadž dostávají zboží špatné jakosti za ceny nepoměrně vysoké vzhledem ke kvalitě výrobku“. Autoři ještě poučeně připomenuli, že „obchody těmi trpí nejvíce lidé chudší, kteří jsou jako kupující nejčastěji účastnění na těchto obchodech“.¹⁸⁷

d) Uvedené zákony se staly podkladem pro přípravu komplexnějšího předpisu k ochraně solidní soutěže, jímž se stal důkladně projednaný zákon č. 111/1927 Sb., o nekalé soutěži. Nepodléhaly mu jen obchodní podniky v užším slova smyslu, ale také podniky prvotní výroby, řemeslné a stavební živnosti, divadla, kina nebo příslušníci svobodných povolání. Původní osnovu posuzoval vedle příslušných výborů také speciální subkomitét, jehož jednání se zúčastňovali experti z praxe i vědecké obce. Základním problémem právní úpravy bylo nalézt optimální hranici mezi tím, co je v rámci volné soutěže ještě přípustné, a co se přičí dobrým mravům, obchodní morálce či prostě slušnosti. Z možných legislativních technik (použití generální klauzule, kasuistický výčet neetických jednání) tvůrci zákona zvolili zlatou střední cestu: do zákona včlenili obecnou generální klauzuli, použitelnou pro nevyjmenované případy nekalé soutěže, a zároveň kasuisticky upravili její typické projevy. Za nekalou soutěž označili jednání soutěžitele odporující dobrým mravům, způsobilé uškodit jinému soutěžiteli (§ 1), a pak výslovně jmenovali a charakterizovali nekalou reklamu, nesprávné označení původu zboží, zlehčování, zneužívání podnikových značek, podplácení, porušování a využívání obchodních a výrobních tajemství, nekalou soutěž zaměstnanců (v širokém smyslu se zahrnutím zmocněnců, jednatelů a obchodních cestujících) a její zneužívání soutěžitelem. Zavedení generální klauzule zdůvodnili „nebezpečím, že zákon ztrnulý na určité konkretisované podstaty mohl by býti snadno obcházen a minul se tak svého cíle“.¹⁸⁸ Za zdůraznění stojí i to, že zákon oproti nedávno schválené právní úpravě, která se ukázala jako nedostatečná, rozšířil zákaz prémiových obchodů na všechny druhy zboží.

Proti nekalé soutěži byla možná obrana prostřednictvím civilních žalob, ale i žalob trestních. Zdržovací a odstraňovací žalobou, při níž nebylo třeba dokazovat zavinění, jen objektivní existenci škodlivého stavu, se dotčený dožadoval, aby se žalovaný zdržel svého jednání a odstranil jeho následky. Druhá z civilních žalob, která již předpokládala zavinění, směřovala k náhradě škody. Pokud bylo napadené jednání spojeno se zlým úmyslem, zákonodárce umožňoval i trestní a správní postih a za tím účelem zformuloval několik skutkových podstat přestupků a přečinů.

* * *

Na sklonku dvacátých let končila první dekáda vývoje československého obchodního práva. Tvořila svým způsobem uzavřený celek, charakterizovaný tím, že se obchodní právo

¹⁸⁷ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisk 4273.

¹⁸⁸ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1925–1929, Poslanecká sněmovna – tisk 1078.

přes všechny obtíže s přeorientováním ekonomiky po skončení války a vzniku republiky rozvíjelo v relativně příznivých ekonomických poměrech, nebo alespoň s perspektivou jejich brzkého zlepšení. Třicátá léta už příliš perspektiv nenabízela: nejdříve přinesla hlubokou ekonomickou krizi, a když se podařilo překonat její nejtěžší dopady, prudce narostlo vnější ohrožení mladého státu. Obojí, ale samozřejmě především krize, se přímo či nepřímo promítlo i do obchodněprávního zákonodárství.

Ke zhodnocení obchodního zákonodárství dvacátých let si vypůjčíme slova soukromého docenta brněnské právnické fakulty, chystajícího se právě na přechod do Bratislavy, Karla Kizlinka. Článek na toto téma musel začít sice stylovým a pravdivým, ale nepříliš povzbudivým konstatováním: „*Prvních deset let československého práva obchodního nutno uzavřítí pasivní bilancí*“. Svůj názor mohl opřít o nezpochybnitelné argumenty. Obchodní právo za deset let (a my můžeme doplnit, že ani v průběhu dalšího desetiletí) nedokázalo setřást tíživé dědictví z bývalé monarchie: česko-slovenský právní dualismus a „*zastaralý a dnes již nevyhovující obchodní zákoník platný v historických zemích*“.¹⁸⁹ Nový obchodní zákoník se sice v návaznosti na přípravu kodifikace občanského práva začal v roce 1926 připravovat, ale již víme, že nakonec ani v druhé dekádě přijat nebyl.

Bilance nesporně pasivní byla, ale objevily se v ní i kladné položky. Mezi nimi nesporně měly vysokou hodnotu například zákon z roku 1920, upravující i pro území Slovenska vytváření společností s ručením omezeným, zákon o nekalé soutěži z roku 1927 nebo směnečný zákon z téhož roku (č. 1/1928 Sb.).

4.2.3.5 Reakce na velkou hospodářskou krizi

Vývoj obchodněprávního zákonodárství ve třicátých letech probíhal pod tíživým příkrovem důsledků hospodářské krize, proto po posunu do třicátých let minulého století musíme začít právě reakcemi na ni.

a) Pod tlakem hospodářské krize se jako nedostatečná jevila ustanovení zmiňovaných finančních zákonů č. 237 až 239 Sb. z roku 1924, proto je novelizoval a doplnil zákon č. 54/1932 Sb. (bankovní zákon). Slovy zpravodaje ústavně-právního výboru Poslanecké sněmovny dr. Josefa Černého zákony z roku 1924 „*nedosáhly plně svého úkolu*“, protože „*sana-ce, která nahraditi měla nezaviněné ztráty, vzniklé jmenovitě z rozluky měnové, ze zjevů deflačních, ztráty na investicích nebo na dubiosních pohledávkách, nestačila, ať již z důvodů, že ztráty sanovaných bank nebyly náležitě zjištěny, anebo že během doby ukázaly se značně většími*“.¹⁹⁰ Jeho kolegové ze senátního výboru zase upozorňovali, že „*sedmiletá zkušenost ... ukazovala, že ani těmito zákony nedocílí se žádoucích výsledků, neboť časté byly případy, kdy peněžní ústav octl se na pokraji zkázy, avšak vedoucí její osobnosti zanechávaly nebo vykazovaly úžasné zбоhatnutí*“, takže „*kořen zla z veliké části tkví v mravním poklesu, nepoctivosti, ba hyenismu, vůdčích osob, které bank využívaly ke svému obohacení*“.¹⁹¹ Zároveň mírnili optimismus tvůrců zákona, tvrdících, že „*osnova tato již jednou pro vždy zabezpečí naše*

¹⁸⁹ Obě citace KIZLINK, K., Vývoj obchodního práva československého v prvním desetiletí republiky. In: *Všehrd*, roč. X/1929, s. 14.

¹⁹⁰ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 170. schůze čtvrtek 16. března 1932.

¹⁹¹ Zprávy ústavněprávního výboru k bankovnímu zákonu; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Senát – tisk č. 723.

*banky před poruchami, pramenícími z nesvědomitého nebo neodborného jich vedení“, vyřeší „otázku bezvadného financování podnikatelských složek našeho národohospodářského celku“ a díky ní „cele se zahojí všechny rány našeho peněžnictví“.*¹⁹²

Novelizace zákona č. 239/1924 Sb., o vkladních knížkách (listech), o akciových bankách a o revizi bankovních ústavů, kterému jsme věnovali největší pozornost, měla silný politický náboj. Zákodárce jí chtěl především posílit oslabenou důvěru v banky, zajistit větší bezpečnost vkladů a odstranit překážky bránící účelnému podnikání akciových bank (na roveň akciových společností při tom postavila i komanditní společnosti na akcie). Aby byly do budoucna akciové banky zakládány, jen když budou mít podmínky pro zdárné fungování, rozšířil povolovací praxi státních orgánů. Stanovil, že akciovou banku lze zřídit jen se státním povolením, které podle volné úvahy udělovalo ministerstvo vnitra v dohodě s ministerstvem financí a zúčastněnými ministerstvy. Státní povolení potřebovaly také cizozemské akciové banky, pokud chtěly na území republiky zřídit pobočku. Zákon precizoval ustanovení o záka-
zu některých obchodů, v nichž akciovým bankám v zásadě zakazoval obchodovat se zbožím, sjednávat nebo zprostředkovat obchody nebo převody nemovitostí se členy dozorčí rady banky, členy představenstva se služební smlouvou, vedoucími úředníky, ostatními zaměstnanci banky a příslušníky jejich rodin a sjednávat obchody nebo převody nemovitostí za ziskové spoluúčasti členů představenstva a ukládala jim i další omezení. V zájmu podnikání ovšem pojem „*příslušník rodiny*“ zúžil tak, že zahrnoval pouze okruh osob s vysloveně společnými majetkovými zájmy.

Předpoklady pro ozdravení bankovního sektoru mělo zajistit ustanovení čl. XLI., zmocňující ministra financí, aby jménem státu převzal státní podpůrnou záruku za některé prostředky svěřené bankám.¹⁹³ Zákon také umožňoval operativně přizpůsobovat kapitál akciových bank změněným poměrům. Novelizoval také ustanovení o trestním postihu odpovědných osob, až ustanovení původního vládního návrhu vzbuzovala obavu, že se svědomití úředníci budou vyhýbat odpovědným funkcím v peněžních ústavech.¹⁹⁴ Podle stanoviska obchodní a průmyslové komory v Banské Bystrici šlo o krutá a radikální opatření proti vedoucím funkcionářům bankovníctví a „*tvrdý zásah státu do súkromnoprávných a hospodárskych pomerov*“.¹⁹⁵

b) Stejnou základní příčinu – krizí odhalené nebo zvýrazněné nedostatky starší právní úpravy, tentokrát recipovaného rakouského předpisu¹⁹⁶ – a zároveň i snahu unifikovat právo musíme hledat i za přijetím zákona o pojistné smlouvě z roku 1934 (zákon č. 145 Sb., o zabezpečení nároků pojištěnců v soukromém pojištění a o státním dozoru nad soukromými pojišťovnami).

¹⁹² Důvodová zpráva k bankovnímu zákonu; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisk č. 1622.

¹⁹³ Kromě toho se zvyšoval příspěvek bank a střadatelů do Všeobecného fondu peněžních ústavů a Zvláštního fondu pro zmírnění ztrát povstalých z poválečných poměrů, které vznikly na základě zákonů č. 237 a 238/1924 Sb., a státní příspěvek do sanačního fondu.

¹⁹⁴ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisk č. 1647.

¹⁹⁵ Vystoupení poslance Antona Šaláta z HSLS (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 170. schůze, čtvrtek 16. března 1932).

¹⁹⁶ Výslovně to připomínala důvodová zpráva: „*Bylo-li lze v době popřevratové se přesunouti přes vadnost a kuso-
st vyličeného stavu, nutí dnešní nepříznivé hospodářské poměry k nápravě, při níž vstupují následkem hospodář-
ské krise jí ohrožené zájmy pojištníků ještě více v popředí.*“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Senát – tisk č. 1647.

Soukromé pojištění, tj. zejména životní pojištění, požární pojištění, pojištění proti škodám způsobeným vloupáním a ve třicátých letech se rozšiřující úrazové pojištění, automobilové pojištění odpovědnosti, pojištění škody na automobilech a zemědělské pojištění, se až do vydání uvedeného zákona v českých zemích opíralo především o zákon z roku 1917 (č. 501 ř. z.), jehož ustanovení však nabyla účinnost jen z části, takže úprava byla značně mezerovitá. Neúčinná zůstala také mnohá relativně donucující ustanovení, která podle zákona nesměla být smluvním ujednáním změněna v neprospěch pojištěnce (například předpisy o uzavření pojistné smlouvy, o odstoupení, některé předpisy o prémii, o zvýšení nebezpečí a d.). Z ustanovení občanského zákoníku, který sice obsahoval úpravu pojišťovací smlouvy („o smlouvě odvázné“), ale uzpůsobenou pro zcela jiné poměry, byla použitelná jen zásada, že v okamžiku uzavírání smlouvy musí být budoucí pojistná událost událostí nejistou, což představovalo *condicio sine qua non* platnosti pojistné smlouvy. Slovenská úprava vyhovovala ještě méně.

Zákonodárce především resuscitoval nerealizovaná ustanovení rakouského zákona, částečně je změnil a doplnil, aby zajistil účinnější ochranu pojištěnce, a rozšířil jejich působnost na celé území republiky. Podle švýcarského a rakouského vzoru se v majetku každé pojišťovny musel vytvořit zabezpečovací fond, garantující uspokojení nároků pojištěnců a podléhající zvláštnímu dozoru a ochraně.

c) Pod tlakem těžce zvládatelných projevů hospodářské krize vznikl také zákon č. 141/1933 Sb., o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon). Oproti předchozí právní úpravě přinesl výraznou změnu, protože připustil vytváření do té doby spíše jen tolerovaných kartelů. Jak se uvádí v důvodové zprávě, opřené o historický rozbor i pohled na zákonodárství jiných států, „*osnova neváhá zřici se záporného stanoviska ke kartelům a zaujati k problému kartelovému stanovisko kladné. Kartely mají býti uznány de iure.*“¹⁹⁷

V bývalé monarchii zabraňoval kartelovému sdružování § 4 koaličního zákona ze 7. dubna 1870, podle nějž jsou neplatné a trestné úmluvy živnostníků za tím účelem, aby na úkor veřejnosti byly zvyšovány ceny zboží. Z počátku v souladu s tím jednoznačně převládal názor, že právo nemůže kartelové úmluvy připustit. Později se však názor soudní praxe začal měnit, což na přelomu 19. a 20. století zavdalo impuls k přípravě jejich právní úpravy, předpokládající státní dozor nad nimi a jejich registraci ve zvláštním rejstříku. Důvodem bylo to, že vytváření kartelů, pokud se dokáže zabránit jejich negativním dopadům na spotřebitele, v jistých situacích přinášelo i pozitivní efekty a mohlo stimulovat výrobu i obchod. Přestože před první světovou válkou vzniklo několik návrhů zákonů a kartely se zabýval i právnícký sjezd, pro diametrálně odlišné náhledy na tuto otázku a její řešení se k reálnému výsledku nedospělo.¹⁹⁸ V Československu se pak z ústavy vyvozovalo, že § 4 koaličního zákona z roku 1870 pozbyl platnost.

Předloha kartelového zákona vznikla na ministerstvu zásobování už v roce 1926 a na základě ní pak i návrh zákona. Jeho projednávání se však přes interpelace především národně-socialistických poslanců oddalovalo a až krize jednání oživila a urychlila a přispěla k jejich završení.¹⁹⁹

Československý kartelový zákon za kartely považoval úmluvy samostatných podnikatelů, jimiž se zavazovali mezi sebou omezit nebo vyloučit volnou soutěž úpravou výroby, odbytu,

¹⁹⁷ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisk č. 2320.

¹⁹⁸ *Tamtéž.*

¹⁹⁹ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisky č. 53, 1447, 1930.

obchodních podmínek, cen nebo u dopravních, úvěrových nebo pojišťovacích podniků i sazeb, pokud smyslem této smlouvy je co nejúčinněji ovládnout trh. Mohly vzniknout jen jednorázově pro určitý obchod, ale pravidlem byly kartely trvalejší, založené na celé soustavě dohod. Zákon je připouštěl, ale v duchu dřívějších návrhů zároveň přepokládal jejich registraci, která měla umožnit státní správě kontrolovat a případně regulovat jejich činnost. To přicházelo v úvahu tehdy, kdy by činnost kartelu ohrožovala veřejný zájem. Kontrolní činnost vykonával Státní statistický úřad a nástroji regulace působení kartelů se staly kartelová komise a kartelový soud.

Hlubokou hospodářskou krizi, na kterou zákonodárce reagoval vydáním kartelového zákona, chtěli radikálně řešit představitelé všech politických směrů. Jejich představy o tom, jakou cestou a za použití jakých prostředků dojít ke kžženému cíli, se však diametrálně lišily. Diametrálně odlišné proto byly i pohledy na samotnou potřebnost a podobu tohoto zákona.

Kartelový zákon se konec konců opíral o solidaristickou koncepci, k níž se v historii hlásily nejen socialistické politické směry, ale také protekcionisté a nacionalisté. V konkrétní československé situaci jej proto podporovaly především socialistické strany, zatímco v jiných segmentech politického spektra najdeme spíše jeho zdrženlivé i zásadní kritiky. Podle nich neadekvátně zasahoval do osobní svobody podnikatelských subjektů a dával státu do rukou neadekvátní moc. Nezůstal však ušetřen ani radikální kritiky „z leva“, podle níž byl – přesně naopak – příliš liberální a neposkytoval státním orgánům možnost dostatečně eliminovat negativní dopady kartelových dohod na dotčené podnikatelské subjekty a zejména na občanskou veřejnost. Zásadně odmítavě se k němu stavěli komunisté, kteří odsuzovali samotné připsuštění kartelových dohod, ale také státní kontrolu, která měla zabránit jejich zneužívání.²⁰⁰ Stanoviska komunistických činitelů pronesená při přijímání zákona se pak stala i základem příkré kritiky tohoto zákona v literatuře z padesátých až osmdesátých let minulého století. Jeho reálné provádění však skutečně pokulhávalo, protože po uplynutí několika měsíců od vydání zákona národněsocialističtí poslanci museli interpelovat vládu, protože nebyly známy žádné výsledky vládou ustavené komise, která měla přezkoumávat existující kartelové smlouvy. Zároveň konkrétně upozorňovali na kartely, které uměle držely vysoké ceny železa, cukru, papíru, uhlí, stavebních hmot a dalších důležitých komodit.²⁰¹

d) V roce 1935 přijal parlament zákon č. 76/1935 Sb., o splátkových obchodech, kterým nahradil zákon č. 70/1896 ř. z. K přípravě nového zákona vláda přistoupila v důsledku prodlužování prací na občanském zákoníku, který měl svými ustanoveními zajistit lepší ochranu prodávajících a kupujících. Jak řekl v parlamentní rozpravě sociálnědemokratický poslanec dr. Josef Mareš, jeho přijetí přineslo *„pokrok jednak v unifikaci zákonodárství, také ... pokrok jaksi v sociální ochraně slabých, zejména ustanovením, že v rámci péče o nezaměstnané se poskytuje zvláštní ochrana a zvláštní výhody, jakési moratorium pro ty, kdož pro nezaměstnanost nemohou splátkám plně vyhovět“*.²⁰²

K lepší ochraně účastníků těchto transakcí přispělo samotné definování splátkového obchodu. Zákon za něj označoval prodej movitých věcí, ujednaný při provozování obchodní

²⁰⁰ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 291. a 292. schůze, pátek a sobota 7. a 8. července 1933; Senát – stenoprotokoly, 231. schůze, středa 12. července 1933.

²⁰¹ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisk č. 2508.

²⁰² www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 373. schůze, pátek 12. dubna 1935.

nebo jiné živnosti nebo zprostředkovateli z povolání, jestliže tržová cena měla být podle smlouvy zaplacená nejméně ve třech splátkách a věc se odevzdávala kupujícímu před úplným zaplacením tržové ceny. Jeho ustanovení však neplatila, když tržová cena věcí, které jsou předmětem jednoho splátkového obchodu, převyšovala částku 10 000 Kč, pokud ovšem předmětem obchodu nebyly losy, cenné papíry nebo hospodářské stroje. V těchto třech případech se zákon používal, i když tržová cena prodávaných věcí převyšovala částku 10 000 Kč.

Významnou novinkou bylo ustanovení, ukládající prodávajícímu vydat kupujícímu písemné potvrzení o smlouvě, když byly splátky rozvrženy na delší dobu než jeden rok. Zákon účinněji chránil před neodůvodněnými velkými hospodářskými ztrátami kupujícího, který nemohl dodržet splátky. Pozici kupujícího posiloval i § 9, který zodpovědnost za uvedení v omyl zástupcem přenášel na prodávajícího, protože praxe ukazovala, že kupující se velmi často stával obětí nesolidního postupu jisté části prodávaců. Důležité bylo i to, že veškerá ustanovení ve prospěch kupujících byla kogentní.²⁰³

4.2.3.6 Právní úprava postavení obchodních pomocníků

Postavení obchodních pomocníků původně upravoval zákon č. 20/1910 ř. z., o služební smlouvě obchodních pomocníků (o obchodních pomocnících). V nové podobě z roku 1934 byla tato problematika začleněna do širší pojatého zákona č. 154/1934 Sb., o pracovním poměru soukromých úředníků, obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (o soukromých zaměstnancích), upravujícího postavení všech kategorií úředníků v soukromém poměru.

Cesta k přijetí tohoto zákona byla trnitá, takže zpráva sociálně politického výboru Senátu Národního shromáždění oprávněně konstatovala, že prodělal „*Odyseovu cestu*“.²⁰⁴ Na druhé straně se ukázalo, že pokud se najde ochota k jednání, dají se i na první pohled nepřekonatelné rozpory překlenout. První návrh zákona se v Poslanecké sněmovně objevil již v roce 1920 (návrh zákona o obchodních pomocnících a jiných zřízeních).²⁰⁵ Schválen sice nebyl, ale vláda alespoň využila zmocnění a postavení obchodních pomocníků zlepšila.

První neúspěšný poslanecký návrh následovaly další, podávané v obou sněmovnách. Motivovány byly především změnou postavení obchodních pomocníků, kteří měli v nových podmínkách menší šanci osamostatnit se a založit si vlastní podnik,²⁰⁶ proto se domáhali větší jistoty zachování stávajícího zaměstnaneckého poměru. V roce 1924 pak vznikl i oficiální referentský návrh. Když nebylo možné sladit zájmy zaměstnavatelských a zaměstnaneckých skupin, inicioval sociálnědemokratický poslanec Robert Klein jednání obou táborů, z něž v roce 1931 vzešla odborná komise, v jejímž čele stál bývalý ministr dr. Rudolf Hotowetz

²⁰³ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – tisk č. 2987.

²⁰⁴ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Senát – tisk č. 1372.

²⁰⁵ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Senát – tisk č. 757.

²⁰⁶ Podle důvodové zprávy k návrhu z roku 1920: „*Dnes, po uplynutí 10 let od vzniku zákona, vystupuje se zřetelností stále větší a naléhavější skutečnost, že nemajetným zaměstnancům vzata jest převážnou měrou možnost, aby si časem zařídili vlastní podniky a že jsou tedy odkázáni věnovati práci celého života ve prospěch jiného, hospodářsky silnějšího. Z toho pak logicky následuje, že zaměstnanec v této situaci potřebuje zcela jinou, pronikavější a bezpečnější úpravu a ochranu služebního poměru, nežli zaměstnanec dřívější, jehož služební poměr býval zhusta přechodním povoláním;*“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Senát – tisk č. 757). V již citované zprávě sociálněpolitického výboru z roku 1934 se můžeme dočíst, že „*ten tam je starý patriarchální poměr mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, kdy pro zaměstnance služební doba byla pouze přechodnou etapou, aby po ní stal se samostatným, ...*“; (www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1929–1935, Senát – tisk č. 1372).

a která pak během dvou a půl let na sto padesáti zasedáních pro parlament připravila kompromisní návrh.

Vedle širšího dopadu tohoto zákona bylo novinkou zavedení písemné služební smlouvy. V dalších ustanoveních zákon obsahoval v podstatě pracovněprávní ustanovení týkající se zkušební doby, platu, provize, nároku na dovolenou, překážek v práci, výpovědních lhůt a skončení služebního poměru. Významné bylo zejména další prodloužení výpovědních lhůt, zamezení zneužívání zkušebních lhůt a prodloužení placené dovolené.

4.2.4 Výuka a teoretické rozvíjení obchodního práva

Podle studijních předpisů²⁰⁷ platných v meziválečném Československu patřilo obchodní a směnečné právo mezi osm obligatorních kolegií (předmětů), které studenti museli „odposlouchat“ ve druhém studijním oddíle, tj. od skončení třetího semestru do závěru studia. Vyučovalo se v rozsahu sedmi hodin rozdělených do dvou semestrů, přičemž obě součásti předmětu – obchodní a směnečné právo – se mohly přednášet odděleně nebo společně. Zkoušelo se u judičiální státní zkoušky a u judičiálního rigora²⁰⁸ spolu s československým právem soukromým, československým civilním soudním řízením a československým trestním právem a trestním řízením. Vedle obligatorního kolegia vypisovali učitelé také další cykly specializovaných přednášek.

V Praze se před první světovou válkou věnovali pěstování civilisté, především profesor Antonín Randa, a skutečný zakladatel české komercialistiky Karel Hermann-Otavský. Jemu v době první republiky zdárně sekundoval Arnošt Wenig Malovský.²⁰⁹

Na vysoké škole obchodní působil jako profesor Gustav Švamberg a na německé právnické fakultě Otto Peterka, který se věnoval především právní historii, ale pro nás je jeho osobnost významná proto, že byl výrazně zainteresován na přípravě unifikovaného obchodního zákoníku.

V Brně se prvním přednášejícím obchodního a směnečného práva stal od akademického roku 1922/1923 profesor Rudolf Dominik, jehož hlavním oborem však bylo správní právo. Významná změna nastala v létě roku 1930/1931, kdy přednášení *Obchodního práva* v obou semestrech převzal soukromý docent František Vážný ml., a pak zejména v létě 1932/1933, kdy se přednášení ujal úředník ministerstva unifikací a profesor František Rouček, který výuku obchodního a směnečného práva rozšířil. Obchodní právo vyučoval ve větším počtu hodin (v zimním semestru v rozsahu šesti a v letním v rozsahu dvou) a vedle něj v letním semestru samostatně přenášel i Směnečné právo. Zároveň vedl seminární cvičení a rok na to

²⁰⁷ Recipovaný rakouský zákon č. 68/1893 ř. z. o právovědeckých a státovědeckých studiích a zkouškách státních hned v roce 1919 československý parlament novelizoval zákonem č. 290 Sb.z. a n. o prozatímní úpravě studia a státních zkoušek na fakultách věd právních a státních, který nabyl působnosti od zimního semestru 1919/1920. Novelizace vznikla především z naléhavé potřeby uzpůsobit některé organizační formy studia podmínkám v novém státě. Původní rakouský zákon ponechala v platnosti a zaváděla jen některé dílčí změny, protože, jak se zkušene uvádělo v důvodové zprávě, „*nic není tak nebezpečné, jako experimentovati v těchto věcech*“ (www.psp.cz; *Vládní návrh zákona o prozatímní úpravě studia a státních zkoušek na fakultách věd právních a státních*. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 902).

²⁰⁸ Zákon č. 57/1872 ř. z., kterým se vydávají nová ustanovení o tom, jak lze nabýti doktorátu na světských fakultách. Obsah jednotlivých rigoros přizpůsobilo poválečné změně vyučovaných předmětů nařízení vlády č. 235/1919 Sb.

²⁰⁹ *Dějiny univerzity Karlovy. IV. 1918–1990*. Praha: UK – Karolinum, 1998, s. 79–80.

obnovil konání dvouhodinových praktických cvičení.²¹⁰ Do přednáškové činnosti se zapojili i soukromí docenti František Vážný ml. a Karel Kizlink.²¹¹

V Bratislavě se protagonistou oboru obchodního práva stal profesor právě zmíněný Karel Kizlink. V oboru obchodního a směnečného práva se habilitoval v roce 1925 v Brně a své vědomosti si v letech 1928 – 1929 ještě rozšiřoval studiem v Basileji. S Bratislavou svou vědeckou a pedagogickou kariéru pevně spojil v roce 1929. Na bratislavské právnické fakultě se vedle něj uplatnil Jozef Fundárek, působící též jako tajemník a pak generální tajemník Bratislavské plodinové burzy.²¹²

Problematickou obchodního práva se zabývaly i právnické sjezdy. Pro druhý, konaný v Brně v roce 1925, předložili studie k ochraně věřitelů při likvidaci společnosti s ručením omezeným Josef Voslař, Karel Kizlink a V. Koldovský. První a druhý o ní pojednali relativně stručně, zatímco Karel Kizlink předložil důkladný elaborát vycházející ze studia právních úprav v jiných zemích a z názorů právní vědy o téměř sedmdesáti stránkách.²¹³ Když se po deseti letech sešel třetí právnický sjezd, základním tématem se v obchodněprávní oblasti stala problematika akciového práva (otázka, k níž se orientovala předem připravená dobrozdání a diskuse, zněla: „*Na jakých základech by se mělo upravit právo akciové?*“). V písemné formě k ní podali výklad opět Josef Voslař a Karel Kizlink, třetím byl tentokrát Jozef Fundárek.²¹⁴ Obchodněprávní problematika pochopitelně nezůstala stranou pozornosti účastníků unifikačního sjezdu právníků v Bratislavě v roce 1937. Můžeme dokonce důvodně předpokládat, jak jsme to naznačili již při předchozí zmínce o tomto sjezdu, že právě jeho svolání bylo pro ministra spravedlnosti Ivana Dérera jedním z podnětů, aby byly torzovité výsledky unifikační práce zpřístupněny odborné veřejnosti. Referentem, který shrnul jednání sekce do závěrů a vyjadřoval se též k publikovanému torzu připravovaného zákoníku, byl Jozef Fundárek.²¹⁵

4.3 OBCHODNÍ PRÁVO V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Obchodní právo náleželo k odvětvím soukromého práva, které nebylo stejně jako právo občanské v období existence Protektorátu Čechy a Morava nijak zvláště ovlivněno, a provedené změny je tak možno označit pouze jako dílčí. Pro státní příslušníky Protektorátu byl

²¹⁰ *Praktická cvičení z práva obchodního a směnečného* pro zimní semestr vyhlásil v letech 1934/1935 až 1936/1937 i František Vážný. Karel Kizlink zase v létě 1926/1927 zavedl *Repetitorium směnečného práva se zřetelem k osnově sjednoceného zákona směnečného* a pro zimu roku 1928/1929 na ně navázal *Praktickými cvičeními ze směnečného práva*.

²¹¹ K tomu více VOJÁČEK, L., *Obchodní a směnečné právo na brněnské právnické fakultě v meziválečném období*. In: FRÝDEK, M., TAUCHEN, J. (eds.), *Poceta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 651–660.

²¹² BLAHO, P. – VLKOVÁ, E. (eds.), *Právníci na Univerzite Komenského v Bratislavě. 75 rokov činnosti právnickej fakulty UK (1921–1996)*. Bratislava: Vydav. odd. PF UK, 1996.

²¹³ *Druhý sjezd právníků československých konaný ve dnech 31. května, 1. a 2. června 1925 v Brně*. Brno: nákladem přípravného výboru, [s. a.].

²¹⁴ *Zprávy Třetího sjezdu právníků československých v Bratislavě 1930*. Bratislava: Nákladem Třetího sjezdu právníků československých, [s. a.].

²¹⁵ BAŘINKA, C. (ed.), *Ku celoštátnemu unifikačnému kongresu právnikov v Bratislave 26.-28. IX. 1937*, [s. 1.; s. a.].

rozhodující především recipovaný „Všeobecný obchodní zákoník“, který platil nadále. Zásadních změn však doznal hospodářský systém a celé podnikatelské prostředí, které se vyznačovalo značnými zásahy státu, kdy stát rozhodoval o tom, co se bude vyrábět, kdo to bude vyrábět a za jakou cenu se dotčené zboží prodá. Stovky nejruznějších omezujících předpisů tak v tomto směru ovlivňovaly autonomie vůle podnikatele, tedy jednu ze základních kategorií, na které bylo založeno nejen obchodní, ale i celé soukromé právo.

Opatření v oblasti hospodářství by se dala pomyslně rozčlenit do dvou základních skupin. První skupina souvisela s reorganizací hospodářství v Čechách a na Moravě a s jeho začleněním do hospodářské soustavy Německé říše; náležela sem rovněž opatření prováděná v důsledku válečného hospodářství. Příkladem může být přizpůsobování cenovým a mzdovým hladinám v Říši, některá opatření sociální politiky či některé právní předpisy jako vydání nového směnečného řádu, patentního zákona, nařízení o dozoru nad kartely, nařízení a hospodářském náboru či četné úpravy platebního styku s některými evropskými státy. Do druhé skupiny pak náležela regulace výroby, obchodu a spotřeby a jiná opatření k provádění válečného řízeného hospodářství.²¹⁶ K přiblížení hospodářského systému Protektorátu si je nutné v krátkosti nastínit fungování řízeného hospodářství a rovněž ideologická východiska, ze kterých vycházelo.

4.3.1 Charakteristika hospodářského systému

Jedním ze základních požadavků nacistů bylo začlenění hospodářského života v Čechách a na Moravě do soustavy říšskoněmeckého hospodářství. Dobová propaganda se v novinách i odborných časopisech snažila čtenáře stále přesvědčovat o tom, že zdravý vývoj českého národa je možno zajistit pouze v rámci Německé říše.²¹⁷

Dle dobového nazírání neměl podnik sloužit k osobnímu obohacení podnikatele, nýbrž k realizaci daleko vyššího poslání. Pod palbu kritiky se tak dostalo soukromohospodářské pojetí podnikatele uplatňující se v liberalisticko-kapitalistickém systému a vyzdvihovalo bylo naopak pojetí národohospodářské, které nezdůrazňovalo ziskové stránky podnikání. Zisk podnikatele „tak neměl být výsledkem náhodně se vydařivší spekulace, nýbrž odměnou za službu, která byla prokázána pospolitosti“. Hospodářství tak mělo sloužit k pokud možno největšímu uspokojení potřeb veškerého obyvatelstva (to prohlašovala oficiální propaganda – realita však byla docela jiná a protektorátní hospodářství ve válečných letech sloužilo výhradně zájmům německých okupantů k realizaci jejich cílů).²¹⁸

Podle dobových představ mělo hospodářství každému jednotlivci vedle jeho práv zdůraznit také jeho povinnosti vůči celku. Tuto skutečnost velice pěkně ilustruje následující pasáž z dobového tisku: „...dříve chodil kde kdo na stát nebo na svou organisaci a říkal: já chci to nebo ono. ... Dnes se mnohý z těch, kteří přijdou na svou povinnou organisaci s tím, že něco

²¹⁶ NAXERA, V., Výsledky hospodaření Protektorátu Čechy a Morava v roce 1941. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VIII/1942, č. 1, s. 2.

²¹⁷ SVOBODA, V., Evropský problém ve vývoji hospodářství. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. V/1939, č. 6-7, s. 37-38; HRNČÍŘ, J., Třetí výročí Protektorátu. In: *Brázda*, roč. V (XXIII)/1940, č. 10, s. 109.

²¹⁸ KAŠÍK, J., Změněné poslání a úkoly podnikatele. In: *Brázda*, roč. III (XXI)/1940, č. 44, s. 521; HORA, K., Úprava trhu. In: *Brázda*, roč. III (XXI)/1940, č. 41, s. 481-482.

chtějí, dozví, že také něco musí. A že to musí proto, protože je to v zájmu celku. ... A to je ten nový duch, na kterém je vybudována dnešní hospodářská výstavba.“²¹⁹

Od září 1939, tedy od začátku druhé světové války, byl vydán nespočet nejrozličnějších právních předpisů, které upravovaly otázky odbytového hospodářství. Účelem zásahů státu do odbytového hospodářství bylo zajištění zásobování obyvatelstva, tedy zajištění především dostatku potravin a paliv, neboť velká část těchto statků byla využita k podpoře vedené války. Dalším z důvodů byla snaha o omezení spekulativních obchodů s tímto zbožím. Rozsah omezení hospodářské a podnikatelské svobody byl obrovský, neboť prodej prakticky všech věcí denní potřeby podléhal regulaci. Prodej byl ve většině případů možný pouze po předložení odběrného poukazu, který měl nejrozličnější formu (nejznámější příklad představují potravinové lístky). Charakteristickým znakem úpravy protektorátního odběrového hospodářství bylo rovněž zřízení zvláštních úřadoven, které příslušnou agendu vyřizovaly. Opatření k regulaci spotřeby prováděla jak protektorátní vláda, tak i říšský zákonodárce. Vůbec první omezení pocházela z 5. září 1939 a týkala se regulace spotřeby minerálních olejů a uhlí.²²⁰ Z průmyslových výrobků byla regulace spotřeby zavedena nejprve na mýdlo;²²¹ v prosinci 1939 byl pak omezen prodej textilního zboží a obuvi.²²² Z právního hlediska bylo významné, že veškeré právní úkony o vybraném zboží byly ze zákona neúčinné, pokud spotřebitel neodevzdal prodejci potřebný počet odběrných lístků, které ho opravňovaly k odběru zboží. V této souvislosti je však třeba uvědomit si fakt, že vydání odběrného lístku nezakládalo nárok na dodávku zboží; to mohlo být oprávněné osobě vydáno pouze v případě, že ho měl prodejce skutečně k dispozici. Regulace spotřeby potravin byla zavedena 20. září 1939 vyhláškou ministra průmyslu, obchodu a živností o zajištění spravedlivého zásobování obyvatelstva životními potřebami,²²³ která se dotýkala omezení prodeje nejdůležitějších potravin spotřebitelům, jako bylo maso, mléko, máslo, sádlo, umělé tuky, vejce, cukr, káva či čaj.

Volný trh a svobodná tvorba cen byly odstraněny již krátce po zřízení Protektorátu v květnu 1939, což výrazně zasáhlo do každodenního hospodářského života Protektorátu.²²⁴ Cena za zboží a služby již nebyla výsledkem vzájemného poměru nabídky a poptávky, nýbrž produktem státní regulace. Cenová agenda, která se vzhledem k mimořádným poměrům v Protektorátu rozrostla do velkých rozměrů, byla svěřena zvláštnímu cenovému aparátu, v jehož čele stál zvláštní ústřední úřad – Nejvyšší cenový úřad.²²⁵ Právní podklad představovalo vládní nařízení z 10. května 1939 č. 121/1939 Sb., o zřízení nejvyššího kontrolního

²¹⁹ KRATOCHVÍL, J., Co očekáváme od výstavby našeho hospodářství. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VII/1941, č. 2–3, s. 11.

²²⁰ Nařízení Říšského protektora z 5. září 1939 o hospodaření s minerálními oleji v Protektorátu Čechy a Morava (VBIRProt. S. 107).

²²¹ Vyhláška ministerstva průmyslu, obchodu a živností ze 7. září 1939 č. 78.688 o úpravě výroby a spotřeby mýdla, uveřejněna v Úředním listu z 9. září 1939, č. 205, s. 2791.

²²² Vyhláška ministra průmyslu, obchodu a živností č. 37 z 15. prosince 1939 č. 123.793 o úpravě spotřeby textilního zboží a obuvi, uveřejněno v Úředním listu ze 14. prosince 1939, č. 284, s. 4506.

²²³ Vyhláška ministerstva průmyslu, obchodu a živností z 20. září 1939 č. 82.826/39 o zajištění spravedlivého zásobování obyvatelstva životními potřebami, uveřejněna v Úředním listu z 22. září 1939, č. 216, s. 2960.

²²⁴ ČERNÝ, B., Tvorba ceny v našem řízeném hospodářství. In: *Obzor národohospodářský*, roč. 45/1940, č. 8–9, s. 374–384; k řízení cen dále např. RENTROP, W., Preise im Protektorat. In: *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*, roč. 21/1939, s. 235–242.

²²⁵ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 1002.

úřadu cenového.²²⁶ Jakmile se v Protektorátu projevil nedostatek určitého druhu zboží a v reakci na to došlo k jeho následnému zdražení (což by jistě vyvolalo u veřejnosti určitý neklid), protektorátní vláda se rozhodla proti těmto tendencím zakročit a podřídit ceny státní regulaci.²²⁷ K zajištění národohospodářsky oprávněných cen mohl tento úřad činit všechna potřebná opatření, zejména stanovit nejnižší nebo nejvyšší, směrné nebo pevné ceny za zboží a služby všeho druhu. Zda se jednalo o cenu národohospodářsky oprávněnou, náleželo do volného uvážení úřadu.

V září 1940 přenesl Nejvyšší cenový úřad část své působnosti na zemské a okresní úřady. Zemský úřad mohl dočasně uzavřít provozní a obchodní místnosti podniku, jehož provozovatel jednal proti zákonným zákazům; dále byl oprávněn zbavit majitele nebo provozovatele dočasně nebo trvale vedení podniku nebo zakázat jeho další provoz, pokud majitel nebo provozovatel opakovaně porušil své povinnosti vyplývající z cenových předpisů.

V rámci systému řízeného hospodaření s potravinami byly vybudovány zájmové organizace, které spolupůsobily na regulaci výroby jednotlivých potravinových surovin, obchodu s nimi a jejich distribuci.²²⁸ Zároveň od státu převzaly některé jeho funkce, především funkci dozorovou. V roce 1939 byl zřízen Českomoravský svaz pro úpravu obchodu s jatečným dobyt看em,²²⁹ Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce,²³⁰ Společný výbor pro hospodaření čekankou, kávovinovými náhražkami, kávou a čajem²³¹ a Společný výbor surovin a rafinerií cukru pro Čechy a Moravu,²³² v roce 1940 pak Českomoravský svaz pro brambory a škrob,²³³ Českomoravský svaz pro řepu a cukr²³⁴ a Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med.²³⁵

K zajištění zásobování obyvatelstva některými komoditami byla dispozice jejich producenta s nimi úplně vyloučena. Příklad tvoří vyhláška ministra zemědělství z roku 1941, na základě které došlo k zabavení sklizně jablek. Její vlastníci nebyli oprávněni s ovocem nakládat a museli veškerou sklizeň odvést oblastním sběrnám za stanovené ceny. Všechny úplatné i bezúplatné dodávky jablek spotřebitelům, obchodníkům a zpracovatelům byly zakázány.²³⁶ Stejně tak i vlastníci soukromých honiteb byli povinni prodat obchodníkům 50 % ulovené

²²⁶ Poměrně rozsáhlá novela byla provedena vládním nařízením z 8. května 1940 č. 189/1940 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení vládního nařízení ze dne 10. května 1939, č. 121 Sb., o zřízení nejvyššího úřadu cenového.

²²⁷ PATOČKA, L., Z politiky a hospodářství. Nová úprava poměrů vnitropolitických. In: *Moderní stát*, roč. 12/1939, č. 7, s. 154.

²²⁸ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník I. (1939)*. Praha: V. Linhart, 1939, s. 1036.

²²⁹ Vládní nařízení z 21. září 1939 č. 208/1939 Sb., o úpravě hospodaření dobyt看em a rybami.

²³⁰ Vládní nařízení z 21. září 1939 č. 208/1939 Sb., o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků a tuků.

²³¹ Vládní nařízení z 30. září 1939 č. 217/1939 Sb., o úpravě hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem.

²³² Vyhláška předsedy vlády z 29. září 1939 č. 214/1939 Sb., o úpravě hospodaření cukrovkou a cukrem.

²³³ Vyhláška ministerstva zemědělství z 18. září 1940 č. 306/1940 Sb., o úpravě výroby a zužitkování bramborů, škrobu, droždí, octa, lihových nápojů a dalších výrobků z bramborů a škrobu.

²³⁴ Vyhláška ministerstva zemědělství z 19. září 1940 č. 310/1940 Sb., úpravě výroby a zužitkování cukrovky, cukru, melasy, krmiv obsahujících cukr a ostatních výrobků z řepy.

²³⁵ Vyhláška ministerstva zemědělství z 20. září 1940 č. 331/1940 Sb., o úpravě výroby a zužitkování drůbeže, vajec, medu a vosku a výrobků z drůbeže a vajec a výkupu perí.

²³⁶ Vyhláška ministra zemědělství z 9. září 1941 č. 321/1941 Sb., o zabavení sklizně jablek 1941.

zvěře.²³⁷ Producenti drůbeže s ní rovněž nemohli nakládat dle libosti, nýbrž ji museli v živém stavu nabídnout k odkupu příslušným sběrnám.²³⁸ Aby se zajistilo zásobování obyvatelstva ve velkých městech ovocem, došlo v sezoně 1942 k zabavení sklizně ovoce a lesních plodů. Pěstitelům (sběračům) byl zakázán přímý prodej, jakož i jakákoliv bezplatná dodávka ovoce a lesních plodů spotřebitelům, obchodníkům či zpracovatelům. Vlastníci ovoce a sběrači lesních plodů byli povinni odvést veškerou sklizeň příslušným oblastním sběrnám. Pro svou spotřebu si mohli ponechat určité množství ovoce.²³⁹ Některé výrobky mohl prodejce spotřebiteli prodat pouze po předložení tzv. „osvědčení potřeby“; například v případě prodeje nábytku prověřoval okresní úřad, zda ho spotřebitel skutečně potřebuje.²⁴⁰ Okresní úřad rovněž rozhodoval o tom, zda má spotřebitel nárok na vydání poukázky pro koupi rozhlasového přijímače.²⁴¹

4.3.2 Nucené členství v hospodářských svazech

Pro protektorátní hospodářství byl charakteristický vznik ústředních svazů, tedy korporací s povinným členstvím. Ty měly sloužit k organizačnímu zapojení podnikatele do protektorátního řízeného hospodářství a stát se pilíři celé hospodářské výstavby. Povinná organizace průmyslu byla vybudována na čtyřech hlavních zásadách:

- na povinném členství,
- na zastupování veřejného zájmu,
- na podřízenosti nižší složky průmyslové organizace složce vyšší a možnosti předsedy vyšší složky ukládat nižším složkám a členům závazné pokyny,
- na jmenování předsednictva ústředního svazu a jeho hospodářských skupin (žádné volené orgány, ačkoliv jsou organizovány jako spolky).²⁴²

První právní ustanovení upravující organizaci protektorátního hospodářství byla vydána již v červnu 1939. Hlavní iniciativu v tomto procesu převzalo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, které uznávalo stávající hospodářské svazy a sdružení svazů za výlučné zástupce jejich hospodářského odvětví, zřizovalo, rozpouštělo nebo slučovalo hospodářské

²³⁷ Vyhláška ministra zemědělství ze 4. listopadu 1941 č. 379/1941 Sb., o dodávce zvěřiny větším městům a závodním kantýnám; Vyhláška ministra zemědělství z 5. června 1942 č. 213/1942 Sb., o povinné dodávce zvěřiny v honebním roce 1942/1943.

²³⁸ Vyhláška Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med z 15. května 1942 č. 19, o úpravě výkupu tuzemské jatečné drůbeže, o rozdělování jatečné drůbeže tuzemského i cizozemského původu a o zřízení obvodových sběrů, uveřejněna Úředním listu z 15. května 1942, č. 113, s. 4088.

²³⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví z 9. června 1942 č. 204/1942 Sb., kterou se zakazuje pěstitelům (sběračům) přenechávat ovoce a lesní plody přímo spotřebitelům; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze 17. června 1943 č. 171/1943 Sb., o úpravě dodávky ovoce, zeleniny, lesních plodů a hub od pěstitelů přímo spotřebitelům.

²⁴⁰ Vyhláška ministra hospodářství a práce č. 361 z 21. prosince 1942 č. W-I/7a-168.275, o zcizování nábytku na osvědčení potřeby, uveřejněna v Úředním listu z 31. prosince 1942, č. 307, s. 11.812; Oznámení č. 1 k vyhlášce č. 361 ministra hospodářství a práce o zcizování nábytku na osvědčení potřeby z 21. prosince 1942 č. W-I/7a-169.132, uveřejněna v Úředním listu z 31. prosince 1942, č. 307, s. 11.813.

²⁴¹ Vyhláška ministra hospodářství a práce č. 363 z 30. prosince 1942 č. W-I/3a-172.261, o úpravě spotřeby rozhlasových přijímačů, uveřejněna v Úředním listu z 31. prosince 1942, č. 307, s. 11.814.

²⁴² KRULIŠ-RANDA, O., Co očekává průmysl od organické výstavby našeho hospodářství. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VII/1941, č. 2–3, s. 20.

svazy, měnilo a doplňovalo jejich stanovy a společenské smlouvy, jakož i stanovilo povinné členství podnikatelů a podniků v nich.

Hospodářské svazy měly dle dikce příslušného vládního nařízení hájit hospodářské zájmy průmyslových, obchodních a živnostenských podnikatelů a podniků.²⁴³ Jejich funkce byla však mnohem širší, neboť stát jejich prostřednictvím vykonával kontrolu nad podniky a přímo je řídil. Hospodářské svazy tak vykonávaly veřejnosprávní funkce ve prospěch státu.

Nové svazy byly vybudovány podle druhu podnikání. Povinná organizace hospodářských odvětví byla realizována prostřednictvím pěti základních ústředních svazů, které postupně v prvních letech existence Protektorátu vznikaly:

- Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu (1939),²⁴⁴
- Ústřední svaz obchodu pro Čechy a Moravu (1940),²⁴⁵
- Ústřední svaz živností pro Čechy a Moravu (1940),²⁴⁶
- Ústřední svaz pro cizinecký ruch v Čechách a na Moravě (1940),²⁴⁷
- Ústřední svaz dopravy pro Čechy a Moravu (1940).²⁴⁸

Jako první a z hlediska ovládnutí protektorátního hospodářství nejdůležitější byl zřízen na základě nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností²⁴⁹ ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu jako rozhodující činitel povinné organizace průmyslu.²⁵⁰ Jeho hlavním účelem bylo dosáhnout souladu protektorátního hospodářství s hospodářskými potřebami Velkoněmecké říše a řízeného hospodářství vůbec. Ústřední svaz průmyslu se stal přímým organizátorem

²⁴³ Vládní nařízení z 23. června 1939 č. 168/1939 Sb., o organické výstavbě hospodářství; k tomuto nařízení např. HUSTY, F., Organisation der gewerblichen Wirtschaft im Protektorat. In: *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*, roč. 21/1939, s. 568–570.

²⁴⁴ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností z 29. srpna 1939 č. 197/1939 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (První prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství); k tomu podrobně ADOLF, B., Der fachliche Aufbau des Zentralverbandes der Industrie. In: *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*, roč. 21/1939, č. 19, s. 962–978.

²⁴⁵ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností z 27. ledna 1940 č. 37/1940 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (Druhé prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství).

²⁴⁶ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností z 8. března 1940 č. 85/1940 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (Třetí prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství); velmi dobře zpracovaný přehled změn v organizaci živností podává HOLMAN, J., Nová organizace živností. In: *Sborník věd právních a státních*, roč. 17/1942, s. 265–276.

²⁴⁷ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností z 9. září 1940 č. 386/1940 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (Čtvrté prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství).

²⁴⁸ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností ze 16. prosince 1940 č. 451/1940 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (Páté prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství).

²⁴⁹ Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností z 29. srpna 1939 č. 197/1939 Sb., kterým se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení ze dne 23. června 1939, č. 168 Sb., o organické výstavbě hospodářství (První prováděcí nařízení k vládnímu nařízení o organické výstavbě hospodářství).

²⁵⁰ K tomu podrobně [autor neuveden]: Nová organisace našeho průmyslu. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. V/1939, č. 8–9, s. 50–54; KRULIŠ-RANDA, O., Co očekává průmysl od organické výstavby našeho hospodářství. In: *Revue živnostenského (průmyslového) vlastnictví. Časopis pro průmysl, obchod a živnosti Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VII/1941, č. 2–3, s. 19 a násl.

protektorátního průmyslu a vykonavatelem vůle okupantů; jeho činnost přispěla také ke koncentraci průmyslu.²⁵¹

Ústřední svazy jako veřejnoprávní korporace se obvykle členily dle oblasti působnosti na hospodářské skupiny. Ty bylo možno podle potřeby dále rozdělit na odborné skupiny a odbory. Skupiny příbuzných hospodářských odvětví mohly vytvořit pracovní společenství.

Podnikatelé a podniky (záводы) samostatně činné v příslušném oboru se staly ex lege členy příslušných hospodářských skupin. Podnikatelé a zástupci podniků (závodů) byli povinni oznámit Ústřednímu svazu a příslušné hospodářské skupině druh vykonávané činnosti zakládající příslušnost k Ústřednímu svazu.

Povinná organizace a řízení prostřednictvím svazů se netýkalo jen průmyslu, řemesla, obchodu či dopravy, nýbrž v průběhu války se vztahovalo i na některé další oblasti. Výdělečně činné osoby v zemědělství a lesnictví (také v zahradnictví, vinařství, rybářství a včelařství) byly povinně organizovány ve Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu.²⁵² Členem tohoto svazu se stal prakticky každý majitel zemědělské půdy přesahující výměru 0.25 ha či majitel lesa o výměře min. 1 ha.²⁵³ Vzhledem k velmi velkému okruhu členů se jednalo o největší a co do působnosti o jednu z nejdůležitějších veřejnoprávních organizací Protektorátu.²⁵⁴

4.3.3 Dispozice s majetkem podniků, dozor nad podniky, nucená správa

Již šest dní po zřízení Protektorátu vyvstala možnost, aby byly hospodářské podniky podrobeny doзору ze strany státu.²⁵⁵ Tímto byl započat proces, na jehož konci byla postupně odstraněna dosavadní hospodářská samostatnost průmyslových podniků. V následujících válečných letech se hospodářská autonomie vytrácela a veškerá produkce protektorátních podniků měla sloužit na prvním místě válečným účelům a zájmům německých koncernů. Poté co stát personálně ovládl vybrané podniky, diktoval jim, na jaký typ produkce se mají zaměřit.

Majetková dispozice s hospodářskými podniky, které se nacházely zcela nebo zčásti v majetku Židů, byla rovněž zakázána.²⁵⁶ Zakaz majetkových dispozic se výslovně dotknul nakladatelství, která vydávala tiskoviny jako noviny, časopisy či týdeníky. Tyto zásahy byly odůvodňovány požadavkem zajištění veřejného pořádku ve věcech tiskových. Okupanti tak chtěli předejít tomu, aby se v tisku neobjevil sebemenší zárodek odporu či nesouhlasu s německou okupací.²⁵⁷ Obsah výše uvedených nařízení šéfa civilní správy se vztahoval pouze na Čechy; analogická úprava však byla vydána i pro Moravu.

²⁵¹ Kol. autorů, *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu. II. 1918–1945*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1973, s. 515.

²⁵² Vládní nařízení z 22. srpna 1942 č. 294/1942 Sb., o organizaci zemědělství a lesnictví v Čechách a na Moravě.

²⁵³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví z 5. listopadu 1942 č. 375/1942 Sb., ku provedení vládního nařízení ze dne 22. srpna 1942, č. 294 Sb., o organizaci zemědělství a lesnictví v Čechách a na Moravě.

²⁵⁴ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník V. (1943)*. Praha: V. Linhart, 1943, s. 437.

²⁵⁵ Vládní nařízení z 21. března 1939 č. 87/1939 Sb., o správě hospodářských podniků a o doзору nad nimi.

²⁵⁶ Nařízení šéfa civilní správy při armádní skupině 3 z 29. března 1939 o opatřeních s židovským majetkem všeho druhu, uveřejněno v Úředním listě z 1. dubna, č. 78.

²⁵⁷ Nařízení šéfa civilní správy při armádní skupině 3 z 24. března 1939 o tiskových podnicích, uveřejněno v Úředním listě z 28. března, č. 74; Nařízení šéfa civilní správy u vojenské skupiny 5 z 20. března 1939, týkající se zame-

Dozor nad hospodářskými podniky měl dvě formy.²⁵⁸ Hospodářskému podniku mohlo příslušné ministerstvo ustanovit důvěrníka. Jednalo-li se o podnik, který byl obzvláště důležitý z hlediska veřejného zájmu nebo který jeho majitel opustil, mohlo pro něj ministerstvo ustanovit tak zvaného vnuceného správce. Ustanovený důvěrník dožíral na činnost hospodářského podniku, zda je v souladu s veřejným zájmem. Všechna opatření podniku, na něž se vztahovala pravomoc ustanoveného důvěrníka, podléhala jeho schválení pod sankcí neplatnosti.²⁵⁹

Vnucený správce potřeboval svolení ministerstva nebo zmocněného úřadu k opatřením, která nenáležela k běžnému hospodaření, jako byl prodej majetku, nájem či půjčka. Právní jednání vnuceného správce převyšující částku 200 000 K vyžadovalo vždy schválení ministerstva.

Vnucený správce byl ustanoven rovněž do podniků, které se nacházely ve vlastnictví osob z nepřátelských států a byly proto považovány za nepřátelský majetek; k tomu ztratili původní vlastníci majetkové dispozice.²⁶⁰

Dočasně nebo trvale mohl zbavit majitele podniku rovněž Nejvyšší cenový úřad, pokud se majitel opakovaně dopustil trestného činu v oblasti cenových předpisů.²⁶¹

4.3.4 Omezení zřizování podniků nebo rozšiřování stávajících, zastavení provozu

V roce 1939 byla do praxe zavedena rovněž právní ustanovení omezující stávající živnostenské podnikání a znemožňující vznik nových nebo rozšíření již existujících podniků. Příslušný úřad (od roku 1940 ministr obchodu) tak mohl udělit koncesi k provozování živnosti nebo souhlasit s oznámením živnosti pouze v případě, že se to nepřičilo mimořádným hospodářským poměrům a veřejnému zájmu. Tato právní úprava umožňující odejmutí živnosti se stala nástrojem, jakým okupanti a jejich pomahači likvidovali hospodářskou existenci nepohodlných osob. Od roku 1940 bylo zřizování nových zemědělských nebo potravinářských podniků, rozšiřování provozu či výkonnosti stávajících podniků vázáno na úřední svolení.²⁶²

zení nepřípustných zásahů do hospodářství v zemi Moravě, uveřejněna v Úředním listě zemského úřadu v Brně z 21. března 1939, č. 67; Nařízení šéfa civilní správy u vojenské skupiny 5 z 23. března 1939 čj. 121/39, o zákazu zcizování židovského nemovitého majetku v zemi Moravské, uveřejněna v Úředním listě zemského úřadu v Brně z 25. března 1939, č. 71; Nařízení šéfa civilní správy u vojenské skupiny 5 čj. 579/39, o zákazu dispozic se jmenným organizací, uveřejněna v Úředním listě zemského úřadu v Brně z 8. dubna 1939, č. 83; Nařízení šéfa civilní správy u vojenské skupiny 5 o tiskových podnicích, uveřejněna pouze v denním tisku.

²⁵⁸ Přehled předpisů o vnucené správě obsahuje Výnos ministerstva spravedlnosti ze 17. srpna 1942, č. 43.417, o poměru správy jmění podle zvláštních předpisů ke správě jmění zákonnými zástupci, otištěn v HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník IV. (1942)*. Praha: V. Linhart, 1942, s. 1144–1145.

²⁵⁹ Podle judikatury však vnucený správce nebyl oprávněn navrhovat změnu názvu firmy (např. dle vládního nařízení č. 268/1941 Sb.), protože se toto považovalo za osobní právo majitele firmy. Nejednalo se tedy o právní jednání, „které s sebou obvykle provozování obchodu přináší.“ (Rozhodnutí Vrchního soudu v Praze ze 14. listopadu 1941, čj. R VII 241 a 242/41).

²⁶⁰ Nařízení z 15. ledna 1940 o nakládání s nepřátelským majetkem (RGI. I., S. 191).

²⁶¹ Vládní nařízení z 10. května 1939 č. 121/1939 Sb., o zřízení nejvyššího úřadu cenového.

²⁶² Vyhláška ministra zemědělství ze 4. září 1940 č. 568 o nutnosti zvláštního svolení k zřizování nových podniků a závodů a k rozšiřování provozu nebo výkonnosti dosavadních podniků a závodů, které opracovávají, zpracovávají, nebo rozdělují výrobky výživy a zemědělství, uveřejněna v Úředním listě z 6. září 1940, č. 208; novelizována

Rovněž ukončení hospodářské činnosti podléhalo omezením. Hospodářský subjekt zaměstnávající více než 20 zaměstnanců nemohl bez souhlasu úřadu práce omezit nebo úplně zastavit provoz svého podniku a propustit své zaměstnance. Pokud úřad práce zastavení nebo omezení provozu neschválil, musel zaměstnavatel pokračovat v provozování závodu; rovněž nemohl provést hromadné propuštění zaměstnanců nad míru schválenou úřadem práce.²⁶³

Mimořádné válečné poměry však vyžadovaly stále pronikavější zásahy do hospodářského podnikání za účelem regulace výroby a oběhu zboží.²⁶⁴ Aby se průmyslové podniky mohly soustředit pouze na produkci zboží důležitého pro válku, bylo třeba provoz některých stávajících podniků úplně zastavit a jejich stroje a zaměstnance převést do závodů důležitých pro válku. Za účelem přizpůsobení hospodářství válečným poměrům mohl ministr hospodářství a práce od roku 1942 zastavit nebo na přechodnou dobu omezit provoz v závodech průmyslových, obchodních či živnostenských podniků.²⁶⁵

Pokud došlo k zastavení provozu podniku, mohl okresní úřad přikázat na návrh příslušného Českomoravského trhového svazu, aby podniky vyživovacího hospodářství (např. pekárny, mlýny, cukrovary, výroby krmiv, pivovary, výroby čokolády atd.) přenechaly stroje a jiné technické provozní prostředky jinému podniku za přiměřenou náhradu. Od roku 1943 bylo možno technické zařízení převést i na jiné podniky než na podniky vyživovacího hospodářství.²⁶⁶ Převod technických zařízení měl dvě formy: přenechání k užívání na určitou dobu za poskytnutí odškodného nebo vyvlastněním za náhradu. Na odškodnění se měli účastníci dohodnout; pokud se tomu tak nestalo, rozhodl o něm v nesporném řízení okresní soud.²⁶⁷

K ovládnutí protektorátních podniků říšskými koncerny přispěla tzv. nucená kartelizace, tedy nucené nebo vynucené spojení protektorátních závodů se závody říšskými. Možnost nucené kartelizace byla zavedena v lednu roku 1940, kdy v Protektorátu nabyly platnosti předpisy říšského kartelového práva, tedy zákon o zřizování nucených kartelů z 15. července 1933 (RGBl. I., S. 448) a prováděcí nařízení k tomuto zákonu z 6. října 1933 (RGBl. I., S. 724).²⁶⁸ Říšský ministr hospodářství mohl po dohodě s Říšským protektorem za účelem regulace trhu slučovat podniky v syndikáty či kartely nebo je mohl již ke stávajícím kartelům připojit. Toto sloučení mělo být provedeno v zájmu obou podniků, celkového hospodářství a obecného blaha. Ve skutečnosti se však sledovaly pouze zájmy německých především zbrojních koncernů, jako byly např. „*Reichswerke AG für Erzbergbau und Eisenhütten*“, „*Hermann Göring*“, jejichž součástí se staly např. kladenské či vítkovické železárny. Členům nucených kartelů nebylo dovoleno z kartelu vystoupit. Dle německého kartelového práva příslušela říšským místům dalekosáhlá oprávnění týkající se úpravy práv a povinností členů kartelu,

Vyhláškou ministra zemědělství z 20. prosince 1941, uveřejněnou v Úředním listě z 23. prosince 1941, č. 302, s. 10674.

²⁶³ Vládní nařízení z 21. září 1939 č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců.

²⁶⁴ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník IV. (1942)*. Praha: V. Linhart, 1942, s. 605.

²⁶⁵ Vládní nařízení z 25. března 1942 č. 133/1942 Sb., o přizpůsobení průmyslu, obchodu a živností válečným poměrům.

²⁶⁶ Vládní nařízení ze 4. března 1943 č. 89/1943 Sb., kterým se doplňuje vládní nařízení ze dne 19. května 1942, č. 195 Sb., o opatřeních k zajištění dalšího vedení podniků vyživovacího hospodářství.

²⁶⁷ Vládní nařízení z 19. května 1942 č. 195/1942 Sb., o opatřeních k zajištění dalšího vedení podniků vyživovacího hospodářství.

²⁶⁸ Nařízení o zavedení práva o nucených kartelech v Protektorátu Čechy a Morava z 10. ledna 1940 (RGBl. I., S. 43).

včetně dozoru nad změnou jejich stanov. Říšský ministr hospodářství mohl zakázat zřizování nových podniků, jakož i rozšiřování provozu nebo výkonnosti stávajících podniků. Rovněž mohl podnikům přikázat, jaké výrobky budou produkovat. Většina velkých průmyslových podniků se tak postupně nuceně přetransformovala na zbrojní výrobu nebo na produkci surovin, polotovarů či výrobků důležitých pro válku. Co se týče státního dohledu nad kartely, zůstal nadále v platnosti československý zákon z 12. července 1933 č. 141/1933 Sb., o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon), ke kterému byla vydána celá řada prováděcích nařízení. V souvislosti s novou organickou výstavbou hospodářství založenou na existenci ústředních svazů, byla na tyto svazy v roce 1941 přenesena rovněž dozorová pravomoc v kartelové oblasti. Ústřední svazy průmyslu, obchodu a řemesla měly dozírat na to, aby ujednání mezi členy ústředních svazů dotýkající se úpravy trhu byla v souladu se zájmy celého hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a s hospodářskými potřebami a hospodářskou linií Velkoněmecké říše.²⁶⁹

Od roku 1943 byl ministr hospodářství oprávněn zasahovat do úmluv upravující trh, jakož i do organizací, které je prováděly. Za účelem úpravy trhu mohl sloučit podniky do nových organizací nebo stávající rozpustit, vázat platnost dohod upravujících trh na svůj souhlas, udělovat pokyny o způsobu provádění těchto dohod či upravovat práva a povinnosti jejich účastníků odlišně od soukromoprávních závazků.²⁷⁰

4.3.5 Porušení zásady „*pacta sunt servanda*“

Jedním ze základních pilířů obligačního práva je zásada „*věrnosti smlouvě*“ tedy „*pacta sunt servanda*“. Mohou však nastat situace, kdy v důsledku mimořádných okolností nemůže dlužník poskytnout požadované plnění. Příklad mohou představovat válečné poměry, které bezpochyby výrazně zasahují do soukromoprávních vztahů. Z důvodu nastalých změn nebylo možno po dlužníkovi v některých případech spravedlivě požadovat, aby sám nesl hospodářské důsledky za situaci, do které se dostal vinou válečných poměrů. Smlouvu, ke které se dlužník zavázal, uzavřel při představě panujících stabilních hospodářských poměrů, které se však důsledkem válečných událostí změnily. Počátky právní úpravy následků způsobených změnou poměrů je možné spatřovat již v období druhé republiky. Na základě vládního nařízení ze 4. listopadu 1938 č. 281/1938 Sb., o úpravě smluv sjednaných státem, mohl stát odstoupit od uzavřené smlouvy, pokud vzhledem ke změněným poměrům již neměl zájem na dalším pokračování smlouvy.²⁷¹

Podstatný zásah do smluvních vztahů přineslo vládní nařízení ze 14. prosince 1939 č. 44/1940 Sb.²⁷² Na jeho základě měla být spravedlivě uspořádána práva a závazky těch osob, které ve svém občanském povolání (zejména živnostenském či zemědělském) byly dotčeny účinky války tak, že nebyly schopny dostát některému závazku založeného před začát-

²⁶⁹ Vládní nařízení z 19. prosince 1940 č. 48/1941 Sb., o dozoru nad sdruženími upravujícími trh.

²⁷⁰ Vládní nařízení ze 13. října 1943 č. 273/1943 Sb., o provádění dozoru na trhu v živnostenském hospodářství a o zjednodušení organizace v oboru úpravy trhu.

²⁷¹ KUBEŠ, V., *Soudcovská pomoc při smlouvách*. Praha: Melantrich, 1943, s. 18.

²⁷² Vládní nařízení ze 14. prosince 1939 č. 44/1940 Sb., jímž se vydávají zvláštní ustanovení o řízení před soudy Protektorátu Čechy a Morava a dočasně se mění některá ustanovení občanského práva.

kem války.²⁷³ Velice podobná právní úprava byla vydána již v Říši, která se tak stala vzorem pro protektorátní právní předpisy.²⁷⁴ První změna se dotkla institutu promlčení, jehož běh se zastavil, pokud mezi účastníky právního vztahu náleželi příslušníci německé branné moci a osoby, které byly nuceny opustit místo svého pravidelného pobytu vzhledem k nařízenému vyklizení válkou ohrožených území nebo pro jiné neodvratné události způsobené důsledky války.

V Protektorátu bylo platné rovněž nařízení generálního zmocněnce pro správu Říše z listopadu 1939 o smluvní pomoci,²⁷⁵ které mělo pomoci živnostníkům, kteří byli nuceni ukončit nebo omezit svou hospodářskou činnost, odvrátit nepříznivé následky spojené s nesplněním závazku. Mezi nástroje, prostřednictvím kterých mělo být tohoto cíle dosaženo, náleželo např. posunutí splatnosti, přiročí, snížení nebo zrušení závazkového vztahu. Tato říšská norma se však nevztahovala na protektorátní příslušníky, pokud šlo o uplatnění jeho výhod, nýbrž pouze v případě, že protektorátní příslušník stál na straně věřitele.²⁷⁶

V roce 1943 bylo vydáno několik vládních nařízení, na jejichž základě bylo možno omezit nebo úplně zastavit provoz podniků za účelem uvolnění pracovních sil k válečně důležitým úkolům či úspory energií a paliv. Až do konce války byl přerušen provoz podniků, které nevyráběly zboží důležité pro válku či výživu obyvatelstva. Zastaveným nebo podstatně omezeným podnikům však zůstaly závazky a povinnosti z doby před zastavením či omezením činnosti, a bylo tedy otázkou, zda je možné požadovat po dlužníkovi plnění v plném rozsahu, když se provoz podniku zastavil a jeho majitel nyní vykonává jinou práci a vydělává méně.²⁷⁷ Tuto situaci mělo pomoci vyřešit vládní nařízení ze 17. března 1943 č. 71/1943 Sb., o soudcovské pomoci z podnětu války při smlouvách (nařízení o pomoci při smlouvách). Soudce měl tři možnosti, jakým způsobem nově upravit závazkový vztah mezi dlužníkem a věřitelem: mohl upravit splatnost závazku, poskytnout úlevy v plnění dvojstranných smluv a snížit nájemné nebo pachtovné u obchodních místností. Soudce mohl upravit splatnost platebních závazků majitele podniku povolením splátek nebo poshovením. Při stanovení úlev měl soudce přihlídnout k dlužníkově schopnosti závazek splnit. Soudce byl oprávněn zcela nebo zčásti zrušit oboustrannou (synallagmatickou) smlouvu, kterou uzavřel majitel podniku, jestliže by splnění nebo další plnění smlouvy ohrozilo další provoz podniku a jestliže zrušení nezpůsobilo nepoměrnou škodu druhé smluvní straně.

4.3.6 Změny v právu obchodních společností

Právní úprava obchodních společností doznala v období trvání Protektorátu Čechy a Morava pouze minimálních změn.²⁷⁸ Z důvodu usnadnění pohybu kapitálu v rámci Velkoně-

²⁷³ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník I. (1939)*. Praha: V. Linhart, 1939, s. 1232.

²⁷⁴ K právní úpravě soudcovské smluvní pomoci v Říši blíže: HOMOLKA, J., *Výstavba smluvní pomoci soudcovské v Říši*. In: *Všehrd*, roč. 21/1940, č. 4-5, s. 181–184.

²⁷⁵ Nařízení o soudcovské pomoci při smlouvách z podnětu války (nařízení o smluvní pomoci) z 30. listopadu 1939 (RGBl. I., S. 2329).

²⁷⁶ K výkladu tohoto nařízení blíže např. VOGELS, W., *Ausbau der richterlichen Vertragshilfe*. In: *Deutsche Justiz, Ausgabe A*, roč. 1940, s. 413.

²⁷⁷ ČERNÝ, B., *Soudcovská pomoc při smlouvách*. In: *Moderní stát*, roč. 16/1943, s. 127–131.

²⁷⁸ Přehled některých změn podává JANDŮREK, S., *Některé změny při řízení ve věcech akciových společností*. In: *České právo*, roč. 24/1942, s. 26–27.

mecké říše došlo k výraznému usnadnění přeložení sídla protektorátních obchodních společností do ostatního říšského území a naopak. Na přeložení sídla obchodních společností z území Protektorátu Čechy a Morava do jiných částí Velkoněmecké Říše se hledělo jen jako na změnu ustanovení společenské smlouvy. Usnesení však nevyžadovalo státního schválení. Přeložení sídla se oznamovalo obchodnímu rejstříku, v němž byla společnost dosud zapísána.²⁷⁹

Nové státoprávní poměry po 15. březnu 1939 si vyžádaly potřebu změny názvů. Stanovy spolků a obchodních společností, které odkazovaly na státoprávní poměry bývalé Československé republiky, se musely změnit, neboť se okupanti nemohli smířit s faktem, že by některé stávající názvy připomínaly starý režim.²⁸⁰ Bylo tak umožněno, aby změnu stanov, popř. společenské smlouvy, provedl jiný orgán, než ten, který by byl k tomuto kroku jinak příslušný. V případě komanditní společnosti na akcie mohli změnu provést osobně ručící společníci, u akciových společností představenstvo, u společností s ručením omezeným jednatelé (představenstvo) a u výdělkových a hospodářských společenstev představenstvo.

Dle říšského vzoru zasahoval stát od roku 1942 do rozdělení zisku v některých kapitálových společnostech. Příslušné vládní nařízení tak stanovilo pro kapitálové společnosti hranici, do jejíž maximální výše si mohly rozdělit zisk. Rovněž obsahovalo ustanovení upravující zvýšení nebo snížení základního kapitálu.²⁸¹ Velké podniky byly rovněž podrobeny povinnosti odvodu svých mimořádných zisků získaných za války. Mimořádné zvýšení zisku se zjišťovalo porovnáním příjmu z podniků v daném hospodářském roce s příjmem dosaženým v roce 1939, ve kterém začala válka.²⁸²

V roce 1942 bylo umožněno, aby některé obchodněprávní předpisy nebyly z důvodu válečných poměrů důsledně dodržovány. Bylo-li to nutné z důvodů veřejného pořádku nebo s ohledem na válečné poměry, mohl ministr spravedlnosti pro jednotlivé akciové společnosti, komanditní společnosti na akcie a společnosti s ručením omezeným nařídit odchylky od zákonných a stanovami daných ustanovení o vyhlásování roční závěrky a o vyhlásování určitých zápisů do obchodního rejstříku. Za stejných předpokladů mohl ministr spravedlnosti osvobodit jednotlivé obchodníky nebo určité skupiny podniků od povinnosti sestavovat a předkládat roční balance a výkaz zisku a ztrát. Z úsporných důvodů byly rejstříkové soudy povinny upustit od vyhlásování některých skutečností v obchodním rejstříku. Nahlížení do obchodního rejstříku a do spisů podaných k obchodnímu rejstříku, bylo přípustné pouze za

²⁷⁹ Vládní nařízení z 6. června 1940 č. 199/1940 Sb., o přeložení sídla hospodářských podniků z území Protektorátu Čechy a Morava do jiných částí Velkoněmecké Říše nebo z těchto na území Protektorátu Čechy a Morava; komentář k tomuto nařízení podává např. RAUFTL, J.: O překládání sídel akciových společností z území Protektorátu Čechy a Morava do jiných částí Velkoněmecké říše nebo z těchto na území Protektorátu Čechy a Morava. In: *Soudcovské listy*, roč. 22/1941, s. 47 násl.

²⁸⁰ Výnos ministerstva spravedlnosti z 16. března 1940, č. 13.221, obsahující vysvětlivky k vlád. nař. č. 26/1940 Sb., o úlevách při usnášení některých změn společenských, společenstevních a spolkových a o názvech některých peněžních ústavů a zařízení, uveřejněn ve Věstníku ministerstva spravedlnosti č. 3, 1940, s. 41.

²⁸¹ Vládní nařízení z 22. dubna 1942 č. 141/1942 Sb., o rozdělování zisku v některých kapitálových společnostech a o změně jejich společenského kapitálu; k tomu např. JANDŮREK, S., Řízení při úpravě společenského kapitálu některých kapitálových společností. In: *České právo*, roč. 24/1942, s. 37; STOKLASA, J., Úprava společenského kapitálu u kapitálových společností ve smyslu vlád. nař. č. 141/1942 Sb. In: *Právní praxe*, roč. 7/1942–1943, č. 2–3, s. 45–50.

²⁸² Vládní nařízení z 18. září 1942 č. 327/1942 Sb., o zachycení mimořádného zvýšení zisků za války (nařízení o odvodu zisku); Vládní nařízení z 6. května 1944 č. 114/1944 Sb., o zachycení mimořádného zvýšení zisků za války (druhé nařízení o odvodu zisku).

předpokladu, pokud zájemce rejstříkovému soudu doložil zvláštní zájem na nahlédnutí, který byl hodný ochrany.²⁸³ Po dobu války nemusela společnost s ručením omezeným plnit každoroční povinnost podávat v měsíci lednu obchodnímu soudu seznam společníků s udáním kmenového vkladu každého společníka.²⁸⁴

Od roku 1943 byly zkráceny lhůty, po které byly obchodní společnosti povinny uchovávat listiny a jiné účetní doklady z deseti na pět let. Obchodní knihy, inventáře a bilance však bylo třeba z důkazních důvodů uchovávat deset let. Toto opatření nebylo provedeno za účelem zjednodušení obchodněprávních předpisů, nýbrž z důvodů využití starého papíru jako suroviny.²⁸⁵

Od roku 1944 došlo k omezení konání valných hromad u akciových společností a komanditních společností na akcie. Důvod pro toto opatření spočíval v tom, že mnoho akcionářů bylo díky probíhající válce nedosažitelných a vzhledem k válečným poměrům bylo považováno za přebytečné, aby akcionáři cestovali na konání valné hromady, která měla pouze formální povahu. K úspoře výdajů spojených s konáním valné hromady tak byl nařízením ministra spravedlnosti vysloven zákaz konání valných hromad. Od roku 1944 nebyla přípustná přeměna akciové společnosti ve společnost s ručením omezeným, která byla upravena v zákoně z 6. března 1906 č. 58/1906 ř. z., o společnostech s ručením omezeným.²⁸⁶

Podstatnější změny provedené mezi léty 1939–1945 se dotýkaly právní úpravy družstev, do jejichž činnosti stát poměrně často a výrazně zasahoval. První restrikce byly provedeny již tři týdny po zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Vyžadoval-li to veřejný zájem, mohlo dojít na základě úředního rozhodnutí k sloučení dvou nebo více družstev se stejným nebo podobným předmětem činnosti.²⁸⁷ Zásahy do organizace a činnosti družstev mohl provádět rovněž Říšský protektor; do jeho kompetence náleželo slučování či likvidace družstev ze státněpolitických důvodů a ustanovování jejich nových orgánů.²⁸⁸

Nová úprava slučování družstev byla přijata v září roku 1939. Jejím účelem bylo umožnit vznik velkých družstev za účelem snížení režijních nákladů. Velká družstva tak okupanti mohli snadněji ovládat a využít pro válečné hospodářství.²⁸⁹ Podobně jako u obchodních společností, tak i v případě družstev bylo upraveno svolávání valných hromad a členských shromáždění; na návrh představenstva se nemusely v závodním roce konat.²⁹⁰ V závěru roku

²⁸³ Vládní nařízení z 27. prosince 1943 č. 317/1943 Sb., o omezení obchodněprávních vyhlášek po dobu války.

²⁸⁴ Nařízení ministra spravedlnosti ze 7. října 1944 č. 228/1944 Sb., o opatřeních v oboru soukromého práva (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava).

²⁸⁵ Vládní nařízení z 5. května 1943 č. 120/1943 Sb., o zkrácení uschovacích lhůt obchodněprávních a daňověprávních.

²⁸⁶ Nařízení ministra spravedlnosti ze 7. října 1944 č. 228/1944 Sb., o opatřeních v oboru soukromého práva (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava).

²⁸⁷ Vládní nařízení z 6. dubna 1939 č. 111/1939 Sb., o slučování výdělkových a hospodářských společenstev.

²⁸⁸ Nařízení o novém uspořádání a likvidaci organizací v Protektorátu Čechy a Morava z 13. června 1939 (RGBl. I., S. 1012).

²⁸⁹ Vládní nařízení z 21. září 1939 č. 259/1939 Sb., splnutí a o převodu závodů výdělkových a hospodářských společenstev; novela provedena zákonem z 21. listopadu 1940 č. 74/1941 Sb.

²⁹⁰ Nařízení ministra spravedlnosti z 3. března 1944 č. 72/1944 Sb., o svolávání a omezení valných hromad a členských shromáždění výdělkových a hospodářských společenstev.

1944 byla ještě upravena vyhlášovací povinnost družstev a zjednodušení vedení rejstříků členů družstva; došlo i k prodloužení lhůty k předložení revizních zpráv.²⁹¹

4.3.7 Právní úprava obchodu s cennými papíry a jejich omezení

V oblasti právní úpravy obchodu s cennými papíry se první opatření z května 1939 dotkla obilních zástavních listů a skladních listů, jejichž právní úprava pocházela z roku 1933.²⁹² Novela provedená v roce 1939 reagovala na některé nedostatky dosavadní právní úpravy týkající se obilních zástavních listů.²⁹³ Především rozšířila náležitosti, které musel obilní zástavní list splňovat, a vypustila fikci, že byl obilní zástavní list splatný do 31. května následujícího roku. Nově bylo stanoveno, že na tutéž obilní zástavu nesměl být vystaven další obilní zástavní list a ani jinak smluvně zřízeno zástavní právo; to sice nebylo neplatné, avšak výstavce byl trestněprávně stíhán. Rovněž byla zavedena možnost, aby kdokoliv nahlédl do sbírky opisů obilních zástavních listů, činil si výpisy či požadoval o vystavení úředně ověřené kopie, čímž bylo poskytnuto kontrolní právo nejen věřiteli, nýbrž i indosantům.²⁹⁴

V nově vydaném devizovém řádu omezovala protektorátní vláda nabývání, prodej a dispozici s cennými papíry. Jen s povolením Národní banky tak bylo dovoleno vyvážet tuzemské a cizozemské cenné papíry do ciziny, převádět je do vlastnictví cizozemců nebo zřizovat a udržovat jakékoliv úschovy (depositní účty) cenných papírů v tuzemsku ve prospěch cizozemců anebo v cizině ve prospěch tuzemců. Národní banka byla oprávněna nařídit, aby byly složeny a dány ve vázanou úschovu devisových bank tuzemské cenné papíry náležející cizozemcům a cizozemské cenné papíry náležející tuzemcům. S touto vázanou úschovou mohl její majitel nakládat jen s povolením Národní banky. Obchodníci s cennými papíry byli povinni do týdne písemně oznámit cenné papíry dopravené z ciziny Národní bance a uvést jejich čísla, jakož i jména a adresy dodatele.²⁹⁵

V roce 1940 se zvýšil zájem o investice do cenných papírů, což mělo za následek mimořádné pohyby kurzů cenných papírů, především pak akcií. Na tento jev reagovala protektorátní vláda vydáním vládního nařízení, upravujícího pravidla pro obchod s cennými papíry.²⁹⁶ Akcie a pevně úročitelné cenné papíry registrované na Pražské burze pro zboží a cenné papíry nesměly být mimo burzu obchodovány za cenu vyšší, než která odpovídala jejich úřednímu záznamu v den, kdy obchod byl uzavřen. Přípustnou cenu akcií a pevně úročitelných cenných papírů, které nebyly registrované na Pražské burze pro zboží a cenné papíry, určovala jejich směrodatná tržní cena.

V období Protektorátu již nebylo přípustné kupovat akcie a pevně úročitelné cenné papíry od někoho jiného než od peněžního ústavu nebo od peněžního podniku. Zároveň bylo zaká-

²⁹¹ Nařízení ministra spravedlnosti z 22. prosince č. 291/1944 Sb., o některých dalších opatřeních v oboru společenstevního práva (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru společenstevního práva v Protektorátu Čechy a Morava).

²⁹² Zákon z 28. června 1933 č. 107/1933 Sb., o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích.

²⁹³ Vládní nařízení z 5. května 1939 č. 129/1939 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 28. června 1933, č. 107 Sb. z. a n., o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích.

²⁹⁴ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník I. (1939)*. Praha: V. Linhart, 1939, s. 619.

²⁹⁵ Vládní nařízení z 23. června 1939 č. 155/1939 Sb., kterým se vydává devisový řád.

²⁹⁶ Vládní nařízení z 27. března 1941 č. 137/1941 Sb., o obchodu s cennými papíry.

záno prodat nebo jinak úplatně zcizit tyto cenné papíry někomu jinému než peněžnímu ústavu (peněžnímu podniku) anebo prostřednictvím někoho jiného.

Ke kontrole a usměrnění burzovního trhu s cennými papíry přispělo rovněž vládní nařízení z roku 1942, dle kterého protektorátní příslušníci byli povinni přihlásit u Národní banky pro Čechy a Moravu všechny akcie, kuksy nebo koloniální podíly připuštěné k bursovnímu obchodování na některé burze Velkoněmecké říše, jež koupily po 1. září 1939.²⁹⁷

Nejpozději do konce roku 1943 muselo dojít k výměně cenných papírů akciových společností (kuponů a talonů) za nové, které by vyhovovaly jazykové úpravě, tedy musely být dvojjazyčné.²⁹⁸ V roce 1943 byla upravena oblast úschovy cenných papírů vybudováním centrální sběrné banky, jejíž funkci převzala Národní banka pro Čechy a Moravu.²⁹⁹

V roce 1941 nabyl účinnosti nový jednotný směnečný řád (vládní nařízení č. 111/1941 Sb.) a zároveň byl novelizován i zákon o směnečném poplatku,³⁰⁰ O těchto předpisech se blíže zmíníme v souvislosti s výkladem o směnečném právu.

Krátce po uzavření ženevských směnečně-právních úmluv v roce 1930 následovaly o rok později 19. března 1931 tři ženevské šekové úmluvy, které Československo, ač patřilo k signatářským státům, do svého právního řádu nepřijalo.³⁰¹ K recepci došlo až v září 1941, kdy byl do protektorátního právního řádu zaveden jednotný šekový řád skládající se z 66 článků.³⁰² Nová úprava přinesla do šekového práva zásadní změny oproti dosavadní právní úpravě týkající se především formy šeku (čl. 1–13). Novinkou bylo například rovněž zavedení křížovaného šeku (čl. 37).³⁰³

4.3.8 Právní postavení „židovských podniků“

Nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 (VBIRProt. S. 45) představovalo základní právní normu, na jejímž základě byly omezeny dispozice s židovskými podniky. Podnik se považoval za židovský, byl-li jeho majitel Žid. Podnik veřejné obchodní společnosti nebo komanditní společnosti byl považován za židovský, pokud v něm byl minimálně jeden osobně ručící společník Žid. V případě právnické osoby se považoval podnik za židovský, pokud byli jeden nebo více zákonných zástupců nebo členů správní rady nebo dozorčí rady Židé; náležela-li více než čtvrtina kapitálu Židům či dosahovaly-li hlasy

²⁹⁷ Vládní nařízení z 9. května 1942 č. 170/1942 Sb., o hlášení některých cenných papírů; Vyhláška ministra hospodářství a práce z 22. června 1942 č. 59.617/1942 W-VI/1, k vládnímu nařízení z 9. května 1942, č. 170 Sb., o hlášení některých cenných papírů, uveřejněna v Úředním listu z 23. června 1942, č. 145, s. 5286; Vyhláška ministra hospodářství a práce ze 14. května 1943 č. W-VI/1-68.883-43, o dalším hlášení některých cenných papírů, uveřejněna v Úředním listu z 19. května 1943, č. 115, s. 3708.

²⁹⁸ JANDŮREK, S., Jazyková úprava cenných papírů akciových společností. In: *České právo*, roč. 24/1942, č. 2, s. 9–10.

²⁹⁹ Vládní nařízení z 19. května 1943 č. 136/1943 Sb., o sběrné úschově cenných papírů u Národní banky pro Čechy a Moravu v Praze.

³⁰⁰ Vládní nařízení z 19. prosince 1940 č. 112/1941 Sb., kterým se mění zákon o směnečném poplatku.

³⁰¹ ŠVAMBERG, G., Jednotný šekový řád a změny způsobené jeho vydáním v našem šekovém právu. In: *Právník*, roč. 81/1942, sešit 3, s. 61–62.

³⁰² Vládní nařízení z 18. září 1941 č. 372/1941 Sb., kterým se vydává a zavádí jednotný šekový řád.

³⁰³ HIERSEMANN, W., Zur Einführung des Wechsel- und Scheckrechtes im Protektorat. In: *Deutsches Recht*, roč. 11/1941, Heft 35, s. 2509–2510; k vybraným otázkám šekového práva např. JANATKA, F., Protest šeků podle jednotného šekového řádu. In: *České právo*, roč. 23/1941, s. 84 a násl.; ŠVAMBERG, G., Jednotný šekový řád a změny způsobené jeho vydáním v našem šekovém právu. In: *Právník*, roč. 81/1942, sešit 3, s. 61–71.

Židů poloviny celkového počtu hlasů, byl podnik prohlášen za židovský. Pobočka nežidovského podniku se považovala za podnik židovský, byl-li vedoucí nebo jeden z několika vedoucích pobočky Žid. Osvědčení o tom, že podnik není „židovský“, byly oprávněny také vydávat obchodní a živnostenské komory.³⁰⁴ Dispozice s majetkem židovských podniků byla přípustná pouze po zvláštním písemném schválení Říšského protektora, který byl oprávněn svoji příslušnost zcela nebo částečně přenést na jiné úřady. Těmi byli Vrchní zemští radové („*oberlandráti*“), kteří udíleli souhlas s nakládáním s židovskými hospodářskými podniky nepřesahující sto zaměstnanců, nebo nedosahující ročního obratu tří milionů korun (vyjma bank, pojišťoven a některých dalších vybraných podniků).³⁰⁵ Další nabývání výše uvedeného majetku Židy bylo zakázáno.

Uznal-li to Říšský protektor v Čechách a na Moravě za vhodné, mohl ustanovit pro židovský podnik správce, kteří podléhali jeho doзору a příkazu; stanovil také jejich práva a povinnosti. Dle svého uvážení mohl rovněž odvolat důvěrníky a vnucené správce dosazené podle protektorátních předpisů. Pokud Říšský protektor nevyužil svého práva a nestanovil pro židovský podnik důvěrníka, mohlo ho ustanovit příslušné protektorátní ministerstvo dle vládního nařízení č. 87/1939 Sb. Oprávnění ustanovit židovskému podniku správce bylo částečně přeneseno na oberlandráta.³⁰⁶ Dosazený správce měl právo provádět vlastním jménem a na účet podniku všechny úkony, aby dosáhl stanoveného cíle. Nařízení Říšského protektora o židovském majetku, ani druhý prováděcí výnos neřešily vztah mezi správcem a majitelem podniku, resp. vlastnická práva neárijského majitele podniku. Na tuto vážnou mezeru poukázala i dobová literatura.³⁰⁷ Z hospodářského hlediska byly židovské podniky spravované dosazeným správcem, postaveny na roveň nežidovským podnikům, což platilo zejména při přidělování kontingentů, zadávání veřejných zakázek, styku s bankami či zúročení bankovních účtů.³⁰⁸

³⁰⁴ Výnos ministerstva spravedlnosti ze 4. května 1940, č. 17.046/40/11, o vydávání osvědčení o nežidovské povaze podniků obchodními a živnostenskými komorami, otištěn in: HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 936.

³⁰⁵ První prováděcí výnos Říšského protektora v Čechách a na Moravě z 21. června 1939 k nařízení o židovském majetku (VBIRProt. S. 45); šestý prováděcí výnos Říšského protektora v Čechách a na Moravě z 29. března 1940 k nařízení o židovském majetku (VBIRProt. S. 146).

³⁰⁶ Druhý prováděcí výnos Říšského protektora v Čechách a na Moravě z 8. prosince 1939 k nařízení o židovském majetku (VBIRProt. S. 318).

³⁰⁷ BOBEK, J., Řešení židovské otázky v hospodářství. In: *Obzor národohospodářský*, roč. 45/1940, č. 3–4, s. 117.

³⁰⁸ Oběžník ministerstva vnitra ze 7. května 1940, čj. B-5881-3/5-40-14, o postupu vůči židovským podnikům řízeným správcem, uveřejněn ve Věstníku ministerstva vnitra, roč. 1940, č. 5, s. 209; k tomu blíže [autor neuveden] Postup vůči židovským podnikům, řízeným správcem. In: *Právní praxe*, roč. 4/1939–1940, č. 9–10, s. 274.

4.4 ZÁNÍK OBCHODNÍHO A VZNIK HOSPODÁŘSKÉHO PRÁVA V LETECH 1945 AŽ 1964

4.4.1 Průmysl, obchod a živnosti ve druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech

a) V situaci, kdy cílem socialisticky orientovaných politických stran nově vytvořené Národní fronty byl přechod k centrálně řízené ekonomice, uskutečnil československý stát v období let 1945 až 1948, především už v roce 1945, radikální zásahy do sféry vlastnického práva (konfiskaci nepřátelského majetku, znárodnění, revizi první pozemkové reformy). Z nich vzešly nebývalé majetkové přesuny, které do pozice dominantního vlastníka vynesly stát. Novými subjekty hospodaření se staly národní podniky, o nichž se zmiňovaly už znárodnovací dekrety a jejichž statuty v návaznosti na to vydala vláda. Podpory se mělo dostat i družstevním formám podnikání. Podle Košického vládního programu vláda chtěla „*podporovat oživení a rozmach solidního soukromého i družstevního obchodu*“ a „*postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu*“.³⁰⁹ Takzvaný Budovatelský program Gottwaldovy vlády z roku 1946 označil „*znárodnovací akci ve výrobě*“ za ukončenou. Mezi předpoklady úspěšného splnění dvouletého hospodářského plánu, jehož vyhlášení bylo další zásadní novinkou v poválečné ekonomice, uváděl, že je „*nutno co nejdříve dobudovati a postavit na zdravou finanční a obchodní základnu znárodněný průmysl*“, „*uváděti v soulad zájmy sektoru znárodněného a sektoru neznárodněného a včleniti je do celkového státního plánování, aniž se poruší zdravá soutěživost obou sektorů*“ a „*podporovati družstevní hnutí, které se snažilo i v dřívějších dobách zmírniti organisovanou hospodářskou svépomocí závislost jednotlivého dělníka, izolovaného rolníka, drobného živnostníka i pracujícího inteligenta na kapitálově silných vykořisťovatelských vrstvách*“.³¹⁰ V důsledku obou opatření – znárodnění a zavedení plánovaného hospodaření – se možnosti pro uplatnění klasických norem obchodního práva postupně, ale zároveň podstatně, zužovaly.

Poslední výrazný předúnorový zásah do obchodněprávní problematiky vyvolaly důsledky pomnichovské okupace pohraničí a následného rozbití republiky a dění bezprostředně po skončení války. Způsobily totiž, že přestaly vyhovovat podmínky zápisu do rejstříků, zejména však, že rejstříkové zápisy obsahovaly řadu již nepravdivých údajů nebo v nich požadované údaje chyběly. Proto prezidentský dekret č. 79/1945 Sb. uložil rejstříkovým soudům v pohraničí, aby z rejstříků vedených okupanty přenesly tam zapsané firmy do rejstříků vedených podle československého práva. Začátkem února 1948 pak Ústavodárné národní shromáždění schválilo návrh zákona č. 22/1948 Sb., o některých opatřeních v oboru rejstříkového práva. Smyslem jeho vydání bylo jednak uzpůsobit výši daňového základu podmiňujícího protokolaci plnoprávných obchodníků změněným cenovým relacím („*hladině hospodářských*

³⁰⁹ Program prvé domácí vlády republiky – vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha, Ministerstvo informací, [s. a.], s. 25 a 29.

³¹⁰ Citováno podle vystoupení Klementa Gottwalda v Ústavodárném národním shromáždění; www.psp. cz; Digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS 1946–1948 – stenoprotokoly; 3. schůze, pondělí 8. července 1946.

čísle“)³¹¹ a jednak opět uvést obsah rejstříkových zápisů do souladu se skutečností (princip reálnosti). V prvním směru se výše daňového základu podmiňujícího zápis u rejstříkového soudu oproti platné úpravě z roku 1928 zvýšila na trojnásobek, tj. na 150 000 Kčs. Pokud jde o druhý moment, po válce se pro liknavost osob, povinných iniciovat zápis do podnikového rejstříku, nebo proto, že takové osoby neexistovaly, rejstříkový stav často rozcházel se skutečným. Podle názoru právní vědy ovšem platná právní úprava neumožňovala, aby příslušnou opověď učinil ten, kdo měl na zápisu právní zájem, nebo aby zápis provedl rejstříkový soud z moci úřední, tj. zejména aby z moci úřední vymazal zaniklou firmu. Nový zákon to umožňoval a oproti obdobné úpravě navrhované už v osnově obchodního zákona z roku 1937 dokonce i bez slyšení povinné osoby. Samotný výmaz firmy byl oproti osnově z roku 1937 výrazně usnadněn také tím, že soud mohl firmu vymazat „i tehdy, když její zánik není bezpečně zjištěn, ale dá se na něj usuzovat ze skutečností soudu známých“ (§ 5). V návaznosti na zmíněný prezidentský dekret č. 79/1945 Sb. zákon stanovil, že z rejstříků vedených okupanty nemají být převáděny ty firmy, jejichž majitelé byli odsunuti nebo odešli za hranice a nezanechali tu majetek. Aby rejstříkové soudy mohly náležitě plnit své úkoly, zákon ukládal všem soudům, úřadům, notářům a revisním svazům (na Slovensku veřejným notářům a družstevním ústředím), jakož i obchodním a živnostenským komorám oznamovací povinnost o skutečnostech, které jsou důležité pro řádné vedení obchodního rejstříku.

b) Na změny z prvních poválečných let navázaly bezprostředně po únoru 1948 druhá etapa znárodnění, nová pozemková reforma a další opatření. V jejich důsledku se završil proces etatizace průmyslu, peněžního sektoru, velkoobchodu, zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství a dopravy. V zemědělství, maloobchodě, pohostinství a drobné výrobě soukromé podnikání nahrazovaly modifikované družstevní formy.

Poúnorové znárodnění postihlo především majitele těch podniků, které kdykoliv od ledna 1946 zaměstnávaly více než padesát osob. Ovšem v průmyslových oborech, označených za obory důležitého veřejného zájmu, se znárodněly všechny podniky bez ohledu na počet zaměstnanců. Do rukou státu tak zcela přešly a staly se státním monopolem velkoobchod, zahraniční obchod a mezinárodní zasilatelství. V prosinci roku 1948 další znárodnění postihlo nestátní železnice, veškerou veřejnou silniční dopravu, vodní a leteckou dopravu. Z dosavadních úvěrových družstev a spořitelen vznikla síť poboček Státní spořitelny. Samotné znárodnění překračovalo rámec znárodnovacích zákonů, takže na konci roku 1948 již v republice prakticky neexistovaly soukromé podniky s více než dvaceti zaměstnanci. V následujících letech byly zlikvidovány i ty.³¹²

c) V padesátých letech přešla – nad rámec stanoveného znárodnění – do socialistického sektoru i většina živností. Velká část řemeslníků začala pracovat v průmyslových nebo stavebních podnicích. Další živnostníci byli přesvědčováni a nuceni vstupovat do řemeslnických družstev nebo do komunálních podniků. Maloobchody a pohostinství přecházely do sítě státního obchodu nebo do spotřebního družstevnictví (Jednota). Tato opatření brzy vyvolala vážné problémy, protože se nedařilo krýt poptávku po řemeslnických pracích a občané byli nuceni k zajištění svých potřeb využívat různé v té době ne zcela legální cesty. Na začátku

³¹¹ Vládní návrh zákona o některých opatřeních o oboru rejstříkového práva. www.psp.cz; Digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS 1946–1948 – tisk č. 857.

³¹² K obecně politickému a ekonomickému vývoji v Československu ve druhé polovině minulého století nejnověji RATAJ, J. – HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010.

padesátých let proběhla také první vlna združstevňování. Proces kolektivizace zemědělství se ovšem podařilo završit až na konci této dekády.

4.4.2 Ústava z roku 1948, nový občanský zákoník a zánik obchodního práva

Bezprostředně po únoru 1948 se již uskutečněné i zamýšlené zásahy do ekonomických poměrů promítly především do ústavy z roku 1948, nových plánovacích aktů a předpisů přijatých v době právníké dvouletky, zejména do občanského zákoníku, zákona o hospodářských smlouvách, nové úpravy národních podniků a zákona o jednotných zemědělských družstvech (JZD).

V čl. XII ústava deklarovala východiska a principy, na nichž měla být budována hospodářská soustava a od nichž se měla odvíjet i nová právní úprava. Uváděla, že hospodářská soustava Československé republiky je založena na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví, na vlastnictví půdy podle zásady „*půda patří tomu, kdo na ní pracuje*“, na ochraně drobného a středního podnikání a na nedotknutelnosti osobního majetku. Dále proklamovala, že stát ve veřejném zájmu řídí veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem. Zároveň formulovala vůdčí princip, podle něž všechno národní hospodářství v Československé republice má sloužit lidu. Ekonomické problematice tvůrci vyhradili celou osmou kapitolu a zaměřili se v ní zejména na úpravu národního majetku a na jednotný hospodářský plán. Garantovali podporu lidovému družstevnictví, soukromé vlastnictví podniků do padesáti zaměstnanců a půdy do padesáti hektarů a nedotknutelnost osobního majetku. Národní podniky, vystupující jako samostatné právní osoby, tvořily podle ústavy část národního majetku a z toho titulu podléhaly vrchnímu vedení a doзору státu. Ústava výslovně zakazovala výdělečné soukromé monopolní organizace, tedy zejména kartely, trusty a syndikáty. Každý, komu připadl nějaký úkol při provádění a plnění jednotného hospodářského plánu, byl podle § 164 ústavy povinen „*vykonávat jej svědomitě a hospodárně podle svých osobních a hospodářských možností*“. Fyzické i právní osoby byly povinny přizpůsobit plánu veškerou svou hospodářskou činnost.

V rámci přípravy nové občanskoprávní kodifikace vznikla také komise pro zvláštní úkoly, která se zabývala převážně otázkami souvisejícími s obchodem a podnikatelskými aktivitami. Jejich jedenáct subkomisí připravovalo jen novou úpravu patentního práva, ochranných známek, chráněných vzorů a nekalé soutěže, podnikového rejstříku, autorského práva, akciových společností, směnečného a šekového práva, pojistné smlouvy, veřejných skladišť a cenných papírů, spediční a nákladní smlouvy, občanskoprávních sdružení a podnikové plné moci (prokury).³¹³

Už ze vzniku komise pro zvláštní úkoly bylo zřejmé, že obchodněprávní problematika má být zase spojena s občanskoprávní. Její vnitřní rozčlenění zase napovídalo, že se s některými instituty a institucemi obchodního práva do budoucna nepočítá a že mají zmizet bez náhrady. Ostatně při pouhém směřování československé ekonomiky by jiné řešení bylo překvapením a v praxi by nefungovalo, podobně jako nefungovala mnohá ustanovení občanského zákoníku.

³¹³ K tomu KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 178.

Jako samostatné právní odvětví přestalo obchodní právo existovat s vydáním tzv. „středního“ občanského zákoníku č. 141/1950 Sb., protože zákoník zrušil oba platné obchodní zákoníky. Vzhledem k tomu, že tvůrci zákoníku předpokládali, že v ekonomice vedle sebe budou fungovat státní, družstevní i soukromý sektor, a s ohledem na potřeby zahraničního obchodu některé z institutů projednávaných v komisi pro zvláštní úkoly včlenili přímo do zákoníku. Tak v rámci čtvrté hlavy, pojednávající o zastoupení a plných mocích (§§ 73–81), upravili plné moci při provozování podniku: relativně podrobně prokuru a v jednom paragrafu podnikovou plnou moc. Udělení prokury tradičně zmocňovalo ke všem úkonům, k nimž dochází při provozu jakékoli podnikové činnosti, i když je k nim jinak třeba zvláštní plné moci, s výjimkou oprávnění zcizovat a zatěžovat nemovitosti a ustanovovat a odvolávat prokuristu. Udělit ji mohly jen podniky zapsané v nově zřízeném podnikovém rejstříku, a to písemně s výslovným konstatováním, že jde o prokuru. Její omezení nemělo právní následky proti třetím osobám. V důvodové zprávě navrhovatelé v souvislosti s ní upozorňovali, že by nebylo vhodné, „*aby se organisace a struktura podniků socialistického sektoru v hospodářském styku s cizinou odlišovala od podniků v jiných zemích, s nimiž jsme v hospodářském spojení*“.³¹⁴ Zákoník dále upravoval zejména zadržovací právo věřitele zapsaného v podnikovém rejstříku (§§ 209 a 210), kterého zvýhodňoval oproti jiným subjektům, odpovědnost za škodu způsobenou při nekalé soutěži v hospodářském styku (§ 352),³¹⁵ zasilatelskou smlouvu (§§ 462–473), nákladní smlouvu (§§ 474–484) nebo smlouvu zprostředkovatelskou (§§ 485–488). Na druhé straně v občanském zákoníku najdeme také rámcovou úpravu závazků z provádění jednotného hospodářského plánu, která už jednoznačně vycházela z nové reality plánovaného hospodaření.

Na základě nové právní úpravy zanikla většina společností zřízených podle ustanovení obchodního práva. Výjimku představovaly akciové společnosti a do jisté míry i společnosti s ručením omezením, neboť některé z nich se mohly transformovat do podoby akciových společností. Postavení akciových společností v nových poměrech upravil zákon č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech.

V podmínkách socialistického hospodářství se akciové společnosti uplatňovaly v oblasti zahraničního obchodu, především ve styku s obchodními partnery z „*kapitalistické ciziny*“. Tvůrci zákona to zdůraznili hned v úvodu důvodové zprávy, když uvedli, že jestliže „*má být ponechána také podnikatelská forma akciové společnosti, nutno zdůraznit, že jí bude užíváno jen výjimečně potud, pokud to bude bezpodmínečně nutno ke splnění úkolů stanovených hospodářským plánem. Jde zejména o styk se zahraničím, ... Tyto společnosti mohou totiž zřizovati v cizích státech representace, kteroužto možnost národní podniky nemají, poněvadž zákonodárství cizích států tento podnikatelský typ nezná*“.³¹⁶ Jako akciové společnosti působily například podniky Centrotex, Chemapol nebo Strojimport.

Zákon se opíral o osvědčené zásady organizace a fungování akciových společností, zároveň je však podroboval přísné státní kontrole. Tak jako to bylo běžné, základní kapitál v nich

³¹⁴ Důvodová zpráva k občanskému zákoníku z roku 1950; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954 – tisk č. 509.

³¹⁵ Tuto problematiku, dříve obsaženou v samostatném zákoně, upravil jediný paragraf. Samotnou úpravu zákonodárce zdůvodňoval mezinárodním závazkem a velmi vágní úpravu obhajoval tím, že „*volí řešení pružné, bez zbytečné kasuistiky, které umožňuje přizpůsobit se hospodářskému vývoji a které stačí postihnout všechny případy, k nimž prakticky může dojít*“. K tomu www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954 – tisk č. 509.

³¹⁶ www.psp.cz; Digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS 1948–1954 – tisk 363.

byl rozložen na akcie, které mohly znít na jméno nebo na majitele, a akcionář osobně neručil za závazky společnosti. Co však bylo podstatné, vznik akciové společnosti se vázal na státní souhlas a státní schválení stanov a zákon opustil zásadu plurality společníků, takže umožňoval, aby všechny akcie vlastnil stát. Tím stát získat vliv nejen na samotné fungování společnosti, ale též na proces jejího utváření. Nové společnosti se s konstitutivními účinky zapisovaly do podnikového rejstříku (než vznikl, jeho funkci dočasně plnil obchodní rejstřík). Zákonodárce v souvislosti se vznikem společnosti nepředepisoval podmínku upsat akciový kapitál a sepsat notářskou nebo soudní listinu o zřízení společnosti.

Existující společnosti s výjimkou těch, které působily v zahraničním obchodě a mezinárodním zasilatelství, musely požádat o státní povolení a schválení stanov. Pokud to vyžadoval veřejný zájem, mohl orgán státního dozoru, tj. příslušné ministerstvo, akciovou společnost zrušit. Zákon také umožňoval na základě státního povolení transformovat existující společnosti s ručením omezením na akciové společnosti. Pokud touto transformací ve stanovené době neprošly, i ony zanikly a vstoupily do likvidace.

Jak naznačuje již předchozí výklad, novou podobu dostalo i rejstříkové právo. Národní shromáždění je upravilo zákonem č. 100/1950 Sb., o podnikovém rejstříku, jehož ustanovení novelizovalo v souvislosti s pokusem o ekonomickou reformu v roce 1958. Dosavadní obchodní rejstřík a společenstevní rejstřík nahradil podnikový rejstřík, vedený okresními soudy v sídlech krajských soudů. Podle původní úpravy se do něj zapisovaly národní podniky, státní podniky, komunální podniky, lidová družstva a akciové společnosti. Prováděcí nařízení a pozdější předpisy tento výčet rozšířily, pozdější předpisy v návaznosti na změny v organizaci národního hospodářství například o podniky místního průmyslu, podniky komunálního hospodářství, podniky zahraničního obchodu nebo odbytové a zásobovací základny hospodářských ministerstev. Zápisy provedené v podnikovém rejstříku se vyhlášovaly v úředních listech a jevíly se jako veřejné, neboť podle zákona do něj bylo možné nahlížet a vyžádat si úřední opisy nebo potvrzení. Účinky rejstříkového zápisu upravil zákonodárce tradičním způsobem, chránícím důvěru v rejstříkový zápis.

Podrobnosti úpravy podnikového rejstříku rozvedlo velmi stručné, přesto pozoruhodné nařízení ministra spravedlnosti č. 124/1950 Sb. V něm se ve třech paragrafech pouze uvádělo vnitřní rozčlenění rejstříku, vypočítaly čtyři ústřední družstevní instituce, které se také zapisovaly do rejstříku,³¹⁷ a stanovila výjimka ze zásady veřejnosti zápisů v podnikovém rejstříku. Protože by tyto změny nijak nezatížily vlastní text zákona, dá se usuzovat, že důvodem vydání prováděcího nařízení byla jen snaha poněkud skrýt velmi vágně formulovanou a v „utajovací“ atmosféře padesátých let hojně využívanou výjimku. Předseda rejstříkového soudu totiž mohl kdykoliv odepřít nahlédnutí do rejstříkových spisů nebo vydání opisů a potvrzení z nich, pokud usoudil, že to vyžaduje veřejný zájem, zejména ochrana hospodářského nebo státního tajemství. V roce 1951 (nařízení ministra spravedlnosti č. 40 Sb.) se zůžil i obsah skutečností, publikovaných v úředním listě.

³¹⁷ Byly jimi „Ústředí pro hospodaření se zemědělskými výrobky, zapsané společenstvo s ručením obmezeným“ se sídlem v Praze, „Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami, družstvo s ručením obmedzeným“ se sídlem v Bratislavě, „Velkodistribuční podnik, zapsané společenstvo s ručením obmezeným“ se sídlem v Praze a „Velkodistribučný podnik, družstvo s o. r.“ se sídlem v Bratislavě.

4.4.3 Nové proudy v právní úpravě hospodářského styku

Vzhledem k rychle se měnícím ekonomickým podmínkám i úpravu obchodněprávních institutů vesměs postihl osud ustanovení celého zákoníku: zůstávaly na papíře a praktický život se ubíral jinými chodníčky. I proto byla úprava vztahů vznikajících v souvislosti s výrobou a obchodem v následujících letech roztříštěna do velkého počtu dílčích předpisů. Ty si můžeme s jistým zjednodušením uspořádat do tří skupin. Do první začleníme úpravu národohospodářského plánování, do druhé úpravu postavení národních podniků a organizací hospodářského řízení a do poslední vlastní úpravu hospodářských vztahů, obsaženou v zákoně o hospodářských smlouvách a státní arbitráži z roku 1950, vycházejícím z rámcové úpravy v občanském zákoníku a později doplněném a modifikovaném navazujícími předpisy. Tyto tři samostatné proudy právní úpravy se v první polovině šedesátých let slily do přípravy hospodářského zákoníku a vzniku hospodářského práva jako samostatného právního odvětví.

4.4.3.1 Úprava národohospodářského plánování

V návaznosti na dvouletý hospodářský plán, vyhlášený pro léta 1947–1948, uzákonilo v roce 1948 Národní shromáždění první pětiletý hospodářský plán (č. 541 Sb.). Zákon č. 60/1949 Sb., o hospodářském plánování, pak podstatně rozšířil vliv Státního úřadu plánovacího (SÚP), zřízeného dekretem prezidenta republiky č. 63/1945 Sb., o Hospodářské radě. Úspěšné plnění celkem reálných cílů pětiletky narušily rasantní změny, prosazené pod vlivem zostření mezinárodní situace, zejména vypuknutí války v Koreji. Pod jejich vlivem byl pětiletý plán přehodnocen a uzpůsoben potřebám přednostního rozvoje těžkého průmyslu a posilování obranyschopnosti země.³¹⁸ Československo se mělo stát strojírenskou velmocí sovětského bloku, což se negativně odrazilo v zemědělství i výrobě spotřebního zboží. V návaznosti na změny strategické orientace byla přebudována i celá soustava řízení hospodářství. Zanikla generální ředitelství a přibyla nová odvětvová ministerstva, na něž se přeneslo přímé řízení. Do československého systému řízení byly podle sovětského vzoru včleněny jako mezistupeň mezi ministrem a příslušnou skupinou podniků hlavní správy. V jejich činnosti ještě zřetelněji než dříve vystupovaly do popředí rysy administrativního řízení a obchodně finanční stránka byla naopak potlačena.³¹⁹

Nově stanovené konečné cíle „*pětiletky*“, jak se zkráceně říkalo pětiletým plánům rozvoje národního hospodářství, byly nad síly československé ekonomiky, která se důsledně přeorientovala na přednostní rozvoj těžkého průmyslu a zejména zbrojní výrobu. Taková zásadní strukturální změna byla možná jen za cenu stagnace v jiných oblastech, která se záhy projevila problémy v zásobování zbožím všeho druhu. Jedním z důsledků horšící se ekonomické situace, ještě umocněné nejistotou na venkově, kde vrcholila první fáze konfliktu o kolektivizaci, se stala rychle rostoucí inflace. Následná měnová reforma v roce 1953 postihla široké vrstvy obyvatelstva a vyvolala do té doby nebývalé protesty. Ty přivedly nové stranické vedení na čele s Antonínem Zápotockým k dílčím změnám i v ekonomické sféře – k uvolnění

³¹⁸ K tomu například MENCL, V. – HÁJEK, M. – OTÁHAL, M. – KADLECOVÁ, E., *Křižovatky 20. století. Světo na bílá místa v našich dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 245–246; KAPLAN, K., *Kořeny československé reformy 1968. 1. díl*. I. Československo a rozpory v sovětském bloku; II. Reforma trvale nemocné ekonomiky. Brno: Doplněk, 2000, s. 163 a násl. nebo RATAJ, J. – HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010, s. 124–127.

³¹⁹ MADAR, Z., Vývoj organizace československého průmyslu. In: *Právník*, roč. XCIX/1960, s. 415.

administrativního tlaku a přijetí ročních plánů rozvoje národního hospodářství na roky 1954 a 1955 orientovaných na postupnou stabilizaci a růst životní úrovně.

V roce 1955, poté, co se skutečně podařilo ekonomickou situaci částečně stabilizovat, se stranické vedení vrátilo k praxi pětiletého plánování. Ve druhé hospodářské pětiletce se sice zase preferoval růst odvětví produkujících výrobní prostředky, ale přece jen v relativně únosné míře.³²⁰ V roce 1956 se ovšem vyčerpaly možnosti extenzivního růstu a centralistický způsob řízení, kritizovaný na celostátní konferenci KSČ, znovu směřoval do krize. Stranické orgány začaly hledat východisko v jisté decentralizaci operativního řízení ekonomiky a v častějším a účinnějším využívání ekonomických nástrojů, založených na působení zákona hodnoty (vlastní náklady, cena, zisk apod.). Podnikový chozrasčot³²¹ měl změnit dřívější voluntaristické řízení, ignorující základní ekonomické principy. Reálně však reforma zůstala jen na půli cesty, když ekonomické nástroje řízení nakonec pouze doplňovaly stále převládající metody administrativně-direktivního řízení. Promítla se prakticky jen do nové úpravy dodavatelsko-odběratelských vztahů zákonem č. 69/1958 Sb., o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi, do úpravy průmyslových subjektů a jejich řízení novelou zákona z roku 1955 o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích (č. 67/1958 Sb.) a do vytvoření Státní plánovací komise, která nahradila Státní plánovací úřad a měla vládě odlehčit od rozhodování dílčích otázek rozvoje národního hospodářství.

Polovičatá opatření zřetelný efekt okamžitě nepřinesla a nedostala šanci na delší prověřování praxí, protože na začátku šedesátých let se ekonomika dostala do hluboké krize. Třetí pětiletý hospodářský plán na roky 1961 až 1965, který byl přes odpor mnoha ekonomů už z principu konstruován chybně, snad v opojení ze současně proklamovaného „vítězství socialismu“ vytyčil zcela nereálné cíle. Problémy se začaly projevovat od samého začátku a již v roce 1962 musel být pětiletý plán zrušen. Podobně jako před devíti lety se začalo plánovat na jeden rok a řízení se vrátilo i k naučeným postupům z první poloviny padesátých let, protože vedení státu nejdříve hledalo řešení v nové centralizaci.

Brzy se však situace začala měnit. Vedení státu sice dlouho „postrádalo schopnost či odvalu uznat skutečnosti, negativní jevy a jejich hloubku, na které upozorňovaly ekonomické analýzy v průběhu roku 1962“,³²² zejména otevřeně přiznat před veřejností své chyby a odpovědnost, ale stále se zhoršující situace, zejména pokles průmyslové výroby, růst výrobní i nevýrobní spotřeby, stagnace zemědělství, růst zadluženosti ve volně směnitelných měnách, si vynutily hledat spásu v zásadnějších změnách.

V polovině šedesátých let proto stranické vedení souhlasilo s přípravou ekonomické reformy. Výsledky přípravných prací na začátku roku 1965 promítlo do nedůsledně pojatých „Zásad zdokonaleního řízení národního hospodářství“.³²³

³²⁰ Národní shromáždění schválilo konečnou podobu pětiletého plánu až zákonem č. 63/1958 Sb.

³²¹ Chozrasčot je zkratkové slovo, vzniklé z ruského sousloví hospodářský rozpočet.

³²² KAPLAN, K., *Kořeny československé reformy 1968. 1. díl. I. Československo a rozpory v sovětském bloku; II. Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Brno: Doplněk, 2000, s. 239.

³²³ K tomu *tamtéž*, s. 270 a násl., dále například MENCL, V. – HÁJEK, M. – OTÁHAL, M. – KADLECOVÁ, E., *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v našich dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 285.

4.4.3.2 Subjekty hospodářských vztahů, zejména národní podniky

4.4.3.2.1 Národní podniky a orgány hospodářského řízení

Národní podniky se jako nové subjekty hospodaření v průmyslu začaly formovat již v letech 1945 a 1946. Zmínku o nich najdeme ve znárodňovacích dekretech (č. 100 až 104/1945 Sb.). Statut národních podniků tzv. klíčového průmyslu byl vyhlášen vládním nařízením č. 6/1946 Sb., statut národních podniků v oboru potravinářského průmyslu vládním nařízením č. 77/1946 Sb. Národní podniky se považovaly za veřejnoprávní korporace, a jak jsme již uvedli, z pohledu obchodního práva byly plnoprávními obchodníky. Zapisovaly se tedy – jako samostatní obchodníci – do obchodního rejstříku, měly svou firmu, k níž připisovaly dodatek „*národní podnik*“, a mohly udělit prokuru. Řídilo je tří až dvanáctičlenné představenstvo na čele s ředitelem podniku. Třetinu členů představenstva volili zaměstnanci, dvě třetiny jmenoval příslušný ústředí orgán (na Slovensku příslušný slovenský orgán).

Na rozdíl od dřívějších státních podniků národní podniky svým jednáním neopravňovaly a nezavazovaly stát a stát ani neručil za jejich závazky. Vystupovaly tedy jako samostatné právnické osoby. Stát ručil pouze vloženým (nebo ponechaným) jménem a připadal mu přebytek, který zůstal po té, co podniky naložily se získanými výnosy tak, jak jim to předepisovaly předpisy, tj. příslušný znárodňovací dekret nebo statut. V některých oborech už v této době představovaly jedinou přípustnou podnikatelskou formu.

Po roce 1948 se právní postavení národních podniků změnilo vydáním celé série zákonů a nařízení z roku 1950 (č. 103–106 a 108 Sb.). První a nejdůležitější z nich byl zákon o národních podnicích průmyslových, na nějž navazoval nově vydaný statut národního podniku (příloha k vládnímu nařízení č. 105/1950 Sb.). I podle tohoto zákona si sice národní podniky působící v rámci ministerstev průmyslu, výživy, informací a osvěty a zdravotnictví a později i v jiných resortech podržely postavení samostatných právnických osob, ale jinak byly pronikavě reorganizovány. Nová úprava vycházela z toho, že po přijetí občanského zákoníku nebylo pochyb, že národní podniky jsou do jisté míry samostatné subjekty, že stát je pouze vlastníkem majetku, který mají v operativní správě. Zákon při jejich vymezení proto kladl do popředí místo materiálního základu osobní složku, když jako základní pilíř národního podniku vyzvedával kolektiv pracujících.

Národní podniky zřizovali věcně příslušní ministři po dohodě s ministrem financí. Zapisovaly se do podnikového rejstříku. Jejich jménem jednali a navenek je zastupovali výlučně ředitelé, jmenovaní generálním ředitelem a jemu také podřízení (zákon již nepočítal s představenstvem). Generální ředitelství, do nichž se sdružovaly oborově blízké národní podniky, zřizoval příslušný ministr. Na Slovensku mohla generální ředitelství vykonávat svou pravomoc nad národními podniky i prostřednictvím oblastních ředitelství, podřízených příslušnému pověřenci.

Posláním národních podniků bylo, jak to pro dobu příznačným způsobem vyjadřoval § 2, „*podle plánu přispívat výrobou k vzestupu národního bohatství, ke zvyšování hmotné a kulturní úrovně pracujících a k upevnění moci pracujícího lidu*“. Měly fungovat na základě zásad plánovitosti, hospodárnosti, účasti pracujících na řízení, účelné kombinace centralizace a decentralizace, osobní odpovědnosti, pružnosti řízení, motivace pracujících a pravidelné kontroly. Ve stanovách se proklamovala i zásada stálého vzestupu, podle níž měl podnik soustavně a po všech stránkách zlepšovat své vedení, organizaci a činnost a vytyčovat si stále

vyšší cíle. Národní podniky se řídily podnikovým plánem, jehož součástí byl i rozpočet. Jak víme, majetek, s nímž hospodařily, byl majetkem státním a ony jej měly pouze ve správě. Proto s ním sice nakládaly vlastním jménem, ale nesměly jej zcizovat. Jejich finanční potřeby kryl stát (zákon č. 104/1950 Sb., o financování národních a komunálních podniků). To platilo i podle nového zákona č. 106/1951 Sb., o úpravě financování národních a komunálních podniků, který napojil národní a komunální podniky přímo na státní rozpočet. Stát jim ovšem oproti starší úpravě omezil dotace na investice poskytované ze státního rozpočtu, takže podniky zpravidla musely náklady na investice hradit z dosaženého zisku a nastřádaných odpisů. Napojením národních a komunálních podniků přímo na státní rozpočet se z rozpočtu stal základní státní finanční plán.

Úprava postavení národních podniků z roku 1950 se příliš neosvědčila, protože používané nástroje administrativně direktivního řízení neodpovídaly vytýčeným cílům. Brzy ji proto začala modifikovat ustanovení novel a nových speciálních předpisů a v roce 1955 Národní shromáždění schválilo nový zákon o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích č. 51 Sb. Nový zákon vytyčoval společné zásady zřizování, organizace a fungování jednotně pro všechny národní podniky s tím, že pro jednotlivá hospodářská odvětví bude v rámci společného základu zavedena podrobnější úprava.

Základ právní úpravy zůstal velmi podobný existujícímu stavu. Národní podniky i nadále zřizovali věcně příslušní ministři (vedoucí ústředních orgánů státní správy) po dohodě s ministrem financí. Byly právníckými osobami, zapisovaly se do podnikového rejstříku a majetek, se kterým nakládaly, vlastnil stát. Zákon zdůraznil, že národní podniky mohou se sankcí neplatnosti při nedodržení této zásady nabývat jen takových práv a vstupovat do takových závazků, které jsou v souladu s plněním jejich úkolů. Vyzvedával zásadu plánovitosti, přičemž se přípravy a sestavování plánu měly aktivně zúčastňovat pracující. Vedení podniku a jeho organizačních útvarů se svěřovalo vždy jednomu vedoucímu, rozhodujícímu v rámci své pravomoci samostatně, ovšem s tím, že se při rozhodování opírá o „nejširší účast pracujících“ sdružených v jednotných odborech.

Ministr mohl se souhlasem vlády pro snazší řízení zřídit trust, sdružující několik podniků s příbuzným předmětem činnosti, nebo kombinát, sdružující zase podniky, jejichž činnost se doplňuje nebo na sebe navazuje, případně mohl zřídit i potřebné odbytové a zásobovací organizace. Zákon také zdůrazňoval význam technického rozvoje. Obsahoval zmocnění pro ministry, aby se souhlasem vlády vydávali statuty, které podrobněji upraví postavení a organizaci národních podniků v jednotlivých odvětvích.

Ani tato právní úprava národních podniků neměla dlouhého trvání. V rámci dílčí reformy hospodářského řízení jejich postavení v roce 1958 významně novelizoval již zmíněný zákon č. 67/1958 Sb. a financování upravil zákon č. 83/1958 Sb. V čem spočívaly problémy dosaďování fungování národních podniků, názorně ukazuje cíl novelizace a zamýšlené cesty k jeho dosažení. Cílem bylo zvýšit ekonomickou úroveň řízení národního hospodářství přiblížením řízení výrobě, prohloubením chozrasčotních vztahů, zvýšením odpovědnosti podniků za jejich výrobky a odpovědnosti vedení podniků za výsledky jejich výrobní činnosti a tradičně zvýšení účasti pracujících na řízení.

Nejzřetelnější změnou, kterou zákon přinesl, bylo zřízení výrobně hospodářských jednotek (VHJ), jimiž mohly být jednotlivé národní podniky, ale zejména vedoucí národní podniky nebo sdružení, obojí s podřízenými národními podniky, případně i s účelovými organizacemi. V zásadních záležitostech je řídila buď ministerstva, nebo krajské národní výbory. Oproti

dřívějším útvarům sdružujícím národní podniky však byly samostatnější, protože na ně přecházela část řídicích a kontrolních úkolů ve vztahu k jednotlivým podnikům, dosud příslušejících ministerstvům. Zákon je vybavoval zejména právy v operativním řízení podniků.

Zmíněné účelové organizace vznikaly k tomu, aby pro několik národních podniků zajišťovaly nevýrobní činnosti, např. vývojovou, projektovou nebo odbytovou. Považovaly se za právnické osoby, zapisovaly se do podnikového rejstříku a vztahovaly se na ně předpisy o národních podnicích.

4.4.3.2 Státní (hospodářská) arbitráž

Novou institucí, konstituovanou v době právnické dvouletky, se staly orgány státní (později hospodářské) arbitráže, zřízené „jako orgány zcela nového typu“.³²⁴

Základ budoucí státní arbitráže položil už zákon č. 228/1946 Sb., o rozhodčích soudech pro úpravu některých závazků národních podniků, vycházející z rámcového ustanovení znárodnovacích dekretů a novelizovaný bezprostředně po únoru 1948. Rozhodčí soudy měly rozhodovat o zrušení nebo o jiné přiměřené úpravě hospodářsky neodůvodněných závazků národních podniků. Samotná státní arbitráž vznikla na základě zákona č. 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži, a navazujícího vládního nařízení č. 139/1950 Sb., o zřízení krajských arbitrážních komisí, o organizaci a příslušnosti arbitrážních komisí a o řízení před nimi.

V roce 1953 postavení státní arbitráže nově upravila vláda svým nařízením č. 47 Sb., o státní arbitráži, později několikrát novelizovaným. Novelizace zejména měnily její organizační začlenění a názvy jejích složek a upřesňovaly její působnost. Toto nařízení, měnící ustanovení zákona, vydala vláda se souhlasem presidenta republiky na základě zmocnění z § 1 ústavního zákona č. 47/1950 Sb., o úpravách v organizaci veřejné správy, a podle § 42 odst. 1 zákona o prvním pětiletém plánu č. 241/1948 Sb.

Úkolem státní arbitráže bylo zejména rozhodovat majetkové spory z hospodářských smluv a předmluvní spory o náležitostech a obsahu smluv, ale postupem času se její úkoly rozšiřovaly. Sice převzala spory, které by jinak příslušely před soudy, ale spíše než jako soudní orgán působila jako orgán státního řízení. Zákon z roku 1950 totiž stanovil, že všichni členové komisí jsou při rozhodování vázáni nejen právním řádem, ale též „*zřetelem na potřeby jednotného hospodářského plánu*“ (podle úpravy z roku 1953 „*zásadami hospodářské politiky Československé republiky*“). Citované vládní nařízení dále stanovilo, že orgány státní arbitráže mají při rozhodování dbát, „*aby byla upevňována socialistická zákonnost, plánovací a smluvní disciplína a chozrasčot*“ a dávat „*podněty k tomu, aby byla uplatňována majetková odpovědnost vedoucích osob za nesplnění nebo nesprávné plnění závazků*“. Podle § 5 mohl hlavní arbitr působící při vládě předkládat vládě návrhy opatření v hospodářských věcech. Hlavní arbitr při Sboru pověřenců měl obdobné oprávnění vůči Sboru pověřenců a hlavní arbitr při krajském národním výboru vůči radě krajského národního výboru.

Na základě zákona o hospodářských smlouvách a státní arbitráži z roku 1950 vznikla při státním plánovacím úřadě³²⁵ ústřední arbitrážní komise, při slovenském plánovacím úřadě

³²⁴ OEHM, J., *Hospodářská arbitráž a arbitrážní řízení*. Praha: SPN, 1973, s. 5. K této problematice dále např. KLIMEŠ, F., *Hospodářská arbitráž a její funkce*. Praha: UK, 1983 nebo z článkové literatury LUKÁČ, M., *Hospodářská arbitráž v systému orgánů státní správy*. In: *Arbitrážní praxe*, roč. 1973, s. 114–118.

slovenská arbitrážní komise. Jednotliví ministři podle potřeby při svých ministerstvech zřizovali resortní arbitrážní komise a pověřenci oblastní arbitrážní komise. Při krajských národních výborech se konstituovaly krajské arbitrážní komise.

Vládní nařízení z roku 1953 upravilo příslušnost jednotlivých složek státní arbitráže a rámcově i řízení před ní. Stanovilo, že státní arbitráž není vázána návrhy stran a může „*pozměnit právní poměr, z kterého spor vznikl*“ (v dikci novely z roku 1954 „*založit, změnit nebo zrušit právní poměr mezi stranami*“).

Od poslední úpravy před přijetím hospodářského zákoníku, včleněné do zákona č. 121/1962 Sb., o hospodářské arbitráži, se začalo používat označení hospodářská arbitráž. Tento zákon pak s více než desítkou změn platil až do začátku devadesátých let.

Hospodářská arbitráž se podle zákona členila na státní, resortní a družstevní. Státní arbitráž Československé socialistické republiky získala statut ústředního orgánu státní správy. Příslušelo jí zejména připravovat a předkládat vládě, případně Slovenské národní radě, rozborů s návrhy na opatření, schvalovat základní podmínky dodávky, dbát o řádné a včasné smluvní zajišťování zvláště důležitých úkolů, stanovených vládou jmenovitě ústředním a jiným orgánům, národním výborům a ostatním socialistickým organizacím, a pomáhat svou činností k jejich plnění a také řídit a kontrolovat činnost arbitrážních orgánů.

Státní arbitráži Československé socialistické republiky byly podřízeny krajské státní arbitráže, které měly úzce spolupracovat s krajskými národními výbory a dbát při své činnosti na to, aby podniky podřízené národním výborům řádně a včas smluvně zajišťovaly plánované úkoly. Příslušní ministři mohli v dohodě s hlavním arbitrem Československé socialistické republiky zřizovat resortní arbitráže a ústřední svazy družstev družstevní arbitráže.

4.4.3.2.3 Organizace působící v oblasti vnitřního a zahraničního obchodu, peněžnictví a pojišťovnictví

Organizaci vnitřního obchodu upravilo vládní nařízení č. 3/1953 Sb., o podnicích státního obchodu, tak, že postavení těchto podniků bylo velmi podobné postavení národních podniků. Organizace zahraničního obchodu se stala předmětem zákona č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství. Ministru zahraničního obchodu podle něj příslušelo oprávnění vyhláškou stanovit, které z podniků, do té doby po živnostenském provozujících zahraniční obchod nebo mezinárodní zasilatelství, se znárodňují zestátněním. Mohl také nové podniky pro provozování zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství zřizovat. Takové podniky se pak zapisovaly do rejstříku u krajského soudu a vystupovaly jako samostatné právnické osoby, nakládající se státním majetkem.

Reorganizaci peněžnictví a pojišťovnictví obsahovaly zákony č. 84/1952 Sb., o reorganizaci peněžnictví, a č. 85/1952 Sb., o pojišťovnictví. První zákon souborně upravil postavení a úkoly Státní banky československé, Investiční banky a Státní spořitelny. Druhý zákon navázal na předchozí změny, na základě nichž byly všechny pojišťovny, už fungující jako národní podniky, sloučeny v jednotnou Československou pojišťovnu, národní podnik. Zákon Československou pojišťovnu přeměnil ve Státní pojišťovnu, právnickou osobu s výlučným právem provozovat povinné i dobrovolné pojištění osob a majetku s povinností podílet se na preven-

³²⁵ Později byl vrcholný článek státní arbitráže napojen na vládu a pak na předsednictvo vlády a zároveň se měnila i struktura státní arbitráže a názvy jednotlivých složek.

tivní činnosti (její působnost se ovšem nevztahovala na národní pojištění zavedené zákonem č. 99/1948 Sb. a přebudované podle sovětského vzoru zákonem č. 102/1951 Sb. a zahrnující nemocenské a důchodové pojištění).

4.4.3.3 Hospodářské závazky

Úprava závazkových vztahů vznikajících v hospodářské oblasti se dosti podstatně odlišovala od občanskoprávní úpravy, byť z občanského zákoníku vycházela. Subjekty v nich především nedisponovaly plnou smluvní volností, protože se jejich úkoly vázaly na hospodářský plán. Vyšší orgány jim proto mohly přímo uložit určitý závazek nebo je mohly přimět k uzavření určité smlouvy či ke změně podmínek již platné smlouvy, případně mohly sjednatou smlouvu zrušit. Hospodářské vztahy a z nich plynoucí závazky se proto zakládaly nejen na smluvním základě, nýbrž mohly vyplývat také z různých úředních opatření, arbitrážních rozhodnutí a jiných skutečností. Zásahy administrativních orgánů do smluvních vztahů pochopitelně podřývaly právní jistotu jejich subjektů a snižovaly váhu smluvních závazků. Právní úprava ekonomických otázek včetně závazkových vztahů navíc nerespektovala zásadu rovnosti, protože cíleně preferovala socialistické organizace.

Hospodářské smlouvy, jimiž si dodavatelé a odběratelé upravovali vzájemné vztahy souvisící s dodávkou a prováděním prací, zavedla vyhláška státního plánovacího úřadu č. 1052/1949 Ú. l. I., o uzavírání hospodářských smluv (smluv o dodávce a odběru zboží)³²⁶. Konečným cílem uzavírání hospodářských smluv mělo být splnění jednotného hospodářského plánu. Smlouvy k němu měly přispět zpřesněním vztahů mezi výrobou a obchodem a zrychlením obratu. Vyhláška rozlišovala rámcové hospodářské smlouvy a dílčí hospodářské smlouvy o dodávce a odběru a obsahovala rámcové směrnice pro jejich uzavírání. Národním, komunálním a družstevním podnikům, společností pro zahraniční obchod a odvětvím a oborům veřejné správy ukládala povinnost, aby hospodářské smlouvy uzavíraly. Rámcové smlouvy byly smlouvami *sui generis*, protože strany na sebe nepřebíraly povinnost dodat a odebrat výrobky, ale rozvrhovaly celkovou dodávku na jednotlivé dodavatelské podniky, tedy určovaly, kdo s kým a za jakých podmínek uzavře dílčí smlouvu.

První úprava hospodářských smluv, která platila pro všechna výrobní odvětví, se však neosvědčila, protože paušální úprava jejich formy a obsahu v mnoha oblastech a konkrétních případech nevyhovovala. Nedostačovala také úprava řešení vznikajících sporů, když vyhláška předpokládala vzájemnou dohodu nebo arbitrážní řízení ustanovenými rozhodci.

Rámcový základ právní úpravy závazkových poměrů mezi socialistickými organizacemi obsahoval občanský zákoník, zejména jeho §§ 31, odst. 2, 211, 212 a 251. Tradiční princip smluvní volnosti je v nich potlačen ve prospěch uplatnění veřejného zájmu. Do prvního ustanovení zákonodárce vtělil základní interpretační pravidlo pro projev vůle významné pro plnění hospodářského plánu, když stanovil, že se takovýto projev vůle má vykládat v souladu s úkoly plynoucími z hospodářského plánu. Paragraf 212 občanského zákoníku obsahoval rámcová ustanovení o hospodářských závazcích. Podle nich se provádění jednotného hospodářského plánu zabezpečovalo smlouvami zvláště přizpůsobeným potřebám hospodářského plánování (hospodářskými smlouvami), ovšem podle potřeb hospodářského plánování mohly určitý závazek uložit i k tomu příslušné orgány. Zákonodárce také výslovně stanovil, že na

³²⁶ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1954–1960 – tisk 246.

takto vzniklé právní poměry se vztahují ustanovení občanského zákoníku. Ve styku mezi socialistickými organizacemi se tedy mohly podpůrně využívat i jednotlivé občanskoprávní smluvní typy (kupní smlouva a další), jejichž úprava ovšem pro řízenou ekonomiku příliš nevyhovovala. Ustanovení občanského zákoníku mohla vyloučit odchylná právní úprava, provedená třeba i podzákoným právním předpisem, a „*této možnosti bylo v bohaté míře využíváno*“. Vedlo to tak daleko, že „*se někde objevovaly názory, že instituce smluv se stala zbytečnou*“.³²⁷ Paragrafy 211 a 251 upravovaly nejdůležitější konsekvence specifického pojetí hospodářských závazků. První z nich mezi důvody vzniku závazku uváděl provádění jednotného hospodářského plánu a druhý umožňoval administrativně změnit obsah závazku, pokud to vyžadovaly potřeby jednotného hospodářského plánu.

Podrobněji upravil závazkové poměry mezi podniky socialistického sektoru (a státní arbitráž) již v jiné souvislosti zmíněný zákon č. 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži. Národní shromáždění jej schválilo ještě před přijetím občanského zákoníku, ale vycházel ze stejné koncepce a spolu s obecnými ustanoveními v ústavě a v občanském zákoníku vytvářel – ještě v rámci občanského práva – základ specifického práva hospodářských závazků. Hospodářské smlouvy upravoval velmi stručně. Jejich funkcí bylo zajistit plnění hospodářského plánu a uzavíraly je, řečeno dobovou terminologií, „*podniky a orgány socialistického sektoru*“.³²⁸ Podobně jako starší vyhláška znal rámcové hospodářské smlouvy a dílčí hospodářské smlouvy, ale přidal k nim ještě smlouvy přímé, zavírané mezi bezprostředními dodavateli a odběrateli. A aby bylo možno zajistit dodávky zboží již na počátku roku, než vláda schválí prováděcí plány, umožňoval uzavřít smlouvy předběžné. Předmětem hospodářských smluv byly výrobky, jakož i služby a práce, šlo tedy o smlouvy o dodávce a odběru široce pojímaného zboží. Na jeho základě pak vyhlášky Státního úřadu plánovacího a zainteresovaných ministerstev v letech 1950 až 1952 diferencovaně podrobněji upravily hospodářské smlouvy o dodávkách a odběru výrobků, služeb a prací (bez stavebních smluv a smluv v dopravě), ve stavebnictví, v nákladní dopravě a o dodávce a odběru vývozních investičních celků.³²⁹ V roce 1953 prvé dvě nahradily vyhlášky, které reagovaly na novou metodiku hospodářského plánování.³³⁰ Nová vyhláška Státního úřadu plánovacího o hospodářských smlouvách o dodávce a odběru výrobků upravila podle sovětského vzoru kontraktální povinnost tak, že odběrateli ukládala povinnost podepsat i takový návrh smlouvy, s nímž nesouhlasí (a pořídit soupis změn, které navrhuje).

Uvedené předpisy jsou jen zlomkem podzákonných norem, kterými v tomto období ústřední orgány státní správy zásobovaly podřízené instituce. Díky nim se hospodářské zákonodárství rychle rozrostlo do nepřehledné pavučiny, která adresátům komplikovala život. Jak

³²⁷ Obě citace ČAPEK, K., *Předmět a systém československého hospodářského práva*. Praha: Academia, 1984, s. 133.

³²⁸ Podle § 1 to byly „*státní, národní a komunální podniky, po případě jiné orgány spravující národní majetek, akciové společnosti zřízené k provozování zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství, Ústředí pro hospodaření se zemědělskými výrobky, zapsané společenstvo s ručením obmezeným, Velkodistribuční podnik, zapsané společenstvo s ručením obmezeným, dále orgány veřejné správy nebo orgány pověřené úkoly veřejné správy, jakož i lidová družstva*“.

³²⁹ Vyhl. č. 376/1951 Ú. l. I. (hospodářské smlouvy o dodávkách a odběru výrobků, služeb a prací bez stavebních smluv a smluv v dopravě), č. 682/1950 Ú. l. (hospodářské smlouvy ve stavebnictví), č. 246/1951 Ú. l. I. (hospodářské smlouvy v nákladní dopravě) a č. 200/1952 Ú. l. (hospodářské smlouvy o dodávce a odběru vývozních investičních celků).

³³⁰ Vyhl. č. 57/1953 Ú. l. I. (hospodářské smlouvy o dodávkách a odběru výrobků, služeb a prací bez stavebních smluv a smluv v dopravě) a č. 95/1953 Ú. l. (hospodářské smlouvy ve stavebnictví).

jsme již naznačili, podrobná právní úprava zároveň vedla k přesvědčení, že vše plyne z plánovacích aktů a dalších předpisů, takže smluvní úprava hospodářských vztahů je vlastně nadbytečná.

Nově tuto problematiku reglementovalo vládní nařízení o hospodářských smlouvách č. 33/1955 Sb., které vláda vydala na základě zmocnění z § 15, odst. 1 zákona č. 12/1955 Sb., o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1955, a mělo sílu zákona. Hospodářské smlouvy vázalo k plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství a pojímalo je úzce, když v § 1 stanovilo, že se uzavírají „o *dodávce a odběru výrobků, prací a výkonů*“. Příznačné je pokračování § 1, podle nějž hospodářské smlouvy „*blíže určují úkoly stanovené jednotlivým dodavatelům a odběratelům a organisují jejich vzájemné vztahy*“. Tedy nikoliv strany si sjednávají vzájemná práva a povinnosti, ale „*dodavatelům a odběratelům*“ se jimi určují úkoly a organizují vztahy. Nařízení také rozlišovalo rámcové hospodářské smlouvy, které určovaly, kdo s kým a na jaké množství uzavře dílčí smlouvy, dílčí hospodářské smlouvy určující podrobnosti dodávky a odběru a přímé hospodářské smlouvy. Vedle nich mohly podniky uzavírat i sezónní, krátkodobé a další smlouvy. Ustanovení druhé části vládního nařízení (*Zvláštní ustanovení o hospodářských smlouvách*), upravující zejména obsah hospodářských smluv a postup při jejich uzavírání, plnění, změnách a zrušování, platila jen podpůrně, pokud tuto materii neobsahovaly základní podmínky dodávky (základní podmínky odběru) nebo obecné předpisy hlavního arbitra Československé republiky. Zmocnění pro hlavního arbitra Československé republiky a příslušná ministerstva, potřebné k vydávání zmíněných předpisů, obsahovalo vládní nařízení v § 40 a konkretizovalo je v § 41.³³¹ Samostatnou část vláda věnovala zvláštní úpravě závazkových poměrů mezi hospodářskými, rozpočtovými a ostatními organizacemi socialistického sektoru.

Základní podmínky dodávek, k jejichž vydávání byla zmocněna ministerstva, nebyly úplnou novinkou. Zmiňovala se o nich již vyhláška o hospodářských smlouvách o dodávce a odběru výrobků z roku 1953 (č. 57 Ú. l.), avšak do roku 1955 je žádné ministerstvo nevydalo. Jejich účelem bylo jednotně upravit nejdůležitější otázky, společné všem dodavatelům a odběratelům určitého druhu výrobků nebo materiálů, a tak zajistit určitou úroveň konkrétních smluv a usnadnit jejich uzavírání. Byly pro smluvní strany závazné, a tak vlastně dále zužovaly prostor pro uplatnění vůle smluvních stran.

Specifické hospodářské smlouvy vznikající v oboru stavebnictví upravilo zákonné opatření č. 6/1957 Sb. Na základě něj investor uzavíral v souladu se státním plánem rozvoje národního hospodářství generální smlouvy a roční smlouvy, a to na podkladě schváleného úvodního projektu a rozpočtu k němu; případně na podkladě jednostupňové dokumentace. I ono obsahovalo obdobné zmocnění jako předchozí předpis.

Dílčí snaha z let 1957 a 1958 reformovat ekonomickou sféru přivedla na svět i komplexnější úpravu hospodářských vztahů, obsaženou v již zmíněném zákoně č. 69/1958 Sb., o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi. Ten zrušil oba předchozí předpisy a v necelých dvou stovkách paragrafů komplexně upravil celou problematiku hospodářských závazků. Stranou zůstaly jen závazky vznikající v přepravě a ty závazkové poměry, kde alespoň jednou stranou bylo zemědělské družstvo. Zákon sice nadále počítal s podpůrnou platností občanského zákoníku, ovšem svou uceleností pro ni výrazně zúžil prostor. Podle

³³¹ I toho ustanovení je v jistém smyslu pro legislativu padesátých let příznačné: předpis, vydaný na základě zmocnění, sám obsahuje další zmocnění.

důvodové zprávy „kodifikace vychází z myšlenky vytvořit přehledný, jednotný a komplexní předpis, který bude umožňovat a podporovat využívání iniciativy podniků a jejich pracujících, ale zároveň povede podniky – především pomocí vhodných podnětů zejména hmotné zainteresovanosti – k řádnému a ukázněnému plnění jejich úkolů“.³³²

Zákon neupravoval jen vztahy založené smlouvou, ale také vztahy plynoucí z úředních opatření, arbitrážních rozhodnutí, způsobení škody a jiných podobných skutečností. Socialistickým organizacím ukládal povinnost vzájemné pomoci a spolupráce při plnění plánovaných úkolů. Vycházel ze zásady, že závazky mezi socialistickými organizacemi musí být v souladu se zásadami hospodářské politiky Československé republiky, zejména se zásadou hospodárnosti. Setrval na rozlišování dvou typů hospodářských smluv – o dodávce výrobků a o dodávce prací a výkonů, ale zároveň zaváděl velké množství konkrétních smluvních typů určených pro specifické situace a obsahujících detailní podmínky dodávky, od nichž se strany nemohly odchýlit. Pro oblast dodávek výrobků upravoval dodávkové smlouvy a tzv. kapacitní smlouvy, které měly být základem dlouhodobé spolupráce dodavatele a odběratele a přispět ke stabilizaci jejich smluvních vztahů. V rámci hospodářských smluv o pracích a výkonech rozlišoval smlouvy o průzkumných nebo projektových pracích, o podkladech dodávaných bezplatně, o stavebních pracích, o montážních pracích, o dodávkách pro investiční celky a zvláštní smlouvu o pracích a výkonech. Poslední typ smluv se podle důvodové zprávy měl uzavírat například o běžných a středních opravách, o technické pomoci, o účasti při zkušebním provozu odevzdané a převzaté průmyslové kapacity apod.

V porovnání s dřívější úpravou dal nový zákon podnikům při uzavírání hospodářských smluv poněkud více prostoru pro rozvíjení vlastní iniciativy, ale s ohledem na plánovité řízení ekonomiky smluvní volnost omezoval úpravou kontraktní povinnosti, která mohla vyplývat nejen ze zákona, ale též z prováděcích předpisů. Úkolem hospodářských smluv tak stále bylo pouze konkretizovat plánovací dokumenty a pod hrozbou majetkové sankce zabezpečit plnění úkolů, které v nich byly obsaženy. Měly a mohly plnit i funkci zpětné vazby a ověřovat reálnost plánovacích aktů, ale přílišný centralismus a pro vyšší řídicí instance pohodlné striktní trvání na naplánovaných úkolech tuto možnou funkci potlačovalo.

4.4.4 Občanské nebo hospodářské právo?

Ve druhé polovině padesátých let se v socialistické právní vědě začalo vášnivě polemizovat o systému socialistického práva. Impulsem se staly teoretické diskuse vedené v Sovětském svazu,³³³ ale v Československu dostaly vlastní dynamiku a v první polovině šedesátých let vyvrcholily sporem o uznání hospodářského práva jako samostatného právního odvětví.

Na vědecké konferenci k otázce systému práva, uspořádané Ústavem práva ČSAV už v roce 1957, na sebe narážely názory prezentované Viktorem Knappem, Jirím Boguszakem a Pavlem Levitem. Jejich odrazem se stalo především odlišné nazírání na úpravu hospodářských vztahů. Spor se vedl především o to, co má být základním kritériem, vymezujícím právní odvětví. Podle V. Knappa jím mělo být určité specifické lidské chování ve společen-

³³² www.psp.cz, Digitální knihovna, Digitální knihovna, NS RČS 1954–1960 – tisk č. 246.

³³³ Diskuse zahájena v roce 1956 na stránkách časopisu *Sovetskoje gosudarstvo i pravo*. K ní KNAPP, V., *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959, s. 29–39.

ských vztazích.³³⁴ „Systém práva je tudíž třeba vytvořit podle specifík právem upravovaného lidského chování v určitých společenských vztazích“, napsal v článku, v němž jednak shrnoval závěry diskuse, a jednak obhajoval své stanovisko. Podle J. Boguszaka naopak základní diferenciativní kritérium spočívalo v samotných společenských vztazích. Pavel Levit v souvislosti s formováním nového právního odvětví akcentoval vedle vzniku nových společenských vztahů zájem vládnoucí třídy na relativně samostatné a zevrubné úpravě těchto vztahů.³³⁵

Konkrétní diskuse o podobě úpravy hospodářských vztahů reagovaly na neutěšený stav, kdy roztržičnost právní úpravy, zejména záplava resortních direktiv, a časté změny právních aktů podřývaly důvěru v efektivitu právní regulace hospodářských vztahů a prohlubovaly nezáměr o právo, vnímané v podstatě jen jako vnější forma direktivy „shora“. Nebyly československou specialitou, protože o samostatném hospodářském právu uvažovali v Sovětském svazu už ve třicátých letech a později též v Maďarsku, Polsku nebo Německé demokratické republice (NDR). Nejblíže k jeho kodifikování byli asi na konci padesátých let v NDR, když se za existenci samostatného hospodářského práva postavila praktický celá odborná obec. Avšak v roce 1959, po vydání Základů občanského zákonodárství SSSR a svazových republik, které s existencí samostatného hospodářského práva nepočítaly, ztratila tato koncepce rychle podporu.³³⁶

V Československu otevřel diskusi k začínající rekodifikaci československého práva v roce 1960 časopis *Socialistická zákonnost*. Nastartoval ji článkem Stanislava Stuny *K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací*. Podle autora, jednoznačně se stavícího za samostatné hospodářské právo, bylo „hlavní brzdou správného právního vyjádření socialistických majetkových vztahů ... konzervativní 'civilistické' pojetí této úpravy, vycházející z abstraktních právních kategorií ekonomiky založené na prosté zboží výrobě“, které „nerozlišuje zvláštní a specifický charakter právních vztahů v obou ekonomických sférách, ve sféře uspokojování životních potřeb občanů a ve sféře hospodářské (výrobní)“, tak, jak se postupně vyvinuly. Proto „vracet se k jednotné úpravě majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací by znamenalo velký krok zpět i vůči současnému stavu“ a nakonec by „takový 'jednotný' zákon byl stejně neorganickým slepencem úpravy dvojí problematiky a byl by nepřehledný a obsahově nesmírně obsáhlý“.³³⁷ Diskutovalo se i na stránkách časopisů *Právník*, *Právní obzor* nebo *Právnícké štúdie*. Do diskusí se v letech 1960 až 1964 dále na jedné straně zapojili například K. Čapek, J. Eliáš, J. Glos, J. Kobr, V. Kvasnička, M. Šimončíč, J. Štěpina a R. Chalupa, na druhé straně V. Knapp, J. Fiala, A. Kanda, Š. Luby nebo J. Švestka a mnoho dalších.³³⁸

³³⁴ KNAPP, V., K otázce systému československého socialistického práva. In: *Stát a právo IV*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 207–218, s. 209.

³³⁵ LEVIT, P., Poznámky k otázce systému práva. In: *Stát a právo IV*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 219–222.

³³⁶ K diskusím v jiných zemích například KNAPP, V. – PLANK, K. a kol., *Učebnice československého práva občanského*. Praha: Orbis, 1965, s. 20 a násl.

³³⁷ Citace v tomto odstavci STUNA, S., K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací. In: *Socialistická zákonnost*, roč. VIII/1960, s. 236, 232 a 233.

³³⁸ Srovnej například v *Socialistické zákonnosti* dále články R. Chalupy, J. Kobry nebo J. Štěpiny, v *Právníku* články K. Čapky, J. Švestky, J. Špišiaka, J. Eliáše a J. Glose, V. Knappa, Z. Kratochvíla, A. Kandy, M. Knappové nebo I. Tomsové. V *Právníckých štúdiích* se k nim připojili M. Šimončíč, Š. Luby nebo opět J. Špišiak.

Zastánci koncepce samostatného hospodářského práva v diskusi v souladu se S. Stunou argumentovali zejména tím, že majetkové vztahy vznikající při „*uspokojování životních potřeb občanů*“ a plánem řízené majetkové vztahy mezi socialistickými organizacemi jsou diametrálně rozlišné, neboť hospodářské vztahy obsahují „*horizontální*“ i „*vertikální*“ prvky (pokud se nebudeme bránit – jak to činili tvůrci této koncepce – tradiční terminologii, můžeme říci prvky soukromoprávní i veřejnoprávní). V podstatě tedy šlo o to, že vztahy mezi podniky vznikaly jako mezi rovnocennými subjekty ve formě smluv, tedy jako tradiční závazkové vztahy (horizontální prvek), ale zároveň jejich vznik, změnu a zánik mohly svými plánovacími a řídicími akty ovlivňovat řídicí orgány (vertikální prvek). Hospodářské právo proto podle nich mělo své samostatné místo někde mezi právem občanským a správním. Majetkové vztahy mezi socialistickými organizacemi byly tedy podle nich principiálně odlišné od obdobných vztahů, jejichž subjekty jsou i občané.

Na druhém pólu stála silná skupina civilistů kolem Viktora Knappa,³³⁹ která prosazovala začlenění hospodářského závazkového práva do připravovaného občanského zákoníku. Zastánci tohoto řešení akcentovali podobnost lidského chování v hospodářských a občansko-právních vztazích. Z ní vyvozovali, že hospodářské závazkové právo patří do práva občanského a je pouze zvláštní úpravou, obsahující dílčí odchylky od obecného obligačního práva. Svým odpůrcům vytýkali, že si myšlenku samostatného hospodářského práva a priori osvojili a teprve následně pro ni hledali zdůvodnění.³⁴⁰ Přívrženci samostatného hospodářského práva naopak zpochybňovali jejich východisko – lidské chování v právních vztazích brané jako určující kritérium členění právního řádu – tvrzením, že akcentovat by se měl vždy celý právní vztah, nejen jeho dílčí prvek, jímž lidské chování je.³⁴¹ A protože občanské právo podle nich mělo upravovat „*společenské vztahy při uspokojování hmotných a kulturních potřeb pracujících*“, svou podstatou odlišné od hospodářských vztahů, bylo třeba samostatné úpravy.

Konečné rozhodnutí tohoto teoretického sporu přišlo z politických kruhů. Myšlenka kodifikovat hospodářské vztahy, a tak položit základ vzniku samostatného právního odvětví a vědecké a pedagogické disciplíny, dal ÚV KSČ konkrétní výraz ve svém usnesení z konce roku 1960. Nakonec se tedy cestou shora prosadila koncepce samostatné úpravy v hospodářském zákoníku, vyvozovaná z přesvědčení, že vztahy mezi socialistickými organizacemi, které zákoník především upravoval,³⁴² se svou podstatou liší od „*uspokojování hmotných a kulturních potřeb pracujících*“, reglementovaných občanským zákoníkem.

Připravovaný zákoník ovšem zůstal v zemích sovětského bloku solitérem, protože v žádné z nich obdobný předpis vydán nebyl. Konstituování samostatného hospodářského práva v Československu tak – v rámci zásadních otázek naprosto výjimečně – nemělo jinak tradiční oporu v sovětském právu.

³³⁹ Srovnej zejména KNAPP, V., K otázce systému československého socialistického práva. In: *Stát a právo IV*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 207–218.

³⁴⁰ ELIÁŠ, J. – GLOS, J., K nové kodifikaci občanského práva. In: *Právník*, roč. CI/1962, s. 306–307.

³⁴¹ Tak argumentoval například SPIŠIAK, J., Hospodářské právo – zákonitý důsledek diferenčního procesu práva. In: *Právník*, roč. C/1961, s. 802–813.

³⁴² Podle dobové učebnice se předmětem jeho úpravy stal „*zejména okruh plánovitě řízených zbožních vztahů mezi socialistickými organizacemi*“; (STUNA, S. a kol., *Hospodářské právo*. Praha: Orbis, 1966, s. 8). K tomu například i OEHM, J., Několik poznámek o předmětu a systému československého hospodářského práva. In: *AUC – Iuridica*, 1965, č. 2, s. 163–176.

4.5 HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO V LETECH 1964 AŽ 1990

4.5.1 Přijetí, změny a doplnění hospodářského zákoníku

4.5.1.1 Hospodářský zákoník

Z předchozích výkladů plyne, že hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb. vznikl jako důsledek stavu, kdy hospodářské vztahy právní řád upravoval dílčími předpisy s podpůrnou platností občanského zákoníku³⁴³ a politické orgány autoritativně rozhodly o samostatné úpravě hospodářských vztahů mimo velmi úzce pojatý občanský zákoník. V uvolňující se politické atmosféře ovšem diskuse o vhodnosti tohoto řešení probíhaly i v pozdějších letech, kdy se už pracovalo na přípravě textu hospodářského zákoníku a v rozporu s letitou tradicí se budovala „berlínská zed“³⁴⁴ mezi občanským právem a disciplínami, které se z něj oddělily.

Nová kodifikace shrnula, utřídila a nově reglementovala podstatnou část problematiky rodícího se hospodářského práva, když upravila vztahy vznikající při plánovitém řízení národního hospodářství a při vlastní činnosti socialistických organizací s výjimkou vztahů, jejichž úpravu obsahují jiné právní předpisy (občanský zákoník, zákoník práce a zákoník mezinárodního obchodu). Členila se na Preambuli, Zásady hospodářských vztahů (články I.–X.) a dvanáct dále členěných částí. V nich zákonodárce upravil zásady plánování a financování hospodářské činnosti, hospodářskou soustavu a rámcově i vztahy mezi jednotlivými řídicími orgány. Pojednal také o organizaci hospodářské činnosti, postavení socialistických organizací, jejich hospodaření, závazkových vztazích socialistických organizací včetně jejich majetkové odpovědnosti za porušení stanovených povinností a také o platebních a úvěrových vztazích.

4.5.1.2 Ekonomické a politické souvislosti předlistopadových novelizací hospodářského zákoníku

Podobně jako jiné předpisy na počátku šedesátých let ani hospodářský zákoník nebyl intaktní vůči ekonomickým a politickým změnám, jimiž československá společnost v letech 1964 až 1989 prošla, a byl několikrát novelizován. Realizované změny z doby před rokem 1989 se ovšem vesměs týkaly jen jednotlivostí a nijak nenarušovaly jeho koncepci. Obsahu zákoníku se dotkly, resp. měly dotknout, zejména reformní snahy z druhé poloviny šedesátých a osmdesátých let.

Zmínili jsme se o tom, že v roce 1962 zcela ztroskotal třetí pětiletý hospodářský plán a stranické vedení začalo vážavě připravovat novou reformu hospodářského mechanismu, která měla do direktivně řízené socialistické ekonomiky začlenit některé prvky tržního mechanismu. V průběhu tzv. pražského jara, kdy se nová koncepce dále rozvinula, vtělili reformní strániční ekonomové své představy o budoucím směřování ekonomiky do akčního programu KSČ a návrhů připravených pro sjezd odborů. V novém konceptu chtěli spojit přednosti centrálního plánování a „socialistické tržní ekonomiky“. Kritizovali splynutí poli-

³⁴³ Komentář k hospodářskému zákoníku a k zákonu o hospodářské arbitráži. I. A., B., II., III. Praha: Institut ČSK VŘ, 1971.

³⁴⁴ BEJČEK, J., Das ABGB und das tschechische Zivil- und Handelsrecht. In: GEISTINGER, M. – HAARER, F. – MOSLER, R. – RAINER, J. M., 200 Jahre ABGB – Ausstrahlungen. Die Bedeutung der Kodifikation für andere Rechtskulturen. Wien: Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2011, s. 176.

tické a ekonomické moci, příznačné pro celé období od roku 1948, a usilovali o rozvolnění direktivního plánování a aktivnější využívání nástrojů tržního hospodářství. To mělo vést ke zvýšení ekonomické odpovědnosti podniků a s tím spojenému snížení ekonomického ochrannářství, v rámci nějž stát – na úkor úspěšných – poskytoval pomoc neefektivním podnikům.

Samostatné podniky, a to státní podniky, působící v oborech jako energetika, těžba surovin nebo doprava, autonomní národní, družstevní a také malé soukromé podniky, uplatňující se v terciálním sektoru, tj. v oblasti služeb obyvatelstvu, chtěli tvůrci reformy vystavit podmínkám hospodářské soutěže. Jejich hodnocení mělo vycházet ze skutečného ekonomického efektu, z jejich schopnosti zhodnotit vklady a investice. Měly získat volnost ke sdružování a kooperování podle vlastních potřeb, případně i možnost zakládat nové podniky. Na vytváření jejich řídicích orgánů měli získat vliv zaměstnanci. Program kladl důraz také na využívání výsledků vědeckotechnické revoluce, uvolnění v oblasti zahraničního obchodu a osvození zemědělství od centrálního poručnickování.

Role státního ekonomického řízení a plánování sice měla oproti dřívější době poněkud ustoupit do pozadí, ale rozhodně neměla být zcela potlačena. Novým úkolem řídicího centra a plánu bylo v celostátním měřítku stanovit všeobecný rámec rozhodování podniků, sladovat dílčí zájmy jednotlivých odvětví a podniků a vytvářet hospodářské překážky proti nežádoucím důsledkům tržních zájmů v takových oblastech jako je životní prostředí nebo kultura.

Koncepce „pražského jara“ vzaly za své po srpnové invazi spojeneckých vojsk. Nástup normalizace vedl k zásadnímu odmítnutí, opuštění a dokonce kriminalizování reformního programu z konce šedesátých let. Dílčí reformní zásady z let 1968 a 1969 proto brzy eliminovala novela zákoníku obsažená v zákoně č. 138/1970 Sb. a zákon č. 145/1970 Sb., o národohospodářském plánování.

V roce 1970 připravily stranické orgány další pětiletý plán, jehož pojetí mělo pomoci překonat frustraci spojenou s vyústěním dění v roce 1968. Ekonomika se znovu vrátila k tuhému centrálnímu řízení, i když více zohledňujícímu potřeby občanů. Plán se proto zaměřil především na zvyšování jejich životní úrovně a v tomto směru se jej podařilo celkem úspěšně naplnit. Negativním vkladem pro budoucnost však byl neúspěch při zvyšování efektivnosti výroby a stále zřetelnější zaostávání při aplikaci vědeckých výsledků v praxi, charakteristické pro celé následující období, v němž se ekonomika postupně propadla do hluboké strukturální krize. Situaci v tomto směru měla zlepšit novela hospodářského zákoníku č. 165/1982 Sb., doplňující do něj část VIII.A, obsahující úpravu vědeckotechnického rozvoje (a část XI.A, upravující hospodářské pokuty).

V polovině osmdesátých let, z části i pod vlivem politických změn v Sovětském svazu, začaly stranické a státní orgány jednat. Cestu z krize měl přinést – v socialistických poměrech radikální – reformní program z roku 1987, známý jako *Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR* a vtělený do usnesení vlády ČSSR č. 283/1987, o právním zabezpečení přestavby hospodářského mechanismu.³⁴⁵ Aniž by se to jakkoliv připomínalo, částečně navazoval na koncepci z roku 1968. Předpokládal také dalekosáhlé zásahy do právního řádu, zejména právě do hospodářského práva, ale též do pracovního nebo zemědělsko-družstevního práva. Do úpravy předlistopadového hospodářského práva se už ale nestačil promítnout a svým způsobem již předznamenával krach celého předlistopadového režimu.

³⁴⁵ K připravované reformě především PULLMANN, M., *Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.

4.5.1.3 Doplnění hospodářského zákoníku

Hospodářskoprávní vztahy v tomto období neupravoval jen hospodářský zákoník. Dotýkaly se jich i další zákony, zejména však dlouhá řada podzákonných předpisů.

Do sféry národohospodářského plánování a řízení národního hospodářství zasahoval zmíněný zákon o národohospodářském plánování č. 145/1970 Sb. a zákon č. 134/1970 Sb., o pravidlech státního rozpočtu československé federace a o zásadách hospodaření s rozpočtovými prostředky státních rozpočtů federace a republik (rozpočtová pravidla), novelizovaný v roce 1985. Na úpravu socialistického vlastnictví a socialistických organizací obsaženou v hospodářském zákoníku zase navazovaly zákon č. 114/1964 Sb., o některých opatřeních týkajících se podnikového rejstříku, a zákon č. 42/1980 Sb., o hospodářských stycích se zahraničím, novelizovaný v roce 1988 (a pak opakovaně po listopadu 1989).

Zcela mimo zákoník Národní shromáždění uzákonilo průmyslová práva a včlenilo je do zákonů č. 84/1972 Sb., o objevech, vynálezech, zlepšovacích a průmyslových vzorech, č. 8/1952 Sb., o ochranných známkách a chráněných vzorech, a č. 159/1973 Sb., o ochraně označení původů výrobků, přičemž v této oblasti platila i řada mezinárodních smluv. Nelze opomenout ani již zmíněnou úpravu hospodářské arbitráže a arbitrážního řízení v zákoně č. 121/1962 Sb., která v následujících letech doznala některých změn.³⁴⁶

Z podzákonných předpisů si zaslouží zvláštní pozornost významné základní podmínky dodávky (ZPD). Vydávala je zpravidla ve formě vyhlášky publikované ve Sbírce zákonů ministerstva, případně vrcholný orgán státní arbitráže. V návaznosti na ustanovení hospodářského zákoníku podrobněji upravovaly dodávkové podmínky pro jednotlivé skupiny výrobků a prací. Jejich zvláštností bylo, že se v případě potřeby mohly odchýlit od ustanovení hospodářského zákoníku a že se vztahovaly na všechny dodávky výrobků nebo prací příslušného druhu, i když dodavatelskou organizaci neřídilo to ministerstvo, které podmínky vydalo.³⁴⁷

4.5.2 Hospodářskoprávní úprava v období let 1964–1989

V této části našeho pojednání³⁴⁸ chceme po obecnější charakteristice především ukázat, jaká byla dobová právní úprava subjektů hospodářskoprávních vztahů a závazkových typů. Náš výklad však stále může mít v některých případech i praktický aspekt, neboť podle současně platného obchodního zákoníku se vztahy vzniklé před jeho účinností, tj. před 1. lednem 1992, řídí předpisy dosavadními (rozumějme předpisy dřívějšími platnými před účinností ob-

³⁴⁶ Blíže, ČORNEJOVÁ, A. Vybrané zásady arbitrážního procesu a ich uplatnenie. In: *Právny obzor*, roč. 70, 2/1987, s. 106–116.

³⁴⁷ Tento stručný přehled je převzat z výkladů v učebnici VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk 2010, s. 605–606.

³⁴⁸ Navazujeme a vycházíme z našich publikací: MAREK, K., K nové úpravě poskytování úvěrů. In: *Moderní řízení*, 1986, č. 4, s. 62–64; týž, Poznámky k předpisu vývozních investičních celků. In: *Podniková organizace*, 1986, č. 12, s. 568–572; týž, Nad novelou hospodářského zákoníku a zákona o hospodářské arbitráži. In: *Kontrola*, 1988, č. 7, s. 25–29; týž, Právní úprava platebních a úvěrových vztahů. In: *Finance a úvěr*, 1988, č. 12, s. 847–855; týž, K problematice subjektů hospodářskoprávních vztahů. In: *Hospodářský zpravodaj*, 1988, č. 21, s. 25–26; týž, Akciové společnosti. In: *Moderní řízení*, 1989, č. 3, s. 57–60; týž, Akciové společnosti a podniky se zahraniční majetkovou účastí. In: *Vedecké riadenie*, 1989, č. 4, s. 11–16; týž, K aktuálním otázkám podnikového rejstříku. In: *Právník*, 1989, č. 8, s. 710–720; týž, Typy smluv k přípravě a provedení investiční výstavby. In: *Hospodářský zpravodaj*, 1990, č. 4, s. 41–48; týž, Ke konstituování obchodního práva. In: *Národní hospodářství*, 1991, č. 12, s. 24–27.

chodního zákoníku). Počet takových vztahů se ovšem s plynutím času snižuje. S tehdejšími hospodářskými smlouvami se lze dodnes setkat také při posuzování platnosti nabývacích titulů k nemovitostem.

Dlužno znovu připomenout, že ustanovení hospodářského zákoníku byla kogentní (velmi výjimečně alternativně kogentní, když si smluvní strany mohly vybrat jednu z předvídaných možností). K úpravě podrobností jednotlivých druhů plnění byly postupně vydávány prováděcí předpisy k hospodářskému zákoníku, především se jednalo o zmíněné základní podmínky dodávek – ZPD (např. ZPD pro strojírenské výrobky, pro dodávku zemědělských výrobků a potřeb, pro stavební práce apod.). Tyto předpisy měly rovněž kogentní obsah a jejich počet stoupl postupně až na osm desítek.

Jak jsme již uvedli, hospodářský zákoník v úvodních částech upravoval obecné otázky včetně problematiky subjektů, v části V. byl upraven podnikový rejstřík a počínajíc částí VI. byla právní úprava věnována hospodářským závazkům, a to nejprve společným ustanovením a posléze ustanovením, která se zaměřovala na jednotlivé druhy závazků. Nejrozsáhlejší byla část VIII. o hospodářských závazcích v investiční výstavbě (více než 60 paragrafových ustanovení). Rozsáhlá úprava investiční výstavby se projevuje i rozsahem textu věnovaného tomuto tématu v našem pojednání.

Nehodnotíme-li účel a obsah hospodářského zákoníku, ale zaměříme-li se na jeho legislativně technické zpracování, pak se jeví, že šlo o předpis poměrně vysoké úrovně. Hospodářský zákoník měl cca 400 paragrafových ustanovení a spolu s prováděcími předpisy tvořil soustavu s odhadovanými 8000 ustanoveními, takže právně byla upravena prakticky každá dílčí otázka. To ovšem svazovalo iniciativu subjektů k možným individuálním řešením, která by smluvním stranám vyhovovala lépe. Proto byl obsah prováděcích předpisů, které upravovaly v mnohých případech vše velmi detailně, v polistopadovém dožívání platnosti hospodářského zákoníku alespoň redukován (a to u každých ZDP z řádově stovky ustanovení jen na úpravu v řádu jednotek těchto ustanovení). Z tohoto pohledu je v současné době dožívající obchodní zákoník vydaný pod č. 513/1991 Sb. a účinný od 1. ledna 1992 v závazkové části svou stručnou a zásadně dispozitivní úpravou rozhodně vhodnějším předpisem.

4.5.2.1 Preambule hospodářského zákoníku, Zásady a základní pojmy

Preambule byla politickým prohlášením,³⁴⁹ v jehož závěru autoři po politických prohlášeních (o vybudování socialismu, významu plánovitého řízení, demokratickém centralismu apod.) konstatovali nutnost „*upevňovat socialistický právní řád zejména zdokonalováním právních norem upravujících hospodářsko-organizační činnost*“ a význam a zvláštnosti „*vztahů vznikajících při řízení národního hospodářství a při hospodářské činnosti socialistických organizací*“ a dovodili možnost a potřebu komplexní úpravy těchto vztahů.

Zásady hospodářského zákoníku obsahovaly základní teze důležité pro interpretaci a aplikaci následných ustanovení zákoníku. Výchozí princip fungování národního hospodářství zákonodárce vtělil do jejich prvního článku. Národní hospodářství podle něj tvoří jednotný celek řízený pod vedením komunistické strany státem podle zásad demokratického centralismu. Jednotnost zaručovala existence hospodářské soustavy opřené o jednotnou hospodářskou politiku státu a o systém plánovitého řízení národního hospodářství. Za hlavní ná-

³⁴⁹ Tato pasáž vychází z výkladů L. Vojáčka v učebnici VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk 2010, s. 605–606.

stroj řízení ekonomiky zákoník označil státní plán rozvoje národního hospodářství (článek II.) a všem orgánům a socialistickým organizacím ukládal úkol vyvinout maximální úsilí ke splnění jeho úkolů (článek VI.). Na státní plán rozvoje národního hospodářství navazovaly plánovací akty jednotlivých subjektů hospodářskoprávních vztahů.

Za hospodářskoprávní vztahy se považovaly společenské vztahy, upravené normami hospodářského práva a vznikající při plánovitém řízení hospodářské činnosti a při hospodářské činnosti socialistických organizací, a vztahy s nimi úzce spojené nebo od nich odvozené. Jejich subjekty byly stát, orgány hospodářského řízení, některé mezinárodní organizace, státní, resp. hospodářská arbitráž a zejména socialistické organizace a jejich nižší organizační složky nebo orgány. Významná úloha při zajištění právní jistoty v hospodářskoprávních vztazích se připisovala podnikovému rejstříku, který sloužil k evidenci důležitých skutečností týkajících se socialistických organizací jako subjektů právních vztahů. Do zvláštního oddílu se v něm zapisovaly organizace působící v zahraničním obchodě.

Socialistické organizace, které byly základním článkem národního hospodářství, tvořily podle zákoníku samostatné ekonomické a právní celky. Měly také způsobilost vystupovat v hospodářskoprávních (ale i občansko- a pracovněprávních) vztazích a jejich hospodářská činnost spočívala na socialistickém společenském vlastnictví (články III., IV. a V.). Zákoník rozlišoval státní, družstevní a společenské socialistické organizace. Státní organizace se vyznačovaly tím, že je zřizoval stát a svěřoval jim do správy majetek ve státním socialistickém vlastnictví (národní majetek). Družstevní a společenské organizace hospodařily s majetkem vlastním (v družstevním socialistickém vlastnictví, resp. ve vlastnictví socialistických společenských organizací) a s majetkem svěřeným do užívání, což mohl být i majetek ve státním společenském vlastnictví.

Hospodářské závazky mohly podobně jako dříve vzniknout na základě různých skutečností, především hospodářských smluv, plánovacích aktů, jednostranných právních úkonů socialistických organizací (dodávkových příkazů), opatření řídicích orgánů nebo hospodářské (státní) arbitráže a z porušení povinnosti socialistických organizací. Z nich zákonodárce vyzvedl jako nejdůležitější nástroj vzájemné spolupráce socialistických organizací při plnění plánovaných úkolů hospodářské smlouvy (článek VII.). Zároveň s tím zdůraznil majetkovou odpovědnost socialistických organizací za plnění povinností (článek VIII.).

Hospodářskými smlouvami, jak to dále podrobněji rozvedeme, se rozuměly dvoustranné či vícestranné právní úkony socialistických organizací, uzavírané při plnění plánu nebo při jiných formách hospodářské spolupráce socialistických organizací. Rozlišovaly se smlouvy o přípravě dodávek, dodávkové (realizační) hospodářské smlouvy a jiné smlouvy nebo dohody mezi organizacemi. Smlouvy o přípravě dodávek obsahovaly závazek uzavřít do určité doby a na stanovený rozsah plnění budoucí dodávkovou smlouvu. Na jejich základě tedy vznikala kontraktační povinnost. Dodávkové hospodářské smlouvy uzavíraly organizace na dodávky výrobků, prací nebo na jiné formy spolupráce. Jejich specifikem bylo, že vznikaly již dohodou o podstatných náležitostech. Jiné smlouvy nebo dohody se mohly týkat doplnění hospodářských smluv a k jejich platnosti se naopak vyžadovala dohoda o celém obsahu. Socialistické organizace byly při uzavírání hospodářských smluv vázány úkoly národohospodářského plánu. I nadále bylo možné závazky z nich změnit nebo mohly zaniknout také na základě rozhodnutí nadřízeného orgánu nebo hospodářské arbitráže.

Mezi základní zásady zákonodárce včlenil také tradiční proklamaci o účasti pracujících na řízení národního hospodářství a princip podřízenosti resortních, podnikových a místních zájmů zájmům celospolečenským (článek IX. a X.).

4.5.2.2 Druhy hospodářskoprávních subjektů

Mezi subjekty hospodářskoprávních vztahů byly řazeny socialistické organizace, stanovené organizační jednotky socialistických organizací, orgány hospodářského řízení a stát.

4.5.2.2.1 Socialistické organizace

Socialistické organizace byly ve své době definovány jako základní organizačně právní forma kolektivu pracujících, podílejících se na společenském životě, zejména na rozšíření socialistické reprodukci, které se účastní jako základní článek plánovacího procesu, vytvářejí relativně uzavřenou informační soustavu, soustřeďují své volné prostředky povinně na účtu Státní banky Československé (SBČS, popř. s jejím souhlasem u jiného peněžního ústavu) a svou činností přispívají k rozvoji společenských vztahů.³⁵⁰

V hospodářském zákoníku se pak uvádělo, že „*socialistickými organizacemi jsou státní, družstevní a společenské organizace, jakož i jiné organizace, jejichž činnost přispívá k rozvoji socialistických vztahů*“ (§ 14 HZ).

Za socialistickou organizaci bylo možno dále označit zásadně jen takový útvar, který měl způsobilost vystupovat v hospodářských vztazích svým jménem a na svou majetkovou odpovědnost (§ 17 HZ). Tato způsobilost vyžadovala, aby organizace měla jméno a sídlo a také majetek, který vlastnila nebo jí byl svěřen do správy (později se místo práva správy uvádělo, že měla právo s ním hospodařit).³⁵¹

Socialistické organizace bylo možno členit jednak podle organizačních principů, na kterých byly vybudovány, jednak podle forem společenského vlastnictví.³⁵²

Podle základního organizačního principu se rozeznávaly socialistické organizace založené jednak na principu pracovních vztahů (lidé v organizaci byli k ní v pracovním poměru), jednak na principu členském (organizace byla tvořena lidmi – svými členy). Organizacemi založenými na členském principu byla především lidová družstva a společenské organizace.

Podle forem společenského vlastnictví se socialistické organizace třídily na organizace státní, družstevní, společenské a jiné. Státní organizace se dělily na organizace hospodářské, rozpočtové, příspěvkové a jiné státní organizace (zejména účelové fondy). Družstevními organizacemi byla družstva, vyšší družstevní organizace (Ústřední rada družstev, svazy družstev), družstevní podniky a společné podniky. Společenskými organizacemi byly politické organizace (tj. politické strany a Národní fronta), ostatní dobrovolné organizace a hospodářská zařízení a podniky těchto společenských organizací.³⁵³ Mezi jiné socialistické organizace

³⁵⁰ PŘIBYL, Z. Subjekty hospodářskoprávních vztahů. In: *Československé hospodářské právo*. Praha: Panorama 1979, s. 60.

³⁵¹ Kromě socialistických organizací existovaly i organizace ostatní, jejichž činnost nebyla v rozporu se společenským a státním zřízením (např. některé organizace církevní). Jejich vztahy se neřídily hospodářskoprávními předpisy, ale zejména normami práva občanského.

³⁵² Srov. PELIKÁNOVÁ, I. – STAŇKOVSKÝ, V. – JEŽEK, T., *Obchodní právo*. 1. díl, 2. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 83.

³⁵³ Tamtéž, s. 83–84.

se začleňovaly organizace s typicky hospodářským charakterem, například podniky zahraničního obchodu, Československá obchodní komora, organizace vzniklé na základě smlouvy o sdružení (§ 360a HZ), eventuálně mezinárodní hospodářské organizace zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci – RVHP (§ 389a HZ), ústředí advokacie, krajská sdružení advokátů, akciové společnosti apod.

4.5.2.2.2 Stanovené organizační jednotky

Stanovené organizační jednotky (útvary socialistických organizací) – subjekty hospodářskoprávních vztahů byly zejména koncernové podniky a koncernové účelové organizace. Rozsah právní subjektivity koncernových podniků a koncernových účelových organizací byl však užší než rozsah subjektivity samostatných socialistických organizací.

Nařízení vlády č. 91/1974 Sb. stanovilo, že rozsah právní subjektivity koncernových podniků a koncernových účelových organizací vymezoval statut koncernu. Ve statutu tedy bylo stanoveno, jaké úkony mohou koncernové podniky a koncernové účelové organizace provádět vlastním jménem. Některé koncernové podniky tak mohly například uzavírat smlouvy k realizaci výstavby a jiné koncernové účelové organizace například tehdejší smlouvy k provádění vědeckotechnického rozvoje.³⁵⁴ Hospodářskoprávními subjekty byly též nižší organizační složky společenských organizací, o nichž stanovy společenské organizace určily, že mohly svým jménem nabývat práva a zavazovat se k povinnostem (například u některých společenských organizací to byly základní organizace).

4.5.2.2.3 Orgány hospodářského řízení

Orgány hospodářského řízení (nadřízené orgány, ústřední řídicí orgány apod.) byly subjektem hospodářského práva převážně ve vertikálních vztazích. Obor působnosti a pravomoc orgánů hospodářského řízení vyplývaly zejména z ústavněprávních a správněprávních předpisů, z předpisů o výrobně hospodářských jednotkách (VHJ), případně z dalších předpisů. Vertikální vztahy při řízení hospodářské činnosti byly vztahy mezi orgány hospodářského řízení a organizacemi či orgány, vůči nimž byla tato řídicí činnost vykonávána, např. ve vztazích mezi ústředními státními orgány a výrobními hospodářskými jednotkami – VHJ; patřily sem i řídicí vztahy ve VHJ (oborový podnik řídil k němu přidružený národní podnik), vztahy mezi tehdejšími národními výbory a jimi řízenými podniky, rovněž mezi vyššími družstevními organizacemi a lidovými družstvy apod.

Jednotlivé druhy rozhodnutí orgánů hospodářského řízení byly označovány obecným pojmem jako akty hospodářského řízení. Orgány hospodářského řízení mohly být současně samy socialistickými organizacemi (ministerstva, generální ředitelství trustu, oborové podniky řídicí přidružený národní podnik, národní výbory, svazy družstev apod.). Pokud byla ovšem taková socialistická organizace v některém vztahu orgánem hospodářského řízení, nevztahovala se na ni v těchto vztazích některá ustanovení o socialistických organizacích.³⁵⁵

³⁵⁴ Viz. MORAVČÍK, J., Aktuálně otázky rozvoja hospodárskeho práva pri budovaní automatizovaných systémov riadenia. In: *Právny obzor*, roč. 68/1985, s. 683–686.

³⁵⁵ PELIKÁNOVÁ, I. – STAŇKOVSKÝ, V. – JEŽEK, T., *Obchodní právo*. 1. Díl, 2. Vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 104–105.

4.5.2.2.4 Stát jako subjekt hospodářskoprávních vztahů

Jako vlastníku příslušelo státu hmotný národní majetek udržet, užívat jej, nakládat s ním a domáhat se ochrany. Měl též právo pověřovat příslušné organizace výkonem těchto vlastnických práv. Správu hmotného národního majetku vykonávaly státní organizace svým jménem. Správu nehmotného národního majetku vykonávaly státní organizace jménem státu.

4.5.2.2.5 Další subjekty hospodářskoprávních vztahů

Pro určené subjekty, jejich organizační jednotky a určené skutečnosti existovala povinnost zápisu do podnikového rejstříku. Rejstřík vedl okresní soud v sídle krajského soudu. Je možno říci, že rejstřík se obecně netěšil zvláštní vážnosti. V etapách uzavírání mezinárodních smluv o odškodňování znárodněného majetku byl však významným informačním zdrojem. Vedla se tu totiž i agenda dřívějších rejstříků, např. rejstříků živnostenských.

4.5.2.3 Hospodářské závazky

Značná část ustanovení hospodářského zákoníku byla věnována hospodářským závazkům.³⁵⁶ Obecná úprava regulovala mj. i uzavírání hospodářských smluv – podle tehdejší úpravy nemuselo vždy dojít k dohodě o všech náležitostech smlouvy, stačila pak dohoda o náležitostech podstatných, tj. o předmětu plnění a o času plnění, později (podle pozdější právní úpravy) i o ceně; smlouva mohla vzniknout (pokud to nevyloučila povaha závazku) i poskytnutím požadovaného plnění, pokud ho odběratel bez odkladu neodmítl; kromě ní však byly konkrétně upraveny i jednotlivé „závazky k dodávce“ (rozlišení bylo provedeno podle předmětu plnění).

Ideovým východiskem dané doby přitom bylo, aby závazky zásadně vznikaly v návaznosti na úkoly určené v procesu plánování a konkretizovaly je.

4.5.2.3.1 Hospodářské závazky při dodávce výrobků

Hospodářské závazky při dodávce výrobků patřily k nejfrekventovanějším hospodářskoprávním závazkovým typům. Obvykle byly charakterizovány jako závazky, na jejichž základě je jedna organizace (dodavatel) povinna poskytnout ve stanovené nebo smluvené lhůtě druhé organizaci (odběrateli) výrobky určitého množství (a jakosti). Odběratel byl povinen k tomuto plnění spolupůsobit, výrobky odebrat a zaplatit za ně stanovenou nebo smluvenou cenu. Charakteristika závazků k dodávce výrobků byla doplňována o další kritéria.³⁵⁷ Pro tento druh závazků bylo typické, že jím dodavatel prováděl – v rámci běžného hospodaření – „odbyt“ své produkce (byla zde odlišnost od smlouvy o úplatném převodu správy národního majetku „mimo obvyklé hospodaření“ podle § 347 HZ; tehdy například převáděly subjekty svoje základní prostředky, které již nepotřebovaly). Přitom šlo o produkci, u které byl technologický proces výroby zcela ukončen u dodavatele (na rozdíl například od dodávky smontovaného stroje, zařízení nebo konstrukce podle § 311 HZ, kde výkony – například montáže – pokračovaly u odběratele). Prostřednictvím závazků k dodávce výrobků byl prováděn „od-

³⁵⁶ K těmto otázkám blíže např. MAREK, K., *Hospodářskoprávní úprava technologických dodávek*. Brno: UJEP, 1983.

³⁵⁷ OVEČKOVÁ, O., Splnenie hospodárskych záväzkov. In: *Právny obzor*, roč. 55/1976, s. 497–508.

byt“ výrobků jednotkových, „kusových“, nikoliv ucelených souborů technologického zařízení (v čemž byla odlišnost například i od dodávek pro vývozní investiční celky podle části VIII., hl. 2 HZ). Hospodářské závazky při dodávce výrobků byly upraveny v části VII. hospodářského zákoníku a zejména též v řadě základních podmínek dodávek.³⁵⁸ Úprava v hospodářském zákoníku obsahovala ustanovení pro všechny dodávky výrobků a zvláštní ustanovení zejména o dodávkách pro vývoz a dovoz. Úprava vzniku, změn a zániku závazků u dodávek výrobků v tuzemsku neměla příliš odlišností ve vztahu k obecné úpravě hospodářských závazků.

4.5.2.3.2 Hospodářské závazky v investiční výstavbě

a) Podstata investiční výstavby

Při posuzování investiční výstavby se vycházelo především z jejích charakteristických zvláštností, spočívajících především ve významu investiční výstavby: ve významném vlivu investiční činnosti na životní prostředí,³⁵⁹ ve složitých vzájemných vazbách dílčích dodávek, větším počtu zúčastněných organizací i rozsahu jejich spolupůsobení (tedy v složitějších dodavatelsko-odběratelských vztazích), v postupné konkretizaci představ o konečné podobě investiční akce (a tedy postupném vzniku závazků – především postupným uzavírání hospodářských smluv), ve spojení s realizací technického rozvoje (nové investiční akce totiž měly sloužit k ověření a zavádění prvků nové techniky do společenské praxe),³⁶⁰ v poměrně dlouhých lhůtách přípravy a realizace stavby (které byly tehdy slabunami výstavby) a v relativně větším objemu vynakládaných věcných a finančních prostředků.

Tyto zvláštnosti potom také pochopitelně nacházely svoje vyjádření ve významu přípravy investiční výstavby a projektové dokumentace. Právně to bylo vyjádřeno podrobnou a rozsáhlou regulací. Z ekonomického hlediska byla investiční výstavba procesem, jehož výsledkem byly nové základní fondy, popřípadě rekonstrukce a modernizace (na rekonstrukce a modernizace se kladl důraz) základních fondů již existujících. Mohly být výrobního nebo nevýrobního charakteru. Investiční výstavba se připravovala a uskutečňovala v souladu s územněplánovacími podklady a územněplánovací dokumentací, které se vypracovávaly a schvalovaly v rámci územního plánování (podle tehdejšího zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu).

Zvýšené požadavky se přitom kladly na výkon nejdůležitějších odborných funkcí při navrhování a realizaci staveb (například na nutnost zvláštního oprávnění k projektové a inženýrské činnosti, požadavky na výkon dodavatelských funkcí a zvláště tzv. vyšších dodavatelských funkcí, na formování dodavatelských systémů apod.).

b) Přehled základních pojmů

V investiční výstavbě byla důležitá znalost mnoha pojmů, z nichž řada byla určena především předpisem o dokumentaci staveb (který byl průběžně aktualizován).

³⁵⁸ Srov. též výklad jiných autorů, např., SPIŠIAK, J., *Dodávka a odber výrobkov vo svetle arbitrážnej praxe. Nový právny stav*. Bratislava, 1957, s. 654.

³⁵⁹ Blíže, PATAKYOVÁ, M., *Ekologická funkcia hospodárskeho práva*. In: *Právny obzor*, roč. 72/1989, s. 570–580.

³⁶⁰ Srov. SPIŠIAK, J. a kol., *Zmluvy v oblasti výzkumu a vývoja*. Bratislava, 1969, s. 166.

Stavbou se rozuměl souhrn stavebních prací včetně dodávek stavebních hmot a dílů a dodávek strojů a zařízení včetně jejich montáží, náradí a inventáře, prováděný zpravidla na souvislém místě a v souvislém čase, jehož účelem bylo vybudování nových základních prostředků (novostavba) nebo změna dosavadních základních prostředků (rekonstrukce, modernizace, nástavba, přístavba a stavební úpravy), které měly jako celek plnit samostatnou technickoekonomickou, popřípadě jinou společenskou funkci. Souborem staveb se rozuměly vzájemně provozně a ekonomicky souvisící stavby, jimiž se uskutečňovala rozsáhlá nebo dlouhodobá investiční výstavba na souvislém území nebo ke společnému účelu na různých místech. Stavba se přitom členila na stavební a technologickou část. Stavební část pak sestávala ze stavebních objektů, což byly prostorově ucelené nebo alespoň technicky samostatné části stavby, které plnily vymezenou účelovou funkci. Technologickou část tvořily (v základním členění) provozní celky a provozní soubory (popřípadě dílčí provozní soubory).³⁶¹

Pojem provozního celku a provozního souboru rovněž definoval předpis o dokumentaci staveb a příslušné základní podmínky dodávek. Provozní soubor (dílčí provozní soubor) byl souhrnem strojů a zařízení včetně montáží a inventáře, který sloužil k zajištění samostatného (dílčího) technologického nebo obdobného netechnologického procesu a býval zpravidla uváděn do provozu v souvislém čase.³⁶² Provozní celek byl souhrn vzájemně navazujících provozních souborů včetně jejich montáží a inventáře, který sloužil k zajištění samostatného uceleného technologického nebo obdobného netechnologického procesu a byl zpravidla uváděn do provozu v souvislém čase.

Další základní pojmy obsahovaly prováděcí předpisy k hospodářskému zákoníku – základní podmínky dodávek (ZPD).

Základní podmínky dodávek strojírenských vyšších a některých dalších dodávek pro tuzemskou investiční výstavbu (ve zkratce uváděné jako ZPD – TIC) byly určeny:

- a) souborem strojů a zařízení funkčně ucelenou, vzájemně propojenou soustavu strojů, zařízení a přístrojů, zajišťující přímo nebo nepřímo alespoň dílčí samostatný technologický proces, a to zpravidla na úrovni provozního souboru;
- b) vyššími dodávkami dodávky jednoho nebo několika souboru strojů a zařízení, prováděné jako generální dodávky (GD), finální dodávky (FD), nebo finální poddodávky;
- c) finální dodávkou či dodávkou souboru, vycházející z rozsahu provozního souboru podle dohodnutého členění v přípravné a projektové dokumentaci (finální poddodávkou se rozumí dodávka části finální dodávky na úrovni dílčího provozního souboru);
- d) generální dodávkou či dodávkou vzájemně navazujících finálních dodávek, vycházejících z rozsahu provozního celku podle dohodnutého členění v přípravné a projektové dokumentaci.

Za generální dodávku bylo ovšem možno označit i dodávku stavební části stavby, tj. dodávku realizovanou podle Základních podmínek dodávek stavebních prací a předpisu o dokumentaci staveb.

Přestože již byly předpisy, které tyto pojmy definovaly, zrušeny, řada těchto pojmů je dnes realizovaných jako obchodní zvyklosti (to ostatně platí i u jiných druhů závazků).³⁶³

³⁶¹ Viz. SUCHOŽA, J. a kol., *Dokumenty ke štúdiu hospodárskeho práva*. Košice, 1986, s. 90.

³⁶² TRAVNÍČEK, Z., *Hospodářské právo a jeho působení v praxi*. In: *Právní obzor*, roč., 50/1969, s. 901–909.

³⁶³ MAREK, K., *Smluvní obchodní právo. Kontrakty*. 4. vydání. Brno: MU, 2008, s. 234 a násl.

c) Účastníci investiční výstavby

Určené socialistické organizace (popřípadě jiné subjekty hospodářského práva) vykonávaly na konkrétní stavbě specifické funkce. Pro naplňování těchto funkcí byly přítom nositeli činností, charakterizujících je z hlediska účasti v investičním procesu. Účastníkem investiční výstavby ovšem nebyla každá organizace, která se na stavbě nějak podílela.³⁶⁴

Účastníky výstavby se rozuměli investor, generální projektant a dodavatelé, u dovozu dovozci. Investorem byla určena organizace, která stavbu připravovala a zajišťovala. Šlo-li o stavbu, pro kterou se sdružovaly prostředky více organizací, jednala zásadně jako investor organizace s největším podílem na celkových nákladech stavby. V dodavatelsko-odběratelských vztazích byl investor zpravidla posledním odběratelem. Investorskou činností byla pak činnost, kterou investor prováděl při plánování, předprojektové a projektové přípravě a při realizaci investiční akce. Investorskou činnost mohla však v různě dohodnutém rozsahu obstarávat za investora jiná organizace, zejména organizace inženýrská. Hovořilo se pak o výkonu inženýrské činnosti. Pojmu inženýrská činnost se používalo pro charakterizování určité technické pomoci a pro investorskou inženýrskou činnost. Technická pomoc mohla spočívat v pomoci při vypracování, popř. zpracování koncepcí investiční výstavby, pomoci při vypracování projektových úkolů apod. V této souvislosti uveďme též, že se rozeznávala ještě tzv. inženýrská činnost dodavatelská, která spočívala v tom, že organizace ji provádějící kompletovala (zabezpečovala od různých dodavatelů) stavební či technologickou část stavby nebo jiné vyšší, popřípadě další dodávky. Nedodávala tedy jen vlastní výrobky, ale celky, do kterých příslušely i výrobky jiných dodavatelů. Za výkon této činnosti jí příslušela úplata, zásadně procentuálně stanovená z ceny takto kompletované dodávky.

Dalším účastníkem investiční výstavby byl generální projektant. Šlo o organizaci oprávněnou k projektové činnosti podle zvláštních předpisů, která byla zavázána k dodávce projektové dokumentace celé stavby alespoň v rozsahu úvodního projektu a k výkonu autorského dozoru. Dodávky projektů uskutečňoval zásadně pro investora. Ve stanovených případech mohla být generálním projektantem též dodavatelská organizace.³⁶⁵

Účastníky investiční výstavby byly rovněž určené dodavatelské organizace. Byly to organizace, jejichž předmětem činnosti bylo uskutečňování dodávek pro stavby. Rozlišovali se dodavatelé, kteří dodávali přímo investorovi – přímí dodavatelé, a jejich dodavatelé – poddodavatelé (subdodavatelé). Dodavatel stavby („na klíč“), stavební části stavby, technologické části stavby, dodavatelé souborů strojů a zařízení (v rozsahu provozního celku, provozního souboru, popř. dílčího provozního souboru) se označovali jako „vyšší dodavatelé“. Ostatní dodavatelé pro stavbu mohli dodávat stavební práce, smontované stroje, zařízení nebo konstrukce a montáže. Pro stavbu mohly být ovšem realizovány i výrobky a jiné práce a výkony podle ostatních ustanovení hospodářského zákoníku. Konečně byli účastníky investiční výstavby dovozci. Jimi se rozuměly organizace oprávněné k zahraničně obchodní činnosti, za-

³⁶⁴ K tomu též ZIRIN, A., *Dodavatel'sko-odberatel'ské vztahy v plánovacím procese a praxi*. Bratislava, 1978, s. 389.

³⁶⁵ Srov. též související právní předpisy, které byly využívány v investiční výstavbě. *Hospodársky zákonník a niektoré výkonnacie a súvisiace predpisy*. Bratislava, 1977.

jištující, popřípadě dodávající pro stavbu investiční celek nebo jednotlivé stroje (zařízení), popřípadě jiné výrobky anebo práce.³⁶⁶

d) *Způsoby realizace investiční výstavby*

Dodavatelské systémy se rozdělovaly podle toho, jakou měrou přispívali hlavní účastníci investičního procesu – investor a dodavatelé – ke konečnému výsledku. V zásadě bylo možno rozeznávat dodavatelský a investorský způsob realizace výstavby. Při dodavatelském způsobu zabezpečoval stavbu dodavatel, popřípadě skupina dodavatelů. Pro nejvhodnější demonstrování tohoto způsobu zvolme dodávku stavby („dodávka na klíč“). U investorského způsobu naopak investor nevystupoval jen v úloze zákazníka, ale většinou vše, z čeho stavba sestávala, kompletoval sám. V tuzemsku byl prakticky nejrozšířenější takový způsob dodávky, který měl znaky obou forem. Funkce a činnost jednotlivých dodavatelů vyplývala z postavení, které měli v tzv. dodavatelském systému. Dodavatelským systémem byl chápán komplex dodavatelsko-odběratelských vztahů určený jednak tím, zda ve smluvním vztahu s investorem byla jedna nebo více organizací, jednak tím, jakým způsobem tyto organizace dodávaly. Stanovení dodavatelského systému bylo nutné již v období přípravy investiční výstavby (zásadně v závěru prací na projektovém úkolu). Hospodářský zákoník zakotvil (§ 319), že dohodou mezi organizacemi, popřípadě opatřeními nadřízených orgánů, se stanoví, zda ve smluvním vztahu s investorem bude jedna nebo více organizací a jakým způsobem budou dodávat (dodavatelský systém).

Novela účinná od 1. ledna 1983 připojila k tomuto textu větu, že žádá-li o to organizace určená jako vyšší dodavatel, musí být opatřeními nadřízených orgánů určeny též rozhodující poddodavatelské organizace a způsob jejich dodávek. Záměrem bylo předejít dosavadním nedostatkům, kdy dodavatelský systém byl určován formálně jmenováním generálního dodavatele, přestože bylo známo, že rozhodující poddodavatelské organizace, to jest organizace, bez jejichž aktivní účasti na projektové přípravě a bez jejichž dodávek nemohla být stavba úspěšně realizována a připravována, byly pro uvažovanou dobu výstavby již zcela kapacitně vyčerpány a nepřicházely tedy pro přípravu stavby v úvahu.³⁶⁷

e) *Hospodářské smlouvy*³⁶⁸

Smlouvy, kterými se zabezpečovala tuzemská investiční výstavba, byly rozdělovány do dvou skupin. První byly smlouvy upravené v osmé části hospodářského zákoníku, druhou smlouvy upravené v ostatních částech hospodářského zákoníku; zejména přípravné smlouvy uvedené v části VI. hospodářského zákoníku; smlouva o dodávce výrobků podle VII. části hospodářského zákoníku; smlouvy o jiných pracích a výkonech, o obstarání záležitostí, o uskladnění, o sdružení z X. části hospodářského zákoníku.

Podle § 269 HZ odst. 1 a 2 rozdělil hospodářský zákoník smlouvy upravené v osmé části do dvou skupin, a to k přípravě investiční výstavby a k provedení investiční výstavby.³⁶⁹

³⁶⁶ KUBÍČEK, P., Právne aspekty dodavatelsko-odberateľských vzťahov. In: *Acta Iuridica Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 5/1985, s. 131–151.

³⁶⁷ Blíže, MORAVČÍK, J., Aktuálne otázky rozvoja hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 68/1985, s. 683–686.

³⁶⁸ Viz též LIBÁNSKÝ, V., Ceny a uzavírání smluv. In: *Právny obzor*, roč. 49, 10/1966, s. 896–904.

³⁶⁹ Srov. k současné právní úpravě KUČERA, Z. – PAUKNEROVÁ, M. – RŮŽIČKA, K., *Právo mezinárodního obchodu*. 1. vydání., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 283–284.

K přípravě investiční výstavby se uzavíraly hospodářské smlouvy o spolupráci na řešení nové technologie, dodávce průzkumných nebo projektových prací, dodávce geologických, geodetických nebo kartografických prací, přípravě dodávek a spolupráci na projektové a organizační přípravě stavby.

K provedení investiční výstavby se uzavíraly hospodářské smlouvy o dodávce stavebních prací nebo dodávce stavební části, dodávce souboru strojů a zařízení, dodávce smontovaných strojů, zařízení nebo konstrukcí, dodávce montáže a dodávce stavby, rekonstrukci nebo modernizaci.

f) Hospodářské smlouvy k přípravě investiční výstavby

Při přípravě investiční výstavby se zpracovávala dokumentace staveb. Příslušným orgánům státní správy sloužila zejména k rozhodnutí, zda stavba může být umístěna na určitém území (územní rozhodnutí) a zda může být realizována v navržené podobě (stavební povolení), k vydání státního souhlasu k registraci a zahájení stavby, k výkonu státního dohledu nad realizací stavby a v posledním stádiu k rozhodnutí, zda stavba může být užívána (kolaudační rozhodnutí). Významnou roli plnila také při kontrole financování výstavby. Investor ji mohl využít ke konkretizaci svého investičního záměru, pro přípravu a uzavírání smluv na jednotlivé dodávky, k průběžné kontrole přípravy a provádění stavby (včetně cenové) a jejímu vyhodnocení. Dodavatelům posloužila pro přípravu a uzavírání smluv na jednotlivé dodávky, k včasnému zajištění potřebných materiálů a výrobků včetně poddodávek, k provádění dodávek a jejich zkouškám, i k fakturování, popřípadě splátkování.

Dokumentace staveb se členila na investiční záměr, přípravnou dokumentaci, projektovou dokumentaci, propočtovou a rozpočtovou část dokumentace a dokumentaci skutečného provedení stavby.

a) Investiční záměr byl jedním z podkladů pro plánování, podkladem pro vypracování navazující přípravné dokumentace. Vyjadřoval základní požadavky na stavbu a nároky na její přípravu a realizaci. Zdůvodňoval potřebu a způsob investičního rozvoje. Obsahoval zejména název a místo stavby, účel stavby, rozsah kapacit, potřebu pracovních sil, celkové náklady stavby atd. Zpracování investičního záměru zajišťovala investorská strana (prováděla ho sama nebo sjednávala u projektové organizace).

b) Přípravnou dokumentací byl projektový úkol, a byla-li stavba součástí souboru staveb, též studie souboru staveb. Do zahájení prací na projektovém úkolu byl investor povinen vyhledat organizaci pro výkon funkce generálního projektanta, a dohodnout s ním stanovenou spolupráci. Nedošlo-li k dohodě, řešila se tato situace jako tzv. rozpor podle vyhlášky o dokumentaci staveb, popřípadě podle vyhlášky o projednání dodavatelsko-odběratelských vztahů. Projektový úkol vymezil požadavky na celou stavbu do podrobností potřebných pro vypracování projektové dokumentace (úvodního, popřípadě jednostupňového projektu).³⁷⁰ Věcně a funkčně vymezil a zdůvodnil stavbu a její umístění, stanovil cíle stavby, požadavky na její úroveň a vymezil časový průběh stavby.

³⁷⁰ Srov. k tomu MAMOJKA, M., Centrálne riadenie a práva štátnych podnikov. In: *Právny obzor*, roč. 70/1987, s. 348–356.

c) Projektová dokumentace se obvykle dále členila na dva stupně, a to na úvodní projekt a prováděcí projekty. Mohl být ovšem zpracován i jen jednostupňový projekt, popřípadě zjednodušená projektová dokumentace.

Úvodní projekt byl souborným technickoekonomickým, architektonickým a výtvarným řešením celé stavby, popřípadě její etapy. Nesměly jím být zhoršeny závazné údaje a ukazatele schváleného projektového úkolu. Určil definitivně funkci, rozsah a účinky stavby a stanovil její úroveň. Stanovil definitivní členění stavby na provozní soubory a stavební objekty a upřesnil rozsah dovozu.

Součástí úvodního projektu byl i plán organizace výstavby, který byl základem pro projednání dodavatelsko-odběratelských vztahů a pro řízení a kontrolu staveb, nebyly-li řízeny jinak (podle režimů staveb). Plán organizace výstavby vyjadřoval způsob a postup další přípravy a provádění stavby, zejména dodavatelský systém, časový plán, základní řešení zařízení staveniště apod.

Úvodní projekt, ostatně zásadně i ostatní stupně dokumentace, musel být projednán a schválen příslušnými orgány. Vypracování úvodního projektu zajišťoval (až na omezený počet výjimek) generální projektant; byl tedy jediným smluvním partnerem investora pro tuto dodávku. Na dodávku úvodního projektu se mezi investorem a generálním projektantem uzavírala smlouva o dodávce projektových prací.

Na základě úvodního projektu se uzavíraly s vyššími, popřípadě ostatními dodavateli hospodářské smlouvy.

Prováděcími projekty – podle tehdejší úpravy – se měla prohloubit, upřesnit, popřípadě doplnit řešení úvodního projektu do takových podrobností, aby byly postačujícím podkladem pro výrobní přípravu dodavatelů a provedení stavby.

Vyšší dodavatelé (tedy dodavatelé souboru strojů a zařízení a dodavatelé stavební části) zabezpečovali prováděcí projekt zásadně jako součást své dodávky. V ostatních případech zabezpečoval prováděcí projekty obvykle generální projektant.

Prováděcí projekty se zpracovávaly na jednotlivé provozní soubory a stavební objekty nebo na jejich ucelené části. Soulad prováděcích projektů zabezpečovaných (tj. zpracovaných ve vlastní organizaci či smluvených jako poddodávka pro soubornou vlastní dodávku) vyššími dodavateli s úvodním projektem ověřoval generální projektant.³⁷¹

d) V propočtové a rozpočtové části dokumentace se vyjadřovaly i celkové náklady stavby.

e) Přírodní dodavatelé byli povinni zakreslovat do jednoho vyhotovení prováděcích projektů, popřípadě jednostupňových projektů, veškeré dílčí změny, k nimž došlo při provádění jejich dodávek. Toto vyhotovení prováděcích projektů – dokumentaci skutečného provedení stavby – byli povinni předat při odevzdání a převzetí dodávek. Tutéž povinnost měli vůči přímým dodavatelům jejich poddodavatelé.

U staveb, jejichž náklady zahrnované do plánu investiční výstavby byly v době dokončení stavby vyšší než stanovený limit (dva milióny Kčs), popřípadě u dalších určených staveb, se zásadně provádělo závěrečné vyhodnocení staveb. Vyhodnocovací řízení prováděl zpravidla nadřízený orgán investora, u tzv. závazných staveb ústřední orgán investora. Pro ukončení vyhodnocovacího řízení zpracoval orgán příslušný k provedení vyhodnocovacího řízení pro-

³⁷¹ Např. PELIKÁNOVÁ, I. – STAŇKOVSKÝ, V. – JEŽEK, T., *Obchodní právo*. 1. díl, 2. vydání Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 124–125.

tokol (zápis), ve kterém shrnul výsledky řízení. Pokud se vyhodnocovací řízení neprovádělo, uzavřel nadřízený orgán investora závěrečné vyhodnocení stavby schválením zprávy o vyhodnocení stavby.

Specifická právní regulace (čtvrtá část vyhlášky o dodavatelsko-odběratelských vztazích) v rámci úpravy hmotného bilancování a projednávání dodavatelsko-odběratelských vztahů v plánovacím procesu byla založena na předpokladu, že projednávání dodavatelsko-odběratelských vztahů v investiční výstavbě spočívá v soustavném a postupném vyjasňování vzájemných vztahů v souladu s postupem plánovacích prací a v návaznosti na postup prací na dokumentaci staveb. Při projednávání dodavatelsko-odběratelských vztahů se mělo postupovat diferencovaně, s ohledem na konkrétní stupeň připravenosti nebo rozestavěnosti jednotlivých akcí. Skutečností bylo, že požadavků na provádění staveb bylo značné množství a stavební a montážní kapacity byly limitované. Tento rozpor se mnohdy nedařilo odstranit.

K zajištění řádné přípravy investiční výstavby se uzavíraly smlouvy uvedené v § 269 odst. 1 HZ, a to v různých časových fázích přípravy. Pro jejich vznik platilo ustanovení § 153 HZ, to znamená, že smlouva vznikne teprve tehdy, jestliže je dosaženo dohody o předmětu, čase (popřípadě v pozdějším období platnosti HZ i o ceně) a o dalších náležitostech, které některá z organizací prohlásí za podstatné. Pojmem „*dodávka*“ se rozumělo též „*dodání*“ určité spolupráce, pomoci nebo služeb.

K uzavírání hospodářských smluv je ještě vhodné připomenout poslední větu § 153 odst. 1 HZ doplněnou novelou s účinností od 1. ledna 1983: Nedojde-li k dohodě o celém požadovaném rozsahu plnění, je smlouva uzavřena na rozsah plnění, o němž bylo dosaženo dohody, nebrání-li tomu projev organizace, povaha závazku nebo právní předpis. V investiční výstavbě tomu však právě povaha závazku v mnohých případech bránila. Novela též za § 153 odst. 1 vložila nový odst. 2, který zněl: Smlouva platí za uzavřenou, i když nedošlo k dohodě o některé nevýznamné podrobnosti předmětu plnění, jestliže z úkonů a pozdějšího chování organizací vyplývá, že pokládaly smlouvu za uzavřenou.³⁷²

Byl upraven celý vějíř smluv k přípravě výstavby: smlouva o spolupráci na řešení nové technologie, smlouva o dodávce průzkumných nebo projektových prací, smlouva o dodávce geologických, geodetických nebo kartografických prací, smlouva o přípravě dodávek (SPD) a Smlouva na projektové a organizační přípravě stavby.

Účelem smlouvy o spolupráci na řešení nové technologie, jak plyne již z jejího názvu, bylo zajistit „*řešení nové technologie*“, které bylo pak zakotveno v dokumentaci stavby. U smlouvy o dodávce průzkumných nebo projektových prací vlastně šlo o dva typy smluv, které měly do jisté míry shodné rysy: o smlouvu o dodávce průzkumných prací a o smlouvu o dodávce projektových prací. Účelem bylo zajištění dodávky průzkumných nebo projektových prací. U smlouvy o dodávce geologických, geodetických nebo kartografických prací se jednalo o tři rámcově upravené smluvní typy. Účel těchto smluv vyjadřoval již jejich název. Zákon upravil tyto smlouvy jen odkazem na přiměřenou platnost §§ 273–277 HZ (tedy ustanovení o dodávce průzkumných nebo projektových prací) i pro dodávky geologických, geodetických nebo kartografických prací, i když nebyly určeny pro investiční výstavbu. Bližší právní úpravu bylo možno nalézt zejména v právních předpisech Českého (Slovenského) úřadu geodézie a kartografie. Účelem smlouvy o přípravě dodávek bylo zabezpečit uzavření návazné realizační smlouvy a řádnou přípravu dodávky (šlo vlastně o modifikaci

³⁷² Srov. též Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 18. 3. 2003, sp. zn. 32 Odo 90/2002.

smlouvy o budoucí smlouvě). Smlouva na projektové a organizační přípravě stavby měla, zejména v těch případech, kdy se neuzavírala smlouvy o přípravě dodávek, zajistit aktivní účast a spolupráci dodavatelů při projektové a organizační přípravě stavby.

g) Uzavírání smluv k provedení investiční výstavby

Také u smluv uzavíraných k provádění investiční výstavby platila obecná ustanovení o uzavírání smluv. Kontraktace zde však byla třístupňová:

Kontraktace byla zahajována poptávkou. Součástí poptávky byla zásadně příslušná část projektové dokumentace (úvodní projekt). Na základě poptávky zpracovával dodavatel návrh hospodářské smlouvy. Návrh smlouvy byl povinen předložit dodavatel ve lhůtě uvedené v poptávce.³⁷³ Dodavatel byl návrhem smlouvy vázán podobu dvou měsíců, pokud sám nestanovil lhůtu delší. Třetím kontraktním stupněm bylo přijetí návrhu smlouvy. Předmět a čas plnění byly dohodnuty, byla-li shoda alespoň v takových podrobnostech, které odpovídaly předané dokumentaci.

V provádění investiční výstavby bylo pak dosti časté prohlášení jiných náležitostí (například termín stavební připravenosti pro montáž) za nutné pro vznik smlouvy. Obecně platilo, jestliže se organizace nedohodly o jiných než podstatných náležitostech, činila lhůta pro podání žádosti o rozhodnutí sporů (spory rozhodovaly orgány hospodářské arbitráže) o jiných náležitostech (o jejich znění ve smlouvě) tři měsíce od vzniku smlouvy.

Podle obecné úpravy (§ 153 odst. 3 HZ) podávala tuto žádost organizace, která podala návrh smlouvy. Většinou u dvoustupňové kontraktace to býval odběratel (například u dodávky výrobků); v případě trojstupňové kontraktace podával však návrh smlouvy, a tedy i arbitrážní žádost dodavatel.

U jednoduchých dodávek, například u některých stavebních prací a montáží, mohla smlouva vzniknout i dvoustupňově – prohlášením dodavatele, že poptávku beze změny přijímá jako návrh smlouvy.³⁷⁴

K zániku závazku ze smlouvy mělo docházet zásadně splněním všech povinností smluvních partnerů.³⁷⁵ Ke splnění smlouvy musel tedy dodavatel především dodat smluvený předmět plnění, tedy provést řádně sjednanou dodávku. Povinností odběratele bylo přitom převzít, při splnění podmínek stanovených právními předpisy, řádně nabízené plnění. Teprve když byly obě tyto povinnosti realizovány, bylo možno považovat dodávku za splněnou. Odevzdání a převzetí se uskutečňovalo při tzv. přejímacím řízení. Byly určeny doklady, které byly nutné k přejímacímu řízení (dnes je to zásadně otázkou smluvní) a obsah zápisu o převzetí.

Základ právní regulace tvořilo ustanovení hospodářského zákoníku (§§ 288–291 HZ). Dodavatel měl odevzdávat a odběratel přejímat jen dokončené dodávky nebo jejich dokončené části, na jejichž samostatném odevzdání a převzetí se organizace ve smlouvě dohodly.

³⁷³ Viz. PELIKÁNOVÁ, I. – STAŇKOVSKÝ, V. – JEŽEK, T., *Obchodní právo*. 1. díl, 2. vydání Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 124–125.

³⁷⁴ Ve smlouvě na provádění investiční výstavby se dále zpravidla sjednávaly další skutečnosti. Strany si v ní smlouvaly věcný a časový postup prací na dalším stupni projektové dokumentace a dodávky dílčích projektových výsledků potřebných pro vzájemnou koordinaci prací jednotlivých dodavatelů, lhůtu, v níž byl odběratel povinen odevzdat staveniště (pracoviště) k pracím dodavatele, nebo rozsah a lhůtu dalšího spolupůsobení odběratele (což bylo velmi významné a mohlo značně ovlivnit termín plnění).

³⁷⁵ Srov. Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 22. 7. 1998, sp. zn. 32 Cdo 666/98.

Nedokončené dodávky nebo jejich části nesměly být odevzdány a přejímány. Nesměla být převzata rovněž taková dodávka, jejíž vady bránily uvedení do provozu (užívání). Povinnost k převzetí dodávky, která vykazovala vady a nedodělky, měl odběratel v takovém případě, pokud je bylo možno charakterizovat jako ojedinělé drobné vady nebo ojedinělé drobné nedodělky, které samy o sobě ani ve spojení s jinými nebránily uvedení do provozu (užívání) a neztížily provoz (užívání).

K textu hospodářského zákoníku se může vyskytnout polemika, že ustanovení tohoto kodexu příkazující odběrateli přejímat dodávky s vadami a nedodělky, byť jen ojedinělými drobnými, je vůči dodavatelům benevolentní. Dodávky pro investiční výstavbu nelze však v tomto ohledu srovnávat s dodávkami výrobků realizovaných ve výrobních podnicích. Byly minimálně svými podmínkami neopakovatelné a složitost realizace je tu výrazným charakterizujícím rysem. Dá se říci, že ani při pečlivém plnění dodavatelových povinností se obvykle ojedinělým drobným vadám a ojedinělým drobným nedodělkům, vzhledem ke složitosti dodávek a vzhledem k jejich provádění na staveništi (nikoli ve výrobní hale), nešlo vyhnout.

Za ojedinělé drobné vady nebylo možno a nelze ani dnes vydávat například větší počet různých, byť jen drobných vad, protože tu není dodržena podmínka ojedinělosti.³⁷⁶ Odběratel zde povinnost k převzetí neměl. Pokud by pak byly vady jen ojedinělé drobné nebo třeba jen jediná vada, která by bránila provozu nebo užívání, pak odběratel nejen že nebyl povinen dodávku převzít, ale dokonce ji převzít nesměl.³⁷⁷ Právní úprava tedy příkazovala převzetí při výskytu ojedinělých drobných vad a ojedinělých drobných nedodělků (samozřejmě jen za podmínky, že samy o sobě ani ve spojení s jinými nebrání uvedení do provozu, resp. užívání, a neztíží provoz, resp. užívání) a přitom zakazovala přejímky nedokončených dodávek a dodávek, jejichž vady brání uvedení do provozu-užívání.

Ze znění zákona přitom vyplývalo, že kromě specifikovaných druhů vad, tj. ojedinělých drobných vad a ojedinělých drobných nedodělků (za uvedené podmínky) a kromě vad bránících uvedení do provozu (užívání), existovala ještě „střední kategorie“ takových vad a drobných nedodělků, které nelze specifikovat jako ojedinělé drobné, nemusí však bránit uvedení do provozu (užívání). Na tuto kategorii se nevztahovala ani povinnost k převzetí, ani její zákaz. Odběratel tedy v případných situacích převzít mohl, ale nemusel.

K provádění výstavby bylo předepsáno sedm smluvních typů: smlouva o dodávce stavební části a o dodávce stavebních prací, smlouva o zařízení stavenišť, smlouva o dodávce souboru strojů a zařízení, smlouva o dodávce smontovaných strojů, zařízení nebo konstrukcí, smlouva o montáži, smlouva o dodávce stavby a smlouva o rekonstrukci a modernizaci.

U smlouvy o dodávce stavební části a o dodávce stavebních prací šlo o dva druhy smluv. Společně byly upraveny proto, že mezi nimi nebylo zásadního rozdílu. Účelem smlouvy o dodávce stavební části bylo zajistit zejména průmyslovou výstavbu. Účelem smlouvy o dodávce stavebních prací bylo zajistit dodávky menšího rozsahu, než je stavební část, tj. všechny ostatní dodávky stavebních prací, jejichž dodavatelem je zásadně stavební organizace.

Smlouvu o zařízení stavenišť neupravoval hospodářský zákoník, ale základní podmínky dodávky stavebních prací. Organizace poskytující zařízení stavenišť se jí zavazovala vybu-

³⁷⁶ Viz. BEJČEK, J., Pět letných pozastavení nad poslední loňskou novelou obchodního zákoníku. In: *Právní rozhledy*, 11/2005, s. 397–401.

³⁷⁷ JANEČEK, M. a kol., *Dodávateľsko-odberateľské vzťahy v obchodnej činnosti*. Bratislava, 1977, s. 220.

dovat v požadovaném rozsahu dočasné objekty zařízení staveniště, poskytnout jejich užívání objednateli, udržovat je a po stanovené době je demontovat; za tím účelem se zpravidla zavázala též vypracovat potřebnou projektovou dokumentaci. Objednatel se zavazoval hradit náklady spojené s touto činností ve výši a způsobem stanoveným ve zvláštních předpisech. V praxi pak docházelo k tomu, že objekty zařízení staveniště nebyly demontovány a slouží do dnešních dnů.

Smlouva o dodávce souboru strojů a zařízení byla smluvním typem, kterým se zajišťovala dodávka v rámci vyšších dodavatelských vztahů. Cílem bylo poskytnout odběrateli maximální rozsah plnění včetně komplexní odpovědnosti za případné vady této složité dodávky.

Smlouvu o dodávce smontovaných strojů, zařízení nebo konstrukcí zavedl hospodářský zákoník. Jeho tvůrci se snažili zajistit odběratelům dodávku jednotlivého výrobku (stroje, zařízení nebo konstrukce) včetně montáže. Tento smluvní typ nepatřil mezi smlouvy, kterými se realizovaly vyšší dodavatelské vztahy. Ustanovení upravující smlouvu o dodávce smontovaných strojů, zařízení nebo konstrukcí bylo možno přiměřeně použít i pro takové dodávky, které nebyly určeny pro investiční výstavbu.

Účelem smlouvy o montáži bylo zajistit umístění a sestavení strojů, zařízení, jejich souboru nebo konstrukcí na sjednaném místě tak, aby byly schopny provozu. Pro dodávky montážních prací, i když nebyly určeny pro investiční výstavbu, platila ustanovení této smlouvy přiměřeně. V praxi se prováděly šéfmontáže, koordinované montáže, dílčí montáže atd.³⁷⁸

Smlouva o dodávce stavby byla upravena v § 318a HZ. Jako samostatný smluvní typ byla konstituována novelou hospodářského zákoníku – zákonem č. 165/1983 Sb. (s účinností od 1. 1. 1983). Šlo o smlouvu pro investora velmi výhodnou, neboť v rámci jediného plnění dodavatele byly obsaženy obě části vyšších dodávek (stavební i technologické).

Smlouvu o rekonstrukci a modernizaci najdeme v § 318b HZ. Těmito blízkými smluvními typy se dodavatel zavazoval provést na stavbě soubor prací v rozsahu potřebném k dosažení vyšší účinnosti (rekonstrukce) nebo zlepšení použitelnosti (modernizace) technologického zařízení nebo stavebního objektu oproti původnímu stavu. Soubor prací zahrnoval zpravidla úpravy, výměny a jiné podobné práce včetně oprav a dodávek nových strojů, zařízení a jiných výrobků, popřípadě též příslušné projektové dokumentace nebo její části. Odběratel byl povinen připravit technologické zařízení nebo stavební objekt k provedení příslušných prací a zajistit po dobu provádění prací potřebné výluky nebo omezení provozu či užívání.

4.5.2.3.3 Dodávky pro vývoz a dodávky z dovozu

K uskutečnění zahraničně obchodní operace bylo zapotřebí zásadně nejméně dvou závazkových vztahů – jednak šlo o kontrakt mezi zahraničním zákazníkem a organizací zahraničního obchodu, jednak o závazek mezi touto organizací a výrobním podnikem. Výjimkou byly případy, kdy výrobní podnik byl sám oprávněn k výkonu zahraničně obchodní činnosti.³⁷⁹ Oba druhy závazkových vztahů nezbytných k uskutečnění zahraničně obchodní operace byly přitom ovládány odchylným právním režimem. U závazků tuzemských šlo vždy o hospodářský zákoník a jeho prováděcí předpisy. U zahraničního kontraktu byla situace složitější. Zde byly pro práva a povinnosti stran (vedle smlouvy jimi uzavřené) rozhodující:

³⁷⁸ Blíže, CHORVÁTH, J. – MORAVČÍK, J., *Zmluvy v hospodárskej praxi*. Bratislava 1982, s. 452.

³⁷⁹ SPIŠIAK, J., *Dodávka a odber výrobkov vo svetle arbitrážnej praxe. Nový právny stav*. Bratislava 1957, s. 652–653.

- mezistátní podmínky; prakticky šlo o všeobecné dodací podmínky pro dodávky zboží mezi organizacemi členských států RVHP z roku 1968, další podmínky RVHP a dvoustranné mezistátní podmínky sjednané s některými dalšími „*socialistickými státy*“; podpůrně platil též národní právní řád určený těmito podmínkami;
- národní právní řád, určený buď dohodou smluvních stran, nebo na základě kolizních norem mezinárodního práva soukromého (u nás zák. č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním).

I tam však, kde bylo pro zahraniční kontrakt rozhodující československé právo, nebyl právní režim zahraničního kontraktu a tuzemského závazkového vztahu totožný. Řídil-li se zahraničně obchodní vztahy československým právem, pak je třeba použít zákon č. 101/1963 Sb., o právních vztazích v mezinárodním styku – zákoník mezinárodního obchodu, o němž se blíže zmíníme později.³⁸⁰

Dodávky výrobků pro vývoz se uskutečňovaly jednak prostřednictvím hospodářských smluv, jednak prostřednictvím dodávkového příkazu. Dodávkový příkaz byl přitom častějším důvodem vzniku závazků k dodávce výrobků pro vývoz. Naznačoval to i § 212 odst. 2 HZ, kde se uvádělo: „*Je-li dodávka výrobků pro vývoz zajišťována hospodářskou smlouvou, platí další ustanovení o dodávkách zajišťovaných dodávkovými příkazy obdobně*“.

Institut dodávkového příkazu byl charakteristický pro hospodářsko-právní metodu regulace společenských vztahů. Vytvářel preferenci jednoho z účastníků závazkového vztahu, a to vývozce.

Úprava hospodářských závazků při dodávkách vývozních investičních celků (dále jen VIC) byla v HZ systematicky spojena s regulací hospodářských závazků v tuzemské investiční výstavbě (část VIII. HZ). Takové sepětí se nepovažovalo za příliš vhodné, protože oba typy závazků spojovalo jen slovem „*investiční*“: Jinak byly regulace tuzemské investiční výstavby (část VIII. hl. 1 HZ) a dodávek VIC (část VIII. hl. 2 HZ) na sobě zcela nezávislé. Obě hlavy části VIII: HZ nebyly k sobě ani v poměru obecného a zvláštního (jako tomu bylo v části VII. HZ u dodávek výrobků a dodávek výrobků pro vývoz a z dovozu), ani v poměru subsidiarity. Podrobnou úpravu závazků při dodávkách VIC přitom obsahovala především vyhláška č. 1/1965 Sb., kterou se vydávaly základní podmínky dodávky vývozních investičních celků (dále jen ZPD VIC).

4.5.2.3.4 Závazky k zabezpečení vědeckotechnického rozvoje – VTR

U závazků k zabezpečení vědeckotechnického rozvoje se pro účastníky závazkových vztahů volily jiné pojmy, než jaké byly běžné u jiných druhů závazků. Organizace, která řešila vědecký či výzkumný úkol, se nazývala řešitelem. Zadavatelem byla organizace, která řešení úkolu objednávala, nebo orgán, který řešení úkolu ukládal. Organizaci, která zaváděla výsledek do výroby nebo jiné společenské praxe, označoval právní předpis za realizátora (resp. dalšího realizátora). Uživatelem pak byla organizace nebo orgán, který výsledek užíval.

Smlouvami o vědeckotechnických pracích se řešitel zavazoval řešit výzkumný nebo vývojový úkol nebo část (dále jen „*úkol*“) a výsledek odevzdat ve sjednaném čase zadavateli.

³⁸⁰ K němu například také DOUBRAVOVÁ, L., Moderní prvky v zákoníku mezinárodního obchodu. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 263–269.

Zadavatel se pak zavazoval spolupracovat v dohodnutém rozsahu na dosažení cíle smlouvy, výsledek řešení odebrat a zaplatit, nebo zajistit zaplacení. Byl-li zadavatelem nadřazený orgán, mohl svůj závazek splnit tím, že zajistil jeho splnění jinou organizací.

Smluvními typy zde byly smlouva o provedení výzkumných prací, smlouva o vývoji nového výrobku a smlouva o vývoji nové technologie.

Prováděcí vyhláška k zákonu pak rozlišovala dva subtypy smluv k realizaci a užití výsledků: smlouvu o zabezpečení realizace a užití výsledků výzkumu a vývoje a smlouvu o opětovné realizaci výsledků výzkumu a vývoje.

4.5.2.3.5 Hospodářské závazky v nákladní přepravě

Hospodářské závazky v nákladní přepravě byly v tehdejší době charakterizovány tak, že z hlediska ekonomického jsou pokračováním výrobního procesu. Jejich významu měla odpovídat i příslušná právní úprava. Hospodářské závazky v nákladní přepravě patřily mezi závazky nejfrekventovanější.

Právní úprava hospodářských závazků v nákladní přepravě obsažená v deváté části HZ nemohla asi mít jiný než obecný a rámcový charakter, protože se vztahovala (byť v některých případech podpůrně) na všechny druhy dopravy, tj. na dopravu železniční, silniční, vodní (námořní a říční) a leteckou.³⁸¹ Těžiště vlastní právní úpravy závazků podle jednotlivých druhů dopravy obsahovaly jednotlivé přepravní řády, které odrážely zvláštnosti jednotlivých druhů dopravy. Tyto přepravní řády byly v částech, v nichž upravovaly hospodářské závazkové vztahy, prováděcími předpisy k hospodářskému zákoníku a nesměly se odchylovat od jeho ustanovení, pokud možnost odchylné úpravy prováděcími předpisy nebyla v hospodářském zákoníku výslovně uvedena.

V přepravních závazkových vztazích vystupovali jako subjekty dopravci a přepravci. Dopravcem byla nejčastěji taková „*socialistická organizace*“, která dopravní činnost provozovala v souladu s předmětem činnosti jako svoji hlavní náplň; šlo o vztahy v oblasti tzv. veřejné dopravy. Dopravcem však mohla být i organizace, která nákladní přepravu neprováděla jako hlavní předmět činnosti, ale pouze v souvislosti s ním (např. přepravoval-li výrobce zásilku předanou odběrateli vlastním vozidlem na místo určení) eventuálně sezónně z důvodu efektivního využití vozového parku apod. Rozhodující bylo, zda šlo o přepravu pro cizí potřebu.

Přepravcem byla „*socialistická organizace*“, pro jejíž potřeby nákladní přepravu dopravce prováděl. Z dikce § 333 HZ bylo zřejmé, že přepravcem nemůže být např. vnitropodnikový útvar bez právní subjektivity. Přepravce měl buď postavení odesílatele, nebo příjemce zásilky. Typické závazky podle deváté části HZ tak měly trojstranný charakter (odesílatel – dopravce – příjemce). Běžné však byly i takové závazky, kdy odesílatel a příjemce byli jedinou organizací (což platí ostatně i dnes). Příjemce též nutně nemusel být odběratelem (např. v závazkovém vztahu na dodávku výrobků). Hovořilo se o tzv. traťových dodávkách, při nichž závazek organizace A dodat výrobky organizaci B a závazek organizace B dodat tytéž výrobky organizaci C byl plněn tak, že organizace A dodávala výrobky přímo organizaci C, která vůči ní nebyla odběratelem, ale jen příjemcem.

³⁸¹ Srov. též právní úpravu přepravy v období I. ČSR, CEMPÍREK, M., Odpovědnost v přepravněprávních vztazích. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, S. 255–261.

Ustanovení hospodářského zákoníku o nákladní přepravě se nevztahovala na přepravu mezinárodní, tj. na takovou přepravu, při níž místa odeslání a určení nebyla na území téhož státu, anebo na území téhož státu byla, ale některý z účastníků přepravy tam neměl sídlo.

Vymezení působnosti deváté části HZ vyplývalo z vymezení subjektů hospodářskoprávních vztahů (socialistických organizací a jejich organizačních jednotek s právní subjektivitou); proto se hospodářskoprávní úprava přepravních vztahů v hospodářském zákoníku nevztahovala na přepravní vztahy s účastí občanů. Přeprava cestujících a přeprava věci pro občany byla předmětem úpravy v občanském zákoníku.³⁸²

Hospodářskoprávní úprava rozlišovala pod společným názvem „*hospodářské závazky v nákladní přepravě*“ tři druhy závazků: závazky z přepravního plánu, závazky ze smlouvy o přípravě přeprav a závazky z přepravní smlouvy.

Právní skutečností zakládající závazek z přepravního plánu bylo schválení závazného přepravního plánu. Tím vznikal mezi dopravcem a přepravcem, kteří byli plánem určeni, hospodářský závazek o objemu a podmínkách plánované přepravy. Závazky takto nevznikaly z každého schváleného přepravního plánu, ale pouze z takového, který byl pro určité úseky vyhlášen jako závazný. Šlo tedy o vznik hospodářského závazku na podkladě plánovacího dokumentu.

Smlouva o přípravě přeprav (§ 334 HZ) byla zvláštním druhem přípravné smlouvy (§ 162 HZ), jejímž předmětem byl závazek uzavřít příští smlouvu (smlouvu přepravní) na předpokládaný objem, druh nákladu a způsob přepravy v předpokládaném časovém členění. Smlouva o přípravě přeprav se uzavírala k zajištění budoucí opakované přepravy a s ní související hospodářské spolupráce. Přepravní smlouva naproti tomu byla již vlastní dohodou o provedení přepravy.³⁸³

4.5.2.3.6 Inominátní kontrakty

Podřadit všechny hospodářské vztahy beze zbytku jednotlivým typům závazků, které právo pro jejich regulaci vytvořilo, nebylo dost dobře možné. Proto právní řády vždy tradičně obsahovaly i institut nepojmenovaných kontraktů, který představoval kategorii pro méně časté a obvyklé závazkové poměry, které nebylo možno upravit pomocí základních závazkových typů. V hospodářském zákoníku se tato kategorie nazývala jiné způsoby spolupráce socialistických organizací. Existovala přitom úměra mezi konkrétností právní úpravy závazkových vztahů a množstvím závazků podřazených kategorii innominátních kontraktů: čím byly jednotlivé závazkové typy konkrétnější, tím větší množství závazků musely tyto smlouvy pokrýt.

a) Byly zde mimo jiné zařazeny smlouvy, jejichž uzavírání bylo potřebné k převodům správy národního majetku, k převodům vlastnictví tohoto majetku i jiného majetku socialistických organizací i mimo rámec obvyklého hospodaření (dále jen převody).³⁸⁴ Všechny převody se uskutečňovaly smluvně. Nebylo však na ně možno vztáhnout závazkový typ smlouvy o dodávce výrobků, který byl vyhrazen pro převody správy a vlastnictví v rámci obvyklého

³⁸² Viz. KNAPPOVÁ, M. – ŠVESTKA, J. – DVORÁK, J a kol., *Občanské právo hmotné*. 2. díl. 4. vydání. Praha: Aspi Wolters Kluwer, 2006, s. 292–293.

³⁸³ Blíže k současné právní úpravě přepravě též BEJČEK, J. – ELIÁŠ, K. – RABAN, P. a kol., *Kurs obchodního práva. Obchodní závazky*. 4. vydání Praha: C. H. Beck, 2007, s. 404–405.

³⁸⁴ MAMOJKA, M., Centrálne riadenie a práva štátnych podnikov. In: *Právny obzor*, roč. 70/1987, s. 665–674.

hospodaření. Platila pro ně tedy speciální úprava v první hlavě desáté části hospodářského zákoníku, §§ 347 a 349 až 351. Dalším druhem dispozice s národním majetkem bylo jeho předání do dočasného užívání. Rovněž tato dispozice se uskutečňovala smluvně a byla upravena v první hlavě desáté části hospodářského zákoníku, v § 348. Pojmově lze k tomuto výkladu přičlenit i institut trvalého užívání národního majetku, který byl v hospodářském zákoníku upraven na jiném místě, a to v ustanovení § 70 a podrobněji regulován vyhláškou o správě národního majetku. Pro všechny převody upravené v první hlavě desáté části hospodářského zákoníku platilo ustanovení § 351 HZ, podle nějž byla předávající organizace vždy povinna upozornit převíjající organizaci na všechny vady a jiné nedostatky odevzdávaného majetku, o nichž ví nebo vědět musí. Pokud tuto povinnost nesplnila, odpovídala za škody, kterým by bylo možno upozorněním zabránit (§ 351 odst. 1 HZ). Šlo o povinnost objektivního charakteru, a proto o odchylku od obecných principů odpovědnosti za škodu. Rozpory vzniklé mezi organizacemi při uzavírání těchto smluv řešily jejich nadřízené orgány (§ 351 odst. 2 HZ).

Rozlišovaly se závazky směřující k převodu správy, k dočasnému užívání národního majetku a k trvalému užívání.

Subjektem oprávněným k převedení správy byla státní socialistická organizace, převíjajícím subjektem mohla být kterákoliv socialistická organizace (nebyla-li organizace organizací státní, nabývala národní majetek do vlastnictví). Pro převody vlastnictví národního majetku mimo obvyklé hospodaření platilo ustanovení o převodech správy obdobně (§ 349 HZ). Obligatorními náležitostmi smlouvy o převodu bylo určení převáděného majetku, dne převodu správy národního majetku a výše úplaty, šlo-li o převod úplatný. U smluv o úplatném převodu musela být výše úplaty vždy dohodnuta proto, že se převáděl majetek do větší či menší míry opotřebovaný, pro který neexistovaly obecně stanovené ceny (obecně byly po dlouhou dobu ceny určovány cenovými předpisy). U smluv o převodu bylo vyloučeno, aby byly prohlášeny i některé jejich další náležitosti za podstatné, jak to umožňovala obecná úprava § 153 odst. 1 HZ. K účinnosti smlouvy bylo zásadně třeba schválení nadřízených orgánů (v závěrečné době platnosti hospodářského zákoníku tomu tak již nebylo) podle § 347 odst. 6 HZ, neuzavírala-li se smlouva na základě jejich rozhodnutí nebo nestanovily-li prováděcí předpisy jinak. Právní úprava tedy oddělovala okamžik platnosti a účinnosti smlouvy. Smlouva byla platná, splňovala-li určené podmínky, a účinnosti nabývala až po schválení nadřízeným orgánem; bez schválení nemohly účinky zamýšlené ve smlouvě nastat.

Na základě smlouvy o dočasném užívání národního majetku byla subjektem předávajícím národní majetek do dočasného užívání státní socialistická organizace, převíjajícím subjektem mohla být kterákoli socialistická organizace.³⁸⁵ Paragraf 348 odst. 1 HZ stanovil jako obligatorní náležitosti určení majetku, který má být předán k dočasnému užívání, určení způsobu a doby užívání a ustanovení o výši úplaty nebo o tom, že užívání se poskytuje bezplatně. Speciální úprava platila pro případy, kdy se do užívání předávaly místnosti určené nebo užívané k jiným účelům než obytným nebo zemědělským. Tyto místnosti nesměly být do dočasného užívání předány bez rozhodnutí orgánu, který byl k tomu příslušný podle zvláštních předpisů (§ 348 odst. 2 HZ).

Vedle dočasného užívání národního majetku bylo možné i jeho trvalé užívání. Zásady vztahu trvalého užívání byly upraveny v § 70 HZ, podrobnosti v prováděcím předpise

³⁸⁵ K této problematice též MAMOJKA, M., *Správa národního majetku*. Bratislava, 1988, s. 256.

o správě národního majetku. Subjektem oprávněným k odevzdání národního majetku do trvalého užívání mohl být pouze okresní národní výbor, v jehož obvodu se předáváný národní majetek nacházel. Přejímajícím subjektem mohla být pouze nestátní socialistická organizace a předmětem práva trvalého užívání jen nemovitý národní majetek s příslušenstvím.

Právo trvalého užívání vznikalo smlouvou mezi příslušným okresním národním výborem a přejímající organizací. Jejím podstatnými náležitostmi byla ujednání o národním majetku, který bude předmětem trvalého užívání, o účelu a způsobu trvalého užívání, o dni vzniku trvalého užívání a o podmínkách zániku trvalého užívání.

b) Zvláštní úpravu měly i závazky při zajišťování hospodářské spolupráce se zahraničím. Realizace programu RVHP předpokládala kromě jiných způsobů spolupráce členských států i rozvoj přímých vztahů mezi jejich hospodářskými, obchodními, projekčně konstrukčními, vědecko-technickými a jinými podobnými organizacemi. Tyto přímé vztahy se měly uskutečňovat na základě smluv o výrobní specializaci, kooperaci a vědecko-technické spolupráci se zahraničím (dále jen smlouvy o hospodářské spolupráci se zahraničím), jejichž subjekty měly být přímo zainteresované organizace jednotlivých států a jejichž obsah měl řešit komplex výrobních, obchodních, vědecko-technických, finančních a jiných otázek souvisejících s mezinárodní spoluprací v dané oblasti.³⁸⁶

Na tyto vztahy se zahraničním prvkem měly být navázány ve vnitrostátní sféře vztahy mezi tuzemskými partnery, kteří byli smlouvou o hospodářské spolupráci se zahraničím dotčeni. Šlo především o podniky zahraničního obchodu, tuzemské výrobní a obchodní podniky, které byly účastníky zahraniční smlouvy, popřípadě další organizace, jejichž spolupráce byla ke splnění zahraniční smlouvy nutná.

c) V desáté části HZ byly uvedeny i tzv. ostatní hospodářské smlouvy mezi socialistickými organizacemi. Socialistické organizace však mohly uzavírat i množství dalších nepojmenovaných smluv (podle § 352 HZ).

Smlouvy výslovně uvedené v §352 HZ i další nepojmenované smlouvy upravovala třetí hlava částí desáté HZ. Pro všechny sem zahrnuté smlouvy (kromě smluv pojistných a smluv o sdružení) stanovil § 357 HZ společná pravidla. Především nebyla k uzavření těchto smluv nezbytná písemná forma, pokud to nebylo vzhledem k povaze závazků obvyklé (§ 357 odst. 1 HZ). Dále bylo s ohledem na různorodost smluv stanoveno, že pro smlouvy uvedené v hlavě třetí platí přiměřeně ta ustanovení části sedmé až deváté, která upravují vztahy obsahem a účelem jim nejbližší (§ 357 odst. 2 HZ). Použití právních řešení částí VII až IX hospodářského zákoníku mělo ale subsidiární povahu – přednost před nimi měla odchylná úprava stanovená prováděcími předpisy nebo dohodou organizací s tím, že organizace nemohou dohodnout snížení odpovědnosti za vady.

Jednotlivými druhy smluv byly smlouva o uskladnění, smlouva o obstarání záležitostí, zasilatelská smlouva, smlouva o odborné pomoci, smlouva o hromadné přepravě osob, smlouva o provedení oprav a o jiných pracích a výkonech a smlouva o sdružení.

d) Ve třetí hlavě desáté části hospodářského zákoníku byly systematicky nepříliš vhodně – vedle různých typů smluv o jiných způsobech spolupráce – upraveny i některé závazky vznikající z jednostranných úkonů organizací.

³⁸⁶ Blíže, MAMOJKA, M., Zákon o štátnom podniku a novela Hospodárskeho zákonníka. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. 44/1983, č. 11, s. 13–19.

Šlo především o institut veřejné soutěže (§ 356a HZ), doplněný novelou z roku 1970. Takovou soutěž bylo možno vyhlásit na určitý výrobek, práci nebo výkon. Organizace, která soutěž vyhlášovala, byla povinna ve vyhlášení vymezit předmět a čas soutěže, výši případných odměn, způsob vyhodnocení soutěžních návrhů a ostatní soutěžní podmínky.

Veřejné soutěži se do jisté míry blížila soutěž o nejvhodnější návrh na uzavření smlouvy (§ 356b HZ). Zákon zde upravil vázanost soutěžitele svým návrhem smlouvy – trval po dobu stanovenou v návrhu smlouvy, jež však nesměla být kratší než doba stanovená v podmínkách soutěže. Organizaci, která soutěž vyhlásila, vznikl hospodářský závazek až přijetím některého návrhu. Pro obsah soutěžních podmínek, jejich formu a zveřejnění platila úprava veřejné soutěže. Tento typ závazku z jednostranného úkonu byl nejčastěji využíván v oblasti zahraničního obchodu.

Úprava veřejné soutěže platila i pro užší soutěž, které se mohly zúčastnit jen zvlášť k tomu vyzvané organizace (§ 356c HZ).

Posledním případem vzniku závazku z jednostranného úkonu byl veřejný příslib (§ 356d HZ). Na základě veřejného příslibu vznikl závazek té organizaci, která veřejně vyhlásila, že zaplatí odměnu nebo poskytne jiné plnění té organizaci, která splní podmínky veřejného příslibu.³⁸⁷

e) Hospodářský zákoník obsahoval i tzv. dohodu o převodu výrobního programu. Dohoda o převodu výrobního programu byla upravena v rámci regulace hospodářské činnosti státních organizací v § 51 a násl. HZ. Ačkoliv šlo o institut značně specifický, systematicky jej bylo možno řadit mezi ostatní hospodářské smlouvy uzavírané mezi socialistickými organizacemi, a to podle § 352 HZ. Subjekty dohody mohly být jen státní hospodářské organizace.

Mezi smlouvy o jiných způsobech spolupráce socialistických organizací bylo možno zařadit i dohody o technických podmínkách. Technické podmínky se podle § 23 odst. 1 tehdejšího zákona o technické normalizaci sjednávaly mezi organizacemi pro opakující se dodávky, pokud na výrobek nebo činnost nebyla vydána technická norma, nebo obsahovala-li platná technická norma jen rámcová ustanovení.

V hospodářském zákoníku byl upraven i základ pojištění, které bylo dotčeno speciálními předpisy. Úpravu předcházení škodám upravil pak prováděcí předpis k hospodářskému zákoníku. Právní vztah pojištění byl založen smlouvou nebo právním předpisem, na jehož základě byla pojišťovna povinna poskytnout pojistné plnění, nastane-li pojistná událost, a pojištěná socialistická organizace byla povinna platit pojistné.

4.5.2.3.7 Úvěrové vztahy

V XI. části hospodářského zákoníku byly upraveny i úvěrové a platební (fakturační) vztahy. Úvěrové vztahy zákonodárce definoval jako vztahy vznikající při návratném poskytování peněžních prostředků jednou socialistickou organizací druhé s tím, že jsou stanoveny, popřípadě dohodnuty podmínky tohoto přenechání peněžních prostředků.

Za úvěr se však nepovažoval časový rozdíl mezi přijetím faktury za výrobky (popř. dodávky) a jejím zaplacením, pro který se používal pojem obchodní úvěr.

³⁸⁷ Např. MORAVČÍK, J., Hospodářské právo v procese zdokonalování hospodářského mechanismu. In: *Právní obzor*, roč. 64/1981, s. 320–332.

Při svém hospodaření mohly organizace užívat návratných peněžních prostředků, které jim formou úvěrů poskytovala banka, popřípadě jiné peněžní organizace nebo jiné instituce oprávněné k poskytování úvěrů podle tehdejších právních předpisů. Ostatní organizace si takové prostředky mezi sebou poskytovat nesměly, nebyla-li právními předpisy přesně stanovena jiná možnost (§ 362 HZ).

Specifické funkce úvěru se projevovaly ve vztahu peněžního ústavu vůči socialistickým organizacím, které byly v souladu s tehdejší ideologií řízeného hospodářství povinny svoji úvěrovou potřebu detailně plánovat. Banka se pak snažila zajistit soulad úvěrové potřeby organizací s celospolečenskými zájmy prostřednictvím úvěrového plánu.

Právní úprava úvěrových vztahů byla zakotvena v XI. části HZ, a to zejména v § 362 a hlavě čtvrté této části, tj. v ustanoveních §§ 381–384. Podrobnější úprava byla stanovena ve vyhlášce předsedy Státní banky československé o poskytování úvěrů č. 158/1975 Sb. Pro poskytování úvěrů měly ovšem význam i Zásady vnitřní a zahraniční bankovní politiky, které byly schvalovány usnesením vlády (dále jen Zásady).³⁸⁸

Kromě Státní banky československé poskytovala úvěry například Československá obchodní banka (zejména podnikům zahraničního obchodu) nebo Státní spořitelna (zejména národním výborům a některým společenským organizacím).

Oprávnění a povinnosti byly dané především zásadami úvěrování (§ 382 HZ).³⁸⁹ Jednalo se o zásady a) přímosti, b) účelovosti, c) termínovanosti, d) zajištěnosti, e) zúčtovatelnosti.

Ad a) Zásada přímosti. Úvěrové prostředky mohly být použity pouze pro potřeby organizace, které byl úvěr povolen. Organizace byla tedy povinna použít úvěrové prostředky pouze pro své vlastní potřeby a nesměla je použít pro jinou organizaci (použít nepřímě). Tato povinnost měla význam i z hlediska kontroly hospodaření organizací, neboť při porušování této zásady by snáze docházelo k zakrývání nedostatků v činnosti špatně hospodařících organizací.

Ad b) Zásada účelovosti. Organizace byla oprávněna použít úvěrových prostředků jen k účelům, ke kterým byly poskytnuty. U úvěru musel být tedy vždy stanoven účel. Úvěry tedy nebylo možno poskytovat pouze k odstranění jakéhokoliv nedostatku peněžních prostředků.

Ad c) Zásada termínovanosti. Úvěr byl splatný nejpozději ve lhůtě stanovené bankou. Banka byla povinna poskytovat úvěry jen na určitou dobu a organizace byla povinna vrátit úvěrové prostředky ve lhůtě splatnosti. To se týkalo jak celkové částky, tak i jednotlivých plateb (stanovených splátek). Organizace však mohla splatit úvěr i dříve a banka byla povinna toto plnění přijmout. Za dřívější splacení úvěru mohly být organizaci poskytnuty tzv. bonifikace.

Ad d) Zásada zajištěnosti. Organizace byla povinna pečovat o to, aby byl úvěr zajištěn způsobem stanoveným bankou.³⁹⁰ Šlo o to zajistit návratnost úvěru a zabránit případům, kdy organizace nebude moci prostředky vrátit. Zpravidla se používalo zajištění materiálními hodnotami (stroji, zařízeními, výrobky apod.), přímými aktivy organizace (pohledávkami apod.), zárukou (jiné organizace, nadřízeného orgánu apod.). Banka měla dále možnost jako jednu

³⁸⁸ Srov. současnou právní úpravu KUČERA, Z. – PAUKNEROVÁ, M. – RŮŽIČKA, K. a kol., *Právo mezinárodního obchodu*. 1. vydání., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 203–204.

³⁸⁹ VOJTKO, J., K problematice principů hospodářského práva. In: *Právní obzor*, roč. 62/1979, s. 609–623.

³⁹⁰ K této problematice též SUCHOŽA, J. – MORAVČÍK, J., *Hospodářské právo*. Košice, 1988, s. 190.

z podmínek úvěrování určit, aby materiálové hodnoty, vystavené zvýšenému nebezpečí živelných a jiných škod, byly v odpovídajícím rozsahu pojištěny u příslušné státní pojišťovny.

Ad e) Zásada záručitelnosti. Z úvěru platily organizace zásadně úroky (pokud byly stanoveny). Úrok měl plnit především stimulační a kritériální funkci. Úrokové sazby byly proto odstupňovány podle druhů úvěrů a objektů úvěrování a ve stanovených případech mohly být i dodatečně zvyšovány (resp. snižovány) podle toho, jak organizace plnila úvěrové podmínky a určené úkoly. Banka mohla uhrazovat své pohledávky ze splatných úvěrů (popřípadě též z ručení za ně) bez upomínání odepsáním z příslušných účtů úvěrované organizace (popřípadě z příslušných účtů organizace, která se za zaplacení úvěru zaručila). Pokud ovšem na účtu, z něhož mohly být tyto pohledávky uhrazeny, nebyl dostatek prostředků použitelných pro jejich úhradu, potom lhůta pro zánik práv banky z poskytnutých úvěrů (a práv proti ručiteli) neprobíhala, popřípadě se ani nepočítala. Proto nemohlo pro nedostatek použitelných prostředků dojít k zániku práva banky prekluzí (institut prekluze byl pro hospodářský zákoník typický).

Při úvahách o tehdejšímu úvěrování je nutno mít na zřeteli, že na poskytnutí úvěru nebyl právní nárok. Banka před poskytnutím úvěru zvažovala, zda úvěr poskytne a za jakých podmínek. Jejím úkolem bylo poskytovat organizacím úvěry, pokud byly splněny následující podmínky: a) šlo o financování nezbytných potřeb, b) byly využívány i jiné zdroje, c) organizace měly vyrovnaný finanční plán, d) byla prověřena jejich efektivnost z daného úvěru. Úvěrové smlouvy se uzavíraly písemně.

V úvěrové smlouvě se zejména stanovil účel, celkový objem, podmínky, způsob a časový plán čerpání i splácení úvěru, úvěrové a úrokové sankce, úrokové bonifikace, popřípadě též způsob a rozsah záruky. Oproti obecné úpravě uzavírání smluv zde byla stanovena úprava specifická. Úvěrová smlouva byla totiž uzavřena až poté, dohodly-li se banka a organizace o všech podmínkách úvěrové smlouvy. Byly ovšem možné i takové případy vzniku závazku, kdy poskytla banka úvěr podle podmínek, které na žádost organizace o poskytnutí úvěru písemně organizaci sdělila, a ta proti předloženým podmínkám nic nenamítala. Úvěrované organizace byly zejména povinny plnit závazné úkoly a závazné limity státního plánu rozvoje národního hospodářství, neporušovat celospolečenské zájmy a dodržovat podmínky úvěrové smlouvy (respektive písemně oznámených podmínek), popřípadě plnit další povinnosti.

Za účelem případných zjištěných nedostatků a jejich předcházení byla banka oprávněna uplatnit úvěrové sankce: a) zvýšit úrokové sazby z úvěrů, b) požadovat splacení úvěrů před lhůtou splatnosti, c) vyloučit z úvěrování objekty, které nezajišťují návratnost úvěrů, d) omezit objem poskytovaných úvěrů, e) odmítnout poskytování úvěrů, f) uplatnit další sankce.

Druhy úvěrů byly určeny ve vyhlášce o poskytování úvěrů. Jednalo se o investiční, provozní či devizové úvěry.

Při poskytování úvěrů používala banka zejména tři metod: úvěrování podle stavu na úvěrových účtech, úvěrování podle obratu a kontokorentní úvěrování. Úvěrování podle stavu na úvěrových účtech spočívalo v tom, že výše úvěru byla závislá na kvantitě (množství, výši) úvěrovaného objektu (například zásob nebo pohledávek) a čerpání i splácení úvěrových prostředků bylo prováděno závisle na změnách stavu tohoto objektu k určitému datu. Při úvěrování podle obratu byl úvěr poskytován i splácen v souladu s obratem úvěrovaného objektu (jako příklad uveďme čerpání podle doby a rozsahu nákupu zásob a splácení podle doby a rozsahu jejich realizace). Tento způsob měl umožnit sledování koloběhu oběžných pro-

středků (tím i „výroby a odbytu“). Při metodě kontokorentního úvěrování zřizovaly organizace tzv. kreditně debetní účet, na který soustřeďovaly všechny provozní příjmy a z něhož prováděly provozní úhrady i nad rámec jeho kreditního zůstatku v rozsahu limitu dohodnutého s bankou.³⁹¹

4.5.2.3.8 Platební vztahy

Pro další vztahy socialistických organizací, tj. pro platební vztahy, bylo charakteristické, že v nich zpravidla vystupovaly tyto subjekty – plátce, příjemce platby a jejich peněžní ústavy.³⁹²

Právní úprava platebních vztahů byla zakotvena v XI. části hospodářského zákoníku, zejména v ustanoveních §§ 361 a 366–374 a v prováděcí vyhlášce předsedy Státní banky československé č. 10/1978 Sb., o platebním styku a zúčtování na účtech organizací.

Socialistickým organizacím se ukládala povinnost provádět peněžní platby včas a řádně prostřednictvím SBČS. Prostřednictvím jiných peněžních ústavů nebo orgánů organizace mohly provádět platby zásadně jen se svolením této banky. Důrazem na řádné provádění plateb mělo být zamezeno „závadám v placení“, jimiž by u plátce i příjemce docházelo ke zkreslování hospodářských výsledů. Obecná povinnost platit včas a řádně dávala možnost příjemci platby (popřípadě plátcí) vynucovat splnění plátcových (resp. příjemcových) povinností.³⁹³

Pojem platební vztah se používal pro vztahy, které se vytvářely při platebním styku. Bylo pro ně charakteristické, že zahrnovaly nejen vzájemná práva a povinnosti plátce a příjemce, ale i vztah plátce a příjemce k peněžnímu ústavu, který vedl jejich účet, popřípadě i k peněžnímu ústavu, který vedl účet druhého účastníka platebního styku, poště (při úhradách poštovními poukázkami) apod.

Platební vztahy mezi bankou a organizacemi nevznikaly jen na základě volné úvahy organizací, ale na základě skutečností stanovených právními předpisy. Organizace byly např. povinny odvádět peněžní prostředky přesahující stanovený limit na účet peněžního ústavu. Banka byla povinna prostředky jí poukazované přijmout a zprostředkovat platební styk. Vzájemné započtení pohledávek mezi organizacemi bylo možné, jen pokud tak stanovil právní předpis, nebo pokud v jednotlivém případě souhlasila se započtením banka. Banka měla vůči organizacím stanovené kontrolní pravomoci, byla oprávněna zrušit provedenou platbu, zjistila-li v platebním styku organizací nesprávnost. Banka mohla též například požadovat, aby organizace provedly opatření potřebná k odstranění zjištěných nedostatků.

Účty nebo podúčty zřizovaly organizacím na základě dohody pobočky, popřípadě jiné organizační jednotky banky (případně i jiné peněžní ústavy). Dohodu uzavíraly organizace s bankou. Dohoda se uzavírala o účtech, popřípadě podúčtech zřízených organizacím povinně podle právních předpisů, na základě opatření příslušného ústředního orgánu nebo k zajištění výkonů funkcí banky.

³⁹¹ K současné právní úpravě této problematiky viz BEJČEK, J. – ELIÁŠ, K. – RABAN, P. a kol., *Kurs obchodního práva. Obchodní závazky*. 4. vydání Praha: C. H. Beck, 2007, s. 438–439.

³⁹² Srov. též. KUČERA, Z. – PAUKNEROVÁ, M. – RŮŽIČKA, K. a kol. *Právo mezinárodního obchodu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 172.

³⁹³ Blíže LIBÁNSKÝ, V., *Ceny a uzavírání smluv*. In: *Právní obzor*, roč. 49/1966, s. 896–904.

Platby se prováděly na základě příkazů organizací. Podkladem pro vyhotovení příkazů organizací byly zejména faktury. Organizace dávaly pobočkám příkazy: a) písemnou formou, b) kompatibilními médii přímo použitelnými pro další zpracování v bance (v tehdejší době děrnou páskou, magnetickou páskou, magnetickým diskem apod.), c) dálkovým přenosem dat. Organizace pak nemusely dávat příkazy bance přímo, mohly tak učinit i prostřednictvím organizace provádějící „výpočetní služby“.

Písemné příkazy plátců (převodní příkaz) podepisovaly zásadně dvě osoby, pobočky pak zkoumaly, zda podpisy na těchto příkazech odpovídaly podpisovým vzorům. Na písemných příkazech příjemců (inkasních příkazech) musel být rovněž podpis osoby odpovědné za vystavení příkazu; pobočky však správnost těchto podpisů nezkoumaly. Pokud podkladem k vystavení příkazu příjemcem bylo pravomocné vykonatelné rozhodnutí, vyznačovala též věřitelská organizace identifikační znaky tohoto rozhodnutí. Při použití příkazů kompatibilními médii či dálkovým přenosem dat mohly být podpisy nahrazeny dohodnutým kódem.

Pobočky informovaly organizace o zúčtování plateb zásadně výpisy z účtů. Účty a podúčty rušila pobočka na základě žádosti organizace. Podúčty mohla pobočka také zrušit po předchozím vyrozumění organizace i bez žádosti, nedošlo-li na nich po dobu šesti měsíců k pohybu. Pro „zúčtovací styk“ byly určeny lhůty.

Socialistickým organizacím nebyla ponechána možnost, aby si zvolily způsob, kterým bude platba provedena, ani volit subjekt, který ji uskuteční.³⁹⁴ Byly totiž povinny provádět své platby zásadně bezhotovostním způsobem, tj. odepsáním příslušné částky z účtu plátce a jejím připsáním na účet příjemce platby. Platit v hotovosti mohly socialistické organizace pouze v případech a za podmínek stanovených právními předpisy.

Na základě příkazů plátců (tedy obecnějším způsobem placení) se mohly provádět platby pouze za dodávky všeho druhu či platby finanční povahy v předem konkrétně stanovené výši. U organizací, u nichž to stanovil právní předpis, nebylo možno platby vůbec provádět jiným způsobem (například u rozpočtových organizací Federálního ministerstva národní obrany).

Na podkladě příkazů příjemců se mohly provádět inkasa částek za fakturované dodávky výrobků, prací, výkonů a služeb (včetně přepravného), částek přiznaných organizacím v pevně stanovené výši pravomocným a vykonatelným rozhodnutím orgánů hospodářské arbitráže nebo jiného státního orgánu, kdy to stanoví zvláštní předpisy a dále též částek podle zvláštních dohod a zvláštních předpisů.

Organizace mohly použít příkazy příjemců jen v případě, že se na tomto způsobu placení dohodly. Nedošlo-li k dohodě, uhrazovaly se závazky na podkladě příkazů plátců. Banka uzavření dohody nezkoumala. Jestliže bylo použito příkazu příjemce (inkasního způsobu placení) neoprávněně, mohla si organizace po provedeném inkasu částku vybrat zpět jako zpětné inkaso. Zpětné inkaso zpětného inkasa však již nebylo přípustné. Pohledávku pak šlo vyrovnat jen na podkladě příkazu plátce. Právní úprava pak umožňovala opakující se platby realizovat trvalým příkazem. Organizace pak mohly k bezhotovostnímu vyrovnání svých pohledávek přijímat, ve stanovených případech, rovněž šeky.

³⁹⁴ SUCHOŽA, J. Niektoré aktuálne otázky hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 58/1975, s. 210–221.

4.5.2.3.9 Fakturační vztahy

Za fakturační vztahy v odvětví hospodářského práva se označovaly takové vztahy, které vznikaly mezi dodavatelem a odběratelem (popřípadě i příjemcem) při vystavování, oběhu a úhradě účtů za dodávky výrobků, prací a jiných výkonů. Fakturou dodavatel deklaroval vznik svého práva na obdržení stanovené (smluvené) úplaty za uskutečněné dodávky či jiné výkony. Fakturování tedy zásadně navazovalo na splnění závazků, současně však byla faktura zpravidla podkladem pro uskutečnění platby mezi socialistickými organizacemi. Fakturování nebylo jen právem socialistické organizace, nýbrž současně existovala též povinnost fakturovat.

Fakturování mělo v hospodářských vztazích trojí význam. Bylo podkladem pro placení dodavatelovy pohledávky, zároveň bylo podkladem pro sledování hospodářské činnosti podniku (podle vyfakturovaných částek se totiž sledovalo plnění „*plánu realizace odbytu podniku*“) a konečně „*šlo o nástroj, který napomáhal k zajišťování finanční a smluvní kázně*“.

Pro fakturování byla tedy charakteristická zejména kontrolní a zajišťovací funkce hospodářského práva.³⁹⁵ Právní úprava fakturačních vztahů byla obsažena zejména ve třetí hlavě jedenácté části hospodářského zákoníku a ve vyhlášce o fakturování a placení dodávek neinvestiční povahy i ve vyhlášce o fakturování a placení dodávek pro investiční výstavbu a dodávek geologických prací. Náležitosti faktur byly stanoveny v uvedených vyhláškách o fakturaci.

Vzhledem k významu faktury byl stanoven velký počet náležitostí, které musela faktura obsahovat. Tyto náležitosti bývaly rozdělovány na náležitosti týkající se faktury samé, na náležitosti týkající se dodavatele a odběratele, na náležitosti týkající se předmětu dodávky a na náležitosti ostatní.³⁹⁶

Některé údaje umožňovala vyhláška neuvádět přímo na faktuře, ale mohly být přílohou faktury. Ústřední orgány mohly pak pro své vlastní specifické údaje použít volné plochy faktury, popřípadě její pokračování a mohly pro podřízené organizace stanovit umístění a obsahovou náplň některých dalších údajů.

Právo a povinnost fakturovat vznikaly zásadně splněním dodávky. Byly však stanoveny i případy, kdy bylo možno fakturovat dodávky ještě před jejich splněním, tzv. po etapách. Etapy mohly být věcné, ale i časové. Fakturování po etapách však muselo být písemně předem dohodnuto. Další podmínkou bylo, aby etapy bylo možno věcně stanovit a určit k nim náležející cenu. Etapově přitom mohly být fakturovány jen taxativně určené dodávky. Šlo

³⁹⁵ CHORVÁTH, J., K pojmu, predmetu a funkciam hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 64/1981, s. 569–583.

³⁹⁶ Konkrétně pak vyhláška o dodávkách neinvestiční povahy stanovila, že faktura musí být výrazně označena podle druhu a musí obsahovat, použijeme-li uvedeného třídění: a) číslo faktury, den vzniku práva a povinnosti fakturovat, den odeslání (odevzdání) faktury, den splatnosti faktury (u dodávek neinvestiční povahy 14 dnů, pro investiční výstavbu 10 dnů); b) názvy a adresy dodavatele a odběratele, dodavatelovo spojení s peněžním ústavem, číslo jeho účtu u peněžního ústavu a dále jeho číselný kód podle jednotného číselníku organizací, údaj o tom, který sklad nebo závod dodávku uskutečnil (jestliže se liší od místa fakturujícího dodávku), údaj o tom, které jiné organizační jednotce odběratele byla dodávka odeslána (jestliže se liší od adresy odběratele); c) číslo smlouvy podle označování odběratele (u dodávek z dovozu dodavatele), označení dodávky, druh (jakost) a množství výrobků, nebo druh a doba trvání práce, cenu za jednotku množství, jakož i úhrnnou cenu (včetně čísla ceníku a čísla výroby v tomto ceníku), číselné označení výrobků nebo výkonu podle jednotných klasifikací, úhrnnou částku faktury a d) doložku o splatnosti inkasním příkazem při tomto způsobu placení, náležitosti pro účely daně z obrátu, jiné údaje předepsané zvláštními předpisy, razítko dodavatele a podpis osoby oprávněné.

o dodávky a) strojů a zařízení pro vývoz, dodávané samostatně nebo jako součást vývozních investičních celků (VIC), b) projektových prací a technické pomoci pro vývoz, dodávaných samostatně nebo jako součást VIC, c) zřizování výstav, veletrhů a stálých muzeí v tuzemsku i cizině, d) výzkumných, vývojových, studijních, typizačních, normalizačních a přípravných prací k nim (investorské inženýrské činnosti v tuzemsku; stavebních a montážních prací neinvestiční povahy pro tuzemsko i pro vývoz a prací a služeb prováděných organizacemi výpočetní techniky).

Právo a povinnost fakturovat bylo stanoveno ve fakturační vyhlášce a vznikalo u jednotlivých druhů těchto dodávek dnem odevzdání smluvené etapy odběrateli, popřípadě jejím předáním prvním veřejnému dopravci nebo poště k přepravě do místa určení; dnem dokončení smluvené etapy; uplynutím posledního dne měsíce, popřípadě uplynutím posledního dne sjednané časové etapy; dnem dokončení etapy stanovené zvláštním předpisem. Fakturační vyhláška současně předvíдалa situace, kdy právo a povinnost fakturovat vznikalo po splnění dodávky. Bylo tomu tak především u opakujících se dodávek uskutečňovaných ve stanoveném nebo dohodnutém období (například u dodávek vody), kde se používalo tzv. sběrné faktury. Právo a povinnost fakturovat vznikaly uplynutím posledního dne stanoveného nebo sjednaného období.

Další skupinu dodávek, kde se fakturovalo po splnění dodávky, tvořily takové dodávky, při nichž v okamžiku splnění nemůže dodavatel ještě znát jejich cenu proto, že její stanovení je odvislé od údajů, které má sdělit odběratel nebo od údajů zasílaných z ciziny do tuzemska.³⁹⁷

Byly stanoveny zvláštní způsoby fakturování a fakturování doklady nahrazujícími fakturu. Jednalo se zejména o fakturace za traťové dodávky, etapové fakturování, respektive fakturování sběrnou fakturou, fakturování za prozatímní cenu, fakturování a placení dodávek zemědělských výrobků a fakturování a placení některých dodávek pro vývoz.

Předmětem fakturačních vztahů byly dodávky pro investiční výstavbu placené z investičních prostředků. Příkladem je možno uvést, že šlo o stavební práce, soubory strojů a zařízení, smontované stroje, zařízení a konstrukce, montáže, dodávky geologických prací, poddodávky projektové dokumentace. Fakturování pro investiční výstavbu mělo svá specifika, především se zde uplatnila zásada fakturace až po splnění celé dodávky. To například u dodávky provozního souboru znamenalo, že nebylo možno fakturovat jednotlivé stroje zasílané na stavbu ani rozpracované montážní práce; fakturu bylo možno vystavit až po odevzdání a převzetí určitého celku (toto pravidlo však mělo také svoje výjimky a v praxi bylo často porušováno). Protože bylo možno fakturovat až po splnění dodávky a mohlo by docházet u dodavatele k hospodářským potížím v důsledku nedostatku finančních prostředků u dlouhodobých a rozsáhlých dodávek, umožňovaly fakturační předpisy tzv. splátkování. Podle splátkovaných částek však nebylo možno sledovat plnění „realizace odbytu“ (organizace ovšem mívaly i svoje plány splátkování).

4.5.2.4 Postavení a funkce hospodářské arbitráže

I po vydání hospodářského zákoníku hrála při hospodářské činnosti socialistických organizací nezanedbatelnou roli hospodářská arbitráž. V soustavě státních orgánů měla zvláštní

³⁹⁷ Blíže, SUCHOŽA, J. – MORAVČÍK, K., *Hospodářské právo. Díl II.* Košice: PF UPJŠ, 1988, s. 55.

postavení, které nebylo možno ztotožňovat ani s postavením správních orgánů, ani orgánů hospodářského řízení. Právní úpravu obsahoval již zmíněný zákon o hospodářské arbitráži z roku 1962.³⁹⁸

4.5.2.4.1 Soustava arbitrážních orgánů

Podle úpravy z roku 1970 byla hospodářská arbitráž nově organizována jako jednotná, centralizovaná samostatná soustava arbitrážních orgánů (§ 5 zákona o hospodářské arbitráži), konkrétně specifikovaná v ustanovení § 6 zákona o hospodářské arbitráži. Tvořily ji Státní arbitráž ČSSR, Státní arbitráž ČSR v Praze a Státní arbitráž SSR v Bratislavě a krajské státní arbitráže (v hlavních městech republik Státní arbitráž pro hlavní město ČSR Prahu a Státní arbitráž pro hlavní město SSR Bratislavu).

Státní arbitráž ČSSR v Praze působila jako vrcholný orgán celé soustavy. Jejími součástmi se zvláštními funkcemi byly Presidium státní arbitráže a vojenská složka. Státní arbitráž ČSR v Praze a Státní arbitráž SSR v Bratislavě zabezpečovaly řízení orgánů hospodářské arbitráže na území republik. Krajské státní arbitráže a v hlavních městech obou republik Státní arbitráž pro hlavní město ČSR Prahu a Státní arbitráž pro hlavní město SSR Bratislavu tvořily základní organizační článek celé soustavy.

Zřizování a rušení krajských státních arbitráží, určování obvodu jejich působnosti a stanovení jejich sídel měla právo provést vláda České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky (§ 6 odst. 2 zákona o hospodářské arbitráži). Zatímco tedy Státní arbitráž ČSSR a státní arbitráže republik byly zřízeny přímo na základě zákona, zřizování a zrušování krajských státních arbitráží svěřil zákon do pravomoci národních vlád. Vláda ČSSR navíc mohla zřídit na potřebnou dobu zvláštní hospodářské arbitráže a určit jejich postavení a působnost (§ 6 odst. 3 zákona o hospodářské arbitráži). Jak vyplývá ze znění zákona, mohla tak učinit jen na vymezenou dobu. K jiné změně by bylo třeba zákona Federálního shromáždění. Případné oprávnění rezortních ministerstev ke zřízení rezortní arbitráže zákon nestanovil (bývaly v předchozím poválečném období).

Třístupňová struktura orgánů hospodářské arbitráže vyplývala z přizpůsobení organizační struktury arbitrážních orgánů federativnímu uspořádání ČSSR. Součástí federálního orgánu zůstávala vojenská složka, jejímž úkolem bylo mj. řešit spory týkající se materiálního zabezpečení ozbrojených sil.

4.5.2.4.2 Personální struktura hospodářské arbitráže

V arbitrážních orgánech působili především arbitři, kteří arbitrážní činnost vykonávali jako svoji profesi. Po federaci republiky byli nejvyššími funkcionáři krajských státních arbitráží vedoucí krajských státních arbitráží, popřípadě vedoucí státních arbitráží hlavního města ČSR Prahy a hlavního města SSR Bratislavy. V čele Státní arbitráže ČSR stál hlavní arbitř ČSR a v čele státní arbitráže SSR hlavní arbitř SSR. Nejvyšším funkcionářem Státní arbitráže ČSSR byl hlavní arbitř ČSSR (§ 7 zákona o hospodářské arbitráži).

Oprávnění ustanovit do funkce vedoucí krajských státních arbitráží a státní arbitry těchto arbitráží i státní arbitry státní arbitráže ČSR, popř. SSR měl na území ČSR hlavní arbitř ČSR a na území SSR hlavní arbitř SSR. Vedoucí krajských státních arbitráží řídili práci těchto ar-

³⁹⁸ K těmto otázkám blíže viz BEJČEK, J. – MAREK, K., *Hospodářské právo. III.* Brno: UJEP, 1984.

bitráží a odpovídali za jejich činnost hlavnímu arbitru ČSR, popř. hlavnímu arbitru SSR (§ 9 zákona o hospodářské arbitráži).

Jednotlivé hospodářské spory, jejichž rozhodování patřilo do pravomoci hospodářské arbitráže, mohli projednávat a rozhodovat též rozhodci (§ 32 zákona o hospodářské arbitráži). Šlo o další formu rozhodování sporů, kterou zavedl zákon o hospodářské arbitráži. Rozhodce však nemohl projednávat a rozhodovat spory, pro jejichž projednávání a rozhodování byla příslušná Státní arbitráž ČSSR, Státní arbitráž ČSR nebo Státní arbitráž SSR. Další výjimku z rozhodování rozhodcem tvořily spory týkající se plnění pro vývoz nebo z dovozu, byla-li alespoň jednou ze stran organizace oprávněná k zahraničně obchodní činnosti a majetkové spory o částku přesahující 500 tisíc Kčs. Další případ, kdy byl rozhodce povinen postoupit spor k projednání a rozhodnutí příslušnému orgánu státní arbitráže, nastal tehdy, pokud organizace v průběhu sporu navrhla snížení nebo prominutí majetkové sankce nebo snížení náhrady škody, anebo zjistil-li rozhodce, že jsou dány podmínky pro odvod podle zvláštních předpisů.³⁹⁹

Rozhodcem byl občan, kterého si organizace zvolily písemnou dohodou pro rozhodnutí určitého sporu a který s volbou vyslovil souhlas. Organizace si volily rozhodce pro rozhodnutí určitého sporu, zejména šlo-li o spor, při jehož řešení se mohly uplatnit speciální znalosti a zkušenosti rozhodce (ekonomické, technické, organizační apod.).

Projednávání a rozhodování sporů rozhodcem bylo v mnohém shodné s projednáváním a rozhodováním sporů hospodářskou arbitráží. I podání arbitrážní žádosti k rozhodci mělo tytéž právní účinky jako podání žádosti u hospodářské arbitráže. Také rozhodnutí vydané rozhodcem mělo účinky arbitrážního rozhodnutí. Nesplnila-li organizace rozhodnutí způsobem a ve lhůtě v něm stanovené nebo nebyla-li lhůta stanovena do 15 dnů od jeho doručení, vykonalo se rozhodnutí podle zákona o hospodářské arbitráži.

Postavení hospodářské arbitráže bylo ovšem vůči rozhodci dominantní. Jestliže by totiž rozhodce porušil svou povinnost projednat spor bez zbytečného odkladu a bez vážných důvodů nepokračoval v projednávání sporu, mohla kterákoli ze stran požádat příslušný orgán hospodářské arbitráže, aby spor rozhodl.⁴⁰⁰

4.5.2.4.3 Kompetence a úkoly hospodářské arbitráže

V zákoně o hospodářské arbitráži bylo vymezeno (§ 1), jaké hlavní úkoly plní hospodářská arbitráž při organizaci, úpravě a kontrole dodavatelsko-odběratelských a jiných hospodářských vztahů. Především projednávala a rozhodovala hospodářské spory mezi socialistickými organizacemi, organizačními jednotkami nebo organizačními složkami, popř. orgány socialistických organizací, pokud byly oprávněny vystupovat v hospodářských vztazích svým jménem, jakož i mezi ostatními účastníky závazkových vztahů.⁴⁰¹ Na svém úseku také připravovala návrhy zákonů Federálního shromáždění a nařízení vlády ČSSR z oblasti hospodářských vztahů a na základě zákonného zmocnění a v jeho mezích vydávala obecně zá-

³⁹⁹ Srov. SPIŠIAK, J. *Dodávka a odber výrobkov vo svetle arbitrážnej praxe. Nový právny stav*. Bratislava, 1957, s. 625.

⁴⁰⁰ K současné právní úpravě rozhodčího řízení v mezinárodním obchodě, viz: ROZEHNALOVÁ, N., *Rozhodčí řízení v mezinárodním a vnitrostátním styku*. 2. vydání. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 81–82.

⁴⁰¹ K dřívějšímu pojetí arbitrážní praxe viz: SPIŠIAK, J., *Dodávka a odber výrobkov vo svetle arbitrážnej praxe. Nový právny stav*. Bratislava, 1957, s. 635.

vazné právní předpisy. Výchovnou činností měla pomáhat v rámci své působnosti organizovat a rozvíjet vztahy spolupráce a vzájemné pomoci mezi socialistickými organizacemi a aktivně působit na tyto organizace tak, aby se zlepšovala jejich činnost a zvyšovala odpovědnost za řádné a včasné uzavírání a plnění hospodářských smluv v souladu s plánovanými úkoly a aby tak byl upevňován „chozrasčot“. Měla též upozorňovat příslušné orgány na „závady“ v činnosti socialistických organizací, popřípadě navrhopvat opatření k jejich odstranění. Příslušelo jí shromažďovat a zevšeobecňovat poznatky ze své činnosti a soustavně zkoumat příčiny „závad“. Konečně pak v případech a za podmínek stanovených zvláštními předpisy rozhodovala o odvodu do státního rozpočtu a o uložení hospodářské pokuty.

Hospodářskými spory, které hospodářská arbitráž projednávala a rozhodovala, byly zejména spory o uzavření hospodářských smluv a spory o změnu nebo zrušení hospodářských závazků (předsmluvní spory), spory o reálné plnění, spory majetkové, spory o určení, zda tu právní vztah nebo právo je či není, jestliže byl na tom naléhavý právní zájem (určovací spory) a spory o základní podmínky dodávky (tedy zvláštní spory o znění budoucích předpisů). Nejčastějšími byly spory o uzavření smluv, kdy se potenciální odběratelé uzavření těchto smluv museli domáhat arbitrážní cestou.

Na vytváření normativního systému upravujícího hospodářské vztahy se hospodářská arbitráž měla významně podílet prováděním výzkumu efektivnosti právních předpisů, navrhováním právních předpisů nebo spolupůsobením při jejich přípravě a vydáváním, pokud byla k tomu zákonem zmocněna (v jeho mezích), obecně závazných právních předpisů.

Provádění této činnosti svěřil zákon (§ 8 zákona o hospodářské arbitráži) Státní arbitráži Československé socialistické republiky, která pochopitelně plnila i jiné úkoly při zabezpečování dalších forem činnosti hospodářské arbitráže. Při této činnosti arbitráž měla vycházet především z poznatků celé arbitrážní soustavy (i specializovaného útvaru – Ústavu hospodářského práva), měla spolupracovat s ministerstvy a ostatními federálními orgány a využívat praktických zkušeností a poznatků, které tyto orgány získaly při řízení úseků národního hospodářství.⁴⁰² Návrhy právních předpisů vyšší právní síly předkládala Státní arbitráž ČSSR buď z vlastního podnětu, nebo na základě pověření federální vládou. Normativní právní akty nižší právní síly vydávala Státní arbitráž ČSSR formou vyhlášek na základě zmocnění v zákoně Federálního shromáždění. Hospodářský zákoník určoval (v § 392), že federální dodavatelská ministerstva v dohodě se zúčastněnými ústředními orgány a Státní arbitráží ČSSR vydají podle potřeby k provedení části šesté, šesté A, sedmé, osmé a části desáté hlavy třetí základní podmínky dodávky (ZPD) pro určitou skupinu výrobků, prací, výkonů, popř. jiných plnění. Na těch úsecích, kde působila jako dodavatelská ministerstva jen ministerstva republik, vydávala ZPD Státní arbitráž ČSSR sama po projednání se zúčastněnými ústředními orgány.

Dále hospodářský zákoník (v § 394 odst. 1) stanovil vydání předpisů Státní arbitráží ČSSR k provedení těch ustanovení, u nichž zákon prováděcí předpisy předpokládá, pokud jejich vydání nepřísluší jiným orgánům. Navíc pak Státní arbitráž ČSSR mohla podle zásad schválených vládou ČSSR vydat předpisy k provedení jiných ustanovení než těch, u nichž hospodářský zákoník vydání prováděcích předpisů předpokládá.

⁴⁰² Např. JANKECH, P., Hospodářská arbitráž a rozhodování hospodářských sporů. In: *Socialistické soudnictvo*, roč. 39/1987, č. 9, s. 8–16.

Za zcela mimořádné oprávnění lze označit možnost Státní arbitráže ČSSR podle zásad schválených vládou vyloučit působnost zákona a předpisů vydaných k jeho provedení. Toto oprávnění bylo ovšem možno použít jen za stanovených podmínek a ve stanoveném rozsahu, konkrétně na přechodnou dobu, pro hospodářské závazky, pro jednotlivá odvětví (obory) nebo organizace a vyžadují-li to naléhavé potřeby národního hospodářství.

Rozhodování o odvodu do státního rozpočtu a o uložení hospodářské pokuty bylo zvláštní formou činnosti hospodářské arbitráže, která byla doplněna do zákona o hospodářské arbitráži jako část čtvrtá, nazvaná Zvláštní řízení. Tato část obsahovala ustanovení Řízení o odvodech do státního rozpočtu (§ 46a), Řízení o uložení hospodářské pokuty (§ 46b) a Provádění odvodů (§ 46c, § 46d).

Podle těchto ustanovení mohla hospodářská arbitráž v případě neplatnosti právního úkonu uložit odvod do příslušného státního rozpočtu, jestliže při projednání sporu zjistila, že byly splněny podmínky specifikované zvláštním předpisem (tj. hospodářským zákoníkem – v § 24 odst. 2). Hospodářská arbitráž dále ukládala odvod částky, která měla být zaplacená jako penále, a to rovněž do příslušného státního rozpočtu, zjistila-li při projednávání sporu nebo v řízení o odvodu penále do státního rozpočtu, že byly splněny podmínky stanovené zvláštním předpisem (tj. hospodářským zákoníkem v § 142 odst. 4). Byl to postih těch subjektů, které měly povinnost účtovat a vymáhat penále jiným organizacím a neučinily tak.⁴⁰³

Za podmínek stanovených zvláštním předpisem (tj. opět hospodářským zákoníkem – v § 384a, § 384b) mohla hospodářská arbitráž uložit hospodářskou pokutu. Řízení o uložení hospodářské pokuty zahajovala hospodářská arbitráž na návrh Výboru lidové kontroly ČSSR, výborů lidové kontroly republik, Federálního ministerstva financí, ministerstev financí republik, Federálního cenového úřadu, cenových úřadů republik, Státní banky československé nebo z vlastního podnětu na základě zjištění učiněných v arbitrážním řízení orgány hospodářské arbitráže.

4.6 OBNOVENÍ OBCHODNÍHO PRÁVA PO ROCE 1989

Po změně společenských poměrů v roce 1989 bylo třeba obnovit soukromý sektor podnikání. V rámci přechodu ke svobodnému trhu byly zrovnoprávněny formy vlastnictví, osoby získaly právo sdružovat se za účelem podnikání a byl vytvořen i ochranný veřejnoprávní rámec v podobě obchodního rejstříku a obnoveného živnostenského práva.

4.6.1 Novelizace hospodářského zákoníku

Hospodářský zákoník prošel podstatnou novelizací zákonem č. 103/1990 Sb. Novela zejména zrušila úvodní politické prohlášení, základní články a ustanovení o vlastnických vztazích a do hospodářského zákoníku včlenila část IV.A o obchodních společnostech, která již (i když velmi stručně) upravovala obchodní společnosti. Obsahovala společná ustanovení o obchodních společnostech, upravovala veřejnou obchodní společnost, společnost s ručením omezeným, komanditní společnost a komanditní společnost na akcie (jak již víme, akciová

⁴⁰³ Srov. KOZMA, D., *Hospodářskoprávní vztahy a rozhodovanie sporov JRD. Praktická príručka*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatury, 1965, s. 365.

společnost byla upravena zvláštním zákonem z roku 1949).⁴⁰⁴ Návazná vložená část IV.B přinesla právní úpravu tiché společnosti a konsorcia. Zde ovšem nešlo o subjekty práva, ale v prvním případě se jednalo o závazkový vztah a v případě druhém o sdružení osob. Nová část IV.C přinesla novou obecnou právní regulaci tzv. společného podniku jako subjektu práva.

Tato polistopadová novela již představovala první krok na cestě k obnovení obchodního práva. Zákoník se však i přes dalekosáhlé změny stále ukazoval jako příliš rigidní, proto bylo nutné nahradit dosavadní úpravu hospodářských vztahů novým zákonem. Jeho platnost skončila k 31. prosinci 1991 a následujícího dne nabyl účinnosti obchodní zákoník (zákon č. 513/1991 Sb.; „ObZ“).

Druhý milník ve vývoji obnoveného obchodního práva představuje vstup České republiky do Evropské unie ke dni 1. května 2004. Tímto krokem evropské právo získalo absolutní přednost před právem národním a primární právo spolu s přímo účinnými nařízeními EU se staly na území ČR přímo aplikovatelné. V tomto duchu Česká republika jako členský stát EU dodržuje zásady a principy evropského práva, je povinna zajistit na svém území jejich plnou účinnost a řádně přizpůsobit národní legislativu požadavkům evropského práva.

4.6.2 Obchodní zákoník – principy, účel, struktura

Oproti hospodářskému zákoníku zasahuje současný obchodní zákoník do více oblastí hospodářského života, neupravuje je však do detailů. Je vybudován na principu smluvní svobody a rovnosti účastníků obchodně-závazkových vztahů, proto ponechává subjektům podstatně větší míru svobody a volnosti v rozhodování. Jeho zvláštností je důraz na zachovávání zásady profesionality subjektů obchodně-právních vztahů a zásady poctivého obchodního styku, což je dáno odlišností obchodního styku od běžných občanskoprávních vztahů.

Základním účelem přijetí obchodního zákoníku byla snaha soustředit v jednom právním předpisu komplexní právní úpravu podnikání československých i zahraničních osob, právních forem obchodních společností a obchodních závazkových vztahů způsobem, který by měl reagovat na potřeby tržní ekonomiky.⁴⁰⁵ Předmětem úpravy Obchodního zákoníku se tak staly tři základní oblasti: a) postavení podnikatelů při uskutečňování podnikatelské činnosti obecně, b) právní povaha obchodních společností a družstev a c) smluvní a ostatní závazkové vztahy, do nichž podnikatelé vstupují při své podnikatelské činnosti.

První část obchodního zákoníku tvoří základní ustanovení. Vymezují především rozsah právní úpravy a stěžejní instituty obchodního práva (podnikání, podnik a obchodní jmění, obchodní jméno, jednání podnikatele, prokuru či obchodní tajemství). Samostatné hlavy první části obchodního zákoníku tvoří ustanovení o podnikání zahraničních osob (tyto podnikají zásadně za stejných podmínek jako české subjekty), o obchodním rejstříku, o účetnictví podnikatelů a o hospodářské soutěži (tu se řeší účast na hospodářské soutěži, nekalá soutěžní

⁴⁰⁴ K tomu též KUBÍČEK, P. a kol., *Akciová spoločnosť - jej organizačné a finančné riadenie*. Bratislava: Verlag Dashöfer, 2004.

⁴⁰⁵ Důvodová zpráva k obchodnímu zákoníku, www.psp.cz, Digitální knihovna, Federální shromáždění ČSFR – tisk č. 684.

jednání a právní prostředky ochrany proti nekalé soutěži, přičemž nedovolené omezování soutěže upravuje zvláštní zákon).⁴⁰⁶

Druhá část zákoníku upravuje kromě obecných ustanovení o obchodní společnosti jednotlivé typy osobních a kapitálových společností: veřejnou obchodní společnost, komanditní společnost, společnost s ručením omezeným, akciovou společnost, a v samostatné hlavě družstvo. Obsah této části potvrzuje skutečnost, že obchodní zákoník je kodexem, který obsahuje problematiku dříve rozloženou do řady samostatných právních předpisů (například o akciových společnostech nebo o družstvech).⁴⁰⁷

„Obchodní závazkové vztahy“ je název třetí části. Zde jsou soustředěna některá ustanovení o právních úkonech, některá ustanovení o uzavírání smluv, ustanovení o zániku závazku jeho splněním, některá ustanovení o zániku nesplněného závazku, ustanovení o zajištění závazku, některá ustanovení o započtení pohledávek apod.⁴⁰⁸ Jakmile je v názvu oddílu uvedeno, že jde o ustanovení „některá“, jsou další ustanovení uvedena v občanskoprávních předpisech, zejména v občanském zákoníku. Na druhé straně to však neznamená, že si tam, kde v nadpisu slovo „některá“ nenajdeme, vystačíme vždy jen s úpravou obchodněprávní. Jak lze vyvodit z judikatury, i zde může přijít v úvahu aplikace občanskoprávních ustanovení. Řešení otázek vztahu ustanovení občanského zákoníku a obchodního zákoníku proto nikdy nepatřilo a nepatří k nejsnadnějším.

Třetí část kodexu se dále nečlení podle předmětu plnění, jak jsme tomu byli zvyklí u dřívějšího hospodářského zákoníku (závazky při dodávkách výrobků, při přípravě a provádění investiční výstavby atd.), ale podle obsahu závazku, resp. podle druhu smlouvy. Ve třetí části jsou též zvláštní ustanovení pro závazkové vztahy v mezinárodním obchodu.⁴⁰⁹

Kodex uzavírají ustanovení společná, přechodná a závěrečná (čtvrtá část zákona).

O tom, že obchodní zákoník po éře hospodářského práva opět výrazně preferuje zásadu smluvní volnosti, svědčí skutečnost, že strany se mohou ve smlouvě od ustanovení této části zákona odchýlit nebo její jednotlivá ustanovení z použití vyloučit. Strany si však nemohou ve smlouvě sjednat úpravu, jež by odporovala kogentním ustanovením, která jsou v této souvislosti pro jeho třetí část v obchodním zákoníku zásadně citována v ustanovení § 263. Jejich

⁴⁰⁶ Srov. ELIÁŠ, K. – BEJČEK, J. – HAJN, P. – JEŽEK, J. a kol., *Kurs obchodního práva. Obecná část. Soutěžní právo*. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004, s. 308–309.

⁴⁰⁷ K otázkám subjektů viz mj. PATAKYOVÁ, M. a kol., *Obchodní zákoník, komentář*. Praha: C. H. Beck 2006; KUBÍČEK, P., MAMOJKA, M., PATAKYOVÁ, M., *Obchodní právo*. Bratislava: PraF UK, 2006; KUBÍČEK, P. a kol., *Akciová spoločnosť – jej organizačné a finančné riadenie. Praktická príručka pre vrcholový management akciovej spoločnosti*. Bratislava: Verlag Dashöfer, 2004; MAMOJKA, M., *Právo obchodných spoločností v európskom kontexte, Európska únia v kontexte s právnym systémom Slovenskej republiky*. In: 3. *Právnické dni Karola Planka*. Bratislava: Nadácia profesora Karola Planka, 2005, s. 62–67; ŠTENGLOVÁ, I.; PLÍVA, S.; TOMSA, M., *Obchodní zákoník, komentář*. 13. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010; POKORNÁ, J., *Informace o koncernových strukturách*. In: *Právní fórum: český právníkový měsíčník*, 2006, č. 3, s. 32–35; SUCHOŽA, J., BABČÁK, V., HUSÁR, J. a kol., *Obchodní zákoník, komentář*. Bratislava: EUROUNION, 2007; HAJNIŠOVÁ, E., *Akciová spoločnosť*. In: *Zodpovednosť a riziko pri vedení firmy*. Bratislava: Verlag Dashöfer, 2006.

⁴⁰⁸ Srov. RABAN, P., *Podnikání a smluvní vztahy*. Praha: UK, 1989 a MAREK, K., *Smluvní obchodní právo. Kontrakty*. 4. vydání. Brno: MU, 2008, s. 470.

⁴⁰⁹ Základ úpravy obchodních vztahů má jádro v obecné regulaci majetkových vztahů v novelizovaném občanském zákoníku, který na rozdíl od právní úpravy v době socialismu vychází z koncepce jednotného vlastnického práva fyzických a právnických osob, kterou bylo překonáno dřívější pojetí různých druhů a forem vlastnictví a nerovnost vlastnických subjektů. Dle ustanovení § 1 odst. 2 obchodního zákoníku se obchodní závazkové vztahy, jakož i některé jiné vztahy s podnikáním související řídí ustanoveními obchodního zákoníku, ovšem nelze-li některé otázky řešit podle těchto ustanovení, řeší se podle předpisů práva občanského.

počet však není ve vztahu k rozsahu závazkové části příliš rozsáhlý. Přitom je nutno respektovat i znění § 263 odst. 2, které určuje, že všechna Základní ustanovení smluvních typů jsou kogentní a kogentní jsou i ustanovení, která předepisují povinnou písemnou formu právního úkonu. Obecně však je úprava uzavírání smluv vyjádřením zásady, že smluvního partnera a obsah smlouvy si každý subjekt volí sám.⁴¹⁰ Každý si ovšem nese i důsledky volby ne-
správné.

Už při orientačním seznámení se s obchodním zákoníkem je tedy zřejmé, že na rozdíl od dřívějších úprav v řadě otázek nepředepisuje kogentní regulaci, zejména u závazkových vztahů. Obsah právní úpravy přitom není zdaleka tak podrobný jako předchozí úprava, pro kterou bylo charakteristické množství podzákoných prováděcích předpisů. Zřejmé je to například ze srovnání hospodářskoprávních smluv k přípravě a realizaci investiční výstavby a právní úpravy smlouvy o dílo v obchodním zákoníku, která obsahuje jen 29 paragrafových ustanovení a není určena jen pro výstavbu. Konkrétní úprava je zásadně ponechána smlouvě, to platí mimo jiné pro otázky placení, fakturace, zkoušek atd.

Pokud tedy předchozí hospodářský zákoník, a potažmo i hospodářská arbitráž, přísněji korigovaly chování jednotlivých subjektů hospodářského práva a nutily je ke konkrétnímu jednání odpovídajícímu preferovaným zásadám hospodářského styku, poskytovaly jim i určitou míru jistoty, že i nedokonale sjednaný závazek bude víceméně z donucení splněn. Naproti tomu podle úpravy v obchodním zákoníku „*umění kontrahovat*“ ovlivňuje ekonomickou úspěšnost podnikajícího subjektu zcela rozhodujícím způsobem.

Přehledně shrnuto s Josefem Bečkem⁴¹¹ obchodní zákoník liberalizoval uzavírání smluv, v zásadě zavedl dispozitivnost právní úpravy obchodních závazkových vztahů, odstranil dřívější relativní izolovanost úpravy těchto vztahů, uvolnil formálnost uzavírání smluv, sjednotil právní úpravu pro účastníky obchodněprávních vztahů, a to i zahraniční, implementoval do našeho právního řádu ustanovení mezinárodních obchodněprávních úmluv a celou právní úpravu zpřehlednil (zrušil před osmdesát právních předpisů).

4.6.3 Obchodní rejstřík

Obchodní rejstřík je veřejným seznamem vedeným krajskými soudy, do něhož se zapisují zákonem stanovené údaje o podnikatelích. Jak již víme, institut obchodního rejstříku jako evidence kupců a obchodních společností zavedl obecný zákoník obchodní č. 1/1863 ř. z., účinný od 1. července 1863. Pod označením podnikový rejstřík byl upraven v páté části hospodářského zákoníku a ve vyhlášce Ministerstva spravedlnosti č. 114/1964 Sb., o podnikovém rejstříku. V podnikovém rejstříku byly zapisovány zejména národní a státní podniky, komunální podniky, družstevní organizace a podniky zahraničního obchodu. Podnikový rejstřík vedly okresní soudy⁴¹² a nahlížet do něj mohl jenom ten, kdo osvědčil právní zájem.

Nový obchodní zákoník č. 513/1991 Sb. změnil terminologii podnikového rejstříku na rejstřík obchodní, nicméně podle ustanovení § 768 ObZ byla zachována kontinuita zápisů

⁴¹⁰ BEJČEK, J. – ELIÁŠ, K. – RABAN, P. a kol., *Kurs obchodního práva. Obchodní závazky*. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 12–13.

⁴¹¹ BEJČEK, J., *Obchodní závazky (obecná úprava a kupní smlouva)*. Brno: MU, 1993, s. 18–20.

⁴¹² Příslušnost jednotlivých okresních soudů byla upravena v zákoně České národní rady č. 436/1991 Sb. o *některých opatřeních v soudnictví, o volbách předsedících, jejich zproštění a odvolání z funkce a o státní správě soudů České republiky* ve znění pozdějších předpisů.

v obou rejstřících. Novelou občanského soudního řádu č. 99/1963 Sb., vydanou pod č. 238/1995 Sb., došlo k přenesení pravomoci v obchodních věcech a v řízení ve věcech obchodního rejstříku na krajské soudy jako soudy prvního stupně.

Obchodní rejstřík je podle platné právní úpravy založen na principu formální publicity, tj. každý má právo nahlédnout do obou částí obchodního rejstříku, tedy do zapisovaných údajů v obchodním rejstříku i do sbírky listin (bez ohledu na existenci nebo neexistenci jeho právního zájmu) a pořizovat si kopie a výpisy. Každý si tak může učinit vlastní představu o fungování, stavu a orgánech společnosti. Protože je obchodní rejstřík veden v elektronické podobě, je právo nahlížet do obchodního rejstříku realizováno *de facto* pohledem na monitor počítače se zobrazeným úplným výpisem (tj. kompletními změnami provedenými u dané společnosti ohledně změn statutárních orgánů, společníků, obchodní firmy etc.) či aktuálním výpisem nebo nahlédnutím do sbírky listin. Rejstříkový soud je povinen na požádání vydat listinný úředně ověřený částečný nebo úplný opis zápisu v obchodním rejstříku nebo listiny uložené ve sbírce listin nebo potvrzení o tom, že v obchodním rejstříku určitý údaj není.⁴¹³

Princip formální publicity se netýká rejstříkového spisu, který vede rejstříkový soud o každém subjektu zapisovaném do obchodního rejstříku. Pro nahlížení do rejstříkového spisu platí ustanovení § 44 občanského soudního řádu, stejně jako pro nahlížení do ostatních soudních spisů, podle něhož mají právo nahlížet do soudního spisu a činit z něj výpisy a opisy pouze účastníci řízení a jejich zástupci.

Zásada materiální publicity znamená, že skutečnosti, zapsané do obchodního rejstříku jsou vůči každému účinné ode dne jejich zveřejnění. Vůči tomu, komu bylo známo provedení zápisu v obchodním rejstříku dříve, jsou tyto skutečnosti účinné již ode dne zápisu. Tzv. negativní složka materiální publicity se projevuje v tom, že pokud určité skutečnosti nejsou zapsány v obchodním rejstříku, ačkoliv tam být zapsány měly, je vůči osobám, které jednaly v důvěře ve správnost, pravdivost a úplnost zápisu v obchodním rejstříku, rozhodující stav vyplývající z obchodního rejstříku.⁴¹⁴ Zapsaná osoba se navíc nemůže dovolávat zveřejňovaných údajů a obsahu listin vůči třetím osobám do šestnáctého dne po zveřejnění, jestliže tyto osoby o nich nemohly vědět.

Při fungování obchodního rejstříku se výrazně projevuje i zásada obligatornosti zapisovaných údajů a ukládaných listin; není tedy možné zapisovat do obchodního rejstříku údaje či ukládat do sbírky listin jiné dokumenty, než jaké předepisuje zákon. Obchodní rejstřík poskytuje základní informace o obchodních partnerech v obchodním styku a kdokoli se může s takovými informacemi o subjektech zapsaných v obchodním rejstříku seznámit.

Rejstříkové soudy v ČR byly především v devadesátých letech minulého století přetíženy vysokým počtem rejstříkových řízení, způsobených mimo jiné mimořádně nízkou hranicí požadovaného základního kapitálu pro zápis nově vznikajících společností (u společností s ručením omezeným 100.000 Kč, u akciových společností jeden milión Kč). Ani následné novelizace obchodního zákoníku ohledně zvýšení základního kapitálu u společností s ručením omezeným a akciových společností na dvojnásobnou hodnotu pozitivní změny nepřinesly, neboť nebyla pro dříve založené společnosti uzákoněna povinnost základní kapitál

⁴¹³ Viz § 28 odst. 2 ObZ. Poplatky za vydání opisu zápisu jsou stanoveny v zákoně č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích. Příslušný soud vybírá dle položky 24 sazebníku poplatků, který je přílohou zákona za pořízení opisu soudní poplatek ve vazbě na to, zda jde o úředně ověřený opis či nikoli.

⁴¹⁴ ŠTENGLOVÁ, I., *Obchodní rejstřík po novele*. ASPI, Praha, 2005, s. 23.

zvýšit. Řízení před rejstříkovými soudy bylo podle tehdejší úpravy občanského soudního řádu poměrně formální, soudy i v případech jednoduchých změn údajů společnosti byly povinny vyhotovovat velmi formální usnesení s právem odvolání, složitým doručováním a vyznačováním doložky právní moci.⁴¹⁵

Český zákonodárce se proto snažil zefektivnit fungování soudů ve věcech obchodního rejstříku pomocí lhůt či postupu při zjištění sporných skutečností v návrhu.⁴¹⁶ Protože se rejstříkové soudy dlouhá léta potýkaly s neúměrnou délkou řízení, byla s účinností od 1. července 2005 zavedena tzv. fikce provedení zápisu. Jestliže soud v zákonné lhůtě 5 či 15 pracovních dnů nerozhodne o návrhu ani neprovede zápis, považuje se navrhovaný zápis za provedený dnem následujícím po marném uplynutí lhůty, ledaže by před jejím uplynutím byl návrh vzat účinně zpět. Po fikci zápisu je soud povinen promítnout zápis do 2 dnů do obchodního rejstříku. Samozřejmě je zároveň zakotvena možnost obrany – společnost a další osoby, jež se v rámci jejího zápisu zapisují do obchodního rejstříku, se mohou v prekluzivní lhůtě jednoho měsíce domáhat výmazu nebo změny zápisu provedeného na základě této fikce.

Řízení ve věcech obchodního rejstříku je upraveno v ustanoveních § 200a a násl. občanského soudního řádu, který stanoví příslušnost soudu v obchodních věcech, vymezuje okruh účastníků a upravuje postup řízení, včetně podmínek pro vydání usnesení.

* * *

a) Postupný vývoj obchodního práva od roku 1989 je odrazem minulosti České republiky, v jejímž důsledku musel český zákonodárce znovu navazovat na principy tržní ekonomiky, které byly v naší zemi potlačovány po dobu více než 40 let. I když konstrukce základního kodexu českého obchodního práva, obchodní zákoníku, nahradila terminologii socialistického práva, nebyly převzaty některé tradiční pojmy, zejména obchodník či obchody, ačkoli tvoří v mnoha evropských státech jádro obchodního práva.

b) Vývoj českého obchodního práva podstatným způsobem ovlivnily příprava vstupu a samotný vstup ČR do Evropské Unie v roce 2004. Nařízení a směrnice byly vydány téměř ve všech oblastech tradičního systému obchodního práva – v oblasti práva společností, týkající se zejména nadnárodních forem společností, práva kapitálového trhu, státních podpor či soutěžního práva. Přestože Česká republika nepatří ke státům, které by vždy bez problémů zajistily účinnost evropského práva a jeho případnou implementaci, představuje její členství v EU jeden z nejvýznamnějších kroků pro zlepšení českého právního prostředí.

c) V současné době se završila rekodifikace soukromého práva. Přijatý občanský zákoník č. 89/2012 Sb. zahrnuje ve své čtvrté části *Relativní majetková práva*. Dosud byly závazkové

⁴¹⁵ Pro více informací o fungování a praxi rejstříkových soudů MYSLIL, S., Právní úprava obchodního rejstříku. In: *Bulletin advokacie*, 2002, č. 10, s. 22.

⁴¹⁶ Do 1. července 2005 platila pro rozhodování soudů ve věcech obchodního rejstříku lhůta 15-ti dnů od podání návrhu, během níž byl soud povinen učinit úkony směřující k rozhodnutí věci. Soudy sice v rámci dané lhůty vyhotovily příslušné rozhodnutí, nicméně v praxi bylo rozhodnutí navrhovateli doručeno podstatně později. Problematikou byla i skutečnost, že po eventuálním doplnění či úpravě návrhu již žádná lhůta neplatila – soud vyzváním navrhovatele v 15-ti denní lhůtě tedy učinil úkon směřující k rozhodnutí ve věci, ale poté mohl rozhodovat podstatně déle. Snahy českého zákonodárce v této oblasti lze dokumentovat návrhy zákonů, které nebyly schváleny: návrhem zákona o soukromých registrátorech (tzv. registrátorský řád) a návrhem zákona o Rejstříkovém úřadu Ministerstva spravedlnosti. Více BARTOŠÍKOVÁ, M., Rejstříkové soudy. In: *Právní rádce*, 2003 č. 7, s. 1.

vztahy upraveny v občanském zákoníku a pro osoby, které splnily podmínky stanovené v §§ 261 a 262 obchodního zákoníku, v části III obchodního zákoníku v §§ 261 až 755.

Nová právní úprava vychází z přesvědčení, že je třeba mít závazky upraveny jednotně pro oba okruhy vztahů. Otázkou pak bylo, z čeho bude nová právní úprava jednotlivých smluvních typů vycházet. K tomu je možno uvést, že tvůrci zákoníku u řady smluvních typů využili textu současného obchodního zákoníku, z něž byly některé smluvní typy převzaty s nepatrnými změnami, jiné jen se změnami drobnými a u dalších byl obchodní zákoník použit jako základ úpravy. To je zřetelné u *Koupě movité věci* (v obchodním zákoníku *Kupní smlouva*), *Skladování* (*Smlouva o skladování*), *Zprostředkování* (*Smlouva o zprostředkování*), *Komise* (*Komisionářská smlouva*), *Zasílatelství* (*Zasílatelská smlouva*), *Obchodního zastoupení* (*Smlouva o obchodním zastoupení*), *Přepravy věcí* (*Smlouva o přepravě*), *Provozu dopravního prostředku* (*Smlouva o provozu dopravního prostředku*), *Díla* (*Smlouva i dílo*), *Kontrolní činnosti*, (*Smlouva o kontrolní činnosti*), *Účtu* (*Smlouva o běžném účtu a smlouva o vkladovém účtu*), *Akreditivu* (*Smlouva o akreditivu*) a *Inkasa* (*Smlouva o inkasu*). I když si lze představit i jiné než zvolené řešení, platnou právní úpravu, která má nabýt účinnosti 1. ledna 2014, bude třeba respektovat.

V návaznosti na úpravu z občanského zákoníku byl přijat zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních společnostech a družstvech (zákon o obchodních korporacích).

4.7 SMĚNEČNÉ PRÁVO

„Z důvodů historických, zejména vzhledem k tomu, že se směnka vyvinula v podstatě ve stycích obchodních“,⁴¹⁷ se směnečné právo tradičně spojuje s obchodním právem soukromým. To, co na první pohled vypadá jako samozřejmost, zase takovou samozřejmostí není. Směnečné právo se sice zrodilo, rostlo a sílilo v obchodním prostředí, ale později směnky přestaly být omezeny pouze na obchody a obchodníky. Zejména však směnečné právo je do značné míry *ius cogens*, tj. naprostá většina jeho ustanovení neumožňuje zúčastněným osobám, aby se od jeho ustanovení odchýlily a upravily si vzájemný vztah podle vlastní vůle. A takováto forma právní regulace je soukromému právu v principu cizí.

4.7.1 Prehistorie směnečného práva

„Jest pravdě podobno, že první zárodky směnek sluší hledati ve Vlaších, a to v době válek křížáckých“,⁴¹⁸ začal na konci 19. století svůj stručný instruktivní výklad o směnkách Emil Herrmann. Interpretoval tak svého učitele prof. Antonína Randu, který na české právnické fakultě přednášel směnečné právo a jehož výklady a německou literaturou se ve svém popisu

⁴¹⁷ ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské. I.*, Praha: Bursík & Kohout, [s.a.], s. 16. Jméno tohoto autora je specificky spojeno s brněnskou právnickou fakultou. V roce 1919 byl jmenován spolu s Karlem Englišem, Františkem Weyrem, Jaroslavem Kallabem, Bohumilem Baxou a Josefem Vackem řádným profesorem nově zřizované brněnské právnické fakulty. Reálně však vyučovat nezačal, protože ještě před zahájením přednášek musel ze zdravotních důvodů rezignovat a v polovině listopadu 1919 zemřel (k jeho osobě NAVRÁTIL, M.: *Almanach československých právníků*. Praha: vlastní náklad, 1930, s. 438).

⁴¹⁸ HERRMANN, E., *O směnkách. Pro školy a ku všeobecnému poučení*. Praha: J. Otto, 1892, s. 1.

zrodu a vývoje směnečného práva inspirovali i pozdější čeští autoři,⁴¹⁹ z nichž o historii obšírněji psal především Heřman Šikl.⁴²⁰

Původ směnek se tedy kladl do severoitalských měst 12. století, což ostatně doposud připomíná používaná terminologie. Spojoval se s rozvojem obchodu a se vznikem instituce státem ustavených směnárníků či bankéřů (*campsores, bancherii*), kteří získali výhradní oprávnění měnit peníze. Ti obchodníkům asistovali také v situacích, kdy šlo o platbu do míst, kde se používala jiná měna, nebo o platbu spojenou se zvýšeným nebezpečím, což bylo při platbě do jiného místa prakticky vždy, protože samotné převážení peněz bylo riskantním podnikem. Kampsori vzájemně spolupracovali, proto obchodníci, v této situaci označovaní jako remitentí, mohli složit požadovanou sumu u kampsora ve svém bydlišti (označovaného ve směnečném vztahu jako trasant). Ten se zvláště, zpravidla notářskou listinou (*cambio*, směnka) zavázal, že složený peněžní obnos ve stanoveném místě osobně nebo prostřednictvím jiného kampsora (trasáta) – po předložení směnky – vyplatí remitentovi, nebo na jeho „řad“ (na příkaz, *an Ordre*) jiné osobě, uvedené ve směnce. Termínem remitent, odvozeným od toho, že si určitá osoba zajišťovala zaslání peněz (*remissio pecuniae*) na vzdálené místo, se pak označovali první vlastníci směnky, jimž má být zaplacen.

Podoba a využití směnek se postupně zdokonaľovaly. Brzy se začaly vystavovat nejen proti složení peněžitě hodnoty, ale i na úvěr. Zejména se však od počátku se vymáhaly rychle a přísně. Exekuce směřovala proti kampsorovi, který směnku přijal, ale v případě, že neplatil, i proti tomu, který ji vydal.

První směnky tedy zněly na zaplacení proti vrácení listiny. Měly podobu směnek vlastních, kdy se k placení zavazoval ten, kdo směnku vystavil. Jak jsme již naznačili, později k nim přibýly i směnky cizí (vydané, traty), které neobsahovaly platební slib vydatele, ale jeho platební příkaz osobě, uvedené ve směnce. Objevily se v polovině 14. století a podle H. Šikla „přechod z původní směnky s vlastním závazkem ke směnce v podobě assignace jest velmi záhadný a sporný“.⁴²¹

Traty se vyvinuly z průvodních dopisů, které kampsori spolu se směnkou dávali remitentům a v nichž žádali své obchodní partnery, aby remitentovi nebo na jeho řad proplatili jejich vlastní směnky. Vzhledem k tomu, že označovaly osobu, která měla obnos za kampsora vyplatit, a různě specifikovaly kampsorův slib daný remitentovi, stávaly se pro remitenta důležitějšími, než samotná směnka. Když i soudům začal postačovat pouze tento průvodní list, aby uznaly žalobu na trasanta, který nesplnil příkaz, stala se trata samostatným podkladem pro vznik směnečného závazku a ve směnečném styku začala převažovat.

Již původ a určení směnek napovídají, že státní hranice pro ně nebyly žádnou vážnou překážkou, tedy že se rychle začaly šířit do dalších, zejména ekonomicky vyspělých zemí. Zároveň se dále propracovávala podoba směnek. Vyvinul se tzv. akcept, tj. na směnku zapisované uznání, které mělo zaručit, že trasát skutečně zaplatí, a protest, umožňující uplatnit regres proti trasantovi. Dlouho bylo citelnou vadou, že proplácení směnek se příliš vázalo místem

⁴¹⁹ Například HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Všehrd, 1930, s. 11 a 12, ROUČEK, F., *Nové českomoravské právo směnečné*. Praha: Českomoravský Kompas, 1941, s. 19-20, ADAMOVÁ, K., *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě. Stručný nástin*. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 52-52, nebo KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 140-141.

⁴²⁰ ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské. I.*, Praha: Bursík & Kohout, [s.a.].

⁴²¹ ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské. I.*, Praha: Bursík & Kohout, [s.a.], s. 3.

a časem, zatímco obchodní styk vyžadoval pružnější cirkulaci směnečné hodnoty. Díky tomu se zrodil tzv. rubopis (indosament, žiro), umožňující vyznačit na směnce osobu, která je na místě remitenta oprávněná žádat proplacení směnky. Začala se k tomu používat klausule *an ordre* (na řad) a přestože zpočátku byl větší počet indosamentů zakazován, brzy se jejich kumulované používání rozšířilo. Vznikem a zdomácněním rubopisu se v 17. století vývoj základních dogmatických zásad směnečného práva v podstatě završil.

Dodejme, že v průběhu času se měnila i směnečná způsobilost, protože nástroj vzniklý v obchodním prostředí začaly – jak jsme již uvedli – používat i jiné osoby. V zájmu jejich vlastní ochrany začalo právo směnečnou způsobilost omezovat. Tak se vyvinula omezení pro osoby mladší 25 let, ženy, kněží, vojáky, učitele, řemeslníky, nádeníky či studující.

Z Itálie se používání směnek rozšiřovalo i do jiných evropských zemí a vesměs v nich bylo i kodifikováno. Při tom se vyprofilovaly tři právní oblasti s poněkud odlišným pojetím směnečného práva. Oblast anglického směnečného práva, ovlivňující i směnečné právo ve Spojených státech amerických, vyšla z právních obyčejů a dlouho si tuto vnější formu uchovala, proto byla v porovnání s ostatními méně formální. Kladla důraz na odloučení směnečné obligace a kauzy, která stála u jejího zrodu, tedy na abstraktnost směnečného závazku. V Anglii právní obyčeje kodifikovaly zákony z roku 1882 (*Bills of Exchange Act*). Právním základem pro zformování druhého právního okruhu, francouzského, zahrnujícího též francouzské kolonie, Nizozemí, Španělsko, Řecko nebo Turecko, se stal příslušný titul napoleonského obchodního zákoníku z roku 1807. Směnečné právo francouzského typu si oproti předchozímu typu uchovalo užší vazbu směnečné obligace k jejímu materiálnímu podkladu a bylo formálnější. Do poslední a pro nás nejzajímavější oblasti německo-rakouské spadalo též směnečné právo platné v Uhrách, Rumunsku, Bulharsku, severských zemích, Japonsku a na začátku 20. století kodifikované právo ruské a švýcarské. Podobně jako francouzské bylo přísně formální, ale na rozdíl od něj – a podobně jako anglo-americké – důsledně oddělovalo směnečnou obligaci od její kauzy. Před přijetím směnečného řádu se v Německu opíralo především o ustanovení pruského Landrechtu, který směnečnou způsobilost vyhradil v zásadě jen obchodníkům. Právo tohoto právního okruhu, jež se v polovině 19. století promítlo do jednotného směnečného řádu zemí Německého spolku, výrazně ovlivnilo i podobu jednotného směnečného zákona z roku 1912, připraveného na mezinárodních konferencích, konaných v letech 1910 a 1912 v nizozemském Haagu, a jím ovlivněné zákoníky z pozdějších let, například polský z roku 1924 nebo jugoslávský z roku 1928.

Vzhledem k tomu, že směnky, původně používané k placení, brzy začaly sloužit i k úvěrování, se vyvinula zejména v německo-rakouském a francouzském právním okruhu přísná pravidla směnečného styku. Protihodnotou přísnosti směnečného práva, respektive jejím pozitivním důsledkem, bylo především usnadnění peněžitého styku, které úzce souvisí se zajištěním větší právní jistoty pro věřitele. V podmínkách čilého obchodu směnky umožňovaly zjednodušit obchodování kompenzací vzájemných závazků. Obchodu prospívalo i posílení pozici věřitele tím, že směnečný dlužník neručil jen určité osobě, ale každému, kdo v době splatnosti se směnkou oprávněně disponoval. Směnky také podporovaly půjčování peněz, protože věřiteli zaručovaly včasné splacení dlužné částky lépe než jiné formy obligací a také usnadňovaly a urychlovaly vymáhání nezaplaceného dluhu.

Středověká a raně novověká romanistická doktrína si s novým nástrojem obchodního styku příliš nevěděla rady. Snažila se jej začlenit do kontraktuálního systému, ale – obrazně řečeno – směnka se tomu vzpírala, takže ztroskotávaly pokusy podřadit ji pod *mandatum*,

emptio venditio, locatio conductio i mutuum.⁴²² Věda si zejména nevěděla rady s postavením prezentanta směnky, tedy osoby, která se na původním kontaktu nezúčastnila, ale podle obsahu listiny byla oprávněna k přijetí plnění. Byl to důsledek toho, že tehdejší doktrína neznala pouhou legitimaci z listiny, ale vždy se ptala po právu.

V průběhu 19. století se zformovala celá řada nových teorií, snažících se – vesměs obecně ve spojení se závazky z jiných cenných papírů – vysvětlit právní povahu směnečného závazku. Klíčové v nich byly otázky vztahu mezi právem a listinou, vzniku práva z cenných papírů a záměny subjektu.⁴²³ F. Rouček⁴²⁴ směnečné teorie v souladu s jinými autory členil na smluvní, zdůrazňující smluvní povahu směnečného závazku, a kreační, akcentující jednostranný akt, jímž se zřizuje listina. O kreační teorii se opírala i konstrukce, jejímž autorem je profesor Antonín Randa.⁴²⁵ Pro svou vnitřní logiku, navíc podpořenou autoritou svého autora, u nás našla asi největší odezvu. Označuje se teorie vlastnického nabytí a vysoce ji ocenil K. Hermann-Otavský, když napsal, že „konstruuje jednotněji právní vznik, tak i oběh papíru cenného, jest ve vnitřním souladu se zásadním pojetím o vztahu mezi právem a papírem, totiž teorii vlastnickou, zahrnuje konstrukcí svou i případy originálního nabytí papíru cenného a dovozuje zásadu o vyloučení námitek z osob předchůdců (§ 87 sm. z.), jakož i zásadu o hmotněprávní samostatnosti skripturních směnečných závazků (§§ 2, 63, 77–79, 83 odst. 2 sm. z.) jako vnitřní, logické své důsledky.“⁴²⁶ Podle ní právo z cenného papíru prvnímu i případným dalším věřitelům vznikalo nabytím vlastnictví k cennému papíru, obsahujícímu písemný závazek dlužníka (ovšem při tzv. *ordrepapírech*, jimiž směnky jsou, musel být věřitel z papíru zpravidla i legitimován). Ze strany dlužníka ke vzniku závazku stačila pouhá kreace papíru, tedy písemný (skripturní) formálně platný slib. Z Randova pojetí plynulo, že nabytím vlastnictví cenného papíru, tedy v našem případě směnky, právo z něj (ze směnky) vždy nově vzniká. Odlišoval tedy nabytí cenného papíru, které může být originální i derivativní, a nabytí práva z něj, které je vždy originální. To má významné praktické důsledky, na které ve svém hodnocení myslí i profesor Hermann-Otavský: vylučuje to možnost uplatňovat námitky proti předchůdci i proti pozdějšímu nabyvateli cenného papíru a umožňuje jednotlivé „směnečné akty skripturní“, tedy jednotlivé zápisy zúčastněných osob, hmotněprávně posuzovat jako samostatné a nezávislé.

4.7.2 Snahy o úpravu na mezinárodní úrovni

Přestože kodifikace směnečného práva vycházely ze stejného základu, úprava na národní úrovni komplikovala jejich uplatnění v mezinárodním obchodě, kde měly nezastupitelné místo. V tomto směru složitá situace vznikla zejména v politicky roztříštěné střední Evropě, spadající do německo-rakouského právního okruhu. Dokládají to například poměry z konce první poloviny 19. století: v rámci Německého spolku, spojujícího do volného spolku (*Staa-*

⁴²² ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské*. I. Praha: Bursík & Kohout, [s.a.], s. 7.

⁴²³ K nim kromě níže citovaných například i BRAUER, W., *Die allgemeine deutsche Wechsel-Ordnung mit den Abweichungen der österreichischen Wechsel-Ordnung*. Erlangen: Verlag von Ferdinand Enke, 1851, s. 10–23.

⁴²⁴ ROUČEK, F., *Nové českomoravské právo směnečné*. Praha: Českomoravský Kompas, 1941, s. 20–21.

⁴²⁵ K tomu RANDA, A., O cenných papírech, obzvláště o skripturních obligacích. *Právník*, roč. XXVIII/1889, s. 3–11 a 37–47; též, K teorii cenných papírů. Zároveň úvaha o spisu Dra Heřmana Šikla Theorie závazků skripturních. 1902. V Praze. *Sborník věd právních a státních*, roč. II/1902, s. 445–456.

⁴²⁶ HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné*. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930. Praha: Věšrd, 1930, s. 25.

tenbund) bývalé součásti zaniklé římsko-německé říše, platilo více než padesát směnečných zákonů.⁴²⁷ Snahy o úpravu, jejíž rámec by přesáhl teritoriální rozsah jednotlivých států, se proto objevily nejdříve právě v rámci Německého spolku (k tomu níže).

V „celosvětovém“ měřítku se unifikační snahy rozvinuly na začátku sedmdesátých let 19. století. Základ pro jednotné směnečné zákonodárství položilo nově vytvořené Sdružení pro reformu a kodifikaci národních práv (*Association for the reform and codification of the law of nations*), předchůdce *International Law Association* (ILA), díky němuž vznikla na konferencích v Brémách, Antverpách a ve Frankfurtu (1876, 1877 a 1878) tzv. brémská pravidla, která lze označit za východisko budoucí jednotné úpravy.⁴²⁸ Avšak ani tyto práce, ani práce Ústavu mezinárodního práva (*Institut de droit international*), ani aktivity zvláštní komise svolané belgickou vládou do Antverp (Antverpský kongres 1885) a pak do Bruselu (1889) nenašly cestu k eliminaci všech rozdílů.

Rozhodující se tak stala až iniciativa Německa a Itálie ze začátku 20. století. Na jejich podnět svolala nizozemská vláda v letech 1910 a 1912 do Haagu prvou a druhou mezinárodní konferenci. Z první konference vzešel předběžný návrh jednotného směnečného zákona.⁴²⁹ Druhá konference pak završila dlouholeté snažení přijetím vzorové osnovy jednotného směnečného zákona, představující kompromis mezi německo-rakouskou a francouzskou právní oblastí s jasnou převahou německo-rakouského vlivu. Osnovu doplnila doporučením jednotlivým státům, aby přijatá ustanovení zapracovaly do vlastních směnečných předpisů.⁴³⁰

Po první světové válce se internacionalizace směnečného práva dostala do nové fáze. Iniciativy se chopila Společnost národů, pod jejíž záštitou od dvacátých let pokračovaly práce na návrhu jednotné úpravy, do níž byli zapojeni přední odborníci, mezi nimi i profesor pražské právnické fakulty Karel Hermann-Otavský.⁴³¹ Přípravy cíleně navazovaly na výsledky předválečné haagské konference, ale ženevská mezinárodní konference zástupců 31 států si v roce 1930 vytýčila vyšší cíl: připravovala skutečně jednotný směnečný zákon, který nebude jako haagská osnova pouze vzorem pro předpisy jednotlivých států, ale bude do národních právních řádů převzat v zásadě jako celek, jen s možností drobných, předem specifikovaných odchylek u některých ustanovení (výhrad „*reserv*“). Připravovaná unifikace se ovšem nevztahovala na oblast anglického směnečného práva, i když se britští a američtí zástupci konference aktivně zúčastnili.⁴³²

⁴²⁷ K tomu zejména HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Věšhrd, 1930, s. 12.

⁴²⁸ Tvořilo je 27 základních vět, z nichž měla vycházet budoucí úprava směnečného práva; ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské*. I., Praha: Bursík & Kohout, [s.a.], s. 16.

⁴²⁹ WIELAND, C., Die Haager Wechselkonferenz vom Juni – Juli und der Entwurf eines einheitlichen Gesetz über den gezogenen und den eigenen Wechsel). In: *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, roč. 1910, sv. 68, s. 345–383 + text předběžného návrhu, s. 383–404.

⁴³⁰ WIELAND, K. (C.), Die internationale Wechselrechtsabkommen vom 23. Juli 1912 und sein Geltungsbereich. In: *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, roč. 1913, sv. 74, s. s. 1–57 + schválená úmluva a rezoluce, s. 58–92.

⁴³¹ SRB, J., Karel Hermann-Otavský na mezinárodní konferenci pro sjednocení směnečného a šekového práva. In: ANDRES, B. – FRÖHLICH, J. – WENIG, A. (eds.), *Kniha o Karlu Hermannu-Otavském*. Praha: nákladem Sborníku věd právních a státních, 1936, s. 104. Autor článku Jan Srb spolu s profesorem Karlem Hermannem-Otavským a Jindřichem Noskem v roce 1930 zastupoval Československo na ženevské konferenci.

⁴³² O přípravě jednotného směnečného zákona zasvěceně pojednal přímý účastník jednání Karel Hermann-Otavský (HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Věšhrd, 1930, s. 16–18).

Konference svou práci završila přijetím tří úmluv (konvencí): Úmluvy o jednotném směnečném zákoně, Úmluvy o střetech zákonů v oboru mezinárodního práva a Úmluvy o poměru poplatkových předpisů ke směnečnému právu.

Klíčová první Úmluva o jednotném směnečném zákonu obsahovala jako přílohy text jednotného směnečného zákona a přehled přípustných výhrad, u nichž si signatářské státy mohly vymínit, že je nepřevzou do svého právního řádu. Další dvě úmluvy se týkaly kolizních norem a kolkování směnek. Lhůta pro ratifikaci schválených konvencí byla stanovena do 1. září 1932, platnosti nabýly 3. října 1933. Okamžikem nabytí účinnosti úmluv pro ten který stát vznikl jeho orgánům mezinárodní závazek zavést do svého zákonodárství obsahově stejný směnečný zákon, jen s případnými dílčími a předem uvedenými přípustnými odchylkami. Zákon měl být zaveden buď v jednom z oficiálních znění (francouzském nebo anglickém), nebo ve státním jazyku.

Československo sice patřilo k signatářům haagských úmluv, ale nakonec je neratifikovalo, takže jednotný zákon v republice zaveden nebyl a aplikovat se u nás začal až na začátku 40. let.

4.7.3 Úprava směnečného styku na území českých zemí před rokem 1918

Úprava směnečného styku se na území České koruny až do 17. století zakládala prakticky výlučně na právních obyčejích a směnečný styk se tu příliš nerozvinul.⁴³³ I když se se směnkami můžeme setkat již v 15. století, v odlišných ekonomických podmínkách plnily jinou funkci než při jejich vzniku v severoitalských městech: používaly se téměř výlučně jako nástroj krátkodobého úvěrování. Byly tedy vlastně jen specifickou formou dlužních úpisů. To pak významně ovlivnilo i následující vývoj.

Na rozdíl od Prahy a dalších českých a moravských měst se slezská Vratislav (nynější Wrocław) stala významným centrem dálkového obchodu a směnky zde našly uplatnění i ve své původní funkci, tj. jako nástroj k usnadnění dálkového obchodu. Směnečný styk pro vratislavské kupce upravilo již privilegium z roku 1439, vydané Albrechtem Habsburským. V roce 1651 vydala městská rada směnečný patent, precizující podávání směnečného protestu. Na něj pak navázalo vydání dvou směnečných řádů. Druhý z roku 1712 se stal základem úpravy směnečného práva i pro česká města (císařský reskript z roku 1717). Směnky podle něj už splňovaly všechny základní formální náležitosti, včetně relativně nové možnosti převádět je rubopisem.

Vývoj „vratislavské“ linie směnečného práva v českých zemích však přerušila ztráta velké části Slezska na začátku čtyřicátých let 18. století. V rámci unifikace českých a rakouských předpisů pak v roce 1763 vydala Marie Terezie společný směnečný řád. Podkladem pro jeho přípravu se stal dolnorakouský směnečný řád vydaný v roce 1717. Panovnice jej původně vydala pouze pro rakouské a české země, ale pak se stal nástrojem dalšího sjednocování směnečného práva v monarchii: začal platit též v Terstu a Přímoří (1765), v Sedmihradsku (1771

⁴³³ K počátkům směnečného práva u nás například KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 148–152.

na základě královského reskriptu, 1792 na základě schválení sněmem), ve východní Haliči (1775), v části Vojenské hranice (1785) a v západní Haliči (1797).⁴³⁴

Zatímco do poloviny 18. století se směnečný styk soustřeďoval v rukou kupců, podle směnečného řádu z roku 1763 se směnkami mohli zavazovat prakticky všichni, výjimku tvořili jen duchovní a vojenské osoby. Na základě nového směnečného řádu vznikla i soustava směnečných a merkantilních soudů. Její základní články tvořily zemské směnečné a merkantilní soudy. V Praze a v Brně se ustavily odvolací soudy. Celou soustavu završoval Nejvyšší soud ve Vídni.

V souvislosti s pokračující přípravou občanského zákoníku a spolu s pracemi na dalších zásadních předpisech (vedle trestněprávních předpisů a politického zákona též na Všeobecném horním řádu, Všeobecném námořním zákoně nebo lenním zákoně) se za vlády Josefa II. a na přelomu 18. a 19. století přepracovávalo i směnečné právo. Ovšem až do roku 1790 kompilační komise dokončila pouze dvě kapitoly Všeobecného směnečného řádu. V roce 1797 však už mohl předseda nové kompilační komise představit kompletní návrh směnečného řádu, vypracovaný dolnorakouským radou apelačního soudu Josefem Tobenzem, schválení se však nedočkal. V roce 1802 byl vypracováním nové verze směnečného řádu pověřen Johann M. Pitreich a ve dvorské komisi se na něm pracovalo až do roku 1818.⁴³⁵

4.7.4 Směnečný řád z roku 1850

Již jsme se zmínili o tom, že se směnečný řád z roku 1850 (č. 51/1850 ř. z.), podobně jako další předpisy související s podnikáním a obchodem, připravoval pro celé území Německého spolku. Že šlo o řešení pro rozvoj vzájemného obchodu mezi podnikatelskými subjekty členských států více než potřebné, nejlépe dokládá již uvedený fakt, že na konci první poloviny 19. století na území spolku platilo více než padesát směnečných zákonů. Iniciativa k ujednání směnečného práva vzešla v roce 1846 od Württemberska. Na základě ní se v následujícím roce v Lipsku sešla konference zástupců většiny států Německého spolku, které předsedal saský státní ministr Julius Traugott von Könneritz. Projednávaný návrh („*Entwurf einer Allgemeinen deutschen Wechselordnung*“) i s důvodovou zprávou („*Motiven*“) připravil pruský tajný soudní rada Friedrich Bischoff, s dalšími návrhy přišli zástupci Brunšvicka, Saska a Meklenburska.⁴³⁶ Rakouská strana, v té době intenzivně usilující o napojení na jednotné německé celní a obchodní území, schválený text akceptovala. Po transformaci do práva habsburské monarchie (v padesátých letech 19. století i do uherské části monarchie) pak platil i v Československu, resp. v českých zemích, až do druhé poloviny dvacátých let minulého století. V letech 1848 až 1850 jej vyhlásily i ostatní německé státy, takže pak se v roce 1869 mohl bez problémů stát severoněmeckým spolkovým zákonem a v roce 1871 německým říšským zákonem.

Obsahu směnečného řádu se v následujících letech dotklo několik předpisů. Ještě v době habsburské monarchie to bylo císařské nařízení z roku 1852, nařízení ministerstva spravedl-

⁴³⁴ RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. I. a II., Praha: J. Otto, 1902, s. 9.

⁴³⁵ K tomu viz kapitolu o přípravě ABGB.

⁴³⁶ EHRENBURG, V., *Handbuch des gesamten Handelsrechts mit Einfluß des Wechsel-, Scheck-, See- und Binnenschiffrechts, des Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts*. (Heslo: Geschichte des Handelsrechts, autor P. REHME.) Leipzig: O. R. Riesland, 1913, s. 239.

nosti z téhož roku, dvě nařízení ministerstva spravedlnosti z roku 1859 a zákony z let 1872 a 1912.

V roce 1852 panovník svým nařízením č. 138 ř. z. omezil směnečnou způsobilost vojenských osob, resp. prohlásil je za pasivně nezpůsobilé ve směnečných věcech, a ministerstvo spravedlnosti nařízením č. 218/1852 ř. z. prohlásilo neplatnost tzv. splátkových směnek. V následujícím roce ministerstvo upravilo následky pozdějšího dodání podstatných náležitostí směnky (ministrské nař. č. 200 ř. z.).

Další dílčí změny směnečného řádu nesly podobně jako samotný směnečný řád punc „spolkové“ úpravy, i když zároveň rakouskou úpravu poněkud odchýlily od úpravy přijaté v jiných zemích spolku. Byly výsledkem jednání norimberské konference, která se na konci padesátých let sešla k přípravě spolkového návrhu obchodního zákoníku, resp. výsledkem práce dílčí komise této konference. Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 197/1859 ř. z. doplnilo některé články směnečného řádu a nařízení ministerstva spravedlnosti č. 198/1859 ř. z. vyložilo ustanovení článku 29 směnečného řádu. Rakouská strana tato nařízení vydala ještě před definitivním skončením konference, která své závěry později ještě poněkud modifikovala. Tak se stalo, že se rakouská podoba směnečného řádu od ostatních poněkud lišila. Tzv. *lex Jasinski*, tj. zákon č. 88/1872 ř. z., stanovil, kdy lze uplatňovat práva, pohledávaná „ve směnečné rozepři ze směnečných prohlášení plnomocníkem vydaných“. Stručný zákon č. 215/1912 ř. z., jeho obdoba byla přijata i v uherské části monarchie, upravil důsledky vlivu vyšší moci na vykonávání směnečně-právních úkonů. Reagoval na naléhavou potřebu, kterou vyvolaly bouřlivé události na Balkáně, kde právě v tomto roce vypukla první z tzv. balkánských válek let 1912 a 1913, a zároveň do platného práva anticipoval jedno z ustanovení „světového“ směnečného zákona, připravovaného na haagské konferenci.⁴³⁷

Česká právní věda se směnečnému právu pravidelně věnovala, intenzivně samozřejmě zejména při novelizacích, ale také v polovině šedesátých let, kdy se například vedle prakticky zaměřených glos na stránkách Právníka objevily tři Randovy články, jeden článek z pera Metoděje Havelky a jeden anonymní (*Směnka na vlastní řad*).

Když druhá haagská mezinárodní konference soukromého práva v roce 1912 schválila osnovu „vzorového“ směnečného zákona, vídeňští ministerští úředníci na základě ní v roce 1913 připravili předlohu nového rakouského směnečného řádu. Říšská rada ji však již nestihla projednat a schválit.

4.7.5 Základní dogmatika směnečného práva

Směnečný řád z roku 1850 ani pozdější předpisy včetně současně platného směnečného a šekového zákona z roku 1950 směnku nedefinují.⁴³⁸ Můžeme však dovodit, že směnka,

⁴³⁷ O tomto zákonu HERMANN-OTAVSKÝ, K., Novela ku směnečnému řádu. Zákon z 30. listopadu 1912 č. 215 ř. z. o vlivu vyšší moci na provedení směnečných úkonů. In: *Právník*, roč. LI/1912, s. 917–924 a 923–971.

⁴³⁸ Podrobnější dogmatické výklady vycházející ze spolkového směnečného řádu se objevují ve všech starších systematických pojednáních o směnečném právu (srovnej například uvedené učebnice Karla HERMANNA-OTAVSKÉHO nebo Františka ROUČKA) a jsou si dost podobné, což je logickým důsledkem úzkého rozsahu, striktnosti a stability právní úpravy směnečného práva. K tomu dále například GRÜNHUT, C. S., *Wechselrecht*. I. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1897; HABERER, K., *Leitfaden der Handels- und Wechselkunde für kaufmännische Fortbildungsschulen*. Wien: Alfred Hölder, 1907; HEINSHEIMER, K., *Handels- und Wechselrecht*. Berlin: Verlag Julius Springer, 1924; HERRMANN, E., *O směnkách. Pro školy a ku všeobecnému pou-*

„*dieses Lieblingskind des moderen Rechtsbetriebes*“,⁴³⁹ je cenný papír, konkrétněji abstraktní cenný papír, obsahující závazek k peněžitému plnění. V literatuře z konce 19. století najdeme popisnější definice, jako třeba: „*směnka jest zákonnými náležitostmi opatřená, co směnka naznačená listina, kterou se vydatel zavazuje, že jmenované z ní osobě neb jejímu prokázanému nástupci udanou sumu peněz, v udaném čase a v udaném místě buď sám zaplatí anebo osobou třetí zaplatiti dá*“.⁴⁴⁰ Obsahově stejně, ale o něco stručnější ji charakterizoval Karel Herrmann, podle nějž směnka „*jest listina v určité zákonní formě sepsaná, ve které se ten, kdo ji vydává, zavazuje, že vlastníku směnky sumu tam udanou v čase tamtéž vyznačeném na určitém místě buď sám zaplatí, nebo někým jiným vyplatiti dá*“.⁴⁴¹ Německá definice z dvacátých let minulého století je už pojata poněkud jinak a směřuje k naší stručné charakteristice: „*Der Wechsel ist ein zur Zirkulation geeignetes Verpflichtungspapier besonderer Art, durch das eine formale und abstrakte, in eigentümlicher Strenge durchgeführte Skripturobligation eines oder mehrerer Wechselschuldner begründet wird*“.⁴⁴² Ač to nebylo podmínkou, směnky se zpravidla psaly na list papíru poněkud nezvyklého formátu.⁴⁴³

Označení „*abstraktní*“ (cenný papír) především znamená, že zatímco v běžných dlužních úpisech musí být uvedena kauza, uznaný právní důvod, na základě něž závazek vznikl, ve směnce zakládá závazek pouhý slib plnění bez jakéhokoliv zdůvodnění. Při vymáhání plnění se věřitel (remitent) tedy nemusel před soudem dovolávat právního důvodu závazku (materiální kauzy), ale pouze existence formálně perfektní směnky, a břemeno dokazovat případnou neexistenci materiální kauzy leželo na dlužníkovi. František Rouček dále shledával abstraktnost (zde materiálně právní) vůči každému pozdějšímu nabyvateli směnky, který při nabytí směnky nevěděl o nedostatku právního důvodu, protože vůči němu nemohl tyto nedostatky namítat ani směneční dlužník.⁴⁴⁴

Ve směnečném styku se vyvinula přísná pravidla, která měla chránit věřitelovu investici. Ve vývoji směnečného práva jsou až do současnosti konstantou, protože se promítají do obsahu všech „*moderních*“ právních úprav na našem území. Některé jsme také v našem výkladu již zmínili.

Směnečný závazek vznikl z „*pouhého*“ slibu bez udání konkrétní kauzy, ovšem na druhé straně slibu, který musel být písemný, protože ústně daný slib ke vzniku směnečného závazku nestačil. Listina musela splňovat zákonem předepsanou formu, bez jejíhož dodržení ji nebylo možné považovat za směnku, tedy nemohly s ní být ani spojovány všechny právní následky, které z vydání směnky a následného směnečného jednáním plynou. Směnka mohla znít pouze na plnění v penězích, tedy nebylo možné se jí zavázat například k dodání zboží.

čení. Praha: J. Otto, 1892; KOLDINSKÝ, A., *Rakouské směnečné právo*. Praha: vl. nákl., 1887; SKŘIVAN, A., *Směnkářství ze stanoviska praktického, mimo výklad rak. směn. řádu z r. 1850 a uherského zákona směnečného z r. 1876 s kritickými poznámkami*. Praha: F. Šimáček, 1897; STAUB's *Kommentar zur Wechselordnung, fortgesetzt von J. STRANZ und M. STRANZ*. (10. vydání). Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1923; ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské*. I., Praha: Bursík & Kohout, [s.a.].

⁴³⁹ GRÜNHUT, C. S., *Die Lehre von der Wechselbegebung nach Verfall*. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1871, s. 4.

⁴⁴⁰ KOLDINSKÝ, A., *Rakouské směnečné právo*. Praha: vl. nákl., 1887, s. 1.

⁴⁴¹ HERRMANN, E., *O směnkách. Pro školy a ku všeobecnému poučení*. Praha: J. Otto, 1892, s. 2.

⁴⁴² HEINSHEIMER, K., *Handels- und Wechselrecht*. Berlin: Verlag Julius Springer, 1924, s. 75.

⁴⁴³ Karel HERRMANN v citované práci (s. 2) uvádí rozměr čtyři na deset palců, což je přibližně 10,5 na 26 cm, u starší práce Heřmana ŠIKLA (s. 85) najdeme rozměr 12 na 30 cm.

⁴⁴⁴ ROUČEK, F., *Nové československé právo směnečné. Podrobný systém*. Praha: Státní tiskárna, 1927, s. 50.

Soudy vyřizovaly směnečné záležitosti díky jejich povaze velmi rychle, zpravidla tak, že bez odkladu vydaly platební rozkaz, ukládající dlužníkovi, aby do tří dnů zaplatil směnečný dluh a náklady soudního řízení. Pokud směnečný dlužník do tří dnů nezaplatil nebo nepodal námitky, mohl na něj věřitel vést exekuci. Na základě námitek sice proběhlo ústní řízení před soudem, zpravidla však také zrychlené zkrácením lhůty pro odvolání.

Výhodou směnek tedy bylo (a je), že usnadňovaly půjčování peněz, neboť věřiteli zaručovaly, že si v krajním případě i formou exekuce vynutí zaplacení. Při vydaných směnkách navíc subsidiárně ručil i ten, kdo směnku vydal (vydatel), takže pokud příjemce (akceptant) včas nezaplatil, mohl majitel směnky žádat zaplacení na vydateli směnky. Dlužník nedlužil jen určité osobě, ale každému, kdo se po dospělosti směnky prokázal jako její řádný majitel. Se směnkami totiž bylo možné obchodovat, tedy směneční věřitelé je mohli rubopisem převádět na třetí osoby. Směnky tak mohly do jisté míry suplovat papírové peníze.

Bohatá podnikatelská praxe uvedla do života celou škálu směnek, jimž různé vedlejší náležitosti dodávaly specifickou podobu. Přímo zákonodárce (zpravidla na základě vžitě praxe), právní praxe nebo právní věda jim přiřklí různá označení. Podle zákona se směnky především dělily na směnky vlastní a cizí (vydané). Dále se můžeme setkat například s označením umístěná směnka a směnka „na vlastní řad“, suchá směnka, místní směnka, dělaná směnka, tržní směnka, veletržní směnka, sklepní směnka, návratná směnka, vistasměnka, lhůtní vistasměnka, datosměnka, fixní směnka, blankosměnka, dále též směnka jediná, druhá, třetí nebo falešná.

Směnky se tedy především dělily na vlastní a cizí (vydané). U vlastních směnek se vydávající zavazoval, že uvedené osobě (remitentovi) sám zaplatí určitou sumu peněz, tedy on sám sliboval, on sám byl dlužníkem. U cizích nebo též vydaných směnek byla situace poněkud složitější, protože vydatel směnky (trasát) jí prikazoval třetí osobě (směnečníkovi, trasantovi), aby ona ve stanovenou dobu zaplatila remitentovi sumu uvedenou ve směnce. Vydatel směnky pochopitelně nemohl jako směnečníka označit kohokoliv, ale – vedle toho, že označená osoba musela být směnečně způsobilá – musel existovat nějaký důvod, který ji přiměje, aby směnečnou povinnost k plnění přijala. Jistě nepřekvapí, že jím byl zpravidla dluh vůči vydateli směnky. Aby si majitel směnky ověřil, že je směnečník ochoten vyplatit směnku, mohl mu ji předložit k akceptaci (přijetí), která „*státí se musí písemně na směnce*“ (čl. 21). Akceptace se vyjadřovala podpisem na směnce, případně doplněným výslovnou akceptací (například slovy „*přijal jsem*“). Takovýto směnečník se pak označoval jako akceptant (příjemce). Pokud směnečník směnku odmítl akceptovat, musel majitel směnky uplatnit tzv. protest, to znamená nechat si tuto skutečnost osvědčit notářem nebo soudcem. Protest jej pak opravňoval žádat od vydatele směnky ujištění, že směnka bude včas zaplacená (postih, regres).

Již jsme se zmínili o tom, že k výhodám směnečného styku patřilo, že remitent nemusel uplatnit právo ze směnky – vlastní i cizí – sám, ale mohl je postoupit jiné osobě se závazkem, že sám směnku zaplatí, pokud by nezaplatil směnečník nebo vydatel. K tomuto převodu sloužil tzv. rubopis (*giro*, *žiro*), označovaný i jako indossace. Remitent se pak stal indossovatelem (rubopisem, žirantem, indossantem) a ten, na nějž bylo právo převedeno, indossatářem (rubopisníkem, žiratářem, indossovníkem). Indossatář (rubopisník) pak mohl své právo postoupit další osobě. Stával se tak indossovatelem (rubopisem) a přistupující osoba indossatářem a tento proces – teoreticky – mohl pokračovat v nekonečné řadě. Z praktických důvodů se proto hovořilo i o předchůdci a nástupci.

Když směnečník, vydatel nebo indossovatel zaplatil, majitel mu vydal směnku a celé směnečné jednání skončilo. Jak již víme, když nebyla směnka zaplacená včas, musel si majitel nechat osvědčit její nezaplacení protestem a pak se mohl domáhat zaplacení po svých předchůdcích. Při uplatňování svého práva ze směnky (a náhrady nákladů, které mu v důsledku nezaplacení vznikly) se mohl obrátit na kohokoliv ze svých předchůdců, pořadí rubopisů při tom tedy nehrálo žádnou roli.

Vraťme se však ke zmíněným podstatným náležitostem směnky. Každá směnka musela obsahovat místo, den a měsíc, kdy byla vydána, slovo „směnka“ (nebo adekvátní označení „směnečný úpis“, „směnečná listina“ či „směnečný list“) použité v kontextu, výši peněžité sumy, která má být zaplacená, jméno nebo firmu remitenta, tj. osoby, které nebo na jejíž příkaz (ordre) má být placeno, čas, kdy má být placeno, a podpis vydatel. Za podstatné náležitosti vydaných směnek směnečný řád dále označoval udání jména směnečníka (trasáta, tj. osoby nebo firmy, která má platit) a místa, kde má být směnka zaplacená.

Výraz „směnka“ („směnečný úpis“, „směnečný list“) musel být uveden ve vlastním textu, podle naprosté většiny autorů tedy nestačilo, když jím byl dokument nadepsán. Například u vydaných směnek se zpravidla používalo slovní spojení „zaplaťte za tuto směnku“. Použít se mohly i cizojazyčné ekvivalenty, ale směnka sepsaná v hebrejštině se podle rozhodnutí nejvyššího soudu považovala za neplatnou.⁴⁴⁵

Výši peněžité sumy bylo možné vyjádřit slovy nebo číslicemi, případně obojím způsobem. Pokud se uvedené údaje lišily, platila suma vyjádřená slovy, když se lišila suma uvedená slovy nebo číslicemi vícekrát, platila suma nižší.

Při uvádění jména remitenta stačilo uvést příjmení, to však muselo být uvedeno vždy. Nepřípustné proto bylo označení jen úřadem nebo funkcí, například „starosta v Mysločovicích“. Firmu bylo třeba označit zcela přesně a jednoznačně.

Čas plnění musel být určen pro celou směnečnou sumu, protože rakouské právo nepřipouštělo splátkové (lhůtní) směnky. V samotném určení času se však nabízela řada možností. Býval uveden konkrétním dnem, údajem „na viděnou“ (po ukázání, a *vista*, a *piacere*), na určitý čas po vidění, na určitý čas po vydání směnky (a *dato*) nebo na čas trhu nebo veletrhu. Vyloučeny však byly dříve obvyklé směnky a *uso* („dle zvyklosti zaplaťte“) a na určitý čas po výpovědi, které však bylo možné adekvátně nahradit směnkou na určitý čas po vidění.⁴⁴⁶ Právě od způsobu stanovení času plnění se odvíjela řada speciálních názvů směnek (fixní, vistasměnka, lhůtní vistasměnka, datosměnka, tržní, veletržní směnka).

Text směnky nebo jeho část mohly být předtištěny, avšak vyžadoval se vlastnoruční podpis, který nebylo možné nahradit ani razítkem. Vzhledem k tomu, že směnečně způsobilí byli i ngramotní, „podepisovali se“, pokud byli křesťany, zpravidla třemi křížky, izraelité pak zpravidla třemi kolečky. Obojí ovšem vyžadovalo ověření soudcem nebo notářem.⁴⁴⁷ Vydatel také mohl dát souhlas k tomu, aby za něj směnku podepsal někdo jiný, zpravidla prokurista. Pokud se na směnku podepsalo více vydatelů, například manželé, ručili společně a nerozdílně. Když byl některý z více podpisů neplatný, tj. například, když se podepsal dů-

⁴⁴⁵ Rozh. nejv. soudu z 24. srpna 1876, č. 3544.

⁴⁴⁶ SKŘIVAN, A., *Směnkářství ze stanoviska praktického, mimo výklad rak. směn. řádu z r. 1850 a uherského zákona směnečného z r. 1876 s kritickými poznámkami*. Praha: F. Šimáček, 1897, s. 148.

⁴⁴⁷ HERRMANN, E., *O směnkách. Pro školy a ku všeobecnému poučení*. Praha: J. Otto, 1892, s. 15.

stojník nebo nezletilý, nebo byl zfalšován, tedy byl nepravý, nemělo to vliv na závazek jiných, platně a pravě podepsaných osob.

O udání jména osoby či firmy směnečníka platí v zásadě totéž, co o udání jména vydatele směnky. Vydatel mohl za směnečníka označit i sám sebe, pokud se mělo platit jinde než v místě vydání. Takováto směnka, vlastně na pomezí mezi oběma základními druhy směnek, se také adekvátně tomu označovala jako vydaná vlastní směnka. Psala se ve formě obvyklé pro směnky vydané, tedy neobsahovala slib, ale příkaz („*zaplaťte ...*“). Právo ve starší době vydané vlastní směnky připouštělo jen v tom případě, že se místo placení neshodovalo s místem vystavení směnky. Byl to důsledek snahy církve zabránit tomu, aby se místní vydané vlastní směnky využívaly k zakrývání úročeného půjčování peněz, které církve zakazovala.⁴⁴⁸

Označení místa, kde má být směnka zaplacená, sice směnečný řád v čl. 4 uváděl jako *essentiale negotii* vydané směnky, tedy jako její podstatnou náležitost, ale místo placení v ní přesto výslovně být uvedeno nemuselo. Předpis totiž zároveň stanovil, že pokud uvedeno není, pokládá se za ně místo, uvedené u jména nebo firmy směnečníka. Mělo se za to, že směnka s uvedením místa placení „*všude*“ (případně „*v Žeranovicích a všude*“), je neplatná. Byla-li na směnce uvedena dvě místa placení, mělo se za to, že později napsané napsáno nebylo.⁴⁴⁹ Obojí tato omezení zákonodárce zaváděl v zájmu právní jistoty a bezporuchového fungování směnečného styku.

Z dalších druhů směnek je třeba připomenout směnku „*na vlastní řad*“, v níž vydavatel jmenoval sám sebe remitentem a která – aby vůbec měla smysl – musela být směnečníkem akceptována (podpisem na směnce).⁴⁵⁰ Zajímavé označení sklepní směnka se používalo pro směnky s „podpisy“ smyšlených osob. Nemusely být vždy vystavovány s podvodným úmyslem, jak by se mohlo na první pohled zdát, protože jejich vydání mohla motivovat jen snaha opatřit si pro určitý okamžik peníze s tím, že směnka bude v době splatnosti řádně zaplacená. Platilo o nich ovšem totéž, co o falešných směnkách. Rizika spojená s jejich vydáváním („*Příšerný obraz takového směnkování*“) už ve druhém ročníku Právníka velmi emotivně popsal K. P. Kheil.⁴⁵¹ K opatření peněz sloužila také dělaná směnka, kterou někdo podepsal, aniž by obdržel protihodnotu, právě jen proto, že chce majiteli usnadnit přístup k penězům.

Zbývá ještě doplnit podstatnou informaci o směnečné způsobilosti. Směnečný řád ji upravoval hned ve svých prvních ustanoveních. Vydát směnku mohl každý, kdo měl způsobilost k právním úkonům („*kdo se může zavázati smlouvami*“). Zákonodárce tu tedy vlastně odkazoval na úpravu právní způsobilosti v občanském zákoníku. Avšak jak jsme uvedli už při přehledu právní úpravy, v roce 1852 panovník omezil směnečnou způsobilost vojenských osob a toto omezení zákonodárce zrušil až po vzniku republiky. Druhé ustanovení směnečného řádu dotýkající se směnečné způsobilosti bylo problematičtější, protože konstatovalo, že směnečný dlužník „*jest práv z plnění převzatého závazku směnečného svou osobou i majetností*“. Rakouský směnečný řád tedy ve své původní podobě připouštěl vedle věcného

⁴⁴⁸ ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské*. I., Praha: Bursík & Kohout, [s.a.], s. 7.

⁴⁴⁹ A. Randa už v roce 1865 pečlivě snesl a ohodnotil argumenty pro platnost i neplatnost směnky, na níž je udáno více míst k placení, a nakonec se přiklonil k tomu, že takováto směnka je platná. K tomu RANDA, A., *Rozpravy směnečné*. *Právník*, roč. IV/1865, s. 328.

⁴⁵⁰ Bližší výklad o ní například: Směnka na vlastní řad. *Právník*, roč. IV/1865, s. 829-834.

⁴⁵¹ KHEIL, K. P., Šejdířství se směnkami sklepními tak řečenými. *Právník*, roč. II/1863, s. 34-37 a 69-76; citovaný text s. 34.

i osobní exekuci, tedy uvěznění směnečného dlužníka, přičemž v taxativním výčtu vypočítával tři situace, kdy uvěznění nebylo přípustné. Možnost uvěznit směnečného dlužníka po zavedení konstitučního režimu znemožnil zákon č. 34/1868 ř. z.

4.7.6 Směnečné právo v první ČSR, směnečný zákon z roku 1927 (1928)

Československá republika vedle směnečného řádu z roku 1850 a jej doplňujících a modifikujících předpisů pro české země převzala také pro Slovensko a Podkarpatskou Rus obsahově velmi podobný, nicméně přece jen v nuancích odlišný uherský směnečný zákon z roku 1876 (zák. čl. XXVII/1876) a uherskou úpravu důsledků vlivu vyšší moci na vykonávání směnečně-právních úkonů, přijatou podobně jako v západní části monarchie v roce 1912 (zák. čl. XLIV/1912).⁴⁵² Život obchodníků a praktických právníků za platnosti těchto předpisů komplikoval nejen samotný dualismus právní úpravy, ale také to, že se v praxi používala různá „autentická“ znění recipovaných předpisů, oficiálně publikovaných v němčině a maďarštině. Nutnost unifikovat dvojí právní úpravu umocňovala také potřeba zapracovat do ní výsledky haagských jednání z doby bezprostředně před první světovou válkou, což rakouské orgány nestihly.

Směnečné řády z let 1850 a 1876 v Československu platily do druhé poloviny dvacátých let. Bezprostředně po vzniku republiky revoluční Národní shromáždění jen zrušilo výsadu vojenských osob, které platná úprava prohlašovala za nezpůsobilé směnečně se zavazovat (zákon č. 620/1919 Sb.). Podle zákonodárce nemohla být zachována ve vojsku, které „*jest vojskem lidovým*“, zvláště když „*ani ve francouzském, německém, italském nebo maďarském právu podobného ustanovení není*“.⁴⁵³

Nelze však říci, že by se v oblasti směnečného práva jinak nic nedělo. Už v roce 1920 poslanec Alois Rašín a jeho společníci v parlamentu předložili kompletní návrh unifikovaného a modernizovaného směnečného řádu.⁴⁵⁴ Vycházel z návrhu směnečného řádu z roku 1913 a především z haagské konvence o sjednocení práva směnečného, když většinu ustanovení haagské osnovy přebíral bez jakékoliv změny. Do práva platného v republice chtěl uvést i některé nové instituty, především jinde oblíbené úrokové směnky⁴⁵⁵ nebo nucený akcept. Jeho navrhovatelé k němu připojili i návrh zákona o zavedení směnečného řádu, v němž se Československo zavazovalo přistoupit k haagské konvenci a provést všechny potřebné kroky. Projednávání navržených osnov ovšem v parlamentu skončilo příkázáním ústavněprávnímu výboru.⁴⁵⁶

⁴⁵² Jen pro úplnost připomínáme, že na Hlučínsku zůstal až do roku 1920 v platnosti německý směnečný řád (k tomu zákon č. 76/1920 Sb. a vl. nař. č. 152/1920 Sb.).

⁴⁵³ *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 760.

⁴⁵⁴ www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 177.

⁴⁵⁵ Pokud byl obsahem směnky úrokový slib, činil podle ustanovení § 7 směnečného řádu, doplněného min. nař. č. 197/1858 ř. z., celou směnku neplatnou. Podle „světového“ směnečného zákona z roku 1930 však došlo ke změně a na ustanovení o úroku se hledělo, jakoby ve směnce nebylo, takže samotná směnka zůstávala – s touto změnou – platná. Tato nová úprava odpovídala staršímu řešení uherskému (i německému).

⁴⁵⁶ *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 760.

Myšlenka povinného akceptu směnek se do parlamentu vrátila ještě jednou. Stalo se tak v roce 1922 poté, co vláda vypracovala osnovu, ukládající „*po živnostensku*“ obchodujícím osobám povinnost na žádost svých věřitelů, pokud jsou obchodníky zapsanými v rejstříku, vydat směnky, když výše pohledávky činila nejméně 5000 Kč. Chtěla tím znovu oživit tzv. obchodní směnky, které za války vymizely z obchodního života, a částečně jimi nahradit papírové peníze, odčerpávané z oběhu vybíráním majetkových daní. Ani tato osnova se však zákonem nestala, „*uvážnuvši ve výborech posl. sněmovny*“.⁴⁵⁷

„*Jeden ze základních kamenů sjednoceného obchodního práva československého*“, jak oprávněně nazval unifikovaný směnečný zákon z 13. prosince 1927 č. 1/1928 Sb. Karel Kizlink,⁴⁵⁸ se začal rodit v roce 1925. Představu, že se unifikujícím způsobem novelizují oba platné zákony, jeho iniciátoři okamžitě zavrhli. Odmítli ovšem také zásadní reformu, a to především proto, že by práci prodloužila, a také s vědomím, že se na mezinárodním poli začalo připravovat vydání „*světového*“ směnečného řádu, byť jeho přijetí ještě nebylo na programu dne. Za hlavní a naléhavý úkol považovali unifikaci domácího práva, proto od počátku – v postatě konzervativně – vycházeli z platné úpravy a vhodnou kombinací ustanovení obou starších předpisů se snažili eliminovat existující mezery a nepraktická řešení.

Referentský návrh vypracoval v roce 1925 z titulu svého úřadu pracovník ministerstva unifikací, ale také bratislavský profesor občanského práva, pozdější brněnský profesor obchodního a směnečného práva a svérázný právní filosof František Rouček, který také zanechal svědectví o přípravě zákona.⁴⁵⁹ Cíleně vycházel z platných směnečných zákonů a použil vždy ten, který „*nezavdával příčiny ke sporům nebo nejevil mezery anebo nebyl nijak pochybným*“.⁴⁶⁰ Přihlížel ovšem také k haagské osnově z roku 1912, k rakouské předloze, která na jejím základě vznikla, a k zákonům platným v jiných zemích. V následujícím roce návrh posuzovala užší meziministerská komise, která obsah i formu návrhu poměrně výrazně přepracovala. Takto přepracovaný návrh posuzovala také slovenská unifikační komise pro obor soukromého práva na čele s bývalým ministrem a pozdějším prezidentem Nejvyššího soudu a bratislavským profesorem dr. Vladimírem Fajnozem. Prošel též veřejnou oponenturou v zainteresovaných institucích (ústředních úřadech, právnických fakultách, vyšších soudních instancích, notářských a advokátních komorách a d.) a vyjádřit se k němu mohl každý, kdo o to požádal.

V závěrečné fázi referent zpracoval osnovu, kterou posoudila užší meziministerská komise, vedená expertem ministerstva unifikací profesorem Václavem Horou a jednajícím i za účasti člena slovenské komise. Po zapracování připomínek vláda v únoru 1927 schválila vládní návrh a posunula jej do Parlamentu. Návrh se ještě změnil při jednání subkomitétu, ustaveného senátním ústavněprávním výborem, kde jeho členové i referent uplatnili některé dílčí změny. Vznik tohoto orgánu inicioval zpravodaj Adolf Procházka a jeho členy kromě

⁴⁵⁷ *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 760–761.

⁴⁵⁸ KIZLINK, K., Vývoj obchodního práva československého v prvním desetiletí republiky. In: *Všehrd*, roč. X/1929, s. 15.

⁴⁵⁹ S jeho interpretací je však třeba zacházet opatrně a konfrontovat ji s jinými svědectvími. Kulantně na to upozornil ve svém líčení vzniku zákona Karel HERMANN-OTAVSKÝ (*Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Všehrd, 1930, poznámka na s. 13–14). Aniž by autorovi předlohy upíral jeho zásluhy, poukazuje na velký rozsah formálních i obsahových změn, provedených v následných fázích legislativního procesu.

⁴⁶⁰ ROUČEK, F., *Nové československé právo směnečné*. Brno: Barvič & Novotný, 1931, s. 24 a násl.

něj byli brněnský profesor Bohumil Baxa, dr. Otakar Havelka a dr. František Veselý.⁴⁶¹ O dílčí změny původního návrhu se při projednávání v komisi a subkomitétu významně zasloužili přizvaní experti, pražští profesori Karel Hermann-Otavský a Arnošt Wenig-Malovský. Podle autentického pramene, jímž *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí* inspirované vesměs důvodovými zprávami k jednotlivým předpisům a dalšími parlamentními materiály nesporně je, byly „provedeny různé stylistické změny, jednotlivé výrazy nahrazeny řešením správnějším aneb právnicky přesnějším, avšak všechny tyto změny byly rázu pouze formálního, legislativně technického, takže osvědčené zásady našeho dosavadního směnečného práva zůstaly i v definitivním zákoně celkem nezměněny“.⁴⁶² Přestože se tedy i při projednávání v parlamentu řada jeho ustanovení po jazykové stránce i obsahově změnila, jednalo se o změny citící pokud možno platné právo, takže rakouské (a uherské) pojetí směnečného práva v něm zůstalo zachováno. Profesor Karel Hermann-Otavský proto v novém vydání své starší učebnice v roce 1930 oprávněně konstatoval, že „dopustila dalekosáhlá shoda nového směnečného zákona se směnečným řádem, že mohly z prvního vydání býti podrženy nejen soustava celkového uspořádání, nýbrž z valné části také výklady dogmatického rázu“.⁴⁶³

Směnečný zákon Národní shromáždění schválilo na konci roku 1927 a byl publikován pod č. 1/1928 Sb. Odborná veřejnost jej přijala velmi pozitivně a vzbudil i ohlas v zahraničí. Od německých profesorů dokonce padl návrh, aby právě on byl vzat za podklad jednání mezinárodní konference, připravující jednotný směnečný řád.⁴⁶⁴

Předchozí věta naznačuje, že se mezitím o notný kus posunuly také snahy o úpravu směnečného práva na mezinárodní úrovni, o nichž jsme se již zmínili. Když si zase vypomůžeme textem Karla Hermanna-Otavského, autora, který se na přípravě jednotných předpisů přímo podílel, „snahy po mezinárodní unifikaci směnečného práva nebo alespoň po asimilaci směnečných zákonodárství nabývají, zejména působením Společnosti Národů, poslední dobou zase významu aktuálního“.⁴⁶⁵ Jejich hybnou silou se stal hospodářský výbor Společnosti národů. Reálně se rozběhly v roce 1926, kdy v Ženevě začali jednat experti.

Mezinárodní jednání o novém jednotném směnečném zákoně vyvrcholila, jak víme z předchozího výkladu, na mezinárodní konferenci v Ženevě v roce 1930 schválením ženevských úmluv (konvencí), obsahujících text zákona a doplňující akty. Byl to opět profesor Hermann-Otavský, kdo české odborné veřejnosti zpřístupnil oficiální znění ženevských úmluv ve francouzském a anglickém jazyce i s vlastním překladem do češtiny, když je zařadil do již citovaného druhého vydání své učebnice (1930) v přesvědčení, že schválený jednotný směnečný zákon se v brzké době stane základem nové československé úpravy.

Předního českého komercionalistu však čekalo zklamání, protože jednotný směnečný zákon se transformace do prvorepublikového právního řádu nakonec nedočkal. Důvodem byla

⁴⁶¹ DOMINIK, R. – KIZLINK, K., *Československý směnečný zákon ze dne 13. prosince 1927*. Praha: nákladem Vladimíra Orla, 1928, s. 8.

⁴⁶² *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, s. 761.

⁴⁶³ HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Věšhrd, 1930, s. 4.

⁴⁶⁴ Zpráva ústavněprávního výboru o usnesení senátu k vládnímu návrhu směnečného zákona; www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 1248.

⁴⁶⁵ HERMANN-OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné podle všeobecného směnečného řádu*. Praha: Věšhrd, 1926, s. 3.

především skutečnost, že ženevské úmluvy nepřinášely oproti platné úpravě nějaké zásadní obsahové změny a že prudce se zhoršující vnitropolitická situace a brzy i mezinárodně politická pozice československého státu vyvolávaly řadu problémů, jejichž řešení se jevilo jako aktuálnější. Odpůrci ratifikace se navíc mohli odvolávat na nespornou kvalitu a novost směnečného zákona z roku 1927, ale i na to, že tento zákon byl jedním z mála skutečných úspěchů na poli unifikace československého práva.

Jaké normy tedy v Československu upravovaly směnečné poměry po přijetí směnečného zákona z roku 1927? Vzhledem k vzájemnému propojení celé sféry soukromého práva a její vazby na občanský zákoník šlo do jisté míry o analogii úpravy obchodněprávních poměrů. Samozřejmě se aplikovala především ustanovení směnečného zákona. Když se však v něm nenašlo vodítko, následný postup se lišil podle povahy konkrétního směnečného poměru. Pokud byl dotčený poměr obchodem ve smyslu obchodního zákoníku, bylo třeba aplikovat ustanovení obchodněprávních předpisů (obchodního zákoníku nebo předpisů speciálních), nebylo-li to možné, obchodní obyčejové právo a teprve pak normy občanského práva. Pokud směnečný poměr obchodem nebyl, nepřicházelo v úvahu využití obchodněprávních norem a po speciálních směnečněprávních normách přicházely okamžitě na řadu normy občanského práva.

Na závěr ještě alespoň připomeneme zákon o směnečném poplatku č. 48/1928 Sb., který upravil kolkování směn a byl tedy předpisem finančního práva. Z našeho pohledu je podstatné, že porušení jeho ustanovení nemělo vliv na platnost směnky a tedy ani na její praktické uplatnění, protože vyvolávalo pouze finanční postih.

4.7.7 Zavedení jednotného směnečného zákona Protektorátu Čechy a Morava

Dne 1. června 1941 nabyl účinnosti nový jednotný směnečný zákon, který byl do protektorátního právního řádu zaveden vládním nařízením z 19. prosince 1940 č. 111/1941 Sb. Tímto dnem pozbyl platnosti dosavadní směnečný zákon z 13. prosince 1927 č. 1/1928 Sb. Novým směnečným zákonem mělo být dosaženo jednotnosti směnečného práva v mezinárodním měřítku. Jen připomínáme, že o ni usilovaly již mezinárodní směnečně-právní konference konané v letech 1910 a 1912 v Haagu, že k jejímu dosažení přispěla až směnečně-právní konference, která se konala od 13. května 1930 do 7. června 1930 v Ženevě,⁴⁶⁶ a že první Československá republika převzala podpisem tří ženevských úmluv⁴⁶⁷ mezinárodní závazek zavést na svém území jednotné směnečné právo odpovídající těmto úmluvám, avšak po zbytek doby svého trvání tak neučinila.⁴⁶⁸

Výhodou jednotné směnečné úpravy byla skutečnost, že ve všech státech, které přistoupily k první ženevské úmluvě a splnily svůj závazek převést ji do svého právního řádu, měla směnka stejné náležitosti a byly s ní spojeny stejné právní následky. Přijetí jednotného směnečného práva neznamenalou pouhé obsahové přiblížení této právní úpravy, nýbrž přímou uni-

⁴⁶⁶ SMITEK, J., Nové směnečné právo. In: *Obzor národohospodářský*, roč. 46/1941, č. 5, s. 238.

⁴⁶⁷ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník III. (1941)*. Praha: V. Linhart, 1941, s. 422.

⁴⁶⁸ ŠVAMBERG, G., Jednotný šekový řád a změny způsobené jeho vydáním v našem šekovém právu. In: *Právník*, roč. LXXX/1941, s. 257–258.

fikaci, která měla neobyčejný význam pro usnadnění mezinárodního směnečného styku.⁴⁶⁹ Této unifikace bylo v evropských státech dosaženo již dříve, v Německu například již v roce 1934 (zákonem z 21. června 1933 RGBL. I., S. 399).

Nová protektorátní úprava směnečného práva z roku 1941 přinesla celou řadu drobných změn a odchylek v porovnání se směnečným zákonem z roku 1927, který byl založen velkou měrou na závěrech haagských směnečněprávních konferencí. V nové úpravě směnečného práva se projevila snaha o zmírnění dosud zdůrazňovaného přísného formalismu a s tím spojeného úsilí o zabránění vzniku neplatných směnek pro jejich formální nedostatky.⁴⁷⁰

Vládní nařízení č. 111/1941 Sb. zavádějící jednotný směnečný řád převzalo do protektorátního právního řádu pouze první dvě ženevské úmluvy. První úmluva o jednotném směnečném řádu byla obsažena v čl. 1–78, druhá úmluva o střetech zákonů pak v čl. 91–98. K recepci třetí úmluvy o poplatkových předpisech nedošlo. Jednotný směnečný řád se skládal z 98 článků rozdělených do čtyř částí: směnka cizí, směnka vlastní, doplňky, územní účinnost zákonů.

Současně s vydáním jednotného směnečného řádu byl novelizován i zákon o směnečném poplatku, který byl v roce 1942 nahrazen vládním nařízením o směnečné dani.⁴⁷¹ Ta se vypočítávala ze směnečné sumy a činila jedno promile.⁴⁷²

4.7.8 Vývoj po druhé světové válce

Vývoj úpravy směnečného práva po druhé světové válce se snad ani vývojem nazvat nedá, i když realita, tj. uplatnění směnek v praktickém životě, zcela zásadní změny prodělala. Po skončení války se sice v duchu koncepce kontinuity právního řádu s předmnichovskou republikou normotvorba z doby druhé republiky a z doby okupace nestala součástí právního řádu, takže vládní nařízení ze dne 19. prosince 1940, č. 111 Sb. z roku 1941, kterým se vydává a zavádí jednotný směnečný řád, a vládní nařízení č. 410/1941 Sb., jímž se provádí ustanovení čl. VI, odst. 1, se nestaly součástí právního řádu, nicméně ústavní dekret prezidenta republiky o obnovení právního pořádku č. 11/1944 Ú. I. rozumně připouštěl, aby se staly použitelnými. Jak na to už krátce po válce upozornil Štefan Luby,⁴⁷³ tato zapeklitá situace, navozená politickou potřebou a ještě komplikovaná jiným řešením platným na Slovensku, měla prakticky stejné důsledky, jako by použitelné předpisy „normálně“ platily, protože nejen že se uplatňovaly do budoucna, tedy zacházelo se s nimi jako s platnými předpisy, ale nutně také musely mít derogační účinky k minulosti, tedy vůči starším předpisům.

Jednotný směnečný řád v podobě, jak byl zakotven ve vládním nařízení č. 111/1941 Sb., se používal do konce roku 1950, kdy se stal účinným směnečný a šekový zákon č. 191/1950 Sb. Toto datum bylo zároveň datem zavedení nových občanskoprávních předpisů, a tedy i datem likvidace obchodního zákoníku. Důvodem souběžného vydání obou předpisů bylo pochopitelně i to, že některá ustanovení zákona na občanskoprávní zákoník navazovala.

⁴⁶⁹ SLEZÁK, J., Unifikovaná směnka. In: *Právní praxe*, roč. 5/1940–1941, č. 7–8, s. 194.

⁴⁷⁰ ŠTĚPINA, J., Nové směnečné právo a jeho odchylky od práva dosud platného. In: *Soudcovské listy*, roč. 22/1941, s. 174.

⁴⁷¹ Vládní nařízení z 19. prosince 1940 č. 112/1941 Sb., kterým se mění zákon o směnečném poplatku.

⁴⁷² Vládní nařízení z 20. listopadu 1942 Sb., č. 385/1942 Sb., o směnečné dani.

⁴⁷³ LUBY, Š., Obnova práva. (Miesto úvodu k novému ročníku.) In: *Právny obzor*, roč. XXIX/1946, s. 9–10.

Sdělit poslancům, proč mají ve změněných podmínkách poúnorového Československa znovu upravit „*kapitalistické prostředky obchodního styku*“, směnku a šek, považoval zpravodaj ústavně-právního výboru dr. Ladislav Hobza za nutné hned v úvodu svého vystoupení v plénu Národního shromáždění. Ujistil je, že jde o „*důvody ryze zahraničně-obchodní*“.⁴⁷⁴ Poslance také informoval o ženevských úmluvách o jednotném směnečném zákonu a jednotném šekovém zákonu a o povinnosti Československa převzít oba texty do svého zákonodárství. Snad aby rozptýlil možné pochyby poslanců, sdělil jim, že k úmluvám přistoupil i Sovětský svaz (a Polsko a Rumunsko), a zdůraznil, že přijetí ženevských textů usnadňuje mezinárodní obchodní styk, protože předchází problémům, které mohou vzniknout jako důsledek různých právních úprav.

Z uvedeného je zřejmé, že československý zákonodárce přijímal úpravu, která se už na území republiky uplatňovala.⁴⁷⁵ V rámci možných výhrad zavedl novou formu směnečného protestu, protože z praktických důvodů dal právo pořizovat směnečné protesty také národním výborům. Nově se také měl směnečný protest pořizovat na samostatné listině, nikoliv přímo na směnce. To umožňovalo vydat formuláře protestní listiny, které budou moci národní výbory pohodlně používat. Protestní listiny protestní orgány (soudní úředník, notář, orgán místního národního výboru) zapisovaly do zvláštní knihy a výpisy z ní sloužily jako doklad osvědčující vykonání protestu. Pro nepraktičnost zákonodárce vypustil povinnost protestních orgánů pojmout do protestní listiny odpověď osoby, proti níž se protest činí.

Za zmínku stojí i svérázné členění nového zákona. Rozděloval se na tři části, resp. články, z nich první obsahoval směnečný zákon, druhý šekový zákon a třetí společná ustanovení. Nezvyklé na tom bylo samostatné číslování paragrafů jednotlivých článků zákona, což sice reflektuje samostatnost obou upravených problematik, ale přinejmenším to není příliš praktické.

* * *

Úprava směnečného práva v zákoně č. 191/1950 Sb. u nás platí dodnes, a směnečný a šekový zákon tak jistě patří k nejdéle sloužícím právním předpisům. V tomto případě to není jen důsledek již dávno a důkladně propracované dogmatiky této disciplíny, ale také – alespoň ve vnitrostátních poměrech – obsoletnosti této právní úpravy v předlistopadovém Československu.

Úprava směnečného práva doznala drobných změn až v prvním desetiletí našeho století a v roce 2012. V prvním případě se tak stalo zákonem č. 29/2000 Sb., o poštovních službách a o změně některých zákonů (zákon o poštovních službách) a zákonem č. 296/2007 Sb., kterým se měnil zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon), ve znění pozdějších předpisů a některé další zákony. První z těchto zákonů se dotkl dodržení lhůty při doručování poštou, druhý paragrafu 43, upravujícího postih pro nepřijetí a pro neplacení.

⁴⁷⁴ www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954 – stenoprotokoly, 50. schůze, středa 20. prosince 1950.

⁴⁷⁵ Na Slovensku směnečné právo upravoval zákon č. 255/1941 Sl. z. Děлил se na čtyři díly a 110 paragrafů a také vycházel z jednotného směnečného zákona. Zaváděl drobné změny a vžitou terminologii někde přizpůsoboval „*duchu slovenskej reči*“; (Zpráva ústavnoprávního výboru o riadnom návrhu zákona zmenkového; www.psp.cz, Digitální knihovna, S SR 1939–1945 – stenoprotokoly, 74. schůze, čtvrtek 20. listopadu 1941).

Nejnověji do obsahu směnečného práva zasáhl nový zákon o mezinárodním právu soukromém č. 91/2012 Sb., který zrušil čtvrtou část čl. I zákona, obsahující v §§ 91 až 98 zvláštní ustanovení o mezinárodním právu soukromém (a dvanáctý oddíl čl. II směnečného a šekového zákona, dotýkající se šekového práva).

4.8 ZÁKONÍK MEZINÁRODNÍHO OBCHODU

Zákon č. 101/1963 Sb., o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákoník mezinárodního obchodu“) vznikl v rámci přebudování právního řádu po přijetí ústavy z roku 1960. Podle doktríny na rozdíl od naprosté většiny předpisů z této doby odrážel moderní tendence; byl založen na komparaci zahrnující „kapitalistické právní myšlení“ zohledňující haagský Jednotný zákon o prodeji zboží, švýcarský zákon o závazcích, italský a řecký zákoník.⁴⁷⁶ Právě díky němu je možné i přes naprostou deformaci obchodních závazkových vztahů ve druhé polovině 20. století uvažovat o nepřerušném vývoji obchodního práva na českém území. Zachoval si totiž některé čistě soukromoprávní zásady, které hospodářský zákoník neobsahoval. Proto se stal inspirací i pro současný obchodní zákoník a pro polistopadovou novelizaci občanského zákoníku.

4.8.1 Přijímání zákoníku

Zákoník mezinárodního obchodu reguloval mezinárodní obchodní právo. Účinnosti nabyl dne 1. dubna 1964 a zrušen byl k 1. lednu 1992 obchodním zákoníkem. K samotnému přijímání zákoníku je nutné zdůraznit, že rekonfigurací občanského a rodinného práva, jakož i vydáním hospodářského zákoníku, zákoníku mezinárodního obchodu a zákoníku práce došlo v první polovině šedesátých let 20. století k celkovému roztržštění právní úpravy. Všechny uvedené předpisy byly pojaty jako samostatné, obecnou povahu neměl žádný z nich, nýbrž každý z nich byl zvláštním zákoníkem, samostatně upravujícím určitou výseč společenských vztahů. Tak bez zvláštních věcných důvodů došlo k násobení úprav jednotlivých právních institutů v autonomních kodexech (úprava subjektivity, uzavírání smluv, promlčení, náhrady škody atp.).⁴⁷⁷

Ze stenozáznamu z 22. schůze Národního shromáždění z 4. prosince 1963⁴⁷⁸ plyne, že tvůrci zákoníku mezinárodního obchodu kladli důraz na právní rovnost všech účastníků mezinárodního obchodu bez ohledu na to, zda jde o účastníka ze socialistického nebo kapitalistického státu. Pověřený člen ústavní právního výboru a výboru pro plán a rozpočet při předkládání zákoníku mezinárodního obchodu zdůraznil, že rovnost účastníků je klíčová v tom smyslu, aby nedávala nikde v zahraničí záminku k tomu, aby byla osnově zákoníku vytýkána jakákoliv diskriminace. Rovněž předpokládali, že zahraničně obchodní partneři budou v daleko větší míře přistupovat na dohodu o volbě československého práva, neboť se zákoník

⁴⁷⁶ RAŠOVSKÝ, P., *Rozhodné právo v závazkových vztazích z mezinárodního obchodu – Lex mercatoria – část III*, EPRAVO.CZ – Sbírka zákonů, judikatura, právo. [online] [cit. 29. 11. 2010] <http://www.epravo.cz/top/clanky/rozhodne-pravo-v-zavazkovych-vztazich-z-mezinarodniho-obchodu-lex-mercatoria-cast-iii-22526.html>.

⁴⁷⁷ Blíže viz důvodová zpráva k novele občanského zákoníku dostupná online na <http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova_zprava_OZ_LRV_090430_final.pdf> [cit. 1. 12. 2010]

⁴⁷⁸ www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1960–1964, stenoprotokoly, 22. schůze, středa 4. prosince 1963.

nově zabýval výhradně zahraničními majetkoprávními vztahy, kdežto občanský zákoník obsahoval ustanovení týkající se právních vztahů tuzemských. Zajímavý je i závěr vystoupení poslance Šubrt, který v Národním shromáždění přednášel společnou zprávu výboru pro plán a rozpočet a ústavněprávního výboru, dle kterého měl zákoník mezinárodního obchodu pokračovat svým významem československé hranice a měl být dokladem, že „Československá socialistická republika důsledně uplatňuje uskutečňování politiky mírového soužití a hospodářského soutěžení obou světových hospodářských soustav.“⁴⁷⁹

V rámci rozpravy k návrhu zákoníku mezinárodního obchodu se k danému záměru vyjádřil i poslanec Novák.⁴⁸⁰ Podle něj se zákoník mezinárodního obchodu měl stát důležitým nástrojem rozvoje československého zahraničního obchodu, a tím i nepřímou celého československého hospodářství. Tohoto cíle se mělo dosáhnout tím, že zákoník zajistil zvýšenou právní bezpečnost při uskutečňování mezinárodního obchodu přesně stanoveným vymezením práv a povinností jeho účastníků. Funkci pomáhající zvyšovat objem československého zahraničního obchodu by mohl dle názoru poslance plnit zákoník mezinárodního obchodu jen tehdy, jestliže závazky, které vůči zahraničním partnerům tuzemské podniky zahraničního obchodu přebírají, budou rovněž dodrženy. Dále uvedl, že „o plnění těchto závazků, jak pokud jde o kvalitu výrobků, tak i dodržení dodacích lhůt, se rozhoduje především v oblasti výroby zboží určeného pro vývoz. Je proto zapotřebí, aby všichni pracovníci, straničtí i odborářští funkcionáři těmto otázkám věnovali větší pozornost, než tomu bylo doposud. Je třeba si uvědomit, že dodávky určené do zahraničí nemají jen uspokojovat potřeby zahraničních zájemců, nýbrž že mají především opatřit devizové prostředky pro dovoz zboží, které naše hospodářství nutně potřebuje. Proto neuskutečněním dodávek pro vývoz v žádané kvalitě nedochází jenom k ztrátám ve výši znehodnocení zboží vadami, nýbrž i k ztrátám, které vznikají z neuskutečnění dovozu, který je pro naše hospodářství nutný nebo výhodný.“

4.8.2 Důvody přijetí zákoníku mezinárodního obchodu a povaha právní úpravy

Dle komentáře k zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1984⁴⁸¹ vydání speciálního zákoníku umožnilo pro oblast mezinárodního obchodu především řešit zvláštní právní problémy, které se vyskytují pouze v oblasti mezinárodního obchodu, a dále přizpůsobit obsah zákoníku potřebě jeho správného výkladu i v zahraničí. Zákoník je dle dobového komentáře v daleko větší míře než jiné tehdy účinné československé předpisy aplikovatelný na základě kolizních norem zahraničními soudy, popřípadě rozhodci, a jeho výkladem se zabývají i zahraniční účastníci mezinárodního obchodu, eventuelně právní poradci.

Autoři komentáře dále často vyzvedávali, že přijetím zákoníku mezinárodního obchodu nemusely čelit zahraniční osoby nebezpečí, že přehlédnou některé rozhodné československé předpisy, jelikož zákoník shrnuje v zásadě veškerá ustanovení, která byla aplikovatelná v rámci použitelnosti československého právního řádu na majetkoprávní úpravu mezinárodního obchodu. V neposlední řadě byl zákoník přizpůsoben potřebě zajistit pokud možno jed-

⁴⁷⁹ Tamtéž.

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ KOPÁČ, L., *Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu*. Praha: Panorama, 1984.

noznačné určení práv a povinností účastníků mezinárodního obchodu. Rovněž právní terminologie byla přizpůsobena právním výrazům používaným v mezinárodním obchodě.

4.8.3 Rušení zákoníku

Pokud se prozatím posuneme v čase o několik desítek let dále, stojí na zmínku zdůraznit také historické souvislosti rušení zákoníku mezinárodního obchodu na počátku devadesátých let. V rámci jednání 18. schůze Federálního shromáždění dne 31. října 1991 místopředseda federální vlády Pavel Rychetský zmínil při přijímání nových kodexů i legislativní historii předcházejícího období. Uvedl, že „v r. 1950 byl nahrazen obecný zákoník občanský z r. 1811 a obchodní zákoník z r. 1863 novým občanským zákoníkem, který představoval první krok na cestě k popření právních tradic naší země. Odstranění zvláštního obchodního zákoníku bylo zdůvodňováno ideologicky tím, že úprava v něm obsažená odpovídala zájmům privilegované třídy kapitalistů a že je neslučitelná s novým chápáním práva, jež vyžaduje, aby veškerá úprava byla soustředována v občanském zákoníku. Z týchž důvodů byly odstraněny obchodní zákoníky v ostatních státech se zestátněným hospodářstvím. V r. 1964 pak došlo k úplné destrukci majetkoprávní úpravy, poněvadž občanský zákoník z r. 1950 byl nahrazen novým občanským zákoníkem a hospodářským zákoníkem, jež zcela opustily systém úpravy majetkových vztahů, rovnosti subjektů, který je tradiční pro evropský kontinent. Tyto zákoníky nebyly způsobilé upravovat tržní vztahy. Bylo proto nutné současně vydat zákon mezinárodního obchodu, platný ovšem pouze pro úpravu obchodních vztahů se zahraničím. Tento stav v podstatě trvá dosud a řada novel vydaných k hospodářskému zákoníku a několik novel k občanskému zákoníku sice zmírnily negativní působení jejich úprav, současně však učinily náš právní systém značně nepřehledným“.⁴⁸²

Jak plyne nejen z výkladu výše, ale i z krátkého rozboru při rušení zákoníku mezinárodního obchodu, tento předpis byl inspirací i pro současný obchodní zákoník. Legislativní vývoj po roce 1989 výrazně ovlivnil také tím, že v některých částech inspiroval novelu občanského zákoníku.⁴⁸³ Na druhou stranu je předmětné novele často vytýkáno, že ač byly odstraněny nejkřiklavější projevy socialistické právní terminologie vytvořené v 60. letech, některá typická schémata totalitních právních konstrukcí zůstala i nadále uchována. Například novela ponechala nedotčenou zásadu absolutní neplatnosti právních úkonů, přestože na socialistické poměry celkem liberální zákoník mezinárodního obchodu tuto zásadu značně oslaboval, nebylo k jeho řešení přihlédnuto a uchovalo se stávající pojetí.⁴⁸⁴

4.8.4 Struktura a obsah zákoníku

V této fázi je již patrné, že přijetí zákoníku mezinárodního obchodu bylo motivováno úsilím legislativců vytvořit v oblasti právní úpravy majetkových vztahů v mezinárodním obchodním styku podmínky pro rozvíjení mezinárodní hospodářské a vědecko-technické spolu-

⁴⁸² www.psp.cz, Digitální knihovna, Federální shromáždění ČSFR, stenoprotokoly, 18. schůze, čtvrtek 13. října 1991.

⁴⁸³ Blíže viz důvodová zpráva dostupná online na < http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova_zprava_OZ_LRV_090430_final.pdf > [cit. 1.12.2010].

⁴⁸⁴ Tamtéž.

práce. Často je vyzdvihováno, že zákoník byl založen na rovnosti účastníků mezinárodního obchodu bez ohledu na společenský systém státu, z něhož pochází,⁴⁸⁵ což je patrné v celém textu zákoníku.

Co se struktury týče, zákoníku mezinárodního obchodu je členěn na pět hlav (I: Úvodní ustanovení, II: Společná ustanovení, III: Obecná ustanovení o závazcích, IV: Zvláštní ustanovení o některých závazcích a V: Ustanovení zvláštní, přechodná a závěrečná). Jednotlivé hlavy se dále člení na díly, oddíly a paragrafy. Zákoník mezinárodní obchodu měl celkem 826 paragrafů.

V úvodních ustanoveních (tedy prvních pěti paragrafech) se řeší účel zákona, ale zejména předmět právní úpravy a vztah k jiným právním předpisům. Z obou dostupných komentářů⁴⁸⁶ plyne, že bylo vyloučeno subsidiární použití zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník. Ustanovení občanského zákoníku bylo možné použít pouze tehdy, pokud se na ně zákoník mezinárodního obchodu přímo odvolával. Zákoník mezinárodní obchodu se převážně používal v případech, kdy se mělo na základě kolizní normy nebo dohody stran použít československé právo. Poněkud zjednodušeně lze říci, že zákoník se aplikoval na vztahy „vznikající v mezinárodním obchodním styku, pokud obsahují cizí prvek“,⁴⁸⁷ detailně popsané v ustanovení § 2 zákoníku. Předmět vztahů je přitom vymezen objektivně. Pokud jsou tedy splněny podmínky ustanovení § 2 odst. 1, použil se zákoník mezinárodního obchodu i na vztahy mezi československými subjekty. A. Kanda ve svém komentáři⁴⁸⁸ rozděluje vztahy, které upravoval zákoník mezinárodního obchodu do čtyř skupin:

1. Vztahy mezi osobami, které nemají sídlo nebo bydliště na území téhož státu;
2. Vztahy, kde plnění se uskutečňuje v mezinárodním měřítku;
3. Vztahy vznikající z obstarávání nebo uskutečňování námořní přepravy zásilek, nebo najímání lodí nebo smluv o provozu lodí;
4. Vztahy související s některým z předchozích vztahů.

V ustanovení § 5 zákoníku mezinárodní obchodu se stanoví, že právní úprava je zásadně dispozitivní. Kogentní ustanovení jsou vymezena v ustanovení § 722.

Ve společných ustanoveních (tedy Hlavě II, §§ 6–99) řeší zákoník jednak právní postavení osob, věcí, stanoví pravidla pro právní úkony, zastoupení a plnou moc (včetně prokury a zmocnění při provozu podniku), počítání času, promlčení a vydržení. Jak plyne z tohoto výčtu, jedná se o velmi obsáhlou část. Dovolíme si tedy jen poukázat na některé zajímavosti.

Na rozdíl od hospodářského zákoníku používá zákoník mezinárodního obchodu ve vztahu k účastníkům právních vztahů odlišnou terminologii. Místo výrazu „občan“ užívaného hospodářským zákoníkem stanoví „fyzická osoba“, stejně tak na místo „organizace“ dle hospodářského zákoníku používá „právnícká osoba“. Dle komentáře není také třeba posuzovat, zda je právnícká osoba socialistickou organizací podle ustanovení § 14 hospodářského zákoníku, protože zákoník mezinárodního obchodu je určen (jak již bylo uvedeno výše) i pro regulaci majetkových vztahů mezi účastníky ze států s různým společenským zřízením. Terminologie účastníků se tedy snaží reflektovat výrazy užívané v mezinárodním obchodu.

⁴⁸⁵ KOPÁČ, L., *Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu*. Praha: Panorama 1984, s. 7.

⁴⁸⁶ KANDA, A., *Zákoník mezinárodního obchodu*. Praha: Orbis, 1976, s. 335 a KOPÁČ, L.: *Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu*. Praha: Panorama, 1984, s. 349.

⁴⁸⁷ KANDA, A., *Zákoník mezinárodního obchodu*. Praha: Orbis, 1976, s. 19.

⁴⁸⁸ KANDA, A., *Zákoník mezinárodního obchodu*. Praha: Orbis, 1976, s. 19–20.

Ve vztahu ke způsobilosti k právním úkonům odkazuje zákoník mezinárodního obchodu na občanský zákoník.

Je až s podivem, že v Hlavě II zákoníku najdeme základní definice, například nemovitosti (ustanovení § 14), věci genericky a individuálně určených (ustanovení § 15) nebo součástí věci (ustanovení § 16). Analyzovaná část zákoníku věnuje rovněž řadu ustanovení obecné problematice právních úkonů (ustanovení §§ 22–48).

Obecná promlčecí doba byla tři roky, v některých případech až deset let (náhrada škody, uspokojení zajištěné pohledávky ze zástavy, vrácení pojistné náhrady). Naopak zákoník počítá i se situacemi, kdy byla promlčení doba pouhý jeden rok (např. nároky vůči dopravci). Zajímavá je i skutečnost, že bylo možné sjednat jinou délku promlčecí doby, ovšem „*celková promlčecí lhůta smluvená spolu se zákonnou nesmí činit více než 15 let*“ (ustanovení § 88).

Hlava III (ustanovení §§ 100–275) zákoníku je věnována obecným ustanovením o závazkových vztazích. Obsahuje spoustu nám dnes známých ustanovení. Opět s ohledem na rozsah právní úpravy vybíráme jen některé části: vznik závazkového vztahu, vznik smlouvy, odkaz na obchodní podmínky, smluvní formuláře, doložky, obchodní zvyklosti, smlouva o uzavření budoucí smlouvy atd.

Hlava IV (ustanovení §§ 276–720) upravuje jednotlivé smluvní typy. Jak stanoví již pravidlo vyjádřené v ustanovení § 101 zákoníku mezinárodního obchodu, „*závazkové vztahy vznikají ze smluv, ze způsobené škody, z bezdůvodného obohacení nebo z jiných skutečností uvedených v tomto zákoně*“. Zákoník mezinárodního obchodu počítal jednak s tzv. nominátními smlouvami upravenými právě v této hlavě, ale i s jinými, tedy innominátními smlouvami, jestliže jsou u nich splněny podstatné náležitosti.⁴⁸⁹ Do této kategorie náleží podle komentáře např. smlouvy o výrobní specializaci a smlouvy o výrobní kooperaci. Jednotlivé smluvní typy vymezené zákoníkem opět připomínají současný obchodní zákoník. Jedná se například o kupní smlouvu, smlouvu o výměně, smlouvu o půjčce, výpůjčce, nájemní, smlouvu o úschově, skladování, svěření věci třetí osobě, smlouvu o dílo, smlouvu příkazní, smlouvu komisionářskou, smlouvu o kontrolní činnosti, smlouvu o dopravě, pojistnou smlouvu, smlouvu zprostředkovatelskou, smlouvu o sdružení, některé smlouvy o bankovních obchodech apod.

4.8.5 Moderní prvky zákoníku mezinárodního obchodu

Jak již bylo naznačeno v textu výše, zákoník mezinárodního obchodu je možné považovat za moderní právní předpis. První z moderních prvků zákoníku mezinárodního obchodu je rovnost účastníků, jelikož zákoník vychází z právní rovnosti bez ohledu na to, zda jde o účastníka ze socialistického nebo kapitalistického státu.

Pokud se podíváme na strukturu zákoníku mezinárodního obchodu, hospodářského zákoníku a současného občanského a obchodního zákoníku, můžeme pozorovat zajímavé skutečnosti. Srovnáním nejen úvodních ustanovení všech výše uvedených předpisů, ale i jednotlivých institutů (př. zajištění závazků) je patrná výrazná shoda mezi stávající právní úpravou ať již v rámci občanského nebo obchodního zákoníku a zákoníku mezinárodního obchodu. Naproti tomu právní úprava obsažená v hospodářském zákoníku je co do struktury i jazyka

⁴⁸⁹ KOPÁČ, L.: *Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu*. Praha: Panorama, 1984, s. 77.

odlišná. Za druhý moderní prvek zákoníku mezinárodního obchodu je tedy možné považovat jeho strukturu.

Jisté podobnosti vykazují rovněž jednotlivé smluvní typy (blíže viz výše). Smluvní typy v zákoníku mezinárodního obchodu korespondují se současnou právní úpravou závazků. Naproti tomu hospodářský zákoník hovoří o smlouvě o dodávce výrobků, smlouvách o dodávce stavebních prací a o dodávce stavební části, smlouvě o rekonstrukci nebo modernizaci apod. I struktura jednotlivých smluvních typů je tedy mezi zákoníkem mezinárodního obchodu a současnou právní úpravou velmi podobná.

Pokud je řeč o moderních prvcích zákoníku mezinárodního obchodu, nemůže stranou zůstat ani problematika používané terminologie, která dokresluje velmi pokrokovou koncepci předmětného právního předpisu. Tuto skutečnost si dovolíme ilustrovat na dvou případech.

Za prvé stojí za pozornost ustanovení § 1 jak zákoníku mezinárodního obchodu, tak hospodářského zákoníku a obchodního zákoníku. Pro přehlednost si dovolíme úvodní ustanovení citovat níže v tabulce.

Právní předpis	Text ustanovení § 1
Zákoník mezinárodního obchodu	Účelem tohoto zákona je souborným způsobem upravit majetkové vztahy v mezinárodním obchodním styku na základě zásady plné právní rovnosti a nepřipustnosti jakékoliv diskriminace kteréhokoliv z účastníků mezinárodního obchodu, napomáhat tak rozvíjení hospodářských styků Československé socialistické republiky se všemi zeměmi, nehledíc k rozdílům v jejich společenském a státním zřízení, a tím přispívat k upevnění mírového soužití a přátelství mezi národy.
Hospodářský zákoník	Hospodářský zákoník upravuje ze vztahů vznikajících při řízení národního hospodářství a při hospodářské činnosti socialistických organizací: - plánovité řízení národního hospodářství a socialistické společenské vlastnictví, - organizaci hospodářské činnosti, postavení socialistických organizací a jejich hospodaření, - spolupráci socialistických organizací a jejich majetkovou odpovědnost za porušení stanovených povinností, - platební a úvěrové vztahy socialistických organizací.

Obchodní zákoník	(1) Tento zákon upravuje postavení podnikatelů, obchodní závazkové vztahy, jakož i některé jiné vztahy s podnikáním související, a zapracovává příslušné předpisy Evropských společenství. (2) Právní vztahy uvedené v odstavci 1 se řídí ustanoveními tohoto zákona. Nelze-li některé otázky řešit podle těchto ustanovení, řeší se podle předpisů práva občanského. Nelze-li je řešit ani podle těchto předpisů, posoudí se podle obchodních zvyklostí, a není-li jich, podle zásad, na kterých spočívá tento zákon.

Pro úplnost si dovoluujeme dodat, že v hospodářském zákoníku jsou před ustanovením § 1 četné proklamace jako například: „*Pracující lid Československé socialistické republiky v čele s dělnickou třídou vybudoval pod vedením Komunistické strany Československa socialismus.*“ Je nepochybné, že úvodní ustanovení citovaná výše jsou v každém právním předpise poplatná době svého vzniku a dokladují tedy účel vzniku předmětné legislativy. Jazykově k sobě mají opět blíže obchodní zákoník se zákoníkem mezinárodního obchodu, byť časově se doba jeho přijetí shoduje spíše s hospodářským zákoníkem.

Druhým významným prvkem v souvislosti s používanou terminologií je označení účastníků právních vztahů. Je třeba poukázat na zásadní rozdíl mezi zákoníkem mezinárodního obchodu a hospodářským zákoníkem. Místo výrazu „*občan*“ užívaného hospodářským zákoníkem stanoví zákoník mezinárodního obchodu „*fyzická osoba*“, stejně tak na místo „*organizace*“ dle hospodářského zákoníku používá „*právní osoba*“.

* * *

Zákoník mezinárodního obchodu byl na svou dobu poměrně zdařilým právním předpisem založeným na několika moderních prvcích. Za klíčové je možné označit zejména zásadu rovnosti stran účastníků mezinárodních závazkových vztahů, strukturu i terminologii právního předpisu. Proto se přibližoval více obchodnímu zákoníku přijatému v devadesátých letech minulého století než hospodářskému zákoníku. Jak ovšem plyne z historických souvislostí i z naší analýzy, šlo o velmi obsáhlý právní předpis, do značné míry autonomní na ostatních kodexech. Stranou nelze ponechat ani skutečnost, že vydání zákoníku přispělo k celkovému roztržštění právní úpravy v první polovině šedesátých let 20. století, a tedy i k tomu, že se v různých kodexech úpravy jednotlivých právních institutů bez zvláštních věcných důvodů zbytečně násobily.

5.

PRACOVNÍ PRÁVO

5.1 FORMOVÁNÍ PRACOVNÍHO PRÁVA DO ROKU 1939

a) Pracovní právo se u nás jako samostatné právní odvětví zformovalo vlastně až ve druhé polovině dvacátého století. Když se ohlédneme více do minulosti, ve *Všeobecném slovníku právním*,⁴⁹⁰ vydaném na samém konci 19. století, se s heslem Pracovní právo nesetkáme a ve *Slovníku veřejného práva československého* ještě v roce 1934 významný prvorepublikový právník, tehdejší první prezident Nejvyššího správního soudu a soukromý docent Univerzity Karlovy v Praze a pozdější prezident pomnichovského Česko-Slovenska a státní prezident Protektorátu Čechy a Morava dr. Emil Hácha o pracovním právu napsal, že „*jest spíše jen souborný název pro předměty nové právnícké disciplíny, než ustálený právní pojem*“.⁴⁹¹

Další z uznávaných československých právníků, civilista Jan Krčmář, pojmání pracovního práva jako samostatné disciplíny striktně odmítal. Ve zmíněném *Slovníku veřejného práva československého* konstatoval, že sjednocení pracovního práva neodpovídá zákonodárným a výukovým tradicím, ani roztržidění úředních kompetencí. Jeho sjednocení podle něj odporuje také fakt, že je z části právem soukromým a z části veřejným (správním) a že pracovní poměry se svou povahou liší natolik, že „*jednotné pracovní právo se pro ně naprosto nehodí*“.⁴⁹²

Naopak jiný přední civilista, brněnský profesor Jaromír Sedláček, psal o „*právu pracovním neboli dělnickém*“ jako zvláštním oddílu právního řádu a konstatoval, že „*jest mnohá výhoda v tomto systematickém zpracování práva dělnického*“, nicméně při tom hrozí nebezpečí, že se setře souvislost s jinými ustanoveními občanského práva. Z toho dovozoval, že o služební smlouvě bude třeba pojednat jednak z pohledu práva pracovního a jednak z pohledu práva občanského.⁴⁹³ Z toho lze dovodit, že za specificky pracovněprávní normy považoval jen normy, doplňující občanskoprávní (sukromoprávní) východisko, jímž byla především ustanovení ABGB o služební smlouvě.

Přes zdrženlivost většiny právních teoretiků bylo v první polovině minulého století zřejmé, že pracovněprávní problematika se stala natolik významnou a specifickou, že souvislost sukromoprávních a správních norem, dotýkajících se pracovní činnosti a jejích výsledků, nebylo možné ignorovat.

b) První pokusy formovat u nás pracovní právo jako samostatnou disciplínu, byť zpočátku jen v rámci občanského práva, inspiroval německý vzor. Přímo v souvislosti s pracovněprávní problematikou tak mohl už citovaný Emil Hácha napsat, že „*příbuznost obsahu právních norem ... se nejednou stupňuje až k ideové závislosti našeho práva na právu říšskoněmeckém*“.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ *Všeobecný slovník právní. I.–V.* Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1896–1899.

⁴⁹¹ *Slovník veřejného práva československého. III.* Heslo: *Pracovní právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 423.

⁴⁹² *Slovník veřejného práva československého. III.* Heslo: *Pracovní smlouva* (J. Krčmář). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 442.

⁴⁹³ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 115.

⁴⁹⁴ *Slovník veřejného práva československého. III.* Heslo: *Pracovní právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 424.

V rozvoji rakouského právníctví ovšem nebyla německá inspirace ničím překvapivým ani neobvyklým. Historické tradice, politické a státoprávní propojení vývoje habsburské monarchie a německých států v podobě římskoněmecké říše a pak Německého spolku, silné ekonomické vazby a neexistence jazykových bariér vedly k tomu, že i po rozpadu Německého spolku a vzniku Německé říše se rakouské a německé právníctví vzájemně inspirovaly a podněcovaly. Vzhledem k úspěšnému rozvoji německé ekonomiky ovšem převažoval německý vliv. Při tvorbě právních předpisů byla tato vazba v podstatě jednosměrná a spočívala v uzpůsobování mnoha rakouských právních předpisů předpisům německé říše. V této souvislosti jen připomínáme, že některé rakouské zákony dotýkající se podnikání, a tedy související i s pracovněprávní problematikou, zejména obchodní zákoník, vznikly ze společného základu, připraveného na půdě Německého spolku,⁴⁹⁵ a že pokusy o rekonstrukci občanského práva a na ně navazující první formální novelizace rakouského občanského zákoníku z let 1914 až 1916, z nichž je pro nás důležitá zejména ta poslední, nesou zřetelnou pečť německé občanskoprávní kodifikace z roku 1896 (*Bürgerliches Gesetzbuch*; BGB).

Po vzniku samostatného Československa se z politických důvodů situace pochopitelně trochu změnila. Nicméně převzetí rakouského práva, využívání bohaté rakouské judikatury československými soudy a jen velmi pomalé přetváření právního řádu československou právní vědou stále „nutily“ k tomu, aby sledovala nové trendy v rakouské a německé právní vědě, poměřovala jejími výsledky plody svého vlastního úsilí a také se jí zase nechávala ovlivnit.

c) Významný prvorepublikový právní vědec, profesor Masarykovy univerzity v Brně Zdeněk Neubauer, na začátku čtyřicátých let minulého století výstižně napsal, že „*poměr pracovní, jeho problematika a dějinný vývoj znamenají kus osudů člověka a lidstva*“.⁴⁹⁶ Tím, že zmínil osudy člověka i lidstva, postihl důležitý rys pracovněprávních vztahů stojící za zvláštní zdůraznění: pracovněprávní vztahy nejsou jen záležitostí konkrétního člověka, respektive dvou lidí – zaměstnance a zaměstnavatele, ale tvoří součást společenské dělby práce a s ní celkové organizace té které společnosti.

Kdybychom tedy byli důslední, měli bychom v těchto vstupních pasážích nebo v úvodu k jednotlivým vývojovým etapám připomenout alespoň kontury ekonomického a sociálního vývoje, protože on předurčoval podobu individuálních „*pracovních*“ vztahů. Vzhledem k obsáhlosti této problematiky se však omezíme jen na toto konstatování úzké spojitosti pracovněprávní problematiky s ekonomickým a sociálním vývojem, odkážeme na příslušnou literaturu⁴⁹⁷ a v pasáži o počátcích vývoje pracovního práva u nás připomeneme průmyslovou

⁴⁹⁵ Členové Německého spolku rozumně usoudili, že by členským státům prospělo, kdyby se zejména právní úprava podnikání co nejvíce sjednotila. Odpadla by tak řada faktických a právních komplikací, brzdících vzájemné obchodování v rámci spolku. Spolkovým orgánům ovšem nepříslušela potřebná kompetence k přijímání takovýchto předpisů. Proto připravené texty vydávaly jen jako doporučený podklad pro zákonodárné orgány členských států, které je pak zpravidla v rámci své pravomoci s drobnými úpravami vydávaly. Tak například na začátku šedesátých let 19. století vznikla předlitavská podoba obchodního zákoníku.

⁴⁹⁶ NEUBAUER, Z., Právní řád práce. In: *Brázda*, roč. 4 (22)/1941, s. 279.

⁴⁹⁷ Se snahou poukázat na obsahově a teritoriálně širší souvislosti ze starší produkce připomínáme práce GIDE, Ch. – RIST, Ch., *Dějiny nauk národohospodářských od doby fisiokratů až po naše dny*. I., II. Praha: Jan Leichter, 1915, 1917 nebo ROMPORTLOVÁ, M. – SLÁDEK, Z., *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938*. Brno: FF MU, 1994. Na naše hospodářské a sociální dějiny se zaměřily starší práce WELLNER, M., *Studie z oboru hospodářství národního a státního práva českého*. Karlín: Mikuláš a Knapp, 1870; JIROUŠEK, TJ., *Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české od roku 1840*. I., II., III. Praha: Vlast, 1900, 1904,

revoluci v českých zemích v 19. století, protože právě ona ještě umocnila již dříve se rodící problémy a způsobila, že se pracovněprávní problematika začala vnímat jako významná a specifická oblast našeho právního řádu. Nepochybně při tom významně spolupůsobil též příklad ekonomicky vyspělejších zemí, zejména Anglie a Německa, kde podobná potřeba vznikla již dříve a dříve se také zrodila opatření částečně regulující práci žen a dětí a úprava pracovních podmínek chránící život a zdraví zaměstnanců.

5.1.1 Pojem pracovního práva v první polovině 20. století

5.1.1.1 Pojem pracovního práva v německé právní vědě

Již jsme se zmínili o tom, že v Německu vyrůstala snaha o konstituování pracovního práva jako samostatné disciplíny z prudkého rozvoje průmyslu, obchodu a dopravy. Podpořily ji také sociálně laděné státní zásahy, jejichž základ položila ve druhé polovině 19. století Bismarckova administrativa.

Součástí Bismarckovy vnitropolitické strategie, s oblibou charakterizované jako politika „*cukru a biče*“, bylo vedle přísného protisocialistického zákonodárství, postihujícího projevy socialistické ideologie a snahy o organizování dělnictva, také v té době nebývalé zákonodárství, zaměřené na ochranu námezdně pracujících ve vztahu k jejich zaměstnavatelům a v krizových situacích, do nichž se mohli v souvislosti s používáním své pracovní síly dostat. Právě ono motivovalo právní teorii a praxi, aby přestala pohlížet na pracovní (námezdní, služební) smlouvu a na pracovní poměr jako na problematiku čistě soukromoprávní a aby vnímala právní předpisy o výkonu práce jako jeden celek.

Po první světové válce se tento trend ještě podpořený bezprostředně poválečným vývojem promítl i do textu mírových smluv a Výmarské ústavy. Článek 157 ústavy totiž výslovně požadoval vytvořit jednotné pracovní právo. V Německu se proto uvažovalo o kodifikaci (*Deutsches Arbeitsgesetzbuch*), avšak zůstalo jen u pokusů. Příčiny neúspěchu viděl – v nacistické éře – Alfred Hueck⁴⁹⁸ s apriorním odsudkem demokratických forem vládnutí, příznačným pro tehdejší dobu, v „*nešťastných parlamentních poměrech*“, v neutěšených vztazích ve společnosti a v politickém rozpolcení německého národa. My spíše poukážeme na velké rozdíly mezi jednotlivými pracovními činnostmi, na neochotu či neschopnost velké většiny tehdejších právníků přijmout smíšení soukromoprávních a veřejnoprávních norem v jednom odvětví a na nejasnost v otázce předmětu úpravy budoucího pracovního práva.

Nové vidění pracovní smlouvy a pracovního poměru pochopitelně podnítilo velký rozmach teoretického zkoumání této disciplíny na německých vysokých školách a v odborné li-

1909 a PRŮCHA, V. a kol., *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974. Z nejnovějšího období pocházejí například kolektivní *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*. I. – III. Praha: UK, 1995 (z této práce vycházející JAKUBEC, I., *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2006 nebo PRŮCHA, V. a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa v 19. a 20. století*. I., II. Brno: Doplněk, 2004, 2009) nebo práce PŮLPÁN, K., *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*. I., II. Praha: UK, 1993 s bohatým seznamem literatury. Sociální problematice se v poslední době intenzivně věnuje Jakub RÁKOSNÍK (naposled Historie pojmu „sociální stát“, in ČECHUROVÁ, J. – ANDRŠ, P. – VELEK, L. a kol., *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám*. Praha: Nakl. LN – FF UK, 2012, s. 323–338. Připomenout je též třeba práce národohospodářů působících na právnických fakultách, například Cyrila Horáčka st. nebo Josefa Grubera.

⁴⁹⁸ HUECK, A., *Deutsches Arbeitsrecht. Ein Grundriss*. Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1938, s. 26–27.

teratuře. Německým právníkům zdatně sekundovali rakouští a čeští. Ovšem na tom, co vše by mělo být předmětem úpravy rodícího se právního odvětví, se před válkou ani po ní právní věda nedokázala sjednotit.

Jak tedy německá právní věda chápala rodící se disciplínu? Spolu s Emilem Háchou⁴⁹⁹ můžeme připomenout několik jejích charakteristik, z nichž se však v meziválečném období ani jedna neprosadila natolik, aby ji za svou přijala rozhodující část právních teoretiků⁵⁰⁰, natož pak právní praxe.

Autorem první práce, které si všimneme, byl berlínský profesor Walter Kaskel.⁵⁰¹ Podle něj pracovní právo není dílčí součástí žádného jiného právního odvětví, ale představuje samostatnou právní disciplínu. Je zvláštním právem všech stavů (pod tím je třeba rozumět společenských vrstev), které z povolání konají námezdní práci na základě pracovních smluv. Pracovní právo tedy reglementuje právní postavení pracovníka (*des Arbeitnehmers*) v pracovním poměru, a to ve všech třech myslitelných vztazích, tj. ve vztahu k zaměstnavateli, ke spoluzaměstnancům téhož závodu a téhož pracovního oboru a ke státu, který si vytkl za cíl udržovat a chránit pracovní sílu svých občanů, protože ji považuje za cenný národní statek. Klíčovými pojmy pracovního práva pro něj tedy byly *Arbeitsvertrag* – *Arbeitsverfassung* – *Arbeiterschutz*, tedy pracovní smlouva – organizace práce – ochrana pracovníků.⁵⁰² Jak shrnul E. Hácha, v tomto pojetí tedy jde o právo určité sociální vrstvy, tj. vrstvy sociálně slabých, především dělníků. Přívrženci tohoto pojetí, které našlo odezvu i u nás,⁵⁰³ proto zpravidla nepsali a nemluví o pracovním právu, nýbrž o právu dělnickém.

Za konstituování samostatně pojímaného pracovního práva se velmi intenzívně zasazoval také Heinz Potthoff, ovšem vymezoval je poněkud jinak. Podle něj je pracovním právem právo, které se vztahuje „*k pracovnímu poměru, tj. k závislé práci zaměstnanců, kteří jsou zaměstnání v cizí službě a začlenění do cizího závodu*“.⁵⁰⁴ Tvoří je tedy soubor všech právních norem, které se vztahují k pracovnímu poměru, tzn. ke skutečnosti, že jedna osoba je jinou přijata do práce a přitom je existenčně nucena, aby do pracovního poměru vstoupila. V hesle *Pracovní právo* napsaném pro slovník, který sám redigoval,⁵⁰⁵ pojal pracovní právo jako součást širšího služebního práva zahrnujícího též právní vztahy zaměstnanců a veřejných úředníků, charakterizoval je jako právo práce („*Recht der Arbeit*“), tedy vztahoval k pracovnímu výkonu, a odvíjel je nejen od pracovní smlouvy, ale i od jiných skutečností. Toto pojetí bylo důsledkem postupného omezování reálné role pracovní smlouvy, spojeného s nárůstem zásahů veřejnoprávní povahy.

⁴⁹⁹ K tomu srovnej jeho již citované heslo *Pracovní právo* in *Slovník veřejného práva československého*. III. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 423–431. Později přístupy německých právníků interpretovala i Marie KALENSKÁ v práci *Pracovní poměr v socialistickém právu* (Praha: Academia, 1984, s. 130 a násl.).

⁵⁰⁰ Slovní spojení „*právní teoretik*“ nepoužíváme v dnes nejrozšířenějším významu jako označení pro vědce věnujícího se rozvíjení teorie práva, ale pro každého, kdo se právem jako celkem nebo jeho jednotlivými disciplínami zabývá teoreticky, případně prakticky i teoreticky.

⁵⁰¹ K tomu KASKEL, W., *Arbeitsrecht*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1925.

⁵⁰² KASKEL, W., *Arbeitsrecht*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1925, s. 3–4.

⁵⁰³ Například začátkem dvacátých let minulého století usiloval na brněnské právnické fakultě profesor Rudolf Dominik o založení ústavu dělnického práva (k tomu A MU, fond J XIII, kart. 2, i. č. 14), později se však tomuto oboru nevěnoval. Soustavný výklad dělnického práva připomeneme níže.

⁵⁰⁴ POTTHOFF, H., *Arbeitsrecht. Das Ringen um ein werdendes Recht*; citováno podle Háchovy stati ve *Slovníku veřejného práva československého*. III. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 423.

⁵⁰⁵ *Alphabetisches Wörterbuch des Arbeitsrechtes. Practisches Handbuch für das gesamte Dienstrecht der Arbeiter, Angestellten und Beamten*. Hrsg. H. Potthoff, Stuttgart: Verlag von J. Heß, 1921, s. 26 a násl.

Ještě jinak a ještě odlišněji se na pojem pracovního práva díval v práci *Grundlehren des Arbeitsrechtes* z roku 1927 ředitel lipského ústavu pracovního práva Erwin Jakobi.⁵⁰⁶ Výše uvedené determinační pokusy o vymezení práva kritizoval s tím, že podle něj „*pracovní právo popisují jen jako právo zaměstnanců a nepřipustně z tohoto pojmu vylučují zaměstnavatele, přestože jeho právní vztahy do tohoto právního odvětví také náležejí*“. Sám pracovní právo charakterizoval jako „*soubor právních norem, které spojují právní účinky se skutkovou podstatou* (my bychom asi spíše řekli s pojmem – vložil L. V.) *pracovního poměru*“.

Pracovní (služební) poměr (*das Arbeits- und Anstellungsverhältnis*), o nějž se tato definice opírá, spočívá v tom, že „*jeden člověk, způsobilý k právům, (zaměstnanec) vykonává pro jinou osobu (zaměstnavatele) práci, určenou nikoliv výsledkem, ale jen časem, tedy tak, že jednotlivé pracovní úkony nejsou předem přesně určeny, což má za následek, že se zaměstnanec dostává do osobní podřízenosti zaměstnavatele*“.⁵⁰⁷ Autor tedy zdůrazňuje jako charakteristický znak pracovního a služebního poměru větší, intenzivnější podřízenost zaměstnance zaměstnavateli, než u jiných obligačních poměrů, včetně toho nejpříbuznějšího, jímž je smlouva o dílo.

Skutečnost, že ústředním pojmem takto vymezeného pracovního práva byl pracovní poměr, vyloučil z okruhu pracovněprávních vztahů řadu velmi blízkých poměrů. Tak sem nebylo možné zahrnout vedle již zmíněné práce na základě smlouvy o dílo například pracovní povinnost manželky a dětí, kterou předepisovalo tehdejší rodinné právo, pracovní povinnost veřejných zaměstnanců (ať už čestných nebo z povolání) nebo práci v trestnicích a polepšovnách.

Jakobi tedy podobně jako Kaskel, ovšem z jiných důvodů, nezahrnoval do pracovního práva tzv. úřednické právo, které je tomuto odvětví jinak velmi blízké. Jiní (z těch, které jsem citoval Heinz Potthoff) se pokoušeli o opak a chápali pracovní právo široce, tedy včetně úřednického práva.

Ještě bych měl připomenout jedno pojetí, které svou šíří přesahuje všechna již uvedená. Mnichovský profesor W. Silberschmidt⁵⁰⁸ ve dvoudílné učebnici *Das deutsche Arbeitsrecht* (1926 a 1929) pod vlivem Spenglerovy filosofie dějin, formulované v práci *Untergang des Abendlandes*,⁵⁰⁹ presentoval pracovní právo jako právo pracovní energie vůbec, jako právo, jež objímá veškerou lidskou práci, tedy i práci těch, kteří pracují organizátorsky a na jiném základě, než je pracovní smlouva.⁵¹⁰

5.1.1.2 Pojem pracovního práva v československé právní vědě

Rozdílné pohledy na podstatu a vymezení pracovního práva se promítly i do československé odborné literatury. Předpisy pracovního práva v roce 1930 uspořádali do příručky *Pra-*

⁵⁰⁶ K tomu JAKOBI, E., *Grundlehren des Arbeitsrechts*. Leipzig: A. Deichersche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, 1927.

⁵⁰⁷ *Tamtéž*; všechny citace převzaty od Emila Háchy.

⁵⁰⁸ SIBERSCHMIDT, W., *Das deutsche Arbeitsrecht*. I., II. 1926 a 1929.

⁵⁰⁹ Práce vyšla ve více vydáních jako dva samostatné díly nebo jako jeden celek, například SPENGLER, O., *Der Untergang des Abendlandes*. München: C. H. Beck, 1929.

⁵¹⁰ My jsme si všímali vývoje v německé právní vědě, která měla bezprostřední vliv na naše zákonodárství a na naši právní vědu. O francouzské právní vědě (a také o německé před- i poválečné právní vědě) stručně KALENSKÁ, M., *Pracovní poměr v socialistickém právu*. Praha: Academia, 1984, s. 127. a násl.

covní právo republiky Československé Jaroslav Říha a František Freudenfeld.⁵¹¹ V přepracovaném a rozšířeném vydání tuto práci znovu vydali František Freudenfeld a Jan Kasanda v roce 1938.⁵¹²

Autoři pojem pracovní právo používali, ale nedefinovali. Pouze v úvodu (s. 5) konstatovali, že „*pracovní právo bylo pojímáno v obvyklém smyslu, a jednáno tedy pouze o úpravě služebního pracovního poměru a vyloučena samostatná pracovní smlouva (smlouva o dílo, nakladatelská)*.“ Z tohoto textu je zřejmé, že vycházeli ze širokého chápání pracovní smlouvy podle dvoudílné Lotmarovy práce z roku 1902,⁵¹³ aniž by se ovšem pracovní smlouvě v takovémto širokém pojetí plně věnovali. Pracovní smlouvou podle nich byla každá smlouva, kterou strany ujednávají, že jeden bude konat práci pro druhého a druhý za to platit odměnu. Zahrnovala tedy i zmíněné samostatné pracovní smlouvy, tj. smlouvu o dílo a smlouvu nakladatelskou, případně smlouvu o obstarání věci pro jiného. Ovšem jak je zřejmé, služebním pracovním poměrem, o němž je v citaci řeč a který byl podle nich klíčovým pojmem pracovního práva, rozuměli pracovní poměr založený právě na služební smlouvě, tedy na pracovní smlouvě, podle níž je pracovní výkon určen časem. Služební smlouvu tedy chápali jako pracovní smlouvu v užším slova smyslu a pracovní právo spojovali pouze s ní.

Vraťme se však k citovanému textu (s. 5): „*Do této sbírky nebyly také pojaty předpisy upravující právní poměry státních a veřejných úředníků a zřízenců, ať již se zakládají na poměru veřejnoprávním nebo soukromoprávním (státní úředníci smluvní)*.“ Pouze z této formulace není zcela zřejmé, zda o postavení státních a veřejných zaměstnanců nepojednali například jen proto, že by jejich publikace přesáhla úměrně rozsah, nebo zda se problematikou právních poměrů „*státních úředníků smluvních*“ nezabývali, protože ji nepovažovali za pracovněprávní. Jen z kontextu, zejména ve spojení s první z výše citovaných vět, můžeme dovozovat, že tuto oblast do pracovněprávních vztahů zřejmě skutečně nezahrnovali.

František Freudenfeld a Jan Kasanda svou příručku uvedli ustanoveními ústavy a dalších předpisů o pracovní svobodě a jejích zárukách. Pak se věnovali úpravě pracovní smlouvy a vedle obecných ustanovení a charakteristiky zvláštní úpravy pro jednotlivé skupiny povolání sem začlenili i charakteristiku kolektivních („hromadných“) smluv. Do následujících částí zařadili výklad právních předpisů o rozhodování a urovnávání sporů z pracovního poměru, závodním a zájmovém zastoupení a o ochraně zaměstnanců (dělníků), dále daňových a poplatkových předpisů, příslušných ustanovení exekučního a konkurzního řádu a také statistických předpisů (o statistice stávek a výluk a statistice kolektivních smluv). Pojednali i o mezinárodním pracovním právu, přičemž ovšem výslovně upozornili, že „*podle našeho práva nemá přímé platnosti*“. Naopak se nevěnovali předpisům o veřejném (sociálním, penzijním a úrazovém) pojištění zaměstnanců, přestože je k pracovněprávní problematice nepochybně řadili. Jejich vynechání zdůvodnili tím, že představují obsáhlou materii a „*vydavatelé nemohli vydati toto dílo ve větším rozsahu*“.⁵¹⁴

⁵¹¹ ŘÍHA, J. – FREUDENFELD, F., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1930.

⁵¹² FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938.

⁵¹³ LOTMAR, Ph., *Der Arbeitsvertrag nach dem Privatrecht des deutschen Reiches*. Leipzig: 1902. K jeho koncepci pracovního práva REHBINDER, M., *Über die Geburt des Arbeitsrechts aus dem Geiste der Rechtssoziologie*. HADDING, W. (hrsg.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*. Berlin – New York, 1991, s. 505–522.

⁵¹⁴ Všechny citace v tomto odstavci FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938, s. 5–6, 6.

Emil Hácha v pregnantně zpracovaném a již několikrát citovaném slovníkovém hesle *Pracovní právo*⁵¹⁵ odmítal Kaskelovu charakteristiku pracovního práva jako práva určité společenské vrstvy a podobně jako autoři výše zmíněné příručky chápal pracovní právo jako soubor norem, které se pojí k pracovnímu poměru. V tom byl blízký také Heinz Potthoffovi. Usuzoval, že do pracovního práva nebude možné zahrnout služební právo veřejných zaměstnanců, které je chápáno jako veřejnoprávní poměr, zatímco pracovní poměr je poměr soukromoprávní. Zároveň konstatoval, že to nebude veřejným zaměstnancům vždy ku prospěchu, čímž měl na mysli skutečnost, že se na jejich poměr nebudou moci aplikovat ty předpisy, které byly vědomě přijaty jako pracovněprávní, tj. vztahující se k pracovnímu poměru, tedy především předpisy tzv. ochranného práva.

E. Hácha pracovní poměr chápal jako poměr založený pracovní smlouvou o práci určené časově a charakterizoval jej jako trvalý závazkově (obligační) poměr. V souvislosti s ním zdůrazňoval právě nesamostatnost nebo závislost práce a vyvozoval z ní i vyšší stupeň osobní závislosti zaměstnance na zaměstnavateli, podobně, jako jsme to již slyšeli u Erwina Jakobiho. Zároveň však jako zkušený praktik upozorňoval, že někdy je velmi těžké rozlišit, zda se v konkrétním případě jedná o smlouvu o práci (tedy pracovní smlouvu v tomto užším slova smyslu) nebo o smlouvu o dílo.⁵¹⁶

V další prvorepublikové publikaci, v prakticky zaměřené *Příručce pracovního práva* odborového rady na ministerstvu sociální péče Josefa Kotka⁵¹⁷ vydané v souvislosti se zřízením pracovních soudů, definici pracovního práva nenajdeme. Jako u Freudenfelda a Kasandy je pro autora ústředním pojmem pracovní poměr a jako oni se věnuje také kolektivním smlouvám, ochrannému zákonodárství (byť tento zobecnující pojem nepoužívá), zájmovému zastoupení zaměstnanců, řešení pracovních sporů a péči o nezaměstnané. Na rozdíl od uvedených autorů J. Kotek interpretuje také ustanovení právních předpisů o učňovské smlouvě a též o smlouvě o dílo. Naopak nevěnuje pozornost daňovým a poplatkovým předpisům a ustanovením exekučního a konkursního řádu, pokud se dotýkala zaměstnanců. Nezařazení výkladu o veřejnoprávním pojištění zdůvodňuje stejně jako oni omezeným rozsahem příručky (a hrozícím zdržením jejího vydání). Zdá se tedy, že autora k výběru materie nevedla žádná ucelená teoretická koncepce, ale především ohled na potřeby soudců-laiků působících v nových pracovních soudech.

⁵¹⁵ V měsíčníku *Pracovní právo*, který stál trochu stranou zájmu tehdejší právní vědy, přestože se v něm objevovaly kvalitní studie věnované aktuálním otázkám pracovního práva, jako byly kolektivní (hromadné pracovní) smlouvy nebo pracovní soudnictví, František Kraus při hodnocení tohoto hesla správně ocenil mimo jiné, že „v pojmoslovném úvodu tohoto hesla zde po prvé u nás byla věnována bližší pozornost pojmovému vymezení této oblasti“; KRAUS, F., *Pracovní právo* ve „Slovníku veřejného práva československého“. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 7).

⁵¹⁶ Srovnej *Slovník veřejného práva československého*. III. Heslo: Pracovní právo (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 424–425. A uvědomoval si to také Jaromír Sedláček, když napsal, že „není činnosti, která by neměla výsledku, a není výsledku bez činnosti“ a že „setkáváme se často se smlouvami, které mají znaky jak smluv služebních, tak i smluv o dílo“; viz SEDLÁČEK, J., *Obligační právo II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: ČsAS „Právník“, 1926, s. 112–113, 113. Později na to upozorňoval i Sedláčkův a Roučkův komentář k občanskému zákoníku (ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 190).

⁵¹⁷ KOTEK, J., *Příručka pracovního práva*. Praha: Československý Kompas, 1932.

Jen o rok dříve než Josef Kotek vydal svou práci věnovanou pracovněprávní problematice František Polák. Nazval ji *Dělnické právo československé*,⁵¹⁸ z čehož je zřejmé, že své výklady pojal úžeji než jeho předchůdci. Dělnické právo určené k ochraně dělnické třídy a mající „svůj původ jednak v bojích dělnictva proti zaměstnavatelstvu, jednak v koncesích, daných zaměstnavatelstvem dobrovolně dělnictvu z důvodů zmírnění třídních protiv a vyhnutí se případným ztrátám na pracovní síle“, chápal jako „souhrn právních norem poměru pracovního se týkajících“. Za jeho subjekt ovšem považoval pouze dělníky, tj. „osoby vykonávající výlučně nebo převážně fysickou práci“.⁵¹⁹ Své vymezení zdůvodňoval tím, že to, co ostatní nazývají pracovním právem a co se podle nich vztahuje na dělníky i zřízence, je výsledkem třídního boje dělníků proti buržoazii a že „zřízenectvo, případně i úřednictvo, větším dílem vzdaluje se souručenství s dělnictvem a pracovní poměr těchto kategorií zaměstnanců utváří se zcela rozdílně od dělnictva“. V jeho nejasně zformulovaném úvodním vymezení dělnické právo „mělo za předmět právní poměr mezi dělníkem a zaměstnavatelem, úpravu pracovního poměru, zastupitelskou činnost dělnictva (závodní výbory, dělnické komory, dále ochranu práce dělníkovy vůči zaměstnavateli)“. Celou materii pak rozdělil na kolektivní, individuální a ochranné dělnické právo. Bez zajímavosti nejsou ani proporce jeho výkladu. Kolektivnímu dělnickému právu (kolektivní smlouvy, pracovní řády, koaliční právo, stávka, výluka, odborové organizace, dělnické komory, závodní výbory, hornické závodní rady, závodní organizace důvěrníků na železnici a závodní výbory pražských elektrických podniků a také soudnictví) věnoval tři sta čtyřicet stran textu, individuálnímu pracovnímu právu (pracovní poměr, konkrétněji pracovní smlouvy a z nich plynoucí práva a povinnosti, dovolená, vysazení z práce, skončení pracovního poměru a s ním spojené problémy, zprostředkování práce) šedesát stránek a ochrannému dělnickému právu (ochrana pracovní doby, ochrana práce žen, dětí a mladistvých, technická ochrana práce v podniku, živnostenská inspekce a pracovní právo trestní) cirka třicet stran.⁵²⁰

Také podle Otakara Peterky, kterého podobně jako nás při charakteristice jednotlivých konceptů pracovního práva v úvodních pasážích jeho *Pracovního práva* silně inspiroval Háchův výklad ze Slovníku veřejného práva československého, bylo pracovní právo „právem sociálně slabých v důsledku pracovního poměru, na prvním místě tedy právem dělnické třídy“.⁵²¹ Na rozdíl od Háchy tedy výslovně akceptoval Kaskelovo vymezení pracovního práva jako práva určité společenské třídy. Pracovněprávní normy, byť roztržštěné v různých předpisech, jsou podle něj „spojeny jednotnou vývojovou tendencí i společným obsahem, který je dán snahou a úkolem státu při zachování individualistického (kapitalistického) hospodářského řádu a jeho výhod zmírniti nepříznivé důsledky, které tento řád přináší třídám sociálně slabším v důsledku stávajícího pracovního poměru“.⁵²² Zároveň však zdůraznil, že přestože po skončení první světové války pracovní právo zaznamenalo nečekané pokroky, není ještě ve všech směrech propracováno.

⁵¹⁸ POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931.

⁵¹⁹ Zejména za toto vymezení, ale i za celkové pojetí své práce, si vysloužil velmi tvrdou kritiku K. ŠMÍDA (recenze in *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XV/1932, s. 63–65, která končí příkrým konstatováním, že posuzovaná práce „teoretické hodnoty nemá a svému praktickému účelu nevyhovuje“).

⁵²⁰ Citace v tomto odstavci POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931, s. 14, 7, 20, 20 a 16.

⁵²¹ PETERKA, O., *Pracovní právo. Výklad přítomného stavu pracovního zákonodárství*. Brno: Moravské nakladatelství B. Pištělák, 1936, s. 7.

⁵²² *Tamtéž*, s. 8.

Ještě výrazněji než František Polák nebo Otakar Peterka se svým pojetím pracovního práva od ostatních odlišoval brněnský právní teoretik a konstitucionalista Zdeněk Neubauer. Pracovní právo totiž považoval za nejdůležitější složku širšího práva sociálního, které podle něj tvořily normy sociální péče o všechny sociálně slabé vrstvy. Vedle pracovněprávní problematiky do něj řadil například bytovou péči, péči o matky a kojence nebo předpisy chránící drobné živnostníky a zemědělce. Samotné pracovní právo se podle něj dělilo na pracovní právo v užším slova smyslu a na právo sociálně-pojišťovací. Pracovní právo v užším slova smyslu pak obsahovalo „*právní předpisy na ochranu zaměstnance jako slabšího smluvníka smlouvy pracovní*“.⁵²³ Omezovalo tedy smluvní svobodu a jako *ius cogens* diktovalo určitý obsah pracovní smlouvy.⁵²⁴

Lze tedy shrnout, že pracovní právo vyrůstalo ze sféry soukromého práva (u nás především z ustanovení občanského zákoníku o námezdní smlouvě a po novelizaci z roku 1916 o služební smlouvě), ale svůj osobitý charakter získávalo díky ochrannému zákonodárství státu a uplatnění kolektivních smluv jako specifického pramene práva. Prvorepubliková právní věda však ještě vesměs nedospěla k tomu, aby požadovala jeho plné odčlenění od občanského práva, jako se to nakonec stalo po válce, resp. plně až v polovině šedesátých let minulého století. Avšak především z úst marxisticky orientovaných právníků, inspirovaným právem sovětského Ruska, tento požadavek zazníval už v meziválečném období.⁵²⁵ A v bezprostředně popřevratovém období se k němu hlásili i oficiální činitelé. Univerzitní profesor Josef Gruber, v té době ovšem především ministr sociální péče, když veřejnosti předkládal účet z činnosti svého úřadu a seznamoval ji s úkoly pro nejbližší dobu, v roce 1921 napsal: „*V oboru práva pracovního jest velkým úkolem blízké doby jednak ujednacení dělnického zákonodárství, platného v historických zemích republiky československé, se zákonodárstvím, jež platí dosud na Slovensku a Podkarpatské Rusi, jednak jednotná kodifikace pracovního práva dosud v nesčetných skoro zákonech a nařízeních rozptýleného, nepřehledného, nesoustavného a částečně i zastaralého.*“⁵²⁶ Následná změna politického klimatu však tyto představy rychle pohřbila.

⁵²³ NEUBAUER, Z., Právní řád práce. In: *Brázda*, roč 4 (22)/1941, s. 290.

⁵²⁴ K úkolům autora věnujícího se určitému právnímu problému patří také připomenout existující literaturu. Vzhledem k rozsáhlosti vědecké a popularizační tvorby vztahující se k prvorepublikovému pojetí pracovní smlouvy a pracovního poměru se jí speciálně věnujeme jen při tomto porovnání různých pojetí pracovního práva a pak ve spojení s různými pojetími pracovní smlouvy. K dobové literatuře se však samozřejmě budeme obracet též při charakteristice dílčích ustanovení jednotlivých právních předpisů. Jinak jen odkazujeme na bohatý přehled literatury in ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 184–187.

⁵²⁵ Tak například František Kraus, když poukázal na změny v pojetí námezdní a služební smlouvy od přijetí všeobecného občanského zákoníku v roce 1811, požadoval „*vytrhnout ji ze systému práva občanského, tedy obecného zákona občanského, a zařadit ji do jednotného kodexu práva pracovního*“; (KRAUS, F., K povaze smlouvy služební. (Ideologická glosa). In: *Pracovní právo*, roč. X (V)/1932, s. 66).

⁵²⁶ GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 219. Zajímavé je i pokračování textu, které svědčí o tom, že ministrova slova nebyla jen okamžitým nápadem, ale že se ministr nebo jeho spolupracovníci nad touto vizí více zamýšleli: „*Předpisy o úpravě pracovního poměru byly by z všeobecného zákonníka občanského, ze zákona obchodního, z řádu živnostenského, ze zákonů o obchodních pomocnících a o zaměstnancích velkostatků, z čeledních řádů atd. vyloučeny a spojeny v jednotný zákonník o pracovním poměru, jehož druhým dílem byla by ostatní, zejména ochranná ustanovení zákonná (úprava pracovní doby, ochrana žen, dětí a mladistvých, pracovní inspekce, zprostředkování práce atd.) a třetím dílem konečně předpisy o pojištění nemocenském, úrazovém a penzijním, o bratrských pokladnách, o podpoře v nezaměstnanosti atd., a k němuž by konečně jako čtvrtý díl byly přidruženy další zákony, upravující dnešní řád hospodářský vzhledem k sociálním tendencím doby, jako zá-*

Pojednání o formování pojmu pracovního práva musíme ukončit připomenutím teoretických diskusí o pracovním právu vedených z pohledu základního, ale ne zcela jednoznačného, dělení práva na právo soukromé a veřejné. Tento teoretický problém, svými kořeny sahající do starověkého Říma, byl totiž vždy navýsost praktický: uvědomme si jen, že na tomto dělení je založena oblast procesního práva, nebo přesněji řečeno, odvíjí se od něj způsob projednávání případného sporu.

V diskusích o povaze pracovního práva se na začátku 20. století profilovaly dvě koncepce. První se snažila obě složky – veřejnoprávní i soukromoprávní – syntetizovat do zvláštní – třetí – součásti právního řádu, druhá koncepce viděla v pracovním právu veřejnoprávní i soukromoprávní složku s tím, že se rozsah veřejnoprávní materie postupně rozšiřoval. Podle první, která si ovšem nezískala mnoho příznivců, tedy pracovní právo představovalo syntézu práva veřejného a soukromého, v níž se obě složky neoddělitelně prolínaly a vytvářely svéráznou, samostatnou součást právního řádu stojící mezi soukromým a veřejným právem. Místo dvojdělení právního řádu tedy originálně zaváděla trojdělení. Tuto specifickou součást právního řádu příznivci této koncepce zpravidla označovali jako právo hospodářské⁵²⁷ nebo sociální. Jak je z uvedeného zřejmé, ve čtyřicátých letech minulého století k nim patřil Zdeněk Neubauer. Převažovala ovšem druhá koncepce. Podle ní lze v pracovním právu najít oblasti veřejnoprávní i soukromoprávní. Její zastánci se však vesměs neshodovali v názoru na to, kudy mezi nimi vede hranice. Jednoznačně do veřejnoprávní oblasti řadili předpisy, jimiž stát chránil zaměstnance (tzv. ochranné právo, jak jsme se o něm již zmínili a jak o něm budeme hovořit dále). Za soukromoprávní původně považovali i předpisy o sociálním pojištění, protože se velmi podobaly soukromoprávní pojišťovací smlouvě. Postupně však převládl názor, že se jedná o veřejnoprávní ustanovení. V podstatě nedořešeny zůstaly spory, kam zařadit ustanovení o zaměstnaneckých organizacích.

Setkávání soukromoprávních a veřejnoprávních prvků v pracovním, respektive dělnickém, právu konstatoval i marxisticky orientovaný František Polák.⁵²⁸ Podle něj veřejnoprávní prvky vyjadřovaly nový charakter pracovního poměru, který se dělnické třídě postupně dařilo prosazovat, a tak byly ukazovatelem momentální síly dělnické třídy (s konsolidací kapitalistického hospodářství v Československu také spojoval snahu rušit zákony z prvních poválečných let, které pracovnímu poměru dávaly dílčí veřejnoprávní rysy). Můžeme tedy říci, že proti sobě důsledně stavěl kapitalistické soukromoprávní a socialistické veřejnoprávní pojetí pracovního poměru. Z toho mu vyplynul kategorický závěr: „aby se veškeré dělnické právo stalo právem veřejným, k tomu by bylo zapotřebí, aby dělnická třída úplně zaměnila třídu kapitalistickou v ovládání státu“; (s. 10). Jiný marxisticky orientovaný právník, František Kraus, rozdíl mezi právem veřejným a soukromým vnímal jako jev, který z práva postupně mizí. Ve spojení s úpravou pracovní smlouvy psal, že „je vidět, jak stará forma

kony o závodních výborech a hornických radách, o podílu na zisku, chystaný již zákon o hromadných smlouvách pracovních a rozhodčích komisích (tzv. právo stávkovém) atd. Tento jednotný *côde du travail* by ani nemohl být pouhou kompilací, nýbrž zároveň soustavnou reformou platného práva pracovního ve smyslu sociálního pokroku.“ K tomuto problému i J. H. (J. HELLER), Zákoník o práci. In: *Právník*, LVII/1919, s. 372–378.

⁵²⁷ Snad to ani není třeba, ale přeci jen raději připomínáme, že takto pojaté hospodářské právo nesmíme ztotožňovat s hospodářským právem, jak se u nás vyvinulo ve druhé polovině minulého století. Toto pozdější hospodářské právo bylo nepřímým nástupcem dřívějšího obchodního práva, a tedy i předchůdcem našeho dnešního obchodního práva.

⁵²⁸ POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931. Kapitolka *Soukromoprávní a veřejnoprávní prvky v dělnickém právu* (s. 5–11) jeho výklady otevírá.

*nestačí, jak vyvíjející se poměry drtí staré právní instituty, jak tyto instituty již nestačí na nový obsah. To, co dříve bylo účelným zařízením, stává se poutem a ztrácí smysl. Mizí nejen právní, ale i sociální rozdíl mezi právem veřejným a soukromým.*⁵²⁹

Někteří autoři upozorňovali na nápadnou podobnost osobní závislosti zaměstnance, tedy mocenského poměru, do něhož se zaměstnanci dostávali, s podřízeností nebo závislostí jedné strany, typickou pro veřejnoprávní poměr. Proti tomu se namítalo, že u veřejnoprávních vztahů nerozhoduje podřízenost sama, ale skutečnost, že tu *persona potentior*, tedy silnější subjekt, vystupuje jako nositel veřejné moci. Jak správně upozornil E. Hácha, když si uvědomíme, že rozhodujícím znakem nositele veřejné moci je právě jeho nadřazenost, ztratí tento protiargument na působivosti, protože se dostáváme do kruhu, z něž není logické východisko.⁵³⁰

5.1.2 Vnitřní členění pracovněprávní problematiky

Jelikož v první polovině minulého století chyběla jednotná úprava pracovního práva a v pojmání předmětu pracovního práva se neshodovala ani právní věda, neustálil se ani jednotný názor na jeho systém. Snad největší ohlas získal model, jehož autorem byl Walter Kaskel, a jehož základ jsme již naznačili. W. Kaskel dělil pracovněprávní předpisy do čtyř oddílů, k nimž ještě připojoval mezinárodní pracovní právo. Pracovní právo se podle něj tedy členilo na právo pracovní smlouvy, ochranné právo, organizační pracovní právo, právo pracovních sporů, tedy procesní právo, a mezinárodní pracovní právo.

- 1) Do práva pracovní smlouvy zařazoval nejen soukromoprávní normy o vzniku, subjektech, předmětu, obsahu a zániku pracovních smluv, ale také ustanovení o zprostředkování práce, při němž se vytváří příležitost pro uplatnění pracovního práva (Kaskel mluvil o „*přípravě pracovního práva*“). Nesporně sem patří i ustanovení kolektivních smluv.
- 2) Ochranné právo se vnitřně členilo podle bezprostředních předmětů ochrany. Jeho první součástí představovala ochrana pracovní smlouvy, která spočívala především v povinnosti zaměstnavatele seznámit zaměstnance s podmínkami, za nichž do pracovního poměru vstupuje. Dělo se tak prostřednictvím pracovních, živnostenských nebo služebních řádů. Další jeho součásti tvořily ochrana života, zdraví a mravnosti, pracovní doby, dalšího všeobecného a odborného vzdělávání mladistvých zaměstnanců a výchovy učňů. Ochranné právo obsahovalo také soustavu sankcí, kterými zákonodárce ochranné normy zaštiťoval, a ustanovení o státním dozoru, zřizovaném v některých oborech ke kontrole dodržování ochranných předpisů (například živnostenská inspekce nebo báňské úřady). V širším slova smyslu sem můžeme zahrnout také předpisy o pojištění zaměstnanců, které však zůstanou stranou našeho zájmu.
- 3) Organizační pracovní právo zahrnovalo předpisy, upravující svazové zaměstnanecké právo, tj. právo sdružovat se v odborech, ustanovení o nejdůležitější funkci odborů –

⁵²⁹ KRAUS, F., K povaze smlouvy služební. (Ideologická glosa). In: *Pracovní právo*, roč. X (V)/1932, s. 66. Svou úvahu pak dovedl k již citovanému závěru o vyčlenění pracovněprávní problematiky do samostatného zákoníku.

⁵³⁰ *Slovník veřejného práva československého*. III. Heslo: Pracovní právo (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 425.

o jejich právu uzavírat kolektivní smlouvy – a také ustanovení o závodních výborech (závodních radách).

- 4) Právo pracovních sporů se vyvinulo ve zvláštní kategorii soudnictví. Způsobila to zvláštní povaha pracovněprávních sporů. Vedle klasických živnostenských a později pracovních soudů se vyvinuly ještě zprostředkovací orgány k urovnání individuálních sporů i „kolektivních“ sporů mezi odbory a zaměstnavateli a mezi závodními výbory a zaměstnavateli.
- 5) Mezinárodní pracovní právo se začalo rozvíjet v souvislosti se vznikem Mezinárodní organizace práce a jejích orgánů po první světové válce.

Podobné pojetí pracovního práva lze vyvodit i z představy profesora Josefa Grubera z roku 1921 o obsahu budoucího pracovního zákoníku, prezentované už v jednom z předchozích odkazů,⁵³¹ s jiným jsme se setkali například u Františka Poláka.⁵³²

5.1.3 „Prehistorie“ pracovního práva

5.1.3.1 Kořeny pracovního práva na našem území

Skutečnost, že se pracovní právo začalo formovat jako samostatné právní odvětví až v nedávné době, je svým způsobem pozoruhodná, protože výkon určitého povolání byl a je pro status člověka určující daleko více, než jeho jiné charakteristiky, jako například věk, rodinný stav, místo bydliště atp. Při bližším pohledu však zjistíme, že náš podiv nemá reálné opodstatnění, protože tuto významnou stránku života jednotlivce právo i v minulosti reflektovalo, jen konkrétní podoba byla v závislosti na ekonomické a celkové společenské situaci jiná. Ve starověkých společnostech byli otroci vlastnictvím státu, chrámu nebo soukromých osob a z toho pramenilo i využívání otročké práce. Vedle toho v rámci úpravy vztahů mezi svobodnými v římském právu zároveň snadno odhalíme předobraz novodobé pracovní, též služební či námezdní smlouvy – *locatio conductio operarum*. Ve středověku se nápodobou cizích vzorů na zvykovém základě a později i v právních aktech jednotlivých vrchností, městských i ústředních orgánů formovala úprava postavení závislého obyvatelstva na venkově a cechovních poměrů ve městech (a také lenní a jim příbuzné vztahy). Národním dokladem významu těchto vztahů je ostatně i to, že postavení lidí v pracovním procesu se odráží přímo v základním vnímání zmíněných velkých etap lidské historie, které se díky školní výchově vžilo u (starší) většiny naší společnosti. Nejstarší fáze státního vývoje se přímo spojovala s otroky a otrokářstvím, konec následující vývojové fáze – široce pojatého feudalismu – se zrušením poddanství a zánik kapitalismu s odstraněním vykořisťování člověka člověkem, tedy také se změnou jeho postavení v pracovním procesu.

V této pasáži se proto velmi stručně vrátíme do vzdálenější minulosti a poukážeme na kořeny, z nichž československé pracovní právo vyrůstalo. Z prehistorie pracovněprávní úpravy na našem území připomeneme jen klíčové momenty a odvoláme se na starší literaturu,⁵³³ vý-

⁵³¹ GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 219.

⁵³² Viz výše (POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931).

⁵³³ Například KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004; MALÝ, K., *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995.

klady kolegů, kteří v rámci tohoto projektu zkoumali vývoj soukromého práva na našem území ve středověku a v počátcích novověku, a pochopitelně také na výklady o vývoji občanského práva, za jehož součást se u nás úprava pracovněprávních vztahů považovala až do poloviny minulého století.

Cestu ke kořenům československého a českého pracovního práva bychom mohli začít připomenutím lenních a jim blízkých vztahů. Obsahově s naší problematikou nesporně souvisejí, i když jejich úprava pozdější podobu pracovněprávních vztahů neovlivnila. Rozhodně však nelze nepřipomenout jiné oblasti středověkého práva a práva ranného novověku: cechovní předpisy, horní právo, čelední předpisy a robotní patenty.

O cechovní předpisy a obyčeje se opíraly tovaryšské a učednické smlouvy. Upravovaly vztah cechmistrů k tovaryšům a učedníkům. Zavazovaly tovaryše a učedníky k naprosté poslušnosti a účtě.

Velmi starým zdrojem pozdější pracovněprávní úpravy jsou horní předpisy. Upravovaly poměrně úzkou materii, ale ve vývoji českého práva obecně, ale také ve spojení s pracovněprávní problematikou, velmi významnou. Proto není třeba příliš představovat vynikající kodifikaci někdy z let 1300–1305, původně vydanou pod názvem *Constitutiones iuris metallici* a známou především jako *Ius regale montanorum* nebo též *Václavův horní zákoník*. V pracovněprávních ustanoveních tohoto zákoníku se na jedné straně výslovně zakazovaly nepovolené hornické organizace a některým kategoriím pracovníků se organizování zakazovalo úplně, na druhé straně tu byla podrobně rozpracována ustanovení k zajištění bezpečnosti v dolech.⁵³⁴ Trvalá péče, kterou panovníci věnovali této pro ně významné (protože velmi lukrativní) oblasti středověkého a raně novověkého „podnikání“, se promítla též do její kvalitní právní úpravy. Horní právo si pak specifické postavení udrželo i v pozdějším vývoji, kdy se odpoutalo od osoby panovníka a kdy se pozornost těžbařů přesunula od těžby drahých kovů k těžbě surovin potřebných pro rozvíjející se podnikání. Ostatně ještě v předválečném Československu budeme registrovat speciální hornické socializační zákonodárství a později, v době mocenského monopolu komunistické strany, četné výhody pro horníky v pracovním právu a sociálním zabezpečení, odrážející náročnost této profese, ale souvisící nesporně také s historickou tradicí samostatné právní úpravy.

Čelední poměr se dotýkal poddaných bezzemků a městské chudiny a svá specifika si také uchoval až do minulého století. Zatímco v předchozím případě to bylo horníkům ku prospěchu, pro čeledíny a děvečky znamenala zvláštní právní úprava citelnou újmu. Čeledíni a děvečky sloužili přímo u své vrchnosti nebo s jejím souhlasem u jiné osoby (čeled' vandrovní, též přístavná nebo náchlebná). Za svou práci dostávali oděv, stravu a mzdu. Čelední smlouvy se uzavíraly pravidelně na rok, vždy v pevných termínech (například v Čechách na sv. Martina). Na znamení uzavření smlouvy dal pán – tedy zaměstnavatel – čeledínu nebo děvečce závdavek.⁵³⁵ Mzda se vyplácela až po skončení ročního pracovního období. V 18. století se začaly objevovat písemné čelední řády. Usnášely se na nich a vyhlášovaly je zemské sněmy. Pro vandrující čeledíny předepisovaly písemné povolení od vrchnosti (tzv. fedrovní list). Omezovaly také pánovu možnost čeled' tělesně trestat. Přesto prvky osobní

⁵³⁴ K tomu například VANĚČEK, V., *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha: Orbis, 1975, s. 497 a násl.

⁵³⁵ *Tamtéž*; s. 192–193.

závislosti na zaměstnavateli v čeledním poměru přežívaly až do minulého století, kdy základ právní úpravy tvořily čelední řády pro Prahu, Čechy, Moravu a Slezsko.

Posledním kořenem pracovního práva byla úprava postavení závislého obyvatelstva na venkově, jak je v konečné fázi odrážely především robotní patenty.

Pokud se na kořeny pracovního práva podíváme z trochu jiného úhlu, musíme konstatovat, že ideovým zdrojem nového pohledu na společnost, a tedy i na právo a na pozici člověka při zabezpečování své obživy, se postupně staly reformace a renesance a na ně navazující osvícenství a revoluce 16. až 18. století završené francouzskou revolucí s jejími postuláty svobody a rovnosti všech lidí před zákonem. Patriarchální vztahy, založené na osobní závislosti, které nejdéle přežívaly ve vztahu mistra a tovaryše a pána a čeledína, se v manufakturách a továrnách odosobnily a postupně přetvářely do roviny obchodněprávních vztahů. Dřívější nesvobodnou práci měla nahradit práce zcela svobodná, protože založená na smlouvě svobodných a rovnoprávních subjektů, jak to vyjadřovala například ustanovení rakouského občanského zákoníku z roku 1811 o námezdní smlouvě. Ve spojení s pracovní (námezdní, služební) smlouvou se však iluze skutečné, nikoliv jen formální, rovnosti smluvních stran velmi rychle rozplynula. Zaměstnanec se tím, že investoval veškerou svou práci (pracovní energii), dostával do nevýhodné situace. S iluzí o rovnosti se – na straně zaměstnance – rozplynula i iluze o reálné smluvní svobodě a stát, zčásti pod tlakem dělnických korporací, zčásti s vědomím jisté sociální odpovědnosti, začal do pracovního poměru zasahovat.

5.1.3.2 Právní úprava před vznikem Československé republiky

a) Celospolečenské dopady tíživých podmínek, v nichž v minulosti žila manuálně pracující část populace, si uvědomili již osvícenští panovníci. Dobové populacionistické koncepce, k nimž se hlásil Josef II., totiž spojovaly ekonomickou (a vojenskou) sílu státu s počtem obyvatel. Jejich logickým důsledkem byla snaha zlepšit celým komplexem opatření, k nimž patřila i úprava pracovních podmínek, postavení nejnižších vrstev obyvatelstva a nejohroženějších skupin – žen a dětí. Už Josef II. proto vydal hygienické předpisy pro ubytovny pracujících dětí a předpisy o jejich školní docházce (1786 a 1787). Jen o něco později (1790 a 1791) vznikly předpisy proti přísnému trestání učňů a o zákazu *trucku*, tj. výplaty mezd v naturáliích, a na začátku nového století (1803) o volnu pro účast na bohoslužbách o nedělích.⁵³⁶

Na jiné úrovni se impulsem pro úpravu pracovních podmínek stalo budování profesionálního úřednického aparátu, jehož věrnost a spolehlivost měly zajistit i příznivá úprava pracovních podmínek a vidina sociálního zabezpečení pro samotného úředníka i jeho rodinu.

Samotné pracovní právo vyrostlo z lůna rakouského občanského práva. Vlastní počátek úpravy, tvořící později obsah pracovního práva, je třeba spojit s přirozenoprávním pojetím svobodné pracovní smlouvy. Vyznávali je fyziokraté i ekonomičtí liberálové a v podobě námezdní smlouvy se odrazilo v obsahu rakouského všeobecného občanského zákoníku z roku 1811. Pracovní (námezdní) smlouvu uzavírali zaměstnavatel a zaměstnanec jako dva právně zcela rovnocenní partneři. Podle ortodoxně liberálních představ jedině ona mohla představovat přípustný a zdravý základ pracovního poměru. Svou povahou se měla blížit směnné smlouvě, již se směňuje věc za věc – tu tedy práce za peníze, za plat (mzdu).

⁵³⁶ HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1959, s. 65.

Ideová konstrukce rovnosti stran pracovní smlouvy nemohla dlouho zakrývat faktickou nerovnost zaměstnance, především továrního dělníka,⁵³⁷ a zaměstnavatele při uzavírání smlouvy a už vůbec ne při její realizaci. Jak jsme již naznačili, problém spočívá v tom, že zaměstnanec investuje do pracovního poměru veškerou svou práci, celou svou pracovní energii, která je imanentní součástí jeho osobnosti, přičemž „jeho pracovní síla mnohdy je to jediné, čím disponuje“.⁵³⁸ Vlastně tak vydává svou osobu do zaměstnavatelovy moci. Nebo z trochu jiného úhlu: zatímco zaměstnavatel s ním pracovní smlouvu uzavřít může, on ji z existenčních důvodů uzavřít musí. Nejde tedy o stav rovnosti dvou subjektů, ale o *sui generis* mocenský stav, který zejména v době přechodu od agrární společnosti k průmyslové, provázeného prudkým rozvojem průmyslové výroby, bez další regulace vedl přímo k fyzickému zbídačování a potlačování lidské důstojnosti zaměstnanců, protože pracovní podmínky továrních dělníků, jimiž mohly být i malé děti, byly často přímo nesnesitelné.

Jak jsme to již dříve slíbili, na tomto místě se zastavíme u počátků průmyslové revoluce na území naší republiky, protože její důsledky měly pro rozvoj pracovněprávní legislativy zásadní význam. Protože musíme být velmi struční, s jistotou – snad akceptovatelnou – mírou zjednodušení se soustředíme na obecné rysy. Důkladné zkoumání by ovšem vyžadovalo diferencovat, protože vývoj jednotlivých odvětví továrního průmyslu nebyl rovnoměrný.

Podobně jako už dříve v Anglii i u nás se na začátku 19. století začala průmyslová výroba charakterizovaná zaváděním strojů rozvíjet ve výrobě textilu (a tam nejdříve při předení bavlny). Příznivý předpoklad pro rozvoj průmyslu vytvářela především rozvinutá řemeslná a manufakturní výroba, poměrně vysoká akumulace kapitálu a zásluhou osvícenských reforem i dostatek zručného a alespoň elementárně vzdělaného dělnictva. Od konce dvacátých let se začala šířit i do dalších odvětví, k čemuž přispělo především zavádění parních strojů. Vedle textilního průmyslu se stroje začaly uplatňovat v dalších odvětvích (například v potravinářství, především cukrovarnictví). Rozvoj strojní výroby, podnícený i zrušením poddanství a cílenou politikou rakouských vládnoucích kruhů,⁵³⁹ začala provázet těžba uhlí a mohutnící železárenský průmysl, pak se připojilo budování železnic a rozvoj paroplavby. Celý tento proces se naplno rozvinul v době hospodářské konjunktury v šedesátých letech a na začátku sedmdesátých let 19. století. S ohledem na pozdější spojení českých zemí a Slovenska dodáme, že rychlejší rozvoj průmyslové výroby v západní části habsburské monarchie zpomalil průběh tohoto procesu v Uhrách.⁵⁴⁰

Početní nárůst dělnictva v průmyslových centrech (k původním střediskům Liberecku, Brněnsku a slezské textilní oblasti přibýly Kladensko, Praha a její blízké okolí, Podkrušnohoří, Ostravsko, Plzeňsko), pracovní podmínky ohrožující zdraví dělníků a jejich tristní sociální situace, poškozující i zájmy samotných zaměstnavatelů, nezůstaly bez následků. Jednak pod-

⁵³⁷ Označení dělník se používalo v běžném životě a akceptoval je i zákonodárce. My se k němu detailněji vrátíme při výkladu živnostenské pracovní smlouvy.

⁵³⁸ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: V. Linhart, 1937, s. 192.

⁵³⁹ V době bachovského absolutismu si rakouská administrativa uvědomovala rychlé zaostávání za sousedními německými státy a v souvislosti se svou snahou napojit se na německý celní spolek začala cílevědomě podporovat moderní trendy v ekonomice; k tomu například VOJÁČEK, L., *Rakouské pokusy o hospodářské a politické sblížení s německými státy v padesátých a šedesátých letech 19. století*. In: *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*. HÚ AV ČR, Praha, 1999, s. 437–448.

⁵⁴⁰ K tomu PURŠ, J., *K problematice průmyslové revoluce v ČSR*. In: *Československý časopis historický*. Roč. IV (1956), Praha: ČSAV, s. 1–27.

nítily vznik tzv. ochranného zákonodárství, dávajícího úpravě zpočátku čistě soukromoprávního pracovního poměru novou kvalitu, a jednak od šedesátých let vedly k prvním pokusům o organizování dělnictva, sledujícího nejen dosažení jednotlivých sociálních výhod, ale prosazování obecnějších a zásadnějších opatření.

Starší liberální zákonodárství (liberální ovšem jen v ekonomické sféře) zaměstnanecké koalice zakazovalo, protože je chápalo jako nepřipustný nátlak na druhou smluvní stranu obligčního poměru, na zaměstnavatele. V západní části habsburské monarchie najdeme tento zákaz a postih za jeho porušení už v tereziánském trestním zákoníku, pak i v zákoníku z roku 1803 i v ustanoveních §§ 479 a 481 z něj vycházejícího trestního zákona z roku 1852.⁵⁴¹ Původně tedy stát zaměstnance, kteří se začali sdružovat (příležitostně ke stávce nebo dlouhodobě do vlastních obranných organizací) a hodlali společně chránit své zájmy, postihoval jako rušitele liberálně chápané smluvní svobody.

b) Důsledky napětí mezi dělnickými vrstvami na straně jedné a zaměstnavateli a státní mocí na straně druhé začaly ohrožovat nejen prosperitu jednotlivých zaměstnavatelů, z nichž mnozí brzy pochopili, že vysoká úrazovost v továrnách a nemocnost dělníků jejich podnikání neprospívá, ale ještě výrazněji než dříve podlamovaly též stabilitu a řádné fungování celé společnosti. V přístupu státu k poměrům v rodící se průmyslové sféře, tj. k otázce poměru továrenských dělníků a jejich zaměstnavatelů, proto postupně došlo k zásadní změně. Státní orgány více než dříve zasahovaly do pracovního poměru, aby eliminovaly alespoň některé nejnebezpečnější důsledky striktně liberálně pojiímané pracovní smlouvy a zlepšily pracovní podmínky dělníků, a také přehodnotily svůj postoj k dělnickým koalicím. Začalo vznikat pracovní právo jakožto „*kompenzatorisches Recht*“⁵⁴², právo, snažící se kompenzovat negativní důsledky faktické nerovnosti subjektů pracovní smlouvy.

V padesátých letech 19. století především horní řád z roku 1854,⁵⁴³ čelední předpisy a zejména živnostenský zákon z roku 1859 přinesly zvláštní úpravu některých pracovněprávních poměrů. V nové úpravě čeledního poměru z let 1857, 1866, 1867 a 1886, náležející do kompetence zemských orgánů, zůstaly i v této době zachovány zřetelné patriarchální rysy. V živnostenském zákoně císař, „*majíce úmysl, přičinlivost průmyslnickou v říši Naší stejným způsobem uspořádati a co nejvíce možná usnadniti*“⁵⁴⁴, upravil mimo jiné i právní poměry živnostenských pomocníků, mezi něž patřili i zmínění tovární dělníci, a též velmi důležitý učňovský poměr.

Po počáteční snaze utlumit dělnické hnutí persekční politikou se státní správa smířila s existencí dělnických organizací a příležitostných sdružení. Státní orgány zrušily nebo alespoň omezily persekční opatření vůči nim a začaly je tolerovat. Přestaly jako trestné stíhat stávky, ale zároveň se snažily dělníky přesvědčit, že nejlépe dokáže jejich zájmy ochránit

⁵⁴¹ Ve Francii zakazoval pod hrozbou trestu všechny druhy korporací občanů téhož stavu a povolání už revoluční zákon z roku 1791 a pak články 414 a 415 Napoleonova trestního kodexu. Ve Velké Británii obsahovala podobné ustanovení tak zvaná Combination Laws z let 1799 a 1800 a v Prusku živnostenský zákon z roku 1845. (*Slovník veřejného práva československého*. II. Heslo: *Koaliční právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 197.)

⁵⁴² REHBINDER, M., Über die Geburt des Arbeitsrechts aus dem Geiste der Rechtssoziologie. HADDING, W. (hrsg.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*. Berlin – New York, 1991, s. 520.

⁵⁴³ Horní zákon zejména omezil zaměstnávání dětí a žen, zakazoval truck a nařizoval vyhlašovat pracovní řád.

⁵⁴⁴ Tato i následující citace původní podoby živnostenského řádu z roku 1859 byly převzaty z *Věstníku vlády zemské pro království České*. Ročník 1859. Oddělení I, v němžto se obsahují částky I. až XLII. Č. 1. až 237. Prag: Statthaltereidruckerei, 1860, s. 519 a násl.

vláda. Koaliční svobodu, respektive vznik zaměstnaneckých koalic,⁵⁴⁵ rakouský zákonodárce připustil až po zavedení konstitučního zřízení, přesněji na samém začátku sedmdesátých let 19. století (koaliční zákon č. 43/1870 ř. z.), a přibližně ve stejné době k tomu došlo i v sousedních zemích (v zalitavské části habsburské monarchie na základě zákonného článku V:1878). V pracovním právu se tak vedle čistě individuální roviny, vyjádřené vznikem konkrétního pracovního poměru, objevila kolektivní rovina.

Není třeba zdůrazňovat, že připuštěním zaměstnaneckých koalic se vývoj nezastavil, zejména když v roce 1879 císař vyzval zákonodárce, aby více přihlíželi k zájmům sociálně slabších vrstev obyvatelstva. Spolu s Emanuele Tylšem můžeme s tímto okamžikem v politickoprávní historii spojit počátek periody sociální péče, která vystřídala periodu konzervativního absolutismu (do roku 1859) a následného liberalismu.⁵⁴⁶

Významná dělnická novela živnostenského řádu roku 1885 (zákon č. 22/1885 ř. z., jehož ustanovení v následujících letech ještě doplnily další změny, obsažené zejména v novelách z let 1907 a 1913) obsáhle upravila postavení pomocných pracovníků v živnostech, za něž se považovali i tovární dělníci a učedníci. Stanovila zásady péče o jejich zdraví a bezpečnost při práci, režim pracovního dne, zejména délku pracovní doby, precizovala úpravu skončení pracovního poměru a odměňování a vymezila některá specifika pro tovární a stavební dělníky. Samostatnou část v ní zákonodárce věnoval různým aspektům postavení učedníků, včetně jejich práva na vzdělání. Na základě ustanovení § 74 živnostenského řádu vzešlo z dílny ministerstva obchodu nařízení ze dne 23. listopadu 1905, č. 176 ř. z., kterým se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví dělníků.

Říšská rada zároveň přijímala speciální právní úpravy pro jednotlivé kategorie zaměstnanců. Zejména se však začalo i mimo rámec živnostenského řádu rozvíjet ochranné dělnické (též sociálně-politické) zákonodárství, zabezpečující zaměstnancům snesitelnější pracovní podmínky, regulující práci žen a dětí (mladistvých) a poskytující zaměstnancům jistou míru zabezpečení v krizových situacích. Dílčí předpisy upravovaly povinné přestávky na odpočinek a dny pracovního odpočinku (neděle a náboženské svátky). Pro některé kategorie povolání (horníci, obchod) zákonodárce zavedl zvláštní pracovní dobu a několika speciálními předpisy zasáhl také do mzdových otázek. Však také určujícími momenty usilování průmyslových dělníků o výhodnější obecně platnou úpravu podmínek výkonu jejich práce byly především boj za zkrácení pracovní doby, úsilí o omezení dětské práce, zajištění bezpečnosti práce a snaha o zavedení a rozšíření úrazového, nemocenského, sociálního, starobního a invalidního pojištění.

V roce 1883 schválila říšská rada zákon č. 117 ř. z., zřizující instituci živnostenské inspekce s úkolem dozírat zejména na dodržování živnostenských předpisů v oblasti péče

⁵⁴⁵ Pojem koaliční svoboda se tedy nevztahoval k právu na jakékoliv dobrovolné sdružení ke společnému postupu za určitým cílem, ale právě jen na vznik ad hoc vytvářených nebo trvalých zaměstnaneckých a zaměstnavatelských koalic. Slovy Emila Háchy „jazykový obyčej vyhradil název p. k. (právo koaliční – vložil L. V.) pro právní normy, jež vztahují se k dobrovolným, trvalým nebo přechodným sdružením, která sledující cíle hospodářské, zejména udržení neb zlepšení hospodářských podmínek, namířena jsou proti společnému soupeři v poměrech hospodářských nebo proti vrstvám hospodářským, jež mají zájmy zájmům sdružení protichůdné“; (Slovník veřejného práva československého. II. Heslo: Koaliční právo. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 196). V nejprůmyslovější zemi první poloviny tohoto století – v Anglii – poznali, že nemá smysl stavět se proti živelně sílícímu dělnickému hnutí už v roce 1824, kdy parlament schválil zákon, který uznal koaliční svobodu za účelem ovlivňování mzdy a pracovních podmínek. (Tamtéž, s. 197.)

⁵⁴⁶ TYLŠ, E., Všeobecný zákoník občanský a zvyklosti průběhem století. Právník, roč. L/1911, s. 456.

o zdraví dělníků, pracovní doby, mezd apod. Český zemský zákon ř. 57 č. z. z. z roku 1903 uzákoňoval veřejné zprostředkovatelný práce, které měly přispět k řešení stále tíživějšího problému s nezaměstnaností. Zřizovaly je okresní orgány, přičemž v menších okresech jejich úkol plnily stravovny, již od konce 19. století poskytující přístřeší a stravu cestujícím nezaměstnaným. V oblasti zprostředkování práce se angažovala i živnostenská společenstva, případně mohly tuto službu za úplatu poskytovat soukromé osoby. Síť veřejných zprostředkovatelen práce se ovšem rozvinula jen v Čechách a je třeba uvést, že patřila k nejkvalitnějším v Evropě. Na Moravě a ve Slezsku byla v tomto směru situace podstatně horší.⁵⁴⁷

Do kontextu těchto změn zapadla významná novelizace ustanovení občanského zákoníku o námezdní smlouvě v tzv. třetí novele z roku 1916. Zákonodárce v ní samostatně upravil služební smlouvu (*locatio conductio operarum*) a smlouvu o dílo (*locatio conductio operis*), přičemž do úpravy první z nich zařadil řadu kogentních ustanovení, které nemohla být měněna v neprospěch zaměstnanců. Werner Ogris ve stručné charakteristice třetí novely výstižně napsal, že sociálněpoliticky významná byla zejména ustanovení o služební smlouvě, dotýkající se především doby splatnosti mzdy, náhrady mzdy při nezaviněné pracovní neschopnosti zaměstnance, výpovědních lhůt a péče o zaměstnance.⁵⁴⁸ Na druhé straně, když novelu porovnáme nejmodernějšími dobovými trendy nebo s krátce předtím vydaným zákonem č. 20/1910 ř. z., o služební smlouvě obchodních pomocníků, může nám v ní chybět uznání nároku dělníků na jistý podíl na zisku a uznání právního postavení kolektivu pracovníků jako strany sjednávající pracovní smlouvu (kolektivní, hromadnou).⁵⁴⁹

Myslíme si tedy, že můžeme přitakat již opakovaně citovanému Emilu Háchovi, který napsal, že „vývoj pracovního práva jeví se jako řetěz korektur škodlivých důsledků svobodné smlouvy pracovní. V tzv. sociálně-politickém, čili dělnickém ochranném zákonodárství zmocňuje se stát různými metodami a ostatně i z různých motivů poměru pracovního, aby jednou po té, po druhé po oné stránce odstraňoval nebo alespoň zeslaboval újmy zaměstnanci hrozící.“⁵⁵⁰

Nezmínili jsme se však ještě o jednom významném aspektu, podmiňujícím rozvoj pracovního zákonodárství. V podmínkách západní části habsburské monarchie, ale i jinde, jím nesporně byla stabilizace konstitučního režimu a s ní spojené postupné rozšiřování volebního práva, díky němuž se dělnictvo postupně stávalo významnou politickou silou, jejíž zájmy nebylo možné zcela ignorovat.

c) Na přelomu 19 a 20. století se jako důsledek připuštění zaměstnaneckých koalic objevil již zmíněný nový institut charakteristický pro odvětví pracovního práva – kolektivní (hromadná, hromadná pracovní, rámcová, rámcová pracovní, tarifní) smlouva. Už široká škála používaných názvů naznačuje, že v habsburské monarchii a pak dlouho ani v Československu

⁵⁴⁷ www.psp.cz; Vládní návrh zákona o zprostředkování práce. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisk č. 2106.

⁵⁴⁸ OGRIS, W., Das ABGB innerhalb und außerhalb Österreichs. In: GEISTLINGER, M. – HARRER, F. – MOSLER, R. – RAINER, J. M., 200 Jahre ABGB – Ausstrahlungen. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2011, s. 14.

⁵⁴⁹ Na tyto aspekty po vzniku republiky v souvislosti se záměrem přijmout pracovní právní zákoník poukázal J. Heller, který ovšem zároveň upozornil na obtíže spojené zejména s úpravou podílu zaměstnanců na zisku; srov. J. H., Zákoník o práci. In: *Právník*, LVII/1919, s. 372–378.

⁵⁵⁰ *Slovník veřejného práva československého*. III. Heslo: *Pracovní právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 426.

nebyla na rozdíl od Německa (tzv. vánoční nařízení rady lidových zmocněnců z roku 1918) upravena žádným obecně použitelným právním předpisem. Její závaznost se opírala především o obecné ustanovení § 917 a násl. občanského zákoníku. Partikulární ustanovení najdeme v zákoně č. 20/1910 ř. z., o služební smlouvě obchodních pomocníků, a v řadě dalších předpisů.

d) K přechodnému zhoršení v oblasti pracovněprávních úprav došlo po vypuknutí tzv. velké války, dnes běžně označované jako první světová.

5.1.4 Pracovní právo v meziválečném Československu

5.1.4.1 Právní úprava po vzniku republiky

Bezprostředně po vzniku Československa v revoluční atmosféře, ještě umocněné tíživou poválečnou krizí, spojenou s přechodem na mírovou výrobu, restrukturalizací zahraničního obchodu a demobilizací vojáků, dominovaly levicově orientované politické proudy. Zákodárce se proto pracovněprávní problematice věnoval velmi intenzivně. Je však třeba říci, že Československo v tomto směru nebylo žádnou výjimkou, protože předchozí léta válečného strádání navodila podobnou situaci i v jiných zemích. V pracovním zákonodárství lze proto pozorovat výrazné kvantitativní, ale i kvalitativní změny.

Jako nejmarkantnějšími kvalitativní změny se jevíly dvě skutečnosti: pracovněprávní zákonodárství získalo i mezinárodní rozměr a dosud jen tolerované koaliční svobodě se dostalo ústavní ochrany. Mediálně nejznámější a také velmi významnou změnou bylo přijetí zákona o osmihodinové pracovní době (č. 91/1918 Sb.). Název zákona odrážel jeho obsahově i propagačně nejvýznamnější ustanovení, zákon však nad rámec svého názvu upravil i další důležité souvisící otázky. Pracovněprávní problematiky se dotýkala i ustanovení řady dalších zákonů a podzákoných předpisů.

Nová československá ústava se pracovněprávní problematiky dotýkala především v ustanoveních §§ 114, 117 a 126. První zakotvovalo koaliční svobodu a další dvě svobodu projevu a ochranu menšin.

a) Počátky mezinárodního pracovního práva a Československo

Výrazem nového pojetí pracovní smlouvy, k němuž vedl dlouhý proces překonávání přísně soukromoprávního a snadno zneužitelného pojetí pracovní smlouvy, a zároveň výchozím předpisem mezinárodního pracovního práva se stala ustanovení dokumentů, s nimiž bychom asi zakotvení výchozího principu pracovního práva nespojovali. Těmi dokumenty jsou Versailleská mírová smlouva a další mírové smlouvy s poraženými centrálními mocnostmi. V článku 427 první z nich všechny dohodové mocnosti a ostatní signatáři smlouvy, mezi nimiž nechyběla ani Československá republika, uznali, že „*práce nesmí býti pokládána prostě za zboží nebo předmět obchodu*“ a že je spravedlivé, aby stát svým zákonodárstvím zasahoval přímo nebo nepřímo na ochranu „*tělesného, mravního a intelektuálního blaha těch, kdož za mzdu pracují*“. Obdobná ustanovení pak obsahovaly i ostatní smlouvy.

Ve spojení s poválečnými mírovými jednáními se pod křídly Společnosti národů zrodila i Mezinárodní organizace práce (*International Labour Organization*, ILO, MOP) a Československá republika od počátku patřila k jejím aktivním členům.

Aktivita Společnosti národů můžeme oprávněně považovat za skutečný počátek mezinárodního pracovního práva, ale neměli bychom přehlédnout, že z iniciativy švýcarské vlády se podařilo již v roce 1906 vytvořit dvě mezinárodní pracovněprávní úmluvy: o zákazu noční práce žen v továrnách a o zákazu výroby a prodeje fosforových zápalek.

Po válce však již nezůstalo u jednotlivých pokusů, ale v rozjitřených poměrech dostala snaha o zakotvení sociální spravedlnosti v pracovněprávní oblasti organizační základ se silným personálním i materiálním zázemím. Stanovy Mezinárodní organizace práce byly začleněny přímo do mírových smluv s poraženými státy (XIII. část).⁵⁵¹ Nejvýznamnějším orgánem nové organizace se staly mezinárodní konference práce. Každoročně se na nich scházeli zástupci členských států, aby jednali o návrzích úmluv a doporučení („konvencí“ a „rekomandací“), které měly členské státy přenášet do svých právních řádů. Na jednáních mohli každý stát zastupovat čtyři zástupci – dva nominovaní vládou a po jednom zástupci zaměstnavatelů a zaměstnanců.

Podle úvodního prohlášení si ILO v duchu mírových smluv vytýčila cíl prosazovat zásady sociální spravedlnosti jako nutnou podmínku udržení míru ve světě. Cestou k tomu cíli se mělo stát odstranění pracovních podmínek, „*které jsou pro mnohé bezprávím, bídou a strádáním*“.

Ambiciózní organizace s rozsáhlým aparátem přijala na mezinárodních konferencích práce návrhy řady právních předpisů, týkající se pracovněprávní problematiky. Hned v roce 1919 se na pozvání vlády Spojených států ve Washingtonu sešla první z těchto konferencí a schválila návrhy úmluv o osmihodinové denní a čtyřicetiosmihodinové týdenní pracovní době, noční práci žen, zákazu dětské práce do 14 let, veřejném bezplatném zprostředkování práce, zaměstnávání žen před porodem a po porodu a noční práci mladistvých dělníků. Československý zákonodárce se jimi zabýval již v témže roce. Konstatoval sice, že československé zákonodárství většinu jejich požadavků naplňuje, avšak plného souladu československých zákonů s nimi se mu zcela dosáhnout nepovedlo.

Do československého právního řádu bylo v letech 1919 až 1938 postupně včleněno patnáct úmluv ILO.⁵⁵²

⁵⁵¹ Toto možná překvapivé řešení vycházelo z odůvodněného přesvědčení, že sociální spravedlnost patří k důležitým předpokladům udržení míru ve světě.

⁵⁵² Byly to následující úmluvy: úmluva č. 1 z roku 1919 (Smlouva, aby byl omezen počet pracovních hodin v závodech průmyslových na 8 hodin denně a 48 hodin týdně, č. 80/1922 Sb.); úmluva č. 4 z roku 1919 (Smlouva o noční práci žen č. 81/1922 Sb.); úmluva č. 5 z roku 1919 (Smlouva, jíž se stanoví nejnižší věk dětí pro připuštění k pracem průmyslovým, č. 82/1922 Sb.); úmluva č. 13 z roku 1921 (Úmluva o používání běloby v natěračství č. 74/1924 Sb.); úmluva č. 10 z roku 1921 o věku, v němž děti mohou být připuštěny k pracem zemědělským; č. 11 z roku 1921 úmluva o spolčovacím a shromažďovacím právu dělníků zemědělských a úmluva č. 14 z roku 1921 o provedení týdenního klidu v průmyslových závodech (Úmluvy o věku, v němž děti mohou být připuštěny k pracem zemědělským, o spolčovacím a shromažďovacím právu dělníků zemědělských a o provedení týdenního klidu v průmyslových závodech č. 98/1924 Sb.); úmluva č. 19 z roku 1925 (Úmluva o rovnocenném nakládání s cizími a domácími zaměstnanci ve věci odškodnění pracovních úrazů č. 34/1928 Sb.); úmluva č. 21 z roku 1925 (Úmluva, týkající se zjednodušení inspekce vystěhovalců na lodích, č. 181/1928 Sb.); úmluva č. 25 z roku 1927 (Úmluva, týkající se nemocenského pojištění zemědělského zaměstnanectva, č. 172/1929 Sb.); úmluva č. 24 z roku 1927 (Úmluva, týkající se nemocenského pojištění zaměstnanců průmyslu i obchodu a čeledi, č. 173/1929 Sb.); úmluva č. 18 z roku 1925 (Úmluva, týkající se odškodnění nemocí z povolání, č. 196/1932 Sb.); úmluva č. 27 z roku 1927 (Úmluva o označování váhy na velkých břemenech dopravovaných na lodích č. 194/1934 Sb.); úmluva č. 43 z roku 1934 (Úmluva o pracovní době ve sklárnách na automaticky vyráběné tabulové sklo č. 353/1938 Sb.); úmluva č. 49 z roku 1935 (Úmluva č. zkrácení pracovní doby ve sklárnách na výrobu lahví č. 354/1938 Sb.).

b) Koaliční svoboda a kolektivní smlouvy

Pokud jde o druhý moment, koaliční svobodu, rakouský zákonodárce zrušením zákazu zaměstnaneckých koalic tato ad hoc vzniklá nebo dlouhodobě působící uskupení při dodržení stanovených podmínek pouze toleroval, zatímco československý jim poskytl i ústavní ochranu před omezením „obyčejnými“ zákony. Paragraf 114 československé ústavy totiž stanovil, že „*právo spolčovací k ochraně a podpoře pracovních (zaměstnaneckých) a hospodářských poměrů se zaručuje*“. I tento krok zapadá do rámce bezprostředně poválečného vývoje v demokratických režimech střední Evropy: obdobné ustanovení obsahovala i výmarská ústava v článku 159. Jak ukazuje pohled do judikatury Nejvyššího správního soudu, ústavní ustanovení o koaliční svobodě nebylo v praxi příliš používané, „*přece však není bezvýznamnou frází*“.⁵⁵³

V Československu se více než dříve rozvinula praxe uzavírání kolektivních smluv. Karel Witz s odvoláním na *Nástin československého odborového hnutí* (Praha: Práce, 1963, s. 84) a na *Statistický zpravodaj I/1938*, s. 224 uvedl, že v roce 1908 bylo uzavřeno 140 kolektivních smluv, zatímco v roce 1932 již 2 312 a vztahovaly se na 40 296 podniků a 649 000 zaměstnanců, kteří představovali dvě pětiny osob zaměstnaných v hospodářství.⁵⁵⁴

Kolektivními smlouvami se rozuměly smlouvy sjednané organizací (nebo organizacemi) zaměstnanců a jedním nebo více sdruženými zaměstnavateli a vztahující se na úpravu individuálního služebního poměru (tj. pracovního poměru v užším smyslu) většího počtu osob.⁵⁵⁵ Ještě v roce 1934 si však Josef Budník, který se této problematice soustavně věnoval, posteskl, že „*nemáme ... dosud jednotného zákonného vymezení pojmu kolektivní smlouva pracovní*“⁵⁵⁶, a trvalo to další tři roky, než definici podalo vládní nařízení č. 141/1937 Sb., o závaznosti hromadných smluv pracovních.⁵⁵⁷

V první republice se vedly spory o název, obsah i právní závaznost těchto smluv. Byť se označení hromadná a kolektivní smlouva vnímala jako synonyma, Oldřich Koblížek⁵⁵⁸ dovozoval, že totožné nejsou. V tom jej podpořil například i začínající Karel Witz, který však

⁵⁵³ K tomu například PEŠKA, Z., *Právo spolčovací k ochraně pracovních a hospodářských poměrů v ústavní listině*. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 85.

⁵⁵⁴ WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis 1967, s. 45. K. WITZ o problematice kolektivních smluv psal už v roce 1937, ještě jako kandidát advokacie a v normativistickém pojetí (Časová působnost § 4 vlád. nař. č. 89/1945 Sb. z. a n. Příspěvek k nauce o právní povaze hromadných smluv pracovních. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XX/1937, s. 108–114 a 190–200).

⁵⁵⁵ Problematice kolektivních smluv je věnováno heslo ve Slovníku veřejného práva československého (*Koaliční právo*. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 196–204, jehož autorem je Emil Hácha, celá řada článků Josefa Budníka v časopise *Pracovní právo* (srovnej jednotlivé odkazy a Seznam použité literatury) a řada dalších článků v tomtéž časopise a jinde, například HLAVÁČEK, J., *Nová ustanovení o závaznosti kolektivních smluv*. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 6–7 a 33–35.

⁵⁵⁶ BUDNÍK, J., *Definice kolektivní smlouvy v platném právu*. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 122–127.

⁵⁵⁷ Vládní nařízení č. 141/1937 Sb., o závaznosti hromadných smluv pracovních; § 1: „*Hromadnou smlouvou pracovní podle tohoto nařízení rozumí se úprava pracovních a mzdových (platových) podmínek mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jejich jednou nebo několika odborovými organizacemi (korporacemi) a jednou nebo několika odborovými organizacemi (korporacemi) zaměstnanců, a to bez rozdílu, zda hromadná smlouva pracovní byla ujednána dohodou stran nebo smírem, nálezem nebo rozhodnutím orgánů povolaných podle platných předpisů k hromadné úpravě otázek mzdových (platových) mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.*“ Srovnej i BUDNÍK, J., *Definice kolektivní smlouvy v platném právu*. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 122–127.

⁵⁵⁸ KOBLÍŽEK, O., *Kolektivní smlouva pracovní. Podstata a právní povaha*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství, 1937, s. 16.

nesouhlasil s jeho označením kolektivní smlouva pracovní s odůvodněním, že nejde o pracovní smlouvu. Sám navrhoval sice výstižný, ale poněkud dlouhý a tedy nepraktický název kolektivní smlouva o pracovních podmínkách.⁵⁵⁹ Oba se neshodli ani v hodnocení právní závaznosti kolektivních smluv.

S kolektivní smlouvou, jak výstižně napsal Emil Hácha, „vstupuje do právního řádu nová figura právní, která staví jak teorii, tak i praksi právní před problém tím obtížnější, čím kušejší jest úprava pozitivní“.⁵⁶⁰ Vyjádřil tak skutečnost, která byla ve své době naprosto novým a nezvyklým jevem a kterou právní teorie vyřešila zkonstruováním nového druhu pramene práva s označením – na první pohled poněkud protismyslným, ale její zvláštní povaze odpovídajícím – normativní smlouva. Toto označení především vyjadřuje skutečnost, že kolektivní smlouva v těch pasážích, kde upravuje mzdové otázky nebo i jiné obsahové části budoucích individuálních pracovních smluv, přesahuje rámec běžné obligační smlouvy a získává normativní povahu. Zároveň ukazuje, že kolektivní smlouva se nerodí spontánně jako právní obyčej, ale není ani výsledkem cílené normotvorné činnosti orgánu veřejné moci jako normativní právní akt, nýbrž že vzniká jako dohoda, ujednání stran, z nichž alespoň jednou je zaměstnanecká organizace (tedy zaměstnanecká koalice nebo slovy rakouského koaličního zákona „*ujednání zaměstnanců*“). Josef Budník konstatoval, že se „*syntésou formy správního aktu a obsahem normy smluvní vytvořila obecná právní norma*“, a že v hierarchii norem, za něž jako normativista považoval i individuální právní akty, „*zaujímá tato norma místo nad jednotlivými pracovními smlouvami, jejichž obsah normuje, avšak pod vládním nařízením, resp. zákonem, jež provádí*“.⁵⁶¹ U tohoto autora ještě stojí za zmínku, že rozlišoval dvě skupiny kolektivních smluv, a to – spíše výjimečné – absolutně závazné (nevylučitelné) smlouvy⁵⁶² a převažující smlouvy relativně závazné, u nichž obecně zavazovala jen mzdová ujednání. Vzhledem k tomu, že to v praxi vyvolávalo potíže, apeloval na „*jednotnou a všeobecnou zákonnou úpravu úplné nevylučitelnosti těchto smluv ve všech druzích pracovních poměrů kolektivně upravovaných*“.⁵⁶³

V Československu se o kolektivních smlouvách zmiňoval například zákon č. 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době, zákon č. 155/1921 Sb., kterým se měnil občanský zákoník, a další předpisy zejména z konce třicátých let. Jejich komplexní úpravu požadoval už návrh poslance Josefa Patzela a spol. Potřebu právní úpravy zdůvodňoval zejména tím, že se kolektivní smlouvy značně rozšířily, přičemž ale „*nebyl zákonem ustanoven přímý právní účinek kolektivní smlouvy na jednotlivou pracovní smlouvu a jednak nebylo nikde jako donucovací opatření ustanoveno, že z kolektivní smlouvy nelze ničeho sleviti zvláštními úmluvami odpovídajícími tarifu*“.⁵⁶⁴ S obdobným návrhem v roce 1926 přišli senátor Rudolf Pánek a spol.⁵⁶⁵

⁵⁵⁹ Srovnej Witzovu recenzi uvedené práce in *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 76.

⁵⁶⁰ *Slovník veřejného práva československého*. II. Heslo: *Koaliční právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 199.

⁵⁶¹ BUDNÍK, J., Obecná platnost kolektivních smluv. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 67.

⁵⁶² Označil za ně úpravu podle § 8, odst. 2 zákona č. 251/1933 Sb., o prodeji zboží za jednotné ceny, § 102 zákona č. 77/1935 Sb., o dopravě motorovými vozidly, § 33 vládního nařízení č. 168/1935 Sb., o úpravě některých výrobních a odbytových poměrů v mlynářství, § 18 vládního nařízení č. 2/1936 Sb., o některých organizačních a jiných opatřeních ve výrobě skla, a § 4 vládního nařízení č. 89/1935 Sb., kterým se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních; (BUDNÍK, J., Nevylučitelnost hromadných smluv pracovních. I., II. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 33–36 a 45–48).

⁵⁶³ BUDNÍK, J., Nevylučitelnost hromadných smluv pracovních. II. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 49.

⁵⁶⁴ www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 3999.

Ve druhé polovině 30. let, v době doznívající krize, vláda, aby chránila „obě smluvní strany individuální služební smlouvy oproti nepříznivým důsledkům mzdových bojů“,⁵⁶⁶ stabilizovala poměry ve výrobě prodloužením platnosti uzavřených kolektivních smluv do 30. dubna 1935 (a pak v roce 1935 do 1. března 1936). V roce 1937 nařízením č. 141 Sb., o závaznosti hromadných (kolektivních) pracovních smluv, vydaným na základě zmocňovacího zákona a navazujícím už na úpravu z let 1935 a 1936, stanovila, že ministerstvo sociální péče může po dohodě s příslušným resortním ministerstvem vyslovit závaznost kolektivních pracovních smluv pro všechny závody v příslušné oblasti a příslušném odvětví.⁵⁶⁷ Potvrdila se tak prognóza, že vývoj směřuje k uznání jejich závaznosti pro všechny zaměstnavatele v dotyčném oboru a místě.⁵⁶⁸ V témže roce zákon č. 258 Sb. stanovil, že platné kolektivní smlouvy nemohou být vypovězeny nebo jinak zaniknout před 31. prosincem 1938. V Národním shromáždění zazněla také řada interpelací týkajících se pracovních smluv.

Ustanovení o kolektivní smlouvě měla být začleněna i do připravovaného československého občanského zákoníku: § 981 měl obsahovat její definici a následující ustanovení požadavek písemnosti.

c) Zákon o osmihodinové pracovní době

Z prvních československých pracovněprávních předpisů je třeba vyzvednout zejména zákon o osmihodinové pracovní době, který byl „střediskem mezinárodní pozornosti“⁵⁶⁹ a „jímž daleko předstížena usnesení Washingtonské mezinárodní konference práce“.⁵⁷⁰ Poslanci revolučního Národního shromáždění jej schválili již v roce 1918 (č. 91 Sb.), neboť, jak se konstatovalo hned v úvodní větě zprávy sociálněpolitického výboru, „žijeme v době, kdy předloha o 8hodinové pracovní době stala se kategorickým příkazem“.⁵⁷¹ Debata o něm ovšem byla bouřlivá, jak se to ostatně dostalo i do titulku obsáhlé informace přímo z probíhajícího jednání na první stránce večerního vydání Národních listů z 19. prosince 1918. V parlamentní diskusi⁵⁷² se zejména ozývaly výtky, že se na úkor kvality příliš pospíchá. I když se v debatě objevily také obsahové disonance a někteří řečníci se netajili obavami z jeho dopadů zejména tam, kde je třeba zabezpečit nepřetržitý provoz, nebo při sezónních pracích, pod vlivem celkové společenské atmosféry se za něj postavily všechny politické síly. Vystihl do i zpravodaj Národních listů, který napsal, že „jistě nebylo pro schválení zákona toho nikdy

⁵⁶⁵ NS RČS 1920–1925, Senát, tisk č. 79.

⁵⁶⁶ BUDNÍK, J., Vládní nařízení ze dne 15. června 1934, č. 118 Sb. z. a n., kterým se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 120.

⁵⁶⁷ K tomu BUDNÍK, J., Nevylučitelnost a obecná platnost hromadných smluv pracovních. (Příspěvek k výkladu vládního nařízení z 26. června 1937, č. 141 Sb. z. a n., o závaznosti hromadných smluv pracovních.) In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 121–131.

⁵⁶⁸ KŘEPELKA, K., O právním vývoji smlouvy kolektivní. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. VIII/1925, s. 186. Podobně VALEČEK, J., O kolektivních smlouvách pracovních. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XIV/1931, s. 285.

⁵⁶⁹ *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 802.

⁵⁷⁰ GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 217.

⁵⁷¹ Zpráva výboru sociálně politického o vládním návrhu na zavedení 8hodinové doby pracovní; www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk č. 234.

⁵⁷² K tomu i www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920 – stenoprotokoly, 11. schůze, čtvrtek 19. prosince 1918.

*u nás doby tak mimořádně příznivé“ a „sotva kdy by zaměstnavatelé, agrární nevyjímaje, byli s osmihodinovou pracovní dobou vyslovili souhlas tak hojný, jako se stalo nyní“.*⁵⁷³ V nadšení ze vzniku nového státu, s nímž se po všech stránkách spojovaly daleko vyšší kvality než s bývalou monarchií, se jednotliví řečníci ubezpečovali o nutnosti vzájemné vstřícnosti při tvorbě i následné realizaci právních předpisů, tedy i tohoto zákona, vstřícnosti, která ovšem brzy z parlamentních lavic vyprchala.

Zákon č. 91/1918 Sb. se nevztahoval jen na živnostenské podniky jako dřívější ochranné zákonodárství, ale také na hornické, zemědělské a dopravní podniky a výdělečné, obecně prospěšné („všeuzitečné“) i dobročinné podniky provozované státem, veřejnými nebo soukromými svazky, fondy, spolky a společnostmi.

Jak naznačuje již výčet podniků, jichž se ustanovení zákona dotýkala, vůdčí zásadou, z níž vycházel, bylo zavedení osmihodinové denní pracovní doby a čtyřicetiosmihodinové týdenní pracovní doby prakticky pro všechny námezdně pracující osoby. Vymykaly se z ní prakticky jen určité kategorie duševních pracovníků. Šíře záběru a rozmanité podmínky v jednotlivých odvětvích (obchod, zemědělství, železniční doprava, práce v cizí domácnost apod.) si zároveň vynutily zakotvení určitých výjimek, případně zmocnění k udělování takových výjimek.

Již jsme se zmínili, že význam zákona se nevyčerpával zavedením osmihodinové pracovní doby. Vedle pracovní doby upravoval i řadu dalších důležitých pracovněprávních otázek: pracovní přestávky, práci přes čas a noční práci, zaměstnávání mladistvých pracovníků, práci osob bydlících v domácnosti svých zaměstnavatelů a zachování výše mzdy v podnicích, v nichž se na základě tohoto zákona zkrátí pracovní doba. Stanovil, že porušení zákona mohly postihovat politické úřady první instance jako přestupek.⁵⁷⁴

Protože se při praktické aplikaci zákona brzy objevila řada nejasností, ministerstvo sociální péče už v březnu roku 1919 vydalo pro úřady politické správy oficiální výklad jeho ustanovení (Výnos č. j. 4751/III-19, jak jest vykládati předpisy o 8hodinové době pracovní).⁵⁷⁵

d) Další československé pracovněprávní předpisy

Významné však byly i další předpisy. Národní výbor už 31. října 1918 zavedl formálně nezrušeným nařízením č. 14/1918 Sb. pro zaměstnance podniků určených pro válečné úkony pracovní povinnost.⁵⁷⁶

Zákon č. 420/1919 Sb., o práci dětí, omezil zaměstnávání dětí, tj. osob mladších čtrnácti let. Sledoval tím především zájem o jejich tělesný a duševní vývoj (nepřepínání namáhavou a dlouhou práci, případně práci v nevyhovujících podmínkách, a zabezpečení školní do-

⁵⁷³ Národní shromáždění projednává 8hodinovou pracovní dobu. *Bouřlivá debata*. In: Národní listy. Večerní vydání, 19. prosince 1918, s. 1.

⁵⁷⁴ Vedle již výše citovaných prací se ochrannými zásahy do pracovněprávních otázek poměrně podrobně zabýval Evžen Stern v šestém dílu Československé vlastivědy (STERN, E., Právo pracovní, úmluvy pracovní a ochrana dělníků. In: Československá vlastivěda. VI. Práce. Praha: „Sfinx“ Bohumil Janda, 1930, s. 101–117.

⁵⁷⁵ Do komentáře k zákonu o obchodních pomocnících jej zařadil František JAKUBEC (*Zákon o obchodních pomocnících a jiných zaměstnancích v podobném postavení*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství, 1929, s. 95 a násl.).

⁵⁷⁶ Z našeho pohledu nejdůležitější ustanovení vnitřně nijak nestrukturovaného předpisu zní: „V zájmu klidného a nerušeného přechodu z válečného do mírového hospodářství jsou tito zaměstnanci povinni zůstatí až na další v závodech pokud možno ve svém dosavadním povolání a nesmí o své vůli stávající pracovní poměr rušiti“.

cházký). Z častých interpelací v parlamentu lze dovodit, že zákon nebyl v praxi příliš důsledně dodržován.

V roce 1921 byla zavedena placená dovolená pro horníky a v 1925 šestidenní placená dovolená pro většinu ostatních zaměstnanců (zákon č. 67 Sb.). Impuls k druhé úpravě dali poslanci a senátoři, když při projednávání prvního zákona vyzvali vládu, aby připravila příslušný návrh. Zákonná úprava však u mnoha zaměstnanců jen petrifikovala reálný stav, protože nárok zaměstnanců na placenou dovolenou obsahovala většina sjednaných kolektivních smluv.

Nárok na část mzdy pro zaměstnance, který onemocněl nebo utrpěl úraz, nově zakotvoval s působností zpočátku jen pro české země zákon č. 155/1921 Sb., který novelizoval příslušné ustanovení třetí novely občanského zákoníku.

Československé orgány nejdříve dílčími administrativními opatřeními a pak zákonem č. 39/1928 Sb. chránily domácí pracovní trh. K zaměstnávání cizinců se v zásadě vyžadovalo povolení politického úřadu.

Pozitivní posun v pracovním soudnictví přinesl zákon č. 131/1931 Sb., o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o pracovních soudech), iniciovaný vládou již v roce 1925⁵⁷⁷, ale přijatý až v době, kdy rozvíjející se hospodářská krize zvýšila počet pracovních sporů. Do té doby byla úprava rozhodování v pracovněprávních věcech roztržštěná. Nejvýznamnějším předpisem byl zákon č. 218/1896 ř. z., o živnostenských soudech, který pracovní soudnictví přece jen, i když ne důsledně, ujednotoval. Speciální úpravu obsahovaly například československé zákony č. 655/1919 Sb., o zřízení rozhodčí komise k úpravě služebního poměru zaměstnanců a zřízenců v kovodělném průmyslu, a č. 100/1921 Sb., o stavebním ruchu, upravující obdobně řešení sporů ve stavebnictví.

Jak konstatoval L. Langer, účelem zákona o pracovních soudech bylo umožnit „rychlé, levné a odborné projednání sporů z pracovního poměru za účasti zástupců zaměstnanců a zaměstnavatelů“.⁵⁷⁸ Podle nového zákona získaly pracovní soudy, představované zvláštními odděleními okresních soudů, rozsáhlou věcnou kompetenci.⁵⁷⁹ Z jejich působnosti byly vyňaty pouze spory z pracovních poměrů horníků, zaměstnanců státních podniků a soukromých zaměstnanců. Senáty pracovních soudů se skládaly z předsedy, jímž byl soudce z povolání, a dvou laických přísedících delegovaných organizacemi zaměstnanců a zaměstnavatelů.⁵⁸⁰ Lze konstatovat, že se nová úprava soudního řízení v pracovních věcech

⁵⁷⁷ Návrh zákona o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o soudech pracovních); www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Senát, tisk č. 2088.

⁵⁷⁸ LANGER, L., Sbírka rozhodnutí pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 77–78.

⁵⁷⁹ K jejich příslušnosti HAAS, V., O služebním poměru a příslušnosti pracovního soudu. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 113–115.

⁵⁸⁰ K tomu HORÁČEK, F., Počátky pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 118 nebo VOSKA, J., Organizace pracovních soudů In: *Pracovní právo*, roč. X (V)/1932, s. 37–41.

osvědčila, protože se oproti předcházejícímu stavu skutečně o něco zlevnilo a urychlilo.⁵⁸¹ Vedle pracovních soudů pracovní spory nadále rozhodovaly i rozhodčí orgány.⁵⁸²

Několik významných předpisů se dotýkalo speciálně území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Jejich vydání bylo motivované snahou uzpůsobit právní úpravu v této části republiky poměrům v českých zemích, ale zároveň ponechat v platnosti jisté odlišnosti, které by nebylo efektivní odstraňovat. Příkladem tohoto postupu je přijetí nového živnostenského řádu pro území Slovenska a Podkarpatskou Rus č. 259/1924 Sb., který do východní části republiky v podstatě rozšířil působnost ustanovení rakouského živnostenského řádu v platném znění, jen částečně upravených pro slovenskou realitu.

Pro zaměstnance na Slovensku a Podkarpatské Rusi měl velký význam zákon z roku 1922 (č. 244 Sb.) o úpravě právních poměrů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci na Slovensku a Podkarpatské Rusi, stručně, ale významně novelizovaný v roce 1924 (zákon č. 217/1924 Sb.). Zaměstnancům zejména kogentní úpravou zajistil jejich mzdové nároky, stanovil povinnosti zaměstnavatelů vůči nemocným zaměstnancům a při ochraně života a zdraví zaměstnanců a upravil podmínky výpovědi a okamžitého zrušení pracovního poměru. Novela z roku 1924 rozšířila jeho působnost na všechny zaměstnance tím, že obecným ustanovením o zrušení všech předpisů, přičítících se v neprospěch zaměstnanců ustanovení zákona z roku 1922, derogovala i ty uherské předpisy, které zákonodárce v derogační klauzuli původního zákona opomenul a které se tudíž nadále používaly.⁵⁸³

Pracovněprávní poměry na Slovensku a Podkarpatské Rusi pozitivně ovlivnilo též vládní nařízení č. 114/1925 Sb., které zavádělo obdobnou úpravu ochrany života a zdraví dělníků, jakou v českých zemích zabezpečovalo nařízení č. 176/1905 ř. z. Impulsem k jeho vydání nesporně bylo zmíněné přijetí nového živnostenského řádu pro území Slovenska a Podkarpatskou Rus č. 259/1924 Sb. Prvorepublikový vývoj právní úpravy ochrany života a zdraví dělníků završilo vydání vládního nařízení č. 41/1938 Sb., jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků.

Ve spojení s pracovněprávní problematikou a postavením zaměstnanců je třeba vzpomenout také otázku socializace výroby, která se v prvních měsících po převratu stala předmětem četných diskusí. Tento požadavek se objevil již na XII. sjezdu sociálně demokratické strany v prosinci 1918. Rovněž program Kramářovy vlády sliboval rozhodná opatření. Výsledkem pak byl především zákon č. 143/1920 Sb., o účasti zaměstnanců v hornictví na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku, podle něhož byl zástupcům horníků přiznán poradní hlas v podnikových radách a podíl na zisku pro zaměstnance byl vyměřen deseti procenty čistého zisku. Na tento zákon navazoval zákon č. 144/1920 Sb., o závodních a revírních radách v hornictví, a zákon č. 145/1920 Sb., o hornických rozhodcích soudech. Přestože se v důvodové

⁵⁸¹ K tomu VOSKA, J., Řízení před pracovními soudy. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 105–108; HORÁČEK, F., Výklad některých ustanovení zákona o pracovních soudech. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 1–2 nebo SCHWELB, E., Redakční chyba v zákoně o pracovních soudech. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 86–88. Na odlišnosti dané používáním jiných procesních předpisů na Slovensku a Podkarpatské Rusi upozornil Eugen Wagner (WAGNER, E., Pracovní soudnictví na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 1–3).

⁵⁸² K tomu například BUDNÍK, J., Úmluva o vyloučení příslušnosti pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 108–110.

⁵⁸³ Novelizace změnila § 26 zákona a stanovila v něm, že „všetky dosavadne písané i zvykové ustanovenia, pokiaľ sa v neprospech zamestnancov priečia ustanoveniam tohoto zákona, sa zrušujú“. Původní návrh (T 4501) sice obsahoval konkrétní výčet rušených předpisů, nakonec se prosadila obecná formulace.

zprávě k těmto zákonům uvádělo, že „*tvoří první etapu v soustavném postupu socialisace a byly sestaveny podle podrobných porad se zástupci organisací hornických, zřízeneckých a majetníků dolů*“,⁵⁸⁴ proces socializace po jejich vydání ustrnul.

Převažující názor, že pracovní právo přes svou specifickou povahu netvoří samostatné právní odvětví platného právního řádu, předurčil, že do připravovaného československého občanského zákoníku byla začleněna i úprava pracovní smlouvy. Oproti platné úpravě služební smlouvy nepřinášela žádné zásadní změny, pouze nově obsahovala zmíněná ustanovení o kolektivní smlouvě (§§ 981 a 982).⁵⁸⁵

I před snahu ponechat úpravu pracovněprávních vztahů v rámci práva občanského, je zřejmé, že se svou povahou stále zřetelněji odlišovaly od klasických občanskoprávních. V jejich úpravě už nacházíme zřetelné prvky „*Ja-Aber-Struktur*“,⁵⁸⁶ plně rozvinuté v západní Evropě v druhé polovině minulého století: zákonodárce uznával tržní hospodářství, ale sociálně laděné.

* * *

Kde tedy bylo třeba v I. republice hledat nejdůležitější normy pracovního práva? Víme, že ucelené kodifikace nebylo. Jakési východisko pracovněprávní úpravy obsahovaly předpisy o pracovní svobodě, obsažené v ústavě. Z dalších předpisů byla důležitá především obecná úprava pracovní smlouvy. V českých zemích ji obsahoval zejména občanský zákoník ve znění třetí dílčí novely (č. 69/1916 ř. z.), zákona č. 155/1921 Sb. a zákona č. 497/1921 Sb. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi se právní úprava opírala zejména o zákon č. 244/1922 Sb. s novelou č. 217/1924 Sb.⁵⁸⁷

Vedle této obecné a subsidiárně používané úpravy se v praxi velmi často uplatňovala řada speciálních předpisů, které upravovaly jen pracovní podmínky v některých oborech. Na prvním místě musíme znovu připomenout šestou hlavu rakouského živnostenského řádu platného pro české země v podobě, jakou jí dala zejména tzv. dělnická novela, ale také zákon č. 571/1919 Sb., a šestou hlavu živnostenského zákona č. 259/1924 Sb. pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, devátou hlavu obecného horního zákona spolu se zákonem č. 107/1912 ř. z. a č. 262/1921 Sb. pro české země a obdobná ustanovení zákona č. 24/1928 Sb. pro východní část republiky. Z dalších je třeba jmenovat zákon o obchodních pomocnících č. 20/1910 ř. z. (a jemu odpovídající ustanovení šestého dílu uherského obchodního zákoníka č. XXXVII/1875) a později vydaný zákon č. 154/1934 Sb., o pracovním poměru soukromých úředníků a jiných zaměstnanců v obdobném postavení (zákon o soukromých úřednících).

⁵⁸⁴ Vládní návrh I. zákona o závodních a revírních radách při hornictví a II. zákona, jímž se ustanovují hornické rozhodčí soudy. Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk č. 1553.

⁵⁸⁵ Drobné odchylky přehledně shrnul Štefan LUBY v materiálu pro celostátní unifikační kongres právníků v roce 1937, publikovaném pod názvem *Nové československé občianske právo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi ve sborníku kongresových materiálů, opatřených úvodní statí Cyrila Bařinky (Ku celoštátnemu unifikačnému kongresu právnikov v Bratislave 26.–28. IX. 1937; bez bližších údajů).*

⁵⁸⁶ HANAU, P., Das Arbeitsrecht am Ende unserer Generation. In: HADDING, W. (hrsg.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*. Berlin – New York, 1991, s. 179.

⁵⁸⁷ Předpisy platné jen na Slovensku a Podkarpatské Rusi uvádíme pro úplnost, soustavnou pozornost jim věnovat nebudeme.

Z právní úpravy kolektivních smluv nelze opomenout vládní nařízení č. 141/1937 Sb., o závaznosti hromadných smluv pracovních, a v souvislosti s ním znovu nepřipomenout, že specifickým pramenem práva se staly i jednotlivé kolektivní smlouvy.

Závodní a zájmové zastoupení upravily zejména zákon č. 330/1921 Sb. ve znění vládního nařízení č. 181/1921 Sb., o závodních výborech, a prováděcí nařízení k němu č. 2/1922 Sb., zákon o závodních a revírních radách při hornictví č. 144/1920 Sb. ve znění řady pozdějších novel a zákon č. 143/1920 Sb., o účasti zaměstnanců při hornictví na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku.

Základním předpisem ochranného práva se vedle ustanovení třetí novely živnostenského řádu, doplněných a pozměněných dalšími novelami živnostenského řádu, stal zmíněný zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb. s prováděcím nařízením č. 11/1919 Sb. Opomenout nelze ani ustanovení o nedělním a svátečním klidu (zejména zákon č. 65/1925 Sb.), dovolené (zejména zákon č. 67/1925 Sb.), o práci žen a dětí (zejména v zákoně č. 420/1919 Sb.), o ochraně života a zdraví dělníků, roztržistěná v prepisech platných pro jednotlivé kategorie zaměstnanců, a o úředním pracovním dozoru (v českých zemích zejména v zákoně č. 117/1887 ř. z. a v obecném horním zákoně). Opatření proti nezaměstnanosti najdeme především v zákoně o ochraně domácího trhu práce č. 39/1928 Sb. ve znění vládního nařízení č. 82/1937 Sb., v řadě předpisů upravujících zprostředkování práce (například vládní nařízení č. 217/1936 Sb.), v zákoně č. 267/1921 Sb., zavádějícím do poskytování podpor v nezaměstnanosti tzv. gentský systém, nebo v zákoně č. 253/1937 Sb., vydaném s účinností do 31. března 1939 a obsahujícím opatření proti hromadnému propouštění zaměstnanců. Příslušnost k rozhodování pracovních sporů upravila ustanovení rakouského živnostenského řádu a uherického živnostenského zákona (rozhodčí soudy), nový zákon č. 131/1931 Sb. a další předpisy.

5.1.4.2 Pracovní smlouva a pracovní poměr

Dnes běžný pojem pracovní smlouva⁵⁸⁸ neměl v platném rakouském a československém zákonodárství konkrétní oporu, přesto se s ním čtenář dobové odborné literatury setkával poměrně často. Právní věda jej vykonstruovala k označení několika různých konkrétních smluvních typů. Jejich výčet se u jednotlivých autorů lišil a měnil se i s tím, jak se měnila platná právní úprava.

Do autoritativního *Slovníku veřejného práva československého* napsal heslo Pracovní smlouva civilista Jan Krčmář.⁵⁸⁹ Pracovní smlouvu charakterizoval jako smlouvu, „jejímž podstatným následkem právním jest povinnost k práci pro jiného“. Koresponduje to s jeho starším konstatováním, že pracovními jsou „veškeré smlouvy, jejichž předmětem jest

⁵⁸⁸ Z rakouské produkce před novelou ABGB v roce 1916 uvádíme například ADLER, E., *Der Arbeitsvertrag im Entwurfe einer Novelle zum a.b.G.B.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1908; LICHT, S., *Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung.* Brünn: Blätter für Selbstverwaltung, 1898; SCHREIBER, K., *Der Arbeitsvertrag nach heutigem österreichischem Privatrecht.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts- Buchhandlung, 1887. V německé právněhistorické literatuře speciálně o pracovní smlouvě například BECKER, M., *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus.* Frankfurt am M.: Vittorio Klostermann, 2005.

⁵⁸⁹ *Slovník veřejného práva československého.* III. Heslo: Pracovní smlouva (J. Krčmář). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 441–151. O velkém přínosu Jana Krčmáře pro zkoumání pracovněprávních otázek KOBLÍŽEK, O., Pracovní právo v díle profesora JUDr. Jana Krčmáře. In: *JUDr. Jan Krčmář. Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin.* Praha: V. Linhart, 1937, s. 61–64.

práce“.⁵⁹⁰ Na základě toho za pracovní smlouvu označil původní námezdní smlouvu upravenou v paragrafech 1151 až 1163 ABGB, dva samostatné smluvní typy, v něž se tato smlouva rozpadla po vydání novely z roku 1916, tj. smlouvu služební a smlouvu o dílo, dále zmocňovací smlouvu (smlouvu o obstarání záležitostí, mandátní smlouvu) podle XXII. hlavy druhého dílu ABGB a s výhradou, že u ní pracovní povinnost značně ustupuje do pozadí, i schovací smlouvu (smlouvu o úschově). Mezi pracovní smlouvy ovšem odmítal zařadit zprostředkovatelskou smlouvu, kterou někteří autoři považovali za specifickou smlouvu o dílo. Celkem logicky proti tomu argumentoval tím, že „*jejím právním následkem není práce pro jiného*“. Byť výslovně z okruhu pracovních smluv nevyloučil nakladatelskou smlouvu, ze zařazení zmínky o ní za „vyloučenou“ zprostředkovatelskou smlouvu i z toho, jak ji charakterizoval, lze dovodit, že ji mezi pracovní smlouvy nepočítal.⁵⁹¹ U této smlouvy, jejíž úprava původně v občanském zákoníku plynule navazovala na úpravu námezdní smlouvy a kterou nově upravil zákon č. 106/1923 Sb., totiž upozorňoval na podobnou odlišnost jako u zprostředkovatelské smlouvy, tj. na odlišnou strukturu smlouvy. U nakladatelské smlouvy sice existuje povinnost pracovat pro jiného, ale proti ní nestojí povinnost poskytnout určitou protihodnotu, nýbrž povinnost autora přenechat své dílo k vydání. Jeho argument ovšem poněkud ztrácí na síle tím, že pod pojem služební smlouvy musel, neboť to vyplývalo z nového znění § 1152 obecného občanského zákoníku, začlenit například i smlouvy tzv. volontérů, u nichž se vnitřní struktura smlouvy také podstatně lišila od klasické služební smlouvy, neboť *synallagma* tu netvořila výměna práce za mzdu. Závěr o vyloučení nakladatelské smlouvy z okruhu pracovních smluv ovšem poněkud zproblematizoval samotný J. Krčmář ve svém starším *Právu obligačním*, kde – aniž by se proti tomu sebemeně ohradil – s odvoláním na materiály spojené s přípravou třetí novely občanského zákoníku napsal, že autoři novely chtěli dát najevo, že nakladatelská smlouva „*je sice smlouvou pracovní, ale nespravuje se předpisy danými o smlouvě služební nebo o smlouvě o dílo, jsouc smlouvou sui generis*“.⁵⁹²

Po výkladech o Krčmářově vymezení ani příliš nepřekvapí, že Jaromír Sedláček⁵⁹³ chápal pracovní smlouvu poněkud jinak. Mezi pracovní smlouvy řadil vedle služební smlouvy a smlouvy o dílo právě a jen dva Krčmářem zavržené, respektive v prvním případě přinejmenším zproblematizované, smluvní typy – nakladatelskou smlouvu a zprostředkovatelskou smlouvu. Také jeho vyjádření ovšem není jednoznačné, protože pod rubrikou *Zákonem upravené typy smluv pracovních* na jedné straně konstatoval, že občanský zákoník upravuje dva typy pracovních smluv, k nimž se pojí zvláštní ustanovení o nakladatelské smlouvě, a že v soudní praxi se ještě ustálil další smluvní typ – zprostředkovatelská smlouva. Z této ne zcela jasné dikce je možné vyvodit, že nakladatelská smlouva je pracovní smlouvou *sui generis*, ale i to, že pracovní smlouvou není. Vzhledem k tomu, že se jí dále vedle služební smlouvy a smlouvy o dílo podrobně zabýval, je třeba přijmout první z možných výkladů. Do-

⁵⁹⁰ KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému. I.* Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Řada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902, s. 2.

⁵⁹¹ V dovětku ke své starší práci *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému. I.* (Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Řada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902, s. 134–135) napsal, že „*v nejširším smyslu ... bylo by lze mluvit o smlouvě pracovní*“, ale že se poměr vznikající na základě nakladatelské smlouvy svou podstatou od námezdních smluv liší.

⁵⁹² KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském. Právo obligační.* Praha: Spolek československých právníků „Všehrd“, 1926, s. 223.

⁵⁹³ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních.* Brno: Právník, 1926, s. 114.

dejme ještě, že v jeho textu naopak nenajdeme rozbor zprostředkovatelské smlouvy, kterou s odvoláním na soudní praxi za pracovní bez výhrad označil. Příčinu musíme hledat v jeho normativistickém nahlížení, v němž se tato smlouva, protože neměla oporu v zákoně, jednoznačně jevila jen jako specifická podoba smlouvy o dílo, případně služební smlouvy. Se jménem stejného autora – Jaromíra Sedláčka – a jeho kolegy Františka Roučka je spojen i úctyhodný a uctíváný komentář k občanskému zákoníku, kde se za pracovní smlouvy označují jen služební smlouva a smlouva o dílo. Toto úzké vymezení je ovšem dáno přímou vazbou autorových výkladů k § 1151 obecného občanského zákoníku.⁵⁹⁴

Již několikrát jsme se dotkli toho, že pro úpravu pracovní smlouvy byla v inkriminovaném období v českých zemích významná obecná úprava v občanském zákoníku, ale vedle ní též celá řada speciálních úprav pro jednotlivé kategorie pracovníků. Ustanovení občanského zákoníka o námezdní smlouvě (později o smlouvě služební) byla obecná v tom smyslu, že se dala použít při posuzování většiny pracovněprávních poměrů. Ovšem na druhé straně naprostá většina pracovněprávních poměrů se v různé míře nebo dokonce zcela opírala o ustanovení speciálních předpisů, které jim dávaly specifickou podobu. Výčet těchto předpisů je velmi dlouhý a měnil se s tím, jak přibývala potřeba samostatně upravit určité druhy práce a jak se s vývojem techniky nebo se změnou společenských poměrů rozvíjela úprava postavení některých kategorií zaměstnanců. Pokud vyjdeme z převažujícího širšího pojetí pracovního práva,⁵⁹⁵ můžeme uvést přepisy týkající se soukromých úředníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení,⁵⁹⁶ zaměstnanců peněžních ústavů,⁵⁹⁷ hospodářských a lesních zaměstnanců,⁵⁹⁸ redaktorů a zaměstnanců periodických tiskopisů,⁵⁹⁹ továrních dělníků⁶⁰⁰ a jiných živnostenských pomocníků,⁶⁰¹ horníků,⁶⁰² domáckých dělníků,⁶⁰³ dělníků pracujících na stavbách železnic a jejich pomocných zařízení,⁶⁰⁴ domovníků⁶⁰⁵ nebo čeledí.⁶⁰⁶ I když

⁵⁹⁴ Proti naší dedukci ovšem stojí konstatování autorů, že „pracovními smlouvami rozumíme smlouvu služební (*locatio conductio operarum*) a smlouvu o dílo (*locatio conductio operis*)“; srovnej ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 190.

⁵⁹⁵ Srovnej k tomu FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938. Zde je i podrobný výběr z textů předpisů vztahujících se k jednotlivým kategoriím zaměstnanců, seřazených autory zřejmě podle rozsahu práv jednotlivých skupin zaměstnanců a s tím související společenské prestiže jednotlivých povolání. Zvláštní předpisy podrobně vypočítávají i Rouček se Sedláčkem (ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 182–184). My v následujících poznámkách uvedeme jen nejdůležitější z nich.

⁵⁹⁶ Zejména zákon o soukromých zaměstnancích č. 154/1934 Sb.

⁵⁹⁷ Zejména zákon č. 239/1924 Sb., o vkladních knížkách, akciových bankách a o revizi bankovních ústavů.

⁵⁹⁸ Zejména zákon o statkových úřednících č. 9/1914 ř. z.

⁵⁹⁹ Zejména zákon o pracovním poměru redaktorů č. 189/1936 Sb.

⁶⁰⁰ Zejména živnostenský řád č. 227/1859 ř. z. a jeho dělnická novela (zákon č. 22/1885 ř. z.).

⁶⁰¹ Opět zejména živnostenský řád č. 227/1859 ř. z. a jeho dělnická novela (zákon č. 22/1885 ř. z.), dále například zákon č. 253/1937 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování továrních závodů, proti hromadnému propouštění zaměstnanců a o úpravě některých výpovědních lhůt při pracovních (služebních) poměrech zaměstnanců v těchto závodech.

⁶⁰² Zejména obecný horní zákon č. 146/1854 ř. z.

⁶⁰³ Zejména zákon č. 29/1920 Sb., o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácké práce, a prováděcí nařízení k němu (č. 628/1920 Sb.).

⁶⁰⁴ Zejména zákon č. 156/1902 ř. z., kterým se upravují pracovní poměry dělníků zaměstnaných při režijních stavbách železnic a v jejich pomocných ústavech, a prováděcí nařízení k němu č. 28/1903 ř. z.

⁶⁰⁵ Zejména zákon č. 82/1920 Sb., kterým se upravují právní poměry domovníků.

učednická smlouva nebyla klasickou pracovní smlouvou, můžeme k uvedeným speciálním úpravám přiřadit i její úpravu v živnostenském řádu.

Samotný fakt, že pracovní smlouva je smlouvou a že základní ustanovení o pracovní smlouvě byla začleněna do druhého oddílu druhého dílu rakouského občanského zákoníku, předurčuje, že její právní úprava vycházela z principu smluvní volnosti. Na začátku 19. století zákonodárce skutečně vnímal smluvní strany jako dva zcela rovnoprávné subjekty, které projevem svobodné vůle v mezích zákona vymezují vzájemná práva a povinnosti v situaci, kdy se jedna strana pro druhou za úplatu zavazuje vykonávat určitou práci („služby“). Tento liberální přístup však plně charakterizoval pracovní smlouvu jen v prvopočátcích. Rychlý početní nárůst průmyslového dělnictva jako důsledek výrazné vlny industrializace v padesátých a šedesátých letech 19. století zvýraznil faktickou nerovnost subjektů pracovní smlouvy a vynutil si modifikaci výchozí zásady smluvní volnosti ochranným zákonodárstvím.

Vznik a garance ochranného zákonodárství můžeme vnímat buď jako důsledek tlaku dělnických korporací na zlepšení postavení dělníků⁶⁰⁷ nebo jako projev odpovědné, sociálně laděné a z části úřednickým právem inspirované politiky snažící se o zachování sociálního smíru, nejspíše však jako v proporcích proměnlivý efekt obou těchto faktorů. Prioritu však nelze upřít prve uvedenému: on byl tím, co podnítilo zájem vládnoucích kruhů o sociální problematiku.

a) Obecná ustanovení občanského zákoníku

Námezdní smlouva

Všeobecný občanský zákoník rakouský pojednal o námezdní smlouvě („smlouvě o mzdu“) v paragrafech 1151 až 1563, začleněných do 26. hlavy tvořící součást druhého dílu a nazvané *O smlouvách úplatných v příčině služeb a prací*.⁶⁰⁸ Pod touto rubrikou najdeme ještě úpravu nakladatelské smlouvy („smlouvy o vydání spisu“; §§ 1164–1171), odkazující ustanovení o čelední smlouvě (§ 1172) a o „jiných úplatných smlouvách o služby“, tj. o smlouvách, kdy se poskytuje věc nebo čin za věc (§ 1173). Zákonodárcovy liberálně pojaté výklady jsou jen stručné. Občanský zákoník nejdříve komentoval Franz Zeiller,⁶⁰⁹ důkladný výklad námezdní smlouvy podal v roce 1902 Jan Krčmář.⁶¹⁰ Námezdní smlouva byla v zákoníku nahrazena služební smlouvou ještě před vznikem ČSR (1916).

Pro vznik námezdní smlouvy nepředepisoval zákonodárce žádnou konkrétní formu. Podle § 1151 vznikla, když se někdo za mzdu vyplácenou v penězích zavázal poskytovat určité služby nebo zhotovit dílo. Byla tedy smlouvou konsensuální, přičemž součástí dohody stran

⁶⁰⁶ Zejména čelední řády pro Čechy (bez Prahy) č. 11/1866 č. z. z., pro Prahu č. 42/1857 č. z. z., pro Moravu č. 53/1886 m. m. z. z. a pro Slezsko č. 12/1867 sl. z. z.

⁶⁰⁷ Podle – nejen v tomto ohledu – radikálního Františka Poláka sice „nové odvětví právní vědy, jež jedni nazývají pracovním právem, má svůj vznik v třídním boji dělnické třídy proti buržoazii; bez boje dělníků proti dnešnímu hospodářskému a sociálnímu systému nebylo by práv dělníků, jež tvoří obsah nového jich práva“. Srovnej POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931, s. 20.

⁶⁰⁸ *Obecný občanský zákoník rakouský*. Vídeň: Z c. k. tiskárny dvorské a státní, 1904. Níže uvedené české překlady jsou převzaty z této publikace.

⁶⁰⁹ ZEILLER, F., *Kommentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*. III., Wien – Triest: Geistingers Verlagsbuchhandlung, 1812.

⁶¹⁰ KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému*. I. Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Řada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902.

nutně nemuselo být sjednání výše mzdy (platu). Pokud si strany výši mzdy předem neujednaly nebo nebyla stanovena přímo zákonem,⁶¹¹ měla se vyplatit přiměřená mzda. V případě sporu ji určil soud. Když někdo tvrdil, že nesjednal námezdní smlouvu, ale bezplatné poskytnutí služeb či zhotovení díla, musel to dokázat. Právní věda se lišila v pohledu na pracovní smlouvu, v níž si strany nesjednaly mzdu, ale platbu ve věcech nebo službách (§ 1173). Podle některých se nejednalo o námezdní smlouvu, nýbrž o nepojmenovanou smlouvu, na niž se ustanovení o námezdní smlouvě přiměřeně vztahovala. Jan Krčmář byl však přesvědčen, že takováto smlouva je „pravou, skutečnou smlouvou námezdní“,⁶¹² a tedy že mzda v penězích není podstatnou náležitostí námezdní smlouvy.

Subjekty námezdní smlouvy občanský zákoník nijak nespecifikoval. Námezdní smlouvu proto původně mohl uzavřít každý, kdo byl schopen uzavírat smlouvy. Platilo tedy pouze vymezení § 865 ABGB, podle něž se nemohly zavazovat osoby mladší sedmi let a duševně nemocní (dikcí § 21 ABGB „zuřiví, šílení a blbí“). Tyto osoby proto nemohly uzavřít ani námezdní smlouvu. Ti, kdo žili pod otcovskou, poručnickou nebo opatrovnickou mocí, mohli námezdní smlouvu uzavřít jen se souhlasem svého zástupce nebo soudu. Omezení správně-právního charakteru, limitující v zájmu slabší strany námezdních smluv smluvní svobodu, pak přinesly až pozdější předpisy tzv. ochranného zákonodárství, které nejdříve začaly upravovat a omezovat práci dětí v živnostenských podnicích, resp. v továrnách. První věkové omezení přinesl dekret z roku 1842, který zakazoval zaměstnávat v továrnách děti mladší 12 let a využívat k noční práci mladistvé mladší 16 let a stanovil maximální délku pracovní doby pro děti.⁶¹³

Předmětem námezdní smlouvy bylo vykonávání práce nebo zhotovení díla. Hranice mezi oběma případy nebyla vždy zcela zřetelná, což zřejmě zákonodárce přivedlo k tomu, že římskoprávní *locatio conductio operis* a *locatio conductio operarum*, které můžeme vnímat jako inspirační zdroj této úpravy, spojil v jeden smluvní typ. Protože by tato smlouva mohla být snadno zaměňována se smlouvou trhovou, zákonodárce stanovil, že o námezdní smlouvu jde tehdy, když materiál („hmotu“) ke zpracování dodal ten, kdo si pracovníka sjednal. V opačném případě tedy šlo o koupi. Toto ustanovení však platilo jen jako vodítko ve sporných případech, takže například akceptovaná objednávka obleku u krejčího⁶¹⁴ nebo ušití bot ševcem, i když řemeslníci poskytli materiál, se považovaly za námezdní smlouvu.

Obsah námezdní smlouvy specifikovaly §§ 1153–1157 a zákonodárce se v nich soustředil na úpravu výplaty mzdy, následků nedodržení smluvních podmínek a náhodné škody na materiálu nebo samotném díle, tedy otázek, které se vztahovaly hlavně ke zhotovení díla a již méně k vykonání práce. Mzda se měla zásadně vyplácet po vykonané práci (po zhotovení díla) a nárok na ni zpravidla směřoval proti tomu, kdo smlouvu sjednal.⁶¹⁵ Pokud se však práce konala nebo dílo zhotovovalo v jistých časových intervalech, případně pokud zhotovitel při ní měl určité výdaje, bylo možné žádat část mzdy nebo náhradu výdajů již v průběhu výkonu práce nebo před dohotovením díla. V případě podstatných vad zadaného díla a vad odporujících výslovné dohodě mohl ten, kdo si dílo objednal, od smlouvy odstoupit. V případě

⁶¹¹ Tak tomu bylo například při určitých úkonech advokátů, notářů, soudních znalců, sensálů a d.

⁶¹² KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému*. I. Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Řada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902, s. 7.

⁶¹³ HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1959, s. 67.

⁶¹⁴ Rozh. ze dne 5. listopadu 1879, sb. č. 8693.

⁶¹⁵ Výjimkou byly situace, když někdo jednal jménem třetí osoby, nebo když šlo o služby ve prospěch třetí osoby.

jiných vad, nebo pokud od smlouvy odstoupit nechtěl, mohl žádat odstranění vad nebo náhradu škody a za tím účelem si mohl zadržet i přiměřenou část mzdy.⁶¹⁶ Pokud byl jako podmínka výslovně sjednán termín odevzdání díla a nebyl dodržen, nebo také, i když to zákonodárce výslovně neuváděl, pokud nedodržený termín odevzdání vyplýval z účelu smlouvy,⁶¹⁷ nemusel zadavatel dílo přijmout a mohl žádat náhradu škody. Zadavateli vznikala povinnost k náhradě škody při prodlení se zaplacením mzdy. Přiměřenou náhradu musel poskytnout také tehdy, když svou vinou nebo náhodou, za niž nesl odpovědnost, znemožnil provedení sjednané služby nebo práce nebo jinak způsobil druhé straně škodu. Za náhodné zkažení materiálu ke zhotovení díla nebo samotného díla odpovídal vlastník. Když však dodal materiál, který nevyhovoval, a zpracovatel jej na to neupozornil, odpovídal za škodu zpracovatel.

Právní poměr vzniklý z námezdní smlouvy zanikal uplynutím sjednaného času nebo zhotovením díla a bez řádné příčiny nebylo možné se práce vzdát ani z ní druhou stranu propustit. Platilo to i v případě sjednání smlouvy na určitou zkušební dobu. Shodnou vůlí stran, i když byla projevena jen konkludentními úkony, mohl skončit kdykoliv, naopak zrušení námezdní smlouvy soudem nepřicházelo v úvahu. Pokud se práce přerušila, strany neodpovídaly za náhodu, ale jen za případné zavinění. Pracovník mohl práci svěčit jiné osobě jen v naléhavých případech, přičemž odpovídal za vhodnou volbu svého náhradníka. Když strany sjednaly námezdní smlouvu se zřetelem na určité speciální schopnosti pracovníka, rušila se jeho smrtí. Dědicové mohli žádat pouze náhradu mzdy za již vykonanou práci a náhradu za použitelný materiál.⁶¹⁸

Podle § 1163, jehož obsah v později novelizované úpravě nenajdeme, se ustanovení o námezdní smlouvě měla použít, pokud neexistovala zvláštní úprava, také pro právní zástupce („*právní přátele*“), lékaře a ranhojiče, faktory, provizory (zástupce na provizi), umělce, dodavatele věcí a jiné osoby, „*ježto sobě za svoje přičinění výslovně nebo mlčky nějakého platu, mzdy neb jiné odměny vyžádali*“. Jan Krčmář jistě nebyl jediný, komu se ve spojení s ním vybavila reminiscence s římskoprávními *artes liberales*.⁶¹⁹

Služební smlouva

Dvacátou šestou hlavu ABGB, z něž se v roce 1918 stal československý obecný občanský zákoník platný v českých zemích, zásadním způsobem změnila třetí novela obsažená v zákoně č. 69/1916 ř. z. Dala jí nový název *O smlouvách o služební výkony* a ustanovení o námezdní smlouvě nahradila úpravou dvou samostatných, ale obsahově blízkých smluvních typů – služební smlouvy a smlouvy o dílo.

Pro nás je zajímavá především první z nich, tedy služební smlouva. Podstatně změněné ekonomické poměry způsobily, že zatímco větší část původních ustanovení XXVI. hlavy občanského zákoníku byla použitelná především pro poměry odpovídající smlouvě *locatio conductio operis*, tedy smlouvě o dílo (vady materiálu a díla, náhodná škoda na materiálu a díle,

⁶¹⁶ Jinak však s výplatou mzdy za převzaté dílo nesměl otálet, i když mu vytýkal vady (rozh. ze dne 27. června 1878, sb. č. 7047).

⁶¹⁷ K tomu například rozh. ze dne 5. listopadu 1879, sb. č. 8693.

⁶¹⁸ Ustanovení o náhradě za použitý materiál zdánlivě nekoresponduje s § 1158, podle něž v případě, že materiál dodává zpracovatel, nejde i o námezdní smlouvu, ale o koupi. Ale jak jsme již uvedli, ustanovení § 1158 není klasickým diferenciačním kritériem, ale jen vodítkem pro sporné situace.

⁶¹⁹ KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském. Právo obligační*. Praha: Spolek československých právníků „Všehrad“, 1926, s. 210.

termín jeho odevzdání), v nové podobě XXVI. hlavy zákonodárce daleko precizněji propočítával právě služební smlouvu (*locatio conductio operarum*).

Nové znění úvodních dvou paragrafů (§§ 1151 a 1152) se vztahovalo na oba smluvní typy. V prvním z nich zákonodárce obě smlouvy charakterizoval, respektive – vzhledem k původně společné úpravě – vzájemně odlišil. Stanovil, že „*zaváže-li se někdo jinému konati po určitou dobu služby, vznikne služební smlouva*“ a dále že „*převezme-li někdo závazek zhotoviti nějaké dílo za plat, vznikne smlouva o dílo*“.⁶²⁰ U služební smlouvy právní věda zdůrazňovala závislost zaměstnance na zaměstnavateli a nesamostatnost zaměstnancovy práce. Například Jan Krčmář napsal, že „*je to smlouva, kterou pracovník vstupuje v poměr odvislosti k protistraně a tedy smlouva o práci juridicky nesamostatnou*“.⁶²¹ A v Sedláčkově a Roučkově komentáři se – jasně rozpoznatelným rukopisem Františka Roučka – uvádí, že „*při smlouvě služební jde o práci nesamostatnou (jde tedy o ‚slib práce‘, tj. slib dáti pracovní síly do dispozice zaměstnavatelovy, jde o ‚dělati‘)*“.⁶²² Jeho autoři však zároveň poněkud nepřesně, ale v jádru správně konstatovali, že „*každý z obou pojmů má obsáhnouti velmi široký obor služebních [lépe „pracovních“ – vložil L. V.] smluv a vzrůstem těchto obvodů došlo se k takovým abstrakcím, že jest velmi obtížno rozhodnouti, kdy jde o smlouvu jednu a kdy o druhou, a přece jejich rozlišování je důležité*“.⁶²³

Ve druhé větě § 1151 zákonodárce doplnil, že pokud je s konáním služeb nebo zhotovením díla spojeno obstarání věci (jednatelství), má se příslušný kontrakt posuzovat i se zřetelem na ustanovení o zmocňovací smlouvě, charakterizované v § 1002⁶²⁴ a podrobněji upravené v následujících paragrafech.

Podobně jako u dřívější úpravy námezdní smlouvy šlo o smlouvy konsensuální, protože k jejich vzniku postačovala dohoda stran. Pro vznik služební smlouvy a smlouvy o dílo ne-

⁶²⁰ České překlady německého zákonného textu na tomto místě i v dalších pasážích jsou převzaty z komentáře ROUČEK, F., *Československý zákoník občanský a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 2. vydání, Praha: Čs. Kompas, 1932. Jen pro demonstraci toho, že se české překlady recipovaných předpisů lišily, upozorňuji, že například Jaromír Sedláček ve svém Obligačním právu (SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 112) přeložil charakteristiku služební smlouvy poněkud jinak: „*Zaváže-li se někdo na nějaký čas druhému konati služby, vznikne služební smlouva*“. Podobnou definici ovšem s jiným slovosledem použili autoři komentáře VESELÝ, V. – KAVALÍR, J. – PIVOŇKOVÁ, M., *Obecný občanský zákoník a souviselé zákony (podle stavu ke dni 1. února 1947)*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 352, v němž zní takto: „*Zaváže-li se někdo konati někomu jinému služby po nějaký čas, vznikne smlouva služební*“. O tomto případě to neplatí, ale je zřejmé, že různé překlady ustanovení ABGB nebo jiných předpisů, které neměly oficiální českou podobu, mohly být zdrojem nedorozumění, proto se v pochybnostech sahalo k původnímu německému znění.

⁶²¹ KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském. Právo obligační*. Praha: Spolek československých právníků „Všehrd“, 1926, s. 211.

⁶²² ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 190–191. Judikatura k rozlišení obou smluv je uvedena tamtéž, s. 203–205. Vedle již uvedených prací se o judikaturu výrazně opírá také zcela prakticky zaměřená práce HANTÁK, J., *O poměru pracovním. Podrobný výklad všech platných ustanovení občanského zákona a živnostenského řádu týkající se pracovního (námezdního) poměru* (Praha: Tiskové podniky Ústředního Svazu Československých průmyslníků, 1923). Ač autor hned v první větě Předmluvy ubezpečuje, že: „*Kniha tato nesměřuje proti dělnictvu*“, výběr judikatury nezapře, pro koho je především určena.

⁶²³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 190.

⁶²⁴ V hojně používaném Roučkově komentáři je místo tohoto ustanovení omylem uveden § 1102; (ROUČEK, F., *Československý zákoník občanský a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 2. vydání, Praha: Čs. Kompas, 1932, 1113).

byla předepsána pevná forma (některé speciální předpisy ovšem pro služební smlouvu vyžadovaly písemnost)^a pro služební smlouvu ani doba, po kterou mají být služby poskytovány. Byť to nebylo v ustanoveních ABGB (a ani v dalších předpisech) *expresis verbis* vyjádřeno, považovalo se za nezbytné sjednat alespoň druh prací, k jejichž konání se zaměstnanec zavazoval. Esenciální náležitostí těchto smluvních typů nebyla podobně jako u námezdní smlouvy dohoda o výši platu (mzdy). Pokud si strany výslovně nevymínily bezplatnost nebo výše platu neplynula ze zákona, považoval se za dohodnutý přiměřený plat. Z tohoto nově formulovaného ustanovení § 1152 nepřímo plyne, že úpravu obsaženou ve XXVI. hlavě zákoníka bylo možné vztáhnout i na bezplatné služební smlouvy. Jak upozornil Jaromír Sedláček,⁶²⁵ zákonodárce při tom myslel především na učňovské smlouvy a na zaměstnávání tzv. volontérů (dodejme, že také na pracovní poměry mezi příbuznými), ovšem v obou těchto případech je bezplatnost sporná. Učni ani volontéři sice za svou práci plat nedostávali, ale protihodnotou jejich práce bylo v prvním případě učení určité profesi a u volontérů zase získávání nových a později zpravidla dobře zúročitelných zkušeností.

Občanský zákoník neobsahoval ustanovení o místu výkonu práce, protože v době vzniku jeho ustanovení se jevilo jako samozřejmost vyplývající se sjednaného druhu práce. S dalším rozvojem průmyslové výroby, zejména se vznikem mnoha podniků s více filiálkami, se však přemísťování pracovníků na jiná pracoviště stalo aktuálním záležitostí, proto se z pohledu zaměstnanců ukazovalo jako žádoucí, pamatovat v pracovní smlouvě na vymezení místa výkonu práce.

Významnou a brzy dále rozšiřovanou novinkou úpravy služební smlouvy bylo, že některá ustanovení dostala relativně donucovací povahu, to znamená, že strany nemohly v pracovní smlouvě vyloučit ani změnit jejich obsah v neprospěch zaměstnanců. Jako *relativně* donucující (jednostranné nebo též relativní *ius cogens*⁶²⁶) se označovala právě proto, že se dotýkala jen případného omezení práv zaměstnanců. Postavení zaměstnanců proto nesmělo být na základě dohody smluvních stran zhoršeno například nepravdělnou výplatou platu, špatnými pracovními, případně životními podmínkami či nepřiznáním jistého příjmu po dobu nemoci nebo v běhu výpovědní doby. Zákonodárce tímto omezením smluvní svobody předcházal celkem běžným snahám vnucovat zaměstnancům nevýhodnou podobu služební smlouvy. Proto také odchylná smluvní úprava, pokud práva zaměstnance dále rozšiřovala, zůstávala v platnosti. Jinak řečeno, příslušná ustanovení stanovila jisté minimum práv zaměstnanců, které muselo být v každém jednotlivém směru dodrženo (takže nedodržení v jednom směru, například vzdání se nároku na zabezpečení pro případ nemoci, nemohlo být vyváženo výhodou v jiném směru, například slibem vyšší mzdy).

Původní výčet donucovacích ustanovení krátce po vzniku republiky československý parlament rozšířil⁶²⁷ a my budeme v následujícím výkladu vycházet z tohoto nového stavu.

⁶²⁵ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 114.

⁶²⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: V. Linhart, 1937, s. 319.

⁶²⁷ V roce 1921 zákonodárce v návaznosti na zákon č. 155 Sb., kterým se mění ustanovení §u 1154 b) obč. zákoníka, zákonem č. 497 Sb., kterým se mění ustanovení § 1164 obč. zákoníka, původní výčet rozšířil o § 1155. Po této změně měla donucovací charakter ustanovení paragrafů 1154, odst. 3, 1154b), 1155, 1156-1159b), 1160, 1162–1163. Zákonodárci se do prvního zákona vloudila chyba, protože ve výčtu kogentních ustanovení místo § 1160 uváděl § 1160a), který v zákoně vůbec nebyl.

Ve vymezení subjektů služební smlouvy se oproti dřívější době nic podstatného nezměnilo. Stále ji tedy mohl uzavřít v zásadě každý, kdo byl způsobilý uzavírat smlouvy. Oproti stavu před rokem 1916 se však dále omezila možnost zaměstnávat děti a další omezení platila pro zaměstnávání mladistvých. Novou úpravu práce dětí obsahoval zákon č. 420/1920 Sb., který dětskou práci v zásadě zakazoval, přesněji řečeno zakazoval pravidelnou práci dětí do dokončeného desátého roku věku a v omezené míře povoloval práci dětí ve věku jedenácti až čtrnácti let.

Předmět služební smlouvy byl oproti námezdní smlouvě zúžen jen na konání služeb. Pojem služby se chápal široce a zahrnoval činnosti fyzické i duševní, faktické i právní, případně „vyšší“ a jiné. Jaromír Sedláček jako službu označil „*jakýkoliv výkon, který má pro druhou smluvní stranu majetkovou hodnotu*“.⁶²⁸ Jan Krčmář se o definici nepokoušel, ale uváděl, že předmětem služební smlouvy je práce nejrozmanitějšího druhu (zatímco předmětem smlouvy o dílo je výsledek práce).

V novele použitý pojem „vyšší služby“, známý již živnostenským předpisům, zákonodárce nespécifikoval. Podle judikatury bylo možné nižší (obyčejné, běžné) služby vykonávat bez jakékoliv kvalifikace, zatímco vyšší služby „*vyžadují jistou kvalifikaci již svojí povahou, a předpokládají tedy zvláštní předběžné vzdělání, zkoušky apod., které činí tu kterou osobu způsobilou, aby v jistém oboru samostatně pracovala, kterážto práce se zpravidla jeví v duševní činnosti a námaze*“.⁶²⁹ Podobně, ale názorněji, napsal Jaromír Sedláček, že „*hranice mezi vyšší a nižší službou je velmi plynulá*“ a že „*staví se zde činnost duševní proti činnosti manuální, dozorčí proti výkonné službě, činnost organisátorská proti pouhému provádění služebních pokynů, činnost, k níž je zapotřebí odborné kvalifikace, proti službě neodborné*“.⁶³⁰ Záleželo na tom, zda šlo o služby vykonávané v daném podniku většinou zaměstnanců nebo o služby vyžadující vyšší kvalifikaci, přičemž „*správný úsudek nelze získati pouze z údajů o odborné kvalifikaci příslušné osoby, o způsobu, jak bere plat, a o jejím titulu; takový úsudek lze si získati jen tehdy, je-li přesně zjištěno, jakým způsobem byl zaměstnanec v podniku skutečně zaměstnán, nebo jaké vedlejší výkony mimo jeho hlavní zaměstnání byly na něm požadovány, ...*“.⁶³¹

Zaměstnanec byl povinen vykonávat smluvené služby osobně, pokud ze smlouvy nebo z okolností neplynulo nic jiného. Se stejnou výminkou platilo, že nárok na služby není převoditelný (§ 1153). Podobně jako výše platu nemusel být konkrétně sjednán ani způsob a rozsah služeb a zákonodárce v takovém případě ukládal povinnost konat služby přiměřené okolnostem. Rozsah služeb ovšem omezovalo tzv. ochranné zákonodárství.

Ještě více než u námezdní smlouvy věnoval zákonodárce pozornost otázkám spojeným se mzdou. V samotném stanovení mzdy měly strany volnost a mohly ujednat časovou nebo akordní (úkolovou, kusovou) mzdu, případně za jistých podmínek i mzdu stanovenou podí-

⁶²⁸ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 116.

⁶²⁹ Sb. n. s. 1315/1921.

⁶³⁰ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 134.

⁶³¹ K „vyšším službám“ srovnej například CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce*. Praha: nakl. neuveden, 1947, s. 49–52.

lem na zisku.⁶³² Jako u námezdní smlouvy se předpokládalo zaplacení platu po vykonání služeb (§ 1154). Jiný způsob výplaty ovšem mohl vyplývat ze zvyklostí vázících se k jednotlivým druhům služeb, nebo mohl být výslovně smluven. Plat vyměřený podle měsíců nebo kratších období se vyplácel na konci každého takového období, plat vyměřený na delší dobu koncem každého kalendářního měsíce.⁶³³ Plat, počítaný podle hodin, kusů nebo jednotlivých úkonů, se vyplácel koncem každého kalendářního týdne, avšak když se jednalo o tzv. vyšší služby, koncem každého kalendářního měsíce. Hodnotila-li se něčí práce podle kusů nebo jednotlivých úkonů, mohl zaměstnanec žádat o zálohu přiměřenou vykonaným službám nebo odvedeným výkonům (§ 1154a)/.

Ve všech dalších otázkách, týkajících se obsahu služební smlouvy (nároku na mzdu, případného potřebného ošetření, lékařské pomoci a léků, péče o život a zdraví a důstojných pracovních a případně i životních podmínek zaměstnance) a skončení služebního poměru výpovědi nebo předčasně, byla smluvní volnost stran omezena, neboť podle § 1164 se jednalo o ustanovení relativně donucující.

Mzda byla splatná nejpozději skončením služebního poměru (§ 1154, odst. 3)/. Podle nové dikce⁶³⁴ ustanovení § 1154 b), pokud ovšem kolektivní smlouva nebo služební řád nestanovily pro zaměstnance příznivější podmínky, náležel zaměstnanci po čtrnáctidenním zaměstnání nárok na nejvýše týdenní mzdu i tehdy, když nemohl vykonávat práci nebo službu z důležitého důvodu týkajícího se jeho osoby, pokud ovšem tento stav nezpůsobil úmyslně nebo hrubou nedbalostí. „Zaměstnáním“ se ve smyslu tohoto ustanovení nemyslel skutečný výkon služby, ale doba trvání služebního poměru.⁶³⁵ Zaměstnanci, který onemocněl nebo utrpěl úraz, a proto nemohl vykonávat práci nebo službu, místo toho příslušelo až v třetím a čtvrtém týdnu po 10 % jeho mzdy. V pátém a šestém týdnu pak dostával po 20 % a v následujících dvou týdnech po 30 % ze mzdy. Na tyto požitky měl nárok i tehdy, byl-li podle § 82 písm. h) propuštěn proto, že jeho nezaviněná nezpůsobilost pracovat trvala čtyři týdny.⁶³⁶

Zákonodárce zdokonalil ustanovení § 1155, které stanovilo, že zaměstnavatel musel poskytnout přiměřenou náhradu také tehdy, když i nezaviněně⁶³⁷ okolnostmi, které nastaly na jeho straně, znemožnil provedení sjednané služby. Zákon výslovně uváděl, že zaměstnanci přísluší i přiměřená náhrada za ztrátu času. Na druhé straně stanovil, že si zaměstnanec v takovém případě musel započítat, co ušetřil, když ke službám nedošlo, nebo co si jinde vydělal, případně co úmyslně zanedbal vydělat.

⁶³² Jak upozornil J. SEDLÁČEK, kdyby v tomto posledním případě bylo na vůli dotyčného, zda bude poskytovat stanovené služby, a kdyby mohl spolurozhodovat i o způsobu a prostředcích dosažení stanoveného cíle, nejednalo by se o služební smlouvu, nýbrž o smlouvu společenskou.

⁶³³ „Podstatnou známkou denní (týdenní, měsíční) mzdy není, že se mzda vyplácí denně (týdenně, měsíčně), nýbrž záleží na tom, podle jaké časové jednotky jest mzda vyměřena“; (Sb. n. s. 6386/1926).

⁶³⁴ Ustanovení § 1154 b) se změnila v roce 1921 na základě zákona č. 155/1921 Sb., kterým se mění ustanovení šu 1154 b) obč. zákoníka. Dělničtí zástupci toto ustanovení vnímali jako újmu, kterou částečně kompenzovalo následné zařazení § 1155 mezi kogentní ustanovení.

⁶³⁵ Co rozuměti výrazem „zaměstnání v § 1154b) obč. zák.“; *Sbírka rozhodnutí živnostenských soudů*, vydávaná jako příloha Obzoru národohospodářského, sv. I., 1922, č. 27.

⁶³⁶ Propustit zaměstnance bez výpovědi po čtyřech týdnech pracovní neschopnosti umožňoval § 82, písm. h) živnostenského řádu. Uvedený důvod zrušení pracovního poměru bez výpovědi ovšem odpadl po vydání vládního nařízení č. 163/1933 Sb.

⁶³⁷ „Ustanovení šu 1155 obč. zák. ... nepředpokládá na zaměstnavatelově straně zavinění“ (Sb. n. s. 3845/1924), nebo „Předpis šu 1155 obč. zák. nepředpokládá zaměstnavatelovo zavinění.“ (Sb. n. s. 4215/1924).

Osobám přijatým do zaměstnavatelovy domácnosti, musel zaměstnavatel navíc poskytnout potřebné ošetření, lékařskou pomoc a léky, a to až po dobu čtrnácti dnů, když služební poměr trval alespoň čtrnáct dnů, a až po čtyři týdny, když služební poměr trval alespoň půl roku (§ 1156). Neplatilo to pouze tehdy, když měly služební poměr sjednán jen na dobu přechodné potřeby a ještě netrval jeden měsíc. Ošetření a lékařskou pomoc bylo možné poskytnout i v nemocnici nebo u třetí osoby, a když to povaha nemoci vyžadovala, mohl zaměstnanec nemocniční ošetření žádat. Tyto povinnosti ovšem zaměstnavatele nezatěžovaly, pokud zaměstnanec stejná plnění dostával z pojištění. A jelikož počet osob podléhajících nemocenskému pojištění postupem času narůstal, význam ustanovení § 1156 úměrně tomu klesal. Hotové výdaje za lékařskou pomoc, nutné léky i ošetření v nemocnici nebo u třetích osob mohl zaměstnavatel započítat do peněžitých platů, které přísluší zaměstnanci po dobu jeho nemoci. To, co zaměstnanec dostával z veřejného pojištění, bylo možné započítat jen do výše, která odpovídala poměru zaměstnavatelova příspěvku k celému pojistnému.

Novela řešila též situaci, když zaměstnanci končil služební poměr v době, kdy mu náležely nároky na náhradu platu podle § 1154b) a na ošetření, lékařskou péči a nutné léky (§ 1156). Skončením služebního poměru uplynutím doby, dřívější výpovědi nebo propuštěním z jiného důvodu, než byla zaměstnancova nemoc nebo jiná důležitá příčina na jeho straně, zanikaly tyto jeho nároky. Byl-li však propuštěn proto, že nemohl vykonávat práci nebo službu, nebo když dostal výpověď v době, kdy tato nemožnost trvala, jeho nároky zůstaly zachovány.

Zákonodárce do občanského zákoníku nově zakomponoval povinnou péči zaměstnavatele o život a zdraví a důstojné pracovní a případně i životní podmínky zaměstnanců (§ 1157). Za tím účelem, pokud to bylo podle povahy služebních úkonů možné, byl zaměstnavatel povinen náležitě upravit služební úkony a pečovat o místnosti a nářadí, které opatřil nebo měl opatřit, a to i když pro to neexistovaly zvláštní předpisy. Zákon tedy nepožadoval absolutní zabezpečení zaměstnanců proti jakémukoliv nebezpečí, ale jen provedení opatření, „*jež lze na zaměstnavateli rozumně podle zkušenosti denního života žádati*“, přičemž „*zaměstnavatel ručí za jejich nedostatek jen, když jej zavinil*“.⁶³⁸ Podnikatel ručil za nemoc dělníka, když nastala nedbáním opatření předepsaných k ochraně dělníků, ovšem spoluvinu nesl i dělník, pokud nenaléhal na dodržení těchto opatření.⁶³⁹ Podle druhého odstavce § 1157 byl zaměstnavatel zaměstnancům přijatým do domácnosti povinný zařídit místnost k obývání a spaní, stravu a dobu práce i odpočinku s ohledem na zdraví, mravnost a náboženství zaměstnance.

Na úpravu v občanském zákoníku navázala ustanovení dalších předpisů. Další ustanovení obsahoval horní řád z roku 1854 nebo zákon o soukromých zaměstnancích č. 154/1934 Sb. Péči o život a zdraví zaměstnanců ukládal zaměstnavatelům v § 74 také živnostenský řád ve znění pozdějších novel. Na základě tohoto ustanovení ministr obchodu vydal nařízení o ochraně života a zdraví dělníků (nařízení ze dne 23. listopadu 1905, č. 176 ř. z.), na které v době první republiky navázaly novější úpravy (k tomu blíže u živnostenské pracovní smlouvy).

Podobně jako dřívější poměr vznikající z námezdní smlouvy končil služební poměr především dobou, na kterou byl sjednán (§ 1158), a mohl kdykoliv skončit projevem shodné vůle stran. Služební poměr na zkoušku nebo na dobu přechodné potřeby mohl být v prvních

⁶³⁸ Sb. n. s. 14 231/1935.

⁶³⁹ Sb. n. s. 14 076/1935.

dvou měsících rozvázán kdykoliv. Přijetí na zkoušku muselo být ujednáno, a zda se zaměstnanec ve zkušební době osvědčil, se ponechávalo na uvážení zaměstnavatele.⁶⁴⁰ Služební poměr „na dobu života nějaké osoby“ nebo na dobu delší pěti let mohl zaměstnanec po uplynutí pěti let rozvázat výpovědí s šestiměsíční výpovědní lhůtou. Pro výpověď nebyla předepsána žádná zvláštní forma.

Když byl služební poměr sjednán nebo se v něm pokračovalo tak, že jeho trvání nebylo určeno, mohl zaniknout výpovědí, přičemž výpovědní lhůty se lišily v závislosti na tom, zda předmětem služebního poměru byly nižší služby nebo služby vyššího druhu, podle způsobu a doby vyměření platu a v závislosti na době trvání služebního poměru (§§ 1159–1159c)/. Kombinací těchto faktorů vznikly následující možné situace:

- Při výkonu nižších služeb, když byl plat vyměřen podle hodin nebo dnů, kusů nebo jednotlivých výkonů a netrval ještě tři měsíce, byla výpověď přípustná den ze dne.
- Když takový poměr trval déle a představoval hlavní zaměstnancovu výdělečnou činnost, nebo když byl plat vyměřen podle týdnů, mohl služební poměr skončit ke konci kalendářního týdne.
- Když byl plat smluven podle jednotlivých kusů nebo úkonů, nemohl služební poměr skončit výpovědí dříve, než zaměstnanec dokončil výkony, které v době výpovědi již započal.
- Když byl plat vyměřen podle let nebo když předmětem byly vyšší služby a služební poměr představoval zaměstnancovu hlavní výdělečnou činnost a trval již tři měsíce, musela být výpověď alespoň čtyřtýdenní.
- A konečně pokud se nedalo použít ani jedno z předchozích řešení, bylo možné rozvázat služební poměr s alespoň čtrnáctidenní výpovědní dobou.

Výpovědní lhůta musela být pro obě strany stanovena stejně. Pokud to konkrétní smlouva nerespektovala, platila pro obě strany lhůta delší. Nepřípustná protiprávní výpověď byla neúčinná. F. Rouček a J. Sedláček ji demonstrovali na příkladu podání výpovědi po roce trvání pracovního poměru, který strany sjednaly na dobu tří let. Pokud protiprávnost spočívala jen v nedodržení výpovědní lhůty, šlo též o protiprávní výpověď, ovšem situace se posuzovala tak, jako by výpověď byla dána v nejbližším přípustném termínu a s předepsanou výpovědní lhůtou.⁶⁴¹

V souvislosti s výpovědí judikatura rakouských a československých soudů řešila především nuance formy a obsahu výpovědi, běhu výpovědních lhůt a účinků výpovědi. Vyplývalo z ní například, že výpověď bylo možné dát ústně, písemně i zprostředkovaně poslem, že výpověď byla přípustná i po dobu zaměstnancovy nemoci, že výpovědí není prohlášení zaměstnavatele vůči zaměstnanci, aby se poohlédl po jiném místě, že ústní výpověď daná hromadně všem dělníkům byla účinná jen vůči přítomným nebo že při písemné výpovědi se za výpo-

⁶⁴⁰ „Byl-li kdo přijat do služeb na zkoušku a provisorně s výhradou propuštění, kdyby nevyhověl, dáno jest úplně do uvážení zaměstnavatele, zda uzná zkoušku za vyhovující.“ (Sb. n. s. 4853/1925).

⁶⁴¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl V.* Praha: V. Linhart, 1937, s. 280.

vědní den považuje den doručení, pokud z obsahu výpovědi není zřejmé, že je to den pozdější.⁶⁴²

Aby si mohl zaměstnanec ve výpovědi hledat novou službu, zákonodárce stanovil, že – pokud byl přijat do zaměstnavatelovy domácnosti nebo když mu služební poměr bránil hledat si novou službu – mu má zaměstnavatel po výpovědi na žádost poskytnout přiměřený volný čas, aniž by mu zmenšil jeho plat (§ 1160).

Občanský zákoník ovšem umožňoval zrušit služební poměr také předčasně, to znamená v případech, že byl smluven na určitou dobu, před jejím uplynutím, v ostatních případech bez výpovědi. Předčasné zrušení služebního poměru bylo možné „z důležitých příčin“ (§ 1162), které však zákonodárce nijak nespecifikoval. Jistou orientační oporou praxi pro výklad tohoto neurčitého pojmu mohla být ustanovení speciálních předpisů, které příklady důležitých příčin uváděly.⁶⁴³ Takovéto důležité příčiny si strany také mohly výslovně včlenit přímo do služební smlouvy. Jelikož však příslušné ustanovení zákoníku bylo donucovací, mohly je uvést pouze v demonstrativním výčtu a soudnímu přezkoumání podléhalo, zda nepřípustně neomezují práva zaměstnance.

K ustanovení občanského zákoníku o předčasném zrušení služebního poměru z důležitých příčin pochopitelně brzy vznikla bohatá judikatura, řešící obecnější otázky i konkrétní situace. Za důležité příčiny umožňující zrušit pracovní poměr bylo podle ní možné považovat například urážku spoluzaměstnance, i když ji uražený prominul, prozrazení obchodního tajemství, krádež zaměstnavatelova majetku, ale také nepravdivé obvinění z krádeže zaměstnavatelem nebo zlé nakládání ze strany dílovedoucího.⁶⁴⁴

Pokud jde o právní vědu, Jan Krčmář se ve své učebnici omezil na konstatování, že důležité příčiny nejsou v zákoníku uvedeny ani demonstrativně (a sám uvedl, že důležitou příčinou by mohlo být, že zaměstnanec nekoná sjednané služby *dobře*).⁶⁴⁵ Naopak Jaromír Sedláček se pokusil důležitou příčinu charakterizovat. Podle něj ji představovala „*taková událost, po níž podle panujících hospodářských, mravních, společenských atd. názorů není slušno žádati na jedné nebo druhé straně, aby ve služebním poměru pokračovala*“.⁶⁴⁶

V navazujících paragrafech (§§ 1162a) – 1162d/) novela upravovala následky předčasného ukončení služebního poměru. Pokud jej bez důležitého důvodu předčasně ukončil zaměstna-

⁶⁴² K tomu například FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938, s. 103–107 nebo KOTEK, J., *Příručka pracovního práva*. Praha: Československý Kompas, 1932, s. 53–57.

⁶⁴³ Například podle § 26 zákona č. 20/1910 ř. z., o obchodních pomocnících, se za důležitý důvod opravňující zaměstnance k předčasnému vystoupení ze služby v demonstrativním výčtu považovala: a) zaměstnancova neschopnost pokračovat ve výkonu služby nebo neschopnost nepokračovat v něm bez újmy na svém zdraví nebo mravnosti; b) neslušné zkrácení nebo zadržování platu nebo poskytování nedostatečné stravy nebo nezdravého bydlení nebo porušení jiného podstatného ustanovení smlouvy; c) zaměstnavatelovo odmítání splnit zákonné povinnosti k ochraně života, zdraví nebo mravnosti zaměstnance; d) násilnosti, porušení mravnosti nebo závažné urážky na cti zaměstnance nebo příslušníků jeho rodiny nebo neposkytnutí ochrany před takovými jednáními ze strany jiných zaměstnanců nebo příslušníků zaměstnavatelovy rodiny. Následující paragraf opět v demonstrativním výčtu uváděl šest důležitých důvodů opravňujících zaměstnavatele propustit svého zaměstnance.

⁶⁴⁴ K tomu FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938, s. 110–112.

⁶⁴⁵ KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském. Právo obligační*. Praha: Spolek československých právníků „Všehrd“, 1926, s. 212.

⁶⁴⁶ SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 130.

nec, mohl zaměstnavatel žádat, aby se do služby vrátil, a kromě toho se domáhat náhrady škody, nebo mohl požadovat jen náhradu škody pro nesplnění smlouvy. K náhradě škody pro nesplnění smlouvy byl zaměstnanec zavázán i tehdy, když byl pro své zavinění předčasně propuštěn. Nárok na poměrnou část platu za vykonané práce, za něž ještě nebyl plat splatný, měl jen tehdy, když pro zaměstnavatele předčasným přerušením služebního poměru zcela nebo z velké části neztratily cenu.

Když byla vina za předčasné ukončení služebního poměru na straně zaměstnavatele, tedy pokud zaměstnanec propustil bez důležitého důvodu nebo způsobil, že zaměstnanec ze služebního poměru předčasně vystoupil, náležel zaměstnanci plat i za dobu do předpokládaného skončení pracovního poměru uplynutím smlouvené doby nebo řádnou výpověď, a také nárok na náhradu případné škody. Podobně jako v situaci, kdy nezaviněně okolnosti na straně zaměstnavatele znemožnily provedení sjednané služby (§ 1155), si zaměstnanec do svých nároků musel započítat, co ušetřil, když ke službám nedošlo, nebo co si jinde vydělal nebo úmyslně zanedbal vydělat. Pokud doba, k níž se vztahovaly jeho nároky, nepřesahovala tři měsíce, mohl ihned žádat celý plat za tuto dobu bez srážky.

Nároky, které z předčasného skončení služebního poměru plynuly, bylo třeba uplatnit soudně.⁶⁴⁷ Vázaly se na prekluzivní lhůtu šesti měsíců ode dne, kdy mohly být uplatněny poprvé. Jestliže bylo možné přičíst vinu na skončení služebního poměru oběma stranám, například při vzájemné závažné urážce na cti, o výši případné náhrady soudce rozhodoval na základě volného uvážení.

Se skončením služebního poměru vznikala zaměstnavateli povinnost vydat zaměstnanci na jeho žádost písemné vysvědčení o době a způsobu služby,⁶⁴⁸ v němž nesměly být uvedeny žádné zápisy a poznámky, které by zaměstnanci ztěžovaly přijetí do nové služby (§ 1163 novelizovaného znění). Závadné vysvědčení musel zaměstnavatel na žádost nahradit novým. Jistě nepřekvapí, že vydávání vysvědčení se často stávalo příčinou soudních sporů, takže z judikatury plyne například povinnost vystříhat se poznámek naznačujících důvody zrušení služebního poměru, třeba nemocnost nebo zavinění zaměstnance, nebo nepřípustnost použití červeného inkoustu, které mělo naznačovat zaměstnancovu politickou příslušnost.⁶⁴⁹ Vysvědčení zaměstnanci sloužilo při hledání nové služby, proto o případnou náhradu škody v souvislosti s nevydáním nebo vydáním závadného vysvědčení mohl žádat jen ten, kdo se ucházel o nové zaměstnání. Zaměstnanec mohl o vydání vysvědčení žádat i v průběhu služby, ale na své útraty. Kdykoliv také mohl žádat o vydání svých starších vysvědčení, uschovaných u zaměstnavatele.

Ještě zbývá uvést, že do § 1161, který neměl donucovací charakter, zákonodárce vložil odkazovací normu, podle níž účinky konkurzu na služební poměr určoval konkurzní řád (zákon č. 337/1914 ř. z., na Slovensku a Podkarpatské Rusi zák. čl. XVII/1881, pak pro celé území státu zákon č. 64/1931 Sb.). Ustanovení konkurzního řádu upravovala jednak zrušení služebního poměru, a jednak plnění nároků ze služebního poměru v případě vyhlášení konkurzu. Plynulo z nich, že vyhlášením konkurzu se služební poměr v zásadě nezrušoval, ale

⁶⁴⁷ „Nároky podle §§ 1162a) a 1162b) obč. zák. jest uplatniti at' žalobou o plnění, nebo, pokud nejsou splatné, žalobou o určení do 6 měsíců od zrušení služebního poměru (§ 1162d) obč. zák.), jinak uhasnou.“ (Sb. n. s. 11 467/1931).

⁶⁴⁸ „Spokojí-li se s tím zaměstnanec, stačí ve vysvědčení o služebním poměru jen potvrzení o době služby, popřípadě potvrzení, kdy a jak se skončil služební poměr.“ (Sb. n. s. 15 105/1936).

⁶⁴⁹ K tomu KOTEK, J., *Příručka pracovního práva*. Praha: Československý Kompas, 1932, s. 50.

zaměstnanec jej mohl do měsíce bez výpovědi zrušit. Pokud mu konkurzní správce zrušil služební poměr před uplynutím smluvené doby, vznikl mu nárok na náhradu vzniklé škody.

b) Živnostenská pracovní smlouva a navazující ochranná opatření

Specifika této v novější době nejrozšířenější podoby pracovní smlouvy se odvíjela především od ustanovení VI. hlavy živnostenského řádu, vydaného spolu s uvozovacím patentem č. 227 ř. z. v roce 1859 a později několikrát novelizovaného (dále i živ. ř.). Do ustanovení VI. hlavy živnostenského řádu (*Gewerbliches Hilfspersonal, O pomocnictvu při živnostech*) významně zasáhla zejména tzv. dělnická novela z roku 1885, ale také pozdější novelizace živnostenského řádu z let 1907 a 1913 a speciální předpisy snažící se eliminovat nevýhodné postavení továrních dělníků a dalších živnostenských pomocníků (pomocných pracovníků) při uzavírání pracovních smluv. Podpůrně se používala také příslušná ustanovení občanského zákoníku.

Živnostenská pracovní smlouva se vztahovala na všechny pracující v pravidelném zaměstnání v živnostenských podnicích, pokud nevykonávali práce nejnižšího druhu, tedy nádenickou práci apod. /čl. V, písm. d) uv. patentu k živnostenskému řádu/, nebo naopak tzv. vyšší služby honorované měsíčním nebo ročním platem (dílovedoucí, mechanici, faktoři, účetní, pokladníci, výpravčí a d.). Toto vymezení zahrnovalo tři kategorie zaměstnanců: pomocníky⁶⁵⁰ (obchodní pomocníky,⁶⁵¹ tovaryše, sklepmistry, kočí apod.), tovární dělníky a osoby zaměstnané v živnosti v podřízených službách (ale ne nádeníky). Živnostenský řád pro ně používal označení pomocní pracovníci (živnostenští pomocníci),⁶⁵² praxe i zákony někdy označení dělníci a my si budeme vypomáhat i širším označením pracovníci nebo zaměstnanci.

Rakouské zákonodárství termíny dělník či dělnictvo zpočátku vůbec neznalo. Setkáme se s nimi až v souvislosti s rozvojem tovární výroby a tzv. ochranného zákonodárství na konci 19. století. Tak například zákon č. 21/1895 ř. z., o nedělním klidu, už běžně označoval pracující osoby, na něž se vztahuje živnostenský nebo obchodní zákon, jako „*dělnictvo*“. Podobně se ve slovníku z konce 19. století dočteme, že výraz „*dělník*“ označoval „*všeobecně osoby, vykonávající práce živnostenské za mzdu*“.⁶⁵³ Můžeme tedy říci, že tento termín nahradil starší označení „*živnostenští pomocníci*“, případně někdy používané označení „*pomocný personál živnostenský*“, a že jej lze ztotožnit i s označením „*pomocní pracovníci*“, použitým ve výše citovaném českém komentáři k živnostenskému zákonu.

Z uvedeného členění pomocných pracovníků je zřejmé, že termíny dělník a tovární dělník nebyly totožné, i když legislativa ani právní praxe nepoužívaly termíny dělník (případně po-

⁶⁵⁰ Judikatura k vymezení tohoto v zákoně nespecifikovaného pojmu in *Řád živnostenský. I. Sest. a usp.* Bohumil Štědrý, Rudolf Buchtela. Praha: Kompas, 1926, s. 375 a násl.

⁶⁵¹ Postavení této kategorie zaměstnanců v roce 1910 upravil zákon č. 20 ř. z., o obchodních pomocnících a jim na roven postavených zaměstnancích.

⁶⁵² Při porovnání novely s původní verzí živnostenského řádu zjistíme, že živnostenský řád ve své původní podobě neobsahoval obecnou charakteristiku živnostenských pomocníků, které označoval prostě *Gehilfen*, a jen vypočítával, že jimi jsou „*služebníci kupectví, tovaryši a dělníci ve fabrikách, též pomocnice, ježto jsou v stejném postavení služebním*“. V novelizované podobě zákon k uvedeným řadil i učedníky (§ 73 živ. ř.), kteří se ovšem učili svému řemeslu na základě samostatně upravené učednické smlouvy.

⁶⁵³ K tomu *Všeobecný slovník právní. I. Heslo: Dělníci*. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1896, s. 221.

mocný dělník) a tovární dělník jednotné. Uvědomit si tento rozdíl je však důležité, protože některá ustanovení platných právních předpisů (zejména o pracovní době, z části i o práci mladistvých) se vztahovala jen na tovární dělníky.

Továrními dělníky byli jen ti dělníci, kteří pracovali v továrnách (továrních živnostech). Výstižnou dobovou charakteristiku továrny podal s využitím výnosu ministerstva obchodu ze dne 18. července 1883 čís. 22037 v Katechismu živnostenského práva rakouského Tomáš Rebec: „*Za podniky po továrníku provozované sluší pokládati takové podniky živnostenské, v nichž předměty živnostenské tržby se shotovují nebo zpracovávají v uzavřených dílnách za účastenství živnostenských pomocníků mimo jich obydlí zaměstnaných, kteří co do počtu obyčejně 20 přesahují, přičemž užívá se z pravidla strojů za pomůcky a výrobního způsobu na dělbě práce založeného, a při nichž rozdíl od výrobních živností po řemeslníku provozovaných jeví se též osobností podnikatelovou, jenž sice řídí podnik, ale pracovních výkonů ručních se nesúčastňuje, dále pak větším zdaněním, protokolováním firmy apod.*“⁶⁵⁴

Pomocnými pracovníky (dělníky) se mohly stát osoby „*bez rozdílu věku a pohlaví*“ (§ 73). Práci dětí, mladistvých a žen, jejichž zdravý vývoj zařazení do pravidelného pracovního procesu nejvíce ohrožovalo, ovšem začal v zájmu dotčených osob i v obecném zájmu regulovat už rakouský zákonodárce.

V původní podobě živnostenského řádu v dodatkových ustanoveních „*k větším živnostem průmyslním*“ (v textu též „*fabrikám*“) se zakazovalo zaměstnávat děti mladší deseti let. Děti ve věku od 10 do 12 let mohly v továrnách pracovat jen na základě listu vydaného představeným obce a obsahujícího souhlas otce nebo poručníka a směly vykonávat jen práce, „*které by jim na zdraví neškodily a nebyly jim u vzrůstu na překážku*“; (§ 86). Souhlas k práci mohly dostat pouze s podmínkou, že budou moci chodit do školy, buď řádné, nebo zřízené vlastním továrnou. Děti ve věku do 14 let mohly pracovat maximálně deset hodin a mladiství do 16 let 12 hodin, přičemž měli mít mezi prací přestávky („*dostatečné odpočínutí*“). „*Nastala-li by neobyčejná potřeba*“, mohla jim být pracovní doba prodloužena o dvě hodiny. Mladiství do 16 let zásadě nesměli pracovat v noci. Pouze při nepřetržitém provozu, jak jsme dnes zvyklí říkat, mohl zaměstnavatel získat souhlas k zaměstnávání čtrnácti- a patnáctiletých.

Dělnická novela živnostenského řádu poněkud posunula věkové hranice. Zakazovala pravidelné zaměstnávání dětí, které nedovršily 12 let věku. Za mladistvé označovala osoby ve věku od 12 do 16 let. Mladistvé ve věku do 14 let, tedy vlastně děti, umožňovala zaměstnávat v živnostech jen tehdy, když jejich práce nebyla na újmu zdraví a nepřekážela jejich tělesnému rozvoji a nebránila jim plnit školní povinnosti. Doba jejich práce nesměla přesahovat osm hodin a ministerské nařízení mělo určit, které práce nesmějí vykonávat. V továrnách mohli pracovat jen mladiství starší 14 let a mohli být s ohledem na jejich zdraví a tělesný rozvoj využíváni jen k lehčím pracím. Nesměli být zaměstnáváni v noci, pokud to ovšem ministr obchodu s ministrem vnitra po slyšení obchodních a živnostenských komor nařízením pro některé práce nepovolil.

V roce 1885 ministři nařízením č. 84 ř. z. umožnili za stanovených podmínek zaměstnávat mladistvé při kosířství, v přádelnách hedvábí a v hostinských a výčepních živnostech a zároveň vydaným nařízením č. 86 ř. z. v některých továrnách (železářských a sklářských hutích, při úpravě peří, strojní výrobě krajek, výrobě fezů, papíru a papírové kaše, v cukrova-

⁶⁵⁴ REBEC, T., *Katechismus živnostenského práva rakouského*. Praha: Hejda & Tuček, 1902, s. 23.

rech a při výrobě konzerv). Majitelé živností byli povinni vést pro potřeby živnostenských úřadů evidenci svých mladistvých zaměstnanců.

Po vzniku republiky práci mladistvých upravil zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb. a práci dětí tentýž zákon a široce pojatý zákon č. 420/1919 Sb., o práci dětí. I po vydání dělnické novely totiž zůstalo zneužívání dětské práce a práce mladistvých osob vážným sociálním problémem, ohrožujícím zdravý tělesný a duševní vývoj budoucích generací. Její ustanovení se především nevztahovala na všechny sféry, kde byly děti zaměstnávány, a ani nebyla důsledně dodržována. Práce dětí tak zůstala zcela běžným jevem.⁶⁵⁵

Zatímco dělnická novela za mladistvé považovala osoby mladší 16 let, zákon o osmihodinové pracovní době diferencoval a přikazoval, že v podnicích, na něž se vztahoval zákon o osmihodinové době, tj. nejen v živnostenských podnicích, ale též v hornictví, zemědělství, dopravě atd., mladiství muži do 16 a mladistvé ženy do 18 let mohou být využíváni pouze „*ku pracím lehkým, které nejsou na újmu jejich zdraví a nepřekážejí tělesnému jejich vývoji*“ (§ 11) a že mladistvé ženy nesmí pracovat v podzemí.

Podle bezprostředně předcházejícího ustanovení zákona se v uvedených podnicích nesměly zaměstnávat děti do skončení povinné školní docházky a do dovršení čtrnácti let. Na tuto úpravu navázal zákon o práci dětí z roku 1919. Upravil i každou jinou práci, tedy především neplacenou dětskou práci v dílnách či jiných provozovnách živnostníků, tj. především práci v podnicích vlastních rodičů, a dětskou práci v domácnosti a hospodářství rodičů či jiných osob. Přitom rozlišoval práci dětí, za kterou považoval „*užívání dětí k jakýmkoliv pracím buď za plat nebo pravidelně, byť i bez zvláštní odměny*“ (§ 2, odst. 1), a zaměstnávání dětí, kam řadil i pracovní činnost sledující vyučovací a výchovné cíle, užívání dětí ojedinělým úkonům a zaměstnávání vlastních dětí lehkými, byť pravidelnými úkony v domácnosti. V obecné instrukci stanovil, že děti je možné využívat k práci a jinak zaměstnávat jen potud, pokud to nepoškozuje jejich zdraví, neohrožuje jejich tělesný a duševní vývoj nebo mravnost a nepřekáží jejich docházce do školy. Děti před dokonáním dvanáctým rokem v zásadě zakazoval „*užívatí ku práci*“ s tím, že jedenácti- a dvanáctileté děti mohly být využívány k lehkým pracím v zemědělství a v domácnosti. Zákon rozlišoval práci dětí vlastních a cizích, stanovil dobu, po kterou mohou být děti využívány k práci (odlišně v době školního vyučování a o prázdninách), a v příloze vypočítával zakázané provozovny a zakázaná povolání. Stanovil, že nad dodržováním předpisů o práci dětí vykonává dozor orgán politické správy, a obsahoval i trestní a správní opatření proti rušitelům jednotlivých ustanovení.

Problematikou práce dětí a mladistvých se zabývala první (Washingtonská) konference Mezinárodní organizace práce. Připravila jednak osnovu smlouvy, stanovící nejnižší věk pro

⁶⁵⁵ Jak ve své zprávě k zákonu č. 420/1919 Sb., o práci dětí, vágně uvedl zpravodaj sociálně-politického výboru Národního shromáždění poslanec František Houser, podle šetření vídeňské vlády z roku 1908 nějakým způsobem pracovalo v Čechách 30 % dětí, na Moravě 41 % a ve Slezsku 52 %; (www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920 – stenoprotokoly, 65. schůze, čtvrtek 17. července 1919). Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu zpráva o zdravotním stavu pracujících dětí konstatovala u více než pětiny z téměř 140 tisíc neuspokojivý zdravotní stav, přičemž výsledky dívek byly o něco horší než u chlapců. Výzkum vlivu práce na školní docházku, chování a výsledky dětí vyzněl tak, že více než 73 % školních správců shledalo škodlivé účinky na školní docházku a 76 % na školní prospěch; (Vládní návrh zákona o práci dětí; www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920 – tisk č. 784). F. Houser také uvedl, že v Praze bylo zaměstnáno prací na výdělek každé sedmé dítě; (www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920 – stenoprotokoly, 65. schůze, čtvrtek 17. července 1919).

práci v průmyslových podnicích, a jednak osnovu smlouvy o noční práci mladistvých dělníků.

Živnostenské předpisy si všímaly i zaměstnávání žen. Podle dělnické novely ženy zaměstnané v továrnách v zásadě nesměly pracovat v noci. Výjimky stanovilo ministerské nařízení č. 86/1885 ř. z., jehož obsahu jsme se dotkli již v souvislosti se zaměstnáváním mladistvých. Noční práci žen nově upravil zákon č. 65/1911 ř. z., o zákazu („zápovědi“) noční práce žen v průmyslových podnicích, vydaný v reakci na přijetí Bernské úmluvy o zákazu noční práce žen zaměstnaných v průmyslu z roku 1906.⁶⁵⁶ Zákaz noční práce žen a dívek bez rozdílu věku se v zásadě vztahoval na průmyslové podniky, zaměstnávající více než deset pracujících osob. Výjimkou byly například práce dělnic starších 18 let při řešení následků „*živelných pohrom nebo živelných nehod*“ nebo v průmyslových podnicích zpracovávajících látku nebo suroviny podléhající velmi rychlé zkáze.⁶⁵⁷ Šestinedělky mohly nastoupit do pravidelné práce nejdříve čtyři týdny po porodu a podle císařského nařízení z roku 1917 nejdříve šest týdnů po porodu.⁶⁵⁸

Československé zákonodárství se ženské práce dotklo nejdříve opět zákonem o osmihodinové pracovní době, když pro ně týdenní minimální dvaatřicetihodinová pracovní přestávka, uzákoněná pro všechny zaměstnance, měla začínat už v sobotu ve 14 hodin.⁶⁵⁹ Důvodem bylo poskytnutí určitého času na domácí práce. Zákon také opakoval ustanovení o zákazu noční práce žen a zmocnil ministra sociální péče samostatně nebo s jinými dotčenými ministry stanovit, kdy je výjimečně možné v noci zaměstnat ženy starší 18 let.

Také k úpravě práce žen přišel nový podnět od Mezinárodní organizace práce, která připravila a schválila vedle jiných i osnovy smluv o noční práci žen v průmyslových podnicích a o zaměstnávání těhotných žen před porodem a šestinedělek v průmyslových podnicích. S ratifikací první smlouvy nemělo Národní shromáždění problém, protože ustanovení zákona o osmihodinové pracovní době mezinárodní smlouvě plně vyhovovala, takže smlouva mohla být spolu s dalšími dvěma v roce 1922 publikována ve Sbírce zákonů a nařízení (č. 81 Sb.). Ve druhém případě ovšem mezinárodní smlouva překračovala platnou československou právní úpravu, neboť požadovala zajistit ženám před porodem nárok na dovolenou a poskytnout jim po dobu zákonného vyloučení z práce (šest týdnů) podporu, stačící na výživu matky i dítěte. K uvedení těchto požadavků do československého zákonodárství by bylo

⁶⁵⁶ Podle § 2 zákona se za průmyslové podniky „*sluší pokládati všechny závody, ve kterých se po živnostensku vyrábějí obchodní předměty neb obrábějí a zpracují látky čítající k nim i stavební podniky, avšak kromě závodů původní výroby polního a lesního hospodářství a dolování na vyhrazené nerosty, pro které úprava bude vykonána zvláštním zákonem*“. Výslovně se ještě dodává: „*Hostinské a výčepnické živnosti nebudte pokládány za průmyslové podniky ve smyslu tohoto zákona.*“

⁶⁵⁷ Je paradoxem dnešní doby, že se pohled na noční práci žen mění a v duchu extrémně vnímané ochrany před diskriminací se toto a podobná opatření, jejichž význam pro zdraví žen a výchovu dětí je i z laického pohledu nesporný, vydávají za nástroj diskriminace (k tomu C-345/1989, Trestní proces s Alfrédem Stoeckelem; Evropský soudní dvůr dospěl k názoru, že rizika, jimž jsou vystaveny ženy, jsou stejná, jako rizika pro muže). Stanovisku evropských orgánů se přizpůsobil i český zákonodárce, když zákonem č. 74/1994 Sb. ze zákoníku práce vyňal zákaz noční práce žen.

⁶⁵⁸ Císařské nařízení č. 7/1917 ř. z.

⁶⁵⁹ Původní návrh, aby tato přestávka začínala již ve 12 hodin, sněmovní výbor zamítl s tím, že by bylo třeba uzákonit příliš mnoho výjimek, nebo že by se ve 12 hodin musel zastavit provoz mnoha celých podniků; (Zpráva výboru sociálně politického o vládním návrhu na zavedení 8hodinné doby pracovní; www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk č. 234).

třeba novelizovat zákon o osmihodinové pracovní době, a to se nestalo (peněžitou pomoc měla v návaznosti na to zajistit novela zákona o nemocenském pojištění dělníků).

Podle původní verze živnostenského řádu se vztahy vznikající mezi zaměstnavateli a živnostenskými pomocníky měly řídit živnostenským řádem a subsidiárně občanským zákoníkem. Ve znění dělnické novely se však obsah živnostenské pracovní smlouvy stal „v mezích zákony vyměřených předmětem volné úmluvy“ (§ 72). Když nebyl výslovně dohodnut, řídil se zvláštními předpisy, tj. právě příslušnými ustanoveními živnostenského řádu, a pokud jich nebylo, subsidiárně ustanoveními občanského zákoníku.

Živnostenský zákon ve znění upraveném dělnickou novelou vypočítával povinnosti pomocných pracovníků, mezi nimiž na prvním místě najdeme povinnost prokazovat věrnost, poslušnost a úctu zaměstnavateli, dále povinnost dodržovat pracovní dobu, „dle nejlepších sil“ pracovat nebo snášenlivě se chovat ke spolupracovníkům.⁶⁶⁰ Pro případ, že výplata mzdy a výpovědní lhůta nebyly upraveny smluvně, stanovil týdenní výplatu mzdy a v zásadě⁶⁶¹ čtrnáctidenní výpověď. Zákon zakazoval vyplácet mzdu „v hospodách a krčmách“ a přikazoval vyplácet ji v penězích, ovšem s tím, že majitel mohl na účet mzdy započítat platbu za byt, topivo, užívání pozemků, léky a lékařskou pomoc, potraviny nebo pravidelnou stravu, které dělníkům poskytl. Dávat dělníkům na účet mzdy jiné předměty, a výslovně lihoviny, pak zakazoval. Stejně tak nedovoľoval utvářet umělé monopoly a přikazovat dělníkům, aby předměty své potřeby odebírali jen z určených prodejen. Pracovní smlouva nebo dílčí úmluva, která by odporovala ustanovením o vyplácení mzdy, byla úplně neplatná.

Paragrafy 74 a 74a živnostenského řádu ve znění dělnické novely upravovaly péči o živnostenské pomocníky. V původní podobě živnostenského řádu obdobné speciální ustanovení nenajdeme,⁶⁶² přesto ustanovení dělnické novely nebyla prvními opatřeními věnovanými (mimo jiné i) zabezpečení života a ochraně zdraví živnostenských pomocníků. Z doby před vydáním tzv. dělnické novely pocházejí zákony vážící se k práci při zkoušení a periodickém prohlížení parních kotlů⁶⁶³ a k práci na režijních stavbách železnic⁶⁶⁴ a nařízení, předepisující zvláštní péči o zaměstnance výrobcům fosforečných látek.⁶⁶⁵

Novelizovaná ustanovení živnostenského řádu dokládají, jak se obsah živnostenského řádu přizpůsoboval měnící se situaci a reflektoval tristní podmínky v rodících se továrnách, dolech a jiných živnostensky provozovaných podnicích. Zaměstnavatelé měli – s ohledem na povahu podnikání a využívané výrobní prostory – uzpůsobením a údržbou místností, strojů a náčiní zajistit bezpečnost života a ochranu zdraví zaměstnanců. Znamenalo to především ohradit nebo opatřit kryty nebezpečná zařízení, zajistit čistotu a dostatek vzduchu a světla v dílnách. Byli také povinni, pokud zaměstnávali mladistvé pracovníky, ženy a dívky, „míti

⁶⁶⁰ V § 77 původní verze živnostenského řádu se živnostenským pomocníkům mimo jiné s odkazem na § 481 trestního zákona zakazovalo „mezi sebou se smlouvat, aby společným odepřením práce nebo jinými prostředky na svém pánu nějakých výmink vynutili“.

⁶⁶¹ Výjimkou byla situace, kdy se pracovníci platili podle kusů nebo pracovali v akordu. V tomto případě mohli z práce vystoupit až po řádném ukončení převzaté práce.

⁶⁶² Živnostenský řád v původním znění v ustanoveních týkajících se jen továren upravoval pouze délku pracovní doby pro zaměstnané děti a mladistvé a jejich noční práci (§ 87).

⁶⁶³ Zákon č. 112/1871 ř. z., o zkoušení a periodickém prohlížení parních kotlů, nařízení ministrů obchodu a vnitra č. 130/1875 ř. z. ve znění pozdějších předpisů a nařízení ministra obchodu č. 172/1893 ř. z.

⁶⁶⁴ Zákon č. 156/1902 ř. z.

⁶⁶⁵ Nařízení ministrů vnitra a obchodu č. 8/1885 ř. z.

zřetel k mravnosti, jehož vyžaduje věk nebo pohlaví“ (§ 74). Novela dále upravila přestávky v práci (§ 74a), k nimž se vrátíme v návaznosti na úpravu pracovní doby.

Pasáž živnostenského zákona o ochraně pracovníků nejdříve doplnily dílčí předpisy a pak novela z roku 1913 (zákon č. 74 ř. z.), věnovaná i obecné úpravě bezpečnosti práce.

Na základě ustanovení § 74 novelizovaného živnostenského zákona vydal ministr obchodu nařízení č. 176/1905 ř. z., kterým se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví dělníků. Po vzniku republiky a vydání zvláštního živnostenského řádu pro Slovensko a Podkarpatskou Rus jeho ochranná opatření v podstatě převzalo vládní nařízení č. 114/1925 Sb. a rozšířilo je na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Prvorepublikový vývoj v tomto směru završilo vydání vládního nařízení č. 41/1938 Sb., jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků.

Vládní nařízení č. 41/1938 Sb. v návaznosti na předchozí právní úpravu stanovilo limity a náležitosti pro prostor a plochu pracovních místností, jejich umístění, osvětlení, vytápění, větrání a odvádění kouře a zplodin a pro úpravu dveří, podlah, schodišť, zábradlí a nouzových východů. Upravovalo také ochranu před nebezpečím ohně a výbuchu. Zvlášť se pak věnovalo problematice parních kotlů, strojoven, hnacích strojů, převodových zařízení a různých pracovních strojů a zařízení, výtahů, zdviží, jeřábů, dopravních zařízení a skladových prostor. V podnicích, kde se zaměstnanci stýkali s jedovatými látkami nebo kde hrozilo nebezpečí jiných chorob, zejména nemocí z povolání, mohl živnostenský inspektor podle potřeby požadovat zavedení periodických lékařských prohlídek ohrožených osob, „*aby včasným poznáním nemoci bylo zabráněno invaliditě*“ (§ 147). Nařízení předepisovalo zvláštní ochranu osob s mentální vadou nebo zdravotním poškozením, zvyšujícím nebezpečí úrazu. Pamatovalo i na úpravu ochranných pomůcek a pracovních oděvů a hygienické předpisy (voda, umývárny, koupelny, šatny, jídelny). Povinností zaměstnavatele bylo zavést „*stálý, řádný dozor, aby při práci byl zachován pořádek a čistota, aby bylo dbáno bezpečnostních opatření a předpisů a aby ochranná opatření byla udržována stále v dobrém a spolehlivě účinkujícím stavu*“ (§ 154). Naopak dělníci měli přesně a svědomitě dodržovat všeobecná i zvláštní bezpečnostní ustanovení a předpisy o zabránění úrazů, řádně pečovat o svěřená zařízení a pomůcky, používat předepsané ochranné pomůcky, pohybovat se jen ve stanovených prostorech a po určených cestách a zejména přesně dbát předpisů proti nebezpečí ohně a při vypuknutí požáru. Neměli se věnovat činnostem, které nesouvisí s výrobou, a používat stroje a zařízení, pokud jim jejich obsluha, užívání a udržování nepříslušely. Výslovně se jim zakazovalo nosit na pracoviště zbraně a pálené lihové nápoje.

V souvislosti s péčí o život a zdraví zaměstnanců je třeba zmínit také zákon č. 37/1892 ř. z., který podpořil výstavbu dělnických bytů. Poskytoval totiž celou řadu výhod obcím, spolkům, dělnickým organizacím a zaměstnancům, kteří se rozhodli stavět domy s dělnickými byty vyhovujícími stanoveným požadavkům na rozlohu a výši nájmu.

Novela živnostenského řádu z roku 1913 doplnila ustanovení § 74, do textu zákona včlenila nové paragrafy 74a–74d a stávající § 74a přejmenovala na § 74e.

Nová úprava ukládala zaměstnavatelům, kteří poskytují živnostenským pomocníkům byt, dbát na to, aby k tomuto účelu sloužily jen místnosti neohrožující tělesnou bezpečnost, zdraví nebo mravnost živnostenských pomocníků a aby při nich byl zajištěn, pokud to povolují místní poměry, dostatek pitné a užitkové vody.

Ustanovení paragrafů 74a až 74d novelizovaného živnostenského zákona byla z části zmocňovací. Především zmocňovala ministra obchodu po dohodě s ministrem vnitra a po slyšení obchodních a živnostenských komor provést ustanovení § 74. Toto ustanovení do značné míry pouze dodatečně legalizovalo již existující praxi, protože obecně platným předpisem, již zmíněným nařízením č. 176/1905 ř. z., nebo speciálními předpisy o jednotlivých živnostech, postupech či úkonech⁶⁶⁶ ministerstvo obchodu s ministerstvem vnitra upravovaly péči o zaměstnance již v předchozích letech. Novela živnostenského řádu výslovně zmiňovala možnost zavázat v ministerských nařízeních majitele zdraví ohrožujících živností podrobit své zaměstnance občasným zdravotním podmínkám.

Pro provozovatele již fungujících podniků mohlo být zavedení nově předepsaných opatření na ochranu života a zdraví těžce řešitelným problémem. Zákonodárce proto stanovil, že pro již existující závody nové povinnosti platí, jen mohou-li být provedeny „*bez újmy práv konsensem nabytých*“. Tuto úlevu však nebylo možné přiznat, když by šlo o odstranění závady zjevně ohrožující život nebo zdraví zaměstnanců nebo když by požadovaná opatření mohla být zavedena „*bez nepoměrného nákladu a bez většího poruchu provozování*“ (§ 74a). Zákonodárce majitelům živností poskytl k provedení nových nařízení přiměřenou lhůtu. V dalším ustanovení předeslal, že také pro zaměstnance mohou nové předpisy zakotvit určitá pravidla, jak se chovat pro ochranu svého života a zdraví.

Ministři obchodu a vnitra také mohli, opět po slyšení obchodních a živnostenských komor, označit stroje, které směly být do vnitřního obchodu uvedeny jen s přiměřenými ochrannými úpravami.

Významné zmocnění dostala také vláda („*veškeré ministerstvo*“), která mohla – po slyšení obchodních živnostenských komor a dalších organizací povolaných zastupovat příslušné zájmy – pro jednotlivé živnostenské úkony, při nichž dlouhá pracovní doba zřejmě ohrožuje zdraví zaměstnanců, předepsat zkrácenou maximální denní pracovní dobu a přestávky v práci.⁶⁶⁷

Důležitou součástí pracovního zákonodárství představovala úprava vesměs neúměrně dlouhé pracovní doby, i když se původně týkala jen továrních živností, respektive pomocných pracovníků v továrnách, tedy továrních dělníků, a v úplných počátcích jen mladistvých osob. K dílčím změnám tedy došlo již dříve, ale i tak zůstávala pracovní doba velmi dlouhá. Že šlo o záležitost zásadní, dokládá i to, že požadavek zavedení osmihodinové pracovní doby představoval ústřední bod řady dělnických rezolucí a programů socialistických politických stran.

Dělnická novela ve vloženém § 96a stanovila, že pracovní doba továrních dělníků nesměla ve 24 hodinách přesáhnout – bez započtení přestávek v práci – 11 hodin. Tuto dlouhou pracovní dobu mohl ministr obchodu, tradičně po dohodě s ministrem vnitra a po slyšení obchodních a živnostenských komor, u některých živností ještě prodloužit na 12 hodin, když to

⁶⁶⁶ Například nařízení č. 116/1908 ř. z., o živnostenském provozování kamenolomů, hlinišť, pískoven a šterkoven, č. 119/1911 ř. z., o výrobě sirek a jiného zápalného zboží, č. 172/1911 ř. z., na ochranu zdraví dělníků při výrobě cukru, nebo č. 199/1911 ř. z., na ochranu zdraví dělníků při výrobě papíru.

⁶⁶⁷ Právě doplnění tohoto ustanovení do živnostenského řádu si v zájmu logického uspořádání textu vynutilo již zmíněné přečíslování původního § 74a a jeho zařazení až za ně jako § 74e.

vyžadovaly jejich prokázané zvláštní potřeby.⁶⁶⁸ Ministr obchodu pak mohl samostatně upravit pracovní dobu v nepřetržitých provozech, aby umožnil potřebné střídání pracovníků.

Prodloužení pracovní doby – jedenáctihodinové až o tři hodiny a dvanáctihodinové o dvě hodiny – mohly pro jednotlivé továrny povolit také živnostenské úřady první instance (maximálně na dobu tří týdnů) a zemské politické úřady (nad tři týdny). Živnostenský řád je k tomu opravňoval při přírodních katastrofách a při zvýšené potřebě práce. K prodloužení pracovní doby maximálně na tři dny v měsíci „v *případnosti potřeby nevyhnutelné*“ stačilo ohlášení („*opověď*“) živnostenskému úřadu první instance. Za odpracované hodiny „*přes čas*“ náležela dělníkům odměna nad rámec jejich pravidelného příjmu.

Po vzniku Československa upravily délku pracovní doby zákon č. 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době, a nařízení ministerstva sociální péče č. 11/1919 Sb., vydané k jeho provedení. Zákon stanovil, že v podnicích podléhajících živnostenskému řádu a provozovaných „*po živnostensku*“ nesmí pracovní doba přesáhnout osm hodin ve čtyřiašestech hodinách nebo čtyřicet osm hodin týdně. Podstatnou novinkou bylo, že se toto ustanovení vztahovalo na všechny zaměstnance, tj. dělníky, úředníky, učně, volontéry apod., pracující v továrnách, dolech, živnostenských podnicích, obchodech, peněžních a pojišťovacích úřadech, zábavních podnicích, zprostředkovatelích a zemědělských a lesních podnicích (pokud však nežily v hospodářově domácnosti), i na zaměstnance osob provozujících svobodná povolání (lékaři, advokáti, notáři a d.). Podstatné nebylo ani to, zda podnik provozovala soukromá osoba nebo stát nebo zda šlo o výdělečný podnik nebo o dobročinnou instituci. Podobně jako dříve ovšem mohlo ministerstvo speciálně upravit délku pracovní doby v některých podnicích, kde to vyžadovaly specifické poměry. V tomto případě nesměla délka pracovní doby přesáhnout 192 hodin ve čtyřtýdenním období. Vedle toho zákon stanovil výjimečnou délku pracovní doby pro osoby zaměstnané a bydlící v zaměstnavatelově domácnosti (služebné, čeledí, kuchařky, chůvy, kočí, řidiči apod.), nebo konající nenamáhavé práce (vrátní, hlídači, domovníci, hasiči).

Zákon o osmihodinové pracovní době a prováděcí nařízení k němu pochopitelně nemohly opomenout ani práci přes čas. V podstatě rozlišovaly mezi prací přes čas trojího druhu. Povolení ani oznámení se nevyžadovalo, když nutné práce trvaly nejvíce tři dny nebo když se jednalo o přípravné a závěrečné práce. Oznámit příslušným orgánům bylo třeba tytéž nutné práce, pokud trvaly déle než tři dny. Povolení se vyžadovalo pro přesčasovou práci, která byla nutná proto, že byl přerušen provoz živelnými událostmi nebo nehodami, nebo když zvýšená potřeba práce nastala ve veřejném zájmu z jiných důvodů. Přípustná byla v zásadě práce přes čas v délce maximálně dvou hodin a po dobu čtyř týdnů v roce. Dobu jejího konání ovšem bylo možné prodloužit až na 16 týdnů. Za práci předčas náležela mzda, jejíž výši zákon neřešil.

Noční práci zákon připouštěl v podnicích s nepřetržitým provozem a na povolení i v dalších podnicích, kde to vyžadoval veřejný zájem nebo pravidelná potřeba občanů. Bez úředního povolení bylo možné provádět nutné opravy, když by byl ohrožen pravidelný chod podniku. Pracovat v noci mohli v zásadě jen muži starší 16 let. V návaznosti na dřívější úpravy se ženám starším 18 let noční práce povolovala přechodně na kratší dobu ve zpracovatelských

⁶⁶⁸ Ministerské nařízení č. 15576 z 27. května 1884 pak povolilo na dobu jednoho roku prodloužit pracovní dobu v řadě specializovaných textilních a na ně navazujících oborů (například v továrnách na provazy a motouzy, barvínách či bělidlech) a také ve mlýnech.

podnicích, v podnicích s nepřetržitým provozem a tam, kde to vyžadoval veřejný zájem a práce nebyla příliš namáhavá.

Přestávky v práci nejdříve upravila Říšská rada dělnickou novelou živnostenského řádu (§ 74a), a to tak, že přiznala zaměstnancům právo na přestávky v trvání půl druhé hodiny, přičemž, pokud to bylo možné, měla hodina připadnout na polední dobu. Zároveň zmocnila ministra, aby v dohodě s ministrem vnitra a po konzultaci s obchodními a živnostenskými komorami dobu přestávek pro některé přiměřeně zkrátil nebo umožnil jinak rozložit.⁶⁶⁹ Celé toto ustanovení i na základě něj vydaná ministerská nařízení po vzniku republiky nahradila ustanovení zákona o osmihodinové pracovní době.

Podle zákona o osmihodinové pracovní době se rozdělení pracovní doby a stanovení přestávek nechávalo na dohodě zaměstnavatele a zaměstnanců. Ovšem po pěti hodinách nepřetržité práce měli dospělí zaměstnanci nárok alespoň na čtvrt hodinovou přestávku. Mladistvým do osmnácti let musela být poskytnuta po čtyřech hodinách. Osobám zaměstnaným v zaměstnavatelově domácnosti, jimž mohla být stanovena až dvanáctihodinová pracovní doba, náležel nárok na půlhodinovou přestávku v polední době.

Původní ustanovení živnostenského řádu o nedělním a svátečním klidu nahradila ustanovení zákona č. 21/1895 ř. z., změněná a doplněná zákonem č. 125/1905 ř. z. Novelizovaný zákon jako výchozí zásadu stanovil, že „v neděli ustati má všechna práce živnostenská“ (čl. I.),⁶⁷⁰ vypočítal práce, které byly z této zásady vyňaty, zmocnil ministra obchodu, aby spolu s dotčenými ministry dovolil nedělní práci v dalších živnostech, kde se provoz nedá přerušit nebo práce odložit, kde je to třeba v zájmu uspokojení potřeb obyvatel nebo dopravy, nebo když šlo o kampaňové provozy⁶⁷¹, upravil podmínky nedělní práce a stanovil, že ve svátek má být dělníkům podle jejich vyznání poskytnut čas potřebný k návštěvě bohoslužeb. Nedělní klid podle zákona začínal v šest hodin a měl trvat alespoň 24 hodin. Přímo ze zákona se nevztahoval, vedle diskrétně konané osobní živnostnickovy práce, na servisní a úklidové práce, střežení výrobních objektů a zařízení, jednou do roka na inventuru a na přechodné neodkladné práce konané ve veřejném zájmu nebo v nouzové situaci. U obchodních živností zákon v zásadě povoloval nedělní práci jen po dobu čtyř hodin (v úpravě z roku 1895 to bylo šest hodin). Tuto dobu však bylo možné příležitostně, například o vánocích nebo jiných svátcích, nebo na vybraných místech (na nádražích, poutních místech apod.) prodloužit až na osm hodin (v úpravě z roku 1895 na deset hodin).

Ze zákona o osmihodinové pracovní době z roku 1918 a prováděcího nařízení k němu plynulo, že týdenní pracovní přestávka má bez přerušení trvat nejméně 32 hodin a má zpravidla připadnout na neděli. Továrním dělnicím měl nedělní klid začít nejpozději v sobotu ve 14 hodin, ovšem prováděcí nařízení vypočítávalo podniky, kde toto omezení neplatilo (prádelny a žehlírny, výroba smutečních oděvů, sušené zeleniny, konzerv a sodové vody, mlékárny, cukrovary a rafinérie, tiskárny). Osoby zaměstnané v zaměstnavatelově domácnosti nebo nepravidelnými nebo lehkými pracemi měly mít týdenní klid alespoň 18 hodin a toto volno mělo připadnout zpravidla na neděli.

⁶⁶⁹ Ministr tohoto zmocnění využil už v roce 1885 (min. nař. č. 82 ř. z.) a opakovaně pak i v následujících letech. Později se právní úpravy přestávek v práci v již zmíněném zmocňovacím ustanovení (§ 74d) dotkla novela z roku 1913.

⁶⁷⁰ Zákon č. 60/1895 ř. z. rozšířil působnost ustanovení o nedělním klidu i na podomní obchod.

⁶⁷¹ Podle úpravy z roku 1895 opravňovalo poněkud obecněji formulované zmocnění k vydávání příslušných předpisů zemské vlády.

S ohledem na hospodářské potřeby jednotlivých podniků, v nichž bylo třeba zabezpečit nepřetržitý provoz, zákon opět umožnil odlišné řešení. Spočívalo v povinnosti zabezpečit zaměstnancům vypočítaných podniků (železářny, metalurgická výroba, cihelny, sklárny, mlýny, sladovny, pivovary a d.), aby dvaatřicetihodinová přestávka alespoň jednou za tři týdny připadla na neděli.

Na závěr této části zbývá pojednat o zániku živnostenského pracovního poměru. Vedle uplynutí sjednané doby nebo výpovědní lhůty⁶⁷² mohl automaticky zaniknout zánikem živnosti a smrtí pomocného pracovníka. Dále zákonodárce v taxativním výčtu (§ 82, bod a) – i) vypočítával důvody, na základě nichž mohl být pomocný pracovník okamžitě propuštěn. Takovým důvodem mohla být i hrubá urážka na cti, ublížení na těle a nebezpečné vyhrožování zaměstnavateli, domácím lidem nebo spoluzaměstnancům, postižení „*odpuzující nemocí*“, nezaviněná nezpůsobilost k práci delší čtyř týdnů nebo delší než čtrnáctidenní uvěznění (původně stačilo vězení osmidenní).

Nový § 82a živnostenského řádu stanovil, kdy může před uplynutím stanovené doby a bez výpovědi ukončit pracovní poměr živnostenský pomocník. V pěti bodech se tu uvádělo, že to přichází v úvahu, když nemůže v práci pokračovat bez zjevné újmy na zdraví, zaměstnavatel s ním a jeho rodinnými příslušníky zle nakládá nebo se na nich dopustí hrubé urážky na cti, zaměstnavatel nebo jeho rodinní příslušníci se jej nebo jeho rodinné příslušníky snaží svést k nemravným nebo nezákonným skutkům, zaměstnavatel porušuje podstatné podmínky smlouvy a nemůže nebo se zdráhá poskytnout mu výdělek. Zřetelnou asymetrii obsahovala ustanovení o předčasném ukončení pracovního poměru bez zákonného důvodu. Když byl předčasně propuštěn bez zákonného důvodu pomocný pracovník nebo když mu důvod k předčasnému zrušení pracovního poměru vlastní vinou zavdal zaměstnavatel, vznikala mu nárok na náhradu mzdy nebo její části. Když ovšem pracovní poměr bez zákonného důvodu předčasně ukončil pomocný pracovník, zaměstnavateli příslušel nejen nárok na náhradu škody, ale mohl dát podnět k jeho potrestání. K civilněprávní sankci tu tedy přistupovala i trestní, zrušená až po vzniku republiky.

Až do počátku první ČSR patřily k pracovnímu poměru živnostenských pomocníků i pracovní knížky, zrušené spolu se zmíněnými trestními ustanoveními zákonem č. 571/1919 Sb., jímž odstraňují se pracovní a čelední knížky i trestnost bezdůvodného zrušení poměru pracovního. Pracovní knížka, opatřená nacionáliemi pracovníka, jeho podpisem a razítkem obecního úřadu, který ji vydal, sloužila k prokazování totožnosti (i v cizině), k evidenci dřívějších zaměstnání živnostenských pomocníků a jako nezpochybnitelný důkaz v případech pracovněprávních sporů. Při změně zaměstnání do ní mohl zaměstnavatel na žádost pracovníka doplnit i příznivé hodnocení „*jeho mravného chování a jeho výkonů*“ (§ 81 ve znění dělnické novely). Po zrušení těchto ustanovení se na vysvědčení dávána pomocným pracovníkům začala vztahovat výše zmíněná ustanovení § 1163 občanského zákoníku.

c) Čelední smlouva

Čelední smlouvy jsme si k podrobnějšímu výkladu vybrali nejen pro jejich četnost, ale zejména proto, že si uchovávaly řadu reziduí patriarchálního přístupu, a tím v konstitučním režimu přinejmenším balancovaly na hraně respektování základních občanských práv.

⁶⁷² K tomu KUNC, P., Zrušení pracovní smlouvy výpovědí. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 97–101.

Právní úprava čeledních smluv byla obzvlášť roztržštěná, protože § 1172 rakouského všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 v původním znění v souvislosti s právy a povinnostmi hospodářů a čeledínů odkazoval na zvláštní předpisy, jejichž vydávání před vznikem republiky příslušelo zemským orgánům. V Československu se proto patrikularismus právní úpravy neomezoval jen na tradiční česko-slovenský dualismus, ale doplňoval jej patrikularismus, který můžeme *cum grano salis* označit za zemský: pro Čechy bez Prahy platil zákon č. 11/1866 č. z. z., pro Prahu místodržitelská vyhláška č. 42/1857 č. z. z., pro Moravu zákon č. 53/1886 m. z. z. a pro Slezsko zákon č. 12/1867 novelizovaný zákony č. 59/1889 a 43/1908 sl. z. z. Zákonodárce, „*přihlížeje k malé obratnosti právní účastníků smlouvy*“, ⁶⁷³ upravoval čelední poměr velmi detailně.

Na čeledíny se nevztahovala ustanovení živnostenskému řádu (čl. V. uvozovacího zákona k živnostenskému řádu). Oprávněně proto konstatoval Herbert Pollatschek, že čelední řád (resp. řády) „*zaspal onen kus historie, v němž vstoupil na dějinné jeviště proletariát*“. ⁶⁷⁴ A doplnit jej můžeme slovy již citovaného Hugo Kaizla, že „*sociální prohlubeň nové doby ztížila poměr mezi hospodářem a čeledí takovou měrou, že jest nesnadno poměr tento v mezích typických a charakteristických odchylek nynějších čeledních řádů znovu upravit*“. ⁶⁷⁵

Čeledínem (děvečkou) byla osoba, která za určitou mzdu vykonávala v domácnosti nebo v hospodářství práce nižšího druhu a byla při tom včleněna do hospodářovy (pánovy, archaicky i *chlebovárcovy*) domácnosti. Čeled' se dělila na domácí (vnitřní), zaměstnanou v domácnosti, a zemědělskou (vnější, nádvorní), zaměstnanou v hospodářství. Za čeledína se nepovažoval ten, kdo se smlouvou zavázal k výkonu prací v domácnosti nebo v hospodářství za denní nebo úkolovou mzdu. V postavení čeledína nebyli ani živnostenská pomocníci, i když třeba byli přijati do zaměstnavatelovy domácnosti. Ve smyslu § 73 živnostenského řádu přestali mezi čeledíny patřit číšníci, vozkové v dopravních živnostech, kuchaři, sklepníci nebo vrátní, pokud ovšem neuzavřeli smlouvu, že do služby vstupují jako čeledínové, nebo pokud se nezavázali vykonávat i námezdní práce nejnižšího druhu.

Čelední poměr vznikl na základě čelední smlouvy a v zásadě po předání závdavku. ⁶⁷⁶ Typickým znakem čeledního poměru bylo přijetí čeledína do hospodářovy domácnosti, ⁶⁷⁷ a s tím i jeho podrobení hospodářově kárné pravomoci. Strany mohly čelední smlouvu sjednat ústně nebo písemně. Pokud však sjednávaly u čeledína v domácnosti dobu kratší tří měsíců a u čeledína v hospodářství dobu kratší jednoho roku, vyžadovalo se pod sankcí prodloužení čeledního poměru na uvedené doby, aby byla sjednána před starostou. Pokud si strany nesjednaly délku služební doby, platily stejné doby jako v předchozí situaci: pro čeled' v domácnosti tříměsíční, pro čeledíny zaměstnané v hospodářství roční.

Pokud čeledín nenastoupil službu, závdavek, který dal hospodáři, propadal. Navíc mohl být potrestán a i s použitím donucovacích prostředků doveden k tomu, aby službu nastoupil. Hospodář na něm mohl vyžadovat též náhradu škody. Totéž platilo, když bez zákonného důvodu opustil službu. Když hospodář nepřijal čeledína do služby, propadal jím daný závdavek.

⁶⁷³ KAIZL, H., Čeled' a smlouva čelední. In: *Právník*, roč. XLI/1902, s. 317.

⁶⁷⁴ POLLATSCHEK, H., Úvahy o služebních poměrech pomocnic v domácnosti. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 69.

⁶⁷⁵ KAIZL, H., Čeled' a smlouva čelední. In: *Právník*, roč. XLI/1902, s. 306.

⁶⁷⁶ Podle slezského čeledního řádu nebyla platnost smlouvy vázána na poskytnutí závdavku.

⁶⁷⁷ Domácností se v tomto spojení rozumělo společné obydlí a společné hmotné zaopatření. Jinak se domácností chápalo především obydlí (tak je tomu například v první větě předchozího odstavce).

Musel čeledínovi dát také odbytné, ovšem jen ve výši dvanáctiny jeho celoroční mzdy a stravy. Obdobou pracovních knížek živnostenských pomocníků byly čelední knížky, zrušené v roce 1919 zákonem č. 571 Sb.

Konkrétní obsah čeledních smluv, jimiž se čeledín zavazoval soustavně a osobně vykonávat služby v domácnosti nebo v hospodářství, stanovily čelední řády, avšak strany si mohly sjednat jisté výjimky.⁶⁷⁸ Pokud hospodář důsledně využíval pravomocí, které mu zákony dávaly, mohlo být postavení čeledína velmi nedůstojné. Podle čeledních řádů se totiž čeledín hospodáři zejména zavazoval „*ku poslušnosti, povolnosti, věrnosti, úctě, pozornosti, pravdomluvnosti, pořádku a čistotě*“, byl podroben domácímu řádu a všechny služby měl konat „*řádně a rád*“.⁶⁷⁹ Bez pánova svolení se nesměl dát nikým zastoupit při plnění svých povinností, opustit dům, přijímat návštěvy nebo někoho u sebe nechat přes noc. Když odcházel ze služby, mohl pán prohlédnout věci, které sebou odnášel. Na druhé straně mu pán měl řádně vyplácet mzdu, neměl mu ukládat práce přesahující jeho fyzické síly, měl jej vychovávat⁶⁸⁰ a postarat se o něj v nemoci. Vznikl-li mezi hospodářem a čeledínem spor, řešil jej zpravidla starosta nebo kolektivní obecní orgán, v Praze pak policejní orgány. Před soud podle této úpravy, změněné až v době první republiky, směřovaly jen spory, vyvolané po uplynutí třiceti dní od skončení čeledního poměru. Pokud se zločinu nactiutrhání⁶⁸¹ dopustil čeledín a uraženým byl jeho hospodář, považovalo se to podle § 210, písm. c) rakouského trestního zákona z roku 1852 za přitěžující okolnost, takže čeledínovi hrozil trest těžkého žaláře až do deseti let. Jako zločin podvodu se trestalo padělání čelední knížky a trestná byla i řada dalších porušení čeledínových povinností. Hospodářovi hrozil trest, pokud trýznil svou čeleď. Toto jednání se považovalo za přestupek proti bezpečnosti těla, postihovaný pokutou nebo vězením od tří dnů do jednoho měsíce.

Kromě přirozených způsobů, jako je uplynutí služební doby, vzájemná dohoda nebo smrt čeledína, mohl služební poměr skončit výpovědí s minimálně čtrnáctidenní výpovědní lhůtou, nebo ze stanovených důvodů také okamžitě. Smrtí hospodáře se čelední poměr končil, pokud si to přáli dědicové. Pán mohl čeledína okamžitě propustit pro hrubé porušení povinností, především tvrdošíjnou neposlušnost nebo vzpurnost, dále pro urážku své osoby nebo někoho z domácnosti, krádež, podvod či zpronevěru, opakované nepozorné zacházení s ohněm a světlem, alkoholismus, hazard nebo nemravnost, zaviněné onemocnění nakažlivou nebo „*ošklivost vzbuzující*“ nemocí a také pro déle než čtyřtýdenní onemocnění, které pán nezpůsobil. Některým těmto důvodům konvenovaly důvody pro okamžité vystoupení čeledína ze služby. Mohl se pro ně rozhodnout, když služba poškozovala jeho čest nebo zdraví, hospodář

⁶⁷⁸ Moravský čelední řád v § 2 stručně stanovil: „*Výminky smlouvy služební zůstávají se dobrovolně úmluvě obou stran*“. Podobné ustanovení měl i slezský čelední řád. Český čelední řád k obdobnému ustanovení dodával, že nepřipustné jsou „*výminky, které se nesrovnávají s kázní domácí*“ nebo odporují právním předpisům (podobně i čelední řád pro Prahu).

⁶⁷⁹ Obě citace *Všeobecný slovník právní. I. Heslo: Čeleď*. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1896, s. 114.

⁶⁸⁰ Například v § 17 čeledního řádu pro Prahu se uvádí: „... *Pán má své čeledíny k tomu míti, aby se v domě a mimo dům mravně a uctivě chovali, v kteréž příčině a pro zachování domácího pokoje a pořádku a za příčinou docílení povinné poslušnosti užiti může přísnějších prostředků, zdraví čeledínovu ale neškodných, kdyby přísná napomenutí, domluvy a jiné mírnější prostředky bez výsledku zůstávaly. ... Pán má obzvláště čeledíny k tomu míti, aby v neděli a dny sváteční služby Boží navštěvovali.*“

⁶⁸¹ Skutkovou podstatu zločinu utrhaní na cti obsahoval § 209 trestního zákona: „*Kdo někoho pro nějaký naň vymyšlený zločin u vrchnosti udá, nebo takovým způsobem obviní, že by obvinění jeho dáti mohlo vrchnosti podnět k vyšetřování nebo alespoň k pátrání proti obviněnému, dopustí se zločinu utrhaní na cti.*“

jej sváděl k nemravnému a nezákonnému jednání nebo když hospodář odjížděl na cestu delší než zbývající doba služby, případně se stěhoval do jiného místa.

Alespoň některé možné excesy v postavení čeledi v roce 1916 eliminovala kogentní ustanovení novelizovaného občanského zákoníku a pak zákon č. 571/1919 Sb., který vedle čeledních knížek zrušil i většinu ustanovení o trestání čeledínů. Ustanovení o výlohách za ošetřování nemocných čeledínů nahradily prvorepublikové předpisy o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří (zákon č. 248/1923 Sb., jímž se mění některá ustanovení, případně prodlužuje působnost některých právních předpisů o nemocenském pojištění dělníků, a pak zákon č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří). Pro spory mezi čeledíny a hospodáři se v roce 1931 staly příslušné nově zavedené pracovní soudy.

d) Učednická smlouva

Třetí vybraný typ smlouvy je učební smlouva, která ovšem nebyla pracovní smlouvou v pravém slova smyslu. Smyslem této smlouvy, uzavírané majitelem živnosti (mistrem) a učedníkem (učněm, tovaryšem), nebo častěji jeho zákonným zástupcem, totiž nebyl primárně výkon práce, ale praktické vyučení určité profese, tj. učení spočívající ve výkonu práce pod mistrovým dohledem. Proto také učni původně za svou práci vesměs nedostávali plat, ale naopak sami za vyučování platili. Postupem času se však poměry změnily a učňové plat zpravidla dostávali, i když ne ve výši ekvivalentní jejich pracovnímu výkonu.

Podle ustanovení živnostenského řádu, ve vztahu k učební smlouvě a učebnímu poměru podstatně změněných a doplněných zejména novelami z let 1885 a 1907, učební smlouva zpravidla obsahovala vedle nacionálií zúčastněných stran závazek mistra připravit učedníka k výkonu určitého povolání, závazek učedníka náležitě se věnovat své odborné přípravě, ujednání o délce učební doby a o platu, stravování, bydlení a šacení učně. Učedníkovi příslušelo zachovávat mistrovi poslušnost a věrnost, udržovat mlčenlivost, náležitě se věnovat své odborné přípravě a podle příkazů mistra vykonávat požadované práce. Při přípravě k výkonu klasického řemesla musel navštěvovat pokračovací živnostenskou školu, kde získával základní teoretickou průpravu spojenou s výkonem budoucího povolání.

Učedník, tj. ten, „*kdo u majitele živnosti vstoupí do zaměstnání, by živnosti prakticky se naučil, bez rozdílu, zda učebné bylo ujednáno nebo ne, a zdali za práci platí se mzda nebo ne*“ (§ 97 ve znění novely z roku 1885), se přijímal na určitou dobu na základě smlouvy, která musela být nejpozději čtyři týdny po vzniku učebního poměru vyhotovena písemně (§ 99 živ. ř.).⁶⁸² Učební doba (nařízení ministerstev obchodu a vnitra č. 149/1883 ř. z.) byla limitována dvěma lety jako dolní a čtyřmi lety jako horní hranicí. Pokud však šlo o živnost provozovanou „*továrnický*“, tedy učňovskou přípravu v továrnách, snižovala se horní hranice na tři roky. Jedno vyhotovení smlouvy dostávalo živnostenské společenství, a pokud mistr k žádnému nenáležel, příslušný obecní úřad. Ve zkušební („*zkusné*“; § 99a, *doplněný novelou z roku 1885*) době, ze zákona čtyřtýdenní s možností smluvního prodloužení až na tři měsíce, mohla kterákoliv ze stran učební poměr zrušit.

Učedníky mohl mít pouze živnostník, který skýtal záruku jejich dostatečného odborného vzdělání (§ 98 živ. ř.). Zákon umožňoval odebrat mu toto oprávnění, pokud se prokázala jeho

⁶⁸² Podle judikatury nedodržení zákonné formy učební smlouvy nebylo překážkou vydání výučního listu; (B. 9220/12).

vina na učedníkově neúspěchu, vážným způsobem porušil své povinnosti nebo byl odsouzen za zločiny nebo přečiny ze ziskuchtivosti nebo proti dobrým mravům. Zákon umožňoval v průběhu učební doby přestoupit k jinému mistrovi.

Přímo ze živnostenského řádu plynuly mistru i učedníkovi určité povinnosti. Mistr musel pečovat o řádnou odbornou přípravu učedníka a nesměl jej zaměstnávat jinými pracemi, než jaké plynuly z učební smlouvy. Vzhledem k tomu, že mezi učedníky jednoznačně převažovali nezletilci, suploval i povinnosti rodičů. Měl pečovat o duševní rozvoj učedníků a dbát na jejich náležitou výchovu a byl k tomu vybaven i příslušnou kázeňskou pravomocí. Přitom s učedníky nesměl zle nakládat a zatěžovat je pracemi přesahujícími jejich fyzické síly.

Protože postavení učně vybízelo ke zneužívání v tom smyslu, že mistr bude zanedbávat vlastní výuku a učňovskou práci nahrazovat práci pomocníků, živnostenská společenstva limitovala počet učňů a stanovila, v jakém poměru mohou jednotliví zaměstnavatelé zaměstnávat učedníky a živnostenské pomocníky. Pokud tak neučinila, příslušelo určit poměr učedníků a živnostenských pomocníků pro jednotlivé okresy nebo obecně ministru obchodu ve shodě s ministrem vnitra a po slyšení obchodní a živnostenské komory.

O úpravě učednické smlouvy se velmi nelichotivě vyjádřil Karel Ballenberger, který v roce 1937 napsal, že „*dnešní zákonný stav ... jest velmi neutěšený*“, neboť „*je to změř' pojmu velmi neurčitých, nepřesných, jejichž aplikace na konkrétní případy jest neobyčejně obtížná*“.⁶⁸³

e) Některé další druhy pracovních smluv

Specifický charakter některých prací nebo podmínek, v nichž zaměstnanci pracovali, vedly k tomu, že zákonodárce ve speciálních předpisech zohlednil řadu z těchto odlišností, což se promítlo i do obsahu sjednávaných pracovních smluv. Jejich výčet jsme již podali, u některých se teď ještě alespoň stručně pozastavíme.

Speciální právní úpravu pracovní smlouvy horníků najdeme v §§ 200–209 všeobecného horního zákona č. 146/1854 ř. z. a v doplňujícím nařízení č. 25/1859 ř. z. Odlišnosti od obecné úpravy se týkaly výplaty mzdy, výpovědních lhůt a podmínek okamžitého propuštění z práce jak ze strany zaměstnance, tak ze strany zaměstnavatele.

Zvláštní úpravu pracovní smlouvy dělníků na režijních železničních stavbách a jejich pomocných ústavech⁶⁸⁴ obsahovala ustanovení zákona č. 156/1902 ř. z. a prováděcího nařízení k němu č. 28/1903 ř. z. Uplatňovala se však jen ve velmi malé míře, protože dělníci zaměstnaní u železničních podniků byli vesměs definitivně nebo prozatímně ustanoveni na základě příslušných služebních řádů jednotlivých železničních podniků.

Pracovní poměr obchodních pomocníků, tj. osob dlouhodobě zaměstnaných u kupce převážně k výkonu kupeckých prací, a jim na roveň postavených osob upravoval zákon č. 20/1910 ř. z.⁶⁸⁵ Později se v národním shromáždění objevilo několik návrhů na jeho novou

⁶⁸³ BALLEMBERGER, K., Pojem smlouvy učební, volontérské a praktikantské. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 20.

⁶⁸⁴ Pomocnými ústavami železničních staveb se rozuměly zejména dílny pro výrobu a opravu vozidel, lomy, litografické dílny, kovářny a jiné podniky zabezpečující výstavbu a údržbu železnic nebo podniky zabezpečující pro železnici osvětlení.

⁶⁸⁵ Komentář k němu: JAKUBEC, F., *Zákon o obchodních pomocnících a jiných zaměstnancích v podobném postavení*. Praha: Právnícké knihkupectví úředníků a nakladatelství, 1929.

úpravu.⁶⁸⁶ Osobami postavenými na roveň obchodních pomocníků byli zaměstnanci vykonávající služby vyššího druhu například pro živnostníky, v úvěrních ústavech, spořitelních nebo záložnách, pojišťovnách, advokátních a notářských kancelářích, redakcích apod. Ustanovení zákona se naopak nevztahovala na osoby zaměstnané pouze příležitostně a na osoby, vykonávající podřízené služby (služby nižšího druhu). Ze specifík tohoto pracovního poměru je možné vzpomenout uzákonění tzv. konkurenční doložky v § 36, zakazující zaměstnanci po skončení pracovního poměru svou činností poškozovat podnikání svého dřívějšího zaměstnavatele.

Další specifickou kategorií zaměstnanců byli domácí dělníci, jak se označovaly osoby vyrábějící nebo zpracovávající zboží mimo provozovny svých zaměstnavatelů, zpravidla ve své domácnosti, a neprovozující vlastní živnost. Po vzniku republiky jejich pracovní poměr upravil zákon č. 29/1920 Sb. a prováděcí nařízení k němu (č. 628/1920 Sb.). Vydání zákona a prováděcího zařízení pozitivně ovlivnilo postavení této dělnické kategorie, jejíž právní postavení bylo dříve velmi slabé a pracovní podmínky často téměř nesnesitelné. Podle nové právní úpravy pracovní poměr domácích dělníků podléhal kontrole živnostenských úřadů. Zákon předpokládal zřízení ústřední a obvodních komisí domácí práce. Ústřední komise byla mimo jiné oprávněna stanovit výši minimální mzdy pro domácí pracovníky v jednotlivých odvětvích.

Právní poměr navázaný mezi zaměstnavatelem a domovníkem, tj. osobou, kterou vlastník domu nebo jeho zástupce svěřil dohled na dům, udržování čistoty a pořádku v něm a obstarávání prací spojených se správou domu, upravoval zákon č. 82/1920 Sb.⁶⁸⁷ Jeho vydání vyřešilo dlouhodobý spor, zda je postavení domovníků založeno na služební nebo nájemní smlouvě. Specifikem tohoto pracovního poměru byl totiž nárok domovníka na „*k řádnému užívání způsobilý*“ byt (§ 8). Ustanovení uvedeného zákona se nevztahovala na služby, pověřené konáním domovníckých služeb.

Zákon č. 71/1922 Sb., o vystěhovalectví, až na výjimky povolené ministrem sociální péče zakazoval najímat dělníky pro práci v mimoevropských zemích. Stanovil, že dělník, který má pracovat v cizině, má obdržet pracovní smlouvu ve své mateřčině i v řeči zaměstnavatele, v deseti bodech a navazujících ustanoveních vypočítal, co musí obsahovat pracovní smlouva, a výslovně uváděl i to, co ve smlouvě být nesmí. Dělník se v ní nesměl vzdávat právního uplatňování svých nároků plynoucích z pracovní smlouvy, zavazovat se k poskytnutí kauce převyšující jeho měsíční mzdu a přijmout pro případ jednostranného zrušení pracovního poměru nevýhodnější podmínky, než zaručoval zákon země, do níž odcházel pracovat. Uvedený výčet mohl být rozšířen nařízením.

Stát a další veřejné korporace (země, okresy, obce, veřejné fondy) zaměstnávaly nejen veřejné zaměstnance, jejichž pracovní poměr byl jednostranně určen příslušnou korporací a řídil se – rovněž jednostranně určeným – služebním řádem, ale také soukromé zaměstnance. Jejich pracovní poměr se odvíjel od pracovní smlouvy a vztahovala se na ně obecná ustanovení o služební smlouvě. Paragraf 153 třetí novely občanského zákoníku zároveň výslovně stano-

⁶⁸⁶ K tomu *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928, s. 794.

⁶⁸⁷ O domovníckém pracovním poměru více CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce*. Praha, nakl. neuveden, 1947, s. 113–117 nebo MAYER, J., *Pracovní poměr domovníkův podle zákona ze dne 30. ledna 1920, č. 82 Sb. z. a n.* In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 157–158.

vil, že veřejné služby státu, zemím, okresům, obcím, veřejným fondům se vyjímají z ustanovení občanského zákoníku.

Exkurs (1): Nová úprava smlouvy o dílo

Nová úprava smlouvy o dílo ve třetí novele občanského zákoníku, kterou – jak již víme – českoslovenští prvorepublikoví autoři pro její odlišnou hospodářskou a sociální povahu vesměs za součást pracovního práva nepovažovali, se příliš nelišila od úpravy dřívější námezdní smlouvy, pokud byl jejím předmětem výsledek pracovní činnosti.

Jak jsme již uvedli, podle nové podoby § 1151 rakouského občanského zákoníku vznikla smlouva o dílo, když někdo převzal závazek zhotovit nějaké dílo za plat. Strany smlouvy o dílo se označovaly jako objednatel a podnikatel. Podnikatel byl povinen zhotovit dílo osobně nebo je dát zhotovit na svou odpovědnost.

Zákonodárce precizoval důsledky zmaření výkonu nedostatečným spolupůsobením objednatele, zničení hotového díla náhodou nebo nezdaru díla z důvodu dodání vadné látky objednatelem, případně jeho zřejmě nesprávných příkazů. V prvním případě podnikateli náležel smluvený plat, byl však povinen započítat, co ušetřil tím, že práci nevykonal, nebo získal jiným zaměstnáním, nebo co úmyslně opomenul získat. Ve druhém případě podnikatel nemohl žádat žádný plat. Riziko ztráty látky nesla ta strana, která ji dodala. Ve třetím případě, tj. když se dílo nezdařilo z důvodu dodání vadné látky objednatelem nebo pro jeho zřejmě nesprávné příkazy, odpovídal podnikatel za škodu, když objednavatele na nebezpečí neupozornil.

Zákonodárce podrobněji pojednal i o zaplacení díla, zejména když smlouva vycházela z rozpočtu, ať už zaručeného nebo předběžného („rozpočtu bez záruky“). Pravidlem zůstalo, že se dílo platí po dokončení s tím, že podnikatel mohl už dříve žádat poměrnou část platu a náhradu nákladů. Zaručil-li se podnikatel za správnost rozpočtu, který byl podkladem pro uzavření smlouvy, nemohl žádat zvýšení platu z důvodu vyšších nákladů. Když smlouva vycházela z „rozpočtu bez záruky“ a bylo nezbytné rozpočet značně překročit, mohl objednatel od smlouvy odstoupit, když podnikateli nahradil vykonanou práci. Podnikatel byl povinen objednateli oznámit nutnost překročení rozpočtu bez odkladu, jinak ztrácel nárok na vyšší odměnu.

Stejně jako původní znění ABGB řešila novela zánik smlouvy smrtí: když se splnění smlouvy pojilo ke zvláštním vlastnostem podnikatele, jeho smrtí smlouva zanikala, když zemřel objednatel, zavázání byli jeho dědicové.

Naprostou novinkou byla úprava ochranné péče, když zákonodárce stanovil, že na smlouvu o dílo se obdobně použije ustanovení § 1157 o péči zaměstnavatele (zde objednavatele) o život a zdraví a důstojné pracovní a případně i životní podmínky zaměstnance (podnikatele).

Exkurs (2): Služební smlouva na Slovensku a Podkarpatské Rusi

V uherské části habsburské monarchie se v důsledku odlišného politického vývoje v 17.–19. století vyvinul právní řád, který se zejména po formální stránce výrazně odlišoval od práva platného v západní části monarchie. V rakouských a českých zemích dokázali absolutisticky vládnoucí panovníci v 18. a 19. století prosadit kodifikace práva včetně práva soukromého. Uherská šlechta jejich centralizačnímu tlaku poměrně úspěšně čelila a v rámci toho si uchránila i svůj podíl na zákonodárství. Vedlejším produktem jejího úspěšného boje se

stalo i zachování tradiční podoby právního řádu, který se stále z velké části opíral o obyčejové právo, rozvíjené v soudní praxi.⁶⁸⁸ Dílčím úspěchem snahy zákonnou formou upravit soukromoprávní poměry se stalo obchodněprávní zákonodárství z první poloviny čtyřicátých let. Z něj se k naší problematice přímo vztahuje zák. čl. XVI/1840 o obchodních zaměstnancích a jejich pracovním poměru, který ovlivnil pozdější pojmání pracovní smlouvy jiných kategorií zaměstnanců.

Přes dlouho jen nevelké úspěchy i v uherské části monarchie vývoj směřoval ke kodifikaci jednotlivých právních odvětví. Příhodná doba však nastala až po rakousko-uherském vyrovnání, kdy v chronologickém pořadí vzniklo několik zásadních předpisů: živnostenský zákon, obchodní zákoník, směnečný zákon, trestní zákon o zločinech a přečinech, trestní zákon o přestupcích, trestní řád a občanský soudní řád. Jak je z tohoto výčtu zřejmé, pro nás zajímavý občanský zákoník se nepodařilo schválit ani v tomto plodném období. Základní normy upravující pracovní smlouvu proto i nadále vycházely z obyčejového práva.⁶⁸⁹

Zpočátku se v uherské soudní praxi podobně jako v západní části monarchie nečinil rozdíl mezi smlouvami, jejichž předmětem byl výkon práce, a smlouvami, podle nichž se předmětem smluvního ujednání stával výsledek práce. Později se však z těchto situací vyvinuly dva samostatné smluvní typy. Pracovní smlouva se ovšem původně vztahovala jen na tělesné (dovolené a pro pracovní poměr běžné) práce, nikoliv na práce duševní. Výkon duševní práce na základě úplatné smlouvy se považoval za čestný pracovní poměr, z něž nevznikal nárok na mzdu, ale na čestnou odměnu – honorář. Později se však tento rozdíl setřel a odrážel se jen ve speciální úpravě pracovního poměru konkrétních kategorií zaměstnanců. Obecná úprava obsahu pracovní smlouvy, tj. práv a povinností smluvních stran, a jejího zániku se v základních rysech shodovala s úpravou v západní části monarchie s tím, že se při stanovení výslovně nesjednaného termínu výplaty mzdy a při posuzování důvodů k výpovědi přihlíželo k místním zvyklostem.⁶⁹⁰

I v uherském právu měla díky svému širokému dopadu významné postavení úprava pracovního poměry řemeslnických pomocníků, obsažená v živnostenském zákoně (zákonný článek VIII/1872). Nově vydaný živnostenský zákon z roku 1884 (zák. čl. XVII/1884), a tu ne-

⁶⁸⁸ V uherské části monarchie se do druhé poloviny 19. století nepodařilo kodifikovat ani trestní právo, kde se kodifikace jevila jako nejaktuálnější problém. Uherský sněm odmítl akceptovat trestněprávní předpisy Josefa II. a neúspěchem skončil i tři pokusy o kodifikaci trestního práva z následujících desetiletí.

⁶⁸⁹ K pracovnímu právu v uherské části monarchie vedle níže citovaných *Dejin štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848–1945 též* KAŠUBA, V., *Náčrt vývoja uhorského pracovného zákonodarstva v rokoch 1867–1918*. In: *Historia et Theoria Iuris*. I/2009, č. 1, s. 45–51; LACLAVÍKOVÁ, M., *Modernizácia právneho poriadku a počiatky pracovnoprávnej úpravy (vývoj pracovného zákonodarstva na našom území do roku 1918)*. In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. OLŠOVSKÁ, A. (ed.). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 34–50; *tatáž*, *Počiatky právnej úpravy zákazu detskej práce (príspevok k histórii pracovného práva na našom území v období konca 19. a začiatku 20. storočia)*. In: *Acta Universitatis Tyrnaviensis, Iuridica: ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*, 2006. LAZAR, J. (ed.), s. 55–66; LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A., *Důstojná práca. (Príspevok k vývoju bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci na našom území)*. In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. OLŠOVSKÁ, A. (ed.). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 78–99. O pracovním právu na Slovensku v době první ČSR zejména KAŠUBA, V., *Pracovnoprávna úprava v prvej ČSR v rokoch 1918–1938*. In: *Historia et Theoria Iuris*. II/2010, č. 4, s. 127–137; ŠORL, R., *Právna úprava pracovnej zmluvy na Slovensku v období I. ČSR*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006: sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky*. Plzeň 21.–23. 9. 2006. KNOLL, V. (ed.). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 239–240.

⁶⁹⁰ K tomu LUBY, Š., *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. (Reprint.) Bratislava: Iura edition, 2002, s. 491 a násl. (reprint).

lze nevidět podobnost s dělnickou novelou rakouského živnostenského řádu, poprvé tuto problematiku upravil komplexnějším způsobem.

Vedle živnostenského řádu najdeme speciální úpravu pracovní smlouvy pro různé kategorie zaměstnanců i v dalších předpisech. Vedle již zmíněného zákonného článku z roku 1840 upravujícího pracovní poměr obchodních zaměstnanců, nahrazeného ustanoveními obchodního zákona (zák. čl. XXXVII/1875), to byly například pro horníky rakouský horní zákon z roku 1854 (č. 146 ř. z.), pro tzv. domácí čeleď, konající služby nižšího druhu v domácnosti, při údržbě domu a jeho okolí nebo pro jednotlivé členy rodiny, zákonný článek XIII/1876 a pro úpravu poměru mezi hospodářem a zemědělskou čeledí zákonný článek XLI/1899. Zákonný článek z roku 1876 podával i definici čeledína. Byl jím ten, kdo se smluvně zavázal, že bude alespoň po dobu jednoho měsíce osobně a nepřetržitě konat služby v domácnosti nebo v hospodářství. Úpravu pracovního poměru nádeníků a dělníků na vodních dílech a na silničních a železničních stavbách najdeme v zákonném článku XLI/1899, jehož ustanovení byla na rozdíl od starších předpisů důsledně kogentní.⁶⁹¹ Několik dalších předpisů se vztahovalo na pracovníprávní poměry různých skupin zemědělských a lesních zaměstnanců (zemědělských dělníků mimo čeledínů zákonný článek II/1898, dělníků najatých na konkrétní zemědělské práce zákonný článek XLII/1899, lesních dělníků zákonný článek XXVIII/1900). Uherský zákon o tisku (zák. čl. XIV/1914) upravil podmínky předčasného zrušení pracovního poměru okamžitě účinnou výpovědí, podanou redaktorem nebo vydavatelem. Specifické právní poměry jiných kategorií pracovníků, například soukromých zaměstnanců, vycházely z obvyklých norem.

V roce 1922 československý zákonodárce přizpůsobil úpravu pracovní smlouvy na Slovensku a Podkarpatské Rusi úpravě platné v českých zemích. Stalo se tak zákonem ze 13. července 1922 č. 244 Sb., „*ktorým sa všeobecne upravujú právne pomery medzi zamestnávateľmi a zamestnancami na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*“. Tento zákon téměř doslovně převzal ustanovení §§ 1151–1164 rakouského občanského zákoníku v podobě, zavedené novelou z roku 1916. Vedle něj i nadále platily uvedené speciální úpravy, ale pouze za předpokladu, že jejich ustanovení nebyla pro zaměstnance nevýhodnější. Novelizované znění zákona č. 244/1922 Sb. doplněné přehledem starších i pozdějších československých speciálních zákonů a judikaturou obsahuje Sedláčkův a Roučkův komentář.⁶⁹²

5.1.4.3 Pracovní právo ve výuce budoucích českých právníků

O pracovní smlouvě a ustanoveních chránících zaměstnance se na právnických fakultách přednášelo v rámci výuky občanského práva a správního práva. Krátce po vzniku republiky, v roce 1921, předložili levicoví poslanci (E. Laube, Th. Bartošek a d.) Poslanecké sněmovně Národního shromáždění návrh na zřízení stolice dělnického práva.⁶⁹³ Konstatovali v něm „*naléhavou potřebu, aby dělnickému právu počalo se soustavně vyučovati na právnických fakultách našich universit*“. Kulturní výbor parlamentu, který začátkem roku 1922 návrh pod-

⁶⁹¹ Kol. aut., *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848–1945*. I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 288.

⁶⁹² ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentár k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Díl V. Praha: V. Linhart, 1937, s. 215 a násl.

⁶⁹³ www.psp.cz; Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1921. I. volební období; 4. zasedání. T 3267.

pořil, navrhl uložit ministerstvu školství a národní osvěty, aby v této záležitosti ihned zahájilo jednání s profesorskými sbory všech právnických fakult.⁶⁹⁴

Prakticky souběžně se skupině poslanců kolem Antonína Němce podařilo prosadit do dodatku státního rozpočtu na rok 1921 rezoluční návrh, jímž se „vládě ukládá, aby v době pokud možno nejkratší zavedla při universitě přednášky o právu dělnickém a o sociální politice“⁶⁹⁵.

Návrh na zahájení výuky samostatného dělnického práva se však u profesorských sborů nesetkal s příznivou odezvou a nakonec zapadl. Pražský profesorský sbor ve stanovisku, jehož autorem byl profesor národního hospodářství Josef Gruber, který na začátku dvacátých let vykonával i funkci ministra sociální péče, konstatoval, že se ve výuce výklady o pracovněprávní problematice podávají v dostatečném rozsahu. Zároveň připomenul, že jde o rozsáhlou a rozmanitou materii, přičemž většina norem se vztahuje na všechny námezdně pracující, takže nelze hovořit o samostatném dělnickém právu, ale jen o právu pracovním, viděném jako „souborné pojmenování pro přerůzné soukromo- i veřejnoprávní normy námezdního poměru se týkající“. ⁶⁹⁶ Později odmítl i přímou výzvu sociálně demokratického ministra školství a národní osvěty Rudolfa Bechyně, aby se na fakultě v zimním semestru akademického roku 1923/1924 zahájila výuka dělnického, resp. pracovního práva.⁶⁹⁷

Na brněnské právnické fakultě usiloval o vybudování „pracovněprávního“ oboru profesor Rudolf Dominik,⁶⁹⁸ který vypracoval návrh na vytvoření ústavu dělnického práva, dělnické (pracovní) právo na fakultě přednášel a o dělnickém právu napsal i krátké stati do brněnského sociálně demokratického deníku *Stráž socialismu* a do časopisu *Všehrd*.⁶⁹⁹ Do dělnického práva se podle něj měly včlenit „všechny obory, jež se zabývají právními poměry zaměstnanců, zejména dělnictva všech kategorií“ a také výklady o poměrech „v jiných pokročilých zemích“ a o „institucích mezinárodních“. ⁷⁰⁰ Ani jeho projekt samostatného ústavu se však ne-realizoval. I když je to do značné míry spekulace, domníváme se, že hlavní příčinou opět byla nepříliš chápavá reakce kolegů, ale zřejmě i Dominikův rozchod se sociální demokracií. Dělnické právo ovšem pravidelně přednášel (jako *Československé právo dělnické a mezinárodní ochrana práce*, ve třicátých letech jako dva samostatné vyučovací předměty. V polovině třicátých let opustil označení dělnické právo a své přednášky nazval *Československé právo*

⁶⁹⁴ www.psp.cz; Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1921. I. volební období; 4. zasedání. T 3399.

⁶⁹⁵ Zákon č. 67/1922 Sb., kterým se mění finanční zákon republiky Československé pro rok 1921 ze dne 17. prosince 1920, čís. 682 Sb. z. a n., a stanoví se dodatek ke státnímu rozpočtu a rozpočtu státních investic pro rok 1921.

⁶⁹⁶ Citované podle KINDL, V., Pokus o zavedení tzv. dělnického práva do výuky právnické fakulty UK v období buržoazní ČSR. *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. XXIV. Praha: UK 1984, s. 60.

⁶⁹⁷ I k tomu podrobněji KINDL, V., Pokus o zavedení tzv. dělnického práva do výuky právnické fakulty UK v období buržoazní ČSR. *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. XXIV. Praha: UK 1984, s. 45–66.

⁶⁹⁸ K tomu A MU, fond J XIII, kart. 2, i. č. 14.

⁶⁹⁹ Celý drobný Dominikův článek ze *Stráže socialismu* převzal a glosoval ve stati *Dělnické právo* (In: *Všehrd*, roč. III/1921–1922, s. 100–103) autor, skrývající se pod značkou –lk– (Brno). Profesor Dominik na něj odpověděl stejně nazvaným článkem (*Všehrd*, roč. IV/1922–1923, s. 153–155).

⁷⁰⁰ DOMINIK, R., Dělnické právo. In: *Stráž socialismu*; citováno podle –lk– (Brno), Dělnické právo. In: *Všehrd*, roč. III/1921–1922, s. 101. Jeho snaha se opírala o studijní pobyt na univerzitě v Lipsku, kde fungoval Ústav pro pracovní právo, a o návštěvu Mezinárodního ústavu práce (1924).

pracovní. Od letního semestru 1931/1932 začal otevírat i „Seminář z práva pracovního“.⁷⁰¹ Za zřízení samostatné stolice dělnického práva se vyslovoval i Emanuel Chalupný.⁷⁰²

5.2 PRACOVNÍ PRÁVO V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Od dob, kdy stát začal autoritativně zasahovat do pracovněprávních vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, se začala spolu se vzrůstající státní regulací měnit i povaha těchto vztahů, považovaných původně za ryze soukromoprávní. Pracovní právo se tak postupně dostalo na pomezí mezi právo soukromé a veřejné. V totalitních režimech stát vždy vehementně usiloval o potlačení soukromoprávního prvku v pracovním právu ve prospěch státní regulace a v období Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) tomu nebylo jinak. Pracovní právo tak představovalo odvětví soukromého práva, které doznalo v období nacistické okupace českých zemí nejvíce změn,⁷⁰³ avšak předmětná pracovněprávní ustanovení ABGB platila i nadále bez zásahů.

Po vzoru nacistického Německa byla v českých zemích změněna dosavadní sociální politika, jejímž výrazem v oblasti práva bylo pracovní a sociální zákonodárství. K upevnění své moci využívali okupanti a čeští kolaboranti menší sociální ústupky ve prospěch dělníků, které však v tomto směru zřejmě neměly valnější úspěch. Dobové noviny a časopisy se předháněly v chvalozpěvech na německou sociální politiku a její vymoženosti.⁷⁰⁴ Levnou sociální demagogií chtěli nacisté získat u části českého dělnictva sympatie pro německý národní socialismus.⁷⁰⁵ Na druhou stranu je nutné přiznat, že v některých oblastech sociální a pracovní politiky (např. zlepšení pracovních podmínek v některých odvětvích či tzv. padesátihaléřový příplatek ke mzdě) došlo ve srovnání s předcházejícím obdobím skutečně k posunu směrem kupředu, což bylo ale zároveň tvrdě vykoupeno zavedenými restrikcemi (např. zrušení práva na stávku, sloučení všech odborových organizací, zásahy do mzdových poměrů, kázníkový systém ve výrobě, vytvoření systému nucené a řízené práce aj.). Sociální a pracovní politika prvních let Protektorátu byla tak jedinou oblastí z celého nacistického programu, která mohla českého dělníka oslovit. Do jaké míry tomu tak bylo, je dnes těžko odhadnutelné a vyžádalo by si to důkladnější studii.

⁷⁰¹ K tomu pravidelně vydávané *Seznamy přednášek, které se budou konati na Masarykově universitě v Brně*. Brno: nákladem MU v Brně.

⁷⁰² CHALUPNÝ, E., Otázky sociální a vysoké školy. In: *Sociální revue*, III/1922, s. 113–115.

⁷⁰³ K protektorátnímu pracovnímu právu z novější literatury srov. např. TAUCHEN, J., Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – několik shrnujících poznámek. In: KNOLL, V. (ed.), *Naděje právní vědy*. Býkov 2010. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 166–175; TAUCHEN, J., Einige Bemerkungen zur Entwicklung des Arbeitsrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Journal on European History of Law*, roč. 1/2010, č. 2, s. 50–54; TAUCHEN, J., Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: *COFOLA 2010: the Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742–752.

⁷⁰⁴ K nacistickému pracovnímu právu blíže: TAUCHEN, J., Vývoj pracovního práva ve Třetí říši. In: *Právní a ekonomické problémy V*. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 129–137.

⁷⁰⁵ Kol. aut., *Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918–1945*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973, s. 530–532.

5.2.1 Ideologické pojetí vybraných kategorií pracovního práva

Jelikož úprava postavení dělníků, výkonu závislé práce a vztahů mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem tvořila jednu ze základních kategorií a patřila často k proklamovaným požadavkům německého národního socialismu, který se sám o masy dělníků opíral (nebo to alespoň o sobě proklamoval), je nutné si rovněž stručně nastínit ideologické pojetí a změny v ideologickém pojetí pracovního práva.⁷⁰⁶

5.2.1.1 Nový řád a distance od předcházejícího období

V dobových časopisech vydávaných především Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou určených přímo dělníkům (např. *Práce a hospodářství*, *List zaměstnanců svobodných povolání*, *Rozhledy dělníků různých povolání*, *Pokrok*, *Kovodělník*, *Stavba a dřevo* aj.) bylo často poukazováno na „neutěšenou“ situaci v první Československé republice, především pak na dlouhodobou nezaměstnanost, nuzné výdělky pro pracující a existenční nejistotu. Úplnou distanci od předcházejícího období velmi dobře ilustruje následující pasáž: „*Minuly doby, kdy miliony rukou a hlav se nabízely a marně prosily o práci. Pracovní síla je nyní osvobozena od vlivu spekulantů a dělníkům bylo dáno právo na práci.*“⁷⁰⁷

Novou ideologickou dimenzi dostalo také samotné právo na práci. Tomuto nároku odpovídal příkaz, že každý je povinen přispívat svoji prací k blahu celku ze všech svých sil a schopností.⁷⁰⁸ Podle dobového pohledu totiž práce přestala být majetkem jedince a stala se jměním celého národa.⁷⁰⁹ Při každém pracovním výkonu si měl každý uvědomit, že vykonávaná práce nemá bezprostřední význam jen pro něj samotného, nýbrž musí sloužit užítku všech.⁷¹⁰ To představovalo provedení jedné ze základních zásad národního socialismu obsažené v programu NSDAP z roku 1920, a to: „*prospěch celku před zájmem jednotlivce*“ (*Gemeinnutz vor Eigennutz*).⁷¹¹

Nacisté usilovali o to, aby se práce stala náplní života všech příslušníků národa a aby měla pro pracujícího člověka životní hodnotu.⁷¹² Skutečný cíl byl však zcela jasný: přimět dělníky v Říši i na okupovaných územích za pomoci těchto a podobných hesel k vyšším pracovním výkonům. Český národ měl přispět k vytvoření nové Evropy ne na bojišti, nýbrž svou prací. Jak k tomu uvádí dobový komentář: „*Je tedy na nás, abychom pochopili, že práce musí být posláním. ... Národní socialismus chápe práci jako poslání, nikoliv jako dřinu. ... Dělník*

⁷⁰⁶ K ideologickému pojetí jednotlivých odvětví soukromého práva v Říši podrobně viz TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720–1742.

⁷⁰⁷ BARTOŠ, B., Zaměstnanci mají právo na radostnější život. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání*. *Orgán NOÚZ*, roč. I/1942, č. 4, s. 2.

⁷⁰⁸ JANEČEK, J., Práce službou pospolitosti. In: *Práce a hospodářství*. *Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. VI/1945, č. 1, s. 6.

⁷⁰⁹ BARTOŠ, B., Zaměstnanci mají právo na radostnější život. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání*. *Orgán NOÚZ*, roč. I/1942, č. 4, s. 2.

⁷¹⁰ [autor neuveden], Práce tvoří práci. In: *Pokrok*. *Orgán NOÚZ pro kovoprůmyslový, hornický a hutnický dorost*, roč. I/1943, č. 5, s. 1.

⁷¹¹ EVALD, A., Majestát práce. In: *Brázda*, roč. III (XXI)/1940, č. 47, s. 553–554.

⁷¹² [autor neuveden], Význam práce v nové pospolitosti. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání*. *Orgán NOÚZ*, roč. II/1943, č. 11, s. 1.

*musí pracovat nejen proto, aby mohl žít, a musí zároveň při své práci myslet na věci větší a vyšší.*⁷¹³

5.2.1.2 Vztah zaměstnavatele a jeho zaměstnance

Práce byla tedy v první řadě považována za službu pospolitosti, tzn., byla podřízena určitým pravidlům, na něž dožíral celek, nikoliv již jen dvě zúčastněné strany – zaměstnavatel a zaměstnanec. S odkazem na vyšší zájem zasahovala pospolitost do tohoto poměru, direktivně určovala hranice nároků a potřeb a chránila zájmy celku.⁷¹⁴ Cílem národního socialismu v pracovněprávní oblasti mělo být dosažení pracovního smíru, přičemž se nacisté snažili přirozeně odlišné zájmy zaměstnavatele a zaměstnance zakrýt právě poukazem na vyšší zájmy pospolitosti: „Každý se musí sám natolik kontrolovat a rozhlédnout, zda neškodí celku, do kterého je dnes více než jindy každý zapojen.“⁷¹⁵

Podle nacistické ideologie měli „...všichni pracující, podnikatelé i zaměstnanci... vytvořit velkou armádu práce, před kterou byl postaven úkol všeobecných zájmů hospodářských.“⁷¹⁶ K vyšším pracovním výkonům dělnictva mělo přispět rovněž často proklamované a uměle vnesené „upřímné“ kamarádství v práci mezi dělníky. To charakterizuje dobový komentář následovně: „... hledá a nalézá se ten kladný vztah i mimo rámec práce, kdy teprve možno hodnotit pravý význam skutečného kamarádství. Jeho cena je nesmírná. Oč lépe se pracuje v prostředí těch, kteří nikdy neublíží hrubým slovem, zlým skutkem, ale dovedou poradit, posílit v důvěře v lepší zítřek a případně pomoci v nouzi.“⁷¹⁷

Odmítán byl rovněž třídní boj, „neboť třídním bojem nelze dospět k blahobytu a spokojenosti, neboť blaho jednotlivce je bezprostředně spjato s blahem celku; především pak s prospěchem a blahem závodu, v němž dělník pracuje.“⁷¹⁸ V dobových článcích se objevují často kategorie jako rovnost mezi pracujícími a jejich společná odpovědnost.⁷¹⁹

5.2.2. Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce

Jak již bylo uvedeno výše, novou ideologickou dimenzi dostalo také samotné právo na práci. Tomuto nároku odpovídal příkaz, že každý je povinen přispívat svoji prací k blahu celku ze všech svých sil a schopností.⁷²⁰ V dobových propagandistických článcích se vydá-

⁷¹³ [autor neuveden], Práce posláním, nikoliv dřinou. Od předního boje ke spoluodpovědnosti. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, roč. II/1943, č. 4, s. 1.

⁷¹⁴ JANEČEK, J., Práce službou pospolitosti. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 6/1945, č. 1, s. 6.

⁷¹⁵ SCHUSTER, F., Nový názor na práci a život. In: *Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovoprůmyslu*, roč. II/1942, č. 10, s. 1.

⁷¹⁶ [autor neuveden], Zajištění sociální úrovně zaměstnanců. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, roč. II/1943, č. 2, s. 1.

⁷¹⁷ STANĚK, K., Poměr dělníka k dělníku. In: *Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovoprůmyslu*, roč. III/1943, č. 8, s. 1.

⁷¹⁸ KORP, K., Od třídního boje ke spoluzodpovědnosti. In: *Rozhledy dělníků různých povolání. Orgán NOÚZ pro dělníky v obchodech, dopravě a různých oborech*, roč. III/1943, č. 4, s. 1.

⁷¹⁹ KOKTÁN, F., Dělnictvo a národ. In: *Stavba a dřevo. Orgán NOÚZ pro hlavní skupinu dělníků stavebních odborů, dělnictva dřevoprůmyslu a dělníků lakýrnických a malířských*, roč. I/1941, č. 1, s. 1.

⁷²⁰ JANEČEK, J., Práce službou pospolitosti. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. VI/1945, č. 1, s. 6.

valo rapidní snížení nezaměstnanosti a poté její úplná likvidace za jeden z prvních úspěchů zavedeného nového společenského řádu.⁷²¹ I ten nejposlednější pracující dělník si měl být živě vědom vztahu svého dílčího výkonu k celkovému pracovnímu úkolu národa. I poslední dělník měl cítit, že je ke své práci pověřen a povolán národním celkem: „*Práce přestala být majetkem jedince. Stala se jměním národa, a proto s ní nemůže každý hospodařit, jak by chtěl. Její cena již není určována zákonem nabídky a poptávky. ... S prací lidských rukou se plánovitě hospodaří.*“⁷²²

Opatření k prikazování k práci, k nucenému nasazení či zavedení pracovní povinnosti byla dobovými články v dělnických časopisech úmyslně desinterpretována a byl zastírán jejich skutečný účel: „... nové poměry zabezpečily především existenci pracujícího člověka. Zmizela nezaměstnanost. Statisíce dobrých českých lidí, kteří nesli v předchozích letech na svém čele prokletí nucené zahálky, byly znovu vřazeny do pracovního procesu, nabyly znovu své lidské důstojnosti a staly se užitečnými a sebevědomými členy národního společenství.“⁷²³

Myšlenka zavedení pracovní povinnosti či prikázání určitých osob k výkonu práce se nezrodila z ničeho nic 15. března 1939, nýbrž byla přítomna již v pomnichovském období. Určité fašizační tendence tak bylo možné vysledovat již v období druhé republiky, kdy na jejím sklonku byly zavedeny kárné pracovní tábory pro osoby práce se štítící (nařízením č. 72/1939 Sb. z 2. března 1939). Pracovní schopnost těchto osob měla být využita pro výkon všeobecně prospěšných prací. Pracovní doba činila minimálně 48 hodin týdně a mimo to se měla věnovat přiměřená doba občanské výchově. Zařazení do pracovního tábora se týkalo osob práce se štítících, které dovršily 18. rok věku a nemohly prokázat, že mají řádným způsobem zajištěnu obživu; dále se jednalo o příslušníky pracovních útvarů, které byly zřízeny v říjnu 1938 na základě vládního nařízení z 11. října 1938 č. 223/1938 Sb., o pracovních útvarech⁷²⁴, a tito byli hrubě neukáznění nebo uložené úkoly vykonávali úmyslně nedbale. Pobyt v pracovním táboře měl trvat minimálně 3 měsíce. Kárné tábory byly v roce 1942 vládním nařízením č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti, přeměněny ve zvláštní sběrné tábory, ve kterých se vykonávala preventivní policejní vazba nad vícenásobně trestanými recidivisty či osobami, které se svým chováním a opakujícími se přestupky vymykaly veřejnému pořádku (osoby práce se štítící, žebráci, tuláci, osoby po cikánsku kočující, nevěstky, alkoholici či osoby postižené nakažlivými chorobami, které se odmítly podrobit zdravotnímu dohledu). V období Protektorátu měly úřady věnovat bedlivou a zvýšenou pozornost potírání žebroty.⁷²⁵ Starostové byli povinni ihned oznamovat práce schopné žebráky pracovním úřadům za účelem jejich zařazení do pracovního procesu. Pokud byly tyto osoby práce schopné pouze částečně, měly být využity k provádění lehčích prací v obci, jako například

⁷²¹ DEMMLER, W., Meilensteine auf dem Wege zur sozialen Neuordnung. In: *Böhmen und Mähren*, 1940, s. 103–104.

⁷²² BARTOŠ, B., Využití volné chvíle. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. III/1942, č. 1, s. 9.

⁷²³ STOČES, V., Patnáctý březen a český pracující lid. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 3, s. 41.

⁷²⁴ Dle tohoto vládního nařízení byly pro nezaměstnané vytvořeny pracovní útvary, do kterých mohli být nezaměstnaní prikázáni, což je možno považovat za předstupeň pracovních táborů.

⁷²⁵ Oběžník ministerstva vnitra z 2. srpna 1939, č. 38.293/6, o potírání řemeslné žebroty a tuláctví (uveřejněn ve Věstníku ministerstva vnitra č. 8, 1939, s. 172).

vytrhávání plevelů, shromažďování starého materiálu či pečování o čistotu v obci. Ve větších obcích měly být za tímto účelem zřizovány pracovní kolony.⁷²⁶

Základem protektorátního pracovního práva bylo vytvoření systému řízené práce, přičemž stát zásadním způsobem omezoval autonomii vůle subjektů pracovněprávních vztahů. V roce 1939 se před žněmi vyskytla potřeba zajištění dostatečného počtu pracovních sil v zemědělství.⁷²⁷ Za tímto účelem bylo vydáno vládní nařízení č. 177/1939 Sb., o přikazování osob k zemědělským pracím, podle kterého mohli být nezaměstnaní přikázáni k zabezpečení včasného provedení nutných zemědělských prací. O přikázání rozhodoval okresní úřad po slyšení starosty obce, ve které se nacházel zemědělský podnik (závod). K zemědělským pracím bylo možné nezaměstnané přikázat jen na dobu nezbytně nutnou, ta však nesměla přesáhnout dobu tří měsíců. O rok později již bylo umožněno k provedení zemědělských prací přikázat kteroukoli osobu mezi 16. a 60. lety na dobu tří měsíců v roce a nezaměstnané až na šest měsíců. Podmínkou pro přikázání osob v pracovním poměru byla existence veřejného zájmu na včasném provedení zemědělských prací.⁷²⁸

Všeobecná pracovní povinnost byla dle německého vzoru zavedena již v létě 1939 i v Protektorátu Čechy a Morava, kde se doposud jednalo o institut až na výjimky neznámý.⁷²⁹ Systém nucené práce a s tím spojenou pracovní povinnost zavedla v srpnu 1939 vládní nařízení č. 190/1939 Sb. a č. 195/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti. Tato nařízení se vztahovala pouze na protektorátní příslušníky, nikoli však na německé obyvatelstvo. Na to se od srpna 1939 vztahovala povinnost absolvovat službu u Říšské pracovní služby (*Reichsarbeitsdienst*),⁷³⁰ avšak charakter této služby byl zcela odlišný.⁷³¹ Od 22. srpna 1939 byla k provedení zvláště důležitých úkolů uložena pracovní povinnost všem mužským práceschopným státním příslušníkům Protektorátu mezi 16. a 25. rokem věku po dobu jednoho roku. Vyžadovala-li to zvláštní důležitost prováděných úkolů, mohla být tato doba prodloužena na dva roky. Povoláním k pracovní povinnosti zanikl dosavadní pracovní poměr. Povinnost k výkonu služby se vztahovala na výkon prací všeho druhu, avšak v případě osob, pracujících v posledních dvou letech převážně v zemědělství, měly být tyto osoby přednostně přikázány k výkonu zemědělských prací. O povolání k pracovní povinnosti rozhodovaly úřady práce povolávacím výměrem. Náklady spojené s první cestou přikázané osoby do místa práce, jakož i stravné, hradil podnikatel, pro něhož se práce vykonávala. Ten byl také povinen osobám povolaným k pracovní povinnosti poskytnout pracovní výstroj a nářadí a postarat se i o jejich ubytování.

⁷²⁶ Oběžník ministerstva vnitra z 25. listopadu 1940, č. D-2140-6/8-40-6, o potírání řemeslné žebroty a tuláctví (uveřejněn ve Věstníku ministerstva vnitra č. 12, 1940, s. 473).

⁷²⁷ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 970.

⁷²⁸ Vládní nařízení č. 173/1940 Sb., o přikazování pracovních sil k zemědělským pracím; k tomu blíže KRÁL, O., *Ochrana pracovního poměru zaměstnanců přikázaných k zemědělským pracím*. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. XIII/1940, č. 5, s. 61–62.

⁷²⁹ I v dalších evropských zemích dochází v souvislosti se začátkem války k zavedení povinné pracovní služby; k tomu blíže [autor neuveden], *Povinná pracovní služba*. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. I/1940, č. 3–4, s. 73.

⁷³⁰ Nařízení Říšského protektora o povinnosti sloužit u Říšské pracovní služby pro německé obyvatele Protektorátu Čechy a Morava z 1. srpna 1939 (VBIRProt. S. 67).

⁷³¹ Z české literatury k základním zásadám pracovního práva v nacistickém Německu viz podrobně TAU-CHEN, J., *Vývoj pracovního práva ve Třetí říši*. In: *Právní a ekonomické problémy V. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 129–137.*

Pracovní síla jednotlivců pro veřejně prospěšné účely byla po říšském vzoru využívána i na území Protektorátu Čechy a Morava. Nejširší dosah v tomto směru mělo vládní nařízení č. 46/1941 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce. Od r. 1941 mohli být po dobu jednoho roku práce schopní obyvatelé Protektorátu ve věku od 18 do 50 let přikázáni k provedení neodkladných prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti. Jednalo se o práce sloužící obraně země, zajištění výživy, výrobě spotřebních statků, hospodářskému využití země, zdokonalení dopravních poměrů, zdolání stavu nouze či následků přírodních katastrof apod. Muži mohli být přikázáni k provedení prací všeho druhu, ženy pak jen k takovým pracím, které zpravidla vykonávají ženy. V tomto nařízení byl zakotven rovněž princip, podle něhož měly přikázané osoby vykonávat práci odpovídající jejich znalostem a schopnostem. Primárně byli přikazováni nezaměstnaní a osoby zaměstnané pouze na částečný úvazek. Přednostně měly být přikazovány osoby svobodné před osobami ženatými (vdanými).

V roce 1942 dochází ke zpřísnění právní úpravy a k přesnějšímu vymezení práv přikázaných osob (vládní nařízení č. 10/1942 Sb.). Od ledna 1942 bylo možno svobodné, ovdovělé, rozvedené, rozloučené, nebo odděleně žijící osoby přikázat k výkonu práce rovněž na ostatním říšském území. Do Říše tak byly zavlečeny statisíce Čechů. Od ledna 1942 se tak otevřela cesta k tzv. nucenému nasazení protektorátních občanů k výkonu práce v Říši.

K zajištění pracovních sil pro válečné hospodářství, především pak pro zbrojní průmysl v celé Velkoněmecké říši, byl zřízen Úřad generálního zmocněnce pro pracovní nasazení; generálním zmocněncem se stal říšský místodržící a župní vedoucí Fritz Sauckel. Ten měl dohlížet na odpovídající nasazení všech dostupných pracovních sil včetně mobilizace těch dosud nevyužitých v celé Říši, Protektorátu i Generálním gouvernementu.⁷³² Generální zmocněnec pro pracovní nasazení dohlížel na to, aby všechna veřejná zařízení odpovídala účelu totální války, a měl přezkoumat, zda bylo uvolněno největší možné množství sil pro brannou moc a zbrojení. Podle potřeb pracovního nasazení mohl upravovat pracovní podmínky pracovních sil nasazených na území Říše.⁷³³ Byla na něj přenesena rovněž oprávnění příslušející říšskému ministru práce.⁷³⁴

Již v květnu 1942 byla obě dvě předchozí vládní nařízení, upravující přikazování pracovních sil, zrušena a nahrazena novou úpravou.⁷³⁵ K provedení neodkladných prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti mohli být nyní přikázáni všichni práce schopní obyvatelé Protektorátu; dolní a horní věková hranice tak byla odstraněna. Přikázání mohlo nyní trvat neomezeně dlouhou dobu. K zajištění zemědělské výroby mohl starosta obce pro naléhavé krátkodobé práce navrhnout příslušnému úřadu práce jmenovitě osoby, které měly být přikázány.

Již před vypuknutím druhé světové války mělo nacistické Německo problémy s nedostatkem pracovních sil. Po odvodu německých mužů do armády a se stále se zvyšujícím počtem padlých se tyto problémy ještě prohloubily. Z tohoto důvodu bylo v červenci 1944 vyhlášeno tzv. totální válečné nasazení všech ještě dostupných pracovních sil. Právní podklad tvořil

⁷³² Výnos Vůdce o generálním zmocnění pro pracovní nasazení z 21. března 1942 (RGBl. I., S. 179).

⁷³³ Nařízení pověřence pro čtyřletý plán k provedení výnosu Vůdce o generálním zmocnění pro pracovní nasazení z 27. března 1942 (RGBl. I., S. 180).

⁷³⁴ Nařízení pověřence pro čtyřletý plán o stanovení práva generálním zmocněncem pro pracovní nasazení z 25. května 1942 (RGBl. I., S. 347).

⁷³⁵ Vládní nařízení ze 4. května 1942 č. 154/1942 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.

výnos Vůdce o totálním válečném nasazení (RGBl. I., S. 161), jímž byla zřízena funkce generálního zmocněnce pro totální válečné nasazení. Protektorátní vláda v této souvislosti zmocnila věcně příslušné ministry, aby nařizovací cestou sami činili všechna opatření, která jsou nutná k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by jinak bylo třeba zákona nebo vládního nařízení.⁷³⁶

Poslední pracovní povinnost pro obyvatele Protektorátu (příslušníky Protektorátu, německé státní občany, cizince i bezdomovce) byla stanovena v lednu 1945, a to nařízením německého státního tajemníka pro Čechy a Moravu o nasazení při stavbě zákopů v Protektorátu Čechy a Morava (VBlBM, S. 1). K přikázání ke stavbě zákopů byl příslušný vedoucí úřadu práce (správa z říšského příkazu).

5.2.3 Regulace pracovního trhu

Regulaci pracovního trhu a funkce prvorepublikových veřejných zprostředkovatelen práce převzaly od 1. září 1939 nově zřízené úřady práce,⁷³⁷ které byly podřízeny ministerstvu sociální a zdravotní správy. Sídla úřadů práce byla stanovena prováděcí vyhláškou vždy pro obvod několika (zpravidla tří až čtyř) politických okresů.⁷³⁸ Se vzrůstající státní regulací v pracovněprávních vztazích a se stále novou agendou přenášenou na úřady práce, byly o rok později zřízeny jejich pobočky, jejichž působnost se vztahovala zpravidla na obvody dvou až tří okresních soudů.⁷³⁹ Zřízeno bylo 23 úřadů práce a jejich 87 poboček hlavně v sídlech okresních úřadů a některých větších soudních okresů.⁷⁴⁰

Pokud existovala od konce roku 1939 zvláštní potřeba regulace pracovního trhu v určitých hospodářských odvětvích, v určitých obvodech, či pro určité kategorie zaměstnanců, mohlo ministerstvo sociální a zdravotní správy ve vyhlášce stanovit, že pracovní poměr bylo možné sjednat a vypovědět pouze se souhlasem úřadu práce.⁷⁴¹ Sjednání pracovního poměru nebo

⁷³⁶ Vládní nařízení z 22. srpna 1944 č. 177/1944 Sb., o zmocnění ministrů a vedoucího pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení.

⁷³⁷ Vládní nařízení z 25. července 1939 č. 193/1939 Sb., o úřadech práce; k tomu podrobně MICHAL, V., Úřady práce, jejich kompetence a řízení. In: *Všehrd*, roč. 22/1941, č. 1, s. 17–20.

⁷³⁸ Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 5. září 1939 č. 202/1939 Sb., kterou se určují sídla úřadů práce.

⁷³⁹ Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 5. ledna 1940 č. 30/1940 Sb., kterou se zřizují pobočky úřadů práce; změna v rozsahu působnosti úřadů práce a jejich poboček provedena vyhláškou ministra sociální a zdravotní správy z 23. prosince 1940 č. 58/1941 Sb., kterou se určují sídla a obvody úřadů práce a jejich poboček.

⁷⁴⁰ [autor neuveden], Státní úřady práce. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 1/1940, č. 1, s. 15.

⁷⁴¹ Např. vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 30. prosince 1939, č. D 2554-21/12 uveřejněná v Úředním listě 1939, č. 296, s. 4817 se vztahovala v případě sjednání a vypovězení pracovního poměru na kovoprůmysl a v případě vypovězení pracovního poměru na zemědělství a lesnictví; vypovězení pracovního poměru všech soukromých zaměstnanců ve vyšších službách (obchodních pomocníků, zaměstnanců v kancelářích advokátů, notářů apod.) bylo upraveno vyhláškou ministra sociální a zdravotní správy z 26. února 1940 č. D 2554-21/2 uveřejněnou v Úředním listě 1940 č. 62, s. 1691); sjednávání a zrušování pracovních poměrů ve stavebnictví upravovala vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 28. listopadu 1940 uveřejněná v Úředním listě 1940, č. 285, s. 9559.

výpověď daná bez předchozího souhlasu byly ze zákona prohlášeny za právně neúčinné;⁷⁴² bylo však možno požádat o dodatečný souhlas.⁷⁴³

Od roku 1941 náleželo zprostředkování a najímání zemědělských sezonních dělníků ministerstvu sociální a zdravotní správy a úřadům práce. Zaměstnavatelé nesměli bez povolení úřadu práce žádným způsobem provádět (ústně, písemně či pomocí novinové inzerce) zprostředkování nebo najímání sezonních zemědělských dělníků.⁷⁴⁴ Schválení úřadu práce vyžadovalo rovněž zaměstnávání Židů.⁷⁴⁵

Mladiství od čtrnácti do osmnácti let směli být přijímáni do učebního poměru, za praktiky, volontéry či za pracovní síly jen se souhlasem úřadu práce.⁷⁴⁶

Aby měl stát přehled o tom, jaké zaměstnání dotčená osoba vykonává a nemohlo tak docházet k podvodům, došlo v červnu 1941 k zavedení pracovních knížek, které fungovaly jako prostředek k legitimaci; osvědčovaly tedy existenci či neexistenci pracovního poměru.⁷⁴⁷ Pracovní knížka byla veřejnou listinou, která sloužila jako průkaz k legitimaci vůči úřadu práce, nositelům sociálního a nemocenského pojištění a vůči zaměstnavateli.

Pracovní knížky měly vytvořit úplnou a přehlednou statistiku o všech pracovních silách, jejich kvalitě i množství, jakož i o jednotlivých povoláních. Ke každé pracovní knížce byl vydán tzv. začleňovací lístek, na kterém byly evidovány podrobné údaje o zaměstnanci: doba a způsob vyučení, odborné školení, zvláštní schopnosti vztahující se k povolání, znalost zemědělství či znalost cizích jazyků. Tyto začleňovací lístky pak využívaly úřady práce k plánovitému rozdělení pracovních sil.⁷⁴⁸ Podle evidence vytvořené na základě pracovních knížek měly úřady práce přesný přehled, která pracovní odvětví trpí nadbytkem, případně nedostatkem pracovních sil a podle toho byl nuceně regulován příliv nových pracovních sil nebo bylo prováděno přeškolení osob, které se ve vlastním povolání nemohly uplatnit.

Skutečný účel zavedení pracovních knížek jakož i celého systému řízení práce spočíval v nuceném přesunu (příkázání) pracovních sil do oborů, které nacisté využívali pro vedení války; naopak některé oblasti služeb a průmyslu měly být zcela zlikvidovány či výrazně omezeny, neboť nebyly důležité pro válečné účely.

⁷⁴² K soukromoprávním důsledkům v případě neexistujícího souhlasu úřadu práce při výpovědi blíže SCHIFFNER, K., Nedostatek souhlasu úřadu práce při výpovědi pracovního poměru a jeho právní důsledky. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 6, s. 73–74.

⁷⁴³ Vládní nařízení z 21. prosince 1939 č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil; z dobové literatury k tomu blíže FORMÁNEK, F., Omezení výpovědi pracovního poměru. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 3–4, s. 33; STARÝ, Řízení o žádosti za souhlas úřadu práce o sjednání nebo výpovědi pracovního poměru. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 7, s. 97.

⁷⁴⁴ Vyhláška ministra hospodářství a práce z 30. června 1942, kterou se provádí vládní nařízení ze dne 18. prosince 1941, č. 58 Sb. z r. 1942, jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil, uveřejněna v Úředním listě č. 159, 1942, s. 5943.

⁷⁴⁵ Vládní nařízení z 18. prosince 1941 č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce.

⁷⁴⁶ Vládní nařízení z 6. listopadu 1941 č. 433/1941 Sb., o poradenství pro volbu povolání a o včleňování mladistvých do práce; k tomu blíže HOLMAN, J.: O smlouvě učební. In: *Právník*, roč. 82, sešit 9, 1943, s. 273–284.

⁷⁴⁷ Vládní nařízení z 26. června 1941 č. 241/1941 Sb., kterým se zavádějí pracovní knížky; vydávání pracovních knížek bylo upraveno prováděcí vyhláškou ministra sociální a zdravotní správy z 25. července 1941 č. 291/1941 Sb., o vydávání pracovních knížek.

⁷⁴⁸ POSPÍŠIL, K., Cílevědomé hospodaření lidskou prací. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 8, s. 149.

Původní úkol úřadů práce spočíval v organizačním zajištění regulace pracovního trhu, avšak s postupem doby byly na pracovní úřady přenášeny další úkoly veřejné správy.⁷⁴⁹ Kromě záležitostí včleňování do práce, pracujícího dorostu, mzdové politiky či péče o nezaměstnané náležela do pravomoci pracovních úřadů i např. živnostenské inspekce⁷⁵⁰ či rozhodování o povolení dostavby již započatých soukromých staveb.⁷⁵¹ Úřady práce tak představovaly první instanci v organizaci sociální správy.

V oblasti řízení práce spočíval hlavní úkol úřadů práce od roku 1941 v přikazování práce schopných obyvatel Protektorátu k výkonu prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti na území Protektorátu⁷⁵² či od roku 1942 i na celém území Velkoněmecké říše.⁷⁵³ Pracovní úřady se tak staly rozhodujícími orgány v procesu tzv. nuceného nasazení protektorátních občanů v Říši. Úřady práce evidovaly pracovní sílu v Protektorátu a jakákoliv uvolněná pracovní síla se musela u nich okamžitě hlásit. Bylo tomu např. dle vládního nařízení č. 144/1944 Sb., o přihlašování povinnosti mužů a žen, kteří opustili z důvodu letecké války své dosavadní zaměstnání. Od roku 1944 náležely pracovní úřady rovněž k úřadům autonomní správy, které vykonávaly agendu z příkazu Říše. Tento krok měl za následek delegaci osob německé národnosti k úřadům práce, kteří tak fakticky převzali vedení těchto úřadů a dohlíželi na řádné provádění opatření nuceného nasazení českými úředníky. Konkrétní úkoly přenesené na úřady práce z říšského příkazu stanovil Německý státní ministr pro Čechy a Moravu; při provádění záležitostí z říšského příkazu podléhaly tyto úřady pouze pokynům Německého státního ministra pro Čechy a Moravu.⁷⁵⁴

5.2.4 Likvidace odborových organizací

V období Protektorátu Čechy a Morava doznalo výrazných změn především kolektivní právo, tedy ta část pracovního práva upravující vztahy mezi kolektivy zaměstnanců a zaměstnavateli (popř. skupinami zaměstnavatelů). To bylo v předcházejícím období vystavěno na třech pilířích: svobodě sdružovací, právu na stávku a autonomii odborů při kolektivním vyjednávání. Autonomie při kolektivním vyjednávání tak byla prakticky odstraněna a stávka prohlášena 13. června 1939 vyhláškou zemského prezidenta v Praze za nepřipustnou. Odůvodněno to bylo zájmem nerušeného vývoje hospodářských poměrů a požadavkem pracovního smíru.⁷⁵⁵ Jeden ze základních úkolů odborových organizací spočíval v uzavírání kolektivních smluv, které mimo výše mezd upravovaly např. délku pracovní doby, stanovily výše příspěvků za práci přesčas, v noci nebo o svátcích. V období Protektorátu se však přeměť kolektivní smlouvy přesouval ze soukromoprávní sféry do sféry veřejné a dohoda mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem o mzdách či pracovních podmínkách tak ustupovala do pozadí. Ideový cíl odborů v Protektorátu charakterizoval předseda Národní odborové ústřed-

⁷⁴⁹ Vládní nařízení z 16. května 1941 č. 192/1941 Sb., o výstavbě úřadů práce.

⁷⁵⁰ Vyhláška ministra hospodářství a práce z 20. srpna 1942, kterou se pověřují úřady práce úkoly živnostenské inspekce, uveřejněná v Úředním listu, 1942, s. 7782.

⁷⁵¹ Vládní nařízení ze 7. května 1941 č. 166/1941 Sb., o zákazu nových staveb.

⁷⁵² Vládní nařízení z 23. ledna 1941 č. 46/1941 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.

⁷⁵³ Vládní nařízení ze 4. května 1942 č. 154/1942 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.

⁷⁵⁴ Třetí nařízení o správě z říšského příkazu v Protektorátu Čechy a Morava z 15. srpna 1944 (VBIRProt., S. 128).

⁷⁵⁵ Vyhláška zemského prezidenta v Praze z 13. června 1939, č. 29.202 o zákazu stávek a výluk, uveřejněná v Úředním listě č. 134, 1939, s. 1822; stejnou vyhlášku vydal i zemský prezident v Brně.

ny zaměstnanecké Václav Stočes následujícím způsobem: „Hlavním cílem odborů je usilovat, aby pracující člověk byl naprosto osvobozen od jha liberalistického kapitalismu.... Odbory se účastní spolupráce při budování socialistického národního společenství.“⁷⁵⁶

„Odborová organizace má být pracujícímu člověku rádcem ve všech jeho nesnázích a pomocníkem ve všech případech jeho tísně. Má mu poskytnout ochranu v pracovním poměru, pečovat o jeho odbornou zdatnost a výkonnost, starat se o udržení jeho pracovní síly a schopnosti a být mu záštitou, kdykoliv potřebuje pomoci. Hlavní poslání odborové organizace spočívá tedy v hospodářské, ochranné, výchovné a pečovné činnosti.“⁷⁵⁷

Právě prostřednictvím výchovné činnosti odborů se realizovala nacistická politika v Protektorátu. Ke změnám a reorganizaci odborových organizací došlo již za trvání druhé republiky. Právní podklad tvořilo vládní nařízení č. 9/1939 Sb., o některých opatřeních, týkajících se spolků a výdělkových a hospodářských společenstev a útvarů obdobných. To z důvodu veřejného zájmu umožnilo sloučit sdružení s jiným sdružením sledujícím též nebo podobný účel nebo je rozpustit (zrušit). Na základě výměru ministerstva vnitra z 30. června 1939, č. 15.858 bylo sloučeno devět dosavadních odborových ústředí do Národní odborové ústředny zaměstnanecké. Dne 1. května byly s konečnou platností zlikvidovány obě dřívější vrcholné složky odborového hnutí – svaz Ústředí jednot dělníků a Ústředí jednot soukromých zaměstnanců – byly sloučeny s Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou, která se tak stala jedinou vrcholnou složkou odborového hnutí.⁷⁵⁸

Na konci roku 1939 bylo odborově organizováno zhruba 300 tisíc dělníků a 120 tisíc soukromých zaměstnanců. Během roku 1940 se na základě tlaku, který byl na zaměstnance vyvíjen, stoupl tento počet na tři čtvrtě milionu.⁷⁵⁹ Ke sdružování všech dělníků ve sjednocených odborech vyzval v roce 1941 i státní prezident Hácha. Projevil souhlas s míněním „že je příkazem mravní povinnosti každého českého dělníka a soukromého zaměstnance státi se příslušníkem a spoluúdem sjednoceného odborového hnutí... Všichni patříme k sobě, všichni musíme vytvořit jednu velkou rodinu, spojenou bratrskou láskou a porozuměním...“⁷⁶⁰

Vedení sjednocených odborů převzalo nacistickou rétoriku a stalo se (otázkou je zda vynuceně?) vykonavatelem nacistické politiky v Protektorátu. Národní odborová ústředna zaměstnanecká pořádala ve velkých podnicích závodní shromáždění, na kterých důvěrníci, zaměstnanci z továren a funkcionáři NOÚZ seznamovali dělníky s „hospodářskými a sociálními politickými aktualitami a potřebami doby“.⁷⁶¹ Propaganda, ale i informace o nově vydávaných právních předpisech z oblasti pracovního práva a práva sociálního zabezpečení, se dostávaly k zaměstnancům i prostřednictvím odborového tisku.

⁷⁵⁶ [autor neuveden], Ideová náplň sjednoceného odborového hnutí. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 6, s. 116.

⁷⁵⁷ STOČES, V., Nová tvář odborů. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 7, s. 141.

⁷⁵⁸ [autor neuveden], Likvidace obou ústředí. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 5, s. 93.

⁷⁵⁹ VOTICKÝ, L., Novoroční přání státního presidenta. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 1, s. 2.

⁷⁶⁰ VOTICKÝ, L., Novoroční přání státního presidenta. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 1, s. 1.

⁷⁶¹ [autor neuveden], Závodní shromáždění. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 10, s. 200; v roce 1941 se konaly projevy ve 165 městech ve 285 závodech, přičemž je vyléčlo 250 tisíc zaměstnanců.

Nacisté nemohli v žádném případě připustit, aby se zaměstnanecké odborové organizace staly možným centrem odbojové činnosti v závodech, takže jejich další existence byla závislá na úředním povolení (vládní nařízení č. 347/1941 Sb., o úpravě poměrů v odborových organizacích zaměstnaneckých). Úředně tak mohla být sloučena odborová organizace s jinou odborovou organizací nebo mohlo dojít k nucenému převodu členů do jiné odborové organizace.

Stát zasahoval i do již uzavřených a stále platných kolektivních (hromadných) smluv, když jejich platnost prodloužil do té doby, dokud ministr hospodářství a práce nenařídil vyhláškou uveřejněnou v Úředním listě jejich zrušení nebo je nezměnil.⁷⁶² Tím tak byla fakticky odstraněna možnost kolektivního vyjednávání a sjednávání kolektivních smluv bylo postaveno pod úřední kontrolu. Úprava pracovních a mzdových poměrů se dostala do rukou ministerstva sociální a zdravotní správy a později přešla do kompetence ministerstva hospodářství a práce.⁷⁶³

5.2.5 Omezení autonomie vůle v pracovněprávních vztazích

Jeden z prvních právních předpisů omezujících autonomii vůle zaměstnavatele, představovalo vládní nařízení z 21. září 1939 č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců. Zaměstnavatelé, kteří chtěli zcela nebo částečně zastavit provoz závodu na dobu delší než 14 dnů nebo hromadně propustit své pracovní síly, byli povinni tuto skutečnost ohlásit úřadu práce a požádat ho o schválení tohoto opatření. Tato povinnost se dotýkala těch zaměstnavatelů, kteří zaměstnávali alespoň 20 pracovních sil. V úvahu přicházela možnost, že úřad práce zastavení činnosti závodu, popřípadě její omezení neschválil. V tomto případě musel zaměstnavatel pokračovat v provozování závodu a nesměl ani provést hromadné propouštění zaměstnanců nad míru schválenou úřadem. Pokud pracovní poměr zaměstnanců skončil, byl zaměstnavatel povinen vyplácet plnou mzdu po dobu stanovené výpovědní lhůty.

Radikální zásah do dřívější smluvní svobody při sjednávání a ukončování pracovního poměru představovalo vládní nařízení z 21. prosince 1939 č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil. To zmocňovalo ministra sociální a zdravotní správy k vydání vyhlášky, která by vázala sjednání či rozvázání pracovního poměru pro určité kategorie zaměstnanců, územní obvody či závody na předchozí souhlas úřadu práce. Toto nařízení kopírovalo právní úpravu v Říši sloužící k přechodu z mírového hospodářství do válečného stavu při zachování nerušeného chodu hospodářského života.⁷⁶⁴ V roce 1940 bylo možné pracovní smlouvy v zemědělství, lesnictví a kovoprůmyslu vypovídat jen se souhlasem úřadu práce.⁷⁶⁵

⁷⁶² Vládní nařízení z 1. dubna 1942 č. 127/1942 Sb., kterým se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních.

⁷⁶³ K tomu podrobně: VALEČEK, J., Hromadné smlouvy pracovní. Právní stav počátkem roku 1940. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 23/1940, s. 18–36; BUDNÍK, J., Úprava další platnosti hromadných pracovních úprav. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 3/1942, s. 142–144.

⁷⁶⁴ K tomu např. FORMÁNEK, F., Omezení výpovědi pracovního poměru. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 3–4, s. 33; VALEČEK, J., Odůvodněná výpověď služebního (pracovního) poměru. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 24/1941, s. 201–206; KABOUREK, J., Výpověď právně neúčinná, nesprávně daná a předčasná zrušení. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 3/1942, s. 133–135.

⁷⁶⁵ K tomu blíže STARÝ, Řízení o žádosti za souhlas úřadu práce o sjednání nebo výpovědi pracovního poměru. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 7, s. 97;

Dalším významným právním předpisem bylo vládní nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky, které výrazným způsobem omezovalo autonomii vůle zaměstnavatele v pracovněprávních vztazích a zpřísnilo povinnosti zaměstnance. Jednalo se o ochranu trvání pracovního poměru a o zajištění náležitého pracovního výkonu, s čímž souvisel zákaz přetahování zaměstnanců.⁷⁶⁶ Ministerstvo sociální a zdravotní správy (později Ministerstvo hospodářství) získalo v oblasti úpravy pracovních podmínek rozsáhlá oprávnění a mohlo tak v zájmu válečného hospodářství upravovat např. pracovní dobu či výměru dovolené. Jak praxe ukázala, toto nařízení však obsahovalo některé mezery a nedostatky, tak bylo o rok později nahrazeno novým (č. 404/1942 Sb.). Tento právní předpis stanovil zákaz jakékoliv jednání směřující k tomu, aby byl zaměstnanec v nevypověděném pracovním poměru ze svého pracovního místa odláčen nabízením vyšší mzdy nebo platu nebo příznivějších jiných pracovních podmínek. Výše uvedené nařízení stanovilo rovněž katalog zákazů směřujících k ochraně a řádnému plnění povinností z uzavřeného pracovněprávního vztahu. Zaměstnanec (učně) nesměl odepřít ani zpomalit výkon práce, kterou mu přidělil zaměstnavatel nebo jím pověřená osoba, ať se jednalo o práci přesčas, noční, nedělní či sváteční práci. Dále zde byla stanovena povinnost zaměstnance chodit včas do zaměstnání, místo výkonu práce neopouštět a bez dostatečné omluvy se nevyhýbat plnění pracovních povinností. Zaměstnanec zároveň nesměl řádný výkon práce rušit svým neukázněným jednáním, zejména násilnostmi nebo hrubými nadávkami. Dobový komentář charakterizoval pracovní morálku následujícím způsobem: „*Pracovní morálka je vyšším příkazem a patří k ní stejně dobré, slušné a hodnotě dělníkovy práce odpovídající chování představených, tak jako dodržování nařízení, pracovních řádů a pracovních smluv. Patří k ní stejně péče o udržování náležitého pracovního prostředí, opatřování hygienických zařízení, spravedlivé dodržování mzdových tarifů, pracovní doby, jako dělníkova a zaměstnancova povinnost věrně a spolehlivě pracovat.*“⁷⁶⁷

Bylo-li to „z výchovných důvodů“ potřeba, mohl příslušný úřad práce podat návrh na prikázání osoby do výchovného pracovního tábora, pokud se opakovaně dopustila výše uvedených jednání. Zaměstnavatel mohl potrestat přestupky zaměstnanců (učňů) proti pořádku (pracovní kázní) nebo proti bezpečnosti práce výstrahou nebo pokutami. Vybrané pokuty si však zaměstnavatel nemohl ponechat, nýbrž je musel odvést do zvláštní podnikové pokladny, která sloužila výhradně k sociálním účelům všech zaměstnanců podniku. Úřad práce byl oprávněn uložené výstrahy a tresty zrušit nebo zmírnit.

Vládní nařízení rovněž upravilo zákaz zneužití nadřazeného postavení zaměstnavatele v závodě, který nesměl zneužívat pracovní síly zaměstnanců, hrubě je urážet a jinak hrubě zanedbávat své sociální povinnosti směrem k zaměstnancům.

KABOUREK, J., Ještě o souhlasu úřadu práce k rozvázání pracovního poměru. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 3/1942, č. 3, s. 166–167; FIŠER, J., Rozvázání pracovního poměru. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 5/1944, č. 5, s. 106–108; TREFA-NEC, J., Několik poznámek k dodatečnému souhlasu Úřadu práce k výpovědi. In: *Právní Praxe*, roč. 8/1943–1944, č. 1, s. 24–25; BAUER, F., Sjednání a rozvázání pracovních poměrů a souhlas úřadu práce. In: *Právní Praxe*, roč. 6/1941–1942, č. 1, s. 31–38.

⁷⁶⁶ K tomuto nařízení podrobně BUDNÍK, K., Zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 3/1942, č. 3, s. 84.

⁷⁶⁷ NOVÁK, L., Pracovní morálka – s obou stran. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 5/1944, č. 7, s. 148.

Od roku 1941 okupační moc zasahovala dokonce i do samotné existence soukromoprávních služebních poměrů. Říšský protektor si vyhradil možnost písemně sdělit zaměstnavateli, aby rozvázal soukromoprávní služební pracovní poměr se zaměstnancem, který se účastnil na činnosti nepřátelské vůči Říši; tím se rozumělo každé jednání či opomenutí, které směřovalo proti vnitřní či vnější bezpečnosti Velkoněmecké říše. Říšský protektor mohl rovněž nařídit, aby zaměstnavatel poukázal služební plat zaměstnance, který byl vzat do vyšetřovací či ochranné vazby, ve prospěch některého fondu, který Říšský protektor sám určil.⁷⁶⁸

Ani tvorba mezd nebyla v období Protektorátu přenechána na dohodě mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Protektorátní mzdová politika byla založena na přesvědčení, že vývoj mezd a platů nelze ponechat volné hře hospodářských sil a poměrům na pracovním trhu, nýbrž že je nutno tento vývoj podřídit obecným zájmům celku.⁷⁶⁹ První zásah do mzdové politiky byl proveden již v dubnu 1939 vládním nařízením č. 118/1939 Sb., o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové, které přiznávalo ministerstvu sociální a zdravotní správy pravomoci k provedení zásahů do mzdové politiky. Státní regulace mezd a platů se však postupně dále rozšiřovala a řízení mzdové politiky bylo výlučně přeneseno na ministerstvo sociální a zdravotní správy. To bylo také zmocněno k provedení všech opatření, zejména pak ke stanovení mzdy či platu a úpravě všeobecných pracovních podmínek, pokud se dotýkaly délky pracovní doby nebo výměry dovolených. Učiněná opatření byla vyhlášována v Úředním listě. Dle své oblasti působnosti vykonávali dozor nad dodržováním těchto opatření živnostenská inspektoři, báňské úřady či okresní úřady.⁷⁷⁰ Do konce roku 1939 bylo vydáno celkem 17 mzdových vyhlášek, které pro celá odvětví jednotně upravovaly mzdové a platové poměry.⁷⁷¹

V některých oborech došlo rovněž ke zvýšení mezd a platů. Okupanti tak usilovali prostřednictvím těchto a některých dalších lákavých opatření mzdové politiky o přízeň širokých vrstev českého obyvatelstva. Jedním z těchto opatření představovalo nařízení říšského protektora o všeobecném přídávku ke mzdě a platu z 20. května 1940 (VBIRProt. S. 214), dle kterého všichni zaměstnanci v závodech a podnicích výdělečných odvětví včetně zemědělství a lesnictví obdrželi přírůstek ke mzdě a platu ve výši 50 haléřů za každou odpracovanou hodinu. Tento přírůstek netvořil součást mzdy nebo platu, nýbrž se vykazoval jako „zvláštní“ přírůstek.⁷⁷² Jak uvádí dobový komentář, „jednalo se o sociálně politickou událost velikého významu určenou pro široký okruh dělníků a zaměstnanců protektorátního hospodářství, neboť představovala zvýšení měsíčního příjmu až o 100 Korun“.⁷⁷³ K udržení pracovní výkon-

⁷⁶⁸ Nařízení Říšského protektora z 2. května 1941 o rozvazování soukromoprávních služebních poměrů pro účastníky na činnosti Říši nepřátelské (VBIRProt. S. 241); k tomu blíže [autor neuveden], Propouštění zaměstnanců pro Říši nepřátelskou činnost. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 2/1941, č. 5, s. 92.

⁷⁶⁹ HAIS, A., Zaměstnanci v novém společenském uspořádání. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 1/1940, č. 3–4, s. 49–50.

⁷⁷⁰ Vládní nařízení z 21. prosince 1939 č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky.

⁷⁷¹ [autor neuveden], Státní řízení mzdové politiky. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 1/1940, č. 1, s. 15.

⁷⁷² Vzhledem k manipulačním potížím byl tento přírůstek od roku 1943 započítáván ke mzdě nebo platu; v důsledku toho však nesmělo dojít k jejich snížení. Blíže Vyhláška ministra hospodářství a práce z 11. srpna 1943 o započtení všeobecného přídávku ku mzdě a platu ve výši 0,50 K za každou odpracovanou hodinu, uveřejněná v Úředním listě č. 188, 1943, s. 6390.

⁷⁷³ Komentář a výklad k nařízení říšského protektora o všeobecném přídávku ke mzdě a platu byl 28. května 1940 uveřejněn v novinách *Der Neue Tag*, č. 146.

nosti byl některým těžce pracujícím osobám přiznán nárok na zvýšené příděly potravin, jimž normální potravinové dávky nemohly postačovat.⁷⁷⁴ Potravinové lístky opravňující k odběru zvýšených dávek potravin pro těžce a velmi těžce pracující distribuoval majitel podniku, kterému zaměstnanec odevzdal své běžné potravinové lístky. Státní zaměstnanci obdrželi zvláštní drahotní přídavek.⁷⁷⁵

Stát zasahoval rovněž do vyplácení vánočních a novoročních odměn;⁷⁷⁶ pokud tato odměna přesahovala určitou výši, tak podléhala schválení Ministerstvem sociální a zdravotní správy. Židovští zaměstnanci byli z poskytování vánočních a novoročních odměn vyloučeni.⁷⁷⁷ Vánoční a novoroční odměny mohly být od roku 1942 poskytnuty pouze těm zaměstnancům, kteří plnili přesně uložené povinnosti a těm, kteří byli zaměstnáni v podniku minimálně jeden rok.⁷⁷⁸ Při rozdělování vánočních a novoročních odměn měl zaměstnavatel přihlídnout rovněž k dosaženým výkonům a rodinnému stavu.⁷⁷⁹

Od roku 1942 dochází k razantní změně v přístupu k tvorbě mezd a platů. Doposud mohli zaměstnavatelé (i když omezeně) ovlivňovat stanovení výše mezd svých zaměstnanců, avšak nařízením č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky, se tato oblast přesunula do práva veřejného a dostala se tak pod kontrolu veřejné správy. Toto nařízení mělo platit až do skončení války.⁷⁸⁰ Zvýšení stávajících mezd, platů a jiných pravidelných přídaveků bylo možné pouze s předchozím písemným souhlasem ministerstva sociální a zdravotní správy. V souvislosti s totálním válečným nasazením bylo vydávání souhlasu se zvýšením platů zaměstnanců přeneseno na úřady práce.⁷⁸¹

V období nacistické okupace rovněž docházelo k výrazným zásahům do regulace pracovní doby a dovolené.

⁷⁷⁴ Vyhláška předsedy vlády ze 7. října 1939 č. 225/1939 Sb., o přidělu potravin pro těžce pracující a velmi těžce pracující, pro ženy těhotné, kojící matky, šestinedělky a pro nemocné a choré osoby; vyhláška předsedy vlády z 31. ledna 1940 č. 46/1940 Sb., o zavedení přídavekových lístků pro těžce a velmi těžce pracující; k tomu podrobně TROJAN, J., *Příděl potravin pro těžce a velmi těžce pracující*. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, roč. 13/1940, č. 2, s. 19–22.

⁷⁷⁵ K tomu blíže: [autor neuveden], *Drahotní přídavek státním zaměstnancům*. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 1/1940, č. 2, s. 41.

⁷⁷⁶ Vyhláška Ministerstva sociální a zdravotní správy z 9. prosince 1940, uveřejněná v *Úředním listě* č. 288, 1941, s. 9672.

⁷⁷⁷ Vyhláška Ministerstva sociální a zdravotní správy z 22. listopadu 1941, kterou se schvaluje výplata vánočních a novoročních odměn za rok 1941, uveřejněná v *Úředním listě* č. 276, 1941, s. 9700.

⁷⁷⁸ Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 23. listopadu 1942 o vánočních a novoročních odměnách 1942, uveřejněná v *Úředním listě* č. 279, 1942, s. 11022.

⁷⁷⁹ Tyto podmínky pro vyplacení vánoční a novoroční odměny byly stanoveny až od roku 1943 Vyhláškou ministerstva hospodářství a práce z 12. listopadu 1943 o vánočních a novoročních odměnách 1943, uveřejněná v *Úředním listě* č. 270, 1943, s. 8355.

⁷⁸⁰ K tomuto nařízení podrobně BUDNÍK, K., *Zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky*. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, roč. 3/1942, č. 3, s. 84; BUDNÍK, J., *Soukromoprávní ustanovení vládního nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky*. In: *Soudcovské listy*, roč. 23/1942, č. 4, s. 100–102.

⁷⁸¹ Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 22. září 1944 o zjednodušení úředního dozoru nad vývojem platů zaměstnanců ve vyšších službách po dobu totálního válečného nasazení, uveřejněná v *Úředním listě* č. 225, 1944, s. 4206.

5.2.6 Postavení židovských zaměstnanců

V Protektorátu bylo dle německého vzoru zavedeno rovněž rasové zákonodárství, které neumožnilo výkon některých profesí osobám, na které se vztahovaly rasové předpisy.⁷⁸² Již v prvních dvou měsících po zřízení Protektorátu Čechy a Morava byl projednáván návrh vládního nařízení o právním postavení Židů, které by upravovalo jejich účast na veřejných funkcích, avšak k jeho schválení došlo až v červenci. Od 21. dubna 1939 tak bylo možno použít na odstranění židovských zaměstnanců ze soudnictví nepřímo vládní nařízení č. 123/1939 Sb., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví.⁷⁸³ Jejich vyloučení mohlo být odůvodněno požadavkem zachování veřejného klidu a pořádku. Toto nařízení se netýkalo jen soudců z povolání, nýbrž i laických soudců (u obchodních soudů), přísedících (u pracovních soudů), správců konkursní podstaty a vyrovnacích správců, vnučených správců, tlumočníků, soudních znalců a dalších.

Restrikce zastoupení Židů v povoláních v Protektorátu se prováděla dvojí cestou. První představovalo nařízení říšského protektora z 26. ledna 1940 o vyřazování Židů z hospodářství protektorátu (VBIRProt., S. 41). Na základě prováděcích výnosů byli Židé vyřazeni z maloobchodu s textiliemi, maloobchodu s obuví a kůžemi či z podomního obchodu. Druhou cestu nastoupilo vládní nařízení ze 4. července 1939 č. 136/1939 Sb., o právním postavení Židů ve veřejném životě, které bylo základním právním předpisem upravujícím výkon veřejných funkcí židovskými zaměstnanci. Židé tak byli vyloučeni (nebo jejich počet byl výrazně snížen) i v tzv. svobodných povoláních a rovněž byli prakticky vyřazeni z činnosti v těch složkách kulturního života, které působily na široké vrstvy obyvatelstva – jako divadlo, film či periodický tisk.⁷⁸⁴ Výše uvedené vládní nařízení taxativně vymezovalo okruh činností, jejichž výkon byl Židům odepřen. Od roku 1942 nebyli postiženi jen Židé, nýbrž i „židovští míšenci“. Právního postavení „židovských míšenců“ se poprvé dotklo vládní nařízení ze 7. března 1942 č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích.

Zaměstnávání Židů soukromými zaměstnavateli bylo upraveno vládním nařízením z 18. prosince 1941 č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce. Jeho čtvrtá část se věnovala zaměstnávání Židů, k němuž byl nutný souhlas úřadu práce. Písemnou žádost bylo nutno podat u úřadu práce, který byl příslušný podle pracovního místa. Souhlas k zaměstnávání Žida se uděloval pouze určitému zaměstnavateli pro určitého židovského zaměstnance a pro vymezenou dobu. Mzdovou a sociálněpolitickou oblast upravovalo vládní nařízení ze 17. července 1942 č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání Židů. To představovalo derogaci ochranné funkce pracovního práva, která je považována za jeden z jeho hlavních pilířů. To charakterizovalo pracovní poměr s osobou židovského původu jako zaměstnanecký poměr svého druhu, kdy těmto osobám nepříslušel např. nárok na příplatek za přesčas, noční a nedělní práci či nárok na placenou dovolenou. Poskytování sociálních

⁷⁸² K právnímu postavení židovského obyvatelstva blíže: UTERMÖHLE, W., SCHMERLING, H., *Die Rechtsstellung der Juden im Protektorat Böhmen und Mähren*. Prag: Böhmisches – Mährisches Verlags- und Druckereigesellschaft, 1940.

⁷⁸³ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky). Ročník I. (1939)*. Praha: V. Linhart, 1939, s. 560.

⁷⁸⁴ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 1859.

přídatků všeho druhu (např. příplatků na rodinu nebo na děti, výpomoci při porodu nebo při sňatku, výpomoci rodičkám, pohřebné nebo jiné výplaty při úmrtí zaměstnance) bylo nepřipustné. Židům bylo zakázáno poskytovat zvláštní odměny (např. vánoční odměny, třináctý měsíční plat, jubilejní dary či odměny za věrné služby), jakož i odstupné při rozvázání zaměstnaneckého poměru. Židovští zaměstnanci byli vyloučeni z členství v závodních pensijních fondech. Zaměstnavatel mohl zaměstnanecký poměr se Židem vypovědět kdykoliv ke konci následujícího pracovního dne. Židovský zaměstnanec musel dodržet jinak platnou výpovědní lhůtu. Pracovní doba mladistvých židovských zaměstnanců (od 14 do 18 let) se řídila dle předpisů o pracovní době platných pro dospělé a pro dospělé židovské zaměstnance se ochranné předpisy o pracovní době neuplatnily vůbec. Finanční částky, které zaměstnavatelé na základě tohoto nařízení uspořili, museli odvést Ústředně pro židovské vystěhovalectví – vystěhovaleckému fondu pro Čechy a Moravu.

5.3 POVÁLEČNÉ ZMĚNY V PRACOVNĚPRÁVNÍ OBLASTI (1945–1948)

Poválečná úprava pracovních smluv a pracovního poměru vycházela z předpisů platných v době první republiky, ale v mnoha směrech také – v dobrém i ve zlém – navazovala na změny z doby Protektorátu Čechy a Morava. Používat některé předpisy z doby nesvobody, které se však nepovažovaly za součást platného právního řádu, umožňoval dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. v.⁷⁸⁵ Celá tato starší úprava, často ještě z 19. století, se však aplikovala ve změněných podmínkách, navozených koncem druhé světové války a osvobozením většiny československého území jednotkami sovětské Rudé armády.

První poválečná vláda ve svém programu slíbila, že „se bude ze všech sil snažit, aby všichni praceschopní muži i ženy měli možnost práce a výdělků podle svého výkonu“, že „pracovní doba, mzdy a jiné pracovní podmínky budou zabezpečeny kolektivními smlouvami a chráněny zákonem“ a že „pro ženy i mládež bude uplatněna zásada stejné mzdy za stejnou práci“, a zavázala se nepřipustit, „aby v osvobozené republice převládal kořistnický zájem příživnických jednotlivců a skupin“.⁷⁸⁶ Krátce po válce proto zrušila příkázání k práci provedená protektorátními úřady práce a v české části republiky zřídila na úrovni okresů a zemí úřady ochrany práce (dekr. pres. rep. č. 13 a 14/1945 Sb.). Úřady se měly především starat o zařazování občanů do práce, regulovat mzdovou politiku a plnit úkoly živnostenské inspekce.⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ Čl. 2, odst. 1 úst. dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. v.: „Z vůle československé zákonodárné moci jest na zcela přechodnou dobu i nadále používatí z předpisů, uvedených v odstavci 2 článku 1 [tj. předpisů z doby nesvobody; vložil L. V.] těch, které se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy (ústavní listiny, jejich součástek a zákonů ji měnících a doplňujících, vydaných do 29. září 1938). Naprosto jsou však z používání vyloučeny předpisy z doby nesvobody z oborů soudního práva trestního, soudního řízení trestního, práva osobního a práva rodinného.“ Na Slovensku nařízení SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR prohlásilo za součást platného právního řádu i předpisy z doby nesvobody, pokud neodporují republikánsko-demokratickému duchu.

⁷⁸⁶ Program první domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha: Ministerstvo informací 1945, s. 25 a 29.

⁷⁸⁷ Jejich vznik ovšem neodpovídal pojetí národních výborů, které měly podle vládního programu fungovat jako výlučné orgány územní správy (Košický vládní program: „budou v obvodu své působnosti spravovat všechny ve-

Z bezprostředně poválečné atmosféry vyrostla řada regulačních prvků, které se dotýkaly pracovního poměru. Nebyly jen důsledkem už tradiční snahy chránit zaměstnance, ale měly vést především k efektivnímu využívání pracovního potenciálu a také k eliminaci některých osob v řídicích funkcích s ohledem na jejich dřívější působení. Tyto změny spadaly zejména do let 1945 a 1946, pak nárůst vnitropolitického napětí vedl k tomu, že návrhy ministerstva ochrany práce a sociální péče řízeného Zdeňkem Nejedlým zůstaly jen na papíře (návrh zákona o učebním poměru a návrh zákona o domácké práci).⁷⁸⁸

Vedle řady dílčích změn, o nichž se také zmíníme, ovlivnilo poválečný vývoj pracovně-právní oblasti zejména vytvoření nových forem kolektivního zastoupení zaměstnanců a zavedení pracovní povinnosti. Při přípravě tzv. budovatelského programu Gottwaldovy vlády v roce 1946 se oživily oficiální úvahy o kodifikaci pracovního práva ze začátku dvacátých let. Promítly se ovšem do zcela nereálného požadavku, aby ministr sociální péče „předložil do konce roku 1946 osnovu Kodexu práce“.⁷⁸⁹ V samotném vládním programu se pak v souvislosti s „národní mobilizací práce“ ve výčtu úkolů ministerstva ochrany práce a sociální péče reálněji uvádělo, že „bude nezbytně třeba, aby se sjednotily všechny právní normy o řízení práce, aby se přistoupilo k řádnému vybavení úřadů ochrany práce, připravilo vydání Kodexu práce, důsledně prováděly předpisy pro evidenci a třídění pracovních sil a uskutečnila vhodná zákonná úprava svátků a památných dnů“.⁷⁹⁰ Kodex práce se pak dostal do návrhu legislativního plánu ministerstva ochrany práce a sociální péče pro rok 1947, avšak práce na něm s odvoláním na naléhavější úkoly ani nezačala.⁷⁹¹

5.3.1 Kolektivní zastoupení zaměstnanců

Po roce 1945 začaly v podnicích živelně vznikat závodní rady, jejichž postavení pak legalizoval dekret prezidenta republiky, a obnovila se i činnost odborů. Ostatně na organizace pracujících pamatoval ve svých ustanoveních i Košický vládní program.⁷⁹²

Podle ustanovení prezidentského dekretu o závodních a podnikových radách č. 104/1945 Sb., příznačně vydaného spolu se znárodňovacími dekrety, a prováděcího vládního nařízení č. 216/1946 Sb. vznikaly po válce v jednotlivých podnicích závodní zastupitelstva, jak se

řejné záležitosti“). Ve skriptu pro výuku pracovního práva z roku 1952 to autoři zdůvodňovali tím, že „národní výbory nebyly tehdy ještě tak vybudovány, aby vedle svých hlavních úkolů mohly úspěšně splnit úkoly začleňování do práce“; (WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J., *Čs. pracovní právo. Obecná část*. Praha: SPN, 1952, s. 41).

⁷⁸⁸ WITZ, K., Od února k socialistickému zákoníku práce. In: *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha: UK 1974, s. 93.

⁷⁸⁹ Usnesení vlády ze dne 16. července 1946 (*Přípravná opatření k provádění budovatelského programu Gottwaldovy vlády*. 1. Praha: Ministerstvo informací – Orbis, 1946, s. 16).

⁷⁹⁰ Citováno z Historie minulých vlád, vláda Klementa Gottwalda I. (www.vlada.cz), též www.psp.cz; Digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS 1946–1948 – stenoprotokoly; 3. schůze, pondělí 8. července 1946.

⁷⁹¹ K tomu Seznam osnov předkládaných a připravovaných ministerstvem ochrany práce a sociální péče z 9. ledna 1947 a Odpověď odboru A II na výzvu sekretariátu ministra, aby informoval o stavu předložených osnov, z 12. května 1947; Národní archiv (NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), kart. 321.

⁷⁹² Ve XIV. kapitole vládního programu se mimo jiné uvádělo: „Všichni zaměstnanci, pracující fyzicky i duševně, budou mít právo sdružovat se dobrovolně v odborových organizacích a volit si svobodně své představitele. V závodech, v dílnách, v úřadech budou si zaměstnanci svobodně volit závodní výbory, resp. své důvěrníky. Odborové organizace a závodní výbory budou právoplatnými zástupci zaměstnanců před soukromými podnikateli i před veřejnými úřady ve všech otázkách mzdové, pracovní i sociální politiky.“ (Citováno z Programu první domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha: Ministerstvo informací 1945).

společně označovali závodní důvěrníci a již zmíněné závodní, případně podnikové rady.⁷⁹³ Závodní zastupitelstva se s poměrně širokými pravomocemi podílela na správě podniků a zastupovala zaměstnance. Úkolem závodních a podnikových rad bylo zejména chránit zájmy zaměstnanců, účastnit se na hromadné úpravě pracovních podmínek, dohlížet na hospodářskou činnost závodu a spolupůsobit při přijímání zaměstnanců, jejich zařazování na určitá místa a propouštění. Úkoly závodních důvěrníků byly obdobné. Na finančním zajištění činnosti závodních zastupitelstev se podílely jednotlivé podniky, neboť správy podniků svým závodním radám odváděly alespoň 10 % zisku.

Prezidentský dekret o závodních a podnikových radách ještě před únorovým politickým zvratem novelizovala ustanovení zákona č. 42/1948 Sb., která ve vztahu k závodním zastupitelstvům výrazně posilovala pozici odborové organizace. Podle novely se závodní zastupitelstva stala „*prvotním a výkonným orgánem jednotné odborové organizace*“ a volební období závodních rad se zkrátilo na jeden rok. Zákon na orgány jednotné odborové organizace přenášel veškeré pravomoci, které podle prezidentského dekretu příslušely rozhodčím komisím.

Odbory, v českých zemích pod hrozbou likvidace sjednocené již za Protektorátu, se bezprostředně po skončení války organizovaly na národním principu, takže na Slovensku fungovala samostatná odborová centrála (*Ústredie odborových zväzov*). Právní podklad pro fungování jednotné odborové organizace v českých zemích tvořil pouhý výnos ministerstva vnitra ze dne 19. V. 1945 č. IV-3111-19/5-45. Výnos vzal na vědomí utvoření Ústředny rady odborů (ÚRO), označil ji za právního nástupce dosavadních odborových organizací, zejména Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců, a stanovil, že ÚRO přebírá jejich práva a závazky a provádí jejich likvidaci.⁷⁹⁴ K manifestačnímu celostátnímu sjednocení došlo až na všeodborovém sjezdu, konaném v dubnu 1946.

Zákon o jednotné odborové organizaci č. 144/1946 Sb., který jako právní předpis nejvyšší právní síly dále posílil postavení jednotných odborů, přijalo Prozatímní národní shromáždění na své poslední schůzi, kdy se přeměnilo v pověstnou „*hlasovací mašinu*“ a schválilo, ve směř v prvním i druhém čtení, sedmnáct předloh zákonů. Zákon o jednotné odborové organizaci přišel na pořad jednání jako předposlední. Poslancům jej prezentovali v poněkud nesourodém vystoupení za sociálněpolitický výbor sociální demokrat Václav Cipro a naopak velmi erudovaně za ústavněprávní výbor jiný sociálně demokratický poslanec, profesor UK Zdeněk Peška. Ve svém vystoupení nezakrýval některá diskutabilní místa návrhu, vyzvedl výhody jednotné organizace a připomenul, že „*odborové organizace od samého počátku svého vývoje byly páteří socialismu a kolébkou socialistických ideí*“. Zejména však vysvětloval specifické postavení jednotné odborové organizace. Upozornil, že zůstává spolkem podle předpisů spolkového práva, tedy v právní terminologii právníkem osobou podle práva soukromého, ale zároveň že jí náleží některé působnosti, příslušející jen veřejnoprávním korporacím. Jako „*zvlášť pozoruhodný rys*“ této úpravy vyzvedl, že jednotná odborová organizace, ač to na první pohled vypadá paradoxně, neměla být monopolní organizací, že navrhovatelé úmyslně ponechali možnost, aby vedle ní vznikaly i jiné organizace, ovšem jen jako prosté spolky, založené podle ustanovení zákona o spolcích, a tedy nepožívající výhod, které

⁷⁹³ Oproti znění vládního programu se změnila terminologie: místo označení závodní výbory se používal termín závodní (a podnikové) rady.

⁷⁹⁴ Návrh na vydání zákona o jednotné odborové organizaci. www.psp.cz; Digitální knihovna; Prozatímní NS RČS 1945–1946, tisk č. 249. Na Slovensku původně přešel majetek bývalých odborových sdružení na stát (§ 5 nař. č. 51/ 1945 Sb. n. SNR).

jednotným odborům dával schvalovaný zákon. Zákonodárce tím chtěl, a dnes to zní téměř prorocky, zabránit „zbahnění organisace, která by měla tak výlučné postavení, že by nebyla nucena stále o své postavení zápasiti a tím i stále své síly obnovovati“.⁷⁹⁵

Revoluční odborové hnutí (ROH), jak se jednotná odborová organizace začala podle zákona označovat, mělo „na podkladě dobrovolnosti členství, úplné rovnosti a vzájemné solidarity“ sdružovat všechny zaměstnance, pokud jsou československými státními občany, ale neuzavíralo se ani před cizími státními příslušníky. Právní povahu ROH zákon vyjádřil už v úvodním paragrafu, když stanovil, že „pracující lid v republice Československé jest organizován v jednotné odborové organisaci zřízené ve formě spolku“.

Jednotným odborům příslušely významné pravomoci. Pro nás je zejména zajímavé, že měly pečovat o to, aby každému pracujícímu byly zajištěny právo na práci, postavení odpovídající obecným zájmům a zároveň odrážející jeho zásluhy a schopnosti, spravedlivá odměna za práci, právo na oddech a právo na kulturní život. Měly také „zajistiti pracujícímu lidu účast na správě a budování kulturních a sociálních zařízení“ a „sjednávat i udržovati přehled o celkovém stavu potřeb pracujícího lidu“. Jedním dechem s tím se jim ukládalo „vésti jej tak, aby mohl plniti své úkoly v lidové demokracii“.

K naplnění stanovených úkolů Revolučnímu odborovému hnutí příslušelo podávat návrhy a dobrozdání při přípravě a vydávání předpisů nositeli zákonodárné a výkonné moci, jakož i při výkonu veřejné správy (sociální, hospodářské, zdravotní a kulturní), vždy, kdy se to týkalo zájmů pracujících. Odbory také mohly podle platných předpisů vysílat zástupce pracujících do všech kolegiálních orgánů s veřejnoprávní působností, pokud se příslušná místa neobsazovala volbou.

5.3.2 Všeobecná pracovní povinnost

Ve složité poválečné ekonomické situaci vláda zasáhla do pracovněprávních vztahů především dekretem presidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti. V zájmu obnovy národního hospodářství jím „k výkonu prací, jejichž neodkladné provedení vyžadují důležité zájmy veřejné“, zavedla pracovní povinnost pro práceschopné muže ve věku od 16 do 55 let a ženy od 18 do 45 let.⁷⁹⁶ Vyňaty z ní byly pouze osoby, u nichž si to vynucovalo jejich pracovní nebo služební zařazení nebo specifické osobní poměry.⁷⁹⁷ Přidělovat k práci se přednostně měli ti, kteří nevykonávali žádné zaměstnání nebo nebyli plně zaměstnání. Pokud osoba v době přidělení pracovala, dekret chránil její nároky, když výslovně stanovil, že její pracovní poměr nezaniká a že doba přidělení se považuje za dobu pracovního poměru v původním zaměstnání. Zaměstnavatel měl povinnost zajistit přidělené osobě řádné ubytování a stravu, ale hodnotu těchto a jiných naturálních požitků mohl započítat do mzdy.

⁷⁹⁵ www.psp.cz; Digitální knihovna, Prozatímní NS RČS 1945–1946 – stenoprotokoly; 53. schůze, čtvrtěk 16. května 1946.

⁷⁹⁶ K tomuto problému například ZAVACKÁ, K., Pracovní povinnost v právním poriadku Československej republiky. In: *Príspevky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*. Karolinum, Praha, 2002, s. 404–407.

⁷⁹⁷ Jednalo se o vojenské osoby v činné službě, ty, jejichž setrvání v dosavadní činnosti nebo na dosavadním místě se z hlediska veřejného zájmu považovalo za nezbytné, posluchače vysokých škol, kteří řádně pokračovali ve studiu nebo se připravovali ke zkouškám, žáky veřejných středních a odborných škol, osoby v řádném učebním poměru, ženy od počátku třetího měsíce těhotenství až do konce třetího měsíce následujícího po porodu, ženy, které pečovaly alespoň o jedno dítě mladší 15 let, nebo samy obstarávaly domácnost a pečovaly alespoň o jednoho příslušníka této domácnosti a konečně i členy cizích zastupitelských úřadů a příslušníky jejich rodin.

Zatímco meziválečná republika se musela potýkat s problémem nezaměstnanosti, který se prohloubil zejména po vypuknutí velké hospodářské krize, po válce naopak mnohá odvětví zápasila s nedostatkem pracovníků, způsobeným zejména odsunem německého obyvatelstva a cílenou snahou preferovat některá odvětví. Vláda proto kladla velkou váhu na zapojování dalších osob do výroby a jejich efektivní využití. Přispět k němu mělo požadování předchozího souhlasu okresního úřadu ochrany práce se vznikem (a rozvázáním) pracovního nebo učebního poměru. Poprvé tuto povinnost už začátkem června 1945 zakotvilo vládní nařízení č. 15/1945 Sb., o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení. Znovu se pak objevila v dekretu prezidenta republiky o všeobecné pracovní povinnosti. Logickou výjimku z této povinnosti tvořily situace, kdy pracovní nebo učební poměr zprostředkovával přímo úřad ochrany práce. Z praktických důvodů se souhlas úřadu nevyžadoval také při sjednávání pracovního poměru na dobu kratší než sedm po sobě jdoucích pracovních dní, u výpomocných dělníků zaměstnaných nejvýše čtyři týdny při naléhavých pracích v zemědělství nebo lesnictví a u osob přijatých jen k odstranění následků nouze. Příslušnost úřadu se řídila podle zaměstnavatele bydliště, případně podle místa jeho zaměstnání. O přijímání nových zaměstnanců spolurozhodovaly také závodní rady nebo odborové důvěrníci. Jejich úkolem bylo posuzovat mravní způsobilost a státní spolehlivost přijímaných osob.

„*Mobilizace pracovních sil*“ pro potřeby připravovaného dvouletého hospodářského plánu oficiálně začala na podzim roku 1946. V rámci ní se za rok podařilo získat 300 000 nových zaměstnanců,⁷⁹⁸ přesto některá odvětví i nadále pociťovala jejich nedostatek. V roce 1947 vytvořilo ústavodárné Národní shromáždění nový nástroj, který měl zajistit účelné rozmísťování pracovních sil, a tak „*odstraniti chronický a namnoze již katastrofální nedostatek pracovních sil v t. zv. úzkých profilech, tj. v zemědělství a lesnictví, v průmyslu kamene a zemin, ve stavebnictví, v hornictví a hutnictví*“.⁷⁹⁹ Stal se jím zákon č. 87/1947 Sb., o některých opatřeních k provedení národní mobilisace pracovních sil, který s odvoláním na nutnost zabezpečení úkolů dvouletého hospodářského plánu mimo jiné umožňoval výrazně zasáhnout do existujících pracovních poměrů. Podle druhého odstavce jeho úvodního paragrafu měla „*k provedení národní mobilisace pracovních sil*“ sloužit řada opatření: ekonomické hospodaření pracovní silou, začlenění dosud nepracujících práce schopných osob do práce, přechod postradatelných zaměstnanců do oborů, kde jich je naléhavě třeba, návrat odborně vyškolených nebo vycvičených pracovních sil do původních povolání, zvýšení počtu výdělečně pracujících žen, začlenění osob se sníženou pracovní schopností do práce a zvýšení pracovní výkonnosti a kázně. Národní mobilizace pracovních sil se měla provádět především podle zásady dobrovolnosti, avšak „*nedosáhne-li se ekonomickým hospodařením pracovní silou, dobrovolným začleněním, jakož i dobrovolným přemístěním zaměstnanců potřebného počtu pracovních sil pro splnění dvouletého hospodářského plánu, provedou se přemísťování zaměstnanců a jiná opatření podle ustanovení tohoto zákona*“. Účinnost zákona byla omezena jen na dobu do konce roku 1948, což bylo logickým důsledkem jeho spojení s plněním dvouletého hospodářského plánu. Podle názoru K. Witze, pracujícího v té době na ministerstvu

⁷⁹⁸ GOLDMANN, J. – FLEK, J. a kol., *Plánované hospodářství v Československu*. Praha: Orbis, 1948, s. 70–71. Podle statistik Státního úřadu plánovacího z 302 900 osob nově získaných od 1. srpna 1946 do 1. srpna 1947 nastoupilo 183 800 do průmyslu, 80 300 do zemědělství a zbytek do stavebnictví. Z téměř 150 tisíc osob získaných v prvních sedmi měsících roku 1947 více než polovinu tvořily ženy (do té doby v naprosté většině v domácnosti). Z veřejné správy byly převedeny tři tisíce osob.

⁷⁹⁹ STANĚK, V. – KRÁL, O. – KRÁSENSKÝ, V. – KLOS, K. – SLAVÍK, F., *Mobilizace pracovních sil*. Praha: Orbis, 1947, s. 13.

ochrany práce a sociální péče, které připravilo návrh zákona, byl nakonec v důsledku pozměňovacích návrhů schválen ve znění, které příliš k plnění úkolů státního plánu nepřispělo a z velké části zůstalo jen na papíře.⁸⁰⁰ Zřejmě tím měl na mysli právě zdůrazňování dobrovolnosti při přemísťování zaměstnanců.

Podle nové úpravy mohli zaměstnavatelé zaměstnávat jen nezbytně nutný počet zaměstnanců, potřebných ke splnění pracovních úkolů jejich podniku, uložených na podkladě dvouletého hospodářského plánu. Pracovní poměry přebytečných zaměstnanců byli povinni zrušit. Ministr sociální péče zároveň dostal zmocnění, aby v dohodě s příslušnými ministry a po slyšení jednotné odborové organizace a příslušných ústředních hospodářských organizací vyhlásil, ve kterých pracovních oborech nebo povoláních jsou zaměstnavatelé povinni uvolnit své postradatelné zaměstnance pro přemístění do jiného zaměstnání. Výběr zaměstnanců, kteří měli být uvolněni, prováděl zaměstnavatel v dohodě se závodním zastupitelstvem zaměstnanců nebo v krajním případě i okresní úřad ochrany práce po slyšení jednotné odborové organizace, zaměstnavatele a závodního zastupitelstva. Pro výběr sice zákon stanovil jistá obecná kritéria, ale v rámci nich bylo na vůli určených subjektů, koho k uvolnění vyberou. Tvrdost tohoto opatření mělo alespoň částečně zmírnit právo uvolněných zaměstnanců vybrat si – ovšem jen v rámci vymezeném okresním úřadem ochrany práce – pracovní obor, po případě i závod, do kterého chtějí nastoupit. Vědom si toho, že se realizace ustanovení zákona nesetká se všeobecným pochopením, zákonodárce vedle správních trestů za porušení ustanovení zákona hrozil i soudním odsouzením k trestu vězení až do tří měsíců tomu, „*kdo se trvale a bezdůvodně vyhýbá práci v pracovním poměru nebo v dovolené samostatné činnosti, nebo kdo se nadměrným požíváním alkoholických nápojů opětovně přivádí do stavu vzbuzujícího odůvodněné pohoršení v pracovním prostředí*“.

Dekret prezidenta republiky č. 71/1945 Sb. stanovil pracovní povinnost také pro osoby německé a maďarské národnosti, zbavené československého státního občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., a též osoby české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti, které se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházely o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byly donuceny nátlakem nebo zvláštními okolnostmi (§ 5 téhož ústavního dekretu). Oproti dekretu o všeobecné pracovní povinnosti č. 88/1945 Sb. se pracovní povinnost vztahovala na širší okruh osob a přísněji byly stanoveny i podmínky pro uvolnění z ní. Pracovní povinnosti podléhali muži už od dokonání 14. a až do dokonání 60. roku věku a ženy už od dokonání 15. až do dokonání 50. roku věku. Z pracovní povinnosti byly vyňaty jen osoby tělesně nebo duševně neschopné, těhotné ženy, počínajíc čtvrtým měsícem těhotenství, rodičky po dobu šesti týdnů po porodu a ženy pečující o dítě mladší šesti let.

5.3.3 Další předpisy dotýkající se pracovního poměru

Pracovní a učební poměry osob, na něž se vztahoval prezidentský dekret č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, zanikly na základě zákona č. 83/1946 Sb. Ale už bezprostředně po válce proběhla vlna živelné a právně velmi problematické politické očisty, v rámci níž vedení podniků, správní orgány

⁸⁰⁰ WITZ, K., Od února k socialistickému zákoníku práce. In: *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha: UK 1974, s. 93–94.

nebo závodní rady vyloučily ze zaměstnání osoby německé a maďarské národnosti a ty, o nichž panovalo přesvědčení, že kolaborovali s nacistickými okupanty. Těmto opatřením vesměs chyběl právní podklad, takže mnohá z nich se později ukázala jako zpochybnitelná nebo přímo neoprávněná.

Ve snaze dát právní základ také „revolučním“ opatřením, na něž se zákon č. 83/1946 Sb. nevztahoval, a zároveň umožnit nápravu zjevně neodůvodněných rozhodnutí schválilo Prozatímní Národní schůzi v „*legislativní smršti*“ 16. května 1946 spolu se zákonem o jednotné odborové organizaci a s dalšími předpisy návrh zákona o úpravě pracovních poměrů dotčených důsledky národní revoluce č. 143/1946 Sb. Podle původního návrhu se měl vztahovat jen na české země, po jednání v ústavněprávním výboru však byla jeho působnost rozšířena i na území Slovenska, kde tento problém už dříve dílčím způsobem řešilo nařízení Slovenské národní rady č. 69/1946 Sb. nař. SNR. Pro rozhodování sporů, které vznikly z aplikace tohoto zákona, zákonodárce zřídil rozhodčí soudy.

V roce 1946 zákon č. 33/1946 Sb. zrušil pracovní poměry založené za války pracovním nasazením. V tomtéž roce zákonodárce zákonem č. 29/1946 Sb. nahradil pracovní knížky, vydávané podle vládního nařízení č. 241/1941 Sb., pracovními průkazy. Pracovní průkazy měly povahu veřejných listin, které se vystavovaly v zásadě všem zaměstnancům ve smluvním poměru, včetně učňů, praktikantů a volentérů, zprostředkovatelům domácké práce, domáckým dělníkům i jejich spolupracujícím rodinným příslušníkům. Obsahovaly základní údaje o zaměstnanci a jeho kvalifikaci. Zaměstnavatel, provozovatel domácké práce nebo hlava rodiny v nich vyplňovali datum vstupu zaměstnance do zaměstnání, údaje o druhu závodu a při skončení pracovního poměru datum výstupu ze zaměstnání. Ve větších podnicích údaje potvrzovala závodní rada, případně závodní důvěrník. Zapisovat do pracovního průkazu cokoliv jiného bylo zakázáno. Toto ustanovení zřejmě vzniklo jako reminiscence na to, že hodnotící zápisy v dřívějších pracovních knížkách (než takové zápisy zákonodárce zakázal) často znesnadňovaly hledání nového zaměstnání. Majitel pracovního průkazu jej musel na požádání předložit orgánům úřadů ochrany práce, nositelům sociálního pojištění a zaměstnavateli. Úřadu ochrany práce zaměstnanec předkládal pracovní průkaz vždy před vstupem do nového zaměstnání.

Právní úprava délky pracovní doby se opírala o zákon o osmihodinové pracovní době z roku 1918 (č. 91 Sb.) a prováděcí nařízení k němu č. 11/1919 Sb. Zákonodárce nově upravil pracovní dobu v pekárnách (zákon č. 177/1946 Sb.) a v hornictví (zákon č. 45/1947 Sb.). Vedle toho mohlo ministerstvo sociální péče po dohodě se zainteresovanými ministerstvy stanovit pracovní dobu odchylně, a to v zemědělských podnicích, sklárnách, mlýnech, pivovarech, na stavbách a dalších typech podniků, kde to vyžadovaly speciální potřeby.

V právní úpravě přestávek v práci, práce přesčas, noční práce a zaměstnávání mladistvých zaměstnanců se nic podstatného nezměnilo, pouze mladistvým do 18 let, pokud pracovali v podzemí, byla stanovena týdenní pracovní doba na 40 hodin (vyhláška ministra ochrany práce a sociální péče č. 105/1945 Úř. l.).

Ze zákona o osmihodinové pracovní době vycházela i úprava nedělního a svátečního klidu. Dny svátečního klidu upravil zákon č. 248/1946 Sb., o úpravě svátkového práva, který přiznával zaměstnancům za státně uznané svátky a památné dny, když nepřipadly na neděli, náhradu za ušlý výdělek. Pokud v tyto dny pracovali, měli dostat vedle skutečně docíleného výdělku i zvláštní příplatek. Zákon ovšem zároveň stanovil, že po dobu, kdy to vyžadují hospodářské zájmy státu, neplatí pro některé ze státně uznaných svátků a památných dnů, při-

padnou-li na všední den, ustanovení o nedělích.⁸⁰¹ Pozdější novelizace zákona (78/1948 Sb. a 154/1949 Sb.) v tom nic podstatného nezměnily. Poslední novelizace platná do roku 1951 překvapivě počet státních svátků vážících se k církevním svátkům ještě rozšířila.

Ustanovení o výplatě mzdy nebo platu se též nijak podstatně nezměnila. Přežívala omezení smluvní volnosti při stanovení výše mzdy z doby Protektorátu Čechy a Morava. Speciální ustanovení o výplatě mezd obsahovaly vyhlášky ministra sociální péče, vydávané na základě vládního nařízení č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky, jehož účinnost měla původně skončit koncem roku 1940. Podle vládního nařízení jakákoliv změna mezd, platů a všeobecných pracovních podmínek v podnicích majících alespoň dvacet stálých zaměstnanců, pokud se netýkala jen jednotlivých zaměstnanců, vyžadovala schválení ministerstva. Úprava, která nebyla ministerstvem schválena, byla právně neúčinná. Mzdové vyhlášky se vydávaly pro jednotlivá odvětví a samostatně pro české země a Slovensko, ale obsahově v zásadě jednotně.

K dílčím změnám v právní úpravě mezd přesto došlo. Ministr práce a sociálních věcí již jedním ze svých prvních opatření, vyhláškou č. 74/1945 Úř. l., o mzdovém (platovém) zrovnoprávnění žen, platným jen v českých zemích, odstranil procentní srážky, znevýhodňující ženy vykonávající stejnou práci jako muži. Jistou korekci do úpravy mzdových nároků při překážkách v práci, upravených občanským zákoníkem (§§ 1154b a 1155), vnesl zákon o pracovních poměrech osob, které nastoupily presenční vojenskou službu č. 18/1946 Sb. Oproti dřívějšímu stavu jim navíc přiznával nárok na mzdu za jeden týden. Ministerská vyhláška č. 392 Ú. l. I. z roku 1945 o úpravě některých pracovněprávních otázek, která se nevztahovala na zemědělské a lesnické podniky, upravila mzdové a pracovní důsledky po válce častých situací, kdy práce odpadla pro nedostatek uhlí, plynu, elektrického proudu nebo surovin, omezení přívodu tepla nebo vody nebo pro jiné mimořádné příčiny. V takovýchto situacích měli zaměstnanci v první řadě dostat náhradní práci, a nebylo-li to možné, měli čerpat řádnou dovolenou. Teprve když ani to nebylo možné, měli dostat náhradu mzdy, a to za první tři pracovní směny v měsíci v plné výši a pak krácenou.⁸⁰² Původně časově omezenou účinnost těchto opatření prodloužila na neurčito vyhláška č. 722/1946 Ú. l. I.

Zákonodárce věnoval pozornost také úpravě dovolené na zotavenou. Vzhledem k obtížné ekonomické situaci ji upravoval s roční platností, protože „v době hospodářské obnovy nelze bezpečně posouditi, jakou výměru dovolené naše výroba snese“.⁸⁰³ Pro rok 1945 upravilo některé podmínky nároku a délku dovolené vládní nařízení č. 23/1945 Sb. Jinak se používala protektorátní úprava z vládního nařízení č. 33/1942 Sb. V roce 1946 vydalo ministerstvo ochrany práce a sociálních věcí vyhlášku č. 1388 Úř. l. I., pozměněnou vyhláškou č. 1553 Úř.

⁸⁰¹ Jako státní svátky vypočítával Nový rok (1. leden), Sv. tři králů (6. leden), Velký pátek, Nanebevstoupení Páně, Božího Těla, Sv. apoštolů Petra a Pavla (29. červen), Nanebevzetí Panny Marie (15. srpen), Všech Svatých (1. listopad), Neposkvrněného Početí Panny Marie (8. prosinec), Hod Boží vánoční (25. prosinec) a druhý svátek vánoční (26. prosinec) a památné dny 7. březen podle zákona ze dne 7. března 1946, č. 52 Sb. (narozeníny presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka), 1. květen (svátek práce), 5. červenec (sv. Cyrila a Metoděje), 6. červenec (mistra Jana Husa), 28. září (knížete sv. Václava) a 28. října jakožto státní svátek podle zákona ze dne 14. října 1919, č. 555 Sb. Církevní obřady, které na tyto dny připadaly, se měly podle potřeby přeložit na následující nebo předcházející neděli. Když to však nebylo možné, musel zaměstnavatel zaměstnancům umožnit, aby se církevních obřadů a oslav podle svého náboženského vyznání zúčastnili.

⁸⁰² K tomu HOLMAN-BOR, J., *Přehled pracovního práva*. Praha: ÚRO – Práce, 1947, s. 23–24.

⁸⁰³ Z důvodové zprávy k návrhu zákona o přechodné úpravě placené dovolené na zotavenou; (www.psp.cz; Digitální knihovna; Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, tisk č. 515).

I. Zákon č. 82/1947 Sb. upravil nárok na délku dovolené, náhradu mzdy a další souvisící otázky se zpětnou účinností pro rok 1947. Především sjednotil dovolenou pro všechny dělníky na dva až tři týdny. Třítýdenní dovolená náležela zaměstnancům mladším 18 a starším 50 let a těm, kteří byli zaměstnání u jednoho zaměstnavatele déle než pět let. Zákon č. 220/1947 Sb. prodloužil jeho účinnost i pro úpravu placené dovolené na zotavenou v roce 1948. Vláda to zdůvodnila tím, že se nepodařilo vytvořit podmínky pro původně zamýšlenou dlouhodobou úpravu dovolené, která by podle resoluce Ústavodárného shromáždění měla přihlídnout k diferencovaným sociálním a zdravotním podmínkám jednotlivých skupin zaměstnanců a být hospodářsky únosná pro všechny druhy výroby.⁸⁰⁴

Podobně jako vznik pracovního poměru i jeho rozvázání vázal prezidentský dekret č. 88/1945 Sb. na předchozí souhlas okresního úřadu ochrany práce, udělený po slyšení závodní rady (§ 22 prezidentského dekretu č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách). Souhlas se nevyžadoval jen u zániku těch pracovních poměrů, kde jej nebylo třeba ani ke vzniku, a dále když s rozvázáním souhlasily obě strany, při přijetí na zkoušku nebo výpomoc, když pracovní poměr končil do měsíce, u kampaňových či sezónních zaměstnanců a při přechodně konaných pracích z důvodu naléhavé potřeby. Ke zrušení pracovního poměru a jednostrannému přeložení člena závodní rady bylo třeba předchozího souhlasu rady vždy (§ 13 prezidentského dekretu o závodních a podnikových radách). Osobám, které nastoupily vojenskou prezenční službu nebo vojenský výcvik v náhradní záloze, se podle stručného zákona č. 18/1946 Sb., o pracovních poměrech osob nastoupivších presenční službu, pracovní poměr zachovával. Naopak ex lege zanikal osobě přidělené k práci podle prezidentského dekretu č. 88/1945 Sb., pokud bez vážných důvodů do sedmi dnů od skončení přidělení nenastoupila do svého původního zaměstnání.

Ještě je třeba zmínit, že pracovněprávní spory po válce neřešily pracovní soudy, jejichž činnost dočasně pozastavil protektorátní ministr spravedlnosti nařízením č. 194/1944 Sb., o zjednodušení justiční organizace, nýbrž příslušné okresní soudy,⁸⁰⁵ případně v některých případech rozhodčí soudy. Vedle již zmíněného případu sporů „z pracovních poměrů dotčených důsledky národní revoluce“ se rozhodčí soudy zřizovaly také podle zákona č. 228/1946 Sb., o rozhodčích soudech pro úpravu některých závazků národních podniků. Podle původního záměru, od nějž vláda nakonec upustila, měly být upraveny přímo v prezidentském znárodňovacím dekretu č. 100/1945 Sb. Ustanovení prvorepublikového zákona o pracovních soudech částečně změnil zákon č. 105/1947 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení o soudní organizaci a o příslušnosti a řízení v občanských věcech právních. Pracovní soudy měly obnovit svou činnost k 1. lednu 1948.⁸⁰⁶

Literární produkce se zaměřením na pracovní právo byla v tomto období poměrně chudá a měla především sloužit k využití v každodenní praxi.⁸⁰⁷ Týká se to i časopisecké literatury

⁸⁰⁴ Důvodová zpráva k návrhu zákona o přechodné úpravě placené dovolené na zotavenou v roce 1948. www.psp.cz; Digitální knihovna; Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, tisk č. 906.

⁸⁰⁵ K tomu například VALEČEK, J., Soudy a úřady práce. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XXVIII/1947, s. 15–22.

⁸⁰⁶ STACH, J., *Pracovní soudnictví. Procesní předpisy pro spory z pracovních poměrů*. Praha: Orbis, 1948, s. 7.

⁸⁰⁷ HOLMAN-BOR, J., *Přehled pracovního práva*. Praha: ÚRO – Práce, 1947; CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce*. Praha: Práce, 1947.

(zejména Sociální revue). Karel Witz později poněkud neobratně napsal, že „*ojedinělé monografie, stejně jako většina článků vycházela z buržoazní ideologie*“.⁸⁰⁸

5.4 ČESKOSLOVENSKÉ PRACOVNÍ PRÁVO DO POLOVINY ŠEDESÁTÝCH LET

Poúnorový režim, prohlašovaný za diktaturu proletariátu, věnoval pracovněprávní problematice velkou pozornost, protože se slovně (a zejména zpočátku do značné míry i reálně) opíral o dělnickou třídu.

V nových podmínkách se úprava pracovněprávních vztahů vyčlenila z občanského práva, ovšem ne zcela důsledně. V novém občanském zákoníku úprava služební (pracovní) smlouvy absentovala a stranické orgány plánovaly vypracování samostatného zákoníku („*kodexu práce*“). Protože však pracovněprávní zákoník v této fázi nevznikl, zůstaly v platnosti předúnorové předpisy, interpretované v duchu nové ústavy a jen doplněné některými novými. Je-li však předpisy vydané speciálně pro jednotlivé skupiny zaměstnanců zpravidla neupravovaly pracovní poměr komplexně, musely být subsidiárně podepřeny úpravou služební smlouvy z rakouského občanského zákoníku.

První pětiletý hospodářský plán rozvoje republiky, vyhlášený zákonem č. 241/1948 Sb., se pracovněprávní oblasti dotýkal zejména požadavkem zvýšit počet občanů zapojených do pracovního procesu a účelně využívat pracovní sílu, pečovat o kvalifikaci pracujících, zlepšovat péči o bezpečnost a ochranu zdraví, zamezit fluktuaci a odstranit neodůvodněnou absenci. Voluntaristické úpravy hospodářského plánu z února 1951 vyvolaly mimo jiné enormní nedostatek pracovníků v preferovaných odvětvích, administrativní přesuny „*pracovních sil*“ a tlak na zvyšování výkonů, nepodložený náležitým hmotným oceněním. Vyšší nároky na zaměstnance v dělnických profesích subjektivně vyvažovalo přibližování úrovně dělnických mezd mzdám jiných kategorií zaměstnanců, jejichž úroveň dokonce často převyšovaly, a zavádění různých, dříve nebyvalých sociálních výhod.

Platné právo tak na jedné straně naprostě většině zaměstnanců garantovalo jistotu zaměstnání a sociální výhody, na druhé straně však zachovalo režim nucené práce (pracovní povinnost), umožňovalo zasahovat administrativními metodami do přípravy na povolání a do vzniku i zániku pracovního poměru a nedokázalo podstatněji zlepšit ochranu života a zdraví zaměstnanců v rizikových provozech.

5.4.1 Socialistické pojetí pracovního práva

5.4.1.1 Pracovní právo SSSR a jeho satelitů

Pokud meziválečné uvažování československým právními teoretiky a praktiky o pracovním právu ovlivňovala především německá právní věda, pro poválečný vývoj pracovního práva na našem území je důležitá jiná vývojová linie, s tou německou ovšem do značné míry

⁸⁰⁸ WITZ, K., Od února k socialistickému zákoníku práce. In: *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha: UK 1974, s. 94.

propojená: vývoj sovětského pracovního práva.⁸⁰⁹ Pro lepší pochopení toho, jak sovětský vliv působil na našeho zákonodárce, si alespoň ve velmi hrubých rysech naznačíme vývoj sovětského pracovního práva a pracovního práva dalších sovětských satelitů.

a) Základní ustanovení z pracovněprávní oblasti obsahovala ústava ruské federace z léta roku 1918, která v duchu hesla „*kdo nepracuje, ať nejí*“ vyhlásila pracovní povinnost pro veškeré práceschopné obyvatelstvo. Už předtím – v listopadu 1917 – ovšem sovětská moc zavedla osmihodinovou pracovní dobu, zakázala zaměstnávat osoby mladší čtrnácti let a noční práci žen a mladistvých do šestnácti let a upravila další pracovní podmínky (přestávky na odpočinek, práce přesčas nebo dny pracovního klidu). Dalšími opatřeními pak upravila sociální pojištění a přiznala pracujícím právo na čtrnáctidenní placenou dovolenou. Na dodržování pracovních podmínek začala dohlížet inspekce práce.

Pracovní povinnost zakotvil i kodex zákonů o práci, vydaný jako první ze sovětských po-revolučních zákoníků jen několik měsíců po ústavě RSFSR v prosinci 1918.⁸¹⁰ Vedle zavedení pracovní povinnosti převzal a rozvedl další zmíněná opatření z prvních měsíců existence sovětského státu. Pracovní povinnosti podle něj v zásadě podléhaly osoby starší šestnácti a mladší padesáti let. Pracovní dobu upravil diferencovaně tak, že při noční práci nebo práci ve ztížených podmínkách se zkracovala. Práci přesčas umožnil s tím, že za 48 hodin nikdy nesmí přesáhnout čtyři hodiny a bylo ji možné vykonávat jen po padesát dní v roce. V porevoluční realitě se ovšem ustanovení kodexu příliš nedařilo naplňovat. Jako zcela iluzorní se jevila zejména ustanovení jeho druhé části, podle nějž měli mít všichni práceschopní občané právo na uplatnění své práce „*podle svého oboru a za odměnu, která je pro tento druh práce stanovena*“.

Kodex zákonů o práci z roku 1922⁸¹¹ už na rozdíl od předchozího vázal vznik pracovního poměru na uzavření pracovní smlouvy. Vymezil délku pracovní doby na osm hodin se zvýhodněním noční práce, práce pod zemí, duševní práce a práce mladistvých. Pracovat přes čas zase umožňoval jen v omezeném rozsahu a zakazoval noční práci žen. Upravil také sociální pojištění. Jeho ustanovení se vztahovala na pracující za mzdu bez ohledu na to, zda pracovali ve státních, veřejných nebo soukromých podnicích. Podobně jako u předchozí úpravy pracovního práva se mu sovětská realita často vzpírala. Přesto bylo přijetí prvních pracovněprávních předpisů v ruských podmínkách nepochybně velkým přínosem.

První sovětské pracovněprávní kodexy byly koncipovány jinak než pozdější předpisy zemí sovětského bloku, protože formulovaly jen minimální standard práv zaměstnanců s tím, že jej bylo možné ve prospěch zaměstnanců zlepšovat. Proto se také v sovětském právu zpočátku setkáváme s uzavíráním kolektivních smluv upravujících obsah jednotlivých pracovních poměrů. S přechodem k direktivnímu způsobu řízení národního hospodářství se však přístup k pracovněprávním předpisům změnil, protože se jejich ustanovení začala vykládat jako ko-gentní. Toto nové pojetí pak ovlivnilo podobu kolektivních smluv, které se začaly uzavírat po druhé světové válce a staly se vzorem i pro československé orgány: už neupravovaly obsah

⁸⁰⁹ Sovětská právní věda se v prvních letech sovětského státu německým právem nechala silně inspirovat a jeho vlivy jsou proto zřejmé i v jiných sovětských právních odvětvích.

⁸¹⁰ Výtah z textu in *Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva*. Praha: SPN 1967, s. 218–219; (ruský text: *Svod upravljenij RSFSR 1918*, č. 87–88, čís. 905). Krátký kritický rozbor k němu MASAŘÍK, H., *Zásady ruského zákoníku práce z roku 1919*. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 21–23.

⁸¹¹ Výtah z textu in *Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva*. Praha: SPN 1967, s. 223–232 (ruský text: *Sobranije kodeksov RSFSR*. Moskva 1925, s. 157–185).

jednotlivých pracovních poměrů, ale vzájemné závazky vedení organizace a odborové organizace k zajištění výrobních úkolů a ke zlepšení materiální a kulturní péče o pracující.

Pro následující vývoj byla typická opatření ke zvýšení pracovní disciplíny, ještě umocněná v době války (mnohá z válečných opatření však byla po skončení války odvolána). Pracovněprávní oblasti se dotklo i vydání ústavy z roku 1936, zakotvující právo na práci a spravedlivou odměnu za ni.⁸¹² Problematickou součástí pracovněprávní úpravy bylo zejména zneužívání pracovněprávních opatření jako formy postihu nepohodlných osob.

Podoba sovětského pracovního práva, jak se zformovala v průběhu třicátých a čtyřicátých let, je z našeho pohledu velmi důležitá, protože ovlivnila tvorbu práva i právní vědu v zemích sovětského bloku, tedy i v Československu. Sovětské pracovní právo znovu upravily až Základy zákonodárství SSSR a svazových republik o práci z roku 1970, ruský kodex z roku 1971 a kodexy některých dalších svazových republik z let 1971–1973,⁸¹³ tedy předpisy, které vznikly až po prvních kodifikacích pracovního práva sovětských satelitů, včetně československého zákoníku práce.

b) Základní principy pracovního práva států sovětského bloku musíme opět hledat v ústavách. Ústavy vesměs zakotvovaly právo na práci, na spravedlivou odměnu za ni, na odpočinek, na ochranu zdraví a na zabezpečení pro případ práceneschopnosti a stáří. Zpravidla se v nich konstatovalo, že práce je povinností a zároveň ctí každého praceschopného občana. V prvních úpravách pracovního práva jednoznačně dominovaly kogentní normy. V Maďarsku původní úpravu pracovního práva z roku 1951 nahradil zákoník z roku 1967, v Bulharsku pracovní právo upravil zákon (kodex) o práci (1951) a zákon o penzích (1957), v Rumunsku zákoník z roku 1950, v NDR nejdříve zákoník z roku 1961 a pak nový z roku 1977 a v Polsku zákoník z roku 1974 a řada dílčích zákonů.⁸¹⁴

Pracovněprávní předpisy socialistických zemí, a platí to i o Československu, podle dobové představy a vyjádřeno dobovou terminologií sledovaly tři základní cíle: zakotvit a upevnit zásady socialistické organizace práce, upevňovat socialistickou pracovní kázeň a stanovit a zajistit pravidla na ochranu pracovníků a „*uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb*“.⁸¹⁵ V pracovněprávní oblasti se v lidovědemokratických státech kloubily dvě základní tendence: na jedné straně snaha dát zaměstnancům jistotu základního sociálního zabezpečení včetně záruk, že bez vážného důvodu nepřijdou o zaměstnání, a na straně druhé v duchu zásady „*kdo nepracuje, ať nejí*“ tlak na to, aby si každý praceschopný občan v produktivním věku obstarával obživu prací. Doplnkem této tendence byla v podmínkách, kdy dominantním zaměstnavatelem byl stát, snaha stabilizovat a ekonomickými nástroji i administrativně ovlivňovat oborové i územní rozložení pracovníků (ekonomické zvýhodňování některých profesí či regionů, centralizovaný systém přípravy na dělnická povolání, „*boj proti fluktuaci*“, vznik pracovního poměru na základě „*umístěnek*“, změna pracovního zařazení nebo místa výkonu práce jako forma trestu apod.). Praxe direktivního nakládání s pracovními silami charakterizovala právní úpravy z padesátých let, později ji země sovětského bloku opouštěly.

⁸¹² K sovětskému pracovnímu právu například PAŠERSTNIK, A. J., *Pracovní právo SSSR*. Praha: Orbis 1946.

⁸¹³ *Trudovoe pravo*. Enciklopedickij slovar. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaja enciklopedija 1979, s. 164 a n.

⁸¹⁴ K pracovnímu právu zemí sovětského bloku *Trudovoe pravo*. Enciklopedickij slovar. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaja enciklopedija 1979. K polskému zákoníku též SALWA, Z., *Zákoník práce Polské lidové republiky*. In: *Právník*, roč. CXIV/1975, s. 133–142.

⁸¹⁵ Srovnej WITZ, K., *Československé pracovní právo v období 1945–1975* (Současné příspěvek k 10. výročí vydání zákoníku práce). In: *Právník*, roč. CXIV/1975, s. 648.

5.4.1.2 Sovětský vzor v tvorbě práva a aplikační praxi

V souvislosti s koncipováním československého pracovního práva se na začátku padesátých let soustavně připomínalo, že si sovětská moc dobře uvědomovala specifickou socialistické společenské práce a pracovněprávní vztahy brzy upravila samostatným kodexem. A protože se obdobné objektivní podmínky vytvořily i v Československu, je i zde existence samostatného pracovního práva odůvodněná a nutná, stejně jako jeho rychlá kodifikace, při jejíž přípravě se budou bohatě využívat sovětské zkušenosti. Ve sféře pracovního práva se sovětský vliv uplatnil opravdu velmi výrazně, výrazněji než ve většině jiných právních odvětví. V dalších letech ovšem dostalo jeho využívání a připomínání specifickou dynamiku.

Sovětský vliv byl patrný zejména při tvorbě prvních pounorových pracovněprávních předpisů a podle právní vědy se měl uplatňovat i při aplikaci práva. Jak ve vztahu k celému právnímu řádu později napsal předseda Nejvyššího soudu ČSSR, „*pokud v našem právu byly zakotveny socialistické principy a instituty, stalo se tak pod vlivem sovětského vzoru*“.⁸¹⁶ Obecně se projevil především v tom, že se kogentní forma právní úpravy, spojená s direktivním a přísně centralizovaným způsobem řízení ekonomiky, považovala za „*charakteristický rys pracovního práva souvisící se samotným plánovitým řízením národního hospodářství*“.⁸¹⁷ Zcela bezprostřední ovlivnění lze pozorovat zejména v zákoně č. 67/1951 Sb., o bezpečnosti při práci, a v organizaci nemocenského pojištění zaměstnanců podle zákona č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění,⁸¹⁸ ale podle centralistického sovětského vzoru se také organizovala výchova pracujícího dorostu,⁸¹⁹ řídil nábor „*pracovních sil*“ nebo upravovalo oceňování za budovatelské zásluhy. Plně to koresponduje i s výchovou tehdejších nových legislativců, jimž na školeních připomínali výrok ministra spravedlnosti Štefana Raise, že „*je menší chybou převzít sovětský právní předpis tak jak stojí a leží, než jej nepřevzít vůbec*“.⁸²⁰ Legislativcům, právníkům veřejnosti i studentům právnických fakult se také opakovala citace z Gottwaldova projevu: „*Stále širší a hlubší využívání sovětských zkušeností a tedy i stále větší přibližování sovětskému příkladu, toť jeden z hlavních zákonů rozvoje lidovědemokratických zemí*“.⁸²¹ Od počátku ovlivnil i přípravu „*Kodexu práce*“, jak se běžně označovala první verze zásad kodifikace pracovního práva z roku 1949.⁸²²

⁸¹⁶ ONDŘEJ, J., Význam sovětského práva pro vznik a rozvoj československého právního řádu. In: *Socialistická zákonost*, roč. XXIII/1975, č. 4, s. 205.

⁸¹⁷ WITZ, K., Obecné pojetí zákoníku práce. *Právní obzor*, XLVIII/1965, s. 528.

⁸¹⁸ Výslovně se k tomu hlásila důvodová zpráva k prvnímu z uvedených zákonů, podle níž „*předkládaná osnova přejímá v podstatě sovětský vzor*“; (Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954, tisk č. 574). Ve druhém případě byla zmínka o sovětském vzoru zakomponována přímo do § 1 zákona („*Učíte se ze zkušeností Sovětského svazu, přebudujeme národní pojištění ...*“).

⁸¹⁹ „*V SSSR jsou mladí dělníci připravováni především v řemeslných učilištích, v nichž je rovněž zachována jednota dílny, školy a domova. Tato učiliště v SSSR nejsou však součástí podniků, nýbrž zařízením ministerstva pracovních záloh. SSSR plným soustředěním a jednotným řízením výchovy dorostu dosáhl velmi pozoruhodných výsledků. Jeho zkušenosti byly rozhodující pro organizaci výchovy pracujícího dorostu v ČSR, jak je navrhován touto osnovou, i když zatím ještě nemůžeme v plném rozsahu převzít organizaci sovětského vzoru.*“ (Z důvodové zprávy k zákonu č. 96/1950 Sb., o pracujícím dorostu; Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954, tisk č. 474.)

⁸²⁰ Na školení legislativních právníků v Maxičkách v roce 1951 jej citoval referující dr. Jan Moural; k tomu O právu a jeho tvorbě. Praha: Orbis, 1951, s. 125.

⁸²¹ GOTTWALD, K., *Vybrané spisy ve 2 svazcích*. II. Praha: SNPL 1955, s. 509. Výrok pochází z otevření Muzea V. I. Lenina a už v roce 1954 jej s odvoláním na časopis *Nová mysl* z roku 1953 (s. 8) citovali autoři vysokoškolské učebnice (WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1954, s. 164). Ještě v roce

Sovětským vzorem byla nepochybně poznamenána změněná funkce odborů, které přebíraly některé úkoly státních orgánů. Vesměs se podílely na sestavování hospodářských plánů a s vedením podniků uzavíraly kolektivní smlouvy, kontrolovaly dodržování pracovněprávních předpisů, příslušela jim sféra zvyšování kvalifikace zaměstnanců, působily v záležitostech sociálního zabezpečení. Jejich orgány často rozhodovaly individuální pracovněprávní spory mezi zaměstnancem a podnikem. Pozici odborů ovšem nové úkoly posilovaly jen zdánlivě, protože je odváděly od jejich původního postavení zájmové organizace hájící zájmy zaměstnanců. Místo toho přijaly roli „převodu a páky“ politiky strany na závodech a – zase řečeno dobovou terminologií – zdůrazňovaly „jednotu plánovité hospodářské politiky státu a podniku na straně jedné a pracujících na straně druhé“. Podle sovětského vzoru se také zdůrazňovala principiálně odlišná povaha kolektivních smluv oproti těm, které se uzavíraly v meziválečném období a bezprostředně po válce.

Na pracovněprávních předpisech je ovšem možné dobře demonstrovat také to, že v pozdějších letech nebyl proud inspirace jednosměrný, ale že nové předpisy zemí sovětského bloku působily na sebe navzájem i na zákonodárství Sovětského svazu a jeho svazových republik. Když například s československým zákoníkem práce porovnáme později vydané předpisy, najdeme řadu pozoruhodných podobností. Maďarský a polský zákoník mají velmi podobnou systematiku, zejména v úvodu obsahují úpravu obecných právních otázek, což se nejdříve objevilo právě v československém zákoníku. V sovětských Základech zákonodárství o práci z roku 1970 jsou zase zformulovány základní zásady pracovního práva, které sovětský kodex zákonů o práci z roku 1922 neobsahoval, zatímco některé novější předpisy sovětských satelitů včetně našeho zákoníku práce již ano.⁸²³ Odvaha hledat vlastní řešení vzrostla zejména poté, co v Sovětském svazu spolu s kritikou kultu osobnosti kritizovali i platnou úpravu řady pracovněprávních problémů.

Ve spojení sovětských zkušeností a aplikace práva se poukazovalo na „buržoazní“ původ většiny platných pracovněprávních předpisů a na potřebu jejich nové interpretace v souladu se zájmy dělnické třídy. Hlavní pomůckou při tom měla být ustanovení ústavy a z nich vyvozené zásady, formulované podle vzoru sovětských učebnic pracovního práva.

Po jistém útlumu na konci padesátých a v šedesátých letech se sovětský vzor začal zase častěji připomínat s počátkem normalizace.⁸²⁴ Podle stranického vedení měl být v této fázi zárukou, že do práva nebudou pronikat „revizionistické tendence“, rozvinuté v předchozím období, a zároveň se měl stát nástrojem větší integrace zemí sovětského bloku.

1975 se k němu vrátil tehdejší předseda Nejvyššího soudu (ONDŘEJ, J., Význam sovětského práva pro vznik a rozvoj československého právního řádu. In: *Socialistická zákonost*, roč. XXIII/1975, č. 4, s. 200).

⁸²² VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 1, č. 1/1. Členové kodifikační komise při sociálněpolitické komisi ÚRO, kteří je posuzovali, dostali zároveň dokument porovnávající československou a sovětskou, resp. ruskou, úpravu. Podobně se postupovalo také později, kdy k porovnání přibyla i úprava východoněmecká, maďarská a d. (k tomu i níže).

⁸²³ WITZ, K., Československé pracovní právo v období 1945–1975 (Současné příspěvek k 10. výročí vydání zákoníku práce). In: *Právník*, roč. CXIV/1975, s. 651.

⁸²⁴ Srovnej například již citovaný článek ONDŘEJ, J., Význam sovětského práva pro vznik a rozvoj československého právního řádu. In: *Socialistická zákonost*, roč. XXIII/1975, č. 4, s. 199–206.

5.4.1.3 Občanské a pracovní právo

„Každé nové právne odvetvie nesie v sebe rezidua svojho pôvodu“. ⁸²⁵ Ne objektivně, ale výstižně to konstatoval v roce 1957 v úvodu své úvahy o vztahu pracovního práva k občanskému a správnímu právu nestor slovenské socialistické vědy pracovního práva, dřívější soudce Nejvyššího správního soudu a pozdější profesor bratislavské právnické fakulty Jiří Hromada. V době, kdy svůj článek psal, se pracovní právo sice již považovalo za samostatné právní odvětví, nicméně pupeční šňůrou bylo stále pevně připoutáno ke svým mateřským disciplínám. K tomu, že sedl za stůl, aby napsal o tomto tématu, jej zřejmě přiměl fakt, že na podzim roku 1956 Celostátní všeodborová konference resuscitovala pozapomenutý úkol kodifikovat pracovní právo.

Již jsme se zmínili, že při přípravě nového občanského zákoníku z roku 1950 se do jeho textu nedostala pracovněprávní ustanovení. Zákonodárce to zdůvodnil v podstatě ideologicky, když prohlásil, že nemůže převzít buržoazní koncepci, v níž se na pracovní sílu hledí jako na zboží. Zároveň proklamoval vůli upravit pracovněprávní vztahy samostatným zákoníkem, podobně jako rodinné právo. ⁸²⁶ Ostatně, jak jsme již uvedli, na oficiální úrovni to nebyla myšlenka nová, protože úkol vypracovat kodex práce se objevil již v tzv. budovatelském programu Gottwaldovy vlády z roku 1946. O vypracování zákoníku pochopitelně hovořili i političtí činitelé, například na „manifestačním sjezdu československých právníků“ v roce 1949 ministr spravedlnosti Alexej Čepička. ⁸²⁷

V té době už byla příprava kodifikace pracovního práva v plném proudu. Garantem projektu se stalo ministerstvo sociální péče (později na čas přejmenované na ministerstvo pracovních sil). Jím vytvořená šestnáctičlenná komise pro kodifikaci pracovního práva, složená vedle tří ministerských úředníků, dvou komunistických poslanců a zástupců ÚRO, národních podniků a Jednotného svazu českých zemědělců, už začátkem roku 1949 rozeslala zainteresovaným institucím k posouzení *Zásady pro zákoník práce*. Podklady pro ně připravilo šest pracovních subkomisí. Podle politického zadání, které dostaly, měl zákoník vycházet z pracovního poměru jako ústředního institutu a upravit jej „po všech stránkách“. Měl se vztahovat na všechny zaměstnance a být v souladu s potřebami a úkoly lidové demokratické společnosti, „*kteřá chce dojít k socialismu*“. Po formální stránce neměl být pouhým rámcovým zákonem, který by ponechával vlastní právní úpravu podzákonným normám, ale ani podrobným kasuistickým předpisem. Měl tedy být stručný, ale „*dávati při tom dostatečnou*

⁸²⁵ HROMADA, J., Úvahy o vztahu pracovního práva k právu občanskému a správnímu. In: *Právnické štúdie*, roč. V/1957, s. 473–487.

⁸²⁶ Zpravodaj dr. Jan Bartuška (KSČ): „Z analýzy současné vývojové etapy a z tendence dalšího vývoje plyne, že nový občanský zákoník bude upravovat nové občansko-právní vztahy občanů. Proto bylo z občanského zákoníka vyloučeno právo rodinné již kodifikované, které upravuje společenské vztahy člověka k manželství i k rodině. Proto nebylo kodifikováno zvláštní právo obchodní, které bylo právem privilegovaných vrstev kapitalistického státu. Proto tam nebylo pojato právo pracovní, neboť dřívější řád to odůvodňoval a ostatně to vyjadřovalo jeho podstatu. Za kapitalismu byla pracovní síla zbožím a stávala se předmětem koupě a prodeje stejně jako jiné zboží. V naší nové společnosti, kde práce stává se věcí, slávy a hrdinství, budou pracovní poměry upraveny ve zvláštním kodexu práce.“ (Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954 – stenoprotokoly, 49. schůze, 25. října 1950).

⁸²⁷ V projevu mimo jiné konstatoval, že bude vypracován nový zákoník práce jako „jeden z nejdůležitějších nových zákonů“ (*Za socialistické právo! Manifestační sjezd čs. právníků*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti – Ministerstvo osvěty a informací, 1949, s. 48).

základnu pro řešení konkrétních případů“. Jeho znění mělo být, jak se to vyžadovalo i u ostatních kodifikací, jasné a srozumitelné i laikům.⁸²⁸

Zásady postupně pojednávaly o pracovním poměru, pracovních poměrech se zvláštními podmínkami (tj. zejména zaměstnanců státní správy a samosprávy a domovníků), ochraně života a zdraví zaměstnanců, přípravě pracujících na povolání, řízení práce, domácí práci, odborové organizaci a závodním zastupitelstvu zaměstnanců, zajištění při nezpůsobilosti k práci, přestupcích proti kázní, pracovních sporech, státním dozoru, úřadech a organizacích, plněních úkoly v pracovněprávní oblasti, a o trestních ustanoveních. Nejdůkladněji se pocho- pitelně věnovaly pracovnímu poměru, posledních osm částí tvořil vždy jen krátký odstavec.

Na Ústřední radě odborů, která později ministerstvo vystřídala v roli garanta právní úpra- vy pracovního práva, *Zásady* v únoru a březnu 1949 posuzovala početná „*kodifikační subko- mise pro Kodex práce při sociálně politické komisi*“. Závěry jejího jednání⁸²⁹ jsou zajímavým materiálem, který ukazuje, v jaké atmosféře vznikala první verze zákoníku. Komise se své role chopila velmi agilně a řadě otázek zaujala odlišná stanoviska. Výhrady měla už k pokusu o definici pracovního poměru,⁸³⁰ zejména však navrhovala zvýraznit roli pracovní smlouvy, o níž – nikoliv o pracovní poměr – se měla opřít celá koncepce zákoníku. Pracovní poměr označila za „*právnícký terminus technicus, jehož vžitost zahluje jeho jednostrannost, která nutně vede k nadměrnému zdůrazňování povinností zaměstnance, k dekretování a nijak nemůže stanovit pracovní funkci zaměstnance k podniku, ani funkci dispozitivní, organizová- ní práce zaměstnavatelem*“.⁸³¹ Subkomise pochopitelně také usilovala o posílení pozice odborových orgánů. Požadovala též předřadit zaměstnavatelovy povinnosti před povinnosti zaměstnance, doplnit opomenutá práva zaměstnance a ujasnit povahu učební poměru a zvýraznit výchovnou funkci trestních sankcí.

Ministerská komise po zapracování připomínek postupně vytvořila nové verze Zásad, na základě nichž subkomise začaly připravovat úpravu jednotlivých částí zákoníku. Při jejich přípravě využívala jako inspiraci nejen sovětské předpisy a odbornou literaturu, ale také pol- ské, východoněmecké, maďarské a rumunské pracovněprávní předpisy. K dispozici měla i informace z Čínské lidové republiky a Turecka.⁸³² Ujednacení pracovněprávní problematiky se však ukázalo nejen jako obtížný odborný úkol, ale také jako úkol v dané chvíli nesplni- telný. Z ekonomických důvodů nebylo možné na všechny zaměstnance rozšířit nejvýhodnější úpravu z předpisů pro některé skupiny zaměstnanců a zároveň z politických příčin nebylo žá- doucí zavést nižší jednotný standard, který by početné skupiny zaměstnanců oproti předchozí době znevýhodňoval.⁸³³ Jak ještě ve spojení s následnou fází přípravných prací z druhé polo-

⁸²⁸ *Zásady pro zákoník práce* (první verze). VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 1, č. 3/1.

⁸²⁹ Návrhy subkomise se staly podkladem pro práci referentů, kteří připravili vlastní verzi jednotlivých pasáží. Takto připravený materiál po schválení subkomisí projednala sociální komise ÚRO a byly postoupeny minister- stvu.

⁸³⁰ „*Pracovní poměr je vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem spočívající v tom, že zaměstnanec je povin- nen vykonávat ku prospěchu celku za mzdu osobně práce určitého druhu pod vedením zaměstnavatele.*“

⁸³¹ *Zpráva o činnosti kodifikační subkomise při sociálněpolitické komisi ÚRO*; s. 4; VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 1, č. 1/1.

⁸³² Zápisy z jednání kodifikační subkomise při sociálněpolitické komisi ÚRO a *Zpráva o činnosti kodifikační subkomise při sociálněpolitické komisi ÚRO*; vše VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 1, č. 1/1.

⁸³³ Na schůzi kodifikační subkomise ÚRO prohlásil dr. Kodat, že při snaze vyrovnat dělnickou úroveň s úrovní soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, by bylo třeba slevovat a takováto „*nivelizace by měla tragické dů- sledky*“. (VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 1, č. 1/1.). Na tento aspekt poukázal i Jan Kostečka v článku k výročí osvobození a přijetí zákoníku práce; KOSTEČKA, J., První československá kodifikace pracovního práva.

viny padesátých let konstatoval Jaroslav Filo, „kodifikácia pracovného práva by v tom čase predbehla vývoj čs. ekonomiky“.⁸³⁴

O zákoníku práce se začalo znovu reálně uvažovat po XX. sjezdu KSSS. Garantem jeho přípravy se stala ÚRO, která už od roku 1951 připravovala legislativní podklady nových pracovních předpisů.⁸³⁵ Podle usnesení Celostátní všeodborové konference z listopadu 1957 měl být na základě projednaných zásad vypracován zákoník práce s prováděcími předpisy tak, aby mohl nabýt účinnosti k 1. lednu 1958. Předsednictvo ÚRO však brzy usoudilo, že termín je nereálný a rozhodlo, že zákoník nebude vydán k uvedenému datu, ale že v prosinci 1957 bude předložen plenární schůzi ÚRO.⁸³⁶ Nakonec se jednání o zákoníku v souvislosti s připravovanou ekonomickou reformou znovu přerušila. Na rozdíl od většiny dalších evropských zemí sovětského bloku si proto v Československu oblast pracovního práva musela na kodifikaci počkat až do poloviny šedesátých let.

Úprava pracovního práva tedy i po únoru 1948 zůstala stejně jako dříve roztržena v celé řadě předpisů a zachovaly se také dílčí odlišnosti mezi českou a slovenskou částí republiky. Zákonodárce dokonce musel výslovně ponechat v platnosti ustanovení rušeného rakouského občanského zákoníku o služební smlouvě (§ 1151 a násl.) a obdobnou úpravu přijatou pro Slovensko (a Podkarpatskou Rus) ve dvacátých letech, aby vyplňovaly existující mezery v jednotlivých úpravách. Nové právní předpisy ovšem postupně úpravu pracovních vztahů přece jen unifikovaly, když téměř eliminovaly rozdíly v právní úpravě dříve platné pro jednotlivá povolání a odstraňovaly odlišnosti úpravy v obou částech republiky. Sjednotila se zejména dovolená na zotavenou a úprava bezpečnosti a ochrany zdraví. Úprava pracovního poměru státních zaměstnanců se zřetelně přiblížila úpravě jiných pracovních poměrů.

V pracovním právu dále ustupoval do pozadí jeho dřívější soukromoprávní charakter a převážily v něm veřejnoprávní prvky. Tehdejší zákonodárce a právní věda to tak ovšem nechtěli vidět a neviděli, protože pro ně rozlišování mezi soukromoprávním a veřejnoprávním prakticky ztratilo na významu.

Zejména v první polovině padesátých let se v pracovním právu prosadily výrazně nedemokratické jevy, většinou přejímané ze sovětského právního řádu (neadekvátní omezování smluvní volnosti, administrativní nakládání se zaměstnanci a d.). Pracovních postupy se zneužívaly k šikanování a diskriminaci nepohodlných osob. Působení kultu osobnosti, konkrétně snaha přenést těžiště právní úpravy do roviny podzákonných předpisů, se projevilo i v podceňování zákonné úpravy práv zaměstnanců. Na druhé straně se zaměstnanci nemuseli obávat nezaměstnanosti, měli zabezpečenou zdravotní péči a sociální zabezpečení na stejné úrovni jako příslušníci jiných profesí a jejich reálné mzdy po počáteční nivelizaci postupně rostly, i když ne nijak výrazně. Zejména však vzrostla prestiž dělnických povolání.

(Zamyšlení k 40. výročí osvobození Československa a k 20. výročí zákoníku práce). In: *Socialistická zákonnost*, roč. XXXIII/1985, s. 323.

⁸³⁴ FILO J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 45.

⁸³⁵ Zápis z kolegia MPS z 19. září 1951; NA, fond MPS, kart. 204 (Zápisy z kolegia 1950, 1951). Stalo se tak v souvislosti se zrušením ministerstva sociální péče a konstituováním ministerstva pracovních sil.

⁸³⁶ VoA, fond Zákoník práce 1949–1968, kart. 38, i. č. 281/2/9, *Schůze předsednictva ÚRO*, 5. prosince 1957.

5.4.1.4 Předmět a úloha pracovního práva

V poúnorovém období, respektive od doby právnícké dvouletky, se pracovní právo jednoznačně považovalo za samostatné právní odvětví. O systému socialistického práva se sice zejména ve druhé polovině padesátých let vášnivě diskutovalo,⁸³⁷ ale o odůvodněnosti samostatné právní existence pracovního práva ani v těchto diskusích nikdo z právních teoretiků oficiálně nepochyboval, byť zamýšlená kodifikace v tomto období ještě nevznikla.

Podle dobových názorů byly společenskými vztahy, k nimž se pojilo specifické lidské chování upravované pracovněprávními normami, „*společenské pracovní vztahy, které jsou součástí výrobních vztahů společnosti*“,⁸³⁸ konkrétně vztahy, v nichž občané za mzdu poskytovali svou pracovní sílu vlastníkům „*výrobních prostředků*“.

Pracovní právo se tedy vztahovalo k práci, ale ne k jakékoliv práci. V souladu s uvedenou charakteristikou svého předmětu se totiž pojilo v zásadě jen k práci ve službách socialistické organizace. To z okruhu právní úpravy pracovního práva jednoznačně vylučovalo pracovní činnost soukromě hospodařících osob, tedy vztah, v němž byl zaměstnanec zároveň individuálním vlastníkem výrobních prostředků. Normy pracovního práva se ovšem neaplikovaly ani na práci členů zemědělských a výrobních družstev, kde se pracovní činnost členů vnímala jako součást širšího družstevně právního poměru.

Uvedená charakteristika předmětu pracovního práva („*práce ve službách socialistické organizace*“) platila pouze „*v zásadě*“ především proto, že v padesátých letech právní řád ještě umožňoval v daných mezích soukromým vlastníkům zaměstnávat jiné osoby. Postavení těchto zaměstnanců bylo, přes ideologické proklamování diametrálního rozdílu, prakticky stejné jako postavení zaměstnanců v socialistických organizacích, takže se pracovněprávní normy mohly aplikovat i na jejich pracovní poměr. S tím, jak stát programově různými formami nátlaku v průběhu padesátých let nutil soukromé podnikatele k ukončení nebo výraznému omezení podnikatelské činnosti, ovšem četnost těchto vztahů prudce klesala, až na přelomu padesátých a šedesátých let vymizely zcela. Ústava z roku 1960 tak mohla občany republiky označit za „*pracující lid*“ a konstatovat, že „*není již u nás vykořisťovatelských tříd, vykořisťování člověka člověkem* [tj. zaměstnávání osob soukromým podnikatelem – vložil L. V.] *je navždy odstraněno*“. Podobně výjimečné byly pracovní poměry, v nichž jedna osoba, například jako pomocnice v domácnosti nebo řidič, vykonávala pro jiného osobní služby. Na rozdíl od práce pro soukromého výrobce však přetrvávaly i v pozdějších letech.

Co tedy upravovaly předpisy pracovního práva? Tradičně především vznik, změnu a zánik pracovního poměru a jeho obsah, tj. práva a povinnosti zaměstnance a zaměstnavatele, vymezené předpisy upravujícími zejména pracovní kázeň, pracovní dobu, odměnu za práci, dovolenou nebo bezpečnost a ochranu zdraví. Upravovaly ovšem i vztahy, které s pracovním poměrem úzce souvisí, především nemocenské pojištění, sociální zabezpečení zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, odpovědnostní vztahy (za pracovní úraz, za škodu způsobenou zaměstnavateli), učební poměr nebo nábor zaměstnanců.

Vztahům, které s pracovním poměrem souvisí, se nebudeme věnovat v plné šíři. Je to dáno tím, že otázkám nemocenského pojištění jsme se nevěnovali ani v předchozím vývoji,

⁸³⁷ K této diskusi například KNAPP, V., *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959, s. 29–39.

⁸³⁸ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 5.

ale také tím, že se v československém právním řádu postupně vyprofilovalo specifické právo sociálního zabezpečení, postrádající soukromoprávní rysy.

Socialistická právní věda vymezovala při charakteristice jednotlivých právních odvětví nejen jejich předmět, ale také jejich úlohu. Do ní se promítaly ideologicky pojaté a často i nereálné cíle, jichž se mělo prostřednictvím právní regulace v jednotlivých oblastech dosáhnout.

V „*poúnorovém*“ učebním textu z roku 1952 autoři psali o „*úkolů československého lidově demokratického práva*“ poměrně obšírně a dost zjednodušeně.⁸³⁹ Z jejich výkladů lze vyvodit, že především mělo být „*regulátorem výměry práce a výměry odměny za práci*“, vychovávat „*neukázněné živly*“ a omezovat a vytlačovat kapitalistické vztahy. Ve skriptu z roku 1955 už K. Witz, který zřejmě psal i text z roku 1952, v jistém shrnutí uváděl, že pracovní právo „*upravuje společenské pracovní vztahy a některé další poměry těsně souvisící s pracovními vztahy, aby se upevňovala a rozvíjela socialistická organizace práce a aby na základě nepřetržitého růstu produktivity práce se stále a plánovitě zlepšovaly pracovní podmínky, dále aby byly omezovány a vytlačovány kapitalistické pracovní poměry*“.⁸⁴⁰

O rok, resp. dva roky později, v práci určené širší veřejnosti, tentýž autor do podobně formulovaného vymezení zařadil také úkol, „*aby pracující byli vychováváni k socialistické pracovní morálce*“.⁸⁴¹ V porovnání s úkoly, vymezenými v roce 1952, je to zajímavé. V roce 1952 se uvědomělost většiny pracujících jakoby předpokládala, protože výchova se měla zaměřit na „*neukázněné živly*“. I později se zřejmě brala jako něco, co existuje nebo se dostaví automaticky. I když se totiž ve spojení s úkoly výchova vzpomínala, jak je zřejmé z citovaného textu z roku 1955, do shrnujících závěrů se výslovně nedostala.

Od Witzových závěrů se výrazně neodlišovali ani Jarmila Zdobinská (později Pavlátová) a Igor Tomeš, kteří na konci padesátých let viděli úlohu pracovního práva v tom, že „*upevňuje zásady socialistické společenské organizace práce, zabezpečuje podmínky nepřetržitého růstu produktivity práce a spolu s tím i systematického zlepšování pracovních podmínek pracujících, upevňuje socialistické pracovní poměry a vytlačuje kapitalistické pracovní poměry tak, aby v naší společnosti patřilo vykořisťování cizí práce co nejdříve minulosti*“.⁸⁴²

Pohled na úkoly československého pracovního práva se částečně změnil po vydání nové ústavy z roku 1960. Zase zřejmě Karel Witz napsal: „*úlohou československého socialistického pracovního práva je upravovat vztahy účasti na společenské práci a vztahy s nimi pevně spjaté, aby byly plánovitě a proporcionálně rozděleny pracovní síly, aby byla stanovena míra práce a odměny za práci podle množství a jakosti práce, aby pracující byli vychováváni k socialistické pracovní kázní, aby byl zabezpečen nepřetržitý růst produktivity práce a na tomto základě stanoveny co nejlepší pracovní podmínky*“. Proklamování přechodu k socialismu, tedy úplné likvidace kapitalistických výrobních vztahů, vedlo k vypuštění úkolu „*vytlačovat kapitalistické pracovní poměry*“.⁸⁴³ Trochu překvapivě je tu akcentováno plánovitě rozdělování zaměstnanců. Zdůvodnit to lze snad tím, že dříve se tento stále aktuální úkol zabezpečoval především centrálně, zatímco na konci padesátých let se zajištění dostatku za-

⁸³⁹ WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J., *Čs. pracovní právo. Obecná část*. Praha: SPN 1952, s. 36–38.

⁸⁴⁰ WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1955, s. 21–22.

⁸⁴¹ *Československé pracovní právo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 21–22; HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis 1957, s. 21.

⁸⁴² ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 10.

⁸⁴³ WITZ, K. a kol., *Československé socialistické pracovní právo*. I. a II. Praha: SPN 1962, s. 10.

městnanců stalo úkolem samotných podniků a jiných organizací a poněkud více se v něm uplatnily i motivační prvky.

5.4.1.5 Zásady pracovního práva

Pro pochopení toho, co zákonodárce a dobová právní věda považovali za charakteristické znaky pracovněprávní úpravy, je třeba pozastavit se u zásad pracovního práva. Z nich jasně vyplývá, co dobová právní věda v pracovněprávní oblasti akcentovala a co oblast pracovního práva nejzřetelněji poznamenalo, nebo alespoň poznamenat mělo.

Poučovací pracovní právo mělo být právem novým, principiálně odlišným od staršího „buržoazního“ práva. Při zachování platnosti starších norem se toho mělo dosáhnout, řečeno oblíbeným rčením Klementa Gottwalda, naléváním nového vína do starých sudů, tedy dáváním nového smyslu starým právním formám. Za hlavní nástroj správné interpretace starých předpisů právní věda považovala ústavu, zejména v principu správnou zásadu, že všechny právní předpisy musí být vykládány v souladu s ustanoveními a duchem ústavy.⁸⁴⁴ Souběžně s tím teorie pracovního práva ze základních článků a jednotlivých ustanovení ústavy po vzoru sovětských učebnic pracovního práva⁸⁴⁵ vyvozovala základní zásady, kterými byli vázáni jak tvůrci právních předpisů, tak aplikační praxe. Z tohoto pohledu bylo významné, že ústava nově zakotvila práva sociálního charakteru: právo na práci, právo na spravedlivou odměnu, právo žen na stejnou odměnu za práci jako u mužů a na zvláštní úpravu pracovních podmínek se zřetelem na těhotenství, mateřství a péči o děti a právo mládeže na zákonem stanovené zvláštní pracovní podmínky.

Hlavní zásady, ovlivňující pracovněprávní vztahy, se podle právní vědy odvíjely ze III. základního článku ústavy, úpravy zmíněných sociálních práv (§§ 26–29), ustanovení § 32 o povinnosti pracovat ve prospěch celku a z úvodního ustanovení osmé kapitoly o hospodářském zřízení, vymezujícího vlastnické právo k výrobním prostředkům (§ 146).

Když se podíváme do učebních textů z padesátých let, najdeme v nich vždy téměř stejný výčet těchto zásad a důvodem není jen to, že za většinou z nich stál obdobně složený autorský kolektiv.

Za výchozí zásadu se považovalo právo na práci, zakotvené ve třetím základním článku ústavy a dále rozvedené v jejím § 26. Materiální zárukou jeho zabezpečení bylo zespolštění výrobních prostředků, s nímž se spojoval požadavek rychlého odstranění vykořisťování člověka člověkem. Zahrmovalo v sobě jednak ochranu existujícího pracovního poměru, a jednak nárok na to, aby se člověk mohl živit výdělečnou pracovní činností. Právo na práci se považovalo za základní vymoženost lidově demokratického zřízení, přičemž se poukazyvalo na to, že ani ty západní země, které je po válce zakotvily, je v podmínkách tržní ekonomiky nejsou schopny zaručit. Ve vztahu k československým podmínkám se ovšem s ohledem na realitu zároveň dovozovalo, že právo na práci neznamená nárok na konkrétní práci, tedy

⁸⁴⁴ V závěrečných a přechodných ustanoveních ústavy se konstatovalo, že „při výkladu jednotlivých ustanovení této ústavy je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen“, a že „výklad a používání všech ostatních předpisů právního řádu buď též vždy v souladu s ústavou“ (odst. 2 a 3 § 171). Následující paragraf stanovil, že zákony vydané po nabytí účinnosti ústavy „jsou, pokud odporují této ústavě nebo ústavním zákonům, neplatné“.

⁸⁴⁵ V překladu stručné učebnice A. J. PAŠERSTNIKA (*Pracovní právo SSSR*. Praha: Orbis, 1946) autor formuloval pět zásad: právo na práci, placenou podle množství a jakosti, pracovní povinnost, pracovní kázeň, právo na odpočinek a právo na hmotné zaopatrění (s. 12–15).

na určitý druh práce, místo jejího výkonu nebo zaměstnavatele, a ani na práci odpovídající kvalifikaci. Z té se sice mělo vycházet, ale pouze pokud to dovolují „*možnosti a zájmy celku*“.⁸⁴⁶

Obrácenou stranou této mince byla povinnost „*pracovat podle svých schopností a svou prací přispívat k prospěchu celku*“, zakotvená v § 32 ústavy. Projev vůle občana uzavřít pracovní smlouvu se proto vnímal jako „*projev vůle realizovat čestnou občanskou povinnost pracovat v určitém podniku*“.⁸⁴⁷ Socialistická právní věda se ohrazovala proti nařčení, že zakotvení povinnosti pracovat znamená zavedení nucené práce.⁸⁴⁸ Zdůrazňovala spojení této povinnosti se zajištěným právem na práci, možnost – dodejme, že v omezené míře – volit si druh a formu práce a hlavní smysl této povinnosti: omezení možnosti živit se bezpracně na úkor jiných.

Navazující zásada, zaručující právo na spravedlivou odměnu, vycházela též z III článku a rozváděl ji § 27 ústavy. Podle něj toto právo zaručovala státní mzdová politika, směřující k neustálému zvyšování životní úrovně pracujících lidí. Při určování odměny za práci měly rozhodovat jakost a množství práce, jakož i prospěch, který přináší celku. Muži i ženy měli mít za stejnou práci nárok na stejnou odměnu. Do jakosti práce se podle dobového výkladu promítala i získaná kvalifikace.

Právo na odpočinek po práci opět najdeme ve třetím článku ústavy. Paragraf 28 upřesňoval, že se toto právo zaručuje zákonnou úpravou pracovní doby a placené dovolené na zotavenou a péči o zotavení pracujících. Autoři učebního textu z roku 1959 napsali, že uskutečňováním tohoto práva stát pečuje „*o zdraví pracujících, o periodické a systematické osvětlování jejich fyzických a duševních schopností, a dává jim možnost se ve volném čase dále vzdělávat, rozvíjet své záliby a uspokojovat své kulturně společenské potřeby*“.⁸⁴⁹

Právo na ochranu života a zdraví při práci vycházelo z ustanovení § 29 ústavy a pojímalo se jako součást širokého komplexu opatření, zabezpečeného řadou ustanovení z různých právních odvětví. Ústava proklamovala, že všem občanům přísluší právo na léčebnou péči. Ženám přiznávala nárok na zvláštní péči v těhotenství a v mateřství, dětem a mládeži na zajištění jejich plného tělesného a duševního rozvoje. V přímé spojitosti s pracovním poměrem právo na ochranu života a zdraví zahrnovalo zejména preventivní opatření na pracovištích a nárok na léčebnou péči a na odškodnění v případě pracovního úrazu a nemoci z povolání. Ochranu života a zdraví při práci zajišťoval zejména státní dozor a předpisy o bezpečnostních opatřeních na pracovištích.

Právo na zabezpečení při neschopnosti vykonávat práci a ve stáří přiznával § 29 ústavy všem občanům. Nejdříve je garantoval zákon o národním pojištění, nahrazený zákony o nemocenském pojištění a sociálním zabezpečení. Prostřednictvím soustavy nemocenského pojištění se uspokojovaly nároky na dávky v nemoci, těhotenství a mateřství. Soustava státního sociálního zabezpečení (Státní úřad sociálního zabezpečení a národní výbory) poskytovala zabezpečení v dalších případech, jako je invalidita, stáří nebo ztráta živitele.

⁸⁴⁶ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 14.

⁸⁴⁷ KRATOCHVÍL, Z., *Náhrada škody v pracovním právu. Pracovní závazek zaměstnance a odpovědnost za škodu vzniklou jeho porušením*. Praha: Orbis, 1959, s. 15.

⁸⁴⁸ K tomu zejména CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. O problematice nucené práce pojednáme níže.

⁸⁴⁹ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 16.

Problematickým principem se ukázala konkrétní podoba legitimního práva sdružovat se k ochraně svých zájmů v jednotné odborové organizaci. Dobová propaganda i právní věda vydávaly zakotvení tohoto práva v ústavě za velký úspěch dělnické třídy. Spojovala s ním nejen právo odborově se sdružovat a hájit své zájmy, ale též zúčastnit se prostřednictvím jednotných odborů na kontrole hospodářství a při řešení všech otázek dotýkajících se zájmů pracujících. Právě tento moment, vydávaný za zásadní vymoženost, však v konečném důsledku vedl k tomu, že se odborová organizace začala vzdalovat od svého původního poslání a stala se především nástrojem oficiální státní politiky při prosazování jejích cílů.

Zásadu, velící upevňovat (nebo dodržovat⁸⁵⁰) pracovní kázeň, právní věda vyvozovala z povahy pracovní smlouvy a z podstaty pracovního poměru. Ve spojení s ní upozorňovala také na § 164, odst. 1 ústavy, příkazující svědomité a hospodárné plnění úkolů státního plánu, i když smysl toho ustanovení byl primárně jiný (mělo spolu s navazujícími předpisy přispět k omezení soukromého podnikání). Samotný pojem pracovní kázeň převzala ze sovětské pracovníprávní doktríny. Spojovala jej s novým, uvědomělým přístupem k práci⁸⁵¹ a charakterizovala jako „*velmi široký pojem, zahrnující každé uvědomělé podřízování se vůli kolektivu, jehož vztahy jsou charakterizovány vzájemnou spoluprací a soudružskou pomocí, založenou na socialistických výrobních vztazích*“.⁸⁵²

Z iluzorních proklamací o rychlé a zásadní změně v přístupu k práci po provedeném znárodnění a „*odstranění vykořisťování člověka člověkem*“ vyrostla představa, že „*se práce postupně stává věcí cti a slávy*“ a pracovní kázeň se „*vyznačuje nejen dobrovolným, ale i uvědomělým a obětavým plněním pracovních povinností a podřízením se pracovnímu pořádku a příkazům zaměstnavatele*“.⁸⁵³ Donucovací metody,⁸⁵⁴ používané zejména v rámci kampanovitěho „*boje proti fluktuaci a absenci*“, proto měly být nejdříve doplňovány a později prakticky nahrazeny morálními stimuly v podobě „*socialistického soutěžení*“ a oceňování nejlepších zaměstnanců řády a vyznamenáními.⁸⁵⁵ Zpočátku se zcela podceňovaly pozitivní hmotné stimuly, spojené především se mzdovou politikou, určenou vládou v rámci jednotného národohospodářského plánu. V pozdějších pokusech o reformu řízení národního

⁸⁵⁰ Jak o tom ještě podrobněji pojednáme při výkladu o úpravě podle zákoníku práce, právní předpisy ani právní věda nevnímaly pracovní kázeň jednotně. Podle našeho názoru převažovalo přesvědčení, že spočívá přímo v chování pracovníků, proto volíme formulaci „*upevňovat pracovní kázeň*“. Spojení „*dodržovat pracovní kázeň*“ předpokládá, že pracovní kázeň není samotným chováním, tj. podřízováním se určitým povinností, ale souborem pravidel, která je upravují a mají se dodržovat.

⁸⁵¹ Srovnej například HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis 1957, s. 48.

⁸⁵² TOMEŠ, I., Pojem pracovní kázně a její právní úprava. In: *AUC – Iuridica*, 2/1959, s. 90.

⁸⁵³ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 39.

⁸⁵⁴ Zatímco dříve se počítalo s rychlou a téměř automatickou změnou v přístupu většiny občanů k pracovním povinnostem, v roce 1959 už autoři učebního textu konstatovali, že „*zejména ... v období přechodu k socialismu hraje donucení k plnění pracovních povinností velkou výchovnou úlohu*“; ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 41. Sankcí uloženou v kárném řízení mohla být důtka, veřejná důtka, dočasné přeložení na nižší funkci nebo méně placenou práci nebo skončení pracovního poměru.

⁸⁵⁵ Z různých řádů, vyznamenání a veřejných uznání si v souvislosti s odměňováním za pracovní výsledky zaslouží vyzvednutí zřízení čestného titulu „*Hrdina práce*“ (vl. nař. č. 30/1951 Sb.) a založení „*Řádu budování socialistické vlasti*“, po Gottwaldově smrti přejmenovaného na „*Řád Klementa Gottwalda – za budování socialistické vlasti*“ (vl. nař. č. 14/1953 Sb. a č. 5/1955 Sb.). Dlouholetou příkladnou práci měly oceňovat i „*Řád rudého praporu práce*“, „*Řád rudé hvězdy práce*“ a vyznamenání „*Za pracovní věrnost*“ a „*Za pracovní obětavost*“ (vl. nař. č. 24/1955 Sb.).

hospodářství se proto pravidelně, ale vždy jen s nepatrným efektem, vyzvedávala potřeba větší hmotné zainteresovanosti pracujících na výsledcích hospodaření jejich podniku.

V samém závěru tohoto období, bezprostředně před přijetím zákoníku práce, musel přední pracovněprávní teoretik Karel Witz chtě nechtě konstatovat, že „*se vyskytují četné nedostatky ve vztahu k práci. Vyhýbání se práci se omezuje na nepatrný počet asociálních živlů. Horší je situace v pracovní kázní*“.⁸⁵⁶ I když zároveň psal – a těžko mohl nepsat – o významných úspěších při výchově pracujících, problém nešlo přehlédnout.

V některých textech se jako samostatná zásada objevilo i právo žen a mládeže na zvláštní pracovní podmínky.⁸⁵⁷ Vycházelo z § 26 ústavy z roku 1948, který v odstavci 3 stanovil, že „*ženy mají se zřetelem k těhotenství, mateřství a péči o děti nárok na zvláštní úpravu pracovních podmínek*“, a v odstavci 4, že i pro mládež zákon stanoví zvláštní pracovní podmínky, „*přihlížející k potřebám jejího tělesného a duševního vývoje*“.

Poslední zásada, velící chránit a rozvíjet socialistické vlastnictví, vlastně nebyla typicky pracovněprávním principem, protože se vztahovala ke všem právním odvětvím. V pracovním právu se spojovala s ochranou majetku, s nímž se zaměstnanci dostávali do kontaktu ve spojení s pracovním poměrem a výkonem práce, a to jednak s ochranou toho, s čím pracují, a také s ochranou před těmi, kteří zneužívají svého přístupu k majetku v socialistickém vlastnictví.

5.4.2 Dílčí právní předpisy do vydání zákoníku práce

Již jsme se zmiňovali o tom, že se už v roce 1946 oficiálně proklamoval záměr kodifikovat pracovní právo a že v rámci tzv. právnické dvouletky se i reálně začalo s přípravami, ale nakonec z tohoto záměru na čas sešlo. Pracovněprávní normy proto podobně jako v předchozím období obsahovala velmi pestrá směsice právních předpisů, včetně ustanovení rakouského občanského zákoníku.⁸⁵⁸ Početné starší předpisy doplnila řada nových, na něž se především soustředí naše pozornost. Formou to byly ústava, dále zákony, velká spousta norem nižší právní síly: vládních nařízení, vyhlášek, vládních usnesení, pokynů apod.,⁸⁵⁹ ale také ratifikované mezinárodní konvence a další vícestranné nebo dvoustranné dohody.

Jak již víme, ústava z roku 1948 především zakotvila sociální práva, zejména právo na práci. Na druhé straně obsahovala také „*korelát práva na práci*“,⁸⁶⁰ totiž povinnost pracovat

⁸⁵⁶ WITZ, K., Otázky úlohy pracovního práva při výchově k socialistickému vztahu k práci. In *AUC – Iuridica*, 1/1964, s. 26.

⁸⁵⁷ Pro autory dobového učebního textu byla „*především kázní samých pracujících, nikoliv kázní, kterou pracujícím vnutili vykořisťovatelé*“; (HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1959, s. 47 a 58–60).

⁸⁵⁸ Když v roce 1953 vznikla při Právnickém ústavu ministerstva spravedlnosti v Praze sekce pracovního práva, soustředili se její pracovníci i na soupis všech platných a použitelných předpisů a podařilo se jim jich nashromáždit více než 1300; k tomu HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha, 1957, s. 5.

⁸⁵⁹ V legislativní praxi, vycházející z nových legislativních pravidel, se na začátku padesátých let prosazovala koncepce tvorby stručných a obecných zákonů a přenesení těžiště právo tvorby do operativněji měnitelných podzákonných předpisů. V duchu tohoto trendu nazval dr. J. Kokeš svou přednášku o odvozené právo tvorby, přednesenou na školení legislativců, „*Čelem k tvorbě vyhlášek!*“ (srovnej *O právu a jeho tvorbě. Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951, str. 143 a násl.).

⁸⁶⁰ FILO J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 39.

podle svých schopností a ve prospěch celku. Upravila také postavení jednotné odborové organizace (ROH) a novou strukturu vlastnických vztahů.

Koncepční ustanovení, zčásti navazující na předúnorovou „*mobilizaci pracovních sil*“, obsahoval i zákon o pětiletém hospodářském plánu Československé republiky (č. 241/1948 Sb.). Z jeho ustanovení plynulo, že je třeba zvyšovat počet občanů zapojených do pracovního procesu a účelně využívat pracovní síly, pečovat o kvalifikaci zaměstnanců, rozšířit péči o bezpečnost a zdraví pracujících a zamezit fluktuaci a neodůvodněným absencím. Pro sféru pracovního práva bylo důležité i přeformulování úkolů tohoto pětiletého plánu v roce 1951, směřující k přednostnímu rozvoji těžkého průmyslu a vytyčující pro ekonomiku nereálné úkoly.

Dílčí předpisy vydávané po roce 1948 se dotýkaly především úpravy pracovního poměru. Některé se vztahovaly k pracovní povinnosti, zavedené již v roce 1945 a přežívající až do roku 1965. Další souvisely s povoláním zaměstnaneckých organizací (Revolučního odborového hnutí) k plnění některých úkolů státní správy. Novou náplň dostala také úprava kolektivních smluv a změnilo se i řešení pracovněprávních sporů. Pracovněprávní oblasti se dotýkala také ustanovení právních předpisů, které primárně sledovaly jiný účel než úpravu pracovněprávních vztahů. Tak například zákon o úpravě některých poměrů členů národních výborů a členů jejich složek z roku 1948 upravil mimo jiné jejich uvolňování k účasti na schůzích a jiných jednáních nebo jejich pracovněprávní ochranu stanovením zákazu výpovědi nebo zrušení pracovního poměru. V roce 1964 byl vydán zákon o zvýšené péči o těhotné ženy a matky, který vedle nové úpravy peněžité pomoci v mateřství stanovil zvláštní pracovní podmínky žen v souvislosti s těhotenstvím a péčí o dítě.

5.4.2.1 Pracovní poměr

Úprava pracovního poměru v základních rysech navazovala na starší úpravu. Pracovní poměr vznikl především na základě pracovní smlouvy, ale také na základě správního aktu (u státních zaměstnanců ředitelů, národních a jiných podniků nebo některých jiných vedoucích pracovníků). Pracovní smlouva vedle určení druhu práce zpravidla obsahovala (ale nemusela obsahovat⁸⁶¹) výši mzdy, místo výkonu práce, délku pracovní doby, okamžik vzniku pracovního poměru a případně i dobu jeho trvání. V návaznosti na úpravu z poválečného období mohla být platně sjednána jen se souhlasem odboru (původně referátu) pracovních sil rady okresního národního výboru a přijetí zaměstnance bylo třeba projednat se závodním zastupitelstvem (zákon č. 103/1950 Sb. a dekret pres. rep. č. 104/1945 Sb.). Podniky měly povinnost přijímat zaměstnance jen v souladu s „*plánem pracovních sil*“, ale porušení této povinnosti nevyvolávalo automaticky neplatnost pracovní smlouvy. Zachováním platnosti takto uzavřené pracovní zákonodárce chránil přijatého zaměstnance.

Jak plynulo z platných předpisů, v pracovním poměru poskytovali zaměstnanci svou pracovní sílu zpravidla tzv. socialistickým organizacím⁸⁶² k plnění úkolů, které jim stanovil plán rozvoje národního hospodářství. Podle dobové doktríny tím pracující plnili svou pracovní po-

⁸⁶¹ Pokud tato ustanovení ve smlouvě nebyla, platila ustanovení příslušných právních předpisů, případně v nich obsažené právní domněnky.

⁸⁶² V dobovém slovníku jsou socialistické organizace definovány jako „*samostatné organizační útvary, které mají způsobilost vystupovat v hospodářskoprávních, občanskoprávních a pracovně právních vztazích svým jménem jako nositelé práv a povinností*“ a jako první demonstrační příklad socialistické organizace se v něm uvádí národní podnik; (MADAR, Z. a kol., *Právníký slovník*. II. Praha: Orbis, 1978, s. 292).

vinnost a zároveň realizovali právo na práci. Od pracovního poměru bylo třeba odlišit především poměr vznikající mezi družstvem a jeho členy, konajícími v družstvu práci, ale například i práci na základě smlouvy o dílo nebo příkazní smlouvy. Nejběžnější formou pracovního poměru byl zaměstnanecký pracovní poměr, dalšími podobami pracovní poměry domovníků a domáckých dělníků a učební poměr. Za poměry blízké pracovnímu se považovala občanská pracovní pomoc ke zvládnutí nárazových nebo mimořádných prací (vl. nař. č. 40/1953 Sb.) a činnost členů advokátních poraden, která oscilovala na pomezí mezi zaměstnaneckým pracovním poměrem a pracovním vztahem členů k družstvu.

Pracovní poměr mohl zaniknout vedle smrti zaměstnance uplynutím doby, dohodou stran, výpovědí nebo okamžitým zrušením, případně dalšími způsoby, týkajícími se jen některých kategorií zaměstnanců.⁸⁶³ Výpovědní lhůty se lišily podle kategorií zaměstnanců, případně i podle věku. U dělníků byla v duchu starších předpisů čtrnáctidenní, u státních zaměstnanců tříměsíční (ke konci měsíce) a u administrativních a technických pracovníků v národních podnicích se měnila podle délky zaměstnání od šesti týdnů do pěti měsíců (opět ke konci měsíce). Okamžitého zrušení pracovního poměru (zrušení bez výpovědi, předčasného zrušení, předčasného propuštění) se mohly obě strany dovolávat z různých konkrétních důvodů, které narušily vztah mezi stranami natolik, že na dalším trvání pracovního poměru nešlo trvat. Ze strany zaměstnavatele mělo toto řešení zpravidla sankční charakter. Zárukou před jeho zneužíváním měl být předchozí souhlas závodního výboru. K rozvázání pracovního poměru se vyžadoval také souhlas příslušného odboru pracovních sil (odboru pracovních sil, zdravotnictví a sociálního zabezpečení rady okresního národního výboru). Praxe však nebyla jednotná v tom, zda se tento požadavek vztahuje jen na rozvázání pracovního poměru výpovědí, nebo i na předčasné zrušení pracovního poměru z důležitých důvodů.⁸⁶⁴

Mzdové otázky zaměstnanců ve státní i soukromé sféře rámcově upravily ústava a zákon o státní mzdové politice z roku 1948 (č. 244 Sb.). Na základě zákona příslušelo ministerstvu práce a sociální péče stanovit a měnit mzdy zaměstnanců v pracovním poměru a odměny i jiná plnění domáckých dělníků a zaměstnanců v podobném postavení, případně zavést úkolovou práci (práci v úkolu). Mzdová politika ministerstva měla vycházet z potřeb národohospodářského plánu a ministerstvo se jí podílelo na státní regulaci trhu práce („*pracovních sil*“). Podle nařízení č. 27/1951 Sb., o řízení státní mzdové politiky a o zřízení Státní mzdové komise, přešla působnost v oblasti mzdové politiky na tuto komisi a na jednotlivé ústřední úřady. Toto nařízení bylo částečně novelizované zákonným opatřením předsednictva Národního shromáždění č. 60/1956 Sb., jímž se mění některé předpisy o platových poměrech státních zaměstnanců a o působnosti ministrů a ústředních úřadů při provádění státní mzdové politiky. Zákonné opatření ve snaze zvýšit hmotnou zainteresovanost, a tak zaměstnance stimulovat k lepším pracovním výkonům, zavedlo systemizaci osobních stavů, funkcí a funkčních platů státních zaměstnanců a umožnilo vyplácení osobních platů, příplatků za zastupování a prémie. V rámci ekonomické reformy se na konci padesátých let měnily i platové a premiové soustavy řídících pracovníků ve výrobě.

V roce 1951 byla zákonem č. 93 Sb. nově upravena náhrada mzdy za státní svátky a práce o státních svátcích. Zaměstnancům zaručoval nárok na náhradu mzdy za státem uznané

⁸⁶³ Například pracovní poměr státních zaměstnanců mohl zaniknout v důsledku odsouzení ke ztrátě čestných občanských práv (§ 18 zákona č. 66/1950 Sb.).

⁸⁶⁴ K tomu HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1960, s. 80.

svátky a na zvláštní příplatek za práci v těchto dnech.⁸⁶⁵ Úprava placené dovolené na zotavenou přes dílčí změny v zásadě vycházela ze zákona z roku 1947. Až zákon o placené dovolené na zotavenou z roku 1959 (č. 81 Sb.) prodloužil dovolenou zaměstnancům zaměstnaným u jednoho zaměstnavatele více než 15 let na čtyři týdny a zavedl týdenní dodatkovou dovolenou pro horníky pracující pod zemí. Zákonodárce v tomto období nepřijal žádný předpis, který by se speciálně věnoval práci dětí a mladistvých. K jedné podstatné změně však došlo po přijetí ústavy z roku 1960, která posunula hranici dětského věku ze 14 na 15 let.⁸⁶⁶

K úpravě odpovědnosti zaměstnanců za škodu způsobenou podnikem při výkonu práce (na základě náhrady škody omezené trojnásobkem měsíčního výdělku) došlo v roce 1958 zákonem č. 71 Sb. Odpovědnost provozovatele a z ní plynoucí náhradu škody za pracovní úrazy a nemoci z povolání, pokud nemohly být kryty podle předpisů o nemocenském pojištění a sociálním zabezpečení, od roku 1956 stanovil zákon č. 58/1956 Sb.

Nové právní předpisy nesporně v mnoha směrech zlepšily postavení velké většiny zaměstnanců pracujících v dělnických profesích. Ve vypjaté politické situaci padesátých let ovšem jejich zavedení provázely – v podstatě ke škodě věci – tirády podobné té, kterou zpravodaj poslanec Engelbert Toman představil svým kolegům zákon č. 45/1956 Sb., zkracující pravidelnou týdenní pracovní dobu na 46 hodin a pro mladistvé zaměstnance do 16 let na 36 hodin:⁸⁶⁷ „*Radostný je život dělníků, rolníků a pracujících inteligence v táboře míru a socialismu, protože je podložen mírovým budováním národního hospodářství přinášejícím blahobyt a klid. ... zatímco v různých koutech světa kapitalisté hrozí zbraněmi, aby se národy podvolily jejich diktátu, zatímco koloniální národy bojují o svou svobodu, zatímco pracující v kapitalistických zemích stávkami snaží se uhájit holé živobytí, ...*“.⁸⁶⁸

Na druhé straně je třeba zmínit, že nová úprava trestního práva umožňovala používat nucené zásahy do pracovního poměru jako trestní a správní sankci. Zákonodárce zejména do výčtu trestů v zákoně č. 86/1950 Sb. místo peněžitého trestu, který podle tehdejší teorie „*sloužil jen majetným vrstvám*“,⁸⁶⁹ zavedl trest nápravného opatření. Byl jednou z novinek inspirovaných sovětský právem a měl plnit především výchovnou funkci. Spočíval v tom, že odsouzený byl povinen řádně vykonávat práci a vést spořádaný život a z jeho pracovní odměny se mu po dobu jednoho až šesti měsíců ve prospěch státu odečítalo až 25 procent, přičemž s uložením tohoto trestu ovšem mohla být spojena i nucená změna pracovního zařazení (zařazení do nižší funkce) nebo změna pracoviště. Doba výkonu nápravného opatření se navíc nezapočítávala do doby trvání pracovního poměru, pokud jeho délka měla význam pro vznik nebo rozsah nároků z pracovního poměru. Tento problematický trest pak převzal i trestní zákon z roku 1961. Pracovněprávní sféry se dotýkalo i ustanovení zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidovědemokratické republiky, na jehož základě mohl soud vyslovit, že odsouzený pro zločin nebo přečin, spáchaný ze zjištěné nebo způsobem svého provedení nebo užitými prostředky zvláště zavržitelný, smí být po odpykání trestu držen v donucovací pracovně, a to nejméně šest měsíců a nejdéle pět let. Trestní zákon z roku 1950 místo toho umožňoval zařa-

⁸⁶⁵ Zákon zároveň za státní svátek prohlásil 9. květen, tehdy označovaný za den osvobození od nacistické nadvlády.

⁸⁶⁶ K této problematice CHYSKÝ, J., *Ochrana mládeže v čs. pracovním právu*. Praha: Orbis, 1962.

⁸⁶⁷ Zákon dále upravil rozložení pracovní doby a přestávky v práci a zmocnil vládu k přesouvání dnů pracovního klidu tak, aby na sebe navazovaly.

⁸⁶⁸ www.psp.cz; Digitální knihovna; NS RČS 1954–1960 – stenoprotokoly; 13. schůze, pondělí 24. září 1956.

⁸⁶⁹ NEUMAN, A., *Československý právní řád na cestě k socialismu*. Praha, 1959, s. 182.

dit odsouzeného staršího 18 let po odpykání vlastního trestu na tři měsíce až dva roky do tábora nucených prací.

Nové právní úpravy se dostalo některým zvláštním druhům zaměstnaneckého pracovního poměru. Vyzvedneme jen úpravu pracovního poměru některých státních zaměstnanců, tj. zaměstnanců správního aparátu, učitelů, zdravotníků a zaměstnanců zahraniční služby.⁸⁷⁰ Jejich pracovní a platové poměry stanovil zákon č. 66/1950 Sb. a na něj navazující vl. nař. č. 120/1950 Sb. Pracovní poměr v jejich případě vznikl na základě správního aktu a nevyžadovalo se předchozí svolení okresního národního výboru, takže stačilo projednání se závodním výborem. Podle § 6 se státním zaměstnancem mohl stát pouze československý státní občan, který je státně spolehlivý a bezúhonný, tělesně a duševně způsobilý k práci, pro kterou je přijímaný, prokáže přiměřený čas práce ve výrobě a má potřebnou politickou a odbornou způsobilost. Tyto zvýšené požadavky se zdůvodňovaly tím, že státní zaměstnanec někdy mohl jednat jménem státu.⁸⁷¹ U dalších specifických podob zaměstnaneckého pracovního poměru se omezíme jen na základní informaci: pracovní poměr domovníků upravil zákon č. 4/1949 Sb., pracovní a platové poměry soudců z povolání, prokurátorů a soudních čekatelů opakovaně novelizovaný soudcovský zákon č. 67/1950 Sb., nahrazený v roce 1961 zákonem o organizaci soudů (č. 62 Sb.), a specifický pracovní poměr advokátů zákon č. 114/1951 Sb., o advokacii.⁸⁷²

5.4.2.2 „Rozmísťování pracovních sil“

Úprava administrativního přidělování zaměstnanců na konkrétní pracovní místa, dobovou terminologií „*rozmísťování pracovních sil*“,⁸⁷³ patřila v padesátých letech k nejproblematičtějšímu oblastem pracovního práva. Úkoly, plněné v této oblasti původně úřady ochrany práce, převzaly v souvislosti s likvidací zemského zřízení a vytvořením krajů okresní a krajské národní výbory, u nichž byly zřízeny příslušné referáty, později odbory. Původní úprava, podle níž bylo rozmísťování zaměstnanců plně v režii těchto správních orgánů, se neosvědčovala,⁸⁷⁴ proto se částečně změnila v roce 1951. Příslušné orgány národních výborů začaly provádět nábor dělníků jen pro nejdůležitější odvětví a podniky, zatímco ostatní podniky mohly získávat zaměstnance samy.

Nedostatek zaměstnanců v některých regionech a oborech se ovšem stále řešil administrativními metodami, takže pracovní poměr nevznikal (neměnil se a nezanikal) jen na podkladě pracovní smlouvy, ale často vydáním správního aktu.

Možnost administrativně přidělovat zaměstnance k výkonu prací důležitých ve veřejném zájmu, zavedenou prezidentským dekretem z roku 1945 (pracovní povinnost), částečně omezila novela z roku 1948. Podle ní bylo možné někoho přidělit k práci nejdéle na dobu jednoho roku s možností dvojího prodloužení, vždy ne delšího než jeden rok. Výměr o přidělení vydával odbor pracovních sil rady ONV, příslušný podle bydliště zaměstnance.

⁸⁷⁰ Zákon se nevztahoval na příslušníky ozbrojených sborů z povolání, na soudce a prokurátory (§ 2).

⁸⁷¹ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959, s. 36.

⁸⁷² K tomu například BALÍK, S. a kol., *Dějiny advokacie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Advokátní komora ve spolupráci s Národní galerií, 2009, s. 210 a násl.

⁸⁷³ K tomu z dobové literatury zejména CHYSKÝ, J., *Rozmísťování pracovních sil*. Praha: Orbis, 1968.

⁸⁷⁴ Jaroslav Filo později ve své učebnici napsal, že „čoskoro sa ... ukázalo, že touto cestou sa potreba pracovných síl nedá uspokojit“; (FILO J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 40.

V zájmu získání zaměstnanců pro preferované obory přijala vláda v roce 1951 usnesení o převodu administrativních zaměstnanců do výroby. Na základě něj z úřadů do výroby odešlo 77 500 zaměstnanců, podle mínění mezinárodních orgánů vybíraných cíleně se snahou postihnout politicky nepohodlné osoby.⁸⁷⁵

Velmi problematicky byla řešena výchova kvalifikovaných dělníků a zejména jejich následné rozmisťování do továren. Podle zákona č. 96/1950 Sb., o pracujícím dorostu, se mladí dělníci na své povolání připravovali ve výchovných a vzdělávacích střediscích pracujícího dorostu. Nedostatek školených zaměstnanců pro důležitá povolání v nejdůležitějších průmyslových odvětvích však brzy vedl k přijetí *zákona o státních pracovních zálohách* z roku 1951 (č. 110 Sb.), jímž zákonodárce reagoval na závěry zasedání Ústředního výboru KSČ z února téhož roku. Při projednávání zákona v plénu Národního shromáždění zpravodaj Karel Ježek zdůvodnil jeho potřebu tím, že „dosavadní stav výchovy pracujícího dorostu neodpovídá novým hospodářským poměrům. Rozvoj našeho hospodářství je stanoven jednotným hospodářským plánem, a proto není možné ponechat příliv pracovních sil zákonu živelnosti. Proto po sovětském vzoru budeme i my provádět plánovitý nábor, výchovu i rozmisťování mladých lidí ze státních pracovních rezerv.“ Zároveň připomenul, že „v Sovětském svazu sám s. Stalin dal v r. 1940 podnět k budování státních pracovních záloh“.⁸⁷⁶ Podle zákona se dorost pro hlavní dělnická povolání začal vychovávat v soustavě odborných učilišť a škol závodního výcviku (učilišť státních pracovních záloh), řízených ústředním orgánem, a po absolvování byl administrativně rozmisťován do jednotlivých podniků. Správní akt, konstituující pracovní poměr, vydával ředitel učiliště státních pracovních záloh. V praxi se toto opatření nejdříve dotklo budoucích horníků na Ostravsku. Pro ostatní odvětví a obory se příprava formou učebního poměru zachovala, avšak v roce 1954 se změnila její právní úprava (vládní nařízení č. 19/1954 Sb., o náboru a přípravě mládeže pro povolání mimo učiliště státních pracovních záloh, a vyhl. ÚRO č. 124/1954 Ú. I.).

Nezůstalo však jen u mladých dělníků. Protože „výstavba socialismu, zejména budování nových závodů, vyžaduje, aby odborní pracovníci vycházející ze škol byli rozmisťováni v souladu s potřebami národohospodářského plánu a z hlediska největší úspornosti v hospodaření s odbornými kádry“, vládní nařízení č. 20/1952 Sb. opět „po sovětském vzoru“⁸⁷⁷ upravilo administrativní rozmisťování absolventů středních a vysokých škol. Čerství absolventi byli podle státního hospodářského plánu školou na dobu tří let závazně umisťováni na konkrétní pracovní místa. Okruh absolventů, na něž se toto opatření vztahovalo, rozšířilo vládní nařízení z následujícího roku (č. 56 Sb.). I tu se pracovní poměr opíral o správní akt rektorátu vysoké školy nebo ředitele střední školy (o tzv. „umístěnkou“).

Vládní nařízení č. 43/1952 Sb. umožňovalo příkazem ministra (případně společným příkazem ministrů) převést odborné zaměstnance, tj. absolventy vysokých škol, některých odborných škol, mistry, konstruktéry, plánovače apod., z jednoho podniku do druhého. Přeložení, na základě něž vznikl nový pracovní poměr, mohlo trvat až tři roky.

Praxe direktivního nakládání se zaměstnanci („pracovními silami“) z padesátých let se začala měnit až v jejich závěru. Rozmísťování zaměstnanců nově upravily *zákon o úkolech*

⁸⁷⁵ CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 156–157.

⁸⁷⁶ www.psp.cz; Digitální knihovna; NS RČS 1948–1954 – stenoprotokoly; 60. schůze, středa 19. prosince 1951.

⁸⁷⁷ Obě citace NEUMAN, A., *Československý právní řád na cestě k socialismu*. Praha: Svobodné slovo, 1959, s. 87.

podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly z roku 1958 (č. 70 Sb.) a k jeho provedení vydané vládní nařízení (č. 92/1958 Sb.). Zákon zrušil možnost přidělit občana do zaměstnání a poskytl při obsazování pracovních míst větší prostor jednotlivým podnikům i samotným zaměstnancům. Zůstala však zachována pozice okresních národních výborů jako koordinátorů při rozmisťování zaměstnanců. V diskusi o zákonu, ovlivněné opatrnou oficiální kritikou některých dřívějších postupů, zaznívající při přípravě ekonomické reformy, poslanec Ján Pavlík ocenil odstranění nezaměstnanosti, ale zároveň konstatoval, že „*nenastalo žiaduce zlepšenie na rozhodujúcich úsekoch národného hospodárstva, kde sa i naďalej pociťuje nedostatok pracovných síl*“ (vážný byl zejména v hornictví a ve stavebnictví, ale projevoval se také v zemědělství a při dosídlování pohraničí; léčit se měl růstem kvantity: zaměstnáváním většího počtu žen a osob v důchodovém věku a lepším nábořem mladých zaměstnanců). Když se poslanec zamýšlel nad příčinami, poukázal na některé skutečné problémy v propagované péči o zaměstnance. Uvedl, že „*doterajšia fluktuácia pracovníkov v našom národnom hospodárstve ukázala, že máme veľké nedostatky na úseku starostlivosti o človeka*“ a poukázal na „*nižšie zárobky, ktoré sú zapríčiňované častokrát nedostatkom potrebného materiálu pre zabezpečovanie ďalších prác, ako napr. dreva pre vystuženie chodieb v baniach*“. Dalším nedostatkem podle něj „*je i nedostatočná a neúplná mechanizácia prác a poruchy na zariadení. I samotný nábor pracovníkov nie je vždy prevádzaný náborovými pracovníkmi s plnou zodpovednosťou*“. Zlepšit se měly též „*ubytovanie, stravovanie a v neposlednej miere i kultúrny a spoločenský život všetkých pracujúcich*“. Požadovanému zapojení žen by prospělo, „*keby sa vo zvýšenej miere pristupovalo k vyhľadávaniu vhodných miest, správnou voľbou pracovnej doby, rozširovaním služieb obyvateľstvu, budovaním zariadení pre starostlivosť o deti a pod.*“⁸⁷⁸

Nejproblematictější ustanovení právní úpravy výchovy dělnického dorostu odstranil zákon o výchově dorostu k povolání v učebním poměru (učňovský zákon) č. 89/1958 Sb. Zákondárce sice v úvodním paragrafu silně ideologicky, se zdůrazněním třídní uvědomělosti a ideové vyspělosti učňů, vymezil účel zákona,⁸⁷⁹ ale zrušil státní pracovní zálohy a učební poměr se podle něj již mohl zakládat jen na učební smlouvě uzavřené učněm, případně jeho zákonným zástupcem, a příslušným podnikem, který si učně vychovával.

V následujícím roce se uvolnila také praxe přidělování absolventů škol na jednotlivá pracovní místa (vl. nař. č. 24/1959 Sb.). Odpovědnost za zaměstnávání absolventů vysokých škol a výběrových odborných škol se přenesla na jednotlivé podniky. Podmínky zaměstnávání absolventů škol se pak změnily až několika úpravami z druhé poloviny šedesátých let.

Administrativní nakládání se zaměstnanci v padesátých letech bylo jednou z příčin častého měnění zaměstnání zaměstnanci (fluktuace), představujícího v podmínkách plánované ekonomiky vážný problém, který se nedařilo odstranit.⁸⁸⁰ Řešení se tradičně hledalo v admi-

⁸⁷⁸ Projednávání společné zprávy výboru ústavněprávního a výboru rozpočtového a hospodářského k vládnímu návrhu zákona o úkolech podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly (Digitální knihovna; NS RČS 1954–1960 – stenoprotokoly; pátek 17. října 1958).

⁸⁷⁹ § 1: „*Účelem tohoto zákona je upravit organizaci, řízení a provádění výchovy dorostu k povolání v učebním poměru tak, aby pro socialistickou společnost byli vychovávaní třídně uvědomělí, ideově vyspělí a odborně zdatní pracovníci schopní ovládnout nejnovější techniku a pokrokové pracovní metody.*“

⁸⁸⁰ Například ve výše citovaném vystoupení v Národním shromáždění poslanec Ján Pavlík uvedl: „*Len v roku 1957 bolo do baní prijaté o 7 % pracovníkov viac než v roku 1956, avšak odišlo za tu samú dobu o 16,7 % viac. Obdobná situácia je i v stavebníctve.*“ (Digitální knihovna; NS RČS 1954–1960 – stenoprotokoly; pátek 17. října 1958).

nistrativním opatření, takže fluktuaci se mělo čelit omezením volnosti zaměstnance při rozvázání pracovního poměru. Ke skončení pracovního poměru přestal stačit jednostranný úkon zaměstnance, ale byl potřebný i souhlas příslušného vedoucího pracovníka. Vládní nařízení č. 39/1952 Sb. zakazovalo přijímat do zaměstnání osoby, které neměly řádně rozvázan předchozí pracovní poměr. V souvislosti s tím se existence pracovního poměru začala potvrzovat v občanském průkazu a zanikly pracovní průkazy, které se v „*boji proti fluktuaci*“ neosvědčily. Vedoucí pracovníci také získali právo postihovat neodůvodněné absence, a to i dočasným (maximálně tříměsíčním) převedením na méně placenou práci. Absentérům hrozil i trestní postih.

Zajímavou epizodou a vrcholem snahy represivními metodami bránit fluktuaci bylo vydání vládního nařízení č. 52/1953 Sb., o opatřeních proti fluktuaci a absenci, které výrazně omezilo možnost rozvázání pracovního poměru z iniciativy zaměstnance a hrozilo trestními sankcemi za svévolné odchody ze zaměstnání a neomluvené zameškání pracovních směn. Jeho nejproblematičtější ustanovení totiž okamžitě vyvolala odmítavou reakci. Vláda pak nařízení, které nabylo účinnosti 1. července 1953, už 6. července raději odvolala (č. 59/1953 Sb) se zdůvodněním, že „*československý pracující lid prokázal v těchto dnech, že pochopil význam boje proti absenci a fluktuaci a že dovede sám zajistit, opíraje se o svou Komunistickou stranu, Revoluční odborové hnutí a Československý svaz mládeže, vytvoření uvědomělé pracovní kázně*“ (§ 1).⁸⁸¹

Pro úplnost doplňme, že administrativně – jmenováním – se obsazovaly funkce ředitelů národních podniků, podniků místního průmyslu a podniků komunálního hospodářství a vedoucích pracovníků dalších podniků. K jejich jmenování a propuštění nebylo třeba souhlasu odboru pracovních sil, ani spolupůsobení závodní rady.

5.4.2.3 Jednotné odbory a závodní a podnikové rady

Heslo o účasti pracujících na řízení se mělo realizovat prostřednictvím jednotných odborů (Revolučního odborového hnutí, ROH) a jimi řízených závodních a podnikových rad. Závodní rady měly podle úpravy z roku 1946 zejména chránit zájmy zaměstnanců, účastnit se na hromadné úpravě pracovních podmínek a spolupůsobit při přijímání zaměstnanců, jejich zařazování na určitá místa a propouštění. Ovšem příslušelo jim též dohlížet na hospodářskou činnost závodu. Jak již víme, na finančním zajištění jejich činnosti se podílely jednotlivé podniky, když správy podniků odváděly část zisku přímo svým závodním radám. Už v roce 1948 se však nakládání s těmito prostředky zcentralizovalo. Až do roku 1956 fungoval *Jednotný fond pracujících*, do nějž správa každého podniku, v němž fungoval nebo měl být zřízen orgán závodního zastupitelstva (závodní rada, závodní důvěrník), přispívala deseti procentním podílem na zisku. Prostředky z fondu se měly využívat ke zlepšení sociálního, zdravotního a kulturního zabezpečení zaměstnanců.

V pozdějším vývoji se závodní zastoupení zaměstnanců zcela spojilo s odbory. V roce 1959 se závodní rady přeměnily v závodní výbory základních odborových organizací, takže vystupovaly i jako základní organizační článek odborové organizace. Formálně se tak stalo zákonem č. 37/1959 Sb., který však jen stanovil, že „*vztahy soudružské spolupráce*“ orgánů Revolučního odborového hnutí na straně jedné a vedení závodů a ostatních hospodářských

⁸⁸¹ K tomu i STÁTNÍK, D., *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 17. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

a státních orgánů na straně druhé se řídí usnesením IV. všeodborového sjezdu o závodních výborech základních organizací Revolučního odborového hnutí, publikovaným jako příloha k tomuto zákonu. Materiálním tvůrcem tohoto předpisu se tak stal Všeodborový sjezd, resp. ÚRO. Závodní výbory se podle něj podílely na sestavování hospodářských plánů a s vedením podniků uzavíraly kolektivní smlouvy. Kontrolovaly dodržování pracovněprávních předpisů a dbaly na zvyšování kvalifikace zaměstnanců. Významně působily v záležitostech sociálního zabezpečení a rozhodovaly individuální pracovněprávní spory mezi zaměstnancem a podnikem.

Převádění některých úkolů státních orgánů na jednotné odbory odvádělo odborovou organizaci od jejího původního postavení zájmové organizace hájící zájmy zaměstnanců. Místo toho přijala roli zprostředkovatele politiky strany na závodech a měla demonstrovat proklamovanou jednotu plánovité hospodářské politiky státu a podniku na straně jedné a zájmů pracujících na straně druhé. Tomu se uzpůsoboval i obsah kolektivních smluv.

5.4.2.4 Bezpečnost a ochrana zdraví při práci

Důležitou součástí pracovněprávní úpravy představují předpisy o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci. Zákon o bezpečnosti při práci z roku 1951 (č. 67 Sb.), již zmíněný jako příklad přebírání sovětského vzoru, se vztahoval jen na práci zaměstnanců a učňů. Ukládal vedení podniků i jednotlivým zaměstnancům dbát na bezpečnost při práci a předcházet nemocem z povolání. Na bezpečnost práce měly dohlížet odbory prostřednictvím svých orgánů inspekce práce, dohled nad ochranou zdraví příslušel orgánům ministerstva zdravotnictví. Úkoly odborových orgánů rozšířilo vládní nařízení č. 11/1954 Sb., které jim světilo i pravomoc vydávat podrobnější předpisy o bezpečnosti při práci. Na úpravu ze začátku padesátých let navázal po deseti letech zákon o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci (č. 65/1961 Sb.), který nahradil i dřívější samostatnou úpravu pro zemědělská družstva a soukromé zemědělce (1954) a pro výrobní družstva (1959). Upravoval odpovědnost vedoucích pracovníků za bezpečnost a ochranu zdraví při práci a zdůrazňoval též účast samotných zaměstnanců. Dozor opět svěřoval odborovým orgánům a ukládal úkoly také národním výborům.

Bezpečnost a ochranu zdraví se přes zákonnou úpravu nedařilo výrazněji zlepšit. Při projednávání zákoníku práce na to upozornila poslankyně Magdaléna Lapárová, která mimo jiné uvedla, že v roce 1964 bylo na Slovensku 53 375 pracovních úrazů a z toho 212 smrtelných a že tyto počty poprvé od roku 1958 znamenaly jisté snížení oproti předchozímu roku, a uvedla i křiklavé konkrétní příklady.⁸⁸² Za příčinu označila nedodržování platných předpisů, způsobené především nedostatkem finančních prostředků na provedení potřebných opatření a podceňováním ze strany vedoucích pracovníků. Neuvedla již, že obecnou příčinou byl též nedostatek přirozených kontrolních mechanismů, zejména umlčování kritiky dogmatickými poukazy na nutnost řešit důležitější úkoly, případně přímo označováním těch, kteří na problémy upozorňovali, za třídní nepřátele nebo jejich přísluhovače.

S touto problematikou souvisí také úprava odpovědnosti organizace za škodu způsobenou zaměstnanci pracovním úrazem nebo nemocí z povolání, obsažená nejdříve v zákoně č. 58/1956 Sb., o náhradě škody za pracovní úrazy a o náhradě nákladů léčebné péče a dávek nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení, a pak v zákoně č. 150/1961 Sb. Novější předpis zejména zpřísnil odpovědnost organizace, která se mohla vyvinut dílkem zaměst-

⁸⁸² www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1964–1968 – stenoprotokoly, 6. schůze, úterý 15. června 1965.

nancova zavinění, ale už ne poukazem na vis maior. Míru této odpovědnosti zase částečně zúžil nový č. 30/1965 Sb., jehož obsah byl převzat do zákoníku práce. Organizace se podle něj mohla zbavit odpovědnosti, pokud byl zaměstnanec pod vlivem alkoholu nebo se choval obzvlášť lehkomyšlně, protože, jak v Národním shromáždění konstatoval zpravodaj, „z prehl'adu príčin pracovných úrazov pri výkone zamestnania v roku 1962 a 1963 vyplýva, že skoro 40 % pracovných úrazov v týchto rokoch bolo zavinených nedostatočnou zodpovednosťou a hrubou nebalosťou pracovníkov pri výkone zamestnania“.⁸⁸³ Zároveň se zvýšila bodová hranice pro poskytování bolestného. Důvodem pro vydání tohoto zákona (a na něj navazujícího zákona č. 33/1965 Sb., o regresních náhradách) ještě před kodifikací byl právě vysoký počet pracovních úrazů.

5.4.2.5 Kolektivní smlouvy

Kolektivní smlouvou se v době první republiky rozuměla „úprava pracovních a mzdových (platových) podmínek mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jejich jednou nebo několika odborovými organisacemi (korporacemi) a jednou nebo několika odborovými organisacemi (korporacemi) zaměstnanců“ (§ 1 vl. nař. č. 141/1937 Sb.). Obsah takovéto smlouvy musel být respektován při uzavírání pracovních smluv se zaměstnanci, na něž se vztahovala.

Východiskem pro právní úpravu kolektivních smluv v poúnorovém období se stala rezoluce II. všeodborového sjezdu. Podle vládního nařízení o řízení státní mzdové politiky a zřízení státní mzdové komise č. 27/1951 Sb. „kolektivní smlouvy uzavírají mezi sebou zaměstnanci a vedení podniků a stanoví jimi jak povinnosti podniků vůči zaměstnancům, zejména po stránce technického zlepšení, organizace práce a prohloubení sociální, zdravotní a kulturní péče o zaměstnance na závodě, tak i povinnosti zaměstnanců vůči podnikům, zejména ve směru plnění a překračování plánu, zvyšování produktivity práce a zhospodárnění výroby“. Podobně je charakterizovala právní věda.⁸⁸⁴ Z toho je zřejmé, že se od dřívějších obsahově lišily, což také dobová politika a v návaznosti na ni právní věda vždy náležitě zdůrazňovala: „vyjadřují kvalitativně jiné ekonomické a třídní vztahy“, „jsou důležitou formou, prostřednictvím které se uskutečňuje účast kolektivu pracovníků podniku nebo závodu na řízení národního hospodářství“, tedy „jsou nejen odrazem jednoty společenských a individuálních zájmů v naší společnosti, ale jsou zároveň prostředkem spolupráce závodního výboru základní organizace ROH ... s vedením závodu“.⁸⁸⁵ Podle konstatování z konce padesátých let měly být „prostředkem k sladění zájmů kolektivu pracujících v rámci podniku (závodu) a zájmů vedení socialistické organizace (zaměstnavatele) s přihlédnutím k celospolečenským zájmům“, přičemž „tyto zájmy nejsou v rozporu“, naopak jsou „v zásadě společné“ a „rozpory, které se mohou vyskytnout, nejsou podstatnými“.⁸⁸⁶ Tedy zatímco v meziválečném období kolektivní smlouvy vznikaly jako výsledek střetu dvou subjektů s protichůdnými

⁸⁸³ www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1964–1968 – stenoprotokoly, 5. schůze, čtvrtek 25. března 1965.

⁸⁸⁴ Například podle Jiřího Chyského kolektivní smlouva „je jednou z nejzávažnějších forem, v níž se rozšíření a prohloubení účasti pracujících na řízení hospodářství projevuje v míře co největší“, právě v ní se „může nejlépe uplatnit iniciativa pracujících, směřující ke zvyšování výroby a zvětšování produktivity práce, jakož i k zlepšení pracovních podmínek, k zvýšení bezpečnosti a hygieny práce a k oddechu po práci“; (CHYSKÝ, J., Kolektivní vztahy v pracovním právu jako projev rozšiřování účasti pracujících na řízení. In: Právník, roč. XCIX/1960, s. 433).

⁸⁸⁵ WITZ, K. a kol., Československé socialistické pracovní právo. I. a II. Praha: SPN 1962, s. 83–84.

⁸⁸⁶ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., Základy československého pracovního práva. Praha: SPN, 1959, s. 21.

zájmy a garantovaly zaměstnancům určité pracovní a mzdové podmínky, podle nové úpravy měly jejich strany sledovat v podstatě tentýž zájem. Jednota zájmů zaměstnavatelů a zaměstnanců, tj. společenských a individuálních zájmů, se vyvozovala ze skutečnosti, že výrobní prostředky se nacházely ve „společném“ vlastnictví.

Nově pojímané kolektivní smlouvy začaly reálně vznikat v roce 1952. S ohledem na dobové plánování se sjednávaly jen na rok a pro jeden závod, později se uzavíraly i na úrovni výrobně hospodářských jednotek (VHJ) a jako dlouhodobé. V roce 1953 již existovaly v 5591 závodech, v roce 1954 v 7870 závodech a v roce 1955 v 9165 závodech.⁸⁸⁷ Podle směrnice ÚRO na rok 1955 měly v úvodu zhodnotit plnění předchozí smlouvy a pak se v sedmi kapitolách věnovat výrobním úkolům a jejich plnění, odměně za práci a výkonovým normám, ochraně a bezpečnosti práce, bytové péči, sociálním zařízením a stravování, národnímu pojištění a zdravotní péči, výchovné a kulturní činnosti a tělovýchovné činnosti včetně spolupráce s armádou.⁸⁸⁸

Po úpravě z roku 1951 kolektivní smlouvy zakotvily zákony č. 51 Sb. z roku 1955, o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích, a č. 73/1959 Sb., o místním hospodářství. V zákoně z roku 1955 se ovšem o výše zmiňované „jednotě zájmů“ ještě explicitně nedočteme, protože podobně jako úprava z roku 1951 v kontrapozici vymezoval povinnosti zaměstnanců vůči národnímu podniku a podniku vůči zaměstnancům.⁸⁸⁹ Až novela tohoto zákona č. 67/1958 Sb., schválená jako součást změn spojených s dílčí decentralizací řízení ekonomiky, v § 28 (po přečíslování ve vydaném úplném znění v § 34) neuváděla povinnosti, ale pouze konstatovala, že kolektivní smlouva „*zejména stanoví, jak budou zajišťovány hlavní plánované úkoly podniku a jak bude uplatňována pokroková technika, technologie, organizace práce, zásady mzdové politiky a hmotné zainteresovanosti jednotlivců a kolektivů, rozpočet podnikového fondu pracujících, jakož i vzájemné závazky vedení a zaměstnanců zaměřené k zvyšování produktivity práce k zhospodárnění činnosti podniku, k zvyšování bezpečnosti při práci a k prohlubování péče o pracující po stránce sociální, zdravotní a kulturní*“. Zákodárce zároveň zmocnil Ústřední radu odborů, aby upravila bližší podrobnosti.⁸⁹⁰

Podle nové právní úpravy mohly kolektivní smlouvy vznikat jako sektorové (mezi vyššími odborovými orgány a orgány hospodářského řízení), závodní, podnikové, případně jako dílenské úmluvy. Hlavní význam se přikládal závodním a podnikovým kolektivním smlouvám. V obou se měla věnovat pozornost efektivnosti výroby, socialistické soutěži, mzdovým otázkám, zvyšování kvalifikace nebo bezpečnosti při práci. Podnikové kolektivní smlouvy měly také vytyčovat perspektivu podniku a pojednávat o zavádění moderní techniky. Za plnění

⁸⁸⁷ K tomu WITZ, K. a kol., *Československé socialistické pracovní právo*. I. a II. Praha: SPN 1962, s. 85 a WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1955, s. 217.

⁸⁸⁸ WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1955, s. 218.

⁸⁸⁹ Zákon č. 51/1955 Sb., § 28, odst. 1: „*Riadiťel' uzaviera v mene národného podniku so zamestnancami zastúpenými závodným výborom odborového svazu kolektívnu zmluvu, ktorá určuje najmä povinnosti zamestnancov voči národnému podniku, pokiaľ ide o plnenie a prekročovanie plánu, o zvýšenie produktivity práce a zhospodárnenie činnosti národného podniku, ako i povinnosti národného podniku voči zamestnancom, pokiaľ ide o zavádzanie novej techniky a pokrokovej technológie, zlepšenie organizácie práce, využitie podnetov pracovníkov na zlepšenie činnosti podniku, zvýšenie bezpečnosti pri práci a prehĺbenie starostlivosti o pracujúcich po stránke zdravotnej, sociálnej a kultúrnej.*“ Velmi podobnou formulaci obsahoval v § 17 výše zmíněný zákon č. 73/1959 Sb., o místním hospodářství.

⁸⁹⁰ ÚRO tak učinila usnesením z 21. srpna 1958.

kolektivních smluv odpovídali ředitel podniku, vedoucí pracovníci a odborové orgány. Případné spory řešil orgán nadřízený podniku s vyšším orgánem příslušného odborového svazu.

Kolektivní smlouvy tedy skutečně měly se stejně označovanými smlouvami z předválečného období jen málo společného. Volání po tom, aby se obsah kolektivních smluv mohl promítnout i do obsahu individuálních pracovních smluv, tedy aby dispozitivní nebo alespoň relativně kogentní právní úprava umožňovala upravit v nich i pracovní a mzdové podmínky jednotlivých zaměstnanců, se začalo hlasitěji ozývat až v šedesátých letech, zejména pak v roce 1968.⁸⁹¹

5.4.2.6 Řešení pracovních sporů

Pracovní spory se ještě na konci padesátých let považovaly za pouhou přežívající abnormalitu, protože se jejich základní příčina hledala v existenci třídních protikladů a jinak byly vlastně jen důsledkem odstranitelných nedorozumění. Tak například ještě autoři učebního textu z roku 1959 spojovali jejich vznik jen s neznalostmi a chybami ředitelů a vedoucích pracovníků, neznalostí práv a povinností u nových zaměstnanců a s „*malou částí pracujících, kteří nemají dobrý poměr k práci a k socialistickému vlastnictví*“. Pro odlišnou povahu je podle nich nemohly řešit dřívější pracovní soudy, které ostatně buržoazní stát vytvořil jen proto, „*aby rozptýlil ... nedůvěru u méně uvědomělých dělníků*“.⁸⁹²

Pracovní spory v tomto období v zásadě řešily řádné soudy a vztahovala se na ně ustanovení občanského soudního řádu z roku 1950. Později, v duchu dobové snahy přenášet některé funkce státních orgánů na „*společenské organizace*“, mohly na základě zásad schválených v roce 1957 sekretariátem ÚRO v některých podnicích k rozhodování pracovněprávních sporů vznikat rozhodčí komise. V podstatě však šlo jen o dobrovolné smírčí orgány, takže strany sporu se vždy mohly obrátit na soud. Podle usnesení IV. všeodborového sjezdu o postavení závodních výborů základních organizací ROH už všechny pracovněprávní spory měl rozhodovat v rozhodčím řízení závodní výbor, nebo orgán, který tím pověřil. Možnost obrátit se na soud zůstala připuštěna pro případy, že rozhodčí řízení bylo bezvýsledné.

Odlišně se řešily pracovněprávní spory státních zaměstnanců. Podle ustanovení opakovaně novelizovaného zákona č. 66/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech státních zaměstnanců, a několikrát novelizovaného vl. nař. č. 120/1950 Sb., o právech a povinnostech státních zaměstnanců, o řízení ve věcech jejich pracovního poměru a o rozhodčích komisích, mohl státní zaměstnanec proti rozhodnutí nadřízeného, s nímž nesouhlasil, podat námitky. Nebyl-li spokojen s výsledkem jejich řešení, mohl se odvolat k nadřízenému úřadu. Ovšem v otázkách souvisících se skončením pracovního poměru (a později i s přeložením, převedením do jiné zaměstnanecké skupiny nebo do jiného oboru státní správy, případně se zproštěním výkonu práce) místo toho podával stížnost k rozhodčí komisi, paritně složené ze zaměstnanců a představitelů odborové organizace, a pak se případně mohl ještě odvolat k ústřední rozhodčí komisi.

⁸⁹¹ K tomu se vyjadřovalo například *Stanovisko katedry pracovního práva a rolníckodružstevního práva Právnické fakulty UK k potřebným změnám Zákonníka práce*, uveřejněné v *Právním obzoru* (roč. 51/1968, s. 392–399).

⁸⁹² Obě citace HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1959, s. 290 a 289.

5.4.3 Mezinárodní kritika nucené práce

Československé pracovněprávní předpisy neušly pozornosti mezinárodních orgánů. Už na začátku padesátých let zvláštní výbor pro nucenou práci zřízený na základě usnesení Hospodářské a sociální rasy OSN č. 350 konstatoval a kritizoval existenci nucené práce v Československu. Nucenou práci charakterizoval čl. 2 mezinárodní úmluvy z 28. června 1930 jako „každou práci nebo službu, která je vymáhána na kterékoli osobě pod pohrůžkou jakéhokoli trestu a k níž se ona osoba nenabídne dobrovolně“, ⁸⁹³ přičemž následující ustanovení v pěti bodech vypočítávalo, co za nucenou práci považovat nelze, i když by vykazovala uvedené znaky. V Československu výbor viděl nucenou práci především ve spojení s administrativními postupy při rozmísťování zaměstnanců a se zařazováním do táborů nucené práce. K podobnému závěru dospěl též výbor pro nucenou práci, zřízený v roce 1956 generálním ředitelem Mezinárodního úřadu práce a vedený švýcarským právníkem a diplomatem Paulem Rueggerem. ⁸⁹⁴

Mezinárodní výbory zpochybňovaly necelé dvě desítky předpisů. Prvním byl již dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, ve znění zákona č. 175/1948 Sb. Výbory „zaujaly“ také předpisy o rozmísťování zaměstnanců a umísťování absolventů škol a učilišť, o nichž jsme psali výše, o táborech nucené práce, zákony o prvním pětiletém hospodářském plánu (1948), o advokacii (1951) a o občanské výpomoci (1953) a také praxe závodních výborů při organizování „dobrovolných“ brigád zaměstnanců závodů.

Podle stanoviska československých orgánů v situaci, kdy se výrobní prostředky stávaly společným vlastnictvím všech pracujících nebo skupin pracujících a kdy přestávalo vykořisťování pracovní síly ve prospěch jednotlivců nebo jejich skupin, „není možný ani vznik stavu, který by se rovnal podstatou a svými účinky nucené práci, ani není možná existence takového stavu“. ⁸⁹⁵ I přes oficiální popírání či bagatelizování existujících problémů však byla zpochybňovaná řešení postupně modifikována nebo zcela opuštěna a Československo se postupně znovu aktivně zapojilo do činnosti Mezinárodní organizace práce.

5.4.4 Počátky vědy socialistického pracovního práva

Samostatná věda „lidově demokratického“ a pak „socialistického“ pracovního práva, opředená v počátcích spoustou ideologického balastu, se začala postupně formovat v průběhu padesátých let. Mohla navazovat a navazovala na výsledky meziválečné právní vědy, i když to veřejně nepřiznávala a od buržoazní právní vědy se oficiálně příkře distancovala. Hlavním

⁸⁹³ Citováno podle CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 39.

⁸⁹⁴ CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 142–143.

⁸⁹⁵ CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 146. Autor v poměrně obsáhlé brožuře konkrétně obhajoval i ustanovení jednotlivých napadených pracovněprávních předpisů (prezidentského dekretu o všeobecné pracovní povinnosti, zákona o pětiletém plánu, usnesení vlády o převodu administrativních zaměstnanců do výroby, předpisů o rozmísťování pracovních sil a umísťování absolventů škol a vládního nařízení o občanské pracovní výpomoci) a organizování dobrovolných brigád (s. 152–161).

zdrojem inspirace a argumentem pro rozvíjení samostatného pracovního práva ovšem byla mnohaletá existence sovětského pracovního práva.

Rozvoji nové vědní disciplíny do značné míry překáželo, že narozdíl od Sovětského svazu u nás ještě nevznikla kodifikace pracovního práva, jejíž přijetí brzdila jednak velmi solidní úroveň pracovněprávního zákonodárství z předchozího období, platného pro některé privilegované skupiny zaměstnanců, a jednak jeho roztržitost do obrovského množství předpisů. Rozvoj teoretického bádání naopak podpořilo začlenění pracovního práva jako obligatorního (povinného) předmětu (od roku 1949) do výuky na právnických fakultách a v polovině padesátých let také jeho uznání za samostatný vědní obor Ústavem státu a práva ČSAV.⁸⁹⁶

Počátky vědeckého bádání v oboru socialistického pracovního práva se proto váží k právnickým fakultám, k ministerstvu sociální péče a Ústřední radě odborů, v jejichž součinnosti vznikala první koncepce budoucího zákoníku, a ke vzniku sekce pracovního práva při Právnickém ústavu ministerstva spravedlnosti v Praze v roce 1953. Poslání této instituce ovšem iniciátoři formulovali prakticky: řešením sporných a aktuálních otázek měla pomáhat především právní praxi. Začala pořádáním veřejných diskusí a konferencí a v průběhu roku 1954 zpracovala a systematicky uspořádala zmíněný přehled více než třinácti stovek platných a použitelných předpisů.⁸⁹⁷ V roce 1955 pak s širším okruhem spolupracovníků započala práci na prvním komplexně pojatém a systematicky uspořádaném výkladu československého pracovního práva.

Pracovníci sekce ovšem v roce 1955 nevstupovali na pole neorané. Mohli navázat na vlastní práce, určené pro pedagogické účely. Karel Witz, Josef Slíž a Jiří Chyský, kteří se podíleli na přípravě prvních verzí zásad „Kodexu práce“, už v roce 1952 vydali jako učební text pro Právnickou fakultu UK v Praze obecnou část československého pracovního práva.⁸⁹⁸ První ze spoluautorů pak spolu s bratislavským Jiřím Hromadou v roce 1954 a s dílčími úpravami znovu v roce 1955 vydali učební text zachycující i zvláštní část pracovního práva.⁸⁹⁹

Text chystané publikace dostal konečnou podobu po posouzení obsáhlých tezí v roce 1956. Vyšel nejdříve ve slovenské verzi⁹⁰⁰ a v následujícím roce česky.⁹⁰¹ Zjevný rozdíl mezi oběma verzemi je jen v tom, že ve slovenské chybí věcný rejstřík a že v její tiráži nenajdeme jméno žádného z autorů (v českém vydání jsou jmenovitě uvedeni členové redakční komise). Vedle již uvedených autorů dřívějších prací (J. Hromady, J. Chyského, J. Slíže a K. Witze) se na publikaci podíleli pracovníci Právnického ústavu Ministerstva spravedlnosti Karel Malza

⁸⁹⁶ WITZ, K., Od února k socialistickému zákoníku práce. In: *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha: UK 1974, s. 96.

⁸⁹⁷ HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis 1957, s. 5.

⁸⁹⁸ WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J., *Čs. pracovní právo. Obecná část*. Praha: SPN 1952. Karel Witz působil jako zástupce docenta PF UK v Praze, Josef Slíž na ministerstvu pracovních sil a Jiří Chyský jako soudce Nejvyššího soudu.

⁸⁹⁹ WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1954; titíž, *Československé pracovní právo*. Praha: SPN 1955. Jiří Hromada byl docentem tehdejší Slovenské univerzity v Bratislavě.

⁹⁰⁰ *Československé pracovní právo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956.

⁹⁰¹ HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis 1957 (2. vydání 1960).

a Jaroslav Sluga, kteří se ovšem věnovali i jiným právníckým disciplínám,⁹⁰² Josef Kotek, publikující o pracovněprávní problematice již za první republiky, Bohumil Roztočil, zaměstnaný na sekretariátu Státní mzdové komise, a pracovník Ústřední rady odborů Jan Kabourek.

Československé pracovní právo autoři určili především praktickým pracovníkům v oboru pracovního práva. Zaměřili se v něm na výklad nejdůležitějších ustanovení o právních poměrech osob v zaměstnaneckém pracovním poměru. Samotný pojem pracovního práva přímo nedefinovali. Jen konstatovali, že jeho „okruh není dosud zcela nesporně vymezen“ a že konečné vymezení „může být provedeno jen na široké vědecké basi za větší účasti teoretických i praktických pracovníků na poli práva“⁹⁰³ a vyslovili naději, že se práce stane podnětem k diskusi o předmětu a systému československého pracovního práva. Nicméně z jejich výkladů je zřejmé, že vedle materie, kterou pojali do své práce, za potencionální součásti pracovního práva, vynechané s ohledem na ucelenost práce, snahu zachovat úměrný rozsah a na zmíněnou teoretickou nejasnost, považovali úpravu pracovních poměrů zaměstnanců v lidových výrobních družstvech, osob v pracovních poměrech podobných zaměstnaneckému pracovnímu poměru a příslušníků ozbrojených sborů. Vypustili i partii o odborovém sdružování. Stranou ponechali též problematiku nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení osob v zaměstnaneckém pracovním poměru, protože tyto otázky upravovaly širěji pojaté předpisy o národním pojištění.

Svým způsobem příznačné je, že součástí objemné práce (532 stran) není seznam použité literatury. V textu sice občasné odkazy jsou, ale koncentrují se především do první hlavy. Vedle odkazů na Karla Marxe, Bedřicha Engelse, Vladimíra I. Lenina, Klementa Gottwalda a sovětské učebnice jsou tu zmíněny i práce německých meziválečných autorů Waltra Kaskela a Heinze Potthoffa a rakouského sociálního demokrata Karla Rennera. V následujících kapitolách najdeme z pracovněprávní literatury jen odkaz na sbírku pracovněprávních předpisů,⁹⁰⁴ práci o organizaci mezd⁹⁰⁵ a na publikace o těch pracovněprávních otázkách, jimž se autoři nevěnují (o pracovněprávních poměrech ve výrobních družstvech a pracovních poměrech státních zaměstnanců).⁹⁰⁶ Důvod musíme hledat především v nedostatku nové odborné literatury, ale možná i v tom, že když se právní úprava opírala o starší předpisy, nabízelo by se uvádění početně nesporně převažující starší literatury a judikatury, a to se nejevilo jako vhodné. Vždyť nové pracovní právo mělo být už z principu jiné.

Co tedy autoři do výkladů o pracovním právu zahrnuli? V první hlavě se po ideologických a historických výkladech, formulování úlohy pracovního práva a podání přehledu nejdůležitějších pracovněprávních předpisů soustředili na zásady československého pracovního práva, jak vyplývaly z ústavy z roku 1948. V následujících hlavách charakterizovali pracovní poměr a pojednali o jeho vzniku, mzdě, náhradě mzdy a dalších náhradách, pracovní době a době odpočinku, bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, ostatní péči o zaměstnance, pracovní kázní, odpovědnosti zaměstnance za škodu způsobenou zaměstnavateli, kolektivních smlou-

⁹⁰² Oba společně publikovali i v oboru civilního procesu a ústavního práva. Karel MALZA publikoval komentář *Základné predpisy pracovného práva, nemocenského poistenia a sociálneho zabezpečenia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.

⁹⁰³ HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1957, s. 7.

⁹⁰⁴ *Pracovně právní a mzdové předpisy*. Praha: Práce, 1955.

⁹⁰⁵ PRŮŠA, J., *Organisace mezd v ČSR*. Praha: Práce, 1954.

⁹⁰⁶ VEJVODA, J., *Právní úprava pracovních poměrů ve výrobních družstvech*. Praha: Ústřední rada družstev, 1955; *Pracovní a platové poměry státních zaměstnanců*. Praha: Práce, 1953.

vách, socialistickém soutěžení, vynálezech a zlepšovacích námětech a zániku pracovního poměru. Věnovali se i zvláštním druhům zaměstnaneckého pracovního poměru, mezi něž začlenili úzce pojatý „soukromý“ učební poměr, nezahrnující přípravu v učilištích státních pracovních záloh a jednotlivých závodů, pracovní poměr domácích dělníků a pracovní poměr domovníků. V předposlední hlavě se obrátili k pracovním sporům a jejich řešení a práci zakončili rozbořem přípravy k pracovnímu poměru a začleňování do práce.

Všechny uvedené práce mají společné to, že jádro autorských kolektivů tvořili Karel Witz a Jiří Hromada. Na konci padesátých let znovu vydali učební text, vzniklý přepracováním skript z roku 1955.⁹⁰⁷ Zároveň se však objevil nový mladý autorský tandem Jarmila Zdobinská (později Pavlátová) a Igor Tomeš, který se prezentoval učebním textem *Základy československého pracovního práva*.⁹⁰⁸

Zřejmě posledním učebním textem před vydáním zákoníku práce byla pražská skripta kolektivu vedeného Karlem Witzem.⁹⁰⁹ Jejich obsah už ovlivnilo vydání nové ústavy a také intenzivní diskuse o systému československého práva. První se projevilo především připojením označení „socialistické“ v názvu a novou formulací zásad pracovního práva, druhé zařazením kapitoly o postavení pracovního práva v systému československého práva („Hlava I., § 5 *Vztah pracovního práva k jiným odvětvím našeho práva*“; podobnou ale nalezneme již v učebním textu z roku 1959⁹¹⁰).

Monografická literatura z tohoto období je poměrně skrovná. Vedle praktických příruček, jaké psal například Jiří Chyský,⁹¹¹ začaly klasické monografie vznikat vlastně až na přelomu padesátých a šedesátých let. Patří k nim například práce Zdeňka Kratochvíla *Náhrada škody v pracovním právu*, Jana Kovářika *Společenské pracovní vztahy a pracovní smlouva*, Karla Witze *Závazek zaměstnance k náhradě škody způsobené při výkonu povolání* nebo Jiřího Chyského *Ochrana mládeže v čs. pracovním právu a Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*.⁹¹²

Stejně jako tvorba práva se i dobové učební texty obracely k sovětskému vzoru. Vedle toho, že o významu sovětského práva pojednávaly, objevuje se i přímo v nich. Zejména starší texty čerpaly ze sovětských učebnic teoretické a historické výklady o starším zákonodárství o práci a o předmětu a úloze pracovního práva.⁹¹³ Vedle toho obsahovaly i stručný vývoj historie sovětského pracovního práva a někdy i nástin charakteristických institutů.

⁹⁰⁷ HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1959.

⁹⁰⁸ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959.

⁹⁰⁹ WITZ, K. a kol., *Československé socialistické pracovní právo*. I. a II. Praha: SPN, 1962.

⁹¹⁰ HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1959, s. 30–34.

⁹¹¹ CHYSKÝ, J., *Příručka pracovního práva*. Praha: Orbis, 1963; též, CHYSKÝ, J., *Pracovní právo. Vybrané otázky*. Praha, nakl. neuveden, 1950.

⁹¹² KRATOCHVÍL, Z., *Náhrada škody v pracovním právu. Pracovní závazek zaměstnance a odpovědnost za škodu vzniklou jeho porušením*. Praha: Orbis, 1959; KOVÁŘÍK, J., *Společenské pracovní vztahy a pracovní smlouva*. Praha: Práce, 1960; též, *Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR*. Praha: Práce, 1964; WITZ, K., *Závazek pracujícího k náhradě škody způsobené při výkonu povolání*. Praha: Orbis, 1961; CHYSKÝ, J., *Ochrana mládeže v čs. pracovním právu*. Praha: Orbis, 1962; též *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

⁹¹³ Autoři učební pomůcky WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J., *Čs. pracovní právo. Obecná část*. Praha: SPN, 1952 přímo na konci jednotlivých subkapitol úvodní části odkazovali na příslušné stránky nového překladu sovětské učebnice (ALEKSANDROV, N. G., *Sovětské pracovní právo*. Praha: Orbis, 1952).

Ve zmíněném Čs. pracovním právu z roku 1952 je výklad o sovětském pracovním právu zařazen do kapitoly IV., nazvané *Úkol, vývoj a soustava čs. lidově demokratického pracovního práva*. V podstatě v rozsahu dvou stránek (s. 38–40)⁹¹⁴ ve čtvrté subkapitole (*Sovětské pracovní právo a jeho význam pro úpravu práva u nás*) autoři naznačili dvě fáze ve vývoji sovětského pracovního práva (do a po vybudování socialismu), konstatovali „nesmírný význam“ sovětského práva a sovětských zkušeností s jeho aplikací, ale také připomenuli, že je třeba zároveň přihlížet „k dosavadnímu vývoji úpravy práce u nás a k poněkud odlišným poměrům“; (obojí s. 40). V textu učební pomůcky z roku 1954⁹¹⁵ se už v Úvodu (s. 2) vzpomíná pomoc sovětské právní vědy, zejména děl N. G. Aleksandrova a A. E. Pašerstnika⁹¹⁶, zejména však celá třetí část je věnována sovětskému pracovnímu právu. Vykládá se tu jeho vývoj a hlavní instituty, konstatuje se, že význam znalosti sovětského práva se zvyšuje v souvislosti s absencí československé kodifikace práva a upozorňuje, že je musíme „studovat dialekticky, vývojově“ (s. 164). Upravený text z následujícího roku⁹¹⁷ už jen v subkapitole a na dvou stránkách pojednává o formách sovětského práva (s. 31 a 32). Nenajdeme tu výslovné konstatování vlivu sovětského práva na československé pracovní právo, ale lze jej dovodit z kontextu, protože uvedené dvě stránky patří do kapitoly *Formy československého lidově demokratického práva*.

V obsáhlém výkladu z roku 1957, určeném na rozdíl od ostatních sledovaných textů především zainteresované širší veřejnosti, se nenápadně připomíná důvod, který vedl k postupné změně v přístupu k sovětským zkušenostem. V textu tu totiž najdeme drobnou zmínku o tom, že v Sovětském svazu podrobili starší pracovníprávní zákonodárství dílčí kritice.⁹¹⁸ Ve stejném roce se ale k sovětské inspiraci jednoznačně přihlásil Jiří Hromada, když napsal, že „pre základ teoretického spracovania, pokiaľ ide o vymedzenie jeho rozsahu, vypracovanie systému, určenie hlavných zásad, slúžilo tu sovietske spracovanie za vzor, ...“.⁹¹⁹ Sovětskému vzoru zejména připisoval, že „oblasť pracovného práva ... sa vzťahuje na všetky pracovné pomery, ktoré nesú ako charakteristickú známku to, že ide o spoločenský vzťah, v ktorom jeden účastník (vždy fyzická osoba) dáva k dispozícii svoju pracovnú silu v určitých medziach druhému účastníkovi, ktorý je oprávnený v týchto medziach touto silou disponovať“.⁹²⁰

Autoři první „konkurenční“ učební pomůcky z roku 1959 Jarmila Zdobinská a Igor Tomeš⁹²¹ se zmínkám o Sovětském svazu a sovětském právu v úvodních pasážích zcela vyhnuli. Totéž v podstatě platí o učebním textu *Československé socialistické pracovní právo. I. část* z roku 1962,⁹²² pod kterým je podepsán kolektiv autorů vedený Karlem Witzem. Jeho autoři

⁹¹⁴ Autoři se to ovšem odvolávají na souběžnou výuku sovětského pracovního práva, pro kterou K. WITZ připravil skriptu *Sovětské pracovní právo* (Praha: Všeherd, 1951).

⁹¹⁵ WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1954.

⁹¹⁶ Práce druhého z autorů vyšla česky už v roce 1946 (PAŠERSTNIK, A. J., *Pracovní právo SSSR*. Praha: Orbis, 1946).

⁹¹⁷ WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1955.

⁹¹⁸ HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1957, s. 24.

⁹¹⁹ HROMADA, J., Vplyv sovietskej vedy na československú vedu pracovného práva. *Právny obzor*, XL/1957, s. 461.

⁹²⁰ *Tamtéž*.

⁹²¹ ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959. Autorem úvodních pasáží byl Igor Tomeš.

⁹²² WITZ, K. a kol., *Československé socialistické pracovní právo. I. a II.* Praha: SPN, 1962.

pouze ocenili význam sovětské vědy o pracovním právu, zejména „v období, kdy se ještě nerozvinula náležitě původní pracovní literatura“ (s. 17).

Sovětský vzor se ovšem pravidelně připomínal i při příležitosti výročí (vydání sovětské kodifikace, výročí říjnové revoluce z roku 1917, později výročí vydání zákoníku práce apod.). Akcentovaly se při tom zejména takové skutečnosti, jako „zespolečenštění výrobních prostředků“ jako východisko nového pojmání pracovního poměru, „socialistický vztah k práci“ a „socialistická pracovní disciplína“, role odborů a podíl pracujících na řízení podniků.⁹²³

Po vydání zákoníku práce se literární produkce věnovaná pracovnímu právu rozrostla. Pracovní právo nadále rozvíjeli především učitelé právnických fakult, k nimž v sedmdesátých letech přibýli i učitelé obnovené brněnské a nové košické právnické fakulty, pracovníci Ústavu státu a práva, ÚRO a ekonomicky zaměřených vysokých škol.

5.5 PRACOVNÍ PRÁVO PO PŘIJETÍ ZÁKONÍKU PRÁCE

5.5.1 Přijetí zákoníku práce

Logickým důsledkem přijetí „socialistické“ ústavy v roce 1960, vydávané za odraz přechodu společnosti do vyššího vývojového stadia, se stalo volání po přebudování celého právního řádu. To znovu zaktualizovalo myšlenku komplexní úpravy pracovního práva, považovaného za důležitý nástroj řízení národního hospodářství a „zabezpečování potřeb pracujících“.⁹²⁴ Nesplněný dluh z doby právnické dvouletky, připomenutý už na začátku druhé poloviny padesátých let, se tak znovu dostal na pořad dne. Ústřední výbor KSČ proto v usnesení k otázkám dalšího upevňování socialistické zákonnosti a o zlidovění soudnictví z konce roku 1960 mimo jiné pověřil Ústřední radu odborů, aby připravila návrh zákoníku práce.⁹²⁵

Práce na zákoníku se reálně obnovily v roce 1962, ale stanovené termíny se v ekonomicky turbulentní situaci nedařilo dodržovat. Ideovou konstrukci sice připravily nejvyšší stranické a odborové orgány, ale její konkrétní náplň mohli posoudit a modifikovat odborníci i lidé z praxe. V lednu 1963 předložila Ústřední rada odborů k veřejné diskusi *Zásady zákoníku práce ČSSR*,⁹²⁶ které v koncentrované podobě zachycovaly obsah budoucího zákoníku. Diskuse o nich proběhla od 10. ledna do 24. února. Text zákoníku připravovalo pět pracovních skupin a dvě pracovní podskupiny pro statistické a ekonomické rozborů a pro regulaci pracovních sil. Pracovali v nich zaměstnanci ÚRO, Kanceláře předsednictva vlády, Státní plánovací komise, Státní mzdové komise, ministerstev, Slovenské odborové rady, ústředních výborů odborových svazů, ČSAV, právnických a ekonomických fakult, funkcionáři ROH

⁹²³ Například HROMADA, J., Vplyv sovietskej vedy na československú vedu pracovného práva. In: *Právny obzor*, XL/1957, s. 459–463, nebo z pozdějších FILO, J. – MYDLÍK, A., Význam ideí VOSR pre rozvoj československého pracovného zákonodarstva. In: *Vybrané otázky pracovného práva a sociálneho zabezpečenia*. Publikácie Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SSR, zv. 42. Bratislava: PÚMS SSR, 1980, s. 5–10.

⁹²⁴ Karel WITZ v diskusi na konferenci *Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát a právo* (AUC – Iuridica, 1/1962, s. 108). Zdůraznil také roli Revolučního odborového hnutí v pracovníprávní oblasti.

⁹²⁵ Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od celostátní konference 1960 do XII. sjezdu KSČ. Praha: NPL, 1962, s. 245–246; též JIČÍNSKÝ, Z., *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992, s. 43.

⁹²⁶ *Zásady zákoníku práce ČSSR*. Návrh vydaný ÚRO k veřejné diskusi. Mimořádné vydání Odboráře pro funkcionáře ROH, leden 1963.

a hospodářští pracovníci ze závodů. Čtyři pracovníky z ministerstva spravedlnosti a z vysokých škol jejich zaměstnavatelé uvolnili na plný pracovní úvazek. Ekonomické dopady nových řešení posuzovala poradní komise sekretariátu ÚRO. Za obecně uznávanou odbornou autoritu se při přípravě zákoníku práce považoval Jan Kovářík, který vydal v době vrcholících příprav zákoníku tehdy velmi oceňovanou práci *Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR*.⁹²⁷ Vliv stranických orgánů zprostředkovával především tajemník ÚRO a pozdější poslanec Vladimír Mařík.⁹²⁸

K řešení některých problémů přispělo i jednání vědecké rady pražské právnické fakulty s pracovněprávní komisí ÚRO o otázkách pracovního poměru. Konala se také speciální statistická šetření o širších pracovněprávních otázkách, v nichž se hodnotily zejména údaje z roku 1961 (pokud šlo o pracovní dobu, posloužily údaje z roku 1960, a pracovní podmínky žen se zkoumaly už podle výsledků z roku 1959, protože tyto průzkumy proběhly dříve).⁹²⁹

Návrh paragrafovaného znění zákoníku měla ÚRO hotov na podzim 1963. Vzhledem k hospodářským problémům, do nichž se republika dostala, a k diskusím o potřebě ekonomické reformy bylo projednání jeho definitivní verze opět dočasně odloženo.⁹³⁰ Národní shromáždění tak schválilo zákoník práce až v červnu 1965 jako zákon č. 65 Sb. Účinnosti nabyl 1. ledna 1966 a na radikálnější reformní návrhy z probíhajících diskusí o řešení ekonomických problémů příliš nereagoval. Vláda k němu zároveň vydala prováděcí nařízení (č. 66/1965 Sb.), rozvádějící v 64 paragrafech úpravu vzniku, změn a zániku pracovního poměru, pracovní kázně, pracovní doby a doby odpočinku, dovolené na zotavenou, mzdy, náhrady mzdy a náhrad výdajů, překážek v práci, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a dalších otázek. Brzy nato právní úpravu doplnila i vyhláška ÚRO č. 82/1965 Sb., věnovaná především úpravě rozhodčího řízení a odchylek v působnosti závodních výborů ve státních orgánech a ve společenských organizacích, ale dotkla se i dovolené na zotavenou a odškodňování pracovních úrazů v některých zvláštních případech.

Podle priorit, které měli tvůrci zákoníku mít na mysli při tvorbě textu, stál na předním místě úkol „vytvořit nové socialistické právo jako ucelený, souhrnný a jednotný celek, který bude prvořadou součástí socialistického právního řádu“.⁹³¹ Zákoník měl rozvést ustanovení ústavy a s využitím sovětských zkušeností⁹³² vyjádřit nové chápání vzájemného poměru subjektů pracovněprávního vztahu. Obsahoval proto vedle kompilačních prvků i četné prvky reformní. Významnou reformou byl samotný fakt, že zákoník úpravu pracovněprávních vztahů unifikoval a systematicky uspořádal. Nově řešil zejména otázku právní subjektivity a v zásadě i vznik, změnu a zánik pracovního poměru. Reformní snahy se promítly též do základní terminologie. Podle stranických ideologů tradiční označení „zaměstnanec“ a „zaměstnava-

⁹²⁷ KOVÁŘÍK, J., *Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR*. Praha: Práce, 1964.

⁹²⁸ Podle svědectví členů komise, zprostředkovaného doc. Milanem Galvasem.

⁹²⁹ Tajná (!) *Informační zpráva k souhrnnému materiálu návrhu zásad zákoníku práce ČSSR*. VoA, přiložena k Inventáři fondu Zákoník práce 1949–1968.

⁹³⁰ Usnesení předsednictva ÚV KSČ z 5. listopadu 1963 měnilo usnesení politického byra ÚV KSČ z 9. července 1962 a posouvalo termín pro přijetí zákoníku a na něj navazujících předpisů tak, aby se staly účinnými k 1. červenci 1964; (VoA, Inventář fondu Zákoník práce 1949–1968). Ani tento termín nakonec nebyl dodržen.

⁹³¹ *Informační zpráva k souhrnnému materiálu návrhu zásad zákoníku práce ČSSR*. VoA, přiložena k Inventáři fondu Zákoník práce 1949–1968.

⁹³² Součástí *Informační zprávy k souhrnnému materiálu návrhu zásad zákoníku práce ČSSR* byl i *Přehled hlavních změn návrhu zákoníku práce oproti dosavadnímu stavu*, kde se jednotlivá ustanovení porovnávala s platným stavem a s úpravou v zákonících RSFSR a NDR a odhadovaly se i jejich ekonomické důsledky.

tel“ správně neodráželo novou kvalitu pracovněprávního vztahu. Vzájemný vztah účastníků pracovněprávního poměru podle nich přestal být vztahem antagonistickým, protože pracující se mohli aktivně podílet na řízení celého národního hospodářství i svého podniku, který už nebyl v rukou soukromého vlastníka, ale je „*vlastnictvím všeho lidu*“. Proto se začaly používat termíny „*pracovník*“ a „*organizace*“.⁹³³ Uvedená konstrukce pracovněprávního vztahu však v podmínkách stranicko-byrokratického systému zůstala jen prázdnou proklamací bez výraznějšího odrazu v reálných rozhodovacích procesech, takže jeho skutečná kvalita se nijak zásadně nezměnila.

Z legislativně technického pohledu dobová právní věda vyzvedávala zejména poměrnou srozumitelnost právní úpravy. Nesporně nový, pozitivní, ale zároveň i trochu problematický rys nové úpravy je třeba vidět v tom, že zákoník představoval univerzální právní předpis, jednotně upravující pracovněprávní vztahy všech zaměstnanců, a to bez ohledu na jejich pracovní zařazení. Sjednocení právní úpravy pracovního poměru ideově vycházelo z proklamovaného rovného vztahu všech občanů k výrobním prostředkům a z jejich rovnosti při práci ve prospěch společnosti. Jednotná úprava však sebou nesla i problémy a ne pro všechny profese plně vyhovovala. Brzy se ukázalo, že nespornou logiku měla dřívější odchýlná právní úprava služebního poměru státních úředníků. Nutnost dílčích odchylek připustili i samotní tvůrci zákona, když respektovali odlišnosti, plynoucí ze zvýhodnění některých zaměstnanců v celostátním zájmu (nábor do klíčových odvětví), z rozdílnosti pracovních podmínek (daných zvláště těžkou prací, prací ve škodlivém prostředí, specifickým rozvržením pracovní doby apod.), ze zvláštní povahy konané práce (například práce vedoucích pracovníků), ze zvýšené péče o těhotné ženy, matky, mládež a osoby se změněnou pracovní schopností a z pracovní smlouvy mezi občany navzájem (pomocnice v domácnosti).⁹³⁴ Zároveň však měli snahu tyto odlišnosti minimalizovat, takže u některých profesí se například ustanovení o pravidelné pracovní době nebo o jejím rozložení stala pouhou fikcí.

Tvůrci československého zákoníku práce se pyšili tím, že jejich dílo se odlišuje nejen od „buržoazních“ předpisů, ale i od prvních kodifikací sovětského typu, které v důsledku nerozvinutosti vědy pracovního práva v podstatě jen přebíraly a modifikovaly instituce dřívějšího práva. Právní věda vyzvedávala široký rozsah (jednotnost), úplnost (komplexnost) a konkrétnost úpravy pracovněprávních vztahů,⁹³⁵ ale s rozpaky přijímala zejména kogentní charakter naprosté většiny ustanovení a konkrétní podobu úvodních *Základních zásad*. Brzy si také uvědomila, že jednotná úprava pracovních vztahů, koncipovaná především s ohledem na podmínky průmyslové výroby, jinde, především v oblasti státní správy, zcela nevyhovuje a způsobuje problémy. Přes tyto výhrady lze říci, že v kontextu doby, tedy s ohledem na její specifické požadavky vyplývající z politických rozhodnutí, se jednalo o kvalitní právní předpis.

Zákonodárce do zákoníku včlenil všechny základní formy zapojení občanů do pracovního procesu: úpravu pracovního poměru, včetně některých jeho dílčích modifikací, učňovského poměru, práce na základě dohody o provedení práce a práce podle dohody o pracovní čin-

⁹³³ Jak je zřejmé i z výše uvedených citací z dobových materiálů, označení pracovník se v praxi vžilo již v padesátých letech. My budeme pro období od počátku platnosti zákoníku práce používat obě označení jako synonyma.

⁹³⁴ K tomu KOVÁŘÍK, J., K otázce jednotné úpravy pracovněprávních vztahů v ČSSR. In: *AUC – Iuridica*, 1/1964, s. 16–18.

⁹³⁵ Paragraf 1 zákoníku práce je ovšem charakterizoval příliš široce: „*Při účasti občanů na společenské práci vznikají mezi občany a socialistickými organizacemi pracovněprávní vztahy*“. (Pokračoval tím, že „*tyto vztahy upravuje především zákoník práce*“.)

nosti. Navíc jednotlivá ustanovení zákoníku dále rozšiřovala jeho osobní působnost. Podle § 5 se zákoník práce vztahoval, pokud zvláštní předpisy nestanovily jinak, i na žáky a studenty při jejich práci ve výrobě a při provozní praxi, na vědecké (umělecké) aspiranty a na členy krajských sdružení advokátů. Ustanovení o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci se s jistými odchylkami aplikovala i na práci ve výrobních družstvech a v jednotných zemědělských družstvech. Úprava pracovních podmínek žen platila pro ženy ve výrobních družstvech a v jednotných zemědělských družstvech a se stanovenými výjimkami též pro vojáky z povolání a příslušnice Sboru národní bezpečnosti (§ 162). Ustanovení o náhradě škody se jako celek vztahovala na členy výrobních družstev, na občany vykonávající veřejné funkce a na ostatní osoby, o kterých to stanovila Ústřední rada odborů, a některá z nich (§ 190 až 203) též na členy jednotných zemědělských družstev, na občany, kteří v družstvu soustavně pracovali podle pracovních příkazů orgánů družstva a nebyli dosud ani jeho členy, ani v pracovním poměru k družstvu, na příslušníky ozbrojených sil v činné službě a na příslušníky Sboru národní bezpečnosti, pokud ministerstvo národní obrany nebo ministerstvo vnitra v dohodě s Ústřední radou odborů nestanovilo potřebné odchylky. V době svého vzniku tak zákoník práce představoval „*jakýsi prvotní pracovní řád, který se vztahoval na téměř všechno praceschopné obyvatelstvo*“.⁹³⁶ V polovině šedesátých let minulého století totiž z celkového počtu šesti a půl milionu pracovně činných občanů pracovalo v pracovním poměru 82 % a většinu zbytku tvořili členové jednotných zemědělských družstev a výrobních družstev.⁹³⁷

Zákoník práce byl v porovnání se staršími zákoníky zemí sovětského bloku komplexnější. Novinkou oproti sovětskému pracovněprávnímu zákonodárství bylo uzákonění *Základních zásad* v úvodu zákoníku práce. V důsledku problematického „blokového“ pojetí právního řádu, charakteristického úsilím o důsledné oddělení jednotlivých právních odvětví, a z něj plynoucího úzkého pojetí nového občanského zákoníku, zákonodárce do textu zakomponoval úpravu pracovněprávních úkonů, zajištění a zániku práv a povinností, počítání času, vrácení plnění bez právního důvodu a odpovědnosti organizace za škodu způsobenou pracovníkem. Protože se do hospodářského zákoníku, přijatého krátce předtím, nedostala úprava některých otázek, souvisejících s problematikou účasti pracovníků na rozvoji, řízení a kontrole činnosti organizace, byla i ona včleněna do zákoníku práce.

Přesto však zákoník neupravoval celou pracovněprávní oblast. Samostatné předpisy reglementovaly problematickou oblast naboru a rozmísťování pracovních sil, konkrétní úpravu mezd, organizaci a působnost státního dozoru nad bezpečností a ochranou zdraví při práci, cestovní náhrady a náhradu za stěhování. Karel Witz k tomu smířlivě poznamenal, že zákonodárce mimo zákoník ponechal „*úpravu nikoliv základních pracovněprávních vztahů a většinou je toto řešení odůvodněné*“.⁹³⁸ Sám se ovšem domníval, že dozor nad bezpečností a ochranou zdraví při práci je natolik významnou problematikou, že alespoň rámcově měl být upraven přímo v zákoníku.

Při porovnávání s ostatními pracovněprávními kodifikacemi sovětského typu nelze přehlédnout, že československý zákoník byl ve své době nejobsáhlejší a při úpravě jednotlivých

⁹³⁶ KADLECOVÁ, M. a kol., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 211.

⁹³⁷ BERNARD, F. – PAVLÁTOVÁ, J., *Pracovní poměr*. Praha: Práce, 1967, s. 9.

⁹³⁸ WITZ, K., *Obecné pojetí zákoníku práce. Právní obzor*, XLVIII/1965, s. 525.

institucí nejkonkrétnější. To dobová právní věda v principu oceňovala,⁹³⁹ ale zároveň si uvědomovala, že detailní úprava vyvolá potřebu výjimek a odchylek, tedy vydávání mnoha nebo obsáhlých prováděcích předpisů. Předpokládala také, že mnohé impulsy pro změnu podrobné právní úpravy přinese souběžné zavádění ekonomické reformy, která se nakonec zrodila jen ve velmi redukované podobě.

Při přípravě zákoníku práce se střetávaly dvě koncepce právní úpravy. Podle první měl zákoník podobně jako první sovětské předpisy zaručit jen nezbytná minimální práva pracovníků a umožnit, aby vedení podniku a odborová organizace mohly v kolektivní smlouvě pro zaměstnance podle ekonomických možností zakotvit příznivější podmínky. Navrhovatelé tohoto řešení, které korespondovalo s ideovými východisky chystané ekonomické reformy, si od něj slibovali především větší motivaci pracovníků v pracovním procesu a pružné využívání zákoníku při zavádění tržních mechanismů v reformující se socialistické ekonomice. Ústřední rada odborů ovšem nakonec zvolila „tradiční“ kogentní úpravu práv a povinností a dispozitivní ustanovení, stanovící minimum práv, které by bylo možné kolektivně nebo individuálně zlepšit, použila jen výjimečně. Najdeme je například v ustanovení § 31, odst. 1 (možnost dohodnout kratší zkušební dobu) a § 51, odst. 2 (možnost dohodou zkrátit zákonem stanovené prodloužení výpovědní lhůty při výpovědi z jiného důvodu nebo bez důvodu). Podle ustanovení §§ 115 a 116 bylo možné upravit mzdu při převedení na jinou práci z důvodu, který pracovník nezavinil, a při práci přesčas v kolektivní smlouvě. Částečné zdůvodnění pro volbu kogentní úpravy právní věda nacházela v tom, že zákoník měl vstoupit v platnost už v úvodní fázi připravované přestavby národního hospodářství, kdy ještě nebudou moci plně působit ekonomické stimuly, a že se měl vztahovat i na pracovníky ve státní správě, kde ekonomické stimuly nepůsobí přímo a nejsou tak intenzivní.⁹⁴⁰

Zatímco dříve pracovní právo využívalo metody právních odvětví, z nichž vzešlo, tj. metody občanskoprávní a správněprávní, socialistická právní věda dospěla k závěru, že v pracovním právu, jak bylo upraveno především v zákoníku práce, „*dochází k vzájemnému prolínání obou metod úpravy tak, že vzniká nová, kvalitativně odlišná metoda právní úpravy*“.⁹⁴¹ Pádnými argumenty byly skutečnost, že řadu práv a povinností při výkonu práce neurčovala pracovní smlouva, ale imperativní normy právních předpisů, dále povaha řady pracovněprávních úkonů (jednostranné stanovení mzdy, převedení pracovníka na jinou práci a další) a řídicích aktů nadřízených pracovníků, podmíněných souhlasem odborového orgánu nebo dohodou, „*socialistické*“ pojetí kolektivních smluv, postavení odborové organizace, plnění některé úkoly státních orgánů, nebo proklamovaná účast pracovníků na řízení organizace.

5.5.2 Struktura zákoníku

Oproti *Zásadám zákoníku práce ČSSR*⁹⁴² z roku 1963 se uspořádání zákoníku práce poněkud změnilo, a to jak úvodní *Základní zásady*, tak struktura samotného textu.

⁹³⁹ Karel Witz oceňoval, že takto pojatý zákoník „*neponechá zbytečně velké pole působnosti soudní judikatuře a výkladům ústředních orgánů, jejichž působení je méně účinné, než působení právního předpisu*“; (WITZ, K., Obecné pojetí zákoníku práce. *Právní obzor*, XLVIII/1965, s. 529.

⁹⁴⁰ WITZ, K., Obecné pojetí zákoníku práce. *Právní obzor*, XLVIII/1965, s. 528.

⁹⁴¹ KALENSKÁ, M., *Pracovní poměr v socialistickém právu*. Praha: Academia, 1984, s. 80.

⁹⁴² *Zásady zákoníku práce ČSSR*. Návrh vydaný ÚRO k veřejné diskusi. Mimořádné vydání Odboráře pro funkcionáře ROH, leden 1963.

Zásady zákoníku práce vytyčovaly jedenáct základních zásad, v zákoníku práce jich zůstalo jen deset. Jednotlivé základní zásady byly jinak uspořádány a formulovány, zákonodárce zejména vypustil podrobnější ustanovení o povinnostech pracovníků a o pracovním poměru, resp. místo o pracovním poměru stručněji pojednal o pracovněprávních vztazích. Obsahově se *Základní zásady* lišily především tím, že v původním textu chybělo „*právo a přední povinnost ke společnosti účastnit se na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace a napomáhat k rozvoji soudružské spolupráce a vzájemné pomoci*“ (článek V ZP).

Místo původních jedenácti částí *Zásad* se zákoník dělil jen na šest částí. Zákonodárce totiž v závěrečné fázi přípravy zákoníku do jednoho celku pod název *Pracovní poměr* spojil problematiku vzniku, změny a zániku pracovního poměru, pracovní kázně a pracovního řádu, pracovní doby a doby odpočinku, mzdy, náhrady mzdy a náhrady výdajů, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, péče o pracovníky, pracovních podmínek žen a mladistvých, náhrady škody a pracovních sporů, původně začleněné do druhé až deváté části. Zvýraznil tak skutečnost, že v zásadě jednotně upravený pracovní poměr se stává klíčovým institutem pracovního práva. V samostatné části upravil také poměr, původně tvořící spolu s pracovním poměrem a pracovní kázní a pracovním řádem obsah druhé části zásad. Komplexněji pojal problematiku dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr (*Zásady* uváděly jen dohodu o provedení práce) a přidal závěrečná ustanovení.

Přijatý zákoník práce v jeho konečné podobě uváděl krátký ideologický text, v němž zákonodárce zejména konstatoval, že „*k dalšímu rozvoji a upevňování společenských pracovních vztahů je třeba upravit na základě zásad zakotvených v naší socialistické ústavě vztahy v oblasti společenské práce nově a souhrnně jednotným zákoníkem práce, který přispěje k budování socialistického právního řádu a k upevňování socialistické zákonnosti,*“ a že zákoník práce jako základní pramen pracovního práva „*vyjadřuje vůli pracujícího lidu upravit socialistické pracovní vztahy v souladu se zájmy společnosti, a tím i každého jednotlivce*“. Po něm následovaly *Základní zásady*, deset článků, které měly vyjádřit nejdůležitější principy pracovního práva. Jejich formulace však neuspokojovala právní vědu, která prosazovala jejich modifikovanou podobu. Jádrem zákoníku tvořilo 280 paragrafů rozdělených do zmíněných šesti částí, podle potřeby dále členěných na hlavy a oddíly.

První část obsahovala všeobecná ustanovení a pojednávala o působnosti zákoníku práce, účastnících pracovněprávních vztahů (socialistických organizací, pracovníků a o zastoupení), „*účasti pracovníků na rozvoji, řízení a kontrole činnosti organizace*“ (v rámci toho i o kolektivních smlouvách) a o zabezpečení práva na práci a práci ve prospěch společnosti. Nejobsáhlejší druhé části (§§ 27–216), respektive zejména její první hlavě o vzniku, změně a zániku pracovního poměru, se budeme věnovat podrobněji. Zákonodárce do ní začlenil i úpravu pracovní kázně a pracovního řádu (základních povinností pracovníků a vedoucích pracovníků, hodnocení pracovníků, kárných opatření a jejich ukládání), pracovní doby a doby odpočinku, mzdy, náhrady mzdy a náhrad výdajů, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, péče o pracovníky, pracovních podmínek žen a mladistvých, náhrady škody a rozhodování pracovních sporů. Pozitivem nesporně byla úprava pracovní doby, předpokládající její zkracování, úprava dovolené na zotavenou (nová úprava zkracovala čekací dobu pro vznik nároku a jako náhradní dobu pro délku dovolené započítávala dobu studia), ochranná opatření ve prospěch žen, matek a mladistvých a úprava objektivní odpovědnosti organizace za způsobenou škodu. Třetí část zákonodárce vyhradil stručné úpravě učebního poměru a čtvrtou dohodám o pracích konaných mimo pracovní poměr. Pátá obsahuje společná ustanovení

a pojednává o pracovněprávních úkonech, neplatnosti, smlouvách (dohodách), zajištění, přechodu zániku práv a povinností z pracovněprávních vztahů, lhůtách pro uplatnění nároků a počítání času.

Do závěrečných ustanovení (*Část šestá*) zákonodárce zahrnul zvláštní úpravu pracovního poměru některých pracovníků, legální výklad některých pojmů a přechodná a zrušovací ustanovení. Legálním výkladem vymezil, kdo a v jakém rozsahu plní úkoly ústředních orgánů podle zákoníku práce u organizací přímo řízených národními výbory, co se myslí předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, invalidním důchodem, částečným invalidním důchodem a důchodem pozůstalých, kdo je osamělá žena, mladistvý, kdo je zástupce mladistvého pracovníka (odkazem na zákon o rodině) a konečně i jak se zjišťuje průměrný výdělek. Stanovil také, že zákoník nabude účinnosti 1. ledna 1966.

Zrušovacími ustanoveními zákoník výslovně zrušil více než osm desítek právních předpisů na čele s XXVI. hlavou všeobecného občanského zákoníku z roku 1811, živnostenským řádem z roku 1859 a zákonem o osmihodinové pracovní době z roku 1918. Rušil také výslovně neuvedené mzdové předpisy, předpisy upravující náhrady při překážkách v práci z důvodů obecného zájmu a předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, které odporovaly zákoníku práce. Normám upravujícím délku pracovní doby (§ 83) přiřkl charakter relativně kogentní normy, když stanovil, že v platnosti zůstávají ty předpisy o délce pracovní doby, které obsahují pro pracovníky výhodnější úpravu. V platnosti ponechal zákon č. 37/1959 Sb., o postavení závodních výborů základních organizací Revolučního odborového hnutí. Jeho přílohu, připojenou k zákoníku práce, ovšem tvořilo usnesení IV. všeodborového sjezdu ne ve své původní podobě, ale se změnami a doplňky provedenými usnesením celostátní všeodborové konference z roku 1965.

5.5.3 Základní zásady československého pracovního práva

Zatímco až do přijetí zákoníku práce figurovaly základní zásady československého pracovního práva pouze v učebnicích jako teoretické konstrukce, které inspirovala sovětská právní věda a odvozovaly se zejména ze znění ústav z let 1948 a 1960, v roce 1965 se jim zákonodárce v návaznosti na platnou ústavu z roku 1960 pokusil dát i zákonnou podobu. Ovšem z pohledu dobové právní vědy, s jejímiž výhradami se lze v jádru ztotožnit, nebyla tato svým způsobem zásadní pasáž zákoníku pojatá odpovídajícím způsobem. Podle názoru Karla Witze zákonodárcem vytýčené základní zásady „nemají zcela jednotnou koncepci a nejsou vždy šťastně zformulovány“.⁹⁴³ Jaroslav Filo to konkretizoval, když napsal, že „některé z nich nie sú formulované jako právne myšlienky a tendencie, ale sú len konštatovaním určitých politických a ekonomických skutočností, vlastných socialistickej spoločnosti“.⁹⁴⁴ Právní věda je proto mechanicky nepřevzala, ale z nich a z ústavy vyvozovala základní zásady poněkud jinak formulované a uspořádané.⁹⁴⁵ V pojetí jednotlivých autorů se jejich výčet a řazení sice lišily, ale obsahově se víceméně překrývaly. Náš výběr vychází z výčtu Karla Witze v již citované učebnici z roku 1967. Když jej srovnáme například s právě citovanou

⁹⁴³ WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1967, s. 69.

⁹⁴⁴ FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 84.

⁹⁴⁵ Nebylo to nic výjimečného, například i zásady rodinného práva, zformulované právní vědou, se nekryly se zásadami, formulovanými v zákoně o rodině.

učebnicí Jaroslava Fila a kolektivu jeho spoluautorů, která vyšla o čtrnáct let později, podstatnějšími odchylkami jsou v ní uvedené „*zásada dodržiavania pravidiel socialistického spolunažitia pri výkone práv a povinností v pracovnoprávných vzťahoch*“, ⁹⁴⁶ opřená o druhou větu třetího článku základních zásad zákoníku práce, a absence zásady, velící organizaci starat se o kvalifikaci pracovníků a o její zvyšování, která plynula z čl. IV a VIII *Základních zásad* zákoníku práce. ⁹⁴⁷

1. Občané mají právo na práci. Tato zásada byla zakotvena v ústavě (čl. 19 a 21) a obsahuje ji i čl. I *Základních zásad* zákoníku práce. Odrážela se pochopitelně též v dalších ustanoveních zákoníku, případně v dalších právních předpisech. Příslušná ustanovení zákoníku práce zabezpečovala nejen právo na získání práce, ale i na její udržení (při úpravě skončení pracovního poměru) a právo na hmotné zabezpečení, když podnik výjimečně nemůže pracovníka využívat.

S právem na práci ovšem ústava spojovala povinnost pracovat ve prospěch celku. ⁹⁴⁸ Zajímavé je, že zákoník práce ani jiný pracovněprávní předpis ji explicitně nestanovil (jen *Základní zásady* v čl. I převzaly ústavní formulaci). Dobová právní věda nemohla nevidět problematičnost jejího spojení s právem na práci a snažila se je vysvětlit tím, že právo na práci je prvotní a zcela konkrétní, zatímco povinnost pracovat je určena jen obecně, tzn., že z ní neplyne povinnost vstoupit do konkrétního pracovněprávního vztahu, ale ve společnosti, která k tomu vytváří podmínky („*ve společnosti pracujících*“), si zabezpečovat obživu účastí na práci ve prospěch společnosti.

2. Vznik pracovního poměru vázaný na souhlas obou stran (zásada smluvnosti). Tuto zásadu, obsaženou v čl. III zákoníku práce, někteří autoři, právě proto, že z ní plyne dobrovolnost vstupu do konkrétního pracovního poměru, spojovali v jednu s první zásadou. ⁹⁴⁹ Konkrétní pracovněprávní vztah podle ní mohl vzniknout nebo se změnit jen na základě dobrovolnosti, tj. především uzavřením smlouvy. Výjimečně mohl vzniknout i jmenováním nebo volbou, ale i tyto způsoby předpokládaly předchozí souhlas pracovníka. Výjimkou v pravém slova smyslu tak byla například ustanovení až do roku 1975 účinného zákona č. 40/1953 Sb., ukládajícího povinnost občanské výpomoci v případě potřeby nárazových nebo mimořádných prací, které z naléhavého všeobecného zájmu nesnesou odkladu, nebo stanovení § 6 zákona č. 40/1961 Sb., o obraně Československé socialistické republiky, ukládající občanům povinnost za branné pohotovosti státu v zájmu obrany republiky setrvat v zaměstnání a podle potřeby konat práce, které nepatří k jejich pravidelnému zaměstnání, případně pracovat i mimo místa pravidelného zaměstnání, dále nastoupit zaměstnání, které se jim přidělí, nebo konat časově omezené práce na zdolání nárazových nebo mimořádných úkolů pro obranu republiky (osobní úkony).

⁹⁴⁶ FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 86.

⁹⁴⁷ O problematice kvalifikace pracovníků, která je obsahem chybějící zásady, pojednal J. Filo, podle našeho názoru ne zcela logicky, v souvislosti se zásadou práva na práci, resp. konkrétně s povinností pracovat ve prospěch společnosti (FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 94–95).

⁹⁴⁸ Zákodárce do poslední věty čl. I z ústavy převzal obecnou proklamaci, že práce ve prospěch společnosti a podle jejích potřeb je prvořadou povinností a současně i prvořadým právem i věcí cti každého občana.

⁹⁴⁹ WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1967, s. 70. Jako samostatnou ji uvádí například BENČÍK, M. – NESROVNAL, V. a kol., *Právnícká příručka*. Bratislava: Obzor, 1985, s. 386 (autorem této pasáže je Miroslav FREUND).

V souvislosti s touto zásadou je třeba připomenout, že i nová úprava trestního práva z roku 1961 umožňovala ukládat trest nápravného opatření, a tak zasahovat do sjednaného pracovního poměru.

3. Stanovení pracovní doby a doby odpočinku po práci závazně zákonem nebo v rámci něj. Pro tuto zásadu v úvodních ustanoveních zákoníku práce výslovnou oporu nenajdeme, pouze v čl. IV jeho tvůrci konstatovali, že pracovníci mají právo na odpočinek a zotavení po práci. Vyplývala však z ústavy (zejména z čl. 22). Její realizací byla úprava pracovní doby a doby odpočinku kogentními normami.

4. Socialistická pracovní kázeň a právo na iniciativní účast pracujících na rozvoji organizace. Ústava ukládala společenským organizacím, aby vedly občany k zachovávaní zákonů a k dodržování pracovní kázně a pravidel socialistického soužití (čl. 17, odst. 2). Podle čl. VI. zákoníku práce byli občané povinni řádně plnit své povinnosti plynoucí z pracovněprávních vztahů a z funkce, kterou byli pověřeni, a tak upevňovat a prohlubovat socialistickou pracovní kázeň.

Tato zásada se dotýkala důležitého předpokladu řádného fungování pracovního procesu. Zároveň však byla silně ideologicky podbarvená iluzorní představou o principiálně odlišném přístupu k plnění pracovních povinností v kapitalistické a (kvazi)socialistické společnosti. A je také názorným příkladem nedomyšlenosti právní úpravy.

Termín pracovní kázeň, případně socialistická pracovní kázeň, zákonodárce podobně jako v předchozí vývojové fázi nedefinoval. V právních předpisech a v literatuře se také nepoužíval jednotně. Z formulace citovaného čl. VI. nebo ze znění § 72 zákoníku práce, podle nějž pracovní kázeň „*spočívá v uvědomělém plnění úkolů, které pro pracovníky, vyplývají z jejich účasti na společenské práci, ...*“, je zřejmé její spojování přímo s chováním lidí v pracovním poměru. Avšak například z konstatování, „*poruší-li pracovník pracovní kázeň, ...*“, nebo z již zmíněného „*dodržování pracovní kázně*“ lze dovodit, že jde o soubor právních povinností, zabezpečujících řádný průběh pracovního procesu. Pro někoho tedy byla chováním pracovníků (plněním povinností), pro jiného souborem norem, které toto chování regulovaly.⁹⁵⁰ Některé charakteristiky ji navíc spojovaly jen s plněním povinností plynoucích z pracovního řádu („*podřízení se pracovnímu řádu*“), zatímco jiné se všemi povinnostmi spojenými s pracovním poměrem (povinnostmi danými „*účastí na společenské práci*“). Z doslovného výkladu ustanovení § 35, odst. 1, písm. a) zákoníku práce, které pracovníkům ukládá vykonávat práci podle pracovní smlouvy a dodržovat pracovní kázeň, bychom zase mohli dovodit, že pracovní kázeň nezahrnuje povinnost vykonávat určenou práci. V teorii pracovního práva se postupně prosadilo pojmání pracovní kázně jako v obsahu široce pojatého a jistým způsobem kvalifikovaného lidského chování. Byla tedy „*uvědomělým plněním povinností vyplývajících pro pracovníka z jeho pracovního poměru*“.⁹⁵¹

Požadavek dodržování „*socialistické pracovní kázně*“ se promítl do úpravy kárné odpovědnosti a pracovního řádu (§§ 75 až 82). Zvolené pojetí úpravy kárné odpovědnosti však nebylo příliš šťastné. Konceptně bylo pochybné, zda by místo přímé regulace v zákoníku po-

⁹⁵⁰ Někteří autoři si zřejmě této nuance, potřeby rozlišovat mezi samotným chováním a jeho právní regulací, nebyli vůbec vědomi. Například Olga Těžká v praktické příručce pro soudce z lidu psala o „*dodržování a upevňování pracovní kázně*“; (TĚŽKÁ, O., *Vznik, změna a skončení pracovního poměru. Pracovní kázeň*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1980, s. 69).

⁹⁵¹ WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1967, s. 218.

vaze věci více neodpovídala úprava v pracovním řádu. Problematické bylo také ustanovení o mzdovém postihu (časově limitované převedení na méně placenou práci, popřípadě snížení základního nebo funkčního platu až o 10 %). Také pro úpravu pracovního řádu se uplatnila nařizovací koncepce.

Druhou část této zásady („právo na iniciativní účast pracujících na rozvoji organizace“) zakotvoval pátý článek zákoníku práce, který konkretizoval ustanovení ústavy (čl. 11, odst. 3). Podobně jako první část vycházel z ideologického předpokladu, že lidé si vypěstovali „uvědomělý vztah k práci a k majetku v socialistickém vlastnictví“. Účast pracujících na rozvoji organizace předpokládala „aktivní a iniciativní přístup k plnění pracovních povinností“ a měla se uskutečňovat prostřednictvím jednotných odborů. Jejimi hlavními formami měly být socialistické soutěžení a účast na novátorském a zlepšovatelském hnutí, ale měla se projevovat také upozorňováním na nedostatky a jejich odstraňováním. Pro socialistické organizace z ní plynula povinnost vytvářet pro uplatnění iniciativy pracujících příznivé podmínky.⁹⁵²

O konkrétních formách účasti pracujících na řízení se začalo diskutovat brzy po vydání zákoníku.⁹⁵³ Protože samotné téma bylo navýsost politické, tón diskuse byl velmi zdrženlivý. Vzhledem ke „stále platné“ kritice samosprávných forem rozvíjených v Jugoslávii se o orgánech podnikové samosprávy začalo reálně uvažovat až v roce 1968 ve spojení s nakonec neschváleným zákonem o podniku.⁹⁵⁴ Toto téma se znovu vrátilo ve druhé polovině osmdesátých let jako reakce na opatření zaváděná v rámci „perestrojky“ Gorbačovovým vedením KSSS.

5. Mzda za provedenou práci, vycházející ze zásady odměňování podle množství, jakosti a společenského významu práce. Mzdová politika byla řízena státem a její zásady stanovily celostátní mzdové předpisy, vydávané v součinnosti s odborovými orgány. Příslušný článek zákoníku práce (čl. IV) přebíral formulaci o odměňování podle množství, jakosti a společenského významu práce z čl. 21 ústavy. O poskytování mzdy podle mzdových předpisů, případně podle kolektivní smlouvy, podrobněji pojednávala čtvrtá část druhé hlavy zákoníku (§ 111 a násl.).

Realizace této zásady měla zajistit zpočátku zcela podceňovanou hmotnou zainteresovanost jednotlivých pracovníků i celých podniků na výsledcích hospodaření. Při přijímání zákoníku práce o této problematice velmi kriticky hovořil poslanec Stanislav Mikulášek. Poukázal na mzdovou nivelizaci a nedostatečné ocenění kvalifikované práce. Demonstroval je srovnáním platů lékařů a pracovníků ve strojírenství nebo učitelů na prvním stupni škol a průvodčích v tramvajích, jasně vyznívajícím ve prospěch méně kvalifikované práce.⁹⁵⁵ Ani později se však vinou konkrétní mzdové politiky nedařilo tohoto stimulačního nástroje v dostatečné míře využívat, a tedy se ani naplňoval smysl celé zásady.

6. Pracující mají právo na pracovní podmínky, které umožňují co nejlepší výkon práce a jsou příznivé ochraně zdraví při práci. Z této zásady plynula povinnost organizace vytvořit

⁹⁵² K tomu například BIČOVSKÝ, J. – MYDLÍK, A., Pracovní právo a vztah k práci. Praha: Práce 1988.

⁹⁵³ K tomu diskuse, publikovaná pod názvem K problémům demokratických forem účasti pracujících v řízení společnosti. In: *Právník*, CVI/1967, s. 61–80. Mezi jinými se do ní zapojili i Marie KALENSKÁ a Jan KOVÁŘÍK.

⁹⁵⁴ K tomu například KAPLAN, K., *Kořeny československé reformy 1968. 1. díl*. I. Československo a rozpory v sovětském bloku; II. Reforma trvale nemocné ekonomiky. Brno: Doplněk, 2000.

⁹⁵⁵ www.psp.cz; Digitální knihovna, NS RČS 1964–1968 – stenoprotokoly, 6. schůze, středa 16. června 1965.

optimální podmínky pro výkon práce a zejména chránit zdraví pracovníků. Vycházela z čl. 23 ústavy a nepřímo se jí dotýkal i čl. 13. Podle čtvrtého článku zákoníku práce byly socialistické organizace povinny vytvářet pracovní podmínky, které pracovníkům umožní co nejlepší výkon práce podle jejich schopností a znalostí, rozvoj jejich tvůrčí iniciativy a zvyšování kvalifikace a které přispějí ke stabilitě pracovních vztahů.

Bezpečnosti a ochraně zdraví při práci zákonodárce věnoval pátou hlavu druhé části (§ 132–138) a péči o pracovníky šestou hlavu téže části (§§ 139–148). Důsledné uplatnění této zásady v mnoha oborech naráželo zejména na nepřístupnost nejmodernějších technologií, ale i na problémy plynoucí z nepružné organizace práce.

7. Ženy, mladiství a osoby se změněnou pracovní schopností mají právo na zvláštní pracovní podmínky. Úpravou zvláštních pracovních podmínek pro ženy chtěl zákonodárce zajistit rovnoprávné postavení žen v pracovním procesu, konkrétně eliminovat důsledky biologické odlišnosti, zejména v souvislosti s těhotenstvím a mateřstvím, a skutečnosti, že ženy se tradičně více starají o výchovu dětí a domácnost. V VII. článku zákoníku práce to zákonodárce formuloval tak, že ženy mají právo na stejné postavení v práci jako muži a že se jim zajišťují pracovní podmínky umožňující účast na práci nejen s ohledem na jejich fyziologické předpoklady, ale zejména s ohledem na jejich společenskou funkci v mateřství, při výchově dětí a při péči o ně.

V návaznosti na ústavu zákonodárce v následujících článcích proklamoval nutnost zvláštní úpravy pracovních podmínek pro další skupiny občanů – mladistvé a pracovníky se změněnou pracovní schopností.

8. Organizace je povinna starat se o kvalifikaci pracovníků a o její zvyšování. Ústavní východisko představovalo právo na vzdělání (čl. 24), které se v pracovních vztazích realizovalo jako právo mladistvých na přípravu na povolání a jako povinnost organizace vytvářet takové pracovní podmínky, které pracovníkům umožňují zvyšování kvalifikace. Specifickou formou získávání kvalifikace byl učební poměr, dalšími různé formy zaškolování nebo studium při zaměstnání s poskytováním určitých úlev. Politický základ této zásady plynul z usnesení XII. sjezdu KSČ z konce roku 1962, které signalizovalo změnu přístupu státních orgánů a zvyšování vzdělanosti obyvatelstva povýšilo na jednu z priorit. Výslovně se při tom zmiňovalo o podstatném zkvalitnění přípravy dělnických a zemědělských „kádru“ v učňovském školství.

9. ROH se účastní rozhodování o strategických opatřeních organizace a vykonává společenskou kontrolu dodržování práv a povinností pracovníků. *„K rozvíjení společné činnosti, k všestranné a aktivní účasti na životě společnosti a státu a k uskutečňování svých práv sdružují se pracující v dobrovolné společenské organizace, jimiž jsou zejména Revoluční odborové hnutí, ...“*, lze číst v pátém článku ústavy z roku 1960. A podle čl. 11 ústavy se na všech stupních řízení hospodářské činnosti *„v nejširší míře soustavně uplatňuje účast a tvůrčí iniciativa pracujících a jejich společenských organizací, zejména Revolučního odborového hnutí“*. Zákoník práce k tomu v poněkud nejasné formulaci dodával, že účast Revolučního odborového hnutí v pracovních vztazích je nedílnou součástí těchto vztahů (čl. X).

Rozvedení se těmto ustanovením dostalo v zákoníku práce, ale zejména v usnesení IV. všeodborového sjezdu, částečně modifikovaném V. všeodborovým sjezdem v roce 1965 a tvořícím přílohu zákoníku práce. Stalinská charakteristika odborů jako *„převodu a páky“* sice již brala za své, ale mezi úkoly odborů zákonodárce stále na první místo kladl *„politick-*

kovýchovné“ působení na pracovníky, následované poněkud spektakulárním organizováním účasti pracujících na řízení a rozvoji hospodářství, po němž teprve přicházelo na řadu „zajištění materiálních zájmů pracovníků, péče o jejich pracovní podmínky“. ⁹⁵⁶ Takto formulované postavení ROH kritizovali teoretici pracovního práva již v roce 1968. Členové Vědecké rady a celozávodního výboru KSČ pražské Právnické fakulty požadovali „změnit koncepci, podle které je hlavním garantem dodržování pracovního zákonodárství odborová organizace“. ⁹⁵⁷ Učitelé pracovního a zemědělskodružstevního práva z Bratislavy otevřeně konstatovali, že posun v postavení odborů způsobil, že „ROH stratilo autoritu v spoločnosti i v očiach členstva“. ⁹⁵⁸

10. Pracovníci mají právo na bezplatnou preventivní a léčebnou péči a na hmotné zabezpečení v pracovní neschopnosti, stáří, těhotenství a mateřství ze státních prostředků. Na obecnou ústavní zásadu z čl. 23 navazovalo ustanovení čl. IX základních zásad zákoníku práce. Podle něj byly socialistické organizace povinny činit opatření v zájmu ochrany zdraví při práci a odpovídaly za škody způsobené pracovníkům pracovním úrazem nebo nemocí z povolání. Pracovníkům se zabezpečovala bezplatná preventivní a léčebná péče a právo na hmotné zabezpečení v pracovní neschopnosti, ve stáří a v souvislosti s těhotenstvím a mateřstvím. Na rozdíl od jiných zásad se tato nerealizovala prostřednictvím ustanovení zákoníku práce, ale samostatných předpisů o nemocenském pojištění, sociálním zabezpečení a o zdraví lidu. Důvodem byla obsáhlost této materie a to, že příslušné předpisy se nevztahovaly jen na pracovníky v pracovním poměru.

Dodejme ještě, že dosud nezmiňovaný druhý článek Základních zásad zákoníku práce měl podobu obecné proklamace o odstranění vykořisťování člověka člověkem, a právní věda jej proto do zásad pracovního práva nezahrnula. Totéž platí o části prvního článku, v níž se uvádělo, že ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především odpovídajícím podílem na společenské práci.

5.5.4 Vývoj právní úpravy po přijetí zákoníku práce

Do dílčích změn pracovněprávní úpravy se promítaly politické a ekonomické změny z let 1965 až 1989. V reakci na ekonomické problémy schválil v lednu 1965 na ÚV KSČ návrh „Hlavních směrnic zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství“. Cílem připravované reformy bylo opustit dosavadní byrokraticky-centralistický systém řízení a vyčerpané extenzivní faktory růstu nahradit intenzivními. V diskusích o reformě však zaznívaly i radikálnější návrhy. Krátké období tzv. obrodného procesu v roce 1968 vzbudilo naději, že

⁹⁵⁶ S odvoláním na Rezoluci ÚV KSČ o postavení, úloze a úkolech ROH v období rozvinuté výstavby socialismu z 29. ledna 1965 WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1967, s. 81. Stejně vymezené úkoly odborů, tentokrát s odvoláním na XV. Sjezd KSČ a IX. Všeodborový sjezd najdeme i v učebnici ze začátku osmdesátých let (FILO J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 103).

⁹⁵⁷ Memorandum vědecké rady a celozávodního výboru KSČ právnické fakulty University Karlovy k aktuálním otázkám právní politiky z 12. března 1968, publikované v práci JIČÍNSKÝ, Z., *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992, s. 199.

⁹⁵⁸ Stanovisko katedry pracovního práva a rolníkskodružstevného práva Právnické fakulty UK k potřebným změnám Zákonníka práce. In: *Právní obzor*, roč. 51/1968, s. 392.

se budou moci realizovat. Brzy ji však udusila okupace spojeneckými vojsky a následná „normalizace“.

Ve spojení s ekonomickou reformou se krátce po vydání zákoníku změnila úprava pracovních podmínek. V roce 1966 byla zkrácena pracovní doba na 46 hodin týdně. V roce 1968 pak vláda zavedla pětidenní pracovní týden a pracovní dobu zkrátila na 42 a půl hodiny týdně, přičemž pro horníky a v nepřetržitých provozech platila čtyřicetihodinová pracovní doba. V roce 1967 získali pracující, vykonávající zdraví škodlivé nebo zvláště obtížné práce, nárok na dodatkovou dovolenou, a v následujícím roce se prodloužila mateřská dovolená. Vyhláška ministerstva školství č. 140/1968 Sb. vydaná na základě ustanovení § 126, odst. 3, upravila pracovní úlevy a hospodářské zabezpečení osob studujících při zaměstnání.

Ve druhé polovině šedesátých let se také částečně otevřel prostor pro rozhodování podnikových orgánů v dříve pevně sešněrované mzdové oblasti (vyhlášky č. 101/1966 Sb., o odměňování práce v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství, a č. 131/1967 Sb., o prohloubení hmotné zainteresovanosti vedoucích pracovníků hospodářských organizací). Nepodařilo se však schválit již zmíněný zákon o podniku. S nástupem normalizace a kritikou „revizionistických koncepcí“ řízení národního hospodářství centrální regulaci mzdové politiky znovu upevnila vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí ČSSR č. 174/1969 Sb., o usměrňování mzdového vývoje a o zásadách odměňování práce. V ní i v následujících úpravách⁹⁵⁹ se s dílčími odlišnostmi uvádělo, že soulad mezi objemem mzdových prostředků a výsledky činnosti organizace se zajišťuje především závaznými limity mzdových prostředků; stanovenými ve státních a hospodářských plánech.

Rozvedení vyžadovala rámcová úprava kolektivních smluv. Podle § 20 zákoníku práce je „k zabezpečování rozvoje organizace a ke zlepšování pracovních, zdravotních, sociálních a kulturních podmínek pracovníků a k upevňování vztahů soudružské spolupráce“ v písemné formě uzavíraly jménem pracovníků orgány Revolučního odborového hnutí a jménem organizací jejich vedoucí.

Zákoník práce ve svém původním znění obsahoval v § 21 právně velmi problematické zmocnění pro Ústřední radu odborů, aby vydala směrnice, „v nichž zejména stanoví, které odborové orgány jsou oprávněny kolektivní smlouvy uzavírat a schvalovat a které odborové orgány jsou příslušné kolektivní smlouvy evidovat, jakož i další podrobnosti“. Problematickost zmocnění spočívala v tom, že zákoník práce sice ÚRO přiznával normotvornou pravomoc, ale toto ustanovení (§ 23, odst. 1 ZP)⁹⁶⁰ a na základě něj vydané zmocnění byly v zřejmém rozporu s čl. 72 ústavy. Podle něj totiž mohla obecně závazné právní předpisy k provedení zákonů a vládních nařízení vydávat jen ministerstva a ostatní ústřední orgány státní správy. Soulad zákoníku práce s ústavou zabezpečila až novela z roku 1969, takže pozdější směrnice se již vydávaly v gesci federální vlády.

ÚRO tak v roce 1965 (č. 120 Sb.) vydala vyhlášku, kterou se vydávají směrnice ÚRO pro uzavírání, registraci, evidenci a kontrolu kolektivních smluv v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství a v letech 1967 a 1968 ji změnila. Kolektivní smlouvy mohly vznikat nejen v jednotlivých podnicích, ale uzavírat je mohly také hospodářské orgány vyš-

⁹⁵⁹ V následujícím roce ministerskou vyhlášku nahradila nová (č. 158/1970 Sb.), v roce 1975 vyhl. č. 157 Sb., v roce 1980 č. 143 Sb., v roce 1985 č. 89 Sb.

⁹⁶⁰ § 23, odst. 1 ZP: „Ústřední rada odborů připravuje návrhy pracovních právních předpisů a v rámci zákonných zmocnění vydává k nim prováděcí předpisy a směrnice.“

šího stupně a vyšší odborové orgány. Jejich obsah musel být v souladu s platnými právními předpisy a se zájmy společnosti. Mohly se dotýkat též některých pracovních a mzdových podmínek, ale pouze ve velmi omezené míře. Za plnění závazků organizace odpovídali vedle organizace též vedoucí pracovníci v rozsahu svých funkcí a další pracovníci jmenovitě uvedení v kolektivní smlouvě. Zaviněné neplnění se posuzovalo jako porušení pracovních povinností. Za plnění závazků přijatých odborovými orgány odpovídaly tyto orgány podle stanov Revolučního odborového hnutí.

V roce 1968 ÚRO vydala vyhlášku o kolektivních smlouvách (č. 133 Sb.), která předpokládala výraznější uvolnění direktivního řízení a podle následné kritiky obsahovala „*nesprávné tendencie podceňujúce štátny plán a celoštátne riadenú mzdovú politiku*“.⁹⁶¹ Když poněkud narušíme chronologické členění výkladu a předběhneme vývoj, můžeme konstatovat, že ministerstvo práce a sociálních věcí ji v roce 1971 zrušilo a federální vláda spolu s ÚRO vydaly později několikrát měněné *Zásady pro uzavírání, obsah a kontrolu kolektivních smluv*.⁹⁶² V červenci roku 1989 upravila kolektivní smlouvy vláda svým nařízením č. 82 Sb. Tato úprava se nesla v duchu zaváděné „perestrojkové“ reformy.

V roce 1967 se po dílčích změnách z let 1965 a 1966 dočkalo nové úpravy, platné až do začátku devadesátých let, problematické rozmísťování absolventů vysokých škol, konzervatorií, středních odborných a odborných škol (vl. nař. č. 38/1967 Sb.). Ústředí orgány a krajské národní výbory byly povinny zabezpečit pro absolventy dostatek míst „v souladu s jejich vzděláním a podle potřeb národního hospodářství“. Absolventi si mohli místa volně vybírat. Organizace se s nimi domlouvaly ještě před ukončením studia a uzavíraly s nimi pracovní smlouvy. „K získání praktických znalostí a zkušeností potřebných k plnému uplatnění dosaženého vzdělání“ (§ 5) však absolventi museli, až na stanovené výjimky⁹⁶³, nastoupit do pracovního poměru na tzv. základních pracovištích. Za ně se považovala „pracoviště, která poskytují možnost, aby se absolvent uplatnil přímo v základní odborné činnosti, pro kterou byl vychován“. Vláda výslovně uvedla, že jimi nejsou místa v ústředních a krajských orgánech a ve výzkumných ústavech, pokud neposkytují možnost přímého uplatnění v základní odborné činnosti. Na jiná místa mohli absolventi přejít až po tříleté praxi.

„Jarní“ atmosféra roku 1968 přinesla pozdní ovoce v nenápadném ustanovení vyhlášky ministerstva práce a sociálních věcí č. 182/1968 Sb. z posledního dne tohoto roku o dávkách v mateřství a o přídavcích na děti uchazečům o zaměstnání, podle něž se za vhodné zaměstnání „považuje zaměstnání, které odpovídá duševním a tělesným schopnostem, zdravotnímu stavu, osobním a rodinným poměrům uchazečů o zaměstnání a je přiměřené jeho kvalifikaci (vzdělání a praxi)“.

V roce 1968 se také obě tehdejší právnické fakulty vyjádřily k žádoucím změnám v platném právu, včetně pracovního práva.⁹⁶⁴ Připomínky se dotýkaly především postavení ROH, a to jak celku reprezentovaného ÚRO, tak základních organizací v závodech. Ve stanovisku

⁹⁶¹ FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 52.

⁹⁶² *Zásady* byly měněny, opravovány nebo nahrazeny novými v letech 1975, 1980, 1981, 1982 a 1985.

⁹⁶³ Výjimkou byla místa na vysokých školách nebo ve výzkumných ústavech pro ty, kdo byli už během studia připravováni pro vědeckou činnost, případně jim fakulta osvědčila, že už během studia projevili schopnost vědecky pracovat.

⁹⁶⁴ Stanovisko katedry pracovního práva a rolníckodružstevního práva Právnické fakulty UK k potřebným změnám Zákoníka práce. In: *Právní obzor*, roč. 51/1968, s. 392–399 a *Memorandum vědecké rady a celozávodního výboru KSČ právnické fakulty University Karlovy k aktuálním otázkám právní politiky* z 12. března 1968, publikované v práci JIČÍNSKÝ, Z., *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992, s. 195–204.

bratislavských učitelů se o odborovém hnutí mimo jiné píše, že „nemôže byť nijakým prevodom a nijakou pákou, ale musí byť organizáciou, ktorá samostatne, v rámci celospoločenských záujmov, zastupuje sociálne, hospodárske a kultúrne záujmy pracujúcich všetkých kategórií, inými slovami, že centrálnou úlohou ROH je starostlivosť o pracujúceho človeka v najširšom zmysle“. Technický dozor nad bezpečností práce se proto měl soustředit do rukou orgánů státního odborného dozoru a měla se zrušit normotvorná pravomoc ÚRO. Postavení základních organizací ROH, v jejichž právní úpravě existovaly rozpory mezi zněním zákoníku práce a ustanoveními usnesení IV. všeodborového sjezdu, transformovaného do podoby zákona, měl jednoznačně určit zákon. Ten měl také znovu vymezit příslušnost závodních výborů ROH a zvýšit právní ochranu jejich členů.

Vysokoškolští pedagogové z Bratislavy zpochybnili též koncepci strohé jednoty pracovního práva, a to především ve vztahu k pracovníkům ve státní správě, a navrhli zvážit, zda by specifika pracovního poměru těchto pracovníků nevyžadovala zvláštní úpravu podobně, jako tomu bylo v minulosti. S odvoláním na měnící se podmínky v důsledku zavádění nové soustavy řízení národního hospodářství se dotkli také kogentnosti řady jeho ustanovení. Požadovali též přezkoumat způsob řešení pracovněprávních sporů, právně upravit právo na stávku a zvážit změnu právní úpravy odškodňování pracovních úrazů a nemocí z povolání. Nezůstali však jen u vnitřních problémů pracovního práva, ale vyjádřili se i k otázkám, které se týkaly celkového systému práva. Navrhovali zamyslet se nad vhodností úpravy účasti pracujících na řízení v zákoníku práce nebo v samostatném předpise, protože tato otázka zjevně nebyla jen pracovněprávním problémem. Kritizovali také tzv. blokové pojetí právního řádu, které v rozporu s praktickými potřebami zcela odtrhovalo úpravu pracovního práva od občanského práva, zejména od jeho obecné části. Pražští učitelé se také dotkli problematického postavení ROH a požadovali přezkoumat účinnost početných kogentních ustanovení zákoníku práce, neumožňujících přizpůsobovat se vůli a zájmům účastníků pracovněprávních vztahů. Chtěli též zvýšit úlohu pracovních a kolektivních smluv při úpravě pracovních vztahů. K reformním návrhům z roku 1968 se, aniž by to výslovně přiznávali, vrátili tvůrci reformy, zaváděné v druhé polovině osmdesátých let. Z části se proto odrazily v novelizaci zákoníku práce z roku 1988.

K první velké novele zákoníku práce ovšem došlo už v roce 1969 (č. 153 Sb.), protože „treba otvorene priznať, že sa v období týchto štyroch rokov ukázali niektoré slabiny v zásadných konštrukciách a riešeníach, na ktorých zákonník práce je vybudovaný“.⁹⁶⁵ Novela však především reagovala na vývoj v roce 1968, kdy podle tehdejších kritiků došlo „k oživení maloměřáckých představ, ke znevážení centrálního plánování a idealizaci zbožné peněžních vztahů“.⁹⁶⁶ Nesla se tedy v opačném duchu než zmíněná „perestrojková“ reforma z konce osmdesátých let.

Tvůrci novelu koncipovali podle bismarckovské metody cukru a biče. Novela měla sloužit k boji proti „nežádoucím společenským jevům“, a to především upevněním pracovní disciplíny a posílením autority vedoucích pracovníků. Převzala do zákoníku práce ustanovení diskriminujícího zákonného opatření č. 99/1969 Sb., které umožňovalo funkcionáře, který „svou činností narušuje socialistický společenský řád a ztrácí důvěru potřebnou k zastávání dosavadní své funkce nebo svého dosavadního pracovního místa, z funkce odvolat, popř. s ním

⁹⁶⁵ MESTITZ, F., Novela Zákonníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXII/1970, č. 2, s. 1.

⁹⁶⁶ PRŮCHA, V. a kol., *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu*. Praha: Svoboda, 1982, s. 243.

i okamžitě rozvázat pracovní poměr“, a to i s účinností na jednání uskutečněná ještě před přijetím novely. Jaký byl hlavný smysl novely, konstatoval i ministr práce a sociálních věcí Emilian Hamerník, když napsal, že „hlavní těžiště úpravy zákoníku práce je ... v opatřeních, která sledují upevnění pracovní kázně“.⁹⁶⁷ Ale už dobová právní věda, v principu se snažící odůvodnit potřebnost přijatých opatření, opatrně upozorňovala na tvrdost a zneužitelnost zaváděných opatření, neboť „môžu ľahko zvädzať k vybavovaniu osobných účtov, k šikanovaniu ľudí, k začátku pohonu na bosorky“.⁹⁶⁸

Novela se však dotýkala i řady dalších otázek: řešení pracovních sporů, právní subjektivity, uzavírání pracovních smluv, vedlejšího pracovního poměru, odpovědnosti za škodu, kolektivních smluv nebo pracovních podmínek, když například prodlužovala dovolenou, více chránila bývalé odbojáře nebo ženám přiznávala právo na další (prodlouženou) mateřskou dovolenou. V rozhodování pracovních sporů se podle přesvědčení zákonodárce neosvědčilo rozhodčí řízení svěřené odborovým orgánům, protože ty jednak „podléhaly různým tlakům“, tj. nerozhodovaly vždy v souladu s představou stranických činitelů, a jednat se ochotně zbavovaly odpovědnosti a přenášely ji na soudy. Nově konstituovaným komisím pro pracovní spory proto prakticky příslušelo jen provádět smírní řízení, pokud o to požádal některý z účastníků.⁹⁶⁹ Novela také v zásadě rozšířila působnost zákoníku práce i na vztahy ve výrobních družstvech.

Už v roce 1970 uveřejnil pracovník České rady odborových svazů Miroslav Nejedlý v časopise *Práce a mzda* stručný přehled ohlasů na novelu. Nic neříkajícím způsobem v ní sice konstatoval, že „pracující s přijatými změnami v podstatě souhlasí, i když k některým ustanovením mají určité výhrady“,⁹⁷⁰ nicméně některé zajímavé závěry z jeho analýzy vyplynuly. Nepřekvapí, že středem zájmu pracovníků bylo především rozšíření výpovědních důvodů a možnost okamžitého zrušení pracovního poměru pro narušení společenského pořádku a že při tom zaznívaly obavy z jejich zneužití i výhrady ke zpětné působnosti. Jako omezení svých práv někteří vnímali požadavek souhlasu organizace ke vzniku vedlejšího pracovního poměru. Naopak pozitivně přijímali sjednávání pracovních smluv písemně. V obdobném přehledu z následujícího roku autor upozornil na chyby v uplatňování kárné praxe.⁹⁷¹

V trendu „upevňování pracovní kázně“ zákonodárce pokračoval i v následujících letech. Zasáhl do oblasti rozmísťování pracovníků (vyhl. č. 74/1970 Sb. a nař. vl. ČSR č. 121/1970 a obdobné nařízení vl. SSR č. 152/1972 Sb.) nebo do mzdového vývoje (vyhl. č. 159/1970 Sb.) a podrobněji upravil novou podobu rozhodování pracovních sporů (vyhl. č. 23/1970 Sb.).

Posrpnovou atmosféru dotvářelo vydání zákona o přečinech (č. 150/1969 Sb.). Zákonodárce do nové kategorie přečinů zařadil i některá porušení pracovní kázně, zejména nedodržování předpisů o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, ale také soustavné absence v práci,

⁹⁶⁷ HAMERNÍK, E., K novele zákoníku práce. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 49. Ministr zároveň připustil, že se problém pracovní kázně dlouho idealizoval.

⁹⁶⁸ MESTITZ, F., Novela Zákoníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXII/1970, č. 2, s. 13.

⁹⁶⁹ Podrobný výklad podali BERNARD, F. – ŠUSTA, V., Projednávání pracovních sporů v závodech komisí pro pracovní spory. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, příloha č. 5/1970, s. I – XVIII.; též KOŽÍŠEK, J., Činnost komisí pro pracovní spory. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 504-509.

⁹⁷⁰ NEJEDLÝ, M., Novela zákoníku práce v praxi. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 235.

⁹⁷¹ NEJEDLÝ, M., Zákoník práce v praxi. In: *Práce a mzda*, roč. XIX/1971, s. 306-311.

předstírání pracovní neschopnosti, opuštění práce bez řádného rozvázání pracovního poměru a d.

Podruhé zákonodárce obsáhle novelizoval text zákoníku v roce zákonem č. 20/1975 Sb., který doplňovalo prováděcí nařízení (č. 54 Sb.). Opět chtěl posílit pracovní disciplínu, včetně účelného rozvržení a důsledného využívání pracovní doby. Dílčím způsobem změnil příslušná ustanovení zákoníku práce o ukládání kárných opatření a ta se pak v praxi začala častěji používat. Jak bez přesnější specifikace uvedl v roce 1984 předseda senátu Nejvyššího soudu ČSR Josef Hochman, „za poslední období“ téměř šestinásobně vzrostl počet případů, kdy soud z podnětu pracovníka přezkoumával uložení kárného opatření. Zároveň však musel konstatovat, že téměř každé druhé rozhodnutí soud musel zrušit proto, že bylo vydáno v rozporu s právními předpisy.⁹⁷²

Novelou se zákonodárce znovu dotkl také rozvazování pracovního poměru, když částečně zúžil možnost pro použití diskriminačního opatření zavedeného předchozí novelou. Rozšířil vliv ROH na dodržování pracovního zákonodárství a rozvinul péči o některé kategorie pracovníků (zaměstnané matky, pracovníci po pracovním úrazu nebo s nemocí z povolání). Opět závažným způsobem zasáhl do způsobu řešení pracovních sporů, když v duchu zásady, že spory se mají rozhodovat tam, kde vznikají, a ve snaze odlehčit soudům, svěřil pravomoc rozhodovat je i rozhodčím komisím, které „ustavují a řídí odborové orgány“ (§ 207, odst. 2 TP). Podrobnosti obsahovala vyhláška Ústřední rady odborů č. 42/1975 Sb., o projednávání a rozhodování pracovních sporů rozhodčími komisemi, změněná vyhláškou ÚRO č. 25/1983 Sb.⁹⁷³ Podle názoru právní teorie se tato úprava řešení pracovních sporů stabilizovala a v praxi v podstatě vyhovovala.⁹⁷⁴

Kritický stav ekonomiky, stále zřetelněji v mnoha směrech zaostávající za vyspělými zeměmi a neschopné zabezpečit i některé elementární potřeby občanů, „perestrojka“ v Sovětském svazu, spojovaná se jménem Michaila Gorbačovova, a vývoj mezinárodní situace urychlovaly v polovině osmdesátých let růst vnitropolitického napětí a přiměly stranické vedení a státní orgány k přípravě další ekonomické reformy a nové ústavy. Změnu kurzu a návrat k některým principům z roku 1968 signalizovalo vydání vyhlášky federálního ministerstva práce a sociálních věcí o usměrňování mzdových prostředků č. 98/1985 Sb., později dvakrát změněné.⁹⁷⁵ V souvislosti s připravovanou reformou se dvacet let po přijetí zákoníku práce, který „je ... v niektorých smeroch koncepcne prekonaný“,⁹⁷⁶ ukazovala potřeba jeho další podstatné změny.

Novelizace zákoníku práce z konce roku 1988 (zákon č. 188/1988 Sb.) se tak vlastně stala odrazem chystané ekonomické a společenské reformy v pracovněprávní oblasti. Měla usnadnit „společensky žádoucí“ mobilitu pracovníků, jejich účelnější rozmístění a využívání jejich

⁹⁷² HOCHMAN, J., K některým aktuálním otázkám postihu za porušování pracovní kázně. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 159.

⁹⁷³ K tomu například MARÍK, V., Odbory a novela zákoníku práce. In: *Práce a mzda*, roč. XXIII/1975, s. 169–173.

⁹⁷⁴ K tomu FREUND, M., K niektorým otázkam procesu a postavenia pracovného práva. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 134–139; NAVRÁTIL, O., První desetiletí rozhodčích komisí. In: *Práce a mzda*, roč. XXXIII/1985, č. 10, s. 44–49.

⁹⁷⁵ Vyhlášky MPaSV ČSSR č. 234/1988 Sb. a č. 41/1989 Sb.

⁹⁷⁶ FILO, J., Dvadsať rokov od prijatia Zákonníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXXIII/1985, č. 6, s. 8.

pracovní síly (například umožněním sjednávání souběžného pracovního poměru s plným pracovním úvazkem na dobu dovolené, sjednocením výpovědní lhůty pro pracovníka i organizaci nebo rozšířením okruhu jmenovaných funkcí, z nichž je možné pracovníka odvolat a převést na jinou práci i bez jeho souhlasu). Už tradičně sledovala také upevnění pracovní kázně a lepší využívání pracovní doby, zvyšování kvality práce a ochranu socialistického vlastnictví (například zpřísněním postihu vedoucích i pracovníků, rozšířením možnosti dát pracovníkovi výpověď, případně s ním okamžitě zrušit pracovní poměr nebo prohloubením kontrolní činnosti). Dalším cílem změn v pracovním právu – také už tradičním, ukazujícím na permanentní problematičnost dotčené oblasti – bylo „rozšiřování účasti pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti organizace“. Mělo se naplňovat především vymezením postavení vedoucího pracovního kolektivu a rámcových úkolů kolektivu. Novela měla také přispět k zvyšování kvalifikace pracovníků, zefektivnit jejich odměňování a upevnit pracovní jistoty, například lépe ochránit odborové funkcionáře a členy rozhodčích komisí před převedením na jinou práci, přeložením, výpovědí nebo okamžitým zrušením pracovního poměru.

V nové úpravě se opatrně odrážel vliv sovětského zákonodárství, které v rámci perestrojky zvýrazňovalo úlohu pracovních kolektivů, ale vzbuzovala i reminiscence na změny připravované na konci šedesátých let. Měla zabezpečit soulad pracovněprávní úpravy se zákony vydanými v souvislosti s přestavbou hospodářského mechanismu a se školským zákonem, a to vztažením ustanovení zákoníku práce na členy JZD a výrobních družstev v rozsahu stanoveném příslušnými zákony, úpravou pracovněprávních vztahů s cizím prvkem a novou úpravou pracovněprávní subjektivity občana.⁹⁷⁷

5.5.5 Pracovní smlouva a pracovní poměr

Přestože se v počátcích přípravy zákoníku práce objevil požadavek opřít celou úpravu o institut pracovní smlouvy,⁹⁷⁸ nakonec se ústředním pojmem zákoníku stal pracovní poměr, který podle ideových tvůrců zákoníku lépe vystihoval povahu socialistických pracovněprávních vztahů. Jeho úprava představovala stěžejní součást pracovněprávní materie, a to jak z pohledu praktického uplatnění (již jsme se zmínili o tom, že v době vzniku zákoníku byla naprostá většina občanů zapojena do pracovní činnosti formou v pracovním poměru), tak i podle rozsahu úpravy v zákoníku práce. V zákoníku, který v původním znění tvořilo celkem 280 paragrafů, zákonodárce pracovnímu poměru věnoval téměř dvě stovky z nich (II. část *Pracovní poměr*). Samotný pracovní poměr však nedefinoval.

Úprava pracovního poměru měla odrážet nové pojetí pracovněprávních vztahů. Podle dobových konstrukcí v nich zúčastněné subjekty nevystupovaly jako strany s protichůdnými zájmy, ale měly vzájemně úzce kooperovat. Proto první odstavec § 27 zákoníku práce stanovil, že „pracovník v pracovním poměru se podílí v kolektivu pracovníků svou prací za mzdu podle pokynů organizace“ nejen „na plnění jejích úkolů“, ale také „na rozvoji, řízení a kontrole její činnosti“. Toto ustanovení mělo zdůrazňovat „obě základní a neoddělitelné složky socialistického pracovního poměru“⁹⁷⁹, tj. jednak osobní výkon práce, a jednak podíl na

⁹⁷⁷ K tomu *Zákoník práce*. Praha: Práce, 1989, s. 10–14.

⁹⁷⁸ *Zpráva o činnosti kodifikační subkomise při sociálněpolitické komisi ÚRO*; s. 4; VoA, fond *Zákoník práce 1949–1968*, kart. 1, č. 1/1.

⁹⁷⁹ BERNARD, F. – PAVLÁTOVÁ, J., *Pracovní poměr*. Praha: Práce, 1967, s. 10.

rozvoji, řízení a kontrole činnosti organizace. Druhou složku pracovního poměru pracovníci uskutečňovali prostřednictvím základní organizace ROH. Úprava postavení odborů v podnicích, závodech a úřadech a jejich reálná činnost však vedly k tomu, že se po počátečních pokusech o nápravu proklamovaný podíl pracujících na řízení podniku zejména od začátku sedmdesátých let zase podstatně zformalizoval. Jak jsme se o tom již zmínili, v závěru šedesátých let se objevil i pokus o zavedení forem přímé účasti pracujících na řízení, ale nebyl doveden do zdárného konce.

Přes zdánlivou uniformitu socialistické právní vědy se v zemích sovětského bloku střetávalo několik odlišných teoretických koncepcí pracovního poměru, akcentujících jeho jednotlivé rysy na úkor jiných nebo je různým způsobem kombinujících. Z části jsou podmíněné i dobou svého vzniku a konkrétní právní úpravou té které země. Některé jednoznačně kladly do popředí smluvní a závazkový charakter pracovního poměru, jeho administrativněprávní povahu nebo povahu společenskou (kolektivní). Jiní sice akcentovali jeho společenskou povahu, ale zároveň upozorňovali na jeho další rysy. Konečně přívrženci teorie smíšené povahy pracovního poměru vnímali všechny jeho rysy – smluvní, administrativněprávní a společenskou – jako v zásadě rovnocenné.⁹⁸⁰

5.5.5.1 Vznik pracovního poměru

Pracovní poměr vznikl zpravidla mezi občanem a socialistickou organizací, disponující „výrobními prostředky“ nebo podílející se na řídicí práci. Mohl však vzniknout i mezi občanem a nesocialistickou organizací (církví, zastoupením cizího podniku apod.) nebo mezi občany navzájem, avšak dělo se tak jen výjimečně.⁹⁸¹ Jak jsme již uvedli, občan vystupující v pracovněprávních vztazích jako osoba konající práci se označoval jako pracovník, zaměstnavatel, pokud jím nebyl občan, jako organizace.⁹⁸²

Zvláštní pracovněprávní subjektivitu občana, která se pochopitelně nevztahovala jen ke vzniku pracovního poměru, vymezoval v duchu blokového členění právního řádu přímo zákoník práce v § 11. Klasicky rozlišoval mezi pasivní způsobilostí mít práva a povinnosti (způsobilostí k právům a povinnostem) a aktivní způsobilostí vlastním jednáním nabývat práv a povinností (pracovněprávní způsobilostí k právním úkonům). Způsobilosti mít práva a povinnosti v pracovněprávních vztazích občan nabýval počátkem kalendářního roku, v němž dovršil patnáct let věku, nejdříve však skončením povinné školní docházky. Stejně to platilo i o vzniku jeho způsobilosti vlastními právními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti, ovšem s tím, že zákon dále mohl stanovit odchylky.⁹⁸³ Podle novelizace z roku 1969

⁹⁸⁰ K tomu například KALENSKÁ, M., *Pracovní poměr v socialistickém právu*. Praha: Academia, 1984, s. 142 a násl., která se přiklonila k poslední konstrukci.

⁹⁸¹ V roce 1974 však nařízení vlády č. 91 Sb., o výrobních hospodářských jednotkách a jejich statutech, přiznalo omezenou právní způsobilost v pracovněprávních otázkách i koncernovým podnikům a koncernovým účelovým zařízením; k tomu PAVLÁTOVÁ, J., Aktuální teoretické otázky dalšího rozvoje a uplatňování československého socialistického pracovního práva. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 19–20.

⁹⁸² Pro pracovní poměry mezi občany navzájem platila ustanovení zákoníku práce s výjimkami uvedenými v § 269. Týkaly se změny druhu a místa výkonu práce, výpovědi, porušení pracovní kázně, rozhodování sporů nebo projednávání s orgány ROH. S vědomím toho, že zaměstnavatelem může být i občan, budeme nadále stejně jako zákoník práce zaměstnavatele označovat jako organizaci.

⁹⁸³ Takovou obsahoval hned druhý odstavec § 11, podle nějž dohodu o hmotné odpovědnosti mohl pracovník uzavřít jen po dovršení osmnácti let věku.

se nabytí obou složek způsobilosti občana v pracovněprávních vztazích nevázalo k počátku roku, v němž občan dovršil 15 let věku, ale k počátku kalendářního roku, v němž dokončil povinnou školní docházku. Organizace s ním však nesměla sjednat jako den nástupu do práce nebo do učebního poměru den, který by předcházel dni, kdy ukončil povinnou školní docházku. Důvodem této novinky byly připravované změny v úpravě povinné školní docházky.

Zbavit občana způsobilosti k pracovněprávním úkonům mohl jen soud, a to pro duševní poruchu, která nebyla jen přechodná. K omezení pracovněprávní způsobilosti mohl soud sáhnout ze stejného důvodu, případně pro nadměrné používání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků či jedů.

Pracovní poměr se zpravidla zakládal na pracovní smlouvě, tady na shodném projevu vůle účastníků.⁹⁸⁴ Pouze v případech stanovených zvláštními předpisy, popřípadě stanovami nebo usneseními ústředních orgánů společenských organizací, mohl být založen volbou a u vedoucích pracovníků jmenovaných do jejich funkce orgánem nadřízeným organizaci, v níž má pracovník svou funkci vykonávat, jmenováním. Zatímco při založení pracovního poměru pracovní smlouvou byla shodná vůle stran jediným zákonným předpokladem vzniku pracovního poměru, ve druhých dvou případech se vyžadovala také, ale sama o sobě ke vzniku pracovního poměru nestačila, protože musel přistoupit akt volby nebo jmenování.

Zákoník práce ukládal organizaci povinnost seznámit potencionálního pracovníka s právy a povinnostmi, které pro něj z pracovního poměru vyplynou, a s pracovními a mzdovými podmínkami. Vzhledem k závažnosti pracovní smlouvy se u nezletilých osob k jejímu uzavření vyžadovalo vyjádření zákonného zástupce. Nejednalo se však o omezení způsobilosti nezletilého, protože absence vyjádření platnému uzavření smlouvy nebránila. Smysl tohoto ustanovení tak spočíval jen v tom, aby se rodiče včas dověděli o úmyslu svého dítěte vstoupit do pracovního poměru.

Pro organizace platila při uzavírání pracovních smluv podstatná omezení. V zásadě směly do pracovního poměru přijmout pouze toho, kdo prokázal, že jeho předchozí pracovní poměr nebo členský poměr ve výrobním družstvu nebo v JZD, pokud již existoval, skončil.⁹⁸⁵ Musely také respektovat ustanovení vládního nařízení o umístování absolventů vysokých škol, středních odborných škol a konzervatoří (č. 16/1963 Sb. ve znění vl. nař. č. 74/1965 Sb. a 33/1966 Sb., nahrazeného vl. nař. č. 38/1967 Sb.). Dále nesměly překročit celkový počet pracovníků, dohodnutý se závodním výborem ROH. Podniky, u nichž se to vyžadovalo, mohly v zájmu „*plánovitého rozmístování pracovních sil*“ přijímat nové pracovníky jen v rámci náboru, povoleného okresním národním výborem.⁹⁸⁶ Obecně lze říci, že vztahy, které

⁹⁸⁴ K tomu stručný výklad například DVORÁK, J., Pracovní smlouvy a jejich uzavírání. In: *Práce a mzda*, roč. XXXIII/1985, s. 51–55.

⁹⁸⁵ Toto omezení se pochopitelně netýkalo zaměstnání ve vedlejším pracovním poměru (už od roku 1969 se uzavření vedlejšího pracovního poměru vázalo na souhlas organizace, v níž zaměstnanec pracoval v hlavním pracovním poměru), dále také pracovního poměru sjednaného na kratší než stanovenou týdenní pracovní dobu, dočasného uvolnění pro výkon práce v jiné organizaci a situace, kdy byla platnost dosavadního pracovního poměru zaměstnance předmětem sporu.

⁹⁸⁶ Povolení nepotřebovala ministerstva a jiné orgány ústřední správy, národní výbory, soudy a některé další orgány. Nevyžadovalo se ani k přijetí určitých kategorií zaměstnanců (vědci a výzkumníci, učitelé, zdravotnický personál, umělci a d.).

vznikaly před sjednáváním pracovní smlouvy (předsmluvní vztahy), upravovaly právní předpisy jen všeobecně a neúplně, zejména neupravovaly příslib budoucího zaměstnání.⁹⁸⁷

Jak jsme již uvedli, pracovní smlouva byla dvoustranným právním úkonem, vznikajícím souhlasným projevem vůle obou smluvních subjektů. V původní verzi zákoníku se ovšem vypočítávaly jen konkrétní situace, kdy smlouva musela být uzavřena písemně. Od novelizace v roce 1969 se písemná forma vyžadovala v zásadě vždy. Pouze pracovní poměr na dobu kratší než jeden měsíc mohl být sjednán jinak, pokud ovšem pracovník o písemnou formu výslovně nepožádal, nebo pokud nešlo o pracovníka, zbaveného způsobilosti k právním úkonům, nebo pracovníka s omezenou způsobilostí k právním úkonům.

Nedodržení písemnosti pracovní smlouvy ovšem nezpůsobovalo její neplatnost. Plyne to z dikce zákoníku, ukládajícího povinnost uzavřít smlouvu písemně pouze organizaci. Důvodem tohoto zvláštního řešení, které v sobě neslo zárodek možných vážných problémů a následných sporů, byla skutečnost, že nepříznivé důsledky neplatnosti smlouvy by postihly především pracovníka. V praktickém životě tak pracovní smlouvy vznikaly v písemné nebo ústní formě, výjimečně i konkludentně, tj. faktickou prací pro organizaci, konanou s jejím vědomím a v situaci, která nevzbuzuje pochybnosti o tom, že strany chtěly založit pracovní poměr.

Esenciálními náležitostmi pracovní smlouvy byly druh práce nebo funkce, na kterou je pracovník přijímán, místo, kde má být práce konána, a den nástupu do práce. Nezbytnou dohodu o nich zpravidla doplňovala i dohoda o mzdovém zařazení, případně další podmínky, na nichž měly strany zájem (doba trvání pracovního poměru, závazek pracovat v organizaci po určitou dobu, délka zkušební doby, poskytnutí služebního bytu a d.).

Pracovní závazek pracovníka měl tedy generický charakter. Druh práce bylo možné s ohledem na provozní podmínky stanovit různě, nesměl však být sjednán příliš obecně, tedy neurčitě, ale ani jako individuálně určený pracovní úkol. Místo, kde má být práce vykonávána, mělo být stanovené tak, aby nebylo možné obcházet ustanovení o výjimečné a časově omezené možnosti překládat pracovníka bez jeho souhlasu do jiného místa. Stanovení místa práce však na druhé straně nebránilo tomu, aby pracovník dobrovolně převzal závazek pracovat pro organizaci i jinde. Den nástupu do práce byl esenciální proto, že tímto dnem vznikala pracovní poměr, a to za určitých předpokladů i tehdy, když pracovník do práce v ten den nenastoupil (pro překážku v práci, ale i jinak, pokud organizace nevyužila svého práva odstoupit od smlouvy). Nepovinná mzdová ujednání měla v první řadě předejít možným pozdějším sporům. Pokud v pracovní smlouvě nebyla uvedena doba trvání pracovního poměru, byl sjednán na dobu neurčitou a dobová praxe, narozdíl od současnosti, tuto podobu pracovního poměru jednoznačně preferovala. S pracovními poměry na dobu určitou se počítalo pouze pro různé mimořádné situace. Zkušební doba mohla být maximálně měsíční, musela být sjednána písemně a nesměla být dodatečně prodlužována.

Pokud pracovník a organizace do pracovní smlouvy vtělili ustanovení, odporující zákoníku práce nebo jinému právnímu předpisu, například sjednaly kratší nebo delší výpovědní

⁹⁸⁷ K tomu například GALVAS, M., *Postavení a úkoly pracovní smlouvy v současnosti*. Spisy Právnické fakulty UJEP, sv. 59. Brno: UJEP, 1985, s. 40 a násl.; týž, *O některých aspektech tzv. předsmluvních vztahů v československém pracovním právu*. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 140–148; PAVLÁTOVÁ, J., *Aktuální teoretické otázky dalšího rozvoje a uplatňování československého socialistického pracovního práva*. *Tamtéž*, s. 25.

dobu, delší zkušební dobu nebo ustanovení, jímž se pracovník předem vzdal svých zaručených práv z pracovního poměru, bylo toto ustanovení neplatné.

Snaha chránit zájmy pracovníka vedla k tomu, že zákonodárce v ustanovení § 243, odst. 4 upravit neplatnost právních úkonů výrazně ve prospěch pracovníka. Stanovil totiž, že neplatnost právního úkonu mu může být na újmu jen tehdy, pokud ji způsobil výlučně sám. Ve vztahu k pracovní smlouvě to vedlo ke vzniku dvou právních situací. Pokud se ukázalo, že pracovní smlouva není platná (v té souvislosti se hovořilo o faktickém pracovním poměru) a že vinu za to je možné přičítat jen organizaci nebo pracovníkovi i organizaci, příslušely mu v zásadě stejné nároky jako pracovníkovi v platném právním poměru. Když neplatnost pracovní smlouvy způsobil výlučně pracovník, měl pouze z titulu neoprávněného majetkového prospěchu nárok na odměnu za skutečně vykonanou práci a příslušely mu jen ty pracovní-právní nároky, které mu zákoník práce výslovně přiznával.

Ke vzniku pracovního poměru vedly také specifické pracovní smlouvy, uzavírané při organizování problematických „dobrovolných“ hromadných akcí k výpomoci při špičkových zemědělských a podobných krátkodobých pracích nebo k zajištění práce ve výrobě a provozní praxe žáků a studentů.⁹⁸⁸ Označovaly se jako rámcové pracovní smlouvy (§ 34 ZP) a uzavíraly je společenské organizace, školy nebo jiné organizace s organizací, pro kterou se práce konaly. Pracovní poměr zúčastněných osob vznikl dnem nástupu do práce a končil provedením sjednané práce nebo uplynutím sjednané doby.

5.5.5.2 Obsah pracovního poměru

Se vznikem pracovního poměru vznikaly pracovníkovi a organizaci vzájemná práva a povinnosti. Vyplyvaly nejen ze samotné pracovní smlouvy, ale také ze zákoníku práce a předpisů vydaných podle něj, případně z kolektivních smluv, a dále je konkretizovaly pracovní řády a pokyny a příkazy vedoucích pracovníků. Zákoník práce sice v § 35 částečně specifikoval jen povinnosti organizace a povinnosti pracovníka, ale z povinností jednoho logicky vznikala práva druhého. Zdůraznění povinností odpovídá celkové koncepci zákoníku, směřujícímu k co největšímu přiblížení obsahu pracovního poměru všech kategorií pracovníků.

Podle § 35 musela organizace pracovníka při nástupu do práce řádně seznámit s pracovním řádem a s předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Sankcí za nesplnění této povinnosti byla ve většině případů nemožnost zbavit se odpovědnosti za úraz, který si pracovník přivodil, a nemožnost vymáhat náhradu škody, způsobené jí pracovníkem. Organizace byla dále povinna „*přidělovat pracovníku práci podle pracovní smlouvy, platit mu za vykonanou práci mzdu podle mzdových předpisů, popřípadě kolektivních smluv, vytvářet podmínky pro úspěšné plnění jeho pracovních úkolů a dodržovat ostatní pracovní podmínky stanovené právními předpisy nebo kolektivní nebo pracovní smlouvou*“. Při podrobnějším rozpracování, s přihlédnutím k *Základním zásadám*, jednotlivým ustanovením zákoníku práce a prováděcím předpisům, lze z rámcově stanovených povinností dovodit též povinnost řídit pracovníky, poskytnout jim náhradu mzdy za nepřidělení práce, stanovit pracovní přestávky, respektovat omezení pro zaměstnávání žen a mladistvých pracovníků, poskytovat pracovníkům placenou dovolenou na zotavenou, zajišťovat bezpečnou a zdravotně nezávadnou práci,

⁹⁸⁸ K tomu vl. usn. č. 106/1961 Sb., kterým se stanoví zásady pro zabezpečení práce žáků a studentů ve výrobě, a směrnice ministerstva školství a kultury č. 61/1962 Věst. MŠaK.

pečovat o kvalifikaci pracovníků, zajistit bezpečné uložení osobních věcí, odložených při plnění pracovních povinností, poskytnout náhradu škody, která pracovníkům vznikla při plnění pracovních povinností nebo v přímé souvislosti s ním porušením povinnosti organizace, při skončení zaměstnání jim vydat potvrzení o zaměstnání a seznámit je s obsahem pracovního posudku, vyznačit jim vznik a skončení pracovního poměru v občanském průkazu a d.

Pracovníci byli podle ustanovení téhož paragrafu povinni „*podle pokynů organizace konat osobně práce podle pracovní smlouvy ve stanovené pracovní době a dodržovat pracovní kázeň*“. Když tyto povinnosti zase konkretizujeme, lze z nich vyvodit povinnost pracovat i v místě, kam byl pracovník dočasně přeložen, z příkazu organizace konat přesčasovou práci nebo pracovat v den pracovního klidu, dodržovat předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, účastnit se příslušného školení a výcviku a oznamovat nedostatky ohrožující bezpečnost a ochranu zdraví při práci, podrobit se lékařským prohlídkám, řádně hospodařit se svěřenými prostředky, nahradit způsobenou škodu, oznámit organizaci sjednání vedlejšího pracovního poměru (od roku 1969 k němu získat předem souhlas), předložit občanský průkaz k zaznamenání vzniku a zániku pracovního poměru a d.⁹⁸⁹

Připomeňme ještě, že z dobového pojmání pracovního poměru, jak jsme se o něm již zmiňovali, plynulo, že „*pracovníci mají právo i přední povinnost ke společnosti účastnit se na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace a napomáhat k rozvoji a upevňování vztahů soudružské spolupráce a vzájemné pomoci*“ (čl. V Základních zásad zákoníku práce).

Práva a povinnosti plynoucí z pracovního poměru měly trojí povahu. Některé byly výhradně smluvního charakteru (druh a místo výkonu práce, *dies a quo*), jiné mohly být smluveny, ale pokud smluveny nebyly, platil příslušný právní předpis (*dies ad quem*, délka pracovní doby, zkušební doba apod.), a konečně poslední, velmi rozsáhlé a důležité, vyplývaly jako kogentní ustanovení z právních předpisů (mzdové otázky, otázky bezpečnosti a ochrany zdraví, péče o ženy, matky, mladistvé nebo osoby se sníženou pracovní schopností a další).

Velmi úzký obsah pracovní smlouvy a úprava valné části pracovních podmínek kogentními normami vyvolaly v československé právní vědě diskuse o vzájemném vztahu pracovní smlouvy a pracovního poměru. Přispělo k tomu i potlačení pracovní smlouvy v zákoníku práce, jehož nejrozsáhlejší dílčí pasáž (první hlava zmíněné druhé části nazvaná *Vznik, změna a skončení pracovního poměru*) o pracovní smlouvě pojednávala především ve spojení se vznikem pracovního poměru. Někteří autoři proto spojovali úkol pracovní smlouvy jen se založením pracovního poměru.⁹⁹⁰ Spíše se však můžeme ztotožnit s názorem poněkud komplikovaně, ale výstižně prezentovaným Milanem Galvasem, že „*pracovní smlouva (právě proto, že je typickou pracovněprávní skutečností) aktivizuje (a to nezávisle na vůli stran – mocí práva) řadu pracovněprávních předpisů kogentního i dispozitivního charakteru, ...*“⁹⁹¹ Právní existence pracovní smlouvy tedy byla spojena s pracovním poměrem i nadále a zanikala až s jeho skončením.

⁹⁸⁹ K otázkám dodržování pracovní kázně například BOGNÁROVÁ, V., Pracovní kázeň a pracovní řád. In: *Pracovní právo jako nástroj řízení pracovních kolektivů*. Sborník přednášek. Trutnov: Dům kultury ROH, 1989, s. 32–42 nebo DVOŘÁK, J., Právní úprava pracovní kázně a kárného řízení. In: *Pracovní kázeň a její upevňování právními a mzdovými prostředky*. Gottwaldov: Dům techniky ČSVTS Brno, 1986, s. 3–24.

⁹⁹⁰ Například FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981, s. 234.

⁹⁹¹ K tomu GALVAS, M., *Postavení a úkoly pracovní smlouvy v současnosti*. Spisy Právnické fakulty UJEP, sv. 59. Brno: UJEP, 1985, s. 52.

Od naprosté většiny pracovních poměrů se svým obsahem odlišovaly pracovní poměry domáckých dělníků. Když si účastníci v pracovní smlouvě sjednali, že místem výkonu práce bude byt pracovníka, ztrácela na aktuálnosti ustanovení o prostopách, práci přesčas nebo náhradě mzdy při některých osobních překážkách v práci. Drobně se odlišoval i velmi zřídka pracovní poměr mezi občany.

5.5.5.3 Změny pracovního poměru

Podmínky sjednané v pracovní smlouvě bylo možné změnit v zásadě jen dohodou smluvních stran. Iniciativu při tom mohli projevit jak pracovník, tak organizace. Písemnou pracovní smlouvu bylo možné měnit zase jen písemnou formou. Povinnost dbát o dodržení tohoto ustanovení zákonodárce opět ukládal organizaci a stejně jako v případě samotné pracovní smlouvy nemělo nedodržení formy za následek neplatnost smlouvy. Jen výjimečně, když to vyžadoval celospolečenský zájem a zákoník práce připouštěl, mohlo dojít ke změně také jednostranným opatřením organizace. Tato situace nastávala při převedení pracovníka na jinou práci, vyslání na služební cestu a přeložení.

Převést pracovníka na jinou práci, tj. na jiné pracoviště nebo do jiné funkce, bez jeho souhlasu bylo možné v rámci sjednaného druhu práce, ale také mimo něj. Převedení mohlo v konečném důsledku záviset od rozhodnutí organizace, nebo organizace mohla mít přímo povinnost pracovníka na jinou práci převést. Konečně mohlo jít o opatření trvalé nebo krátkodobé. Oproti dřívější úpravě se možnost převádět pracovníky zúžila.

Povinnost organizace převést pracovníka na jinou práci nastávala v pěti případech. V zájmu ochrany zdraví pracovníka jej organizace musela převést na jinou práci, když na základě lékařského posudku nebo rozhodnutí státní zdravotní správy nebo správy sociálního zabezpečení pozbyl trvale způsobilost k dosavadní práci, případně když tuto práci nesměl konat z důvodu nemoci z povolání nebo ohrožení touto nemocí. Ve stejném zájmu musela na jinou práci převést těhotnou ženu nebo matku dítěte mladšího než devět měsíců, pokud vykonávala práci, kterou tyto ženy nesměly vykonávat, nebo která podle lékařského posudku ohrožovala její zdraví. Při převedení na jinou práci v zájmu ochrany před přenosnými chorobami měl zákonodárce na zřeteli zdraví ostatních osob. Aktuální bylo u pracovníků, u nichž se zjistila dispozice k přenášení nakažlivých chorob, pokud pracovaly při výrobě potravin, v obchodě, ve zdravotnictví, v dětských zařízeních apod. Převedení z posledních dvou důvodů chránilo především zájem organizace. První z nich se odvíjel od pravomocného rozhodnutí soudu nebo kárného orgánu. V případě soudního rozhodnutí vyplynulo převedení na jinou práci buď z uložení trestu nápravného opatření a rozhodnutí soudu, aby po dobu výkonu trestu pracovník změnil zaměstnání, nebo z vyslovení zákazu té činnosti, k níž se pracovník v pracovní smlouvě zavázal. V kárném řízení bylo možné uložit kárné opatření, spočívající v převedení na jinou práci až na dobu tří měsíců. Poslední důvod se vázal k výpovědi dané pracovníkovi z jednoho ze tří stanovených důvodů: protože nesplňuje stanovené předpoklady nebo požadavky, nezbytné pro výkon jeho práce, protože porušil pracovní kázeň zvláště hrubým způsobem nebo protože dostal „jen“ výpověď z důvodu, pro který bylo možné zrušit pracovní poměr okamžitě, a jeho ponechání na původním místě do uplynutí výpovědní doby není možné.

Zákonodárce dále připouštěl krátkodobé převedení pracovníka na jinou práci i bez jeho souhlasu v případech naléhavé potřeby. V taxativním výčtu jimi byly prostopa nebo přerušení

práce způsobené nepříznivými povětrnostními vlivy, odvrácení živelní pohromy nebo jiné hrozící nehody nebo zmírnění jejich bezprostředních následků a s časovým omezením na dobu maximálně 30 dní v kalendářním roce i nezbytná provozní potřeba organizace.

Na pracovní cestu, při níž pracovník vykonává práci toho druhu, k níž se zavázal, ale v jiné obci, než kde svou práci pravidelně koná, mohla organizace pracovníka bez jeho souhlasu vyslat pouze na dobu nezbytné potřeby. Délku pracovní cesty ani frekvenci cest právní předpisy nijak nelimitovaly. Zaměstnavatel ovšem vůbec nesměl na služební cesty mimo obvod obce jejich pracoviště nebo bydliště vysílat těhotné ženy a ženy pečující o dítě mladší než rok. Jen s jejich souhlasem mohl na služební cestu vyslat ženy pečující o dítě starší než rok, pokud ještě nedosáhlo věku osmi let. Měl brát také zřetel na povinnosti, které pracovníkovi plynuly z vedlejšího pracovního poměru, k němuž dal souhlas.

Přeložení pracovníka k soustavnému výkonu práce do jiného místa, než bylo sjednáno v pracovní smlouvě, bylo možné jen v rámci organizace a z nezbytných provozních důvodů. Pokud se organizace s pracovníkem na přeložení nedohodla, mohlo trvat nejdéle 90 dnů v kalendářním roce. Vláda však mohla na základě zmocnění vymezit okruh pracovníků, u nichž bylo možné obě omezení prolomit. Pokud to vyžadovalo zabezpečení zájmů obyvatelstva, mohli být přeloženi až na dobu jednoho roku, a pokud to vyžadovaly potřeby obrany státu, i do jiné organizace. Podle § 5 prováděcího vládního nařízení se přeložení až na dobu jednoho roku z důvodu zabezpečení zájmů obyvatelstva dotýkalo učitelů, vychovatelů, pracovníků zajišťujících provoz dopravy a spojů a zdravotnických pracovníků a stejně bylo možné postupovat i u prokurátorů a vyšetřovatelů prokuratury. Přeloženým pracovníkům zákoník garantoval návrat na původní pracovní místo.

Změnou pracovní smlouvy mohlo být i převedení pracovníka na jinou práci nebo přeložení na žádost pracovníka. Pokud o to požádal na základě lékařského posudku, podle kterého „není vhodné, aby dále konal dosavadní práci nebo pracoval na dosavadním pracovišti“ (§ 40 ZP), nebo z jiného vážného důvodu, musela mu organizace vyhovět, jakmile to dovolily její provozní možnosti. V tomto případě tedy posudek pouze doporučoval změnu pracoviště, protože na rozdíl od výše popsané situace, kdy vznikla povinnost organizace pracovníka převést na jinou práci, nešlo o přímé a bezprostřední ohrožení pracovníkova zdraví. Jiným vážným důvodem mohly být například komplikace při řádné péči o nezletilé děti.

Podle starší právní úpravy se ve všech případech převádění pracovníků na jinou práci nebo jejich překládání do jiného místa vyžadoval souhlas odborové organizace. Vzhledem k tomu, že v případech, kdy se pracovník a organizace dohodli, představoval pouhou obtěžující formalitu, zákoník práce jej vyžadoval pouze při převedení nebo přeložení delším než jeden měsíc, pokud s ním pracovník nesouhlasil. Pokud se však vyžadoval, představoval *condicio sine qua non*, tedy nezbytnou podmínku, bez jejíhož splnění bylo převedení na jinou práci nebo přeložení neplatné.

Nedostatečné rozlišení pracovní cesty a přeložení pracovníka k výkonu práce do jiného místa umožňovalo snadno obcházet ustanovení omezující devadesátidenní dobu, na kterou bylo možné pracovníka bez jeho souhlasu přeložit, a to vysíláním pracovníků na dlouhodobé nebo opětovné služební cesty. O nápravu se pokusila až novela č. 188/1988 Sb.⁹⁹² Poslední předlistopadová novela také prolomila zásadu o zaměstnávání přeloženého pracovníka v téže organizaci umožněním dočasného přidělení pracovníka s jeho souhlasem k výkonu práce

⁹⁹² K tomu komentář in *Zákoník práce*. Praha: Práce, 1989, s. 48–49.

v jiné organizaci (§ 38, odst. 5). Podle důvodové zprávy mělo jít zejména o „*případy spolupráce při zavádění vědy a techniky do praxe a další případy tzv. stáží*“.⁹⁹³

5.5.5.4 Skončení pracovního poměru

Skončení pracovního poměru je bez ohledu na dobu a politické poměry velmi delikátní záležitostí se silným emocionálním nábojem, zejména pokud k němu dochází proti vůli některého zúčastněného subjektu. Vzhledem k tomu, jak vehementně předlistopadový režim akcentoval stabilitu v pracovněprávních vztazích, přikládal se úpravě skončení pracovního poměru nejen ekonomický, sociální a právní význam, ale i význam politický. Zdůrazňoval se proto nejen jeho dopad na pracovníka a jeho rodinu, ale zejména na činnost zaměstnavatelských („*socialistických*“) organizací a ekonomiku jako celek. „*Boj proti fluktuaci*“, zahrnující i snahu předcházet a bránit častému měnění pracovních míst, ostatně patřil ke stabilním heslům spojovaným nejen s činností jednotlivých organizací, ale i národních výborů nebo soudů. V úpravě zákoníku práce ovšem ve srovnání s předchozí dobou chybělo vyžadování souhlasu okresního národního výboru k rozvázání pracovního poměru.

Přirozeným způsobem skončení pracovního poměru byla smrt pracovníka. Zákoník práce tuto skutečnost výslovně nestanovil, ale plyne ze samotné podstaty pracovního poměru, předpokládajícího existenci pracovníka a organizace. Naopak se zánikem organizace se skončení pracovního poměru automaticky nespojovalo. Zánik organizace mohl jen sloužit jako důvod, aby organizace s pracovníkem rozvázala pracovní poměr podle ustanovení zákoníku práce o skončení pracovního poměru.

Podle zákoníku práce mohl být pracovní poměr řádně rozvázán dohodou, výpovědí, okamžitým zrušením nebo zrušením ve zkušební době. Pracovní poměr sjednaný na dobu určitou končil uplynutím této doby.⁹⁹⁴

Rozvázání pracovního poměru dohodou, tedy na základě shodného projevu vůle stran ukončit pracovní poměr ke konkrétně určenému momentu, nebylo omezeno žádnými zákonnými podmínkami. Okamžik skončení pracovního poměru strany zpravidla dohodly jako konkrétní den, ale mohly jej vázat například i na dokončení určitého pracovního úkonu. I když zákoník požadoval písemnou formu dohody, nepředstavovala písemnost, podobně jako u vzniku nebo změny pracovního poměru, podmínku její platnosti. Pokud to pracovník požadoval, musel být v dohodě uveden důvod skončení pracovního poměru, protože mohl ovlivňovat pracovníkovy pracovněprávní nároky na novém pracovišti, například vznik nároku na dovolenou na zotavenou. V případě, že pracovník požádal o ukončení pracovního poměru k určitému dni a organizace jeho žádost do patnácti dnů od doručení neodmítla, platila fikce, že dohoda vznikla.

Výpověď, tj. jednostranný projev vůle účastníka směřující ke skončení pracovního poměru, mohl podat pracovník i organizace. Když podával výpověď nezletilý, měl být o jeho jednání informován jeho zákonný zástupce, avšak na platnost nezletilcova právního úkonu to opět nemělo žádný vliv. Jménem organizace jednal její statutární orgán, případně jiný pracovník, jemuž toto oprávnění plynulo ze zvláštních předpisů nebo z organizačního řádu, sta-

⁹⁹³ K tomu blíže výklad in *Zákoník práce*. Praha: Práce, 1989, s. 47 a násl.

⁹⁹⁴ Kromě toho pracovní poměr cizince nebo osoby bez státní příslušnosti (apatridy, apolity), pokud neskončil jinak, končil dnem, kdy dotyčné osobě končil pobyt na území republiky, nebo dnem, kdy nabylo právní moci rozhodnutí o jejím vyhoštění.

tutu apod. Za jednání svého pracovníka nesla organizace plnou odpovědnost, a to i v případě, že výpověď dal ten, kdo k tomu nebyl oprávněn, pokud ovšem o jeho nekompetentnosti propouštěný pracovník nevěděl nebo nemusel vědět. Výpověď musela být podána vždy písemně a nedodržení písemné formy mělo v tomto případě za následek neplatnost. Když se jednalo o výpověď, která může být podána pouze z důvodů uvedených v zákoníku práce, musely být pod sankcí neplatnosti tyto důvody ve výpovědi vždy uvedeny a nemohly být dodatečně měněny. Výpověď musela být druhému účastníku pracovního poměru doručena. Okamžik doručení byl důležitý, protože od něj začala běžet patnáctidenní lhůta k popření důvodů výpovědi a odvíjelo se od něj určení počátku výpovědní lhůty, resp. výpovědní doby.⁹⁹⁵

Výpovědní doby, které začínaly běžet prvním dnem měsíce následujícího po doručení výpovědi, zákonodárce stanovil v závislosti na věku pracovníka: čím starší byl, tím delší výpovědní doba pro něj platila (jeden měsíc do 30 let věku, dva do 40 let věku a tři nad 40 let věku). Délku jednoznačně stanovil zákon, proto nemusela být ve výpovědi vůbec uvedena. V některých případech se mohla v zájmu pracovníka prodloužit. Stávalo se tak tehdy, kdy organizace nedokázala do uplynutí řádné výpovědní doby obstarat nové zaměstnání pro těhotnou pracovníci, matku na mateřské dovolené, osamělou pracovníci pečující o dítě mladší 15 let nebo pracovníka se změněnou pracovní schopností.

Šest důvodů, pro které mohla organizace dát výpověď pracovníkovi, vymezil zákoník práce taxativně. S jistým zjednodušením o nich lze uvést, že vycházely ze skutečností souvisejících se samotnou organizací (rušení nebo přemístění organizace nebo její části, zánik sloučením nebo rozdělením nebo převedení samostatné organizační jednotky do jiné organizace a vnitřní organizační změny) nebo s osobou pracovníka (nezpůsobilost ze zdravotních důvodů, nesplnění předpokladů a požadavků pro výkon sjednané práce a důvody kárné povahy). S výjimkou posledního důvodu výpověď přicházela v úvahu jen tehdy, když organizace nemohla pracovníka v místě jeho pracoviště nebo bydliště zaměstnat, když pracovník nebyl ochoten přejít na jinou pro něj vhodnou práci nebo když mu při výpovědi pro nesplnění předpokladů a požadavků pro výkon sjednané práce organizace nemohla zajistit místo odpovídající jeho kvalifikaci.

Podle ustanovení § 47 zákoníku práce, které se v průběhu doby v jednotlivostech měnilo, vznikala organizaci povinnost spolupůsobit při hledání nového pracovního uplatnění pracovníka, který dostal výpověď, pokud důvod zániku pracovního poměru byl na její straně nebo souvisel se zdravotním stavem pracovníka. Pracovníka, který by v dané situaci obtížně hledal nové zaměstnání nebo který plnil společensky závažné povinnosti, chránila i ustanovení o zákazu výpovědi. Do první skupiny takto chráněných pracovníků patřili dočasně práceneschopní, těhotné ženy a ženy a osamělí muži trvale pečující o dítě mladší tří let,⁹⁹⁶ do druhé pracovníci povolání k výkonu vojenské služby a nebo dlouhodobě uvolnění k výkonu veřejné funkce. Zákaz ovšem neplatil absolutně. V případě práceneschopnosti se netýkal případů, kdy si ji pracovník vyvolal úmyslně nebo způsobil v opilosti. Nevztahoval se také na výpověď

⁹⁹⁵ Zákoník práce původně používal označení „výpovědní lhůta“. Novela z roku 1988 je nahradila v kontextu zákoníku práce adekvátnějším „výpovědní doba“. Uvedla tak pasáž, která pojednávala o výpovědi, do souladu s ustanoveními, podle nichž se „lhůty“ vztahovaly k promlčení nároku (§ 261), zatímco zánik práv a povinností se spojoval s uplynutím „doby“ (§ 258).

⁹⁹⁶ V této podobě však příslušné ustanovení § 48, odst. 1, písm. d) o péči o dítě platilo až od novely z roku 1975. V původní verzi znělo: „v době, kdy pracovnice trvale pečuje alespoň o jedno dítě mladší než jeden rok, a jde-li o osamělou pracovníci, o dítě mladší než tři roky“, tedy nevztahovalo se na osamělé muže a na vdané ženy, když dítě dovršilo rok věku.

danou pro organizační změny, z důvodu, pro který může organizace zrušit pracovní poměr okamžitě, nebo pro jiné porušení pracovní kázně. V posledním případě však nesmělo jít o těhotnou pracovníci, pracovníci trvale pečující o dítě mladší než jeden rok nebo osamělou pracovníci trvale pečující o dítě mladší než tři roky.

Pracovník mohl dát organizaci výpověď z pěti vážných důvodů, které zákoník práce výslovně formuloval, z jiných důvodů i bez uvedení důvodu. Pokud ovšem podal výpověď z jiného důvodu nebo bez uvedení důvodu a s organizací se nedohodl jinak, prodlužovala se mu výpovědní doba o šest měsíců. Toto opatření motivoval už opakovaně připomínaný eminentní zájem na stabilitě v pracovněprávních vztazích, která měla preventivně předcházet případnému nedostatku pracovníků a „*narušení plnění hospodářských úkolů společnosti*“. V neprodloužené výpovědní době se pracovní poměr končil v případech spojených s organizovaným nábořem pracovníků, s přechodem pracovníků na některé funkce nebo nastoupením ke studiu či do učebního poměru, se zdravotními problémy, nárokem na důchod, těhotenstvím či péčí o děti, s porušením podstatné povinnosti organizací nebo nevyužíváním pracovníkovy kvalifikace a konečně se specifickou rodinnou situací.⁹⁹⁷

Právní věda už v osmdesátých letech upozorňovala, že prodlužování výpovědní doby bylo původně zamýšleno jako přechodné opatření a že v jiných zemích socialistického bloku nemělo obdobu.⁹⁹⁸ I když toto opatření nesporně bylo problematické, neměl zcela pravdu Zdeněk Jičínský, když napsal, že zákonodárce „*tím kodifikuje nerovnost těchto smluvních stran pracovního poměru*“.⁹⁹⁹ O nerovnosti bychom mohli hovořit jen tehdy, kdyby i organizace mohla zrušit pracovní poměr bez udání důvodu a výpovědní doba by se jí neprodlužovala. Na druhé straně je pravda, že individuální důvody na straně zaměstnance, které jej mohou vést k podání výpovědi, jsou velmi rozmanité, zatímco zájem organizace na rozvázání pracovního poměru se může odvíjet téměř výlučně od důvodů, výslovně vypočítaných v zákoníku. Ustanovení o prodloužení výpovědní doby rušila novela z roku 1988.

Okamžité zrušení pracovního poměru (§ 53 ZP)¹⁰⁰⁰ se považovalo za krajní řešení použitelné jen ve výjimečných případech a zároveň jen tehdy, kdy jiné přijatelné řešení – výpověď, přezazení na jiné pracoviště apod. – nepřicházelo v úvahu. Původně se spojovalo jen s pravomocným odsouzením pracovníka pro úmyslný trestný čin k nepodmíněnému trestu

⁹⁹⁷ Přesněji šlo podle § 51, odst. 1 ZP o tyto situace: a) pracovník uzavřel s jinou organizací pracovní smlouvu v rámci náboru prováděného národním výborem, b) pracovník přecházel na základě provedeného konkursu na funkci, obsazovanou podle zvláštních předpisů tímto způsobem, nebo měl být přijat jako řádný vědecký (umělecký) aspirant, jako student na vysokou školu nebo jako žák na střední školu (s výjimkou studia při zaměstnání) nebo do učebního poměru, c) pracovník nemohl podle lékařského posudku nebo rozhodnutí orgánu státní zdravotní správy vykonávat dosavadní práci nebo mu vznikl nárok na starobní nebo invalidní důchod, a žena také z důvodu těhotenství nebo péče o dítě, d) organizace porušovala podstatnou povinnost, kterou měla vůči pracovníkovi podle pracovní nebo kolektivní smlouvy nebo právních předpisů, nebo nemohla tuto povinnost plnit v důsledku organizačních změn nebo v posledních 12 měsících nebylo využíváno pracovníkovy odborné kvalifikace po dobu nejméně šesti měsíců a e) pracovník následoval manžela do místa jeho bydliště nebo mladistvý pracovník následoval rodiče do místa jejich nového bydliště.

⁹⁹⁸ PAVLÁTOVÁ, J., Aktuální teoretické otázky dalšího rozvoje a uplatňování československého socialistického pracovního práva. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 30.

⁹⁹⁹ JIČÍNSKÝ, Z., *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992, s. 45.

¹⁰⁰⁰ K tomu například VITÁSEK, V., K pojetí okamžitého zrušení pracovního poměru podle čs. pracovního práva. In: *Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně*. IV. Brno: UJEP, 1974, s. 61–76. Autor tu zachycuje i historický vývoj tohoto relativně nového institutu, který se u nás v obecné úpravě pracovní smlouvy objevil až s přijetím novely občanského zákoníku z roku 1916.

odnětí svobody na dobu delší než jeden rok a s porušením pracovní kázně tak hrubým způsobem, že pracovníkovo ponechání v organizaci do uplynutí výpovědní doby nebylo možné z důvodu udržení pracovní kázně. Na počátku normalizace ustanovení diskriminujícího zákonného opatření č. 99/1969 Sb., převzaté pak zákonem č. 153/1969 Sb., kterým se mění zákoník práce, zavedlo důvod třetí, využívaný k persekuci nepohodlných osob, zejména pokud se angažovaly v tzv. obrodném procesu nebo se zúčastnily protestních akcí proti spojenecké okupaci a nastupující normalizaci.¹⁰⁰¹ Podle nového písmene c) uvedeného paragrafu zákoníku práce bylo možné okamžitě zrušit pracovního poměr, „*narušil-li pracovník svou činností socialistický společenský řád tak závažným způsobem, že jeho setrvání v organizaci do uplynutí výpovědní lhůty není možné bez ohrožení řádného plnění úkolů organizace.*“ V roce 1975 byla bezbřehá a snadno zneužitelná formulace tohoto ustanovení alespoň zúžena na ohrožení bezpečnosti státu.¹⁰⁰²

Zatímco zavedení uvedeného důvodu pro okamžité zrušení pracovního poměru mělo především politické pozadí, následující rozšíření prvních dvou důvodů směřovalo k upevnění autority vedoucích pracovníků. Od roku 1988 se důvodem okamžitého zrušení pracovního poměru mohlo stát i pravomocné odsouzení pro úmyslný trestný čin spáchaný při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na dobu nejméně šesti měsíců a opětovné závažné porušení pracovní kázně, přičemž se již nevyžadovalo, aby s porušením pracovní kázně hrubým způsobem nebo s opětovným závažným porušením bylo spojeno i to, že pracovníkovo ponechání v organizaci do uplynutí výpovědní doby není možné z důvodu udržení pracovní kázně.

Podle třetího odstavce § 53 organizace nemohla okamžitě zrušit pracovní poměr s těhotnou pracovnící, s pracovnící trvale pečující o dítě mladší než jeden rok ani s osamělou pracovnící trvale pečující o dítě mladší než tři roky, avšak, jak již víme; mohla s nimi, pokud nastal některý z důvodů uvedených v odstavci 1 tohoto paragrafu, rozvázat pracovní poměr výpovědí.

Paragraf 59 ZP stanovil, že organizace může dát pracovníku výpověď nebo okamžitě s ním zrušit pracovní poměr pouze s předchozím souhlasem závodního výboru. Bez něj bylo takové rozvázání pracovního poměru neplatné. Zásadní ochranný význam tohoto ustanovení ovšem podlamoval třetí odstavec uvedeného paragrafu, který umožňoval obejít závodní výbor tím, že pokud odmítl dát organizaci souhlas, mohla organizace požádat příslušný vyšší odborový orgán o přezkoumání stanoviska závodního výboru a o jeho nahrazení svým rozhodnutím. I když se toto ustanovení stalo předmětem kritiky odborné veřejnosti již v roce 1968,¹⁰⁰³ v zákoníku zůstalo i po následných novelizacích.

¹⁰⁰¹ Výslovně to ve Sněmovně lidu konstatovala státní tajemnice vlády ČSSR v ministerstvu práce a sociálních věcí dr. V. Brablcová, CSc.: „*Jelikož dne 31. prosince 1969 skončí platnost zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb., o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku, dospělo se po zhodnocení situace k závěru, že zájmy naší společnosti vyžadují, aby některá jeho pracovněprávní ustanovení týkající se rozvázání pracovního poměru působila dále a byla proto přejata do uvedených ustanovení novely zákoníku.*“ (Digitální knihovna FS ČSSR 1969–1971, Sněmovna lidu – stenoprotokoly, 7. schůze, čtvrtek 18. prosince 1969).

¹⁰⁰² Podle zákona č. 20/1975 Sb., čl. 1, bod 16 paragraf 53 odst. 1, písm. c) nově zněl: „*c) ohrozil-li pracovník bezpečnost státu a jeho setrvání v organizaci do uplynutí výpovědní lhůty není možné bez ohrožení řádného plnění úkolů organizace*“.

¹⁰⁰³ Stanovisko Katedry pracovního práva a rolníckodružstevního práva Právnické fakulty UK k potřebným změnám Zákonníku práce. In: *Právní obzor*, LI/1968, s. 392–399.

Právo okamžitě zrušit pracovní poměr zákonodárce přiznával i pracovníkovi. Mohl tak učinit, když nemohl konat práci bez vážného ohrožení svého zdraví a organizace jej do 15 dní ode dne předložení posudku nepřevedla na jinou, pro něj vhodnou práci. Pro uplatnění tohoto důvodu tedy nebyla rozhodnou skutečností samotná hrozba vážného ohrožení zdraví při dalším výkonu práce, ale předložení lékařského posudku nebo rozhodnutí státní zdravotní zprávy o ní.

5.5.5.5 Vedlejší pracovní poměr

Vedlejší pracovní poměr (§ 70 ZP) vznikl tehdy, když pracovník konal za trvání pracovního poměru, v němž byl zaměstnán po stanovenou týdenní pracovní dobu, tj. za trvání „hlavního“¹⁰⁰⁴ pracovního poměru, v pracovním poměru také práce pro jinou organizaci. Jak jsme se o tom již zmiňovali, uzavření vedlejšího pracovního poměru byl povinen předem oznámit organizaci, u níž již byl v pracovním poměru.¹⁰⁰⁵ Její předběžný souhlas s uzavřením vedlejšího pracovního poměru zpočátku potřeboval jen, když si to organizace vyhradila v písemně uzavřené pracovní smlouvě nebo když tak stanovil pracovní řád, od roku 1969 do roku 1988 však vždy. Novela z roku 1988 zase zavedla jen oznamovací povinnost. Pokud by práce ve vedleším pracovním poměru bránila pracovníku řádně plnit povinnosti vyplývající pro něj z hlavního pracovního poměru nebo by byla na újmu jeho zdraví, mohla mu organizace uložit, aby vedlejší pracovní poměr ukončil. Vedlejší pracovní poměr bylo možné rozvázat snadněji než hlavní: obě strany jej mohly vypovědět z jakéhokoli důvodu s jednoměsíční výpovědní dobou, v roce 1988 zkrácenou na 15 dnů, a na toto rozvázání se nevztahoval zákaz výpovědi. Ve vedleším pracovním poměru nesměli být zaměstnáváni mladiství pracovníci, aby se předešlo nebezpečnému přetěžování jejich rozvíjejícího se organismu a aby měli prostor pro případné zvyšování své kvalifikace.

Jako vedlejší pracovní poměr se posuzoval též pracovní poměr sjednaný členem výrobního družstva nebo jednotného zemědělského družstva, jestliže měl v družstvu plný pracovní úvazek.

Formou vedlejšího pracovního poměru (nebo na základě dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr) mohla být vykonávána též tzv. vedlejší činnost. Zákoník tak označoval činnost, kterou vykonává pracovník v organizaci, u níž byl v pracovním poměru, mimo pracovní dobu stanovenou pro tento pracovní poměr, a která záležela v pracích jiného druhu, než byly sjednány v pracovní smlouvě.

Existence hlavního a vedlejšího pracovního poměru byla jednou z podob souběžných pracovních poměrů. Souběžný pracovní poměr vznikl také tehdy, když v jednom pracovním poměru bylo pracovníkovi poskytnuto pracovní volno (například aby vykonával volenou

¹⁰⁰⁴ Rozlišující označení „hlavní pracovní poměr“ zákoník práce původně neznal, poprvé se objevilo až v novele z roku 1988. Podle ní se také jako vedlejší pracovní poměr v zásadě neposuzoval pracovní poměr sjednaný na dobu, kdy pracovník čerpal dovolenou na zotavenou. Federální vláda dále dostala zmocnění po projednání s Ústřední radou odborů stanovit nařízením nejvyšší rozsah pracovní doby, na který lze sjednat vedlejší pracovní poměr, a celkový nejvyšší rozsah sjednané pracovní doby ve dvou nebo více vedlejších pracovních poměrech, popřípadě v dohodách o pracovní činnosti.

¹⁰⁰⁵ K vedlejšímu pracovnímu poměru například BERNARD, F., K některým problémům právní úpravy vedlejšího pracovního poměru. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 97–103.

funkci nebo funkci získanou jmenováním) a když si pracovník sjednal více rovnocenných pracovních poměrů na zkrácený úvazek.

Na závěr ještě musíme připomenout, že pracovní právo znalo i jiné formy pracovních vztahů („účasti občanů na společenské práci“). Vedle již zmíněných vztahů, vznikajících na základě členského poměru mezi družstevníky a jednotnými zemědělskými družstvy, šlo o učební poměr a pracovněprávní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr (dohodou o provedení práce nebo dohodou o pracovní činnosti). Vzhledem k nejednoznačné terminologii a celkově nevyjasněné koncepci přístupu k doplňkovému zaměstnání bylo v praxi odlišení pracovního poměru a ostatních pracovněprávních vztahů někdy jen obtížně řešitelným problémem. Jak však upozornila Jarmila Pavlátová, rozlišovat mezi nimi bylo velmi důležité, protože jen s pracovním poměrem byla spojena nejširší míra sociálních výhod, vážících se k účasti občanů v pracovním procesu.¹⁰⁰⁶

5.6 PRACOVNĚPRÁVNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ PO ROCE 1989

5.6.1 Pracovněprávní zákonodárství do roku 2000

5.6.1.1 Zákoník práce

V roce 1989 stále představoval základ české pracovněprávní úpravy zákoník práce (zákon č. 65/1965 Sb., dále též „*předchozí zákoník práce*“). Ačkoli ode dne jeho vydání proběhly určité novelizace, byl poplatný době svého vzniku a v měnících se poměrech po roce 1989 nemohl obstát. Připomeňme si, že se vyznačoval jednotností, komplexností, kogentností a osamostatněním od jiných právních odvětví, tedy zejména od občanského práva.¹⁰⁰⁷

Vydání předchozího zákoníku práce bylo vyústěním sjednocovacího procesu, kdy došlo ke kodifikaci původní roztržité, nejednotné a zčásti těžko srozumitelné právní úpravy. Jednotná právní úprava v předchozím zákoníku práce tak dopadala na všechny typy pracovněprávních vztahů, což sice přispělo k jejímu zjednodušení a lepší srozumitelnosti, na druhou stranu však vedlo k nivelizaci v pracovních podmínkách a mzdách, k nedostatku stimulů k práci, ztrátě aktivity a iniciativy zaměstnanců.¹⁰⁰⁸ Předchozí zákoník práce byl komplexní v tom smyslu, že zahrnoval téměř veškerou právní úpravu v pracovněprávní oblasti. Neexistovala tedy například zvláštní úprava v oblasti zaměstnanosti nebo kolektivního vyjednávání, jelikož s ohledem na společenské poměry tyto otázky zvláštní úpravu nevyžadovaly. Kogentnost právní úpravy byla zásadním rysem předchozího zákoníku práce. Právní úprava nedávala stranám pracovněprávního vztahu žádný prostor pro úpravu vzájemných práv a povinností způsobem, který zákon neumožňoval. V pracovněprávních vztazích tak existovala zásada „*Co není výslovně povoleno, je zakázáno*“. Osamostatnění předchozího zákoníku práce spo-

¹⁰⁰⁶ K této problematice PAVLÁTOVÁ, J., *Pracovní poměr a pracovní smlouva*. Praha: SPN, 1982, s. 33 a táž, Aktuální teoretické otázky dalšího rozvoje a uplatňování československého socialistického pracovního práva. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 22–23.

¹⁰⁰⁷ BĚLINA, M., *Pracovní právo*. Praha: C. H. Beck, 2007. s. 27.

¹⁰⁰⁸ KALENSKÁ, K., Pracovní právo v tržním hospodářství. In: *Právník*. CXXX/1991, č. 7–8, s. 698.

čívalo ve zvláštní úpravě obecných právních institutů jako právní subjektivita, neplatnost právních úkonů atd. Předchozí zákoník práce vylučoval subsidiární použití jiných právních předpisů, zejména občanského zákoníku¹⁰⁰⁹ pro pracovněprávní oblast. Smluvním stranám tedy nebyla dána možnost využít základních institutů občanského práva, ani aplikovat výklad, popř. judikaturu vztahující se k těmto institutům. V kombinaci s kogentním charakterem zákona osamostatnění právní úpravy kladlo na předchozí zákoník práce vysoké nároky, jelikož zákon představoval kompletní úpravu všech institutů využitelných v pracovněprávních vztazích.

Lze tedy shrnout, že předchozí zákoník práce byl úpravou rigidní, dávající stranám pracovněprávního vztahu velmi omezený prostor pro úpravu vzájemných vztahů. Až do 90. let 20. století se prostor pro uplatnění vůle v pracovněprávních vztazích v podstatě omezoval na volbu, zda smlouvu vůbec uzavřít, do jisté míry tu byla volnost výběru smluvního partnera a možnost rozvázání smluvně založeného vztahu, zejména ze strany zaměstnance. Po roce 1990 se však pracovní právo posunulo směrem k soukromoprávní metodě regulace pracovněprávních vztahů¹⁰¹⁰, jak bude rozebráno dále. I přes určitý posun v tomto směru od počátku 90. let je však na tomto místě třeba poznamenat, že principy kogentnosti (i když s určitým uvolněním) a osamostatnění v českém pracovním právu přetrvávaly po celou dobu účinnosti předchozího zákoníku práce, tedy až do 31. prosince 2006, kdy se stal účinným nynější zákoník práce č. 262/2006 Sb.

5.6.1.2 Soukromé podnikání

Zásadní změnou, která byla přijata v pracovněprávní oblasti po roce 1989, bylo umožnění zaměstnávání občanů fyzickými osobami v rámci soukromého podnikání. Československý právní řád před rokem 1989 totiž v podstatě vylučoval soukromé podnikání.¹⁰¹¹ S účinností k 1. květnu 1990 byl přijat zákon o soukromém podnikání občanů¹⁰¹² a související nařízení o pracovněprávních vztazích při soukromém podnikání občanů.¹⁰¹³ Zákon o soukromém podnikání občanů výslovně stanovil, že podnikatel může zaměstnávat neomezený počet zaměstnanců (pracovníků) a že vztah podnikatele a zaměstnance se řídí pracovněprávními předpisy (s odkazem na předchozí zákoník práce). Tímto byla tedy do českého právního řádu zavedena obecná možnost zaměstnávání zaměstnanců podnikateli.

Tato úprava vycházela ze zásady, že pracovněprávní vztahy mezi podnikateli a zaměstnanci se primárně řídí zákoníkem práce. Stanovila však řadu výjimek pro případy zaměstnávání zaměstnanců podnikateli fyzickými osobami, kdy se obecná úprava zákoníku práce nepoužila. Dvoukolejnost v zaměstnávání právníkou a fyzickou osobou byla odstraněna novelou zákoníku práce z roku 1994 (viz níže). Rozlišování mezi fyzickými a právníckými osobami jakožto zaměstnavateli nemělo tedy dlouhé existence, nicméně je třeba podotknout, že na základě praktických zkušeností se v současné době znovu objevují hlasy pro rozlišování mezi druhy zaměstnavatelů, a to zejména s ohledem na zaměstnavatele zaměstnávající menší

¹⁰⁰⁹ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník.

¹⁰¹⁰ GALVAS, M., Několik úvah o smluvní svobodě a jejích projevech v pracovním právu. In: *Právník*. CXXXVIII/1999, č. 4, s. 335.

¹⁰¹¹ Více viz BĚLINA, M., *Pracovní právo*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 29–30.

¹⁰¹² Zákon č. 105/1990 Sb., o soukromém podnikání občanů.

¹⁰¹³ Nařízení vlády České a Slovenské Federativní Republiky o pracovněprávních vztazích při soukromém podnikání občanů, nařízení č. 121/1990.

počet zaměstnanců, pro něž může být dodržování stejných povinností jako u velkých zaměstnavatelů místy až likvidační.

5.6.1.3 Novelý zákoníku práce přijaté v průběhu 90. let

Zejména v první polovině 90. let bylo přijato několik důležitých novel zákoníku práce směřujících k odstraňování pozůstatků socialistického systému a k zavedení nových pracovních pravidel. První z nich byla novela č. 3/1991 Sb. přijatá s účinností k 1. únoru 1991.¹⁰¹⁴ Novelou byla do zákoníku práce poprvé začleněna zásada zákazu diskriminace v pracovních vztazích a došlo k celkové úpravě základních zásad a úvodních ustanovení zákona (zejména vypuštění proklamativních ustanovení o socialistickém společenském řádu atd.). Novela dále například odstranila povinnost zaměstnance oznámit svému zaměstnavateli v hlavním pracovním poměru sjednání vedlejšího pracovního poměru a oprávnění tohoto zaměstnavatele zaměstnanci dát příkaz, aby vedlejší pracovní poměr (ze zákonem stanovených důvodů) rozvázal.

Z dalších změn zavedených zákonem lze zmínit zrušení institutu tzv. rámcové pracovní smlouvy, který původně sloužil k zajištění dobrovolné účasti zaměstnanců na hromadných akcích organizovaných při výpomoci při špičkových zemědělských a podobných krátkodobých pracích nebo k zajištění společensky prospěšné práce žáků a praxe studentů. Připomeňme, že podle tohoto systému rámcovou smlouvu uzavírala organizace, pro kterou měly být práce provedeny, s organizací, která zajišťovala účast na pracích, aniž by byly uzavírány pracovní smlouvy s jednotlivými zaměstnanci.

Novela dále zrušila možnost ukládání tzv. kárných opatření zaměstnavatelem v případě porušení pracovní kázně zaměstnancem, jako byla např. důtka, veřejná důtka nebo přechodné snížení základní mzdy. Došlo dále ke zrušení možnosti projednání pracovních sporů v rozhodčím řízení před komisemi ustavenými odborovými orgány a k zavedení výlučné příslušnosti soudů k projednání pracovních sporů. Zavedena byla také řada změn v oblasti postavení odborových organizací u zaměstnavatele.

Další důležitá novela předchozího zákoníku práce byla provedena zákonem č. 37/1993 Sb.,¹⁰¹⁵ kterým byla do zákoníku práce vložena povinnost zaměstnavatelů uzavřít zákonné pojištění zaměstnavatele za škodu při pracovním úrazu a nemoci z povolání.¹⁰¹⁶ Zároveň byla vydána provádějící vyhláška, kterou se stanovily podmínky a sazby pojištění.¹⁰¹⁷ Do českého právního řádu byl tak zaveden nezbytný systém povinného pojištění zaměstnavatelů za škodu při pracovním úrazu a nemoci z povolání, dle kterého je každý zaměstnavatel povinen odvádět pojišťovně pojistné ve výši dle předmětu své činnosti pro případ pracovního úrazu nebo nemoci z povolání svých zaměstnanců. Tento systém funguje dodnes. Změny v systému úrazového pojištění zaměstnanců jsou očekávány od nového zákona o úrazovém pojištění,¹⁰¹⁸ jehož účinnost je však stále odkládána, v současné době je datum účinnosti většiny jeho ustanovení stanoveno na 1. leden 2013 (paragrafy 38 a 43 mají nabýt účinnosti 1. ledna 1916).

¹⁰¹⁴ Zákon č. 3/1991 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce.

¹⁰¹⁵ Zákon č. 37/1993 Sb., o změnách v nemocenském a sociálním zabezpečení a některých pracovních právních předpisech.

¹⁰¹⁶ § 205d předchozího zákoníku práce.

¹⁰¹⁷ Vyhláška č. 125/1993 Sb., kterou se stanoví podmínky a sazby zákonného pojištění odpovědnosti zaměstnavatele za škodu při pracovním úrazu nebo nemoci z povolání.

¹⁰¹⁸ Zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců.

Další poměrně rozsáhlá novela zákoníku práce z 90. let byla provedena zákonem č. 74/1994 Sb.¹⁰¹⁹ Jak zmíněno výše, tato novela v první řadě odstranila rozlišování mezi zaměstnavateli fyzickými a právními osobami a zákoník práce se tak stal v celém svém znění závazný pro všechny zaměstnavatelské subjekty. Tomu byla přizpůsobena také terminologie zákoníku práce a dosavadní pojmy „organizace“ a „pracovník“ nahrazeny tradičními pojmy „zaměstnavatel“ a „zaměstnanec“.

Z dalších změn je třeba zmínit zavedení možnosti stanovení pracovněprávních nároků vnitřním předpisem u zaměstnavatelů, u kterých nepůsobila odborová organizace. Tato změna reagovala na problematiku praxi u zaměstnavatelů bez odborové organizace, když zákoník práce do té doby umožňoval zaměstnancům přiznat některé nároky (např. na zvýšenou dovolenou) pouze v kolektivní smlouvě.¹⁰²⁰ Nová úprava vnitřního předpisu však stanovila jasnou prioritu pro kolektivní smlouvy – stanovit pracovněprávní nároky ve vnitřním předpisu bylo možno pouze, pokud u zaměstnavatele nepůsobila odborová organizace. Pokud po dobu platnosti vnitřního předpisu u zaměstnavatele vznikla odborová organizace a došlo k uzavření kolektivní smlouvy, která stanovila také určité pracovněprávní nároky, potom platila úprava v kolektivní smlouvě.

Novelou byla dále odstraněna regulace pohybu pracovních sil dle původní právní úpravy, kdy existence pracovněprávního vztahu byla omezena pouze na jednoho zaměstnavatele. Účinností novely tak byla zrušena povinnost zaměstnavatelů zaměstnávat zaměstnance pouze při prokazatelném skončení předchozího pracovního poměru. Z dalších důležitých změn zavedených novelou je třeba zmínit zavedení zcela nové koncepce noční práce žen, která vychází z Úmluvy MOP č. 171 z roku 1990 o noční práci. Novelou byl zrušen dosavadní zákaz noční práce žen. Při noční práci se tak nadále nerozlišuje mezi muži a ženami.

5.6.1.4 Přijetí souvisejících zákonů na počátku 90. let

Vedle novelizací zákoníku práce byly na počátku 90. let přijaty důležité související zákony v oblastech odměňování, odborových organizací a kolektivního vyjednávání a zaměstnanosti.

a) Odměňování

V roce 1992 byly přijaty dva základní zákony, které nahradily původní úpravu odměňování: zákon o mzdě¹⁰²¹ a zákon o platu.¹⁰²² Přijetím těchto zákonů došlo k jasnému rozlišení mezi zaměstnanci podnikatelské sféry¹⁰²³ odměňovanými mzdou na základě zákona o mzdě a tzv. státními zaměstnanci¹⁰²⁴ odměňovanými platem dle zákona o platu.

¹⁰¹⁹ Zákon č. 74/1994 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce č. 65/1965 Sb. ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

¹⁰²⁰ Důvodová zpráva k zákonu č. 74/1994 Sb.

¹⁰²¹ Zákon č. 1/1992 Sb., o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělku.

¹⁰²² Zákon č. 143/1992 Sb., o platu a odměně za pracovní pohotovost v rozpočtových a v některých dalších organizacích a orgánech.

¹⁰²³ Tj. zaměstnanci podnikatelské sféry a zaměstnanci příspěvkových organizací s nižší mírou financování ze strany zřizovatele, na něž se nevztahoval zákon o platu.

¹⁰²⁴ Tj. zaměstnanci České republiky, územních samosprávních celků, státních fondů a příspěvkových organizací, pokud příspěvek na jejich činnost z rozpočtu zřizovatele spolu s případnými úhradami podle zvláštních zákonů je vyšší nebo roven výdajům příspěvkové organizace na platy a na odměny za pracovní pohotovost.

Mzdová reforma byla nedílnou součástí radikální ekonomické reformy, jejíž základní zásady schválila vláda v roce 1990. Přechod k tržnímu ekonomickému systému vyžadoval nové pojetí mzdy a vytvoření takové právní úpravy, která by umožnila tržní chování všech subjektů s minimalizovanými státními zásahy.¹⁰²⁵ Zákon o mzdě tak stanovil základní definice a principy odměňování za práci (definice mzdy, splatnost mzdy, výpočet průměrného výdělku atd.). Konkrétní určení výše mzdy však bylo ponecháno zejména na kolektivním vyjednávání a na individuálních dohodách zaměstnanců a zaměstnavatelů. Zákon pouze stanovil minimální výše povinných příplatků za práci v noci, přesčas, při pracovní pohotovosti a ve svátek. Nařízením vlády č. 99/1991 Sb. byla s účinností k 25. březnu 1991 stanovena minimální výše měsíční a hodinové mzdy.¹⁰²⁶ Regulace minimální mzdou je v českém právním řádu užívána doposud.

Pro organizace tzv. nevýrobní sféry platily do roku 1992 samostatné mzdové systémy. Mzdové předpisy vydávala v oboru své působnosti příslušná ministerstva. Od roku 1990 bylo zřejmé, že bude třeba připravit systém odměňování, který by odpovídal nové společensko-ekonomické situaci. Nový systém odměňování tzv. státních zaměstnanců dle zákona o platu byl tvořen čtyřmi složkami: platovým tarifem stanoveným ve stupních pro každou z platových tříd dle složitosti, odpovědnosti a namáhavosti práce, osobním příplatkem, příplatky vyjadřujícími specifický charakter práce a odměnami za plnění mimořádného nebo zvlášť významného pracovního úkolu. Celý systém byl přitom jednotný a zabezpečoval meziodvětvovou srovnatelnost.¹⁰²⁷

Odměňování v podnikatelské i nepodnikatelské sféře prošlo pochopitelně od počátku 90. let určitým vývojem. Ačkoli v současné době oba zákony v původní podobě již neplatí, je třeba poznamenat, že striktní rozlišení na zaměstnance odměňované mzdou a platem i základní principy fungování obou systémů odměňování nastavené na počátku 90. let se uplatňují v českém právním řádu dodnes.

b) Odborové organizace a kolektivní vyjednávání

Tradice kolektivního vyjednávání v České republice sahá až do 2. poloviny 19. století. Za první republiky kolektivní vyjednávání výrazně přispívalo ke zlepšení postavení zaměstnanců v práci, v roce 1937 byly kolektivní smlouvy uznány právně závaznými při úpravě otázek legislativně neupravených, případně ke sjednání výhodnějších pracovních podmínek oproti zákonu. Nástupem komunistického režimu v roce 1948 a dále pak přijetím předchozího zákoníku práce v roce 1965 došlo k oslabení úlohy kolektivního vyjednávání.¹⁰²⁸ V období socialismu neexistoval sociální dialog a kolektivní vyjednávání v pravém slova smyslu, jelikož vzhledem k neexistenci svobodného podnikání nebyly na jedné straně nezávislé subjekty vystupující jako zaměstnavatelé a na straně odborů zaujímal monopolní postavení Revoluční odborové hnutí (ROH).

¹⁰²⁵ KOCOUREK, J., TRYLČ, L., *Mzda, plat a jiné formy odměňování za práci v ČR*. Olomouc: Anag, 2001. s. 121.

¹⁰²⁶ Nařízení vlády č. 99/1991 Sb., o stanovení minimální mzdy.

¹⁰²⁷ Blíže viz KOCOUREK, J., TRYLČ, L., *Mzda, plat a jiné formy odměňování za práci v ČR*. Olomouc: Anag, 2001, s. 162–164.

¹⁰²⁸ Důvodová zpráva k zákonu č. 262/2006 Sb.

Zákonem o sdružování občanů¹⁰²⁹ byl s účinností k 1. květnu 1990 zakotven v souladu s Úmluvou MOP č. 87 svobodný vznik a fungování odborových organizací a organizací zaměstnavatelů. Na základě této úpravy odborové organizace a organizace zaměstnavatelů vznikají nezávisle na státu, který nesmí zasahovat do jejich vnitřních záležitostí a pouze eviduje jejich vznik a dohlíží na to, aby tato sdružení nevyvíjela činnost politických stran a podnikatelských subjektů apod. Na základě tohoto zákona může odborová organizace a organizace zaměstnavatelů vzniknout sdružením 3 členů.¹⁰³⁰ Tato právní úprava svobody odborového sdružování a sdružování v organizacích zaměstnavatelů platí doposud.

S účinností k 23. dubnu 1990 byl dále přijat zákon, kterým se upravují některé vztahy mezi odborovými organizacemi a zaměstnavateli.¹⁰³¹ Tento zákon zakotvil princip plurality odborových organizací a základní pravidla pro fungování více odborových organizací u zaměstnavatele. § 1 tohoto zákona stanovil, že pokud právní předpisy zakládaly určitá oprávnění ROH, pak se tato oprávnění měla dále vztahovat na odborové organizace vytvořené na základě svobodného sdružování. Tímto zákonem tak byl výslovně nahrazen monopol ROH působností více odborových organizací.

Zásadním předpisem v oblasti kolektivního vyjednávání, přijatým na počátku 90. let, byl zákon o kolektivním vyjednávání.¹⁰³² Tento zákon zakotvil dva druhy kolektivních smluv – podnikové kolektivní smlouvy a kolektivní smlouvy vyššího stupně uzavírané mezi organizacemi zaměstnavatelů a odborovými orgány vyššího stupně. Stanoveno bylo pravidlo, že kolektivní smlouva je neplatná v té části, která je v rozporu s právními předpisy, podniková kolektivní smlouva je dále neplatná, stanoví-li nižší nároky než kolektivní smlouva vyššího stupně, popřípadě mzdové nároky ve větším rozsahu než je nejvyšší přípustný rozsah dle kolektivní smlouvy vyššího stupně. Zde je třeba poznamenat, že vzájemný vztah podnikových kolektivních smluv a kolektivních smluv vyššího stupně se v dalších letech projevil jako poměrně problematický a ačkoli prošel určitým vývojem, je dodnes zachován a dodnes vzbuzuje řadu otázek. Asi nejdiskutovanější problematikou v této souvislosti je rozšiřování závaznosti kolektivních smluv vyššího stupně na další zaměstnavatele s obdobným předmětem podnikání, kteří nejsou smluvními stranami předmětné kolektivní smlouvy vyššího stupně (tedy členy organizace zaměstnavatelů, která kolektivní smlouvu uzavřela). Již v prvotním znění zákona o kolektivním vyjednávání byl tento princip stanoven s tím, že Ministerstvo práce a sociálních věcí mohlo právním předpisem stanovit, že daná kolektivní smlouva vyššího stupně je závazná i pro další zaměstnavatele s obdobnou činností. V roce 2004 byla tato část zákona o kolektivním vyjednávání zrušena náležením Ústavního soudu pro rozpor s ústavním pořádkem. Následně však byl princip rozšiřování kolektivních smluv vyššího stupně na jiné zaměstnavatele v oboru do zákona znovu, ačkoli s určitými obměnami, zařazen a je jeho součástí dosud.

Zákon o kolektivním vyjednávání dále upravil otázky účinnosti kolektivních smluv, stanovil závazná pravidla pro kolektivní vyjednávání a řešení kolektivních sporů před zprostředkovatelem a rozhodcem až po krajní prostředky jako je stávka a výluka. Ačkoli byl zákon v průběhu doby několikrát novelizován, zůstává doposud základním právním předpisem platné právní úpravy kolektivního vyjednávání.

¹⁰²⁹ Zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů.

¹⁰³⁰ POKORNÝ, J. *Historie odborů*; [www.cmkos.cz/O nás/History](http://www.cmkos.cz/O_nas/History), 2007.

¹⁰³¹ Zákon č. 120/1990 Sb., kterým se upravují některé vztahy mezi odborovými organizacemi a zaměstnavateli.

¹⁰³² Zákon č. 2/1991 Sb., o kolektivním vyjednávání.

V průběhu 90. let byla provedena řada změn týkajících se působnosti a oprávnění odborových organizací v pracovněprávních vztazích. Jako příklad lze uvést zrušení požadavku souhlasu odborové organizace s ukončením pracovního poměru výpovědí nebo okamžitým zrušením a jeho nahrazení povinností zaměstnavatele ukončení pracovního poměru s odbory projednat (novela zákoníku práce č. 3/1991 Sb.). Obecně lze tyto vývojové tendence v oblasti odborových organizací a kolektivního vyjednávání v průběhu 90. let shrnout jako na jedné straně odbourávání některých netradičních, ale právními předpisy z předchozích desetiletí stanovených oprávnění odborových orgánů, zejména případů spolurozhodování o opatřeních zaměstnavatele, a na straně druhé rozšiřování prostoty pro úpravu pracovněprávních vztahů v kolektivních smlouvách. Namísto dřívějších oprávnění odborů zasahovat v jednotlivých případech do rozhodování zaměstnavatele tak nastupuje jejich právo vyjednávat o stanovení pravidel, jak bude zaměstnavatel v těchto případech postupovat.¹⁰³³

c) Zákon o zaměstnanosti

S účinností k 1. lednu 1991 byl přijat zákon o zaměstnanosti¹⁰³⁴ a související zákon o zaměstnanosti a působnosti orgánů České republiky na úseku zaměstnanosti.¹⁰³⁵ Jak uvádí důvodová zpráva k zákonu o zaměstnanosti, dosavadní právní úprava stanovená zákonem o úkolech podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly¹⁰³⁶ vycházela z direktivního usměrňování zaměstnanosti, které odpovídalo podmínkám období konce 70. let. Toto období bylo charakterizováno plným využíváním volných zdrojů pracovních sil zabezpečující plnou zaměstnanost práceschopného obyvatelstva. Řízení zaměstnanosti v této etapě prováděly direktivně ústřední orgány prostřednictvím státního plánu závazným limitováním počtu zaměstnanců pro jednotlivé organizace včetně usměrňování přípravy mládeže na povolání a národní výbory povolováním nábory zaměstnanců a v některých případech i správním rozhodováním o povinnosti zaměstnavatele přijmout zaměstnance do zaměstnání. Systém regulace byl ještě v předlistopadovém období částečně modifikován a v závislosti na vývoji ekonomiky se postupně odbourávaly některé administrativní bariéry. Tyto dílčí úpravy však nebyly dostačující, a tak na počátku 90. let bylo třeba přistoupit k liberalizaci systému, a to postupným odstraňováním nástrojů centrálního direktivního řízení zaměstnanosti.

Zákon o zaměstnanosti tak v prvé řadě zaručil svobodnou volbu zaměstnání a jeho výkonu na celém území státu včetně práva odejít za prací do zahraničí. Zákon dále upustil od předchozí úpravy nábory regulovaného státními orgány s tím, že počet a strukturu svých zaměstnanců si zaměstnavatelé mohou určovat samostatně podle potřeb vyplývajících z jejich podnikatelské činnosti. Regulace státu však byla ponechána v případech zaměstnávání cizinců, proto byl do právního řádu zaveden systém vydávání pracovních povolení pro cizince.

S ohledem na strukturální změny související s přechodem k tržní ekonomice bylo nezbytné řešit sociální důsledky těchto změn, zejména nezaměstnanost. Zákon tak upravit otázky zprostředkování zaměstnání, ke kterému byly primárně příslušné orgány územní správy. Jiné fyzické nebo právnické osoby byly oprávněny zprostředkovávat zaměstnání, pouze pokud měly k této činnosti zvláštní povolení a jen za přiměřený poplatek vyjadřující

¹⁰³³ ŠUBRT, B., *Odbory, zaměstnavatelé a právo*. Karviná: Paris, 1995, s. 7.

¹⁰³⁴ Zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti.

¹⁰³⁵ Zákon č. 9/1991 Sb., o zaměstnanosti a působnosti orgánů české republiky na úseku zaměstnanosti.

¹⁰³⁶ Zákon č. 70/1958 Sb., o úkolech podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly.

skutečné výdaje související se zprostředkováním zaměstnání. Zajímavé je, že zprostředkování zaměstnání za účelem zisku bylo zákonem výslovně zakázáno. Zákon dále v této souvislosti upravil systém rekvalifikačí a hmotného zabezpečení uchazečů o zaměstnání (dnešní podpory v nezaměstnanosti).

Hmotné zabezpečení se poskytovalo uchazečům o zaměstnání, kteří v průběhu posledních 3 let splnili podmínku zaměstnání v celkové délce alespoň 12 měsíců a kteří nebyli zahrnuti jednou ze zákonem výslovně stanovených výjimek. Mezi tyto výjimky patřila například skutečnost, že uchazeč v průběhu posledních šesti měsíců opětovně ukončil zaměstnání sám bez vážných důvodů.

Zákon o zaměstnanosti tedy zakotvil v právním řádu základní principy fungování trhu práce a v průběhu 90. let byl několikrát novelizován. Nahrazen byl až v roce 2004, kdy byl přijat nový zákon o zaměstnanosti.

5.6.2 Harmonizace pracovněprávních předpisů s právem ES

5.6.2.1 První harmonizační novela

V souvislosti s přípravou vstupu České republiky do Evropské unie byla již v průběhu roku 2000 schválena tzv. první harmonizační novela zákoníku práce.¹⁰³⁷ Tato novela představovala pravděpodobně nejrozsáhlejší novelu předchozího zákoníku práce. Její účinnost byla stanovena k 1. lednu 2001 s výjimkou některých ustanovení, jejichž účinnost byla stanovena ke dni vstupu České republiky do Evropské unie. Základním účelem první harmonizační novely bylo promítnutí relevantních směrnic Evropských společenství („ES“) do českého pracovního práva a dosažení plné slučitelnosti zákoníku práce s právem ES.¹⁰³⁸

První harmonizační novela upravila dosavadní zákaz diskriminace v pracovněprávních vztazích a zakotvila zásadu rovného zacházení včetně definic těchto pojmů. V této souvislosti byla do zákoníku dále začleněna zásada zákazu zneužití výkonu práv a povinností z pracovněprávních vztahů na újmu jiného účastníka nebo k ponižování jeho lidské důstojnosti a zákaz sexuálního obtěžování na pracovišti. V zákoně byly také výslovně začleněny možné způsoby domáhání se nápravy v případě porušení práv a povinností vyplývajících z rovného zacházení mezi muži a ženami. S účinností k 1. lednu 2001 byl také do občanského soudního řádu¹⁰³⁹ začleněn princip obráceného důkazního břemene v případech diskriminace a porušení zásady rovného zacházení z důvodu pohlaví, tedy zásada, že skutečnost, že byl zaměstnanec diskriminován, má soud za prokázané, nevyjde-li v řízení najevo opak.

Zde je třeba poznamenat, že první harmonizační novelou byly implementovány směrnice ES upravující rovné zacházení mezi muži a ženami a diskriminaci z důvodu pohlaví.¹⁰⁴⁰ Obecná povinnost zákazu diskriminace nejen z důvodu pohlaví, ale i z dalších diskriminačních důvodů (rasa, barva pleti, sexuální orientace, věk atd.) byly již součástí zákoníku práce od počátku 90. let. Možnosti nápravy v případě porušení práv a povinností vyplývajících

¹⁰³⁷ Zákon, kterým se mění zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony, zákon č. 155/2000 Sb.

¹⁰³⁸ Důvodová zpráva k zákonu č. 155/2000 Sb.

¹⁰³⁹ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.

¹⁰⁴⁰ Směrnice Rady č. 75/117/EEC ze dne 9. 2. 1976 o sladění zákonů členských států týkajících se uplatnění zásady stejné odměny pro muže a ženy.

z rovného zacházení, zakotvené v novém zákoně, tak byly omezeny pouze na porušení rovného zacházení mezi muži a ženami, nikoli na porušení rovného zacházení obecně či na porušení zákazu diskriminace z jiných diskriminačních důvodů. Taktéž princip obráceného důkazního břemene dle občanského soudního řádu se až do konce roku 2002 vztahoval pouze na diskriminaci z důvodu pohlaví.

Vedle principu rovného zacházení a zákazu diskriminace byly do českého právního řádu první harmonizační novelou implementovány další evropské směrnice v oblasti pracovního práva a pracovních podmínek, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a zaměstnaneckého zastoupení. Součástí českého právního řádu se tak s účinností k 1. lednu 2001 stala například úprava hromadného propouštění,¹⁰⁴¹ přechodu práv a povinností z pracovněprávních vztahů,¹⁰⁴² byla zavedena povinnost zaměstnavatele písemně informovat zaměstnance o některých podmínkách vyplývajících z pracovního poměru,¹⁰⁴³ došlo ke změnám v oblasti pracovní doby tak, aby odpovídala evropské legislativě,¹⁰⁴⁴ byl zaveden institut rodičovské dovolené,¹⁰⁴⁵ který nahradil předchozí tzv. další mateřskou dovolenou atd.¹⁰⁴⁶

Vedle možnosti zaměstnanců sdružovat se v odborových organizacích byla dána zaměstnancům možnost vytvářet rady zaměstnanců a ustanovovat zástupce pro otázky bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, avšak pouze u zaměstnavatelů, u nichž nepůsobila odborová organizace. Tento model přetrval v českém právním řádu až do roku 2008, kdy byla zavedena možná existence rad zaměstnanců a zástupců pro oblast bezpečnosti a ochrany zdraví při práci i vedle existence odborové organizace u zaměstnavatele. Je však třeba poznamenat, že v praxi se obě formy zaměstnaneckého zastoupení vyskytují pouze ojediněle a že zastoupení formou odborové organizace zůstává nejrozšířenější formou zaměstnaneckého zastoupení.

Novela dále zavedla institut Evropských rad zaměstnanců¹⁰⁴⁷ a pravidla pro zaručení minimálních pracovních podmínek při vysílání zaměstnanců v rámci ES.¹⁰⁴⁸ Účinnost těchto ustanovení však byla stanovena až ke dni vstupu České republiky do Evropské unie. První harmonizační novela také implementovala evropskou legislativu a provedla další změny do souvisejících zákonů. Jako příklad lze jmenovat změnu zákona o zaměstnanosti, kterou bylo výslovně umožněno zprostředkovávat zaměstnání za účelem dosažení zisku.

¹⁰⁴¹ Směrnice Rady č. 75/129/EEC ze dne 17. února 1975 o sblížování právních úprav členských států týkajících se hromadného propouštění pro nadbytečnost (ve znění Směrnice Rady č. 92/56/EEC).

¹⁰⁴² Směrnice Rady č. 77/187/EEC ze dne 14. února 1977 o sblížování zákonů členských států týkajících se zachování práv zaměstnanců v případě převodu podniků, podnikání a částí podniků (ve znění Směrnice Rady č. 98/50/EC).

¹⁰⁴³ Směrnice Rady č. 91/553/EEC ze dne 14. října 1991 o povinnosti zaměstnavatele informovat zaměstnance o podmínkách pracovní smlouvy nebo pracovního poměru.

¹⁰⁴⁴ Směrnice Rady č. 93/104/EEC ze dne 23. listopadu 1993 o určitých aspektech stanovení pracovní doby.

¹⁰⁴⁵ Směrnice Rady č. 96/34/EC ze dne 30. června 1996 týkající se Rámcové smlouvy o rodičovském volnu uzavřené organizacemi UNICE, CEEP a ETUC.

¹⁰⁴⁶ Pro detailní přehled legislativních změn, srov. Důvodovou zprávu k zákonu č. 155/2000 Sb.

¹⁰⁴⁷ Směrnice Rady č. 94/45/EC ze dne 22. září 1994 o zřízení evropské podnikové rady nebo procedury v podnicích s působností v rozsahu Společenství a ve sdruženích podniků s působností v rozsahu Společenství pro účely informování zaměstnanců a konzultování s nimi.

¹⁰⁴⁸ Směrnice Evropského parlamentu a Rady EU č. 96/71/EC ze dne 16. prosince 1996 o vysílání zaměstnanců v rámci poskytování služeb.

5.6.2.2 Druhá harmonizační novela

Zákon č. 46/2004 Sb., tedy tzv. druhá harmonizační novela zákoníku práce, nabyl účinnosti k 1. březnu 2004. Hlavním účelem novely bylo dosažení plného souladu českého pracovního práva s právem ES. V první řadě byly zákonem provedeny antidiskriminační směrnice ES,¹⁰⁴⁹ které byly schváleny až po přijetí první harmonizační novely. V souladu s legislativou ES tak došlo ke zpřesnění definic v oblasti rovného zacházení a zákazu diskriminace, byly zpřesněny výjimky z obecného principu rovného zacházení a diskriminace, zakotvena možnost tzv. pozitivní diskriminace, stanoveny prostředky nápravy aplikovatelné i z ostatních diskriminačních důvodů než pouze z důvodu pohlaví. V této souvislosti je třeba zmínit novelu občanského soudního řádu, která zareagovala na přijetí nových antidiskriminačních směrnic dříve, když obrácené důkazní břemeno v pracovněprávních sporech z dalších diskriminačních důvodů zavedla již s účinností k 1. lednu 2003.¹⁰⁵⁰

Důležitou změnou provedenou druhou harmonizační novelou byla změna úpravy možnosti uzavírání pracovních poměrů na dobu určitou.¹⁰⁵¹ Na základě novely byla stanovena možnost uzavírání a řetězení pracovních poměrů na dobu určitou v maximální délce 2 let. Další sjednání pracovního poměru na dobu určitou mezi týmiž účastníky bylo umožněno až po uplynutí 6 měsíců od skončení předchozího pracovního poměru na dobu určitou. Z této zásady byly stanoveny pouze omezené výjimky (např. náhrada za zaměstnance na mateřské dovolené). Tato úprava uzavírání pracovních poměrů na dobu určitou platila až do 31. prosince 2011.

Vedle změn provedených v souvislosti s harmonizací pracovního práva s právem ES přinesla novela důležité upřesnění v praxi problematického uzavírání konkurenčních doložek se zaměstnanci, na základě kterých byli zaměstnanci povinni zaměstnavateli po určitou dobu od skončení pracovního poměru nekonkurovat. Novelou byly upřesněny podmínky pro platnost konkurenčního ujednání a zejména bylo výslovně stanoveno (což se dříve dovozovalo pouze na základě judikatury), že konkurenční doložku lze platně sjednat, pouze pokud je za každý měsíc plnění konkurenčního závazku dohodnuta kompenzace pro zaměstnance ve výši nejméně jednoho měsíčního průměrného výdělku. Povinnost kompenzace za dodržení zákazu konkurence platí doposud, ačkoli s účinností od 1. ledna 2012 zákon vyžaduje minimální kompenzaci pouze ve výši 50% průměrného měsíčního výdělku.

¹⁰⁴⁹ Směrnice Rady č. 2000/43/ES ze dne 29. června 2000, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ; Směrnice Rady č. 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání; Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2002/73/ES ze dne 23. září 2002, kterou se mění směrnice Rady 76/207/EHS o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání a postupu v zaměstnání a o pracovní podmínky.

¹⁰⁵⁰ Zákon, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím soudního řádu správního, zákon č. 151/2000 Sb.

¹⁰⁵¹ Směrnice Rady 1999/70/ES ze dne 28. června 1999 o rámcové dohodě o pracovních poměrech na dobu určitou uzavřené mezi organizacemi UNICE, CEEP a EKOS.

5.6.3 Přijetí souvisejících zákonů po roce 2000

5.6.3.1 Nový zákon o zaměstnanosti

Nový zákon o zaměstnanosti byl přijat s účinností k 1. říjnu 2004.¹⁰⁵² Jak uvádí důvodová zpráva, hlavním účelem zákona byla změna stávající právní úpravy, převzetí všeho pozitivního a fungujícího, co obsahují platné právní předpisy o zaměstnanosti, precizace některých institutů a zároveň jejich dopracování tak, aby úprava byla kompatibilní s právem ES. Změn přijatých novým zákonem o zaměstnanosti byla celá řada, níže je uvedeno shrnutí alespoň těch nejdůležitějších.

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie byl v první řadě odstraněn požadavek získání pracovního povolení pro občany EU a jejich rodinné příslušníky a zajištěno jim stejné postavení na trhu práce jako českým občanům. Implementována byla do zákona evropská směrnice o ochraně mladých lidí při práci¹⁰⁵³ a zavedena tak pravidla pro práci dětí do 15 let v oblasti umělecké, kulturní, reklamní a sportovní. Činnost dětí do 15 let nebyla do té doby českým právním řádem regulována. Na základě nové úpravy byla práce dětí do 15 let v těchto oblastech povolena, avšak pouze na základě povolení vydávaného příslušným úřadem práce a pouze v omezeném rozsahu pracovní doby.

Další okruh změn zavedených novelou se týkal podpory v nezaměstnanosti. Pro vznik nároku na podporu byla zachována podmínka odpracování alespoň 12 měsíců v posledních třech letech, avšak do této doby se nově nezapočítává doba studia. Absolventům tak na základě nového zákona nevzniká nárok na podporu v nezaměstnanosti automaticky ukončením studia, ale pouze pokud po dobu studia odpracovali alespoň 12 měsíců v předchozích 3 letech. Délka podpůrní doby při poskytování podpory v nezaměstnanosti byla prodloužena pro uchazeče nad 50 let věku za účelem usnadnění hledání zaměstnání těmito skupinám. Pro větší motivaci uchazečů o zaměstnání byla dále zvýšena podpora v nezaměstnanosti v případě, kdy se uchazeč zúčastní rekvalifikace. Za účelem zachování pracovních návyků bylo uchazečům o zaměstnání dále umožněno přivydělat si určitou minimální částku i za současného pobírání podpory v nezaměstnanosti.

Zákon přinesl důležité změny v oblasti zprostředkování zaměstnání. V kombinaci se souvisejícími změnami provedenými v zákoníku práce byla zcela zrušena možnost dočasného přidělení zaměstnanců k jinému zaměstnavateli jiným způsobem než formou agenturního zaměstnávání. Účinností nového zákona o zaměstnanosti tak zaměstnavatelé nemohli dočasně přidělit své zaměstnance k jinému zaměstnavateli, aniž by měli povolení pro zprostředkování zaměstnání vydané Ministerstvem práce a sociálních věcí a aniž by respektovali další podmínky agenturního zaměstnávání. Toto pravidlo způsobovalo problémy zejména v případě dočasných přidělení v rámci skupiny, když před účinností zákona bylo dočasné přidělování zaměstnanců mezi mateřskými a dceřinými společnostmi běžné. V praxi vedlo nové pravidlo k tomu, že o povolení pro agenturu práce žádali i společnosti, které neprovozovaly činnost agentury práce k dosažení zisku, tedy nevěnovaly se primárně zprostředkování zaměstnání, ale pouze potřebovaly v určitých případech své zaměstnance dočasně přidělit k jinému zaměstnavateli (zejména v rámci skupiny propojených společností). Tato skutečnost vyústila

¹⁰⁵² Zákon o zaměstnanosti, zákon č. 435/2004 Sb.

¹⁰⁵³ Směrnice Rady ze dne 22. června 1994 č. 94/33/EC o ochraně mladých lidí při práci.

k dalším legislativním změnám a s účinností od 1. ledna 2012 je dočasné přidělování zaměstnanců za splnění zákonem vymezených podmínek znovu možné.

Další změny provedené novým zákonem o zaměstnanosti směřovaly například k podpoře zaměstnávání zdravotně postižených osob nebo k zavedení nových nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti (jako příspěvek na dopravu a na zapracování).

5.6.3.2 Zákon o inspekci práce

Druhým zásadním předpisem v pracovněprávní oblasti, který byl po roce 2000 přijat, je zákon o inspekci práce¹⁰⁵⁴ účinný od 1. července 2005. Základním cílem zřízení inspekce práce bylo odstranit dosavadní nedůvodné rozdělení kontrolní činnosti správních úřadů, kdy kontrolu dodržování pracovněprávních předpisů u zaměstnavatelů prováděly úřady práce a zároveň inspektoráty bezpečnosti práce. Zjednodušeně lze shrnout, že účinností zákona o inspekci práce spadala pod pravomoc nově zřízených inspektorátů práce kontrola dodržování pracovněprávních předpisů (zejména zákoníku práce) a dodržování předpisů na úseku BOZP. Naproti tomu v pravomoci úřadů práce zůstala kontrola povinností stanovených zákonem o zaměstnanosti.

Zákon upravuje zřízení a postavení orgánů inspekce práce, jejich působnost a příslušnost, práva a povinnosti při kontrole a sankce za porušení stanovených povinností.¹⁰⁵⁵ Zákon stanoví poměrně obsáhlý výčet správních deliktů a přestupků a maximální výši pokut, kterou lze za konkrétní delikt uložit (obdobně jako v zákoně o zaměstnanosti). Je otázkou, jakým měřítkem zákonodárce pokuty za jednotlivé delikty stanovil. Jako příklad lze uvést delikty v oblasti rovného zacházení a diskriminace. Na základě zákona o zaměstnanosti lze za správní delikt spočívající v porušení rovného zacházení při přijímání zaměstnanců do zaměstnání uložit zaměstnavateli pokutu v maximální výši 1 milionu Kč. Naproti tomu diskriminuje-li zaměstnavatel své zaměstnance nebo nezajistí rovné zacházení po dobu trvání pracovního poměru dle zákoníku práce, hrozí mu na základě zákona o inspekci práce pokuta pouze do výše 400 000 Kč.

Přijetí zákona o inspekci práce vzbudilo obavy zaměstnavatelů z možných sankcí. Odstupem času lze však konstatovat, že účinností zákona k větším postihům zaměstnavatelů ani ke zneužívání pravomoci inspektory práce nedošlo. Zákon stále platí a z praktických zkušeností lze shrnout, že kontrolní činnost na jeho základě funguje přiměřeným způsobem a k ukládání pokut v horní výši zákonné sazby dochází pouze výjimečně.

¹⁰⁵⁴ Zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce.

¹⁰⁵⁵ BUKOVJAN, P., Kontrolní činnost úřadů práce po přijetí zákona o inspekci práce. In: *Práce a mzda*, 2007, č. 7, s. 7.

ZÁVĚR

1. Po přijetí ABGB se ve vývoji soukromého práva na území republiky začaly rýsovat celkem zřetelné tendence, výrazněji narušené až německou okupací. V oblasti osobních práv se postupně odbourávala reálná omezení, která bránila plnému uplatnění práv některých skupin obyvatelstva. Impulem k tomu byly významné politické zvraty, zejména revoluce let 1848–1849. V manželském a rodinném právu se postupně vyrovnávalo právní postavení muže a ženy a zanikla omezení katolických manželství. V souladu s posláním věcných práv působit jako stabilizační, statický činitel vykazovala jejich právní úprava dlouho největší stabilitu, i když v souvislosti se zrušením poddanství a s pozemkovou reformou po vzniku republiky stát výrazně zasáhl do reálných vlastnických poměrů. Stabilní byla i úprava dědického práva, dotčeného asi nejzřetelněji omezením okruhu dědiců ze zákona na začátku minulého století. Závazkové právo, které je svou vlastní povahou dynamické, se skutečně vyvíjelo nejdynamičtěji. Z občanského práva se vyčlenila úprava obchodních obligačních poměrů. Změnila se úprava pracovněprávních vztahů, když výrazně vzrostl počet kogentních ustanovení upravujících pracovní poměr, novela občanského zákoníku z roku 1916 nahradila námezdní smlouvu služební smlouvou a smlouvou o dílo a byly přijímány speciální předpisy pro jednotlivé kategorie pracovníků. V souvislosti s „komercializací“ občanského práva přinesly novely občanského zákoníku z let 1914, 1915 a 1915 i řadu dalších dílčích změn.

Připravovaná, ale nerealizovaná úprava občanského (a obchodního) práva z doby první Československé republiky neměla přetrhnout spojitost s ABGB (a s obchodním zákoníkem z roku 1862). S využitím zkušeností odborníků z praxe, vysokoškolských učitelů a vysokých ministerských úředníků (příčemž poslední dvě kategorie se pozoruhodně prolínaly) zároveň reflektovala společenské a ekonomické změny z předchozích let a měla vést nejen k unifikaci, ale též k modernizaci československého soukromého práva.

V období okupace se na území českých zemí rozšířila působnost německého práva, které platilo vedle recipovaných česko-slovenských předpisů a předpisů vydávaných protektorátními orgány. Německé a protektorátní orgány zasahovaly především do osobních a majetkových poměrů neárijského obyvatelstva a do ekonomických vztahů, včetně pracovněprávní sféry.

Všeobecný občanský zákoník sice jako páteř soukromého práva fungoval ještě v prvních letech po druhé světové válce, ale po uchopení moci komunisty s jejich vyhroceně kritickým postojem k platnému právu bylo jen otázkou času, kdy bude nahrazen novou úpravou. Ta se zrodila na podkladě ústavy z roku 1948 v rámci tzv. právnícké dvouletky v podobě nového občanského zákoníku, ještě před ním vydaného zákona o právu rodinném a také dalších předpisů, jako například zákona o hospodářských smlouvách. Občanský zákoník v nových podmínkách (znárodnění, plánovaná ekonomika, počínající kolektivizace) zrušil obchodní zákoníky a absorboval jen některá jejich ustanovení, rozbil jednotu vlastnického práva, rámcově upravil hospodářské závazky, které mohly vznikat i na základě jiných skutečností, než je smlouva, a neupravoval pracovní (služební) smlouvu, protože se předvíдалa brzká kodifikace pracovního práva. Prvními náznaky se tak začala projevovat ztráta jeho pozice dominantního soukromoprávního předpisu, „páteře“ soukromého práva (ostatně socialistický zákonodárce pojmy soukromé a veřejné právo odmítal a v duchu toho také nedbal na sounáležitost soukro-

moprávních disciplín). Po legislativní stránce poměrně dobře zpracovaný občanský zákoník rozhodně nesplnil představy, které s ním stráníci a státní představitelé spojovali, protože zřejmě i je samotné překvapilo, kam na začátku padesátých let směřoval vývoj sovětského bloku. Na změny ve společnosti, zejména na masivní rozšíření uživatelských vztahů, musel zákonodárce reagovat vydáváním dílčích předpisů.

Proklamování socialismu v ústavě z roku 1960 vyvolalo potřebu rekonstrukce československého práva, jehož role měla navíc po dosažení této mety ustupovat do pozadí. Delší dobu vedené diskuse o systému československého socialistického práva vyústily – nikoliv pro přesvědčivé vítězství této koncepce, ale z rozhodnutí státních orgánů – do partikularizace právní úpravy v podobě tzv. blokového systému, v němž se vůdčí role občanského práva cíleně rozplynula. Jak ukázala praxe, úmysl zákonodárce se nepodařilo realizovat do všech důsledků, ale obecná ustanovení občanského zákoníku přestala pro ostatní právní odvětví až na drobné výjimky, vzniklé z opomenutí zákonodárce, platit a nahradila je ustanovení každého jednotlivého odvětví. Počet právních odvětví navíc vzrostl, když se přijetím zákoníku práce završil proces konstituování pracovního práva a vznikl v rámci celého sovětského bloku unikátní hospodářský zákoník, doplněný o zákoník mezinárodního obchodu.

Právní úprava z první poloviny šedesátých let minulého století pak s řadou změn a doplňků platila až do začátku devadesátých let. V nich se prostřednictvím práva v ne příliš příznivých podmínkách (pověstný „útěk před právníky“) otevíral prostor pro uplatnění smluvní autonomie, odstraňovaly projevy paternalistického přístupu zákonodárce, zmírňovaly křivdy z předchozích let a vytvářely předpoklady pro fungování tržního hospodářství. Se vstupem České republiky do Evropské unie u nás získalo bezprostřední platnost evropské právo, což si vynutilo další novelizace právních předpisů. Po rychle vydaném obchodním zákoníku (1991) a pozdějším zákoníku práce (2006) začal v letošním roce platit nový občanský zákoník.

Jak skončí pokus navázat v době nových technologií a výrazné internacionalizace na to, co bylo před řadou desetiletí přerušeno, musí ukázat čas. O úspěchu či neúspěchu právních předpisů totiž rozhoduje složité předivo vzájemně se doplňujících a ovlivňujících společenských a ekonomických faktorů, mezi nimiž je sice vnitřní kvalita díla faktorem důležitým, ale i zdánlivá drobnost může spustit procesy, které se kvalitnímu dílu postaví do cesty (nebo naopak jinému pomohou i přes jeho zjevné nedostatky).

2. Rodinné právo prošlo asi největšími koncepčními změnami. Tuto součást soukromého práva, resp. její dílčí součást – manželské právo – výrazně poznamenal vliv kanonického práva. I když byla později upravena světskou legislativou, z křesťanského pojetí monogamního svazku muže a ženy vycházelo i později. U nás navíc už za platnosti ABGB byla pro katolická manželství platnost předpisů kanonického práva načas obnovena. Jistá omezení (rozlučka manželství) platila pro katolíky až do počátku republiky. Prolínání rodinněprávní problematiky se zásadami křesťanské morálky v průběhu doby nastolilo řadu dalších vážných etických a právních problémů, například otázku manželských překážek, rozlučitelnosti manželství, umělého přerušování těhotenství a nejnověji i registrovaného partnerství nebo náhradního mateřství.

Náboženské prvky v úpravě manželského práva výrazně potlačil až socialistický zákonodárce, který rodinné právo vyčlenil z občanského práva a upravil samostatnými zákoníky (nejdříve zákonem o právu rodinném a pak zákonem o rodině). I on však umožňoval konání církevního obřadu při uzavírání manželství, i když bez právní relevance, s řadou omezení a případně i faktickými negativními důsledky pro ty, kdo se mu podrobili. Ve druhé polovině

minulého století charakterizoval rodinné právo podobně jako jiná právní odvětví paternalistický přístup, projevující se zejména výraznou snahou státu zasahovat do výchovy dětí.

Výrazně se měnila i právní úprava majetkových vztahů v rodině. Podle právní úpravy obsažené v ABGB manželé disponovali vlastním majetkem, přičemž ale mnohá ustanovení preferovala muže. V době první republiky se při přípravě rekonstrukce uvažovalo i o převzetí uherského systému koakvizice. Poválečné samostatné rodinněprávní zákoníky už zaváděly, resp. diktovaly, různé podoby majetkového společenství manželů. V tomto období se v rodinném právu kladla do popředí osobní práva a úprava majetkových práv ustupovala do pozadí. Ze zákona o rodině z první poloviny šedesátých let byla úprava majetkových práv zcela vyloučena a byla začleněna do občanského zákoníku. Polistopadový režim dal manželům volnost, aby si rozhodli, zda jejich majetek bude ve spoluvlastnictví nebo budou mít majetek oddělený.

3. Obchodní (a směnečné) právo je odvětvím, které svým dopadem výrazně přesahuje hranice státu, proto je žádoucí, aby si jeho úprava v jednotlivých zemích byla velmi blízká. To byl důvod, proč se rakouská právní úprava obchodního i směnečného práva zrodila na půdě Německého spolku a proč se už na přelomu 19. a 20. století uvažovalo o celosvětové úpravě. Obchodní zákoník upravoval především obchodní obligační právo a obchodní společnosti. Doplněvala jej samostatná úprava hospodářských a výdělečných společenstev (družstev) a společností s ručením omezeným a další předpisy.

Po vzniku republiky se připravovala unifikace obchodního práva, která měla tuto oblast zároveň modernizovat, například ucelením úpravy, širším vymezením toho, kdo je kupec (nově „obchodník“), adekvátnějším vymezením absolutních i relativních obchodů, odstraněním zjevných dílčích nedostatků v úpravě obchodních společností.

Poválečné změny československé ekonomiky předznamenávaly změny, které přineslo převzetí moci komunisty v roce 1948. Nový občanský zákoník zrušil obchodní zákoníky a v rámci občanského práva se připravovala půda pro zrod hospodářského práva, uzpůsobeného pro poměry státem řízené plánované ekonomiky. Nové zákony opakovaně upravily hospodářské závazky a právní poměry národních podniků a jiných socialistických organizací. Celý proces pak završilo přijetí hospodářského zákoníku a na něj navázaného zákoníku mezinárodního obchodu.

Je příznačné, že právě v této oblasti se po listopadu 1989 začaly prosazovat změny nejrychleji. Nejdříve se novým poměrům přizpůsobilo znění hospodářského zákoníku, pak jej nahradil obchodní zákoník a dílčí zákony zajistily převod velké části majetku z rukou státu do rukou soukromých subjektů. Dnes již zřejmě dožívá i obchodní zákoník, protože tvůrci občanského zákoníku do svého objemného díla včlenili i úpravu obchodního obligačního práva.

Směnečné právo si díky svému úzkému záběru a přísnému formalismu zachovávalo obdivuhodnou stabilitu, a to i v diametrálně odlišných podmínkách v druhé polovině minulého století, kdy bylo jeho uplatnění naprosto okrajovou záležitostí.

Nové právo mezinárodního obchodu vlastně až tak nové nebylo, protože v něm se při životě uchovávaly tradiční instituty obchodního práva, používané v mezinárodním obchodě, pro který byl hospodářský zákoník s možností státu zasahovat do smluvních vztahů nepoužitelný.

4. I úprava pracovní smlouvy a s ní souvisících vztahů zformovala do samostatného odvětví až po nástupu komunistů v moci. Stalo se tak nesporně pod vlivem sovětského práva,

ale nelze opomenout, že právní úprava pracovní (námezdní, služební) smlouvy už předtím prošla pozoruhodným vývojem a že o kodifikaci pracovněprávní oblasti se na ministerské úrovni uvažovalo hned po vzniku republiky. V ABGB byla námezdní smlouva pojata jako kterákoliv jiná smlouva, tedy jako vztah dvou rovnoprávných subjektů. Rozvoj tovární výroby však odboural paternalistické prvky, které charakterizovaly starší podoby zaměstnanec-kého poměru, a jasně dokladoval, že zaměstnavatel a zaměstnanec nejsou rovnoprávnými subjekty. Brzy se navíc ukázalo, že je i v zájmu společnosti, aby slabší straně – zaměstnanci – právo poskytlo jistou míru ochrany. Tato idea našla výraz v celé řadě předpisů, z nichž budeme jmenovat jen novely živnostenského řádu, novelu občanského zákoníku a prvorepublikový zákon o osmihodinové pracovní době. Do pracovněprávního zákonodárství pak masivně zasahoval protektorátní režim.

Obnova válkou zničeného hospodářství si vyžádala zavedení pracovní povinnosti, což ostatně v té době už nebyla žádná novinka. Prvotní představa poučného zákonodárce, že už v době právníkové dvouletky vznikne pracovněprávní zákoník, s nímž koketoval už tzv. budovatelský program první Gottwaldovy vlády, se nenaplnila. To způsobilo, že ustanovení ABGB o služební smlouvě „přežila“ samotný zákoník o patnáct let. Pracovněprávní vztahy tak byly samostatně upraveny zákoníkem práce až v podmínkách plánované ekonomiky, kdy dominantním zaměstnavatelem byl stát, ať už přímo, nebo prostřednictvím národních podniků či jiných státem řízených institucí. Právní úpravu opět charakterizoval paternalistický přístup, provázený tlakem na plnou zaměstnanost a stabilitu pracovních poměrů. Polistopadové pracovní právo se i prostřednictvím evropské legislativy přizpůsobilo podmínkám tržního hospodářství. Jeho novou podobu vyjadřuje především zákoník z roku 2006. Reálná praxe, uplatňovaná některými zaměstnavateli zejména v místech s vysokou nezaměstnaností, se však bohužel často pohybuje mimo jeho rámec.

Odborové organizace a jejich prostřednictvím uzavírané pracovní smlouvy se staly základem kolektivního pracovního práva. Novou roli se zaměstnaneckým organizacím snažil vtisknout protektorátní režim a jinou funkci přičítal jednotné odborové organizaci (Revolučnímu odborovému hnutí) také komunistický režim. Od ustavení Společnosti národů po skončení první světové války až do současnosti vydatně ke zkvalitnění pracovněprávního zákonodárství přispívá Mezinárodní organizace práce (ILO).

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Monographie stellt das Forschungsergebnis der im Rahmen der Grant-Agentur der Tschechischen Republik gewährten finanziellen Unterstützung „*Vývoj soukromého práva na území České republiky*“ (*Die Entwicklung des Privatrechts auf dem Gebiet der Tschechischen Republik*) Nr. GAP408/10/0363 dar. Ihre Verfasser haben damit versucht, die Lücke auf dem Gebiet einer komplexen Forschung der Privatrechtsgeschichte in böhmischen Ländern zum Teil zu schließen. Dabei haben sie den Schwerpunkt auf die Entwicklung seit dem 18. Jahrhundert gelegt, als die Einteilung des Rechts in Privatrecht und öffentliches Recht wieder seine reale Bedeutung gewann und die neuzeitlichen Kodifikationen vorbereitet wurden. Die entscheidende Bedeutung hatte das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch (ABGB) von 1811. Im Rahmen des limitierten Werkumfangs haben sich die Verfasser bemüht, die Privatrechtsentwicklung in politischen und ökonomischen Zusammenhängen und nach einzelnen Rechtsgebieten zu untersuchen, in die sich das Privatrecht schrittweise eingeteilt hat (bürgerliches Recht, Familienrecht, Handelsrecht, Arbeitsrecht und weitere zusammenhängende Rechtsgebiete).

1. Der erste Teil dieser Monographie (*Inspirationsquellen der Verfasser von neuzeitlichen Kodifikationen des Privatrechts*) verfolgt den Einfluss des römischen Rechts, des kanonischen Rechts und der naturrechtlichen Konzeptionen in die neuzeitlichen Privatrechtskodifikationen. In seinem umfangreichsten ersten Teil geht er vom folgenden unausgesprochenen Leitmotiv aus: „*Modernisierung mithilfe des römischen Rechts*“. An ausgewählten Segmenten verfolgten seine Autoren den Einfluss des römischen Rechts auf die Kodifikationen des bürgerlichen Rechtes von ABGB, über die bürgerlichen Gesetzbücher aus der Zeit des Sozialismus bis zu der heute schon geltenden Rekodifikation. Sie haben ihre Aufmerksamkeit der Rezeption der römischrechtlichen Grundsätze gewidmet und haben die ausgewählten Institute aus dem Bereich des Sachenrechts, des Erbrechts, des Schuld- und Personenrechts verglichen, wobei sie die übereinstimmenden Merkmale hervorgehoben und auf die Ursachen der abweichenden Rechtsregelung aufmerksam gemacht haben. Dabei haben sie die Motivationen der einzelnen Lösungen und ihrer möglichen Konsequenzen gesucht.

Die Darstellungen über die Wirkung des römischen Rechts haben zwei kürzere Passagen ergänzt. Die erste ist dem Einfluss des kanonischen Rechtes auf mittelalterlichem und vor allem auf neuzeitlichem Eherecht gewidmet. Die andere verfolgt die Geburt der Naturrechtslehre in der früheren Neuzeit und ihre Widerspiegelung in den vielgenannten Bestimmungen des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch (ABGB; § 7, 16 und 17) und im neuen tschechischen Bürgerlichen Gesetzbuch.

2. Der zweite dem bürgerlichen Recht gewidmete Teil der vorgelegten Monographie ist der umfangreichste. Die Autoren haben hier untersucht, auf welche Art und Weise sich die Ausgangsthese über bürgerliches Recht, als eine Grundlage des Privatrechts, in einzelnen Entwicklungsphasen erfüllt hat. Sie haben mit einem kurzgefassten Grundriss von privatrechtlichen Instituten im mittelalterlichen Recht angefangen. Unter Beteiligung von österreichischen Autoren haben sie dann die lange Vorbereitung des modernen Bürgerlichen Gesetzbuches in einem breiteren Kontext anderer Kodifikationsbemühungen gründlich

analysiert, die einzelnen ausgewählten Bestimmungen des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches charakterisiert, die Teiländerungen des bürgerlichen Rechts zwischen 1812–1918 verfolgt und auch die zeitgenössischen Zugänge zur Untersuchung des bürgerlichen Rechts (exegetische Schule, historische Rechtsschule) in Erinnerung gebracht. In der Abhandlung über die Entwicklung der ersten Tschechoslowakischen Republik dominiert die Problematik der Vorbereitung vom einheitlichen tschechoslowakischen bürgerlichen Gesetzbuch. Die Autoren haben sich sowohl dem Vorbereitungsprozess des Gesetzbuches selbst, als auch den ausgewählten Bestimmungen des Entwurfes von 1937 gewidmet, an den das neu verabschiedete tschechische Bürgerliche Gesetzbuch eng anknüpft. Nicht einmal wurden die durchgeführten Teiländerungen des bürgerlichen Rechts und die rasanten Staatsangriffe auf privatrechtliche Verhältnisse in der Form der Bodenreform vergessen. Bei den Darstellungen über bürgerliches Recht in der Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren haben sie sich auch mit der Konkurrenz des Reichsrechts und des Rechts des Protektorats auseinandergesetzt und den Zugang der nationalsozialistischen Juristen zum Privatrecht geschildert. Dieser Zugang äußerte sich bis zur Vorbereitung des Volksgesetzbuches, das die ganze privatrechtliche Materie umfassen sollte. Sie haben auch die Eingriffe ins ABGB, einige konkrete Maßnahmen und die Verfolgung der jüdischen Bevölkerung angeführt. Die Nachkriegszeit wurde vor allem durch weitere Eingriffe in Eigentumsverhältnisse (Konfiskation, Verstaatlichung, Revision der ersten Bodenreform) gekennzeichnet. Die ersten Jahre nach der kommunistischen Machtergreifung sind mit der Einverleibung einiger Bestimmungen direkt in die Verfassung, mit der Vorbereitung neuer Kodifikationen im Rahmen des rechtlichen Zweijahresplans und mit weiteren direkten Eingriffen in Eigentumsverhältnisse verbunden. Das Bürgerliche Gesetzbuch von 1950 hat teilweise noch an heimische Tradition angeknüpft, jedoch hat es dafür bezahlt, dass viele seiner Bestimmungen überhaupt keine Anwendung in der Praxis fanden. Im Gegenteil, es entwickelten sich neue Beziehungen ohne ihn, die sich in den Teilvorschriften widerspiegeln. Obwohl der Abschied von der heimischen Rechtstradition noch nicht so konsequent war, wie beim folgenden Gesetzbuch, dominierte der sowjetische Einfluss im Bürgerlichen Gesetzbuch von 1950. Dies betraf vor allem die neue Auffassung des Eigentums (Staats-, Genossenschafts-, Personen- und Privateigentum). Neben der Rechtsregelung des Eigentums und einiger weiterer Institute des Zivilrechts, haben die Autoren eine besondere Aufmerksamkeit auf die Problematik der Kollektivierung der Landwirtschaft gelegt. Die Erlassung der neuen Verfassung im Jahre 1960 (wiederum mit zivilrechtlichen Bestimmungen) stand bei der Geburt eines neuen Bürgerlichen Gesetzbuchs, das die Neuerungsversuche des sozialistischen Gesetzgebers auf seine Art und Weise vollendete. Sie äußerten sich vor allem in der Einführung eines Blocksystems, das den Zerfall des privatrechtlichen Bereichs vollendete und zu einer erheblichen Verengung des Gegenstandes der Rechtsregelung des bürgerlichen Rechts und zum Verlust einer führenden Stellung des Bürgerlichen Gesetzbuchs führte. Die Teilnovellen des Bürgerlichen Gesetzbuches brachten zwar ein paar Verbesserungen, jedoch prinzipielle Änderungen in der Auffassung des bürgerlichen Rechts bedeuteten erst die Veränderungen nach 1989 (Novelle von 1991). Die Transformation des bürgerlichen Rechts, bzw. der ganzen Rechtsordnung unterstützte noch den Beitritt der Tschechischen Republik in die EU. In Anknüpfung an die Darstellung über die Kollektivierung ist eine große Aufmerksamkeit den Restitutionen in diesem Teil gewidmet worden. Einen direkten Kontakt mit der allernächsten Zukunft stellen die Erwähnungen über die Rekodifikation des tschechischen bürgerlichen Rechts dar. In selbständigen Teilen

widmeten sich die Autoren auch der Entwicklung des Rechts des geistigen und gewerblichen Eigentums.

3. Das Leitmotiv des dritten, dem Familienrecht gewidmeten Teils hat die Form einer Frage: „*Familienrecht als selbständiges Rechtgebiet – ja oder nein?*“. Diese Frage rief vor allem die Erlassung der selbständigen Kodifikationen des Familienrechts im Rahmen von zwei Rekodifikationswellen an der Wende der vierziger und fünfziger Jahre und dann in den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts hervor.

Das Familienrecht machte die größten Konzeptionsveränderungen durch. Diesen Bestandteil des Privatrechts (vor allem das Eherecht) beeinflusste wesentlich das kanonische Recht. Wenn auch dieses später von der weltlichen Legislative geregelt wurde, von der christlichen Auffassung der monogamen Ehe von Mann und Frau ging er auch später aus. Darüber hinaus wurde die Geltung der Vorschriften des kanonischen Rechts schon nach dem Inkrafttreten des ABGB für katholische Ehen für einige Zeit wiederhergestellt. Gewisse Beschränkungen (Ehetrennung) galten für die Katholiken bis 1918. Durch die Durchdringung der familienrechtlichen Problematik mit den Grundsätzen der christlichen Moral setzte eine Reihe von weiteren wichtigen ethischen und juristischen Problemen im Laufe der Zeit ein, wie z.B. die Frage der Ehehindernisse, der Trennbarkeit der Ehe, des Schwangerschaftsabbruchs und später dann der eingetragenen Partnerschaft oder der Leihmutterchaft. Die religiösen Elemente in der Regelung des Eherechts wurden erst vom sozialistischen Gesetzgeber verdrängt. Auch er ließ die kirchliche Zeremonie beim Eheschluss zu, wenn auch ohne Rechtsrelevanz, mit einer Reihe von Beschränkungen und ggf. auch mit faktisch negativen Konsequenzen für diejenigen, die sich diesem unterzogen haben. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts wurde das Familienrecht ähnlich wie andere Rechtsgebiete vom paternalistischen Zugang gekennzeichnet, der sich vor allem in einer wesentlichen Bemühung des Staates äußerte, sich in die Kindererziehung einzumischen.

Auch die Rechtsregelung von Eigentumsverhältnissen in der Familie änderte sich wesentlich. Nach der im ABGB enthaltenen Regelung verfügten die Eheleute über eigenes Eigentum, wobei die Männer jedoch in vielen Bestimmungen bevorzugt wurden. In der Zeit der Ersten Republik wurde auch über eine Übernahme des ungarischen Systems des gemeinsamen Eigentums im Rahmen der Rekodifikationsvorbereitungen diskutiert. Die Familienrechtsgesetzbücher der Nachkriegszeit führten schon verschiedene Formen der Gütergemeinschaft ein. In dieser Zeitperiode wurden die Personenrechte in den Vordergrund gestellt und die Regelung der Vermögensrechte trat in den Hintergrund. Die Regelung der Vermögensrechte wurde aus dem Familiengesetz der ersten Hälfte der sechziger Jahre völlig ausgeschlossen und ins bürgerliche Gesetzbuch eingegliedert. Nach 1989 hatten die Eheleute eine Wahl, ob ihr Vermögen sich im Miteigentum befinden soll oder ob das Eigentum getrennt bleibt.

Nach 1989 wurde die Frage einer selbständigen Existenz des Familienrechts wiedereröffnet. Die Eingliederung der Familienrechtsregelung in das Bürgerliche Gesetzbuch eröffnet eine neue Etappe seiner Entwicklung und zeigt, in welche Richtung sie sich bewegen wird.

4. Die Grundlage der Handelsrechtsproblematik bildet die Regelung des Handelsschuldrechts, einschließlich der Abgrenzung seines Subjektes und der Handelsgesellschaften. Zu unseren Bedingungen gehören neben den Abhandlungen über das Handelsrecht und dem

Wechselrecht, auch eine Darstellung weiterer verwandter Disziplinen – des Wirtschaftsrechts und des Rechts des internationalen Handels. Die These „*Vom Handelsrecht bis zum Handelsrecht oder auch weiter?*“, welche den vorletzten dem Handelsrecht gewidmeten Teil charakterisiert, reflektiert die Verselbstständigung der handelsrechtlichen Problematik, die Betrachtungen über seine Kodifizierung nach der Entstehung der Tschechoslowakei, die Auflösung des Handelsrechts nach 1948, seine Wiederherstellung und schließlich auch die Eingliederung des Handelsschuldrechts in das neu erlassene tschechische Handelsrecht.

Das Handels- und Wechselrecht stellt ein Rechtsgebiet dar, dessen Auswirkungen die Staatsgrenzen wesentlich überschreiten. Deswegen ist es erwünschenswert, dass die Rechtsregelung in einzelnen Ländern sehr nahe steht. Das war der Grund, warum die österreichische Rechtsregelung des Handels- und Wechselrechts auf dem Boden des Deutschen Bundes entstand und warum eine einheitliche Regelung in der ganzen Welt schon um die Jahrhundertwende diskutiert wurde. Das Handelsgesetzbuch regelte vor allem das Handelsschuldrecht und die Handelsgesellschaften. Es wurde durch die selbstständige Regelung von Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften und der Gesellschaft mit beschränkter Haftung und durch weitere Vorschriften ergänzt. Nach der Errichtung der Republik wurde die Unifikation des Handelsrechts vorbereitet; diese sollte das Handelsrecht zugleich modernisieren. Nach der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren griffen die Nationalsozialisten auch in das Handelsrecht ein, was sich vor allem durch Staatseingriffe in die Wirtschaftstätigkeit der Betriebe äußerte. Die Änderungen der tschechoslowakischen Ökonomik in der Nachkriegszeit zeichneten die Änderungen vor, die die Machtübernahme durch die Kommunisten im Februar 1948 mit sich brachten. Das neue Bürgerliche Gesetzbuch hob die Handelsgesetzbücher auf und im Rahmen des bürgerlichen Rechts wurde der Boden für die Geburt des Wirtschaftsrecht vorbereitet, welches den Verhältnissen der vom Staat gesteuerten Planwirtschaft angepasst wurde. Neue Gesetze regelten die Wirtschaftsschuldverhältnisse und Rechtsverhältnisse von volkseigenen Betrieben und anderen sozialistischen Organisationen. Der ganze Prozess wurde durch die Verabschiedung des Wirtschaftsgesetzbuches und des Gesetzbuches des internationalen Handels vollendet. Es ist kennzeichnend, dass die Änderungen gerade in diesem Bereich am schnellsten begannen, um sich nach 1989 durchzusetzen. Den neuen Verhältnissen wurde zuerst die Fassung des Wirtschaftsgesetzbuches angepasst, das durch das Handelsgesetzbuch später ersetzt wurde. Die Teilgesetze stellten die Überführung eines großen Vermögensteils aus den Händen des Staates in die Hände der Privatsubjekte sicher. Die Tage des heute geltenden Handelsrechts sind gezählt, denn die Schöpfer des neuen tschechischen Bürgerlichen Gesetzbuches gliederten auch die Regelung des Handelsschuldrechts in ihr umfangreiches Werk ein.

Das Wechselrecht wahrte sich seiner bewunderungswürdigen Stabilität dank seiner engen Reichweite und dank seines strengen Formalismus, und zwar in den diametral unterschiedlichen Bedingungen in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, als seine Geltendmachung eine völlige Randerscheinung war. Neues Recht des internationalen Handels war eigentlich nicht so neu, weil die traditionellen im internationalen Handel benutzten Institute des Handelsrechts am Leben gehalten wurden, denn das Handelsgesetzbuch mit einer Möglichkeit des Staates, in Schuldverhältnisse einzugreifen auszustatten, wäre unanwendbar.

5. Der letzte Teil des vorgelegten Werkes wird dem Arbeitsrecht gewidmet. Immer wieder stoßen wir auf das Dilemma, wie das Arbeitsrecht aufzufassen ist: „*Arbeiterrecht versus*

einheitliches Arbeitsrecht für (fast) alle Professionen“. In diesem Geiste charakterisieren die Autoren schon am Anfang die Abgrenzung dieses Rechtsbereiches in der Vergangenheit (für einige beschränkte es sich nur auf das sog. Arbeiterrecht, für andere auf alle vom Arbeitsvertrag ausgehenden Rechtsbeziehungen, für weitere beinhaltete es auch das sog. Dienstrecht usw.).

Die Rechtsregelung des Arbeitsvertrages und der zusammenhängenden Beziehungen formierte sich in ein selbständiges Rechtsgebiet erst nach dem Machtantritt der Kommunisten. Es geschah ohne Zweifel unter dem Einfluss des sowjetischen Rechts. Es ist zu erwähnen, dass die Rechtsregelung des Arbeits- (Lohn-, Dienst-) Vertrages sich schon vorher merkwürdig entwickelte und dass die Kodifikation des Arbeitsrechts auf der Ministerialebene schon nach der Entstehung der Republik in Betracht gezogen wurde. Der Dienstvertrag wurde im ABGB als jeder andere Vertrag aufgefasst; es handelte sich also um eine Beziehung von zwei gleichberechtigten Subjekten. Die Entwicklung der Fabrikproduktion hat jedoch die paternalistischen Elemente abgeschafft, welche die älteren Formen des Beschäftigungsverhältnisses charakterisierte, und hat klar gestellt, dass der Arbeitgeber und der Arbeitnehmer keine gleichberechtigten Subjekte sind. Darüber hinaus zeigte es sich bald, dass es im Interesse der Gesellschaft ist, dass ein bestimmter Schutz der schwächeren Partei – dem Arbeitnehmer – vom Recht gewährt wird. Diese Idee fand den Ausdruck in einer Reihe von Vorschriften, wie z.B. die Novellierungen der Gewerbeordnung, die Teilnovelle des ABGB oder das Achtstundentagesgesetz aus der Ersten Republik). In die arbeitsrechtliche Gesetzgebung griff das Regime des Protektorats massiv ein. Die Wiederherstellung der vom Krieg vernichteten Wirtschaft erzwang die Einführung der Arbeitspflicht, was übrigens schon keine Neuigkeit zu dieser Zeit war. Die ursprüngliche Vorstellung des sozialistischen Gesetzgebers, dass das Arbeitsgesetzbuch schon in der Zeit des rechtlichen Zweijahresplans entsteht, wurde nicht erfüllt. Dies verursachte, dass die Bestimmungen des ABGB über den Dienstvertrag das Gesetzbuch selbst um fünfzehn Jahre „überlebten“. Die arbeitsrechtlichen Beziehungen wurden vom Arbeitsgesetzbuch selbst erst durch die Bedingungen der Planwirtschaft geregelt, als der Staat zum dominanten Arbeitgeber wurde (entweder selbst, oder mithilfe der volkseigenen Betriebe oder der vom Staat errichteten Institutionen). Die Rechtsregelung wurde wieder vom paternalistischen Zugang gekennzeichnet, der mit dem Druck auf volle Beschäftigung und Stabilität der Arbeitsverhältnisse begleitet wurde. Das Arbeitsrecht nach 1989 hat sich mithilfe der europäischen Legislative den Bedingungen der Marktwirtschaft angepasst. Seine neue Gestalt wird vor allem im Arbeitsgesetzbuch von 2006 veranschaulicht. Die reale von einigen Arbeitgebern geltend gemachte Praxis vor allem in Gebieten mit hoher Arbeitslosigkeit bewegt sich leider oft außer seinen Rahmen.

Die Gewerkschaftsorganisationen und die durch ihre Vermittlung geschlossenen Arbeitsverträge wurden zur Grundlage des Kollektivarbeitsrechts. Das Regime des Protektorats bemühte sich, den Arbeitnehmerorganisationen eine neue Funktion einzuprägen und eine andere Funktion rechnete der einheitlichen Gewerkschaftsorganisation (der revolutionären Gewerkschaftsbewegung) auch das kommunistische Regime zu.

Seit der Errichtung des Völkerbundes nach dem Ende des Ersten Weltkrieges bis hin zur Gegenwart, trägt die Internationale Arbeitsorganisation (ILO) zur Qualitätserhöhung der arbeitsrechtlichen Gesetzgebung wesentlich bei.

SUMMARY

This work has been put together within the standard grant research project No GAP408/10/0363 entitled “*The Development of Private Law in the Territory of the Czech Republic*”. The authors have attempted to fill up the gap on the field of a complex research in the history of private law. They focused mainly on the development as from the 18th century, when under the influence of natural law theories, the distinction between private and public law was getting again more important and when the modern codifications had been launched, among which the most crucial was the General Civil Code (ABGB) of 1811. With respect to the limits placed on extent of the work, the authors tried to research the development of private law in both political and economic context and according to particular branches of law, into which private law had gradually divided itself (civil law, family law, commercial law, labor law and other branches of law connected with the aforementioned ones).

1. The first part of this publication, entitled the “*Inspirational sources of the drafters of the modern private law codifications*” targets the influence of the Roman law, Canon law and the concepts of natural law in the modern private law codifications. As for the most extensive first part, it is based on an unspoken leading thesis “*Modernization by means of Roman law*”. The authors of the first part, focusing on certain segments, analyzed the influence of Roman law on codifications of civil law, starting with ABGB, going over the civil codes of the socialist era and finishing with the recodification that is valid nowadays. They paid attention to reception of the principles of Roman law and compared certain concepts regarding rights *in rem*, succession law, law of obligations (contract law) and rights of persons, and doing so they looked for identical features and explained the causes for differing regulations. Moreover they searched for motivations of particular solutions and their possible consequences.

The explanation of the influence of Roman law is followed by two short excerpts. The first one targets the influence of Canon law on the medieval and especially modern matrimonial law. In the second excerpt, the author analyzes the birth of the early modern natural law thought and its reflection in the famous provisions of the Austrian General Civil Code (ABGB; § 7, 16 and 17) and in the new Czech Civil Code.

2. The most extensive part of this work is the second one, which deals with the issues of Civil law. In this part, the authors analyzed how their key thesis claiming that *civil law is the very foundation of private law* applied throughout the particular phases of development. They opened it by briefly outlining the institutes of private law in medieval law. Then, with the help of their Austrian colleagues and in a broader context of other codification efforts, they analyzed the lengthy preparation of the modern Civil Code and characterized certain provisions of the Austrian General Civil Code. Further, they researched partial changes in civil law during 1812–1918 and remembered also the then actual scientific approaches to researching civil law (exegetic school and historical school). The chapter on the First republic is dominated mainly by the issue of preparing the universal Czechoslovakian Civil Code. The authors concentrated mainly on the actual process of preparing the Code and certain provisions of the draft of 1937, with which the newly adapted Czech Civil Code is intertwined. They did not forget the changes that occurred in the area of civil law and the infringement of

government into private law relationships by means of so-called land reform. While writing about the features of civil law in the Protectorate of Bohemia and Moravia, the authors had to explain the parallel existence of the Protectorate's regulations and Reich's regulations and also outlined the approach of Nazi lawyers to private law, which led to preparation of so-called "*people's code*", which was supposed to regulate the whole area of private law. They also described interference with ABGB and some particular measures whose purpose was to persecute Jews.

The post-war period was characterized mainly by further infringement with proprietary relationships (confiscations, nationalization, and revision of the land reform) and the new institute of state administration. The rise of the communist regime was connected with implementing certain provisions directly into the Constitution and drafting of new codifications within the so-called legal two-year period and other direct infringements with proprietary relationships. Although the Civil Code of 1950 respected the local traditions, many of its provisions had never been used in practice. There were lots of new relationships being developed aside from that Code in numerous partial laws and regulations. Though the local traditions had not been abandoned so significantly as in the following code, one could find Soviet influence in it. It was reflected mainly in a new approach to proprietary rights (state ownership, coop-ownerships, personal ownership and private ownership). Aside from the regulation of ownership and some other civil law institutes, the authors paid special attention to the issues of collectivization of agriculture. The passage of the Constitution of 1960, together with civil law provisions, was at the birth of a new Civil Code, which completed the pioneering attempts of socialist lawgivers. These attempts materialized in an establishment of the so-called "*block system*", which topped the disintegration of the area of private law and had led to a significant narrowing of the scope of application of the Civil Code and to the Civil Code's losing its leading position. Despite the fact that some of the partial amendments to the Civil Code brought with it improvement, the first major change had not taken place until 1991. Further transformation of civil law was supported when the Czech Republic has become a member of the European Union. In connection with the topic of collectivization, an emphasis was also placed on restitutions. Moreover, the new recodification of the Czech civil law is also mentioned.

In other parts, the authors also concentrated on the development of intellectual property law.

3. The leading thesis of the third part, which is aimed at family law is in the form of the following question: "*Family law as an independent branch of law – yes or no?*". The question was based on the fact that certain independent codifications of family law were adapted in two recodification waves, i.e. in the early Fifties and in the Sixties of the last century.

Family law had gone probably through the most significant conceptual changes. This part of the private law, especially matrimonial law, was influenced by Canon law. Although this area was later regulated by secular regulations, the Christian approach of monogamy was built upon. When ABGB was in force, catholic marriages were subject to Canon law. Certain limits (separation) had applied to Catholics as from the republic was established. The blending of family law issues with the principles of Christian morality established numerous serious ethical and legal problems, e.g. the question of hindrances to marriages, separation of

marriages, abortion and newly also registered partnership. Certain religious features in family law were suppressed by the socialist legislation. Nevertheless even then, religious wedding ceremonies were allowed, though they had no legal effects and they also had negative consequences for those who attended them. For the family law it was typical in the second half of the last century that the government had taken paternalistic approach to it, which materialized mainly in significant efforts of the state to interfere with education of children.

The proprietary relationships within a family had changed significantly. Under the rules embodied in AGGB, husband or wife were able dispose of their own property, although men had stronger position. The post-war family law codes had established certain forms of proprietary community of spouses. In this period, personal rights were put in front, as opposed to regulation of proprietary relationships, which were being overlooked. In the Family Act of the early Sixties, there was no regulation of proprietary rights, as it was included in the Civil Code. The post-November regime granted freedom to spouses to decide whether their property will be in joint ownership or separated.

In that period, the question of an independent existence of family law was restored. Having included the family law provisions in the Civil Code has opened new phase of its development and it will show which way it will proceed.

4. The grounds of commercial law issues are found in business law of obligations, including their parties, such as purchaser, merchant, entrepreneur and regulation of legal entities. In this chapter, there are also passages on law of bills of exchange and other relating disciplines, such as law of international trade, etc. The thesis *“From commercial law to commercial law (or even further)?”* reflects the gaining of independence of commercial law issues, deliberations about its recodification after Czechoslovakia was established, the end of commercial law in the after-February period and its restoration and finally also embodiment of regulation of commercial obligations into the newly adapted Czech commercial law.

Commercial law and law of bills of exchange are branches of law, which largely exceed the borders of a single state and thus it is necessary that the regulation thereof in different legal orders are similar. That was the reason why the Austrian regulation of commercial law and law of bills of exchange was established on the foundation of German Confederation and why a global regulation was being discussed as early as at the beginning of the twentieth century. The Commercial Code regulated mainly law of business obligations and law of legal entities. It was supplemented by an independent regulation of economical and profit making coops and limited liability companies. After the republic was established, unification of commercial law was being prepared. Its goal was to modernize this area, for example by making the regulation complex and properly identify the subjects, such as buyer (purchaser), more adequate definition of so-called absolute and relative business relationships, elimination of obvious lacks in regulation of legal entities. In the Protectorate of Bohemia and Moravia, the Commercial Code remained in force. Nevertheless, in the area of commercial law, there was an increase in government interference. The post-war changes in the Czechoslovakian economy had prefigured the changes that took place after the communist takeover in 1948. The new Civil Code repealed the commercial codes and within civil law, there was supposed to be established an economical law adjusted to the conditions of centrally planned economy. New laws had repeatedly regulated obligations and relationships in national enterprises and other socialistic organizations. The whole process was topped by the passage of the Economi-

cal Code and the Code of International Trade, which was intertwined with the former. It is typical that in this area the changes that had been taken place after November of 1989 were done most quickly. First, some provisions of the Economical Code had to be adapted to the new circumstances and later the Economical Code had to be replaced with Commercial Code and partial laws ensured transfer of large part of the property from the hands of state to the hands of private individuals. Today, the Commercial Code is probably close to its end as the drafters of the new Civil Code included also regulation of business obligations in the Civil Code.

The law of bills of exchange, due to its relatively tiny scope and strict formalism, kept admirable stability despite the completely different conditions in the second half of the last century, which its usage was just of marginal importance. The new law of international trade was not that new, as some of the traditional institutes of the commercial law, used in international trade, were laid down in it.

5. The last part of this work is dedicated to labor law and its thesis was defined as: "*Law of laborers contra unified labor law for (almost) all professions*". In the light of this question, the authors analyzed even the concepts of this branch of law. For some, it was limited only to laborers, as law of laborers and for others it applied to all relationships based on employment contract.

The regulation of employment contracts and the respective relationships was formed into an independent branch of law after the communists had gained power. This happened undoubtedly under the influence of Soviet law, but one should not forget that labor regulation of employment contract had gone through a remarkable development and that codification of labor law was being discussed among the ministers right after the republic had been established. ABGB looked on a labor contracts as on any other contracts, i.e. as a relationship of two equal parties. The development of factory work had eliminated paternalistic features, which characterized the older types of employment relationships. Soon it was shown that it is in common interest of society that a weaker party, i.e. employee, is granted certain protection. This idea was expressed in numerous laws, out of which we will only mention certain amendments to Trade proceedings, amendments to Civil Code and First republic's act on eight-hour working hours. The labor laws were strongly interfered by the Protectorate's regime. Restoration of the economy strongly affected by the war led to an establishment of labor duty, which was not a new concept in that time. The initial idea of the after-February legislators that already during the legal two-year term a labor code would be drafted had not come true. The result of it was that the provisions of ABGB on labor contract "survived" the Code itself by fifteen years. Employment relationships became regulated by a special code, i.e. the Labor Code at the period when employer was, either directly or through national enterprises, the state. The paternalistic approach returned to the employment relationships. The post-November labor law has adjusted to the conditions of market oriented economy. Its new layout is expressed mainly in the Labor Code of 2006.

Trade unions became the grounds of the collective labor law. The Protectorate's regime attempted to assign a new role to the organizations of employees and the communist regime assigned such a function to a unified organization of trade unions, i.e. Revolutionary Movement of Trade Unions.

Since the establishment of the League of Nations after the end of the World War I till today, the *International Labour Organization* (ILO) has contributed to an improvement of labor laws.

PŘEHLED VYBRANÝCH PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ

1811

Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský

1852

Císařský patent č. 252/1852 ř. z., kterým se vydává nový zákon o podomním obchodě

1859

Císařský patent č. 227/1859 ř. z., jímž se vydává řád živnostenský

1862

Zákon č. 87/1862 ř. z., pro ochranu svobody osobní

1863

Zákon č. 1/1863 ř. z., zákoník obchodní

Vynešení od ministeria financí č. 27/1863 ř. z., jímž se vydávají potřeba ustanovení k založení a vedení obchodního rejstříku

1879

Zákon č. 50/1879 ř. z., o tom, pokud se mohou dělití stavení dle částí hmotných

1884

Zákon č. 115/1884 ř. z., o zaměstnávání mladistvých pracovníků a žen

1896

Zákon č. 70/1896 ř. z., o obchodech splátkových

Zákon č. 140/1896 ř. z., o používání cest nezbytných

1898

Zákon č. 68/1898 č. z. z., jímž se zavádějí zvláštní předpisy o dělení dědictví při rolnických usedlostech střední velikosti

Zákon č. 89/1898 ř. z., o obchodu s potravinami a některými předměty potřeby

1903

Zákon č. 57/1903 č. z. z., jímž se upravuje všeobecné zprostředkování práce

1906

Nařízení ministeria práv č. 89/1906 ř. z., ve shodě s ministeriem obchodu ze dne 26. dubna 1906 o změnách, jak obchodní rejstřík má býti založen a veden.

Zákon z 6. března 1906, č. 58 ř. z., o společnostech s ručením obmezeným

Zákon č. 84/1906 ř. z., o šeku

1907

Nařízení č. 256/1907 ř. z., kterým se vydávají ustanovení k provedení zákona o obchodu s vínem, vinným moštem a vinným rmutem

1910

Zákon č. 20/1910 ř. z., o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (zákon o obchodních pomocnících)

Nařízení ministra práv č. 21/1910 ř. z., kdy zákon o obchodních pomocnících nabude moci

1914

Zákon č. 9/1914 ř. z., o statkových úřednících

Zákon č. 15/1914 ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika)

Císařské nařízení č. 276/1914 ř. z., jímž se vydává částečná novela k obecnému zákoníku občanskému

1916

Nařízení č. 195/1916 ř. z., o generálním poručení

1918

Nařízení ministra sociální péče a ministra spravedlnosti ve srozumění s ostatními s účastněnými ministry č. 83/1918 Sb., o ochraně nájemců

Zákon č. 91/1918 Sb., o osmihodinové době pracovní

1919

Nařízení ministra průmyslu, obchodu a živností č. 18/1919 Sb., o úpravě výroby a obchodu vlnou a hadry

Nařízení ministra sociální péče ve srozumění se zúčastněnými ministry č. 11/1919 Sb., jímž se vydávají prováděcí předpisy k zákonu o 8hodinné době pracovní

Nařízení vlády Československé republiky č. 14/1919 Sb., o zachování služebních poměrů podléhajících zákonu o obchodních pomocnících za války

Nařízení vlády Československé republiky č. 15/1919 Sb., jímž se obmezuje výpověď určitých služebních poměrů

Nařízení ministerstva spravedlnosti ve shodě s ministerstvem vnitra, financí a obchodu č. 31/1919 Sb., o prodloužení lhůty promlčecí a lhůty ku předložení kuponů a podílních listů získaných

Nařízení ministerstva spravedlnosti a ministerstva pro sociální péči č. 62/1919 Sb., kterým se doplňuje a mění nařízení ze dne 17. prosince 1918, č. 83 Sb., o ochraně nájemců

Zákon č. 79/1919 Sb., o služebním poměru učitelů vysokoškolských

Nařízení vlády republiky Československé č. 191/1919 Sb., o úpravě obchodu kávovými náhražkami

Zákon č. 251/1919 Sb., jímž se zrušují se zpětnou působností některá ustanovení služební pragmatiky pro úředníky, učitele a sluhy

Zákon č. 320/1919 Sb., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství

Nařízení vlády Československé republiky č. 350/1919 Sb., o obmezení výpovědi některých služebních poměrů

Nařízení vlády republiky Československé č. 362/1919 Sb. jímž se provádí zákon ze dne 22. května 1919, č. 320 Sb., o změnách ustanovení občanského práva o manželském právu

Zákon č. 382/1919 Sb., o náhradě majitelům půdy, kteří byli válkou poškozeni

Zákon č. 447/1919 Sb., kterým se snižuje věk nezletilosti

Nářízení vlády republiky Československé č. 671/1919 Sb., kterým prodlužuje se účinnost nařízení ministra sociální péče a ministra spravedlnosti ze dne 17. prosince 1918, č. 83, a ze dne 9. února 1919, č. 62 Sb., jakož i nařízení ministra s plnou mocí pro Slovensko ze dne 30. dubna 1919, č. 77 (3576 pres.), a ze dne 17. května 1919, č. 85 (3576-I pres.), o ochraně nájemců

Nářízení vlády Československé republiky č. 675/1919 Sb., o zachování služebních poměrů podléhajících zákonu o obchodních pomocnících

1920

Zákon č. 29/1920 Sb., o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce

Zákon č. 82/1920 Sb., kterým se upravují právní poměry domovníků

Nářízení vlády republiky Československé č. 111/1920 Sb., o prodloužení promlčecí lhůty pro některé pohledávky

Nářízení vlády republiky Československé č. 175/1920 Sb., kterým se prodlužuje účinnost nařízení ministra sociální péče a ministra spravedlnosti ze dne 17. prosince 1918, č. 83 Sb., a ze dne 9. února 1919, č. 62 Sb., jakož i nařízení ministra s plnou mocí pro Slovensko ze dne 30. dubna 1919, č. 77 (3576 pres.), a ze dne 17. května 1919, č. 85 (3576-I-pres.), o ochraně nájemců

Zákon č. 275/1920 Sb., o ochraně nájemníků

Nářízení vlády Československé republiky č. 395/1920 Sb., kterým se prodlužuje a částečně mění působnost nařízení o zachování služebních poměrů zaměstnanců podléhajících zákonu o obchodních pomocnících

Nářízení vlády republiky Československé č. 465/1920 Sb., o zřizování společností s r. o. a společností akciových (komanditních na akcie), o zvyšování základního kapitálu těchto společností a zakládání pobočných ústavů.

1921

Zákon č. 260/1921 Sb., jímž se mění § 7 uvozovacího zákona k obchodnímu zákonu ze 17. prosince 1862, č. 1 ř. z. z. roku 1863, ve znění cís. nař. z 11. července 1898, č. 124 ř. z., a § 5 zák. čl. XXXVII. (obchodního zákona) z roku 1875.

Zákon č. 488/1921 Sb., o prodloužení účinnosti zákona ze dne 8. dubna 1920, č. 275 Sb., o ochraně nájemníků

Zákon č. 497/1921 Sb., kterým se mění ustanovení § 1164 obč. zákoníka

Nářízení vlády Československé republiky č. 499/1921 Sb., o úpravě pracovní doby v lékárnách

1922

Smlouva č. 80/1922 Sb., aby byl omezen počet pracovních hodin v závodech průmyslových na 8 hodin denně a 48 hodin týdně.

Zákon č. 130/1922 Sb., o ochraně nájemníků

Nářízení vlády Československé republiky č. 304/1922 Sb., o výpovědní lhůtě pracovních (služebních) poměrů při hromadném propouštění zaměstnanců po dobu hospodářské krise

Nářízení vlády Československé republiky č. 381/1922 Sb., o výpovědi služebních poměrů zaměstnanců podléhajících zákonu o obchodních pomocnících ze dne 16. ledna 1910, č. 20 ř. z.

1923

Zákon č. 85/1923 Sb., o ochraně nájemníků

1924

Zákon č. 3/1924 Sb., o zákazu prémiových obchodů předměty denní potřeby

Vládní nařízení č. 31/1924 Sb., o prodloužení promlčecí lhůty pro některé pohledávky

Zákon č. 85/1924 Sb., o ochraně nájemníků

Zákon č. 113/1924 Sb., kterým se mění § 113, odst. 3., uh. zák. čl. ze dne 9. prosince 1894, č. XXXI., o manželském právu, a §§ 51 a 59, odst. 2., uh. zák. čl. ze dne 9. prosince 1894, č. XXXIII., o státních matrikách, pak § 30 zákona ze dne 22. května 1919, č. 320 Sb., o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.

Zákon č. 163/1924 Sb., kterým se prodlužuje působnost zákona ze dne 4. července 1923, čís. 151 Sb., o poplatkových a dalších daňových úlevách při splynutí (fusi) nebo při přeměně právního útvaru podniků veřejně účtujících, společností s ručením obmezeným a společností komanditních, dále při přeměně pravovárečných měšťanstev ve společnosti akciové

Zákon č. 179/1924 Sb., o zrušení svěření

Zákon č. 279/1924 Sb., o přeměně společnosti s ručením obmezeným v družstva

1925

Zákon č. 45/1925 Sb., kterým se prodlužuje promlčecí lhůta pro nedoplatky úroků z některých lombardních zápůjček

Zákon č. 46/1925 Sb., o úpravě promlčecích lhůt pro některé pohledávky a závazky v poměru k cizině

Zákon č. 47/1925 Sb., o prodloužení promlčecí lhůty pro některé pohledávky

Zákon č. 48/1925 Sb., o ochraně nájemníků

Zákon č. 67/1925 Sb., kterým se zavádí placená dovolená pro zaměstnance

Zákon č. 219/1925 Sb., kterým se promíjí vyhlášky neb oddavky vykonali duchovní církve československé nebo řecko-východní

1926

Zákon č. 87/1926 Sb., o podomním obchodě

Zákon č. 125/1926 Sb., o úpravě některých lhůt při smlouvách nájemních

Vládní nařízení č. 216/1926 Sb., kterým se provádí zákon o podomním obchodě

1927

Zákon č. 111/1927 Sb., o ochraně proti nekalé soutěži

1928

Zákon č. 1/1928 Sb., směnečný

Zákon č. 44/1928 Sb., o ochraně nájemníků

Zákon č. 56/1928 Sb., o osvojení.

Vyhláška ministra sociální péče č. 182/1928 Sb., o dočasné úpravě pracovní doby v živnosti knihtiskařské

1929

Zákon č. 33/1929 Sb., kterým se prodlužuje účinnost zákona ze dne 28. března 1928, č. 44 Sb., o ochraně nájemníků

Vyhláška ministra sociální péče č. 93/1929 Sb., o dočasné úpravě pracovní doby v živnosti knihtiskařské

Vyhláška ministra sociální péče č. 107/1929 Sb., o dočasné úpravě pracovní doby v živnosti knihtiskařské

Vyhláška ministra sociální péče č. 142/1929 Sb., o dočasné úpravě pracovní doby v živnosti knihtiskařské

Opatření Stálého výboru č. 156/1929 Sb., kterým se prodlužuje účinnost zákona ze dne 28. března 1928, č. 44 Sb., o ochraně nájemníků

1933

Zákon č. 141/1933 Sb., o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon)

1934

Vyhláška ministra sociální péče č. 62/1934 Sb., kterou se vyhlašuje upravené plné znění zákona o ochraně nájemníků

Zákon č. 145/1934 Sb., o pojistné smlouvě

Zákon č. 154/1934 Sb., o pracovním poměru soukromých úředníků, obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (zákon o soukromých zaměstnancích)

Vládní nařízení č. 228/1934 Sb., jímž se z účinnosti zákona o soukromých zaměstnancích vyjímají někteří zaměstnanci podniků a závodů, náležejících státu nebo jiným osobám uvedeným v § 2, odst. 1 zmíněného zákona nebo jimi spravovaných

1935

Vládní nařízení č. 4/1935 Sb., o vyloučení platnosti obmezení smluvní svobody pro některé druhy pojistných smluv

Zákon č. 75/1935 Sb., o zákazu přídavků při prodeji zboží neb provádění výkonů

Zákon č. 76/1935 Sb., o splátkových obchodech

1936

Zákon č. 189/1936 Sb., o pracovním poměru redaktorů

1938

Zákon č. 126/1938 Sb., o vnitrostátní účinnosti mezinárodních úmluv o pracovní době ve sklárnách na automaticky vyráběné tabulové sklo a o zkrácení pracovní doby ve sklárnách na výrobu lahví

Vládní nařízení č. 266/1938 Sb., o sídle kupců (obchodníků), obchodních společností a výdělkových a hospodářských společenstev (družstev)

Vládní nařízení č. 323/1938 Sb., o ochraně pracovních poměrů zaměstnanců, kteří mají nastoupiti vojenskou službu presenční

1939

Vládní nařízení č. 6/1939 Sb., o dočasné úpravě některých poměrů nájemních

Vládní nařízení č. 20/1939 Sb. II, kterým se uvolňuje právo výpovědi nájemních smluv

Nařízení říšského protektora o propouštění židovských zaměstnanců v Protektorátu Čechy a Morava (VBIRProt. S. 281)

1940

Vládní nařízení č. 177/1940 Sb., o ochraně nájemníků

Vládní nařízení č. 334/1940 Sb., jímž se doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, č. 91 Sb., o 8hodinové době pracovní

1941

Vládní nařízení č. 63/1941 Sb., kterým se mění vládní nařízení ze dne 18. března 1940, č. 177 Sb., o ochraně nájemníků

Vládní nařízení č. 137/1941 Sb., o obchodu s cennými papíry

Vládní nařízení č. 248/1941 Sb., o ochraně nájemníků proti výpovědi

1942

Nařízení předsedy nejvyššího úřadu cenového č. 6/1942 Sb., ze dne 8. ledna 1942, kterým se mění nařízení předsedy nejvyššího úřadu cenového ze dne 4. listopadu 1941, č. 381 Sb., o úplatách v některých oborech soukromého zprostředkování

Vládní nařízení č. 33/1942 Sb., o placené dovolené pro zaměstnance

Vládní nařízení č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích

Vládní nařízení č. 141/1942 Sb., o rozdělování zisku v některých kapitálových společnostech a o změně jejich společenského kapitálu

Vyhláška ministra hospodářství a práce č. 173/1942 Sb., již se upravují pracovní-právní nároky při zastavení provozu závodů, podmíněném válkou

Vyhláška ministra hospodářství a práce č. 194/1942 Sb., již se upravují pracovní-právní nároky osob povolaných k vojenské službě při zastavení provozu závodů, podmíněném válkou

Vládní nařízení č. 230/1942 Sb., o náhradě mzdy při leteckém poplachu nebo při škodách způsobených leteckými útoky

Vládní nařízení č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání Židů

Vládní nařízení č. 261/1942 Sb., o domácí práci

Vládní nařízení č. 287/1942 Sb., o pracovní době po čas války

1943

Vládní nařízení č. 78/1943 Sb., jímž se doplňuje a provádí vládní nařízení ze dne 22. dubna 1942, č. 141 Sb., o rozdělování zisku v některých kapitálových společnostech a o změně jejich společenského kapitálu

Vládní nařízení č. 253/1943 Sb., o úpravě placení nájemného

Vládní nařízení č. 317/1943 Sb., o omezení obchodněprávních vyhlášek po dobu války

1944

Nařízení ministra spravedlnosti č. 43/1944 Sb., o zápisu odštěpných závodů do obchodního rejstříku

Vládní nařízení č. 79/1944 Sb., kterým se doplňuje zákon o ochraně nájemníků

Nařízení ministra spravedlnosti č. 134/1944 Sb., o omezení valných hromad akciových společností a komanditních společností na akcie

Nařízení ministra hospodářství a práce a ministra spravedlnosti č. 159/1944 Sb., o dohodném a provisi za nákupy akcií

Nařízení ministra hospodářství a práce č. 182/1944 Sb., o prozatímním zastavení dovolených v soukromém hospodářství

Nařízení ministra spravedlnosti č. 228/1944 Sb., o opatřeních v oboru soukromého práva (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava)

1945

Vládní nařízení č. 14/1945 Sb., jímž se prohlašuje nepoužitelnost některých předpisů o řízení práce a o nouzové službě a zrušují se pracovní poměry, vzniklé příkázáním

Vládní nařízení 15/1945 Sb., o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení

Vládní nařízení č. 23/1945 Sb., o placené dovolené pro zaměstnance v roce 1945

Dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti

Vyhláška ministra ochrany práce a sociální péče č. 392/1945 Ú. l., o úpravě některých pracovně-právních otázek

1946

Zákon č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzbuzujících

Zákon č. 200/1946 Sb., o některých opatřeních v oboru obchodního a společenského práva

1947

Vyhláška ministra vnitřního obchodu č. 23/1947 Ú. l. I, o úpravě maloobchodního podnikání

Zákon č. 45/1947 Sb., o úpravě pracovní doby v hornictví

Zákon č. 82/1947 Sb., o přechodné úpravě placené dovolené na zotavenou

Vyhláška ministra vnitřního obchodu č. 157/1947 Ú. l. I, o úpravě zprostředkovatelského podnikání

Vládní nařízení č. 175/1947 Sb., o náhradách za osobní úkony a věcná plnění

Zákon č. 180/1947 Sb., o novém sňatku žen, jejichž manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné

1948

Zákon č. 21/1948 Sb., o právním postavení snoubenek a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících národního boje za osvobození.

Zákon č. 41/1948 Sb., o mezinárodním a mezioblastním právu soukromém a o právním postavení cizinců v oboru práva soukromého (novela: zákon č. 266/1949 Sb.)

Zákon č. 175/1948 Sb., kterým se mění dekret prezidenta republiky o všeobecné pracovní povinnosti

1949

Zákon č. 4/1949 Sb., o pracovním poměru domovníckém

Zákon č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech

Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném (novely: zákony č. 61/1955 Sb., 15/1958 Sb., 45/1959 Sb.)

Zákon č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních

1950

Zákon č. 32/1950 Sb., o placené dovolené na zotavenou v roce 1950

Vládní nařízení č. 33/1950 Sb., o placené dovolené na zotavenou některých zaměstnanců ve stavebnictví a v oborech se stavebnictvím souvisících v roce 1950

Zákon č. 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži

Vládní nařízení č. 120/1950 Sb., o právech a povinnostech státních zaměstnanců, o řízení ve věcech jejich pracovního poměru a o rozhodčích komisích

Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 143/1950 Sb., o placené dovolené na zotavenou v roce 1951

Zákon č. 189/1950 Sb., o pojistné smlouvě

Zákon č. 191/1950 Sb., směnečný a šekový

Vládní nařízení č. 197/1950 Sb., o placené dovolené na zotavenou některých zaměstnanců ve stavebnictví a v oborech se stavebnictvím souvisejících v roce 1951

Vyhláška ministerstva práce a sociální péče č. 411/1950 Ú. l. I., o úpravě nájemného z bytů a jiných místností dokončených po 5. květnu 1945

1951

Vyhláška ministerstva financí č. 69/1951 Ú. l., o převodu členských podílů u bývalých úvěrových družstev a bývalých okresních záložen hospodářských

Vyhláška ministerstva financí č. 301/1951 Ú. l. I, kterou se vydávají pojistné podmínky

1952

Zákon č. 59/1952 Sb., o uzavírání manželství s cizinci.

Zákon č. 85/1952 Sb., o pojišťovnictví

1955

Vládní nařízení č. 33/1955 Sb., o hospodářských smlouvách

Zákonné opatření č. 61/1955 Sb., o změně předpisů o rozvodu.

1957

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 38/1957 Sb., o Smlouvě mezi Československou republikou a Německou demokratickou republikou o právních stycích v občanských, rodinných a trestních věcech se Závěrečným protokolem.

1958

Vyhláška ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího č. 15/1958 Ú. l., o rozvazování některých pracovních poměrů bez souhlasu odboru pracovních sil rady okresního národního výboru

1959

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 31/1959 Sb., o Smlouvě mezi Československou republikou a Rumunskou lidovou republikou o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

1960

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 97/1960 Sb., o Smlouvě mezi Československou republikou a Albánskou lidovou republikou o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

1962

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 66/1962 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 91/1962 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Maďarskou lidovou republikou o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

1963

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině (novely: zákony č. 132/1982 Sb., 234/1992 Sb., 91/1998 Sb., 360/1999 Sb., 301/2000 Sb., 109/2002 Sb., 320/2002 Sb., 321/2002 Sb. a nálezy Ústavního soudu č. 72/1995 Sb.)

Zákon č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním

Zákon č. 101/1963 Sb., o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku (zákoník mezinárodního obchodu)

1964

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Redakční sdělení č. 78/1964 Sb., o opravě tiskové chyby v zákoně o rodině č. 94/1963 Sb.

Zákon č. 109/1964 Sb., hospodářský zákoník

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 207/1964 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Socialistickou federativní republikou Jugoslavií o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

1965

Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce

Vládní nařízení č. 66/1965 Sb., kterým se provádí zákoník práce

Vyhláška Ústřední rady odborů č. 82/1965 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákoníku práce

1966

Zákon č. 82/1966 Sb., o pojišťovnictví

1968

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 124/1968 Sb., o Úmluvě o souhlasu k manželství, nejnižším věku pro uzavření manželství a registraci manželství

Zákon č. 130/1968 Sb., o přechodné úpravě některých lhůt

1969

Zákon č. 58/1969 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou rozhodnutím orgánu státu nebo jeho ne-správným úředním postupem

Zákon č. 153/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce

1970

Zákon č. 42/1970 Sb., úplné znění zákoníku práce

Zákon č. 138/1970 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení hospodářského zákoníku

1975

Zákon č. 20/1975 Sb., kterým se mění a doplňují některá další ustanovení zákoníku práce

Nařízení vlády Československé republiky č. 54/1975 Sb., kterým se provádí zákoník práce

Vyhláška federálního ministerstva zahraničního obchodu č. 125/1975 Sb., o provádění zahraničně obchodní činnosti pro zahraniční podniky

1976

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 131/1976 Sb., o Úmluvě o uznávání rozvodů a zrušení manželského soužití

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 133/1976 Sb., o Protokolu, kterým se mění a doplňuje Smlouva mezi Československou republikou a Německou demokratickou republikou o právních stycích v občanských, rodinných a trestních věcech, podepsaná v Praze dne 11. září 1956

1978

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 3/1978 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Bulharskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných a trestních

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 106/1978 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Mongolskou lidovou republikou o poskytování právní pomoci a o právních vztazích v občanských, rodinných a trestních věcech

1981

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 80/1981 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Kubánskou republikou o vzájemné právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

1982

Zákon č. 131/1982 Sb., kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy

Zákon č. 132/1982 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o rodině

Zákon č. 165/1982 Sb., kterým se mění a doplňuje hospodářský zákoník

Vyhláška ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky č. 183/1982 Sb., kterou se mění vyhláška ministerstva spravedlnosti č. 45/1964 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení občanského zákoníku, ve znění vyhlášky ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky č. 66/1973 Sb.

Redakční sdělení č. 9/1983 Sb., o opravě chyb v zákonu č. 131/1982 Sb., kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy, ve slovenském vydání

1983

Vyhláška ministerstva financí České socialistické republiky č. 11/1983 Sb., o pojistných podmínkách pro pojištění majetku

Vyhláška ministerstva financí České socialistické republiky č. 12/1983 Sb., o pojistných podmínkách pro pojištění odpovědnosti za škody

Nářízení vlády Československé socialistické republiky č. 17/1983 Sb., o úpravě některých náhrad za ztrátu na výdělku po skončení pracovní neschopnosti nebo při invaliditě

Úplné znění zákona č. 66/1983 Sb., o rodině jak vyplývá ze změn a doplňků provedených zákonem ze dne 10. listopadu 1982 č. 132 Sb.

Redakční sdělení č. 69/1983 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o rodině, v českém a ve slovenském vydání

Vyhlášení předsednictva federálního shromáždění č. 70/1983 Sb., úplné znění občanského zákoníku

Vyhláška federálního ministerstva zahraničního obchodu č. 104/1983 Sb., o dovozu investičních celků

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 95/1983 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o právní pomoci a právních vztazích ve věcech občanských, rodinných a trestních

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 95/1983 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou o právní pomoci a právních vztazích ve věcech občanských, rodinných a trestních

1985

Nařízení vlády Československé republiky č. 24/1985 Sb., kterým se doplňuje § 11 nařízení vlády Československé socialistické republiky č. 54/1975 Sb., kterým se provádí zákoník práce

1986

Vyhláška federálního ministerstva zahraničního obchodu, federálního ministerstva hutnictví a těžkého strojírenství, federálního ministerstva všeobecného strojírenství a federálního ministerstva elektrotechnického průmyslu č. 31/1986 Sb., o základních podmínkách dodávky vývozních investičních celků

Nařízení vlády č. 34/1986 Sb., České socialistické republiky ze dne 13. května 1986 o jednorázovém mimořádném odškodnění osob za poškození na zdraví při plnění úkolů požární ochrany

1987

Zákon č. 52/1987 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákoníku práce

1988

Zákon č. 188/1988 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce

Nařízení vlády Československé republiky č. 223/1988 Sb., kterým se provádí zákoník práce

1989

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 42/1989 Sb., o Smlouvě mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných, pracovních a trestních

Vyhláška federálního ministerstva práce a sociálních věcí č. 196/1989 Sb., o pružné pracovní době

1990

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 63/1990 Sb., že dne 28. března 1989 byla v Bratislavě podepsána Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Maďarskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných a trestních

Zákon č. 87/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje občanský zákoník

Zákon č. 104/1990 Sb., o akciových společnostech

Zákon č. 105/1990 Sb., o soukromém podnikání občanů

Zákon č. 116/1990 Sb., o nájmu a podnájmu nebytových prostor

Nařízení vlády České a Slovenské Federativní Republiky č. 121/1990 Sb., o pracovněprávních vztazích při soukromém podnikání občanů

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 147/1990 Sb., že dne 18. dubna 1989 byla v Berlíně podepsána Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Německou demokratickou republikou o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných a trestních

Zákon č. 427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby

Zákon č. 527/1990 Sb., o vynálezech a zlepšovacích návrzích

Zákon č. 530/1990 Sb., o dluhopisech

Vyhláška ministerstva pro správu národního majetku a jeho privatizaci České republiky č. 535/1990 Sb., o veřejných dražbách při převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby a o vstupném na tyto dražby

Zákon č. 541/1990 Sb., kterým se doplňuje zákon č. 427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby

1991

Zákon č. 3/1991 Sb., kterým se doplňuje zákoník práce

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 160/1991 Sb., o Úmluvě OSN o smlouvách o mezinárodní koupi zboží

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 161/1991 Sb., Dodatkovém protokolu k Úmluvě o promlčení při mezinárodní koupi zboží

Zákon č. 185/1991 Sb., o pojišťovnictví

Zákon č. 237/1991 Sb., o patentových zástupcích

Vyhláška ministerstva financí č. 337/1991 Sb., kterou se mění vyhláška ministerstva financí České socialistické republiky č. 11/1983 Sb., o pojistných podmínkách pro pojištění majetku, vyhláška ministerstva financí České socialistické republiky č. 12/1983 Sb., o pojistných podmínkách pro pojištění odpovědnosti za škody, a vyhláška ministerstva financí č. 49/1964 Sb., o pojistných podmínkách pro pojištění osob, ve znění vyhlášky ministerstva financí České socialistické republiky č. 55/1979 Sb.

Zákon č. 513/1991 Sb., Obchodní zákoník

1992

Zákon č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech

Vyhlášení předsednictva federálního shromáždění č. 47/1992 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 102/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související s vydáním zákona č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník

Zákon č. 231/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce a zákon o zaměstnanosti

Zákon č. 234/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění zákona č. 132/1982 Sb.

Zákon č. 248/1992 Sb., o investičních společnostech a investičních fondech

Zákon č. 264/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje občanský zákoník, zrušuje zákon o státním notářství a o řízení před státním notářstvím (notářský řád) a mění a doplňují některé další zákony

Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 297/1992 Sb., kterým se doplňuje zákon č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech, a mění a doplňuje zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví k bytům, ve znění zákona č. 30/1978 Sb. a zákona č. 509/1991 Sb.

Výnos ministerstva průmyslu a obchodu č. 514/1992 Sb., o nerovnoměrném rozvržení pracovní doby

Zákon č. 591/1992 Sb., o cenných papírech

Zákon č. 600/1992 Sb., o cenných papírech (federální, byl účinný pouze 3 dny)

Nařízení vlády České republiky č. 615/1992 Sb., kterým se mění nařízení vlády Československé socialistické republiky č. 223/1988 Sb., kterým se provádí zákoník práce, a některé další pracovněprávní předpisy

Usnesení federálního shromáždění č. AS24/92, ke zprávě předsedy Federálního shromáždění o zákoněm opatření předsednictva Federálního shromáždění, kterým se doplňuje zákon č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech, a mění a doplňuje zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví k bytům, ve znění zákona č. 30/1978 Sb. a zákona č. 509/1991 Sb.

1993

Zákon č. 89/1993 Sb., kterým se mění zákon České národní rady č. 591/1992 Sb., o cenných papírech

1994

Zákon č. 74/1994 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce č. 65/1965 Sb., ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Vyhlášení předsedy vlády č. 126/1994 Sb., úplné znění zákoníku práce

Sdělení ministerstva zahraničí č. 133/1994 Sb., o přijetí Vídeňské úmluvy o občanskoprávní odpovědnosti za jaderné škody a dne 21. září 1988 Společný protokol týkající se aplikace Vídeňské úmluvy a Pařížské úmluvy

Zákon č. 267/1994 Sb., kterým se mění a doplňuje občanský zákoník

1995

Zákon č. 84/1995 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 530/1990 Sb., o dluhopisech, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 328/1991 Sb., o konkurzu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 21/1992 Sb., o bankách, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech a některých opatřeních s tím souvisejících a o doplnění zákona České národní rady č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů

Nařízení vlády č. 258/1995 Sb., kterým se provádí občanský zákoník

1996

Zákon č. 142/1996 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a mění zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 152/1996 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon České národní rady č. 591/1992 Sb., o cenných papírech, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 214/1992 Sb., o burze cenných papírů, ve znění pozdějších předpisů

1998

Zákon č. 59/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou vadou výrobku

Zákon č. 91/1998 Sb., ze dne 3. dubna 1998, který se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, a o změně a doplnění dalších zákonů

Zákon č. 124/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 248/1992 Sb., o investičních společnostech a investičních fondech, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 126/1998 Sb., kterým se mění zákon České národní rady č. 102/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související s vydáním zákona č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník, ve znění zákona č. 227/1997 Sb.

Vyhlášení předsedy poslanecké sněmovny č. 210/1998 Sb., úplné znění zákona o rodině

1999

Zákon č. 97/1999 Sb., kterým se mění zákon č. 72/1994 Sb., kterým se upravují některé spoluvlastnické vztahy k budovám a některé vlastnické vztahy k bytům a nebytovým prostorům a doplňují některé zákony (zákon o vlastnictví bytů), ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 302/1999 Sb., kterým se mění zákon č. 116/1990 Sb., o nájmu a podnájmu nebytových prostor, ve znění pozdějších předpisů

2000

Zákon č. 100/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech a některých opatřeních s tím souvisejících a o doplnění zákona České národní rady č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)

Zákon č. 155/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 207/2000 Sb., o ochraně průmyslových vzorů a o změně zákona č. 527/1990 Sb., o vynálezech, průmyslových vzorech a zlepšovacích návrzích, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 209/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 59/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou vadou výrobku

Zákon č. 307/2000 Sb., o zemědělských skladních listech a zemědělských veřejných skladech a o změně některých souvisejících zákonů

Zákon č. 362/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 591/1992 Sb., o cenných papírech, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 367/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 368/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 530/1990 Sb., o dluhopisech, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 370/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 15/1998 Sb., o Komisi pro cenné papíry a o změně a doplnění dalších zákonů, ve znění zákona č. 30/2000 Sb., zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů

2001

Vyhlášení předsedy vlády č. 47/2001 Sb., úplné znění zákona o dluhopisech

Sdělení ministerstva zahraničních věcí č. 54/2001 Sb. m. s., o přijetí Evropské úmluvy o výkonu práv dětí

Vyhlášení předsedy vlády č. 63/2001 Sb., úplné znění obchodního zákoníku

Vyhlášení předsedy vlády č. 70/2001 Sb., úplné znění zákona o cenných papírech

Vyhlášení předsedy vlády č. 71/2001 Sb. – úplné znění zákona o investičních společnostech a investičních fondech

Vyhlášení předsedy vlády č. 85/2001 Sb., vyhlášení úplného znění zákoníku práce

Zákon č. 177/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění zákona č. 227/2000 Sb., a zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 406/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech a některých opatřeních s tím souvisejících a o doplnění zákona České národní rady č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, ve znění zákona č. 100/2000 Sb.

Zákon č. 451/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 72/1994 Sb., kterým se upravují některé spoluvlastnické vztahy k budovám a některé vlastnické vztahy k bytům a nebytovým prostorům a doplňují některé zákony (zákon o vlastnictví bytů), ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 501/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 591/1992 Sb., o cenných papírech, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 370/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 15/1998 Sb., o Komisi pro cenné papíry a o změně a doplnění dalších zákonů, ve znění zákona č. 30/2000 Sb., zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů

2002

Vyhlášení předsedy vlády č. 65/2002 Sb., úplné znění zákona č. 72/1994 Sb., kterým se upravují některé spoluvlastnické vztahy k budovám a některé vlastnické vztahy k bytům a nebytovým prostorům a doplňují některé zákony (zákon o vlastnictví bytů), jak vyplývá ze změn provedených zákonem č. 273/1994 Sb., nálezem Ústavního soudu uveřejněným pod č. 280/1996 Sb., zákonem č. 97/1999 Sb., zákonem č. 103/2000 Sb., zákonem č. 229/2001 Sb. a zákonem č. 451/2001 Sb.

Zákon č. 135/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 136/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 211/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 530/1990 Sb., o dluhopisech, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 199/1994 Sb., o zadávání veřejných zakázek, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 214/1992 Sb., o burze cenných papírů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 212/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech a některých opatřeních s tím souvisejících a o doplnění zákona České národní rady č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 321/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 522/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 116/1990 Sb., o nájmu a podnájmu nebytových prostor, ve znění pozdějších předpisů, a kterým se zrušuje zákon č. 124/1990 Sb., o působnosti národních výborů při provádění některých ustanovení zákona o nájmu a podnájmu nebytových prostor

2003

Vyhláška ministra financí č. 64/2003 Sb., o kapitálové přiměřenosti obchodníka s cennými papíry, který není bankou nebo pobočkou zahraniční banky, na individuálním základě

Zákon č. 88/2003 Sb., o změně obchodního zákoníku a některých dalších zákonů

Vyhláška č. 388/2003 Sb., kterou se mění vyhláška č. 403/2000 Sb., kterou se určují druhy zemědělského zboží, na něž je možné vystavovat zemědělské skladní listy, a podmínky pro provozování zemědělských veřejných skladů

Zákon č. 441/2003 Sb., o ochranných známkách a o změně zákona č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích), ve znění pozdějších předpisů, (zákon o ochranných známkách)

2004

Zákon č. 37/2004 Sb., o pojistné smlouvě a o změně souvisejících zákonů (zákon o pojistné smlouvě)

Zákon č. 38/2004 Sb., o pojišťovacích zprostředkovatelích a samostatných likvidátorech pojistných událostí a o změně živnostenského zákona (zákon o pojišťovacích zprostředkovatelích a likvidátorech pojistných událostí)

Zákon č. 190/2004 Sb., o dluhopisech

Zákon č. 256/2004 Sb., o podnikání na kapitálovém trhu

Zákon č. 280/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech a některých opatřeních s tím souvisejících a o doplnění zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 360/2004 Sb., o Evropském hospodářském zájmovém sdružení (EHZS) a o změně zákona č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, (zákon o evropském hospodářském zájmovém sdružení)

Zákon č. 189/2004 Sb., o kolektivním investování

Vyhlášení předsedy vlády č. 490/2004 Sb., úplné znění zákona o cenných papírech

Vyhlášení předsedy vlády č. 526/2004 Sb., úplné znění zákona o spořitelních a úvěrních družstvech

Vyhláška č. 536/2004 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o podnikání na kapitálovém trhu v oblasti ochrany proti zneužívání trhu

Zákon č. 554/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků, ve znění pozdějších předpisů

2005

Zákon č. 171/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 72/1994 Sb., kterým se upravují některé spoluvlastnické vztahy k budovám a některé vlastnické vztahy k bytům a nebytovým prostorům a doplňují některé zákony (zákon o vlastnictví bytů), ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 216/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů a dalších zákonů

Zákon č. 359/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a některé související zákony

Zákon č. 360/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 116/1990 Sb., o nájmu a podnájmu nebytových prostor, ve znění pozdějších předpisů

Vyhlášení předsedy vlády č. 440/2005 Sb., úplné znění zákona o nájmu a podnájmu nebytových prostor

2006

Zákon č. 107/2006 Sb., o jednostranném zvyšování nájemného z bytu a o změně zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů (novely: 261/2007 Sb., 362/2007 Sb., 239/2008 Sb., 41/2009 Sb., 227/2009 Sb., 281/2009 Sb.)

Zákon č. 224/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 189/2004 Sb., o kolektivním investování, a zákon č. 15/1998 Sb., o dohledu v oblasti kapitálového trhu a o změně a doplnění dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Vyhlášení předsedy vlády č. 288/2006 Sb., úplné znění zákona o dluhopisech

Vyhlášení předsedy vlády č. 296/2006 Sb., úplné znění zákona o spořitelních a úvěrních družstvech

Vyhláška č. 300/2006 Sb., kterou se provádí zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, a kterou se mění vyhláška č. 207/2001 Sb., kterou se provádí zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

2007

Zákon č. 344/2007 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 362/2007 Sb., kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

2008

Zákon č. 29/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2004 Sb., o podnikání na kapitálovém trhu, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 104/2008 Sb., o nabídkách převzetí a o změně některých dalších zákonů (zákon o nabídkách převzetí)

Nález Ústavního soudu ČR, který je publikován pod č. 116/2008 Sb., kterým se zrušuje ustanovení § 2 odst. 1, § 4, § 13 odst. 2 písm. g), § 18 slov „§ 48, 49“, § 20, § 24 odst. 2 věty druhé, § 33 odst. 3, § 38 odst. 2, § 46, § 61 odst. 1, § 61 odst. 5, § 73 odst. 1, § 73 odst. 2 počátku první věty ve znění „*Jestliže je zaměstnavatelem jiná právnická nebo fyzická osoba než uvedená v § 33 odst. 3,*“, § 278 odst. 1 části věty první, slov „*, u něhož nepůsobí odborová organizace,*“, § 281 odst. 1 závěru věty první ve znění „*, u něhož nepůsobí odborová organizace,*“, § 282 odst. 1 písm. c), § 282 odst. 2 části věty ve znění „*až do doby uzavření podnikové kolektivní smlouvy,*“, § 286 odst. 2 věty druhé, § 287, § 305 odst. 1 části věty první ve znění „*, u kterého nepůsobí odborová organizace,*“, § 305 odst. 1 věty druhé, § 306 odst. 4, § 321 odst. 2, § 321 odst. 3, § 321 odst. 4, § 322, § 325, § 326, § 342, § 364 odst. 3 části věty za středníkem zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce,

Zákon č. 125/2008 Sb., o přeměnách obchodních společností a družstev

Zákon č. 168/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 230/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2004 Sb., o podnikání na kapitálovém trhu, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

Zákon č. 294/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce, ve znění pozdějších předpisů

Vyhlášení předsedy vlády č. 346/2008 Sb., úplné znění zákona o podnikání na kapitálovém trhu

2009

Zákon č. 277/2009 Sb., o pojišťovnictví

Zákon č. 420/2009 Sb., kterým se mění zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

2012

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních společnostech a družstvech (zákon o obchodních korporacích)

POUŽITÁ LITERATURA

Monografie

- /Die/ internationale Arbeitsorganisation und die Sozialversicherung. Genf: Internationales Arbeitssamt, 1938.
- ADLER, E., *Der Arbeitsvertrag im Entwurfe einer Novelle zum A.B.G.B.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1908.
- ADLER, K., *Das österreichische Wechselrecht.* Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Univ.-Buchhandlung, 1904.
- ALEKSANDROV, N. G., *Sovětské pracovní právo.* Praha: Orbis, 1952.
- Alphabetisches Wörterbuch des Arbeitsrechtes. Praktisches Handbuch für das gesamte Dienstrecht der Arbeiter, Angestellten und Beamten.* Herausgegeben von Heinz Potthoff. Stuttgart: Verlag von J. Hess, 1921.
- ANDRLÍK, J. – BLAŽKE, J. – KAFKA, A. (eds.), *Komentář k zákonu o právu rodinném.* Praha: Orbis, 1954.
- ARNDSTE ryt. z Arnesbergu, L., *Učební kniha pandekt. V. kniha.* Praha: Právnická jednota, 1886. (též reprint ARNDTS, C. L. *Učební kniha Pandekt.* Praha: Wolters Kluwers, 2010).
- BABČÁK, V. – HUSÁR, J. – SUCHOŽA, J. a kol., *Obchodný zákoník, komentár.* Bratislava: Euro-union, 2007.
- BALÍK, S. a kol., *Dějiny advokacie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* Praha: Advokátní komora ve spolupráci s Národní galerií, 2009.
- BARTOŠEK, M., *Captivus. Studie o právním postavení občana – válečného zajatce.* Praha: Knihovna sborníku věd právních a státních, 1948.
- BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva.* Praha: Panorama, 1981.
- BARTOŠEK, M., *Senatusconsultum Trebellianum.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1945.
- BARTOŠEK, M., *Škola právníckého myšlení.* Praha: Karolinum, 1991.
- BAŘINKA, C. (ed.), *Ku celoštátnemu unifikačnému kongresu právnikov v Bratislave 26. – 28. IX. 1937, [s. l.]; [s. a.].*
- BAYER, W. – HABERSACK, M. (Hrsg.), *Aktienrecht im Wandel. I.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
- BECKER, M., *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus.* Frankfurt am M.: Vittorio Klostermann, 2005.
- BEJČEK, J. – ELIÁŠ, K. – RABAN, P. a kol., *Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 4. vydání* Praha: C. H. Beck, 2007.
- BEJČEK, J. – HAJN, P., *Jak uzavírat obchodněprávní smlouvy.* Praha: Linde, 2004.
- BEJČEK, J. – MAREK, K., *Hospodářské právo III.* Brno: UJEP, 1984.
- BEJČEK, J. – ELIÁŠ, K. – RABAN, P. a kol., *Kurs obchodního práva. Obchodní závazky, 4. vydání.* Praha: C. H. Beck, 2007.
- BEJČEK, J., *Obchodní závazky (obecná úprava a kupní smlouva).* Brno: MU, 1993.
- BĚLINA, M., *Pracovní právo.* Praha: C. H. Beck, 2007.
- BĚLSKÝ, P., *Směnečný řád se zákony a nařízeními jej doplňujícími, zejména s předpisem o směnečném kolkou a zákonem o šeku.* Písek: Jaroslav Burian, 1924.
- BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T., *History of Law in Slovakia, vol. I (until 1918).* Bratislava: Univerzita Komenského, 2008.

- BENČÍK, M. – NESROVNAL, V. a kol., *Právnícká příručka*. Bratislava: Obzor, 1985.
- BENEŠ, J., *Pracovnoprávní judikatura*. (Knižnica mzdových a pracovnoprávných príručiek; zv. 3/88) Bratislava: Práca, 1988.
- BERNARD, F. – PAVLÁTOVÁ, J., *Pracovní poměr*. Praha: Práce, 1967.
- BEUERLE, C., *Leitfaden des österreichischen Handels- und Gewerbe-Rechtes für den Gebrauch an Handelsmittelschulen und zum Selbstunterrichte*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1900.
- BIČOVSKÝ, J. – MYDLÍK, A., *Pracovní právo a vztah k práci*. Praha: Práce, 1988.
- BÍLÝ, A. – NESÝ, P. C. – VACEK, F., *Společnost s omezeným ručením dle zákona ze dne 6. března 1906 Č. 58 Ř. Z.* Praha: nákl. České grafické akc. společnosti Unie, 1908.
- BLAHO, P. – VLKOVÁ, E. (eds.), *Právníci na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti právnickej fakulty UK (1921–1996)*. Bratislava: Vydav. odd. PF UK, 1996.
- BLAHO, P., SKŘEJPEK, M. (eds.), *Institutiones Iustiniani, Justiniánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010.
- BLASCHKE, J., *Erläuterung des Handelsgesetzbuches*. Wien: Manz'sche k. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1879.
- BLAŽEK, P. – JECH, K. – KUBÁLEK, M. a kol., *Akce „K“. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra; Česká zemědělská univerzita, 2010.
- BLAŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (eds.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008.
- BLAŽKE, J., *Majetkové právo manželské*. Orbis: Praha, 1953.
- BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- BOHÁČEK, M., *Nástin přednášek o právu římském. Práva věcná*. Praha, 1932.
- BOHÁČEK, M., *K snahám o jednotnou konstrukci držby (zvláštní otisk z Randova Jubilejního památníku)*. Praha: Orbis, 1934.
- BOHÁČEK, M., *Nástin přednášek o právu římském – právo dědické*. Bratislava: vl. nákladem, 1933.
- BOHÁČEK, M., *O vlivu římskoprávního myšlení na moderní právní vědu*. (Zvláštní otisk ze sborníku Pocta k šedesátým narozeninám dr. Alberta Miloty). Praha: vlastním nákladem, 1937.
- Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát a právo*. Sborník z konference. AUC – Iuridica, 1/1962.
- BONFANTE, P., *Institute římského práva*. (překlad J. Vážný). Brno: Nákladem Čs. Akademického spolku Právníků, 1932.
- BRAUER, W., *Die allgemeine deutsche Wechsel-Ordnung mit den Abweichungen der österreichischen Wechsel-Ordnung*. Erlangen: Verlag von Ferdinand Enke, 1851.
- BRAUNEDER, W. (Ed.), *Juristen in Österreich 1200–1980*. Wien: Orac, 1987.
- BRAUNEDER, W., *Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich*. Salzburg – München: Fink, 1973.
- BRAUNEDER, W., *Österreichische Verfassungsgeschichte*. 11. vydání, Wien: Manz, 2009.
- BRUCKNER F. X., *Zur Geschichte des Fideikommisses, zugleich ein Beitrag zur Lehre von den sogenannten Extraordinaria Cognitio*. München: Theodor Ackermann, 1893.
- BRUNNER, O. – CONZE, W. – KOSELLECK, R. (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. I – VIII. Stuttgart: Klett; Cotta, 1972–1997. /I. A – D. 1972; II. E – G. 1975; III. H – Me. 1982; IV. Mi – Pre. 1978; V. Pro – Soz. 1984; VI. St – Vert. 1990; VII. Verw – Z. 1978; VIII/1, 2. 1997./

- CANSTEIN, R., *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes, Band I*. Berlin: Carl Heymanns Verlag, 1880.
- COSACK, K., *Lehrbuch des Handelsrechts mit Einschluß des Seerechts*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1888.
- COWMAN, R., *Římští legionáři od Caesara po Nerona*. Praha: Computer Press a. s., 2009. (překlad knihy *Roman Legionary 58 BC–AD 69*. Warriror 71, London: Osprey Publishing, 2003.)
- CREE, T. S., *Der kollektive Arbeitsvertrag*. Berlin: Verlag von Otto Elsner, 1904.
- Československá vlastivěda. V. Stát, VI. Práce. Praha: „Sfinx“ Bohumil Janda, 1931, 1930.
- Československé pracovní právo. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956.
- Československo a Mezinárodní organizace práce. Ženeva: Mezinárodní organizace práce, 1924.
- ČEŠKA, Z., *Československé rodinné právo*. Praha: Panorama, 1985.
- DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F., *Trener akademicki. Prawo rzymskie*. Warszawa–Bielsko–Biala: ParkPrawo, 2010.
- DAJCZAK, W., *Rzymska res incorporalis k kształtowanie się pojęć „rzeczy“ i „przedmiotu praw rzeczowych“ w europejskiej nauce prawa prywatnego*. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2007.
- Das allgemeine Handelsgesetzbuch vom 17. Dezember 1862*. Wien: Friedrich Manz, 1866.
- Das Handlungs–Gesetzbuch nach der französischen Original–Ausgabe*. Landau: Georges u. Prinz, 1807.
- Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*. I.–III. Praha: UK, 1995.
- Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948–1945*. I. a II. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971 a 1973.
- Dějiny univerzity Karlovy*. IV. 1918–1990. Praha: UK – Karolinum, 1998.
- DEJMEK, J. – KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J., *Historické, právní a mezinárodní souvislosti dekretů prezidenta republiky*. Praha: Medea Kultur, 2003.
- DNIESTRZANSKI, S., *Das Wesen des Werklieferungsvertrages im österreichischen Rechte*. Wien: Manz'sche k.k. Hof–Verlags– und Universitäts–Buchhandlung, 1898.
- DOBIÁŠ, K., *Účast zaměstnanců v zisku a kapitále podniku*. Publikace Sociálního ústavu, č. 62. Praha: Státní tiskárna, 1934.
- DOLEŽAL, M. – URFUS, V. (eds.), *Velké kodifikace*. Sv. I – II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988. Praha: Univerzita Karlova, 1989.
- DOMINIK, R. – KAŠPÁREK, M., *Obchodní právo. Konkurs*. Strojopis 1921.
- DOMINIK, R. – KIZLINK, K., *Československý směnečný zákon ze dne 13. prosince 1927*. Praha: nákladem Vladimíra Orla, 1928.
- DOMINIK, R. – KIZLINK, K., *Obecný zákon obchodní platný v historických zemích Československé republiky*. Praha: nákladem Vladimíra Orla, 1927.
- DOMINIK, R., *Nástin československého práva bankovního a burzovního*. Brno: nákladem ČsAS „Právník“, 1929.
- DOMIN–PETRUSHEVECZ, A., *Neuere österreichische Rechtsgeschichte*, Wien: Manz, 1869.
- DOSTALÍK, P., *Texty ke studiu římského práva soukromého*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.
- DOUBRAVOVÁ, L., *Zákoník mezinárodního obchodu*. Ostrava: KEY Publishing, s.r.o., 2010.
- Druhý sjezd právníků československých konaný ve dnech 31. května, 1. a 2. června 1925 v Brně*. Brno: nákladem přípravného výboru, [s. a.].
- Dvacet let československého zemědělství 1918 – 1938*. K dvacátému výročí Československé republiky. Praha: Ministerstvo zemědělství, 1938.
- DVOŘÁK, J. – MALÝ, K. a kol., *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011.

- DVOŘÁK, L. F., *Družstevní zákony československé*. Praha: nákladem Kampelíkova fondu, 1924.
- ECKL, A. – LUDWIG, B. (eds.), *Was ist Eigentum? Philosophische Eigentumstheorien von Platon bis Habermas*. München: C. H. Beck, 2005.
- EHRENBERG, V., *Handbuch des gesamten Handelsrechts mit Einfluß des Wechsel-, Scheck-, See- und Binnenschiffrechts, des Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts*. (Heslo: Geschichte des Handelsrechts, autor P. REHME, s. 108–259.) Leipzig: O. R. Riesland, 1913.
- ELIÁŠ K. a kol., *Občanský zákoník – Velký akademický komentář. 1. svazek § 1–487*. Praha: Linde Praha, 2008.
- ELIÁŠ, K. – BEJČEK, J. – HAJN, P., *Kurs obchodního práva. Obecná část. Soutěžní právo*. 4. vydání, Praha: C. H. Beck, 2004.
- ELIÁŠ, K. – ZUKLÍNOVÁ, M., *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*. Praha: Linde, 2001.
- ELIÁŠ, K. – DVOŘÁK T. a kol., *Obchodní zákoník. Praktické poznámkové vydání s výběrem judikatury od roku 1900*. 5. vydání. Praha: Linde a.s., 2006.
- ELIÁŠ, K. – HAVEL, B., *Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.
- ELLINGER, J., *F. Fischer's Lehrbuch des österreichischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die neuesten Kommerz- und Kammergesetze*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1856.
- ERLER, A. – KAUFMANN, E. (eds.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. HRG. I – V. Berlin: E. Schmidt, 1971 – 1998. /I. Aachen – Haussuchung. 1971; II. Haustür – Lippe. 1978; III. List – Protonotar. 1984; Protonotarius Apostolicus – Strafprozeßordnung. 1990; V. Straftheorie – Zycha, Register. 1998./.
- FABIAN, K. (red.), *Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva*. Praha: Academia, 1975, s. 561–601.
- FÁBRY, V. – DROBNÍK, J., *Vlastnictví a užívání půdy a pozemková správa*. Praha: Academia, 1983.
- FÁBRY, V., *Pozemková reforma v Československu*. In: *Acta Universitatis Carolinae–Iuridica*, Supplementum 2, 1961, roč. 8, s. 5–58.
- FIALA, J. – KINDL, M., *Občanský zákoník. Komentář*. 1. díl. Praha: Wolters Kluwer, 2009.
- FIALA, J. – KINDL, M. a kol., *Občanské právo hmotné*. 2. upravené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk 2009.
- FILO, J. a kol., *Československé pracovní právo*. Bratislava: Obzor, 1981.
- FILO, J., *Výchova na povolanie v učebnom a pracovnom pomere*. Bratislava: Obzor, 1971.
- FLEISCHNER, J., *Socialisace v praksi*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, 1920.
- FREUDENFELD, F. – KASANDA, J., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1938.
- FRÖHLICH, J., *O právní povaze burzovních obchodů s cennými papíry podle pražských usancí*. Praha: nákladem Knihovny Sborníku věd právních a státních, 1932.
- FROLEC, I. – RAŠTICOVÁ, B. (edd.), *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1996.
- FROLEC, I. (ed.), *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1992.
- FROLEC, I. (ed.), *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti*. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1994.
- FRÝDEK, M., *Kurs římského práva*. Ostrava: KEY Publishing, 2011.

- GALVAS, M., *Postavení a úkoly pracovní smlouvy v současnosti*. Spisy Právnické fakulty UJEP, sv. 59. Brno: UJEP, 1985.
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J., *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. XV.a. 1938–1945. Praha: Litomyšl: Paseka, 2006.
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J., *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. XV.b. 1938–1945. Praha: Litomyšl: Paseka, 2007.
- GEISTINGER, M. – HAARER, F. – MOSLER, R. – RAINER, J. M., *200 Jahre ABGB – Ausstrahlungen. Die Bedeutung der Kodifikation für andere Rechtskulturen*. Wien: Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2011.
- GEISTLINGER, M. – HARRER, F. – MOSLER, R. – RAINER, J. M., *200 Jahre ABGB – Ausstrahlungen*. Wien: Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2011.
- GIDE, Ch. – RIST, Ch., *Dějiny nauk národohospodářských od doby fisiokratů až po naše dny*. I., II. Praha: Jan Leichter, 1915, 1917.
- GLOS, J., *Rodinné právo*. Bratislava: Obzor, 1975.
- GOLDMANN, J. – FLEK, J. a d., *Plánované hospodářství v Československu*. Praha: Orbis, 1948.
- GOTTWALD, K., *Vybrané spisy ve 2 svazcích*. II. Praha: SNPL, 1955.
- GROSSO, G., *Le servitù prediali nel diritto romano*. Torino: Giappichelli, 1969.
- GRUBER, J., *Průmyslová politika*. Praha: Všehrd, 1922.
- GRÜNHUT, C. S., *Das Recht des Commissionshandels*. Wien: Alfred Hölder, 1879.
- GRÜNHUT, C. S., *Die Lehre von der Wechselbegebung nach Verfall*. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1871.
- GRÜNHUT, C. S., *Wechselrecht*. I. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1897.
- GUREVIČ, A., *Kategorie středověké kultury*, Praha: Mladá fronta, 1978.
- HABERER, K., *Leitfaden der Handels- und Wechselkunde für kaufmännische Fortbildungsschulen*. Wien: Alfred Hölder, 1907.
- HADDING, W. (ed.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*. Berlin – New York, 1991.
- HAHN, F., *Commentar zum allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch*. I., II. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1877, 1875.
- HÁCHA, E. – HOETZEL, J. – LAŠTOVKA, K. – WEYR, F. (eds.), *Slovník veřejného práva československého*. Sv. I–V. Brno: Polygraphia; R. M. Rohrer, 1929–1948. /Sv. I. A–J. 1929. – Sv. II. I–O. 1932. – Sv. III. P–Ř. 1934. – Sv. IV. S–T. 1978. – Sv. V. U–Ž. HOETZEL, J. – WEYR, F. (eds.), Brno: Rovnost, 1948. – Reprint Praha: Eurolex Bohemia, 2000./.
- HAMZA, G. (ed.), *Symposion Hundert Jahre BGB*. Entwicklung des Privatrechts im deutschen und mittel-osteuropäischen Sprachraum seit dem Inkrafttreten des BGB. 13.–14. Oktober 2000 Budapest. Budapest: Eötvös Loránd Universität, 2006.
- HAMZA, G., *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa. Römischrechtliche Grundlagen der Privatrechtsentwicklung in den deutschsprachigen Ländern und ihre Ausstrahlung auf Mittel- und Osteuropa*. Passau: Schenk, 2007.
- HAMZA, G., *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn*. Budapest: Andrassy Universität, 2002.
- HAMZA, G., *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest: Eötvös Universitätsverlag, 2009.
- HANAUSEK, G., *Das gesetzliche Erbrecht und Pflichtteilsrecht des Ehegatten in den Entwürfen einer Novelle zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*. Studien zum österreichischen Erbrecht und ehelichen Güterrecht. Wien: Manz, 1910.

- HANTÁK, J., *O poměru pracovním. Podrobný výklad všech platných ustanovení občanského zákona a živnostenského řádu týkající se pracovního (námezdního) poměru*. Praha: Tiskové podniky Ústředního Svazu Československých průmyslníků, 1923.
- HARNA, J. a kol. (eds.), *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I.–II. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze 5.–8. 10. 1998*. Praha: CeFReS; Historický ústav AV ČR, 1999.
- HARRASOWSKY, PH. HARRAS VON, *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen, Band I*. Wien: Gerold, 1883.
- HARRASOWSKY, PH., *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen, Band IV*, Wien: Gerold, 1886.
- HARRASOWSKY, PH. HARRAS VON, *Geschichte der Codification des österreichischen Civil-rechtes*, Frankfurt/Main: Verlag Sauer&Auvermann (dotisk vydání Wien 1868).
- HAUSMANINGER, H. – BLAHO, P., *Praktické případy z římského práva*. Bratislava: IURA EDITION, 2008.
- HEINSHEIMER, K., *Handels- und Wechselrecht*. Berlin: Julius Springer, 1924.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné podle všeobecného směnečného řádu*. Praha: Všešrd, 1926.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *Československé právo směnečné. S otiskem Ženevských konvencí z r. 1930*. Praha: Všešrd, 1930.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *Die höhere Gewalt im Wechselrechte nach dem Gesetze vom 30. November 1912. Zugleich ein Beitrag zu Art. 53 des Haager Entwurfes einer einheitlichen Wechselordnung*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1913.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *O obchodech podle čtvrté knihy všeobecného zákona obchodního*. Praha: Všešrd, 1915 (1928, 1930).
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *O obchodech. Část všeobecná. Smlouva trhov. Komise a expedice. (Látka čtvrté knihy obchodního zákona vyjmouc smlouvu nákladní*. Praha: litografie (Fr. Folda v Karlíně), 1921.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., *Smlouva nákladní*. Praha: Všešrd, 1923.
- HERRMAN, K., *O právní povaze rektapapírů*. Praha: Bursík & Kohout, 1892.
- HERRMANN, E., *O směnkách. Pro školy a ku všeobecnému poučení*. Praha: J. Otto, 1892.
- HERRMANN, V., *Die Čechoslovakische Handelspolitik, seit ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Prag: Heinr. Mercy Sohn, 1927.
- HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém římského práva soukromého*. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910.
- HIERSEMANN, W., *Das Wechsel und Scheckrecht des Protektorats*. Prag, Berlin, Wien: Volk und Reich Verlag, 1942.
- HLUŠIČKOVÁ, R. a kol. (eds.), *Znárodnění 1945*. Sv. 1 a 2. Praha: SÚA, 1982.
- HOETZEL, J. – WEYR, F. (ed.), *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Rovnost, 1948 (svazek V), reprint, Praha: Eurolex Bohemia, 2000.
- HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*. Praha: V. Linhart, 1939–1945.
- HÖGEL, H., *Geschichte des österreichischen Strafrechts in Verbindung mit einer Erläuterung seiner grundsätzlichen Bestimmungen*. 1. Heft. Wien, 1904.
- HOLMAN–BOR, J., *Přehled pracovního práva*. ÚRO – Práce, 1947.
- HOLUB, M., *Zákon o rodině a předpisy související*. Praha: Orbis, 1977.
- HONSELL, H., *Römisches Recht*. Belin: Springer, 2010.
- HORÁK, O., *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010.

- HORVÁTH, A., *Rechtswissenschaft in den sowjetischen Staaten*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 24. Budapest: Eötvös Loránd Universität, 2004.
- HÖSLINGER, R., Die gemeinrechtlichen Quellen des Codex Theresianus in der von Holger besorgten Zusammenstellung. In: *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht I*, 1950, s. 73 a násl.
- Hospodársky zákonník a niektoré výkonávacie a súvisiace predpisy*. Bratislava, 1977.
- HRDLÍČKA, V., *Práce a odměna v občanském právu*. Praha: V. Linhart, 1948.
- HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1957.
- HROMADA, J. – CHYSKÝ, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1960.
- HROMADA, J. – WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1959.
- HRUŠÁKOVÁ, M. – KRÁLÍČKOVÁ, Z., *České rodinné právo*. Brno: Masarykova univerzita a Doplněk, 2006.
- HRUŠÁKOVÁ, M. a kol., *Zákon o rodině. Komentář*. 3. přepracované vydání, Praha: C. H. Beck, 2005.
- HUECK, A., *Deutsches Arbeitsrecht. Ein Grundriss*. Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1938.
- HURDÍK, J., *Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti*. Praha: C. H. Beck, 2007.
- HUSÁR, J., *Právna regulácia ingerencie verejnej moci do podnikania*. Košice: EQUILIBRIA, 2007.
- CHALUPNÝ, E. (ed), *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. Díl I–III. Praha: Otakar Janáček, 1929–1933. /Sv. I. Abandon–Čuprov. 1929. – II. Dagestan–Lynching. 1931. – III. MacDonald, James Ramsay–Žurnalistika. Později: KREJČÍ, Dobroslav (ed.). 1933./
- CHORVÁTH, J. – MORAVČÍK, J., *Zmluvy v hospodárskej praxi*. Bratislava 1982.
- CHVOJKA, J., *Město pod Černou věží*. Č. Budějovice: ACTYS, 1992.
- CHYSKÝ, J., *Judikatura k zákonu o soukromých zaměstnancích č. 154/1934 Sb. z. a n.* Praha: V. Linhart, 1945.
- CHYSKÝ, J., *Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovníprávního poměru*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
- CHYSKÝ, J., *Ochrana mládeže v čs. pracovním právu*. Praha: Orbis, 1962.
- CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce*. Praha, 1947.
- CHYSKÝ, J., *Pracovní právo. Vybrané otázky*. Praha, 1950.
- CHYSKÝ, J., *Příručka pracovního práva*. Praha: Orbis, 1963.
- CHYSKÝ, J., *Rozmísťování pracovních sil*. Praha: Orbis, 1968.
- CHYSKÝ, J., *Zákon o pracovním poměru domovníckém*. Praha: Orbis, 1950.
- JACOBI, E., *Grundlehren des Arbeitsrechts*. Leipzig: A. Deichersche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, 1927.
- JAKUBEC, F., *Zákon o obchodních pomocnících a jiných zaměstnancích v podobném postavení*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství, 1929.
- JANĎOUSEK, S. – HABERFELD, A. (sest.) *Vzorce podání a listin ve věcech sloučení a přeměny obchodních společností (akciových společností, družstev, společností s ručením omezeným a jiných obchodních společností)*. Praha: V. Linhart, 1947.
- JANEČEK, M. a kol., *Dodávateľsko–odberateľské vzťahy v obchodnej činnosti*. Bratislava, 1977.
- JECH, K. – KAPLAN, K. (eds.), *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Dokumenty. 2. oprav. a dopl. vydání. Brno: Doplněk, 2002.
- JECH, K. (ed.) a kol., *Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky*. Studie a dokumenty 1940–1945. Praha; Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Doplněk, 2003.

- JECH, K., *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- JECH, K., *Probuzená vesnice*. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948. Praha: NPL, 1963.
- JECH, K., *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.
- JIČÍNSKÝ, Z., *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992.
- JIROUŠEK, T. J., *Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české od roku 1840*. I., II., III. Praha: Vlast, 1900, 1904, 1909.
- JUDr. Jan Krčmář. Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin. Praha: V. Linhart, 1937.
- Justitia. *Soustavná sbírka rozhodnutí*. Sv. I., *Všeobecný zákoník obchodní*. II. *Obchodní právo*. Zvláštní část. Sestavili J. KARMÁN, K. KIZLINK a J. FRÖHLICH. Bratislava: Justitia, 1935.
- KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
- KALENSKÁ, M. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1978.
- KALENSKÁ, M., *Československé pracovní právo*. Praha: Panorama, 1981.
- KALENSKÁ, M., *Kolektivní smlouvy*. Praha: Práce, 1966.
- KALENSKÁ, M., *Pracovní poměr v socialistickém právu*. Praha: Academia, 1984.
- KANDA, A., *Zákoník mezinárodního obchodu*. Praha: Orbis 1976.
- KANTŮRKOVÁ, E. (red.), *Pekařovské studie*. Praha: Academia, 1995.
- KAPLAN, K., *Znárodnění a socialismus*. Praha: Práce, 1968.
- KAPLAN, K., *Až k vítězství Hradeckého programu. Příspěvky k dějinám rolnického hnutí v letech 1945 až 1948 ve východních Čechách*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1962.
- KAPLAN, K., *Kořeny československé reformy 1968*. 1. díl. I. *Československo a rozpory v sovětském bloku*; II. *Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Brno: Doplněk, 2000.
- KAPLAN, K., *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha: Panorama, 1990.
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl I. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2000.
- KAŠPÁREK, M., *O uzavření smlouvy pojišťovací podle práva československého se zvláštním zřetelem ku právu švýcarskému, německému a ku francouzské osnově o smlouvě pojišťovací*. Brno: Barvič & Novotný, 1920.
- KELLER, J. – FOLLPRECHT, K. V., *Řád živnostenský. Rukověť pro živnostníky a obchodníky*. Praha: I. L. Kober.
- KESSLER, G., *Deutschen Arbeitgeber-Verbände*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1907.
- KINCL, J. (ed.) *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- KINCL, J., *Dicta et regulae iuris aneb právnícké mudrosloví latinské*. Praha: Univerzita Karlova, 1990.
- KINCL, J. – URFUS, V., *Římské právo*. Praha: Panorama, 1990.
- KIZLINK, K., *Akciová společnost v konkursu*. Brno: Barvič & Novotný, 1924.
- KIZLINK, K., *Bilanční právo akciových společností*. Barvič & Novotný, Brno 1929.
- KLEIN, F., *Die neueren Entwicklungen in Verfassung und Recht der Actiengesellschaft*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1904.
- KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. XIV. 1929–1938. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002.
- KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. XIII. 1918–1929. Praha; Litomyšl: Paseka, 2000.
- KNAPP, V. – PLANK, K. a kol., *Učebnice československého práva občanského*. Praha: Orbis, 1965.
- KNAPP, V. – LUBY, Š. a kol., *Československé občanské právo*. I. svazek. Bratislava: Obzor, 1973.
- KNAPP, V., *Osídlovací právo hmotné*. Praha: Orbis, 1949.

- KNAPP, V. – PLANK, K. a kol., *Učebnice československého občanského práva. 1 a 2 sv.* Praha: Orbis, 1965.
- KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie.* Praha: V. Linhart, 1947; reprint – KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie.* Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002.
- KNAPP, V., *Proměny času.* Praha: Prospektum, 1998.
- KNAPP, V., *Předmět a systém československého socialistického práva občanského.* Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959.
- KNAPP, V., *Vlastnictví v lidové demokracii.* Právní úprava vlastnictví v Československé republice. Praha: Orbis, 1952.
- KNAPPOVÁ, M. – ŠVESTKA, J. – DVOŘÁK, J. a kol., *Občanské právo hmotné. 2. díl. 4. vydání.* Praha: Wolters Kluwer, 2006.
- KNAPPOVÁ, M. – ŠVESTKA, J. – DVOŘÁK, J., *Občanské právo hmotné 1, 4. aktualizované a doplněné vydání.* Praha: ASPI, 2005.
- KOBLÍŽEK, O., *Kolektivní smlouva pracovní. Podstata a právní povaha.* Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství, 1937.
- KOCOUREK, J. – TRYLČ, L., *Mzda, plat a jiné formy odměňování za práci v ČR.* Olomouc: Anag, 2001.
- KOHL, G., *Stockwerkseigentum.* Berlin: Duncker & Humblot, 2007.
- KOCH, E., Die historische Entwicklung der Kodifikation des Privatrechts. In: *Rechtsgeschichtliche Vorträge 19.* Budapest: Eötvös Loránd Universität, 2003.
- KOCH, CH. Fr., *Die Lehre vom Besitz nach preußischem Rechte: mit Rücksicht auf das gemeine Recht und die Materialien des allgemeinen Labdsrechts,* Breslau, 1839.
- KOCHER, G., *Höchstgerichtsbarkeit und Privatrechtskodifikation. Die oberste Justizstelle und das allgemeine Privatrecht in Österreich von 1749–1811,* Wien–Köln–Graz: Böhlau, 1979.
- kolektiv, *Nové občianske právo.* Bratislava 1967.
- kolektiv, *Právní dějiny. 2. vydání,* Praha: Eurolex Bohemia, 2005.
- KOLDÍNSKÝ, A., *Rakouské směnečné právo.* Praha: vl. nákl., 1887.
- Kolektiv, *Československé dějiny v datech.* Praha: Svoboda, 1986.
- KOLMAN, A., *Ideologie německého fašismu.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1946.
- KOPÁČ, L. *Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu.* Praha: Panorama, 1984.
- KOŤÁTKO, J., *Pozemková reforma v Československu.* Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949.
- KOŤÁTKO, J., *Výsledky nové pozemkové reformy.* Praha: Ministerstvo informací, 1946.
- KOTEK, J., *Příručka pracovního práva.* Praha: Československý Kompas, 1932.
- KOTEK, J., *Výklad zákona o závodních výborech pro praktickou potřebu.* Praha: Odborové sdružení československé, 1929.
- KOVÁŘÍK, J., *Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR.* Praha: Práce, 1964.
- KOVÁŘÍK, J., *Společenské pracovní vztahy a pracovní smlouva.* Praha: Práce, 1960.
- KOZMA, D., *Hospodárskoprávne vzťahy a rozhodovanie sporov JRD. Praktická príručka.* Bratislava, 1965.
- KRÁL, V., *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938–1945. I – III.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z., *Lidskoprávní dimenze českého rodinného práva.* Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- KRATOCHVÍL, Z., *Náhrada škody v pracovním právu. Pracovní závazek zaměstnance a odpovědnost za škodu vzniklou jeho porušením.* Praha: Orbis, 1959.

- KRČMÁŘ, J., (ed.), *Randův jubilejní památník*. K stému výročí narození Antonína Randy vydala Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Praha: PF UK, 1934.
- KRČMÁŘ, J., *Právo občanské*. Díl II. Práva věcná. 3. dopl. vydání. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1946.
- KRČMÁŘ, J., (ed.), *Zákon o zabránění velkého majetku pozemkového ze dne 16. dubna 1919 č. 215 Sb. z. a n. (Zákon rámcový)*. Praha: Bursík & Kohout, 1919.
- KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému*. Praha: Sborník věd právních a státních, Bursík a Kohout, 1902.
- KRČMÁŘ, J., *Právo občanské V. díl. Právo dědické*. Praha: Všehrd, 1928.
- KRČMÁŘ, J., *Právo občanské. Díl I. Výklady úvodní a část všeobecná*. 4. dopl. vydání. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1946.
- KRČMÁŘ, J., *Rakouské právo dědické*. Praha: Všehrd, 1914.
- KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském. Právo obligační*. Praha: Spolek československých právníků „Všehrd“, 1926.
- KRČMÁŘ, Jan., *Paměti. Díl II. a III.*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007.
- KRČMÁŘ, Jan., *Právo občanské, I. Výklady úvodní a část všeobecná*. II. doplněné vyd. Praha: Všehrd, 1932.
- KRČMÁŘ, Jan., *Právo občanské, I. Výklady úvodní a část všeobecná*. Praha: Sborník věd právních a státních, 1946.
- KREJČÍ, D., *Učebnice zemědělské politiky. Pro potřebu právníků i zemědělců. Svazek první, Úvod o politice vůbec a národohospodářské i zemědělské zvláště – zemědělská politika týkající se půdy*. Brno: Československý akademický spolek „Právník“, 1928. /K pozemkové reformě v jednotlivých evropských státech, s. 152–191 a 204–214./
- KŘEPELKA, K., *Základy československého družstevního práva*. Brno: nákladem Čs. Akademického spolku Právník, 1947.
- KŘÍŽ, K., *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás. Léta krize 1926–1934*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, 1934.
- Ku celoštátnímu unifikačnímu kongresu právníků v Bratislavě 26.–28. IX. 1937*; šest. Cyril Bařinka, bez bližších údajů.
- KUBAČÁK, A., *Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky. Vědecké práce Národního zemědělského muzea, 1991–1992, roč. 29, s. 33–72*.
- KUBEŠ, V., *Soudcovská pomoc při smlouvách*. Praha: Melantrich, 1943.
- KUBÍČEK, P. a kol., *Akciová spoločnosť – jej organizačné a finančné riadenie. Praktická príručka pre vrcholový management akciovej spoločnosti*. Bratislava: Verlag Dashöfer, 2004.
- KUBÍČEK, P. – MAMOJKA, M. – PATAKYOVÁ, M., *Obchodné právo*. Bratislava: 2006.
- KUČERA, Z. – PAUKNEROVÁ, M. – RŮŽIČKA, K. a kol., *Právo mezinárodního obchodu*. 1. vydání., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.
- KUKLÍK, J. – SKŘEJPKOVÁ, P., *Kořeny a inspirace velkých kodifikací. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*. [Praha]: Havlíček Brain Team, 2008.
- KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Praha: Linde, 2002.
- KUKLÍK, J., *Znárodně Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010.
- KÜPPER, H., *Einführung in die Rechtsgeschichte Osteuropas (= Studien des Instituts für Ostrecht München 54)*. Frankfurt u.a.: Lang, 2005.
- LANGE, H., *Römishe Recht in Mittelalter I. – Die Glossatoren*. München: C. H. Beck, 1997.
- LANGE, H., *Römishe Recht in Mittelalter II. – Die Kommentatoren*. München: C. H. Beck, 2007.

- LAUKE, F., *Die Handelsgesellschaften und das Zwingende Recht*. Prag: J. G. Calve'sche Universitätsbuchhandlung Robert Lerche, 1931.
- LAZAR, J., *Buržoázne vlastnícké koncepcie z hľadiska marxistickej právnej vedy*. Bratislava: Veda, 1984.
- LAZAR, J., *Eigentum in der bürgerlichen Rechtstheorie*. Berlin: Akademie-Verlag, 1980.
- LAZAR, Ján a kol. *Občianské právo hmotné*, 3. doplněné a přepracované vydání. Bratislava: Iura edition, 2006, sv. I + II.
- LEHMAN, K., *Lehrbuch des Handelsrechts. I. Lehre vom Handelsstand und von den Handelsgesellschaften*. Berlin – Leipzig, Vereinigend wissenschaftlicher Verleger, 1921.
- LEVY, E. – RABEL, E., *Index interpolationum quae in iusitniani Digestis inesse dicuntur*. Weimar: Bohlau, 1929.
- LHOTA, V., *Znárodnění v Československu 1945 – 1948*. Praha: Svoboda, 1987.
- LICHT, S., *Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung*. Brünn: Blätter für Selbstverwaltung, 1898.
- LITYŇSKI, A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Białystok, 1999, s. 217–224.
- LITYŇSKI, A., *Prawo Rosji i ZSSR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck (série Wykłady specjalizacyjne), 2010.
- LONGCHAMPS DE BÉRIÉ, F., *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparativ Law Perspective*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011.
- LOSCHOLDER, M., *Die österreichische Allgemeine Gerichtsordnung von 1781. Grundlagen- und Kodifikationsgeschichte*. Berlin: Duncker & Humblot, 1978.
- LOTMAR, Ph., *Der Arbeitsvertrag nach dem Privatrecht des deutschen Reiches*. Leipzig, 1902.
- LUBY, Š., *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. (Reprint.) Bratislava: Iura edition, 2002.
- LUBY, Š., *Základy všeobecného súkromného práva*. Bratislava: Právnická fakulta Slovenskej univerzity, 1944 (1. vyd.), 1947 (2. pozmeněné a doplněné vyd.).
- LUTZ, J., *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch. Entwurf nach den Beschlüssen der dritten Lesung*. [s. l.]; [s. a.].
- MAASBURG, F., *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848)*, 2. vydání, Prag: Bellmann, 1891.
- MAASBURG, F., *Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 derselben behandelte crimen magiae vel sortilegii*. Wien: Manz, 1880.
- MAASS, F., *Der Josephinismus, Bd. IV: Der Spätjosephinismus*. Wien–München: Herold, 1957.
- MADAR, Z. a kol., *Právnický slovník*. II. Praha: Orbis, 1978.
- MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1939) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 1 a 2. Praha: Karolinum, 2010.
- MALÝ, K. – SOUKUP, L., *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2004.
- MALÝ, K. – TOMÁŠEK, M. a kol., *Nové jevy v právu na počátku 21. století*. I. Historické impulzy rozvoje práva. Praha: Univerzita Karlova, 2009.
- MALÝ, K., *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995.
- MALÝ, K., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 2. vyd. Praha: Linde, 1999.
- MALZA, K. – SLUGA J., *Občanský soudní řád a předpisy s ním související*. Praha: Orbis, 1955.
- MALZA, K. – SLUGA J., *Ústava Československé republiky, ústavní a důležité prováděcí předpisy*. Praha: Orbis, 1958.

- MALZA, K., *Základné predpisy pracovného práva, nemocenského poistenia a sociálneho zabezpečenia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.
- MAMOJKA, M., *Správa národného majetku*. Bratislava, 1988.
- MAREK, K., *Hospodárskoprávni úprava technologických dodávok*. Brno: UJEP, 1983.
- MAREK, K., *Smluvní obchodní právo. Kontrakty*. 4. vydání. Brno: MU, 2008.
- MASARYK, T. G., *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Čin a Orbis, 1925.
- MASLOV, S. S., *Princip soukromého vlastnictví v pozemkových reformách poválečné Evropy*. Praha: Státní pozemkový úřad, 1927.
- MATES, P., *Právní problémy zespolečenštění průmyslu v Československu 1945–1947*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1978.
- MATOUŠ, Z. (usp.), *Zákon o nekalé soutěži. Dodatek. Zákon o soutěži ve věcech peněžnictví a o úpravě úrokové úrovně ze dne 2. března 1933, č. 44 Sb. z. a nař. z roku 1933*. Praha: Čsl. Kompas, 1933.
- MAYR, R., *Soustava občanského práva, I. Nauky obecné*. Brno: Barvič & Novotný, 1929.
- MENCL, V. – HÁJEK, M. – OTÁHAL, M. – KADLECOVÁ, E., *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v našich dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990.
- MENCLOVÁ, J. – STOČES, F., *Land Reforms in Czechoslovakia*. 2. vydání. Praha: SZN, 1966.
- MICHL, J., *Revoluční ovzduší zrodu první československé pozemkové reformy a jeho odraz u českých politických stran. (Dokumentární studie k dějinám budování socialismu na vesnici.) Historie a musejnictví*, 1956, roč. 1 (29), č. 1–3, s. 61–70, 101–116 a 205–220.
- MODRÁČEK, F., *Samospráva práce*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, 1918.
- MOLITOR, J. P., *La possession, la revendication, la publicienne et les servitudes en droit romain*, Gand, 1868.
- MÜHLSTEIGER, J., *Der Geist des josephinischen Eherechts*. Wien – München: Herold, 1967.
- MÜLLER, W., *Národní advokát. II. Kniha občanská*. Praha: Nakladatel Alois Hynek, [s. a.].
- Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo PS – Předsednictvo Senátu, 1928.
- NAVRÁTIL, M.: *Almanach československých právníků*. Praha: vlastní náklad, 1930.
- NEČAS, J., *Nezaměstnanost a podpůrná péče v Československu*. Praha: Sociální ústav ČSR, 1938.
- NESCHWARA, Ch., *Ein österreichischer Jurist im Vormärz. „Selbstbiographische Skizzen“ des Freiherrn Karl Josef Pratobevera (= Rechtshistorische Reihe 374)*. Frankfurt et al: Lang, 2009.
- NEŠPOR, Z., *Znárodnění dolů a průmyslu. Kniha 1, Proces znárodnovacích*. Praha: Tiskové podniky Ústředního svazu čs. průmyslu, 1948.
- NEUMAN, A., *Československý právní řád na cestě k socialismu*. Praha: Svobodné slovo, 1959.
- O právu a jeho tvorbě. Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951.
- Občanský zákoník*. Praha: Orbis, 1950.
- Obecný občanský zákoník rakouský*. Vídeň: Z c. k. tiskárny dvorské a státní, 1904.
- OFNER, J., *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*, I. Band. Wien: Alfred Hölder 1888.
- OFNER, J., *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. II. Band. Wien: Alfred Hölder, 1889.
- OGRIS W., *Die Universitätsreform des Ministers Leo Graf Thun-Hohenstein (= Wiener Universitätsreden, Neue Folge 8)*. Wien: wuv, 1999.
- OGRIS, W., *Der Entwicklungsgang der österreichischen Privatrechtswissenschaft im 19. Jahrhundert*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1968.

- OGRIS, W., *Die Rechtsentwicklung in Österreich 1848–1918*. Wien: Verlag der ÖAW, 1975.
- OLECHOWSKI, T., *Rechtsgeschichte. Einführung in die historischen Grundlagen des Rechts*. 3. vydání, Wien: facultas, 2010.
- OLECHOWSKI, T., *Rechtsgeschichte. Materialien und Übersichten*. 6. vydání, Wien: facultas, 2011.
- Osnova obchodního zákona. Kniha první: Obchodnictvo. Kniha druhá: Společnosti*. Praha: nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1937.
- OSTERLOH, K.–H., *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Lübeck: Matthiesen, 1970.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Wien–Graz–Köln: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957.
- OTÁHAL, M., *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*. Praha: Československá akademie věd, 1963.
- PALEČKOVÁ, D. (ed.), *Konfiskace nepřátelského majetku podle dekretu presidenta republiky ze dne 25. října 1945 čís. 108 Sb. Příručky pro národní výbory*, sv. 6. Praha: Ministerstvo vnitra, 1946.
- PARISIUS, L. – CRÜGER, H., *Das Reichsgesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*. Berlin: J. Guttentag, 1898.
- PAŠERSTNIK, A. J., *Pracovní právo SSSR*. Praha: Orbis, 1946.
- PATAKYOVÁ A kol., *Obchodný zákonník, komentár*. Praha: C. H. Beck, 2006.
- PAVLÁTOVÁ, J., *Pracovní poměr a pracovní smlouva*. Praha: SPN, 1982.
- PAVLÁTOVÁ, J., *Základy pracovního práva ČSSR*. Praha: Práce, 1978.
- PAVLÍČEK, A., *Směnka a schek*. Praha: J. Otto, 1884.
- PEKAŘ, J., *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha: Vesmír, 1923.
- PELIKÁNONÁ, I. – STAŇKOVSKÝ, V. – JEŽEK, T., *Obchodní právo*. 1. díl, 2. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010.
- PEROUTKA, F., *Budování státu*. Díl I–IV. 3. vydání. Praha: Lidové noviny, 1991.
- PEŠEK, J. a kol. (eds.), *Německé menšiny v právních normách 1938–1948. Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi*. Brno; [Praha]: Doplněk; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006.
- PETERKA, O., *Pracovní právo. Výklad přítomného stavu pracovního zákonodárství*. Brno: Moravské nakladatelství B. Pištělák, 1936.
- PETR, B., *Vydržení v českém právu*. 2. doplněné vydání., Praha: C. H. Beck, 2002.
- PETR, B., *Nabývání vlastnictví originálním způsobem*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2011.
- PETRŮV, H., *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*. Praha: Sefer, 2000.
- PFAFF, L. – HOFMANN, J., *Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche, Band I, 1. Abteilung*. Wien: Manz, 1877.
- PFAFF, L., *Zur Entstehungsgeschichte der Marginalrubriken im österreichischen ABGB*. Wien: vlastním nákladem, 1906.
- PINSKER, Č., *České zřízení rodové. Kapitola z práva svěřenského*, Praha, 1907.
- Podporování nezaměstnaných podle předpisů o státním příplatku k podpoře nezaměstnaných*. Sest. Jan Cerman, Publikace Sociálního ústavu, č. 72. Praha: Lidová tiskárna A. Němec a spol., 1938.
- POKORNÝ, J., *Historie odborů*. CMKOS (internet), 2007.
- POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931.
- POŠVÁŘ, J., *Akciová společnost podle norem platných v historických zemích*. Praha: V. Linhart, 1933.
- Pracovně právní a mzdové předpisy*. Praha: Práce, 1955.
- Pracovní a platové poměry státních zaměstnanců*. Praha: Práce, 1953.
- Pracovní kázeň a její upevňování právními a mzdovými prostředky*. Gottwaldov: Dům techniky ČSVTS Brno, 1986.

- Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984.
- Pracovní právo jako nástroj řízení pracovních kolektivů*. Sborník přednášek. Trutnov: Dům kultury ROH, 1989.
- Praktický advokát*. I., II. Praha: F. Strnadel a spol.
- PRAŽÁK, J., *Das Recht der Enteignung in Österreich unter Berücksichtigung der auswärtigen Gesetzgebungen und der einheimischen Praxis*. Prag, 1877.
- Program první domácí vlády republik – vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha: Ministerstvo informací, 1945.
- PROVAZNÍK, V. – ŠEBEK, O., *Vývoj vlastnických poměrů k půdě*. Část 1. Starověk a feudalismus. Praha: Orbis, 1955.
- PRŮCHA, V. a kol., *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974.
- PRŮCHA, V. a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa v 19. a 20. století*. I., II. Brno: Doplněk, 2004, 2009.
- PRŮCHA, V. a kol., *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu*. Praha: Svoboda, 1982.
- PRŮCHOVÁ, I. – CHYBA, J., *Omezení vlastnického práva k pozemku z důvodu obecného zájmu*. Brno: Masarykova univerzita, 1998.
- PRŮŠA, J., *Organizace mezd v ČSR*. Praha: Práce 1955.
- Přípravná opatření k provádění budovatelského programu Gottwaldovy vlády*. 1. Praha: Ministerstvo informací – Orbis, 1946.
- PŠENÍČKOVÁ, J., *Zbytkové statky v Čechách. 1919–1948*. Praha: Státní ústřední archiv, 1998.
- PUCHTA, G. F., *Rechtswissenschaft und Geschichte des Rechts bey dem römischen Volk, Cursus der Institutionen Bd I*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1841.
- PULLMANN, M., *Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- PŮLPÁN, K., *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*. I., II. Praha: UK, 1993.
- PUŽMAN, J., *Zprostředkování podle práva československého (též se zřetelem k osnově nového československého občanského zákoníku)*. Praha: Československý Kompas, 1936.
- RABAN, P., *Podnikání a smluvní vztahy*. Praha: UK, 1989.
- RADIMSKÝ, J. – RADVANOVÁ, S., *Zákon o rodině. Komentář*. Praha: Panorama, 1989.
- RÁDL, E., *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich, 1993.
- RANDA, A., *Držba. Právo vlastnické*. Praha: Aspi Wolters Kluwer, 2008. (reprint původních vydání)
- RANDA, A., *I. Držba dle rakouského práva v pořádku systematickém. II. Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Ed. J. Spáčil. Praha: Aspi, 2008. /Reprinty vydání z roku 1890 a 1922./
- RANDA, A., *Soukromé obchodní právo rakouské*. Praha: J. Otto, 1902.
- RANDA, A., *Úvaha o osnově akciového zákona, předložené roku 1888 sněmovně poslanecké*. Praha: nákladem vlastním, 1883.
- RAŠÍN, Ladislav. *Vznik a uznání československého státu*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1923.
- RAŠTCOVÁ, B. (ed.), *Zemědělství na rozcestí 1945–1948*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22. a 23. 9. 1998. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1998.
- RAŠTCOVÁ, B. (ed.), *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 5. 2000. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2000.
- RATAJ, J. – HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010.

- REBEC, T., *Katechismus živnostenského práva rakouského*. Praha: Hejda & Tuček, 1902.
- REBRO, K., *Socialistická spoločnosť a rímskoprávna kultúra*. Bratislava: Veda, 1979.
- REINALTER, H. (ed.), *Anno neun 1809–2009*. Innsbruck: Studien-Verlag, 2009.
- RIEBER, H., *Podpora při včleňování do práce v Čechách a na Moravě*. Praha: Orbis, 1944.
- RIEBER, H., *Podpora při včleňování do práce v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Orbis, 1944.
- ROMPORTLOVÁ, M. – SLÁDEK, Z., *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938*. Brno: FF MU, 1994.
- ROßHIRT, C. F., *Einleitung in das Erbrecht und Darstellung des ganzen Intestat-Erbrechts, besonders nach römischen Quellen*. Landshut: Krüll, 1831.
- ROUČEK, F. – HOLÍK, J., *Zákon o spoločnostiach s ručením obmedzeným*. Praha: Ministerstvo pre sjednotenie zákonov a organizácie správy, 1922.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentár k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi I. – VI*. Praha: V. Linhart 1935–1937.
- ROUČEK, F., *Československé právo obchodní. I. Část obecná. II. Část zvláštní*. Praha: V. Linhart, 1938 a 1939.
- ROUČEK, F., *Československý zákon směnečný*. Praha: Čs. Kompas, 1928, 1932.
- ROUČEK, F., *Československý zákoník občanský a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. Praha: Čs. Kompas, 1926, 1932.
- ROUČEK, F., *Československý zákoník občanský a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 2. vydání*, Praha: Čs. Kompas, 1932.
- ROUČEK, F., *Das tschechoslowakische Wechselgesetz vom 13. Dezember 1927 Slg. Nr. 1 v. J. 1928*. Reichenberg: Verlag von Gegrüder Stiepel, 1929.
- ROUČEK, F., *Nové českomoravské právo směnečné*. Praha: Českomoravský Kompas, 1941.
- ROUČEK, F., *Nové československé právo směnečné. Podrobný systém*. Praha: Státní tiskárna, 1927, 1931.
- ROUČEK, F., *Občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Všeobecná část I. Kroměříž: J. Gusek 1927*.
- ROUČEK, F., *Praktické směnečnictví a šekovnictví*. Praha: A. Hubálek, 1941.
- ROUČEK, F., *Revize občanského zákona. Záznamy z porad slovenské komise pro občanské právo v Bratislavě. I., II*. Praha: Ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy, 1923, 1924.
- ROUČEK, F., *Služební smluvy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Praha: Nákladem Ministerstva pre sjednotenie zákonov a organizácie správy, 1925.
- RUMPLER, H., *Eine Chance für Mitteleuropa. Österreichische Geschichte 1804–1914*. Wien: Überreuter, 1997.
- RYCHLÍK, J., *Pozemková reforma v Československu v letech 1919–1938. Vědecké práce Zemědělského muzea, 1987–1988, roč. 27, s. 127–148*.
- Řád živnostenský. I. Sest. a usp.* Bohumil Štědrý, Rudolf Buchtela. Praha: Kompas, 1926.
- ŘÍHA, J. – FREUDENFELD F., *Pracovní právo republiky Československé*. Praha: V. Linhart, 1930.
- SAMEK, F., *Reforma Všeobecného zákoníku občanského*, Praha: Otakar Janáček, 1917.
- SAVIGNY, F. C. v., *System des heutigen Römischen Rechts Bd I*. Berlin: Veit und Comp., 1840.
- SEDLÁČEK, J., *Pozemková reforma. Pět civilistických úvah o záboru velkého majetku pozemkového a o tom, co se zábořem souvisí*. Brno: Barvič & Novotný, 1922.
- SEDLÁČEK, J., *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*. Ed. J. Spáčil. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. /Reprint z roku 1931./
- SEDLÁČEK, J., *Obligační právo II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: ČsAS „Právník“, 1926.

- SEDLÁČEK, J., *Obligační právo*. 3. díl. Brno, 1947.
- SEDLÁČEK, J., *Vlastnické právo*. Ed. J. Spáčil. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. /Obsahuje reprinty komentáře *Vlastnické právo*, 1935, a monografie *Vlastnictví a vlastnické právo*, 1919, dále edici úvahy *O vlastnictví*, 1945./
- SEDLÁČEK, V. – POKORNÝ, V., *Vzorce podání a vyřízení k obchodnímu a společenstevnímu rejstříku*. Praha: V. Linhart, 1943.
- SEREBROVSKIJ, V. I. – SVĚRDLOV, G. M., *Tři studie o sovětském rodinném právu*. Praha: Orbis, bez roč.
- SCHARR, E., *De romanorum jure – Römisches Privatrecht*. Zürich und Stuttgart: Artemis – Verlag, 1960.
- SCHEINER, A., *Das Handels- und Genossenschafts-Register*. I., II. Wien: vlast. nákladem, 1913.
- SCHELLE, K., *Československé dějiny státu a práva v dokumentech I. Období boje za státní samostatnost (191–1918)*. Brno: MU, 1993.
- SCHELLE, K., *Československé dějiny státu a práva v dokumentech V. Druhá republika (1938–1939)*. Brno: MU, 1993.
- SCHELLE, K., *Československé dějiny státu a práva v dokumentech VI. Období nesvobody (1939–1945)*. Brno: MU, 1993.
- SCHELLE, K. – VLČEK, E., *Dokumenty z československých dějin státu a práva 1937–949*. Brno: MU, 1994.
- SCHELLE, K. – SCHELLEOVÁ, I., *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno: MU, 1993.
- SCHELLE, K. (ed.), *Vývoj právních kodifikací*. Brno: MU, 2004.
- SCHELLE, K. – SCHELLEOVÁ, I. a kol., *Soudnictví (historie, současnost a perspektivy)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
- SCHELLE, K. – SCHELLEOVÁ, I. – VOJÁČEK, L., *Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století. Vybrané problémy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006.
- SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. – HORAKOVÁ, M. – SALÁK, P., *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*. Brno: The European Society for History of Law, 2010.
- SCHELLE, K. – TAUCHEN, J., *Grundriss der Tschechoslowakischen Rechtsgeschichte*. München: Verlag Dr. Hut, 2009.
- SCHELLE, K. – TAUCHEN, J., *Prameny k dějinám soukromého práva*. Brno: The European Society for History of Law, 2010.
- SCHELLE, K. – TAUCHEN, J., *Recht und Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren*. München: Verlag Dr. Hut Verlag, 2009.
- SCHREIBER, K., *Der Arbeitsvertrag nach heutigem österreichischem Privatrecht*. Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1887.
- SCHREIBER, O., *Die Kommanditgesellschaft auf Aktien*. München: Verlag und Hochschulbuchhandlung Max Hueber, 1925.
- SCHRONK, R. – BARANCOVÁ, H., *Európske a medzinárodné pracovné právo*. Bratislava: UK, 1998.
- SCHUBERT, W. (Hrsg.), *Protocolle der Commission zur Berathung eines allgemeinen deutschen Handelsgesetz-Buches*. Bd. I.–XI. Nachdr. d. Ausg. Hannover, 1862–1866. Frankfurt a. M.: Keip, 1984.
- SIBERSCHMIDT, W., *Das deutsche Arbeitsrecht*. I., II. 1926 a 1929.
- SKŘEJPEK, M., *Ius et religio*. Pelhřimov: 999 Pelhřimov, 1999.
- SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004.

- SKŘEJPEK, M., *Texty ke studiu římského práva*, Praha: Orac, 2001.
- SKŘEJPKOVÁ, Petra (usp.). *Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938)*, Praha: Linde, 2009.
- SKŘIVAN, A., *Směnkářství ze stanoviska praktického, mimo výklad rak. směn. řádu z r. 1850 a uher-ského zákona směnečného z r. 1876 s kritickými poznámkami*. Praha: F. Šimáček, 1897.
- Slovník veřejného práva československého*. I. – V. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, Rovnost, 1929, 1932, 1934, 1938, 1948.
- SMITH, W., D.C.L., LL.D., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray, 1875.
- Sněmovní tisk 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Státní tiskárna, 1937.
- SOBOTA, E., *Co to byl protektorát*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946.
- Sociálně–politický věstník*. č.1/1919. Vzdělávací, informační a propagační příručky. Brno: Nákladem zem. výk. výboru českoslov. soc.–dem. strany dělnické na Moravě, 1919.
- SONNENLEITNER, I., *Lehrbuch des österreichischen Handels und Wechselrechts*. Wien: Gerolt, 1832
- SONNENLEITNER, I., *Leitfaden über das österreichische Handels und Wechselrechts*. Wien – Triest, 1815
- SPENGLER, O., *Der Untergang des Abendlandes*. I., II. München: C.H. Beck, 1927, 1922.
- SPIŠIAK, J. a kol., *Zmluvy v oblasti výzkumu a vývoja*, Bratislava, 1969.
- SPIŠIAK, J., *Dodávka a odber výrobkov vo svetle arbitrážnej praxe. Nový právny stav*. Bratislava, 1957.
- STACH, J., *Pracovní soudnictví. Procesní předpisy pro spory z pracovních poměrů*. Praha: Orbis, 1948.
- STALIN, J. V., *O marxismu v jazykovědě*. Praha: Svoboda, 1950.
- STANĚK, V. – KRÁL, O. – KRÁSENSKÝ, V. – KLAS, K. – SLAVÍK, F., *Mobilizace pracovních sil*. Praha: Orbis, 1947.
- Stanovisko Katedry pracovního práva a rolníckodružstevného práva Právnické fakulty UK k potřebným zmenám Zákonníka práce. In: *Právny obzor*, roč. LI/1968, s. 392–399.
- STÁTNÍK, D., *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 17. Praha: Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.
- STAUB, H. – PISCO, O., *Kommentar zum Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuch*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof–Verlags– und Universitäts–Buchhandlung, 1909.
- STAUB's Kommentar zum Gesetz, betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung* (fortgesetzt von M. Hachenburg). Berlin: J. Guttentag, 1913.
- STEINLECHNER, P., *Das schwabende Erbrecht und die unmittelbarkeit der Erbfolge*. I. díl. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universität–buchdruckerei, 1893.
- STIEBER, M., *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, nástin. Kniha třetí: právo trestní*. Praha: vlastním nákladem, 1933.
- STRAKOSCH, H., *Privatrechtskodifikationen und Staatsbildung in Österreich (1753–1811)*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1976.
- STROSS, E., *Das österreichische Genossenschaftsrecht: Erwerbs– und Wirtschaftsgenossenschaften mit unbeschränkter und beschränkter Haftung. Systematische Darstellung des in Oesterreich geltenden Genossenschaftsrechtes unter Berücksichtigung der ausländischen Gesetzgebung*. Wien: Verlag von Moritz Perles, 1887.
- STUBENRAUCH, M., *Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch vom 1. Juni 1811 sammt den dazu erlassenen Nachtrags–Verordnungen und den über die Einführung dieses Gesetzbuches in*

- Ungarn, Croatien, Slavonien, Serbien, dem Temeser Banate und Siebenbürgen getroffenen Bestimmungen, mit Rücksicht auf das praktische Bedürfnis.* Wien: Manz, 1854.
- STURM, H. (ed.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder.* München: Oldenbourg, 1979.
- Styk družstva s obchodním soudem.* Praha: Revisní a účetní jednota v Praze, 1926.
- SUCHOŽA, J., Niektoré aktuálne otázky hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 58, 3/1975, s. 210–221.
- SUCHOŽA, J. – BABČÁK, V. – HUSÁR, J. a kol., *Obchodný zákonník, komentár.* Bratislava: EURO-UNION, 2007.
- SUCHOŽA, J. – MORAVČÍK, J., *Hospodárske právo.* Košice, 1988.
- SUCHOŽA, J. a kol., *Dokumenty ke štúdiu hospodárskeho práva.* Košice, 1986.
- ŠEBESTÍK, J., LUKEŠ, Z. (eds.), *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce.* Příručky pro národní výbory, sv. 9. Praha: Ministerstvo vnitra, 1946. /Část I. Výklad, s. 9–22; II. Právní předpisy, s. 23–59./
- ŠIKL, H., *Právo směnečné rakouské.* I., Praha: Bursík & Kohout, [s. a.].
- ŠTENGLOVÁ, I. – PLÍVA, S. – TOMSA, M., *Obchodní zákoník, komentář.* 13. vydání. Praha: C. H. Beck 2010.
- ŠTENGLOVÁ, I., *Obchodní rejstřík po novele.* Praha: ASPI, 2005.
- ŠUBRT, B., *Odbory, zaměstnavatelé a právo.* Karviná: Paris, 1995.
- ŠVÁB, J., *Záložna v praxi. Návod na vedení svépomocných peněžních ústavů se zřetelem k organizaci Kampelíkových záložen.* Praha: Svaz hospodářských družstev československých, 1953.
- ŠVAMBERG, G., *Rukověť obchodního práva.* I. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Palásek a Kraus, 1946.
- ŠVAMBERG, G., *Sjednacení obchodního práva československého a nejdůležitější rozdíly platného obchodního práva slovenského od českého.* Praha: nákl. Spolku posluchačů Vysoké školy obchodní v Praze, 1921.
- ŠVESTKA, J., SPÁČIL, J., ŠKÁROVÁ, M., HULMÁK, M. a kolektiv, *Občanský zákoník I, II.* 2. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009.
- TAUCHEN, J. (ed.), *Soubor publikovaných předpisů k historii soukromého práva.* Brno: The European Society for History of Law, 2010.
- TAUCHEN, J. (ed.), *Výzkum vývoje soukromého práva na území České Republiky.* Brno: The European Society for History of Law, 2010.
- TEZNER, F., *Die landesfürstliche Verwaltungsrechtspflege in Österreich vom Ausgang des 15. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts,* 2. Heft, Wien: A. Hölder.
- TĚŽKÁ, O., *Vznik, změna a skončení pracovního poměru. Pracovní kázeň.* Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1980.
- THÖL, H., *Das Handelsrecht in Verbindung mit dem allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch.* I. Göttingen, 1841.
- THÖL, H., *Das Handelsrecht.* I.–III. Leipzig: Fues's Verlag, 1875, 1878, 1880.
- TILSCH, E., *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní.* Praha: Knihovna SVPS, Bursík a Kohout, 1905.
- TILSCH, E., *Občanské právo. Část všeobecná.* 3. vydání. Ed. E. Svoboda. Praha: Spolek čsl. právníků „Všeohr“, 1925.
- TRAVNÍČEK, Z., *Hospodářské právo a jeho působení v praxi.* In: *Právny obzor*, roč., 50, 10/1969, s. 901–909.
- ULRYCH, J., *Pracovní právo SSSR. Organizace práce SSSR.* Praha: Jarmila Prokopová, 1935.
- UNGER, J., *Erbrecht.* Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, 1879.

- UNGER, J., *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. II Theil.* Leipzig, 1877.
- UNGER, J., *Ueber die wissenschaftliche Behandlung des österreichischen gemeinen Privatrechts. Eine Antrittsrede gehalten an der Prager Hochschule den 8. October 1853.* Wien: Manz, 1853.
- UNTERMÖHLE, W. – SCHMERLING, H., *Die Rechtsstellung der Juden im Protektorat Böhmen und Mähren.* Prag: Böhmisches Mährische Verlags- und Druckerei Gesellschaft, 1940.
- URFUS, V., *Dominium a usus modernus pandectarum. K názorům právní vědy recipovaného římského práva na vlastnictví v předvečer kapitalistické epochy.* In: *Acta Universitatis Carolinae–Iuridica*, 1983, roč. 29, č. 4, s. 297–319.
- URFUS, V., *Historické základy novodobého práva soukromého: Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy.* Praha: C. H. Beck, 2001.
- URFUS, V., *Regály a iura regalia. Nástin vývoje jednoho pojmu.* In: *AUB–Iuridica 52. Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně*, 1984, roč. 12, s. 23–33.
- URFUS, V., *Středověké představy o dělení vlastnictví a jejich oživení na konci feudalismu.* In: *AUB–Iuridica 20. Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně*, 1976, roč. 6, s. 183–201.
- URFUS, V., *Zdomácnění směnečného práva v Českých zemích a počátky novodobého práva obchodního.* Praha: Nakl. ČSAV, 1959.
- Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od celostátní konference 1960 do XII. sjezdu KSČ.* Praha: NPL, 1962.
- VANĚČEK, V., *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945.* Praha: Orbis, 1975.
- VANĚK S. a kol., *Československé hospodářské právo.* Praha: Panorama 1979.
- VÁŽNÝ, F. ml., *O nejdůležitějších listinách užívaných při nákladní smlouvě dle obchodního zákona, též se zřetelem k železniční a poštovní smlouvě nákladní.* Brno: Barvič & Novotný 1925.
- VÁŽNÝ, F., *O dopravních obchodech (též se zřetelem k francouzskému a italskému právu.* [s. l.]; [s. a.].
- VÁŽNÝ, J., *Pupilární substitute ve vývoji římského práva.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1940.
- VÁŽNÝ, J., *Římské právo obligační I–II.* 2. vydání, Brno: Právnický, 1946.
- VENĚDIKTOV, A. V., *Státní socialistické vlastnické právo.* In: *Voprosy sov. graždanskogo prava*, 1945, roč. 1, s. 74 – 113; (slovenský překlad) *Iuridica Slovaca*, 1949, roč. 2, s. 177–225.
- VENĚDIKTOV, A. V., *Státní socialistické vlastnictví. Díl 1.* Praha: Orbis, 1950.
- VESELÝ, F. X., *Všeobecný slovník právní. 1.–5. díl.* Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2009 (reprint původního vydání z let 1896–1900).
- VESELÝ, V. – KAVALÍR, J. – PIVOŇKOVÁ, M., *Obecný občanský zákoník a souvislé zákony (podle stavu ke dni 1. února 1947).* Praha: V. Linhart, 1947.
- Věstník vlády zemské pro království České. Ročník 1859. Oddělení I, v němžto se obsahují částky I. až XLII. Č. 1. až 237.* Prag: Statthaltereie Druckerei, 1860.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K., *Právní dějiny na území Slovenska.* Ostrava: Key Publishing, 2007.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.), *An Introduction to History of Czech private Law.* Brno: MU, 2011.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.), *Die Entwicklung des tschechischen Privatrechts.* Brno: MU, 2011.
- VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K., (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB.* Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- VONEŠ, B., *Všeobecný zákoník obchodní ze dne 17. prosince 1862 se zákonem úvodním a všemi zákony a nařízeními naň se vztahujícími.* Písek: Jaroslav Burian, 1922.
- VOŽENÍLEK, J., (ed.), *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země Česká a Moravsko-slezská.* Praha: nákl. vl., 1930.
- VOŽENÍLEK, J., *Pozemková reforma v Československé republice. 2. vydání.* Praha: nákl. vl., 1924.
- Všeobecný slovník právní. I. Pořádá a vydává F. X. Veselý.* Praha: nákladem vlastním, 1896.

- Všeobecný slovník právní. II. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1897.
- Vybrané otázky pracovného práva a sociálneho zabezpečenia. Publikácie Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SSR, zv. 42. Bratislava: PÚMS SSR, 1980.
- VYŠINSKIJ, A. J., *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950.
- Vývoj právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. Sborník příspěvků, Praha: UK 1984.
- Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu. Praha: UK, 1974.
- WAGNER, S., *Der politische Kodex. Die Kodifikationsarbeiten auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts in Österreich 1780–1818*. Berlin: Duncker&Humblot, 2004.
- WEBER, K. (ed.), Julius Traugott Jakob von Könnertitz. In: *Archiv für die Sächsische Geschichte*. VII. Leipzig: Verlag von Bernhart Tauschnitz, 1869.
- WELLNER, M., *Studie z oboru hospodářství národního a státního práva českého*. Karlín: Mikuláš a Knapp, 1870.
- WENIG, A., *Příručka obchodního práva platného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Typos, 1922 (1935).
- WESENER, G., *Geschichte des Erbrechts in Österreich seit der Rezeption*. Graz–Köln: Böhlau, 1957.
- WEYR, F., *Teorie práva*. Brno: Orbis, 1936.
- WEYR, F., *Soustava československého práva státního*, Brno: Barvič a Novotný, 1921.
- WIEACKER, F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 2. vydání, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.
- WIELAND, K., *Handelsrecht*. I., II. München – Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1921, 1931.
- WIENER ARBEITSGEMEINSCHAFT RECHTSGESCHICHTE (Eds.), *Rechts- und Verfassungsgeschichte*, Wien: facultas, 2011.
- WISSOWA, G. (ed.), *Paulys Realencyklopädie der klassischen Alterthumwissenschaft*. 2. Reihe, 2. Halbband (1A, 2). München: Alfred Drückermüller Verlag, 1920.
- WITZ K., *Sovětské pracovní právo*. Praha: Všehrd, 1951.
- WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1954.
- WITZ, K. – HROMADA, J., *Československé pracovní právo*. Praha: SPN, 1955.
- WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J., *Čs. pracovní právo. Obecná část*. Praha: SPN, 1952.
- WITZ, K. a kol., *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1967.
- WITZ, K. a kol., *Československé socialistické pracovní právo*. I. a II. Praha: SPN, 1962.
- WITZ, K., *Závazek pracujícího k náhradě škody způsobené při výkonu povolání*. Praha: Orbis, 1961.
- WOEß, F. von, *Das römische Erbrecht und die Erbanwärter*. Berlin: Verlag von Franz Vahlen, 1911.
- WOŁODKIEWICZ, W. – ZABŁOCKA, M., *Prawo rzymskie. Instytucje*. Warszawa: C. H. Beck, 2009.
- WURZBACH, C. (Ed.), *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien: Verlag der typograf.-literarisch-artist. Anstalt, 1865.
- WURZBACH, C., *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs*. Wien: Staatsdruckerei, 1888.
- Za socialistické právo! Manifestační sjezd čs. právníků*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti – Ministerstvo osvěty a informací, 1949.
- Zákon o osmihodinové době pracovní ze dne 19. prosince 1918*. Brno: Nákladem zem. výk. výboru Českoslov. soc.-dem. strany dělnické na Moravě, 1919.
- Zákon, kterým se vydává všeobecný zákoník občanský. Návrh superrevisní komise*. Díl II. Důvodová zpráva. Praha: Nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1931.
- Zákoník práce*. Praha: Práce, 1989.
- Zásady zákoníku práce ČSSR*. Návrh vydaný ÚRO k veřejné diskusi. Mimořádné vydání Odboráře pro funkcionáře ROH, leden 1963.

- ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I., *Základy československého pracovního práva*. Praha: SPN, 1959.
- ZEIDLER, G., *Die Rechtsverhältnisse am Schatz*. Berlin, 1880.
- ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*. Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812.
- ZEILLER, F., Von dem Ehrechte überhaupt, und dem für Salzburg und Berchtesgaden kundgemachten Ehegesetze insbesondere. In: *Jährlicher Beytrag III* (1808), s. 94–133.
- ZIMMERMAN, R., *The Law of Obligation. Roman foundation of European Legal Tradition*, Oxford, 2002.
- ZIRIN, A., *Dodávateľsko–odberateľské vzťahy v plánovacom procese a praxi*. Bratislava, 1978.
- Zprávy Třetího sjezdu právníků československých v Bratislavě 1930*. Bratislava: Nákladem Třetího sjezdu právníků československých, [s. a.].
- Zvyklosti a regulativy bratislavské burzy*. II. vyd. Bratislava: nákl. bratislavské burzy, 1927.

Články v časopisech a sbornících

- ANDRES, B., Randovo pojetí držby. In: *Randův jubilejní památník* (ed. J. Krčmář), Praha 1934. str. 337–344.
- BALLENBERGER, K., Pojem smlouvy učební, volentérské a praktikantské. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 4–7 a 19–21.
- BATTL, H., Carl Joseph Freiherr Pratobevera von Wiesborn. In: BRAUNEDER, W. (ed.), *Juristen in Österreich*, Wien: Orac, 1987, s. 119–124.
- BARTOŠÍKOVÁ, M., Rejstříkové soudy. In: *Právní rádce*, 2003 č. 7, s. 1.
- BASILE, R., In tema di „servitus oneris ferendi“, In: *Labeo*, roč. 47/2001, č. 1, s. 63–104.
- BĚLOHLÁVEK, A. J., Sbírka listin obchodního rejstříku dle novely obchodního zákoníku. In: *Právní rádce*, roč. 2/1998, s. 15.
- BĚLOVSKÝ, P., Držba a držba vlastnického práva. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám* (ed. J. Dvořák). Praha: ASPI, 2009, s. 49–59.
- BĚLOVSKÝ, P., Nález pokladu ve vývoji soukromého práva. In: *Právní rozhledy*, 2004, roč. 12, č. 24, s. 894–899.
- BĚLOVSKÝ, P., Rodinné právo. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, 2009, s. 465.
- BĚLOVSKÝ, P., Vlastnictví plodů v římském právu. In: *Právní rozhledy*, roč. 11/2003, č. 8, s. 396–401.
- BĚLOVSKÝ, P., Vydržení v římském právu a komparativním pohledu. In: *Ad Notam*, 2007, č. 4, s. 110–118.
- BERGER, E., Das ABGB in Liechtenstein. In: BRAUNEDER, W. a kol. (eds.), *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation*, Bd. III, s. 13–32, s. 16.
- BERNARD, F. – ŠUSTA, V., Projednávání pracovních sporů v závodech komisí pro pracovní spory. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, příloha č. 5/1970, s. I–XVIII.
- BERNARD, F., K některým problémům právní úpravy vedlejšího pracovního poměru. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 97–103.

- BLAHO, P., Niektoré teórie o držbe a ich kritika. In: *Právny obzor*, roč. 55/1972, č. 8., s. 757–773.
- BLAHO, P., O vzťahu občianskeho zákonníka k právu rímskému. In: *Římské právo a jeho odkaz v současném právu*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, s. 17–25.
- BLAHO, P., Otázka rozvoja marxistickej vedy o rímskom práve a jej význam v socialistickej spoločnosti. In: *Právny obzor* roč. 57/1974, č. 9., s. 814–821.
- BLAHO, P., Rímske právo a jeho vyústenie v súčasnom súkromnom práve. In: *Tradice a inovace v občanském právu*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 9–18.
- BLAHO, P., Rímské právo a súčasná Európa. In: *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica (ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity) akademický rok 2002/2003*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 138–162.
- BLAŽKE, J., Ideologiczne podstawy nowego prawa rodzinnego ČSR. In: *Nowe Prawo*, 1950, č. 11, s. 34.
- BLAŽKE, J., Odkaz v novém právu dědickém. In: *Právník*, roč. 90/1951, č. 1, s. 232–241.
- BOHÁČEK, M., K snahám o jednotnou konstrukci držby. In: *Randův jubilejní památník* (ed. J. Krčmář). Praha 1934, s. 347–360.
- BOHÁČEK, M., K otázce vzniku a významu smluvních typů obligačních v právu římském i moderním. In: *Zvl. otisk „Bratislavy“ časopisu Učené Společnosti Šafaříkovy*, II./1928, č. 4–5. s. 1–11.
- BRAUNEDER, W., Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie von 1811 [ABGB]. In: *Gutenberg– Jahrbuch 42*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1987, s. 206 a násl.
- BRAUNEDER, W., Erblände. In: CORDES, A. (Ed.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2. vydání, Berlin: Erich Schmidt, 2005, s. 1367 a násl.
- BRAUNEDER, W., Europas erste Privatrechtskodifikation: Das Galizische Bürgerliche Gesetzbuch. In: BARTA, H. – PALME, R. – INGENHAEFF, W. (eds.), *Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini–Colloquiums 1998*. Wien: Manz, 1999, s. 303–320.
- BRAUNEDER, W., Gesetzeskenntnis und Gesetzessprache in Deutschland von 1750 bis 1850 am Beispiel der Habsburgermonarchie. In: ECKERT, J. – HATTENHAUER, H., *Sprache – Recht – Geschichte*. Heidelberg: Müller, 1991, s. 107 a násl., zvláště 108, 110.
- BRAUNEDER, W., Kommentare und Bemerkungen Franz v. Zeillers zum ABGB zwischen 1809 und 1822. In: BRAUNEDER, W., *Studien I: Entwicklung des Privatrechts*. Frankfurt/Main: Lang Verlag, 1994, s. 31–41.
- BRAUNEDER, W., Über die Geschlossenheit der Kodifikation: Die Verweisungen im ABGB. In: CARONI, P. (ed.), *L'ABGB e la Codificazione Asburgica in Italia e in Europa*. Padua: CEDAM, 2006, s. 1–34.
- BRAUNEDER, W., Vernünftiges Recht als überregionales Recht: Die Rechtsvereinheitlichung der österreichischen Zivilrechtskodifikationen 1786–1797–1811. In: SCHULZE, R. (ed.), *Europäische Rechts– und Verfassungsgeschichte. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung, Band 3*. Berlin: Duncker&Humblot, 1991, s. 121–137, zvláště s. 126 a násl., 132 a násl., s. 134.
- BUBELOVÁ, K., Držitel – detentor nebo possessor? In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis – Iuridica*. č. 2/2000. s. 29–35.
- BUBELOVÁ, K., Odkaz římského dědického práva pro moderní právní systémy, in: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore*, PF UKo: Bratislava 2009, s. 319 – 332.
- BUDNÍK, J., Definice kolektivní smlouvy v platném právu. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 122–127.
- BUDNÍK, J., Několik slov k právním problémům kolektivních smluv. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 3–5 a 13–15.

- BUDNÍK, J., Některé z novodobých právních teorií o kolektivních smlouvách. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 25–27.
- BUDNÍK, J., Nevylučitelnost a obecná platnost hromadných smluv pracovních. (Příspěvek k výkladu vládního nařízení z 26. června 1937, č. 141 Sb. z. a n., o závaznosti hromadných smluv pracovních.) In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 121–131.
- BUDNÍK, J., Nevylučitelnost hromadných smluv pracovních. I., II. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 33–36 a 45–49.
- BUDNÍK, J., Obecná platnost kolektivních smluv. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 61–67.
- BUDNÍK, J., Úmluva o vyloučení příslušnosti pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 108–110.
- BUDNÍK, J., Vládní nařízení ze dne 15. června 1934, č. 118 Sb. z. a n., kterým se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 118 – 120.
- BUDNÍK, J., Žaloby z kolektivních smluv v hromadných rozepřích. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 125 – 131.
- BUKOVJAN, P., Kontrolní činnost úřadů práce po přijetí zákona o inspekci práce. In: *Práce a mzda*, 2007, č. 7, s. 7.
- BURDESE, A., Sulla refectio parietis nell'actio de servitute oneris ferendis, In: *Scritti in ricordo di Barbara Bonfiglio*, Università degli studi di Milano, Facoltà di Giurisprudenza, Pubblicazioni dell'Istituto di diritto romano, 39. Milano: Giuffrè, 2004, s. 59–76.
- BUSCH, J. – BESENBOCK, A., Von Mailand bis Czernowitz – Die Einführung des österreichischen ABGB, Gesamtstaatsidee und nationaler Partikularismus. In: BAUER, A. – WELKER, K.H.L. (eds.), *Europa und seine Regionen. 2000 Jahre europäische Rechtsgeschichte*. Köln ua: Böhlau, 2007, s. 535–597.
- CAPANDOVÁ, P., Inštitút vydržania v Rímskom práve a v občianskom zákonníku 1950. In: COFOLA 2008, *Europeanization of the national law, the Lisbon Treaty and some other legal issues* (CD ROM). 1. vydání. Brno: Tribun EU s.r.o., 2008. od s. 2–10, 9 s.
- CEMPÍREK, M., Odpovědnost v přepravněprávních vztazích. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 255–261.
- CONRAD, H., Zu den geistigen Grundlagen der Strafrechtsreform Josephs II. (1780–1790). In: WELZEL, H. (ed.), *Festschrift für Hellmuth von Weber zum 70. Geburtstag*. Bonn: Röhrscheid, 1963, s. 56–74.
- COULON, C., Mathias Wilhelm Edler von Haan – Ein Lebensbild. In: *ABGB– Festschrift I*, s. 303–353.
- CZIZMADIA, A., Sociálnopolitické tendencie v pracovnoprávných úpravách a pracovných zmluvách buržoázneho obdobia. In: *Právnické štúdie*, roč. 15, 1967, č. 4. s. 801.
- ČÁDA, F., K recepci v českém právu. (pokus o souhrn novějších výsledků). In: *Právník*, roč. 71/ 1932, č. 1, s. 45–72.
- ČÍŽKOVSKÁ, V., Právní následky uzavření manželství v oblasti majetkových vztahů upravených československým občanským právem. In: *Acta Universitatis Carolinae, Iuridica*, 1968, č. 4, s. 82–83.
- ČORNEJOVÁ, A., Vybrané zásady arbitrážneho procesu a ich uplatnenie. In: *Právny obzor*, roč. 70/1987, č. 2, s. 106–116.
- DÖLEMEYER, B., Die drei Teilnovellen zum ABGB (1914–1916). In: COING, H., (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Bd III/2*. München: C.H.Beck, 1982, s. 1782–1799.

- DÖLEMEYER, B., Die Revision des ABGB durch die drei Teilnovellen von 1914, 1915 und 1916. In: *Ius commune VI*, Frankfurt am Main, 1977, s. 274–303.
- DOSTALÍK, P., Causa Curiana – i slavní právníci prohrávají spory, In: *Bulletin advokacie* 2010, č. 1–2., s. 65–68.
- DOSTALÍK, P., Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice, In: *Rímská rodina v sodiálnych a právnych vzťahoch* (ed. R. Brtko), Bratislava 2007, s. 41–49.
- DOSTALÍK, P., Řecké vlivy ve Všeobecném rakouském občanském zákoníku. In: *Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011* (eds. V. Knoll, P. Beránek). Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 65–77.
- DOSTALÍK, P., Vliv řecké filozofie na formování římských představ o státu. In: *Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám: Acta historico-iuridica Pilsnensia 2008.* (ed. V. Knoll). Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 66–78.
- DOSTALÍK, P., Zákon jako prostředek omezení vůle zůstavitele při odkazech v římském právu. In: *Právo v európskej perspektíve II. diel*, Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, s. 655–666.
- DOUBRAVOVÁ, L., Moderní prvky v zákoníku mezinárodního obchodu. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 263–269.
- DOUBRAVOVÁ, L., Zákoník mezinárodního obchodu. In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (eds.), *Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 232–240.
- DRESSLER, A., K ideovým zásadám nového občanského práva. In: *Právník*, 1949. č. 1, s. 13.
- DVOŘÁK, T., Akciová společnost a Evropská společnost. In: *ASPI*, č. 63/2005, č. LIT27418CZ.
- DZIADZIO, A., Polnisch-tschechoslowakische Zusammenarbeit an der Kodifikation des Familienrechts in der Jahren 1948–1950. Aus der Geschichte der Sowjetisierung des Rechts. In: SOUKUP, L. (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*. Praha, 2003, s. 382–392.
- EHRENZWEIG, A., Die österreichische Erbfolgeordnung. In: *Zeitschrift für Notariat und freiwillige Gerichtsbarkeit in Oesterreich* [NZ] 45 (1903), s. 9 a násl., 17 a násl., 26 a násl., 34 a násl.
- ELIÁŠ, J. – GLOS, J., K nové kodifikaci občanského práva. In: *Právník*, roč. CI/1962, s. 300–315.
- ELIÁŠ, K., K některým základním otázkám rekodifikace českého soukromého práva. In: *Právník*, 1997, č. 2, s. 105 a násl.
- ELIÁŠ, K., Koncepce nového občanského kodexu. In: *Právní rádce*, 2001, č. 8, s. 12.
- ELIÁŠ, K., Legendy o osnově občanského zákoníku. In: *Právní rozhledy*, 2007, č. 17, s. 632 a násl.
- ELIÁŠ, K., Návrh českého občanského zákoníku: snaha o změnu paradigmat. In: *Reforma súkromného práva v strednej a východnej Európe X. Lubyho právnické dni* (eds. J. Lazar). Bratislava: IURA EDITION, 2009, s. 307–327.
- FALADA, D., Res derelicta pursuant to czech civil code (Res derelicta în Codul Civil ceh). In: *Arhivele Olteniei*, 2008, č. 22, s. 553–562.
- FIEDORCZYK, P., Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. In: *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, roč. XXXI/2009, s. 355–380.
- FIEDORCZYK, P., Czechosłowacka droga do kodyfikacji prawa rodzinnego 1919–1949. In: LITYŃSKI, A., *Z dziejów współpracy z Polską*, w: *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*, Katowice–Kraków, 2009, s. 184–196.
- FIERLINGER, Z., Za socialistický právní řád. In: *Právník*, 1950, č. 4, s. 427–434.

- FILO, J., Dvadsať rokov od prijatia Zákonníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXXIII/1985, č. 6, s. 1–8.
- FRINTA, O. – TÉGL, P., O návrhu nového občanského zákoníku a jeho kritice (a taky o kontinuitě a diskontinuitě). In: *Právní rozhledy*, 2009, č. 14, s. 495.
- FRINTOVÁ, D., Nové trendy vývoje rodinného práva. In: PAUKNEROVÁ, M. – TOMÁŠEK, M., *Nové jevy práva na počátku 21. století. IV. Proměny soukromého práva*. Praha: Univerzita Karlova, 2009, s. 233–238.
- FRÝDEK, M., Regula iuris – její zrod a vliv na novověké právo. In: *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB (Vojáček, L., Schelle, K., Tauchen, J., eds.)*. Brno, Masarykova univerzita, 2011, s. 13–20.
- GALVAS, M., Několik úvah o smluvní svobodě a jejích projevech v pracovním právu. In: *Právník*, 1999, č. 4, s. 335.
- GILLAR, R., Nad novelou Zákonníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXXIII/1985, č. 2, s. 1–6.
- GRASS, F., Codex Theresianus. In: ERLER, A. – KAUFMANN, E. (eds.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, Band I*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1. vydání, 1971, marg. č. 629.
- GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 217–232.
- HAAS, V., O služebním poměru a příslušnosti pracovního soudu. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 113–115.
- HADERKA, J. F., Dopad norem Rady Evropy na moderní rodinné právo. In: *Právní praxe*, 1994, č. 9, s. 506 a násl.
- HADERKA, J., Ke vzniku a základním problémům novely zákona o rodině z roku 1998. In: *Právní praxe*, 1998, č. 5, s. 269.
- HAMERNÍK, E., K novele zákoníku práce. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 49.
- HAVELKA, M., Rozpravy směnečné. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 397–400.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., Novela ku směnečnému řádu. Zákon z 30. listopadu 1912 č. 215 ř. z. o vlivu vyšší moci na provedení směnečných úkonů. In: *Právník*, roč. LI/1912, s. 917–924 a 923–971.
- HERMANN–OTAVSKÝ, K., O přípravách k mezinárodní unifikaci směnečného práva. In: *Právník*, roč. L/1911, s. 63–70 a 102–110.
- HLAVÁČEK, J., Nová ustanovení o závaznosti kolektivních smluv. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 6–7 a 33–35.
- HOFMEISTER, H., Joseph Ritter von Winiwarter. In: BRAUNEDER, W. (ed.), *Juristen in Österreich*, Wien: Orac, 1987, s. 125–128.
- HOCHMAN, J., K některým aktuálním otázkám postihu za porušování pracovní kázně. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 158–162.
- HOLUB, M., Registrované partnerství? Ani ryba ani rak. In: *Právní rozhledy*, 2006, č. 9, s. 313.
- HORA, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? In: *Právní obzor*, roč. V/1922, s. 161–167.
- HORÁČEK, C., O pronikání živlu veřejnoprávního v novodobém životě právním. In: *Sborník věd právních a státních, Sborník věd právních a státních*, roč. XV/1915, s. 538–545.
- HORÁČEK, F., Počátky pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 118.
- HORÁČEK, F., Výklad některých ustanovení zákona o pracovních soudech. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 1–2.

- HORÁK, O. – ŠTACHOVÁ, N., Věc v právním smyslu: historicko-srovnávací úvaha. In: *Interakce českého a evropského práva*. Brno 2009, s. 405–435.
- HORÁK, O., Rekodifikační pokus v první Československé republice. In: *Soukromé právo v proměnách věků*. Sborník příspěvků z Letní školy. Brno: MU, 2011, s. 159–174.
- HORÁK, O., Vznik Československa a recepce práva. K právní povaze a významu zákona čís. 11/1918 Sb. z. a n. s přihlédnutím k otázce recepce právního řádu. In: *Právněhistorické studie*, 2007, roč. 38, 153–169.
- HORÁK, O., První československá republika a ochrana vlastnictví. In: *Právnick*, roč. 146/2007, č. 2, s. 1–14.
- HORÁK, O., Tzv. dělené vlastnictví v 19. a 20. století. (K proměnám chápání tradičního pojmu v domácí právní vědě.) In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: MU, 2010, s. 1513–1523 /CD-ROM a internet/.
- HORÁK, O., Velké kodifikace soukromého práva. In: VOJÁČEK, L. a kol., *Evropské právní dějiny*. Brno: MU, 2009, s. 120–145.
- HRDLÍČKA, V., O vlivu válečných událostí na smlouvy soukromé. In: *Právní Praxe*, roč. 4/1939–1940, č. 9–10, s. 249–257.
- HROMADA, J., Niekoľko poznámok k vzniku Zákonníku práce. In: *Právny obzor*, roč. XLVIII/1965, s. 513–519.
- HROMADA, J., Úvahy o vzťahu pracovného práva k právu občianskemu a správnomu. In: *Právnické štúdie*, roč. V/1957, s. 473–487.
- HROMADA, J., Vplyv sovietskej vedy na československú vedu pracovného práva. In: *Právny obzor*, roč. XL/1957, s. 459–463.
- HRUŠÁKOVÁ, M. – KRÁLÍČKOVÁ, Z., Anonymní a utajené mateřství v České republice – utopie nebo realita? In: *Právní rozhledy*, 2005, č. 2, s. 53.
- HUSÁR, J., Verejnoprávna regulácia obchodovania. In: *Právo a obchodovanie*. Košice: UPJŠ 2008, s. 106–117.
- HUSSAREK, M., Die Verhandlungen des Konkordats vom 18. August 1855. In: *Archiv für österreichische Geschichte*, roč. 109/1922, s. 447–811, s. 454.
- CHALUPNÝ, E., Otázky sociální a vysoké školy. In: *Sociální revue*, roč. III/1922, s. 113–115.
- CHORVÁTH, J., K pojmu, predmetu a funkciám hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 64/1981, č. 6, s. 569–583.
- CHYSKÝ, J., Kolektivní vztahy v pracovním právu jako projev rozšiřování účasti pracujících na řízení. In: *Právnick*, roč. XCIX/1960, s. 426–446.
- J. S., Prawnicy czechosłowaccy we Wrocławiu. In: *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, 1948, č. 7, s. 8–9.
- JANATKA, F., Nové předpisy dědictvého práva. In: *České právo*, roč. 24/1942, č. 2, s. 7–9.
- JANKECH, P., Hospodárska arbitráž a rozhodovanie hospodárskych sporov. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. 39/1987, č. 9, s. 8–16.
- JÁNOŠÍKOVÁ, P. – KNOLL, V. – STARÝ, M., Napoleonská éra a kodifikace. In: *Evropa 1805: sborník prací V. mezinárodního napoleonského kongresu konaného v budově veřejného ochránce práv*, Brno, 26.–28. září 2005. (Eds. Kotulán, J., Uhlíř, D.) Brno, 2006, s. 389–405.
- JEZIERSKÝ, A., Rada Współpracy Gospodarczej Polsko-Czechosłowackiej (1947–1948). In: MORAWSKI, W. (ed.), *Między gospodarką a polityką. Księga jubileuszowa Pana Profesora Zbigniewa Landaua*. Warszawa, 2001, s. 127–141.
- JURÁŠEK, S., Právní a hospodářské postavení Židů v Protektorátě Čechy a Morava. In: *Právnick*, roč. 80/1940, s. 391–404.

- KAIZL, H., Čeled' a smlouva čelední. In: *Právník*, roč. XLI/1902, s. 305–317.
- KALENSKÁ, K., Pracovní právo v tržním hospodářství. In: *Právník*, 1991, č. 7–8, s. 698.
- KALENSKÁ, M., K vývoji pracovního práva. In: *Aplikované právo*, 1/2006; přístupné na www.aplikovanepраво.cz/clanky
- KAŠUBA, V., Náčrt vývoja uhorského pracovného zákonodarstva v rokoch 1867–1918. In: *Historia et Theoria Iuris*, roč. 1/2009, č. 1, s. 45–51.
- KAŠUBA, V., Pracovnoprávna úprava v prvej ČSR v rokoch 1918–1938. In: *Historia et Theoria Iuris*, roč. 2/2010, č. 4, s. 127–137.
- KHEIL, K. P., Šejdířství se směnkami sklepními tak řečenými. In: *Právník*, roč. II/1863, s. 34–37 a 69–76.
- KINDL, V., Pokus o zavedení tzv. dělnického práva do výuky právnické fakulty UK v období buržoazní ČSR. In: *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. XXIV. Praha: UK 1984, s. 45–66.
- KIZLINK, K., Ochrana věřitelů při likvidaci společnosti a ručením omezeným. In: *II. sjezd právníků československých*. Brno: nákladem přípravného výboru, 1925.
- KIZLINK, K., Studie o osnově sjednoceného směnečného zákona. In: *Všehrd*, roč. VIII/1927, s. 97–104.
- KIZLINK, K., Vývoj obchodního práva československého v prvním desetiletí republiky. In: *Všehrd*, roč. X/1929, s. 14–16.
- KIZLINK, K., Vývojová tendence práva akciových společností v době nejnovější. In: *Vědecká ročenka PF MU*, roč. V/1926, s. 189–235 a VI/1927, s. 210–252.
- KLANG, H., Rechtsangleichung und dritte Teilnovelle. In: *Juristische Blätter*, 1933, s. 101–103.
- KNAPP, V., Některé poznámky k zemědělsko-družstevnímu právu. In: *Právník*, roč. 93/1954, č. 5, s. 341–355.
- KNAPP, V., Operativní správa národního majetku národními podniky. In: *K otázkám nového občanského práva*, Praha: Orbis, 1950, s. 5–45.
- KNAPP, V., Vlastnictví v naší společnosti. In: *Právník*, roč. 88/1949, č. 2, s. 299–316.
- KNAPPOVÁ, M. – KNAPP V. – LAZAR, J. – ŠVESTKA, J., Nad koncepcí československého občanského práva. In: *Právník*, roč. 129/1990, s. 676–689.
- KNÜTEL, R., Römische Recht und Europa. In: *Revue internationale des driots de l'antiquité*. Tome XLI/1994, s. 185–223.
- KOBLÍŽEK, O., Pracovní právo v díle profesora JUDra Jana Krčmáře. In: *JUDr. Jan Krčmář. Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin*. Praha: V. Linhart, 1937, s. 61–64.
- KOHL, G., Das ABGB in den „Vaterländischen Blättern für den österreichischen Kaiserstaat“: Franz von Zeillers „dritter Kommentar“. In: KOHL, G. a kol. (eds.), *Festschrift für Wilhelm Brauner zum 65. Geburtstag*. Wien: Manz, 2008, s. 229–250.
- KOCHER, G., Wien und die Oberste Justizstelle. In: *Bericht über den 14. Österreichischen Historikertag in Wien 1978 (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 22)*, Wien: Verband österreichischer Geschichtsvereine, 1979, s. 197.
- KOCHER, G., Mathias Wilhelm Virgilius von Haan 1737–1816. In: BRAUNEDER, W. (ed.), *Juristen in Österreich 1200–1980*. Wien: Orac, 1987, s. 91–93.
- KORKISCH, F., Die Entstehung des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. In: *(Rabels) Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 18/1953, Tübingen: Mohr, s. 268 a násl.

- KOSCHENBAHR–LYSKOWSKI, J., Zur Stellung des römischen Rechtes im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche für Keiserthum Österreich. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches : 1. Juni 1911. Erster Teil*. Wien : Manzsche k. u. k. Hof–Verlags– und Universitäts–Buchhandlung, 1911, s. 210–294.
- KOSTEČKA, J., První československá kodifikace pracovního práva. (Zamyšlení k 40. výročí osvobození Československa a k 20. výročí zákoníku práce). In: *Socialistická zákonnost*, roč. XXXIII/1985, s. 321–330.
- KOSTEČKA, J., První etapa reformy pracovního práva. In: *Právo a zákonnost*, roč. XXXIX/1991, s. 343–355.
- KOVÁŘÍK, J., K otázce jednotné úpravy pracovněprávních vztahů v ČSSR. In: *AUC – Iuridica*, roč. 1/1964, s. 3–24.
- KOVÁŘÍK, J., O povaze pracovního poměru za socialismu, In: *Právník*, roč. C/1961, s. 414–430.
- KOŽÍŠEK, J., Činnost komisí pro pracovní spory. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 504–509.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z., Glosa k návrhu obligatorního civilního sňatku. In: *Právní rozhledy*, 2006, č. 4, s. 148.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z., Manželské majetkové právo. Úvahy de lege ferenda. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, 1995, č. 1, s. 120–127.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z., Několik poznámek k institutu bezpodílového spoluvlastnictví manželů jako základu manželského majetkového práva. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, 1994, č. 3, s. 87–97.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z., Sbližování a vzdalování slovenského a českého rodinného práva. In: *Právník*, 2005, č. 2, s. 157.
- KRAUS, F., K povaze smlouvy služební. (Ideologická glosa). In: *Pracovní právo*, roč. X (V)/1932, s. 65–66.
- KRAUS, F., Pracovní právo ve „Slovníku veřejného práva československého“. In: *Pracovní právo*, roč. XIII (VII)/1934, s. 7.
- KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Böhmen und Mähren*, 1942, s. 150.
- KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Deutsches Recht*, roč. 12/1942, Heft 10/11, s. 354–359.
- KŘEPELKA, K., O právním vývoji smlouvy kolektivní. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. VIII/1925, s. 182–186.
- KUBEŠ, V., Soukromé právo v dnešním Německu. In: *Věda a život*, roč. 7/1941, č. 1, s. 263–267.
- KUBÍČEK, P., Právne aspekty dodávateľsko–odberateľských vzťahov. In: *Acta Iuridica Facultatis Iuridicae Facultatis Universitatis Comenianae*, Bratislava, roč. 5/1985, s. 131–151.
- KUDLER, J., Franz Edler von Zeiller. In: (*Wagners*) *Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde*, Band IV (1828), Abteilung 3, s. 449 (450).
- KUNC, P., Zrušení pracovní smlouvy výpovědí. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 97–101.
- LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A., Dôstojná práca. (Príspevok k vývoju bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci na našom území). In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Olšovská, A. (ed.). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 78–99.
- LACLAVÍKOVÁ, M., Modernizácia právneho poriadku a počiatky pracovnoprávnej úpravy (vývoj pracovného zákonodarstva na našom území do roku 1918). In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Olšovská, A. (ed.). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 34–50.
- LACLAVÍKOVÁ, M., Počiatky právnej úpravy zákazu detskej práce. Príspevok k histórii pracovného práva na našom území v období konca 19. a začiatku 20. storočia. In: *Acta Universitatis Tyrnaviensis, Iuridica: ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 2006*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2006, s. 55–66.

- LANGER, L., Sbírka rozhodnutí pracovních soudů. In: *Pracovní právo*, roč. XVI (X)/1937, s. 77–78.
- LAZAR, J., Držba a vydržanie v československom občianskom práve. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. 34/1982, č. 3, s. 6–16.
- LENTZE, H., Joseph Unger. Leben und Werk. In: PLÖCHL, W. (ed.), *Im Dienste des Rechtes in Kirche und Staat. Festschrift zum 70. Geburtstag von F. Arnold*. Wien: Herder, 1963, s. 219–232.
- LERNELL, L., Współpraca prawnicza Polski i Czechosłowacji. In: *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, 1948, č. 7, s. 5–6.
- LEVÝ, P., Služební poměr obchodních zmocněnců. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 132–135 a 153–156.
- LIBÁNSKÝ, V., Ceny a uzavírání smluv. In: *Právní obzor*, roč. 49/1966, č. 10, s. 896–904.
- LIEBMANN, M., Von der Dominanz der katholischen Kirche zu freien Kirchen im freien Staat. In: LEEB, R., a kol. (eds.), *Geschichte des Christentums in Österreich*. Wien: Ueberreuter, 2003, s. 361–456.
- LINK, CH., Die habsburgischen Erblande, die böhmischen Länder und Salzburg, In: JESERICH, K. (ed.), *Deutsche Verwaltungsgeschichte I*, Stuttgart: Dt. Verl.–Anst., 1983, s. 519 a násl.
- LUBY, Š., Obnova práva. (Miesto úvodu k novému ročníku.). In: *Právní obzor*, roč. XXIX/1946, s. 1–16.
- LUBY, Š., Rodinné právo SSSR. In: *Právní obzor*, 1948, č. 9–10, s. 312–365.
- MAASBURG, F., Gutachtliche Äußerung des österreichischen Staatsrathes über den von der Commissionscommission im Entwurfe vorgelegten Codex thesianus civilis. In: *Allgemeine österreichische Gerichts-Zeitung* [AöGZ], s. 210.
- MADAR, Z., Vývoj organizace československého průmyslu. In: *Právník*, roč. XCIX/1960, s. 409–426.
- MAMOJKA, M., Centrálné riadenie a práva štátnych podnikov. In: *Právní obzor*, roč. 70/1987, č. 5, s. 348–356.
- MAMOJKA, M., Právo obchodných spoločností v európskom kontexte. In: *Európska únia v kontexte s právnym systémom Slovenskej republiky: 3. Právnické dni Karola Planka*. Bratislava: Nadácia profesora Karola Planka, 2005, s. 62–67.
- MAMOJKA, M., Zákon o štátnom podniku a novela Hospodárskeho zákonníka. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. 44/1983, č. 11, s. 13–19.
- MANDL, V., Dělník v organizaci Třetí říše (K českému stavovskému zřízení). In: *Moderní stát*, roč. 12/1939, č. 7, s. 135–140.
- MAREK, K., Akciové společnosti a podniky se zahraniční majetkovou účastí. In: *Vedecké riadenie*, 1989, č. 4, s. 11–16.
- MAREK, K., Akciové společnosti. In: *Moderní řízení*, 1989, č. 3, s. 57–60.
- MAREK, K., K aktuálním otázkám podnikového rejstříku. In: *Právník*, 1989, č. 8, s. 710–720.
- MAREK, K., K nové úpravě poskytování úvěrů. In: *Moderní řízení*, 1986, č. 4, s. 62–64.
- MAREK, K., K problematice subjektů hospodářskoprávních vztahů. In: *Hospodářský zpravodaj*, 1988, č. 21, s. 25–26.
- MAREK, K., Ke konstituování obchodního práva. In: *Národní hospodářství*, 1991, č. 12, s. 24–27.
- MAREK, K., Nad novelou hospodářského zákoníku a zákona o hospodářské arbitráži. In: *Kontrola*, 1988, č. 7, s. 25–29.
- MAREK, K., Poznámky k předpisu vývozních investičních celků. In: *Podniková organizace*, 1986, č. 12, s. 568–572.
- MAREK, K., Právní úprava platebních a úvěrových vztahů. In: *Finance a úvěr*, 1988, č. 12, s. 847–855.

- MAREK, K., Typy smluv k přípravě a provedení investiční výstavby. In: *Hospodářský zpravodaj*, 1990, č. 4, s. 41–48.
- MAŘIK, V., Odbory a novela zákoníku práce. In: *Práce a mzda*, roč. XXIII/1975, s. 169–173.
- MASAŘÍK, H., Zásady ruského zákoníku práce z roku 1919. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 21–23.
- MAYER, J., Pracovní poměr domovníkův podle zákona ze dne 30. ledna 1920, č. 82 Sb. z. a n. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 157–158.
- MAYER, J., Útisk a koaliční svoboda. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 55–57.
- MEISSEL, F. S., De l'esprit de modération – Zeiller, das ABGB und der Code civil. In: *Grundlagen der österreichischen Rechtskultur*, s. 265–292.
- MESTITZ, F., Novela Zákonníka práce. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. XXII/1970, č. 2, s. 1–14.
- MORAVČÍK, J., Aktuálne otázky rozvoja hospodárskeho práva pri budovaní automatizovaných systémov riadenia. In: *Právny obzor*, roč. 68/1985, č. 7, s. 683–686.
- MORAVČÍK, J., Hospodárske právo v procese zdokonaľovania hospodárskeho mechanizmu. In: *Právny obzor*, roč. 64/1981, č. 4, s. 320–332.
- MÜLLER, F., O nekalé soutěži. In: *Sborník věd právních a státních*, roč. XX/1920, s. 239–249.
- MYDLÍK, A., Vývin účasti pracujúcich na riadení od roku 1945. In: *Vybrané otázky pracovného práva a sociálneho zabezpečenia*. Publikácie Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SSR, zv. 42. Bratislava: PÚMS SSR, 1980, s. 30–38.
- NAVRÁTIL, O., První desetiletí rozhodčích komisí. In: *Práce a mzda*, roč. XXXIII/1985, č. 10, s. 44–49.
- NEJEDLÝ, M., Novela zákoníku práce v praxi. In: *Práce a mzda*, roč. XVIII/1970, s. 233–236.
- NEJEDLÝ, M., Zákoník práce v praxi. In: *Práce a mzda*, roč. XIX/1971, s. 306–311.
- NESCHWARA, CH., Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (Österreich). In: RAMM, T. (ed.), *Ergänzbare Lexikon des Rechts, Ordner 5, Gruppe 13: Grundlagen des Privatrechts*, 60. Lieferung. Neuwied: Luchterhand Verlag, 1997, s. 5 a násl.
- NESCHWARA, CH., Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 1811. In: GAMAUF, R. – OLECHOWSKI, T. (eds.), *Studienwörterbuch Rechtsgeschichte Römisches Recht*. 2. vydání. Wien: Manz, 2010, s. 16 a násl.
- NESCHWARA, CH., Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853 bis 1861. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, roč. 113/1996, s. 362, s. 363 a násl.
- NESCHWARA, CH., Landständischer Einfluss auf die Gesetzgebung in der Frühneuzeit – am Beispiel des Landesordnungsprojekts für Österreich unter der Enns von 1650. In: GEHRINGER, H. (Ed.), *Landesordnungen und Gute Policey in Bayern und Österreich (Studien zu Policey und Policey-wissenschaft)*. Frankfurt/Main: Klostermann, 2008, s. 197 a násl.
- NESCHWARA, CH., Über das Schicksal der ältesten Materialien zur Gesetzgebungsgeschichte des österreichischen ABGB. In: NECKÁŘ, J. (Ed.), *Dny Práva – 2010 – Days of law (= Acta Universitatis Brunensis Iuridica 378)*, Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 1569–1606, s. 1574 a násl.
- NESCHWARA, Ch., Martini, Karl Anton. In: STOLLEIS, M. (ed.), *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München: Beck, 1995 (2. vydání 2001).
- NEUBAUER, Z., Právní řád práce. In: *Brázda*, roč. 4 (22)/1941, s. 279–280 a 290–291.
- NEUMANN, S., V Rakousku nelze posuzovati obchodní obyčeje vedlé obecného německého (římského) práva. In: *Právník*, roč. V/1866, s. 7–11 a 48–54.
- NOVOHRADSKÝ, V., Opustenie zásady „Superficies solo cedit“ a jeho dôsledky. In: *Právny obzor*, roč. 1951, č. 4, s. 346–352.

- OGRIS, W., Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer. In: REINALTER, H. (ed.), *Joseph von Sonnenfels*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988, s. 49 a násl.
- OGRIS, W., Zur Geschichte und Bedeutung des österreichischen ABGB. In: OLECHOWSKI, TH. – OGRIS, W. (eds.), *Elemente europäischer Rechtskultur. Rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961–2003*. Wien–Köln–Weimar, 2003, s. 311–331, s. 314.
- OLECHOWSKI, T., Zweihundert Jahre österreichisches Rechtsstudium. Rückblicke und Ausblicke. In: JABLONER, C. a kol. (eds.), *Vom praktischen Wert der Methode. Festschrift Heinz Mayer zum 65. Geburtstag*. Wien: Manz, 2011, s. 455–479, s. 460.
- ONDŘEJ, J., Význam sovětského práva pro vznik a rozvoj československého právního řádu. In: *Socialistická zákonnost*, roč. XXIII/1975, č. 4, s. 199–206.
- OVEČKOVÁ, O., Splnenie hospodárskych záväzkov. In: *Právny obzor*, roč. 55/1976, č. 6, s. 497–508.
- PATAKYOVÁ, M., Ekologická funkcia hospodárskeho práva. In: *Právny obzor*, roč. 72/1989, č. 7, s. 570–580.
- PAVLÁTOVÁ, J., Aktuální teoretické otázky dalšího rozvoje a uplatňování československého socialistického pracovního práva. In: *Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti*. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Brno: UJEP, 1984, s. 12–34.
- PAVLÁTOVÁ, J., Teoretické otázky rozvoje pracovního práva ve světle závěrů XV. sjezdu KSČ a XXV. sjezdu KSSS. In: *Vybrané otázky pracovního práva a sociálního zabezpečenia*. Publikácie Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SSR, zv. 42. Bratislava: PÚMS SSR, 1980, s. 11–25.
- PELIKÁNOVÁ, I., Komentář k § 27a zák. č. 513/1991 Sb. In: *ASPI*, č. LIT16977CZ.
- PELIKÁNOVÁ, I., Sporné body novelizace obchodního zákoníku. In: *Právní rádce*, 1997, č. 9, s. 11–12.
- PEŠKA, Z., Právo spolčovací k ochraně pracovních a hospodářských poměrů v ústavní listině. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 81–85.
- PETRŽELKA, K., Nové československé právo dědické. In: *K otázkám nového občanského práva*, Praha: Orbis, 1950, s. 47–75.
- PETRŽELKA, K., O kodifikaci. In: *O právu a jeho tvorbě. Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha, 1951, s. 93.
- PETRŽELKA, K., Perspektivy spolupráce československých a polských právníků. In: *Právník*, 1949, č. 2, s. 59–60.
- PFAFF L., Zur Entstehungsgeschichte des westgalizischen Gesetzbuches. In: *Juristische Blätter [JBI]*, Band 19, Wien 1890, s. 399.
- PFAFF, L., Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen. In: *Juristische Blätter [JBI]*, 1883, Wien, New York: Springer, s. 255.
- PFAFF, L., Ueber die Materialien des österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. In: *(Grünhuts) Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, Band 2. Wien 1875, s. 254–317, zvláště s. 279.
- PLANKOVÁ, O., Priebeh, metody a koncepcia kodifikácie československého občianskeho a rodinného práva. In: *Problémy kodifikácie občianskeho práva v Československej Socialistickej Republike a v Poľskej Ludovej Republike*. Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae. Bratislava, 1973, s. 20–21.
- POKORNÁ, J., Informace o koncernových strukturách. In: *Právní fórum: český právnícký měsíčník*, 2006, č. 3, s. 32–35.

- POLLATSCHKE, H., Úvahy o služebních poměrech pomocnic v domácnosti. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 69–72.
- PRATOBEVERA, C., Nachrichten über die neueste Gesetzgebung und Rechtspflege in den Oesterreichischen Staaten. In: *Materialien für Gesetzkunde und Rechtspflege* 2 (1816), s. 292.
- PURŠ, J., K problematice průmyslové revoluce v ČSR. In: *Československý časopis historický*. Roč. IV (1956), Praha: ČSAV, 1956, s. 1–27.
- RAJSKI, J., Nowa umowa między PRL a CSRS o uregulowaniu obrotu prawnego w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych. In: *Palestr*, 1962, č. 8, s. 60.
- RANDA, A., Jaké jsou rozdíly mezi společnostmi komanditní a společnostmi tichou. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 469–476.
- RANDA, A., K theorii cenných papírů. Zároveň úvaha o spisu Dra Heřmana Šikla Theorie závazků skripturních. 1902. V Praze. In: *Sborník věd právních a státních*, roč. II/1902, s. 445–456.
- RANDA, A., O cenných papírech, obzvláště o skripturních obligacích. In: *Právník*, roč. XXVIII/1889, s. 3–11 a 37–47.
- RANDA, A., O čestném placení. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 145–149.
- RANDA, A., O čestném přijmutí. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 2–9.
- RANDA, A., O diferenčních a lhůtních obchodech. In: *Právník*, roč. XLI/1902, s. 377–390.
- RANDA, A., O veřejných skladištích, skladních listech a warrantech. In: *Právník*, roč. XXXVIII/1899, s. 361–366.
- RANDA, A., Rozpravy směnečné. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 325–330.
- RANIERI, F., Italien. In: COING, H. (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, Bd. III/1, München: C. H. Beck, 1982, s. 177–396, s. 226 a násl.
- RAŠOVSKÝ, P., Rozhodné právo v závazkových vztazích z mezinárodního obchodu – Lex mercatoria. Část III, EPRAVO.CZ – Sbírka zákonů, judikatura, právo. [online] [cit. 29. 11. 2010] <http://www.epravo.cz/top/clanky/rozhodne-pravo-v-zavazkovych-vztazich-z-mezinarodniho-obchodu-lex-mercatoria-cast-iii-22526.html>.
- RÁTH, A.: Socializácia práva. In: *Právník*, roč. 60/1921, s. 9–10.
- REITTERER, H., Schuster Michael. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon (ÖBL)* 11. Wien: Verlag der ÖAW, 1999, s. 396.
- REQUENA, M., Aktivita Rady Evropy v oblasti rodinného práva. In: *Právní praxe*, 1999, č. 2/3, s. 132 a násl.
- SALÁK, P., Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. 1. vyd. Brno: Právnícká fakulta Masarykovy univerzity, 2010, s. 1620–1631.
- SALÁK, P., Římskoprávní vliv u smlouvy o dílo v ABGB. In: *Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí* (Knoll, V. – Beránek, P. eds). Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 198–205.
- SALÁK, P., Římskoprávní vlivy v českém právu 19. až 21. stol. na příkladu institutu vydržení. In: *Proměny soukromého práva: Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. (Vojáček, L., Schelle, K., Tauchen, J. eds.) 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 129–137.
- SALÁK, P., Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území v 19. a 20. stol. In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (eds.), *Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z letní školy*, 2011, Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 11–25.
- SALÁK, P., Tendence naší občanskoprávní kodifikace v 19. a 20. století na příkladu institutu vydržení. In: *Vývoj právních kodifikací: sborník z mezinárodní vědecké konference*, Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 136–149.
- SALÁK, P., Z tvého zlata prsten ..: (locatio–conductio versus emptio–venditio). In: *Polemiky a spory v právní vědě: sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin v rámci konference*

- Olomoucké právnické dny 2010, konané ve dnech 27.–28.5.2010 v Olomouci.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2010, s. 81–91.
- SALWA, Z., Zákoník práce Polské lidové republiky. In: *Právník*, roč. CXIV/1975, s. 133–142.
- SAMUELIS, L., O nadobudnutí vlastníckeho práva k nehnuteľným veciam vydržaním. In: *Socialistické súdnictvo*, roč. 26/1974, č. 7, s. 15–22.
- SCHEY, J., Das österreichische Allg. Bürgerliche Gesetzbuch nach den Teilnovellen. In: *Deutsche Juristen-Zeitung*, 1917, s. 52–57.
- SCHRÖDER, J., Friedrich Carl von Savigny. In: KLEINHEYER, G. – SCHRÖDER, J. (eds.), *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*. 5. vydání, Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, s. 366–375.
- SCHRÖDER, J., Georg Friedrich Puchta. In: *Deutsche und Europäische Juristen*, s. 341–344.
- SCHUSTER, M., *Theoretisch-praktischer Kommentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der oesterreichischen Monarchie* Band I. Prag: Scholl, 1818, s. VII.
- SCHWELB, E., Redakční chyba v zákoně o pracovních soudech. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 86–88.
- SKŘEJPEK, M., Depositum v proměnách času. In: *Právní praxe*, roč. 49/2001, č. 6, s. 330–339.
- SKŘEJPKOVÁ, P., Neuere Rechtsentwicklungen in der Geschichte der böhmischen Länder. In: GIARO, T. (Eds.), *Modernisierung durch Rechtstransfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert (= Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfer, Band 1)*. Frankfurt/Main: Klostermann, 2006, s. 223–242, s. 225.
- SKŘEJPKOVÁ, P.: Unifikační pokusy v oblasti soukromého práva v letech 1918–1938. In: KNOLL, V. – BERÁNEK, P. (eds.), *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: PF ZU – Aleš Čeněk, s. 213–223.
- SKŘEJPKOVÁ, P.: Zásahy státu v oblasti pracovního práva a jeho deformace v poválečném období. In: *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Usp. MALÝ, K. – SOUKUP, L. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2004, s. 519–530.
- Směnka na vlastní řad. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 829–834.
- SOMMER, O., Třetí říše a římské právo. In: *Pocta k profesorovi A. Mílotovi*. Bratislava, Knihovna právnické fakulty univerzity Komenského v Bratislavě 1937, s. 522–536.
- SPIŠIAK, J., Hospodárske právo – zákonitý dôsledok diferenciačného procesu práva. In: *Právník*, roč. C/1961, s. 802–813.
- STAUDIGL–CIECHOWICZ, K., „...dass die Facultätsstudien Staatsdiener, nicht Gelehrte heranzubilden haben...“ – Zur Einführung der juristischen Staatsprüfung 1850. In: *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, roč. 1/ 2011, s. 339–355.
- STRÁNSKÝ, J., Vývoj postavení pracovního práva v rámci systému soukromého práva. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: Masaryk University, 201, s. 1668–1680. (<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>).
- STUNA, S., K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací. In: *Socialistická zákonost*, roč. VIII/1960, s. 227–338.
- SVOBODA, E., Několik myšlenek o metodě vědy a praxe práva občanského. In: *Sborník věd právních a státních*, roč. XI/1911, s. 271–292.
- SVOBODA, J., K novele občanského zákoníka. In: *Socialistické súdnictvo*. roč. 35/1983, č. 3–4, s. 9–18.
- SZER, S., Współpraca polsko-czechosłowacka w dziedzinie prawa cywilnego. In: *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, 1949, č. 8–9, s. 22.

- SZKODLARSKI, J., Rokowania gospodarcze polsko–czeskosłowackie w 1947 r. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, č. 7, s. 352–366.
- ŠEBESTA, K. – PELÍŠKOVÁ, R., *Ochranné známky a jejich historický vývoj*. Přístupné na <http://www.epravo.cz/top/clanky/ochranne-znamky-a-jejich-historicky-vyvoj-72318.html>.
- ŠIMONČIČ, R., Nad novelou Zákonníka práce. In: *Socialistické soudnictvo*, roč. XXXIII/1985, č. 7, s. 32–36.
- ŠORL, R., Právna úprava pracovnej zmluvy na Slovensku v období I. ČSR. In: KNOLL, V. (ed.), *Acta historico–iuridica Pilsnensia 2006: sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky*. Plzeň 21.–23. 9. 2006. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 239–240.
- ŠVESTKA, J. – KOPÁČ, L. – KNAPPOVÁ, M. – KNAPP, V., K aktuální otázce kodifikace soukromoprávních rodinných vztahů. In: *Právní rozhledy*, 1995, č. 9, s. 345–346.
- ŠVESTKA, J., K některým otázkám zániku práv ze závazkových poměrů mezi socialistickými organizacemi podle zákona 69/1958 Sb. In: *Právník*, roč. XCIX/1960, s. 887–904.
- TAUCHEN, J., Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: *COFOLA 2010: the Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742–752.
- TAUCHEN, J., Die Grundcharakteristik des Privatrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Journal on European History of Law*, Vol. 2, 2011, No. 1, s. 56–60.
- TAUCHEN, J., Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. – BERÁNEK, P. (eds.), *Acta historico–iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012, s. 262–274.
- TAUCHEN, J., *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – několik shrnujících poznámek*. In: KNOLL, V. (ed.), *Naděje právní vědy*. Býkov 2010. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 166–175.
- TAUCHEN, J., Vývoj soukromého práva v období nacistické okupace (1939–1945). In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (eds.), *Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 175–189.
- TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 1720–1742.
- TAUCHEN, J., Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 414–426.
- TELEC, I., Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku. In: *Právní rozhledy*, 2006, č. 3, s. 101–104.
- Tichá společnost. In: *Právník*, roč. IV/1865, s. 546–550.
- TILSCH, E., Všeobecný zákonník občanský a zvyklosti průběhem století. In: *Právník*, L/1911, s. 453–465.
- TOMEŠ, I., Pojem pracovní kázně a její právní úprava. In: *AUC – Iuridica*, roč. 2/1959, s. 81–107.
- TRIMAJ, I., K návrhu zásad novelizácie občanského zákonníka. In: *Právny obzor*, roč. 63/1980, č. 1, s. 35–50.
- TUREČEK, J., Občanský sňatek. In: *Právník*, 1950, č. 2/3, s. 71–82.
- TUREK, J., Evidence nemovitostí nebo pozemkové knihy? In: *Socialistická zákonnost*, roč. 18/1970, č. 4, s. 217–227.
- TYLŠ, E., Všeobecný zákonník občanský a zvyklosti průběhem století. In: *Právník*, roč. L/1911, s. 453–465.

- UNGER, J., Über den Entwicklungsgang der österreichischen Civiljurisprudenz seit der Einführung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. In: *Jahrbücher der deutschen Rechtswissenschaft und Gesetzgebung* Bd. 1, 1855, s. 353–359.
- UNGER, J., Ueber die wissenschaftliche Behandlung des österreichischen gemeinen Privatrechts. Eine Antrittsrede gehalten an der Prager Hochschule den 8. October 1853. In: UNGER, J., *Aufsätze und kleinere Monographien* Bd I. Hildesheim ua: Olms–Weidmann, 2005, s. 273–303.
- UNGER, J., Zur Revision des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. In: UNGER, J., *Aufsätze und kleinere Monographien* Bd II. Hildesheim: Olms–Weidmann, 2005, s. 303–320.
- URFUS, V., Rodinný fideikomis v Čechách. In: *Sborník historický*, roč. IX/1962, s. 193–238.
- VALEČEK, J., O kolektivních smlouvách pracovních. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XIV/1931, s. 271–286.
- VALEČEK, J., Soudy a úřady práce. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XXVIII/1947, s. 15–22.
- VÁŽNÝ, F. ml., O podstatě a modifikacích komisionářské a speditérské smlouvy, se zvláštním zřetelem k samovstupu komisionáře (speditéra). In: Zvláštní otisk z č. 1 *Sborníku věd právních a státních*. Praha: Bursík & Kohout, 1928.
- VÁŽNÝ, J., K § 609 obč. zákona. In: *Časopis pro právní a státní vědu /bez uvedení čísla/*. Brno, Právnícká jednota Moravská, 1940, s. 11–17.
- VÁŽNÝ, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor*, roč. VI/1923, č. 8, s. 97–103.
- VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. 1933, č. 16, s. 171–186.
- VÁŽNÝ, J., Teorie římského práva a moderní právní věda. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XVIII/1935, s. 344–347.
- VÁŽNÝ, J., K problému pupilární substituce (nesoulad mezi právním pojmem a praktickou funkcí). In: *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Jaroslava Kallaba*. Praha: Orbis, 1939, s. 285–295.
- VÁŽNÝ, J., Quasipupilární substituce. In: *Časopis pro právní a státní vědu /bez uvedení čísla/*, 1940, s. 183–190.
- VITÁSEK, V., K pojetí okamžitého zrušení pracovního poměru podle čs. pracovního práva. In: *Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně*. IV. Brno: UJEP, 1974, s. 61–76.
- VLADÁR, V., Právo na spravodlivú mzdu v sociálnych encyklikách Katolíckej cirkvi. In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Olšovská, A. (ed.). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 176–201.
- VOJÁČEK, L., Hledání koncepce pracovního práva v první polovině minulého století. (Pojetí pracovního práva v první ČSR) In: DÁVID, R. – SEHNÁLEK, D. – VALDHANS, J. (Eds.), *Dny práva – 2010 – Days of Law. Sborník příspěvků – the conference proceedings*. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, řada teoretická, svazek 378. Brno: MU, 2010.
- VOJÁČEK, L., Obchodní a směnečné právo na brněnské právnické fakultě v meziválečném období. In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (Eds.), *Poceta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 636.
- VOJÁČEK, L., Obchodní, směnečné a hospodářské právo (Nástin problematiky). In: TAUCHEN, J. (ed.), *Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky*. Sborník z konference. Ostrava: KEY Publishing – The European Society for History of Law, 2010, s. 137–160.
- VOJÁČEK, L., Pojetí pracovního práva v první ČSR. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: MU, 2010, s. 1748–1758. (<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>)
- VOJÁČEK, L., Pracovní právo (Nástin problematiky). In: TAUCHEN, J. (ed.), *Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky*. Sborník z konference. Ostrava: KEY Publishing – The European Society for History of Law, 2010, s. 105–136.

- VOJÁČEK, L., Pracovní smlouva v ABGB a zákoníku práce. In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (Eds.), *Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z Letní školy*. Brno: MU, Právnická fakulta, 2011, s. 94–116.
- VOJÁČEK, L., Rakouské pokusy o hospodářské a politické sblížení s německými státy v padesátých a šedesátých letech 19. století. In: *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*. HÚ AV ČR, Praha, 1999, s. 437–448.
- VÖLKEL, A., Die österreichische Kodifikation und das römische Recht. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998*. Wien: Manzschke Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1999, s. 277–301.
- VÖLKL, A., Die österreichische Kodifikation und das römische Recht. In: BARTA, H. (Ed.), *Naturrecht und Privatrechtskodifikation: Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998*. Wien: Manz, 1999, s. 284.
- VOSKA, J., Organizace pracovních soudů In: *Pracovní právo*, roč. X (V)/1932, s. 37–41.
- VOSKA, J., Řízení před pracovními soudy. In: *Pracovní právo*, roč. X (IV)/1931, s. 105–108.
- WAGNER, E., Pracovní soudnictvo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In: *Pracovní právo*, roč. XI (V)/1932, s. 1–3.
- WAGNER, W., Die Privatisierung des Lehnrechts. In: SELB, W. – HOFMEISTER, H. (eds.), *Forschungsband Franz von Zeiller (1751–1828). Beiträge zur Gesetzgebungs- und Wissenschaftsgeschichte*. Wien–Graz–Köln: Böhlau, 1980, s. 226–247.
- WAHLBERG, W., Bruchstücke der Genesis der Theresiana. In: WAHLBERG, W., *Gesammelte kleinere Schriften und Bruchstücke über Strafrecht, Strafprozess, Gefängniskunde, Literatur und Dogmengeschichte der Rechtslehre in Österreich, Band II*. Wien 1877.
- WALTER, F., Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung, In: *ÖZV*, 1938, s. 173–175.
- WASILKOWSKÝ, J., Kodyfikacja prawa cywilnego w Polsce. In: *Nowe Prawo*, 1950, č. 12, s. 4.
- WEISS, E., Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in der Tschechoslowakei. In: KLANG, H. (ed.), *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, Bd. IV, Wien: Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1935, s. 685–955, s. 706 a násl.
- WELLSPACHER, M., Das Naturrecht und das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB, 1. Teil* [ABGB– Festschrift I], Wien: Manz, 1911, s. 173–207.
- WELSER, R., K reformě práva povinného (nepominutelného) dědického podílu v Rakousku a Německu. In: *Tradice a inovace v občanském právu* (eds: Hurdík, J., Fiala, J., Selucká, M.). Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 70–77.
- WESENER, G., Die Rolle des Usus modernus pandectarum im Entwurf des Codex Thesianus. Zur Wirkungsgeschichte des älteren gemeinen Rechts. In: KÖBLER, G. – NEHLSSEN, H. (Eds.), *Festschrift für Karl Kroeschell zum 70. Geburtstag*. München: Beck, 1997, s. 1369 a násl.
- WESENER, G., Emil Strohmal (1844–1914). Über die Pandektistik zum neuen bürgerlichen Recht. In: SCHERMAIER, M. a kol. (eds.), *Iurisprudencia universalis. Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*. Wien ua: Böhlau, 2002, s. 853–864.
- WESENER, G., Franz Xaver Nippel von Weyerheim. In: BRAUNEDER, W. (ed.), *Juristen in Österreich*. Wien: Orac, 1987, s. 132–135.
- WESENER, G., Kodifikationen und Kompilationen. Reformprogramme und Landrechtsentwürfe des 17. Und 18. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte/Romanistische Abteilung*, Band 127/2010, Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, s. 238.
- WIELAND, K. (C), Die Haager Wechselkonferenz vom Juni – Juli und der Entwurf eines einheitlichen Gesetz über den gezogenen und den eigenen Wechsel). In: *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, roč. 1910, sv. 68, s. 345–383 + text předběžného návrhu, s. 383–404.

- WIELAND, K. (C.), Die internationale Wechselrechtsabkommen vom 23. Juli 1912 und sein Geltungsbereich. In: *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, roč. 1913, sv. 74, s. s. 1–57 + schválená úmluva a rezoluce, s. 58–92.
- WIERZBOWSKI, E., Tendencje rozwojowe prawa małżeńskiego w umowach krajów socjalistycznych. In: *Studia Cywilistyczne*, roč. VII/1966, s. 170.
- WITZ, K., Časová působnost § 4 vlád. nař. č. 89/1945 Sb. z. a n. Příspěvek k nauce o právní povaze hromadných smluv pracovních. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. XX/1937, s. 108–114 a 190–200.
- WITZ, K., Československé pracovní právo v období 1945–1975. (Současně příspěvek k 10. výročí vydání zákoníku práce). In: *Právník*, roč. CXIV/1975, s. 638–651.
- WITZ, K., Obecné pojetí zákoníku práce. In: *Právní obzor*, roč. XLVIII/1965, s. 219–229.
- WITZ, K., Od února k socialistickému zákoníku práce. In: *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha: UK 1974, s. 92–97.
- WITZ, K., Otázky úlohy pracovního práva při výchově k socialistickému vztahu k práci. In *AUC – Iuridica*, 1/1964, s. 25–48.
- Z. K., Wizyta przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości Republiki Czechosłowackiej w związku podpisaniem umowy o pomocy prawnej. In: *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, 1949, č. 2, s. 4–5.
- ZAVACKÁ, K., Pracovní povinnost v právním poriadku Československej republiky. In: *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*. Praha: Karolinum, 2002, s. 404–407.
- ZOULÍK, F., Úvaha o naší současné legislativě. In: *Ve službách práva. Sborník příspěvků k 10. výročí založení pobočky nakladatelství C. H. Beck v Praze*. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 1 a násl.
- ZUKLÍNOVÁ, M., Co je nového v zákoně o rodině. In: *Právní praxe*, 1998, č. 5, s. 258.
- ŽILA, A., Postavenie ROH v pracovnoprávných vzťahoch s osobitným zreteľom na spoločenskú kontrolu. In: *Vybrané otázky pracovného práva a sociálneho zabezpečenia*. Publikácie Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SSR, zv. 42. Bratislava: PÚMS SSR, 1980, s. 27–29.

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., Mgr. Iva Zlatušková,
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc., Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.,
Mgr. Michaela Hanousková, doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.,
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D., Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.,
doc. PhDr. Růžena Lukášová, CSc., prof. PhDr. Petr Macek, CSc.,
Mgr. Petra Polčáková, doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.,
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D., prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.,
prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.,
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D., PhDr. Alena Mizerová

VÝVOJ SOUKROMÉHO PRÁVA NA ÚZEMÍ ČESKÝCH ZEMÍ

II. DÍL

Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M., a kol.

Vydala Masarykova univerzita roku 2012

Spisy PrF MU č. 427 (řada teoretická)

Ediční rada: J. Kotásek (předseda), J. Bejček, V. Kratochvíl,
N. Rozehnalová, P. Mrkývka, J. Hurdík, R. Polčák, J. Šabata

Tisk: Tribun EU, s.r.o., Cejl 32, 602 00 Brno

1. vydání, 2012

ISBN 978-80-210-6007-4